

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HEE SOGN

KR. SUSGAARD

HEE SOGN

UDGIVET AF
HEE SOGNEFORENING

1986

HEE SOGN

er trykt i 800 eksemplarer i

A. Rasmussens Bogtrykkeri,

Ringkjøbing

Papir: Mat Winther-Cote, 115 gr.

Skrift: 11 pkt. Garamond

Bogbinder: Alfred Kristensen, Holstebro

Forord

Denne sognebeskrivelse har i vidt omfang andres arbejder som forudsætning, ligesom den rummer tekstbidrag fra en række forskellige, nulevende og afdøde mennesker.

Lærer Storgaard Pedersen skrev i sin tid en række vægtige artikler: Om oldtidsminderne, om herredstinget, om kirken og skolen, om Voldbjerg m.v. Artiklerne findes i større egnessammenhænge.

Montør Jens Graversen, Struer, der var født og opvokset i Hee, indsamlede gennem en lang årrække et meget omfattende historisk kildestof. Sygdom med døden til følge afbrød i 1976 Jens Graversens arbejde, der skulle have resulteret i en egentlig sognehistorie.

Min bedste tak retter jeg til Ruth Graversen, der stillede sin mands efterladte samlinger til rådighed.

For megen nyttig hjælp takker jeg Peder Anton Nielsen og Gunnar Toft, samt enhver anden, der har bidraget mundtligt og skriftligt, eller som har stillet billeder og foreningsbøger m.v. til rådighed.

Tak for venlig bistand hos Tinglysningen og Kommunalforvaltningen, fra Biblioteket og Museet i Ringkøbing; ligeledes på Landsarkivet i Viborg samt fra Rigsarkivet, Institut for Navneforskning og Det kgl. Bibliotek.

For rundelige pengebidrag til udgivelsen tak til følgende:

Den Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse

Ringkøbing kommune

Ringkjøbing Landbobank

Ringkjøbing Bank

Nykredit, Ringkøbing

Sparekassen, Ringkøbing

En sognebeskrivelse kan vel gøres både kort og lang. Men selv en nok så lang får ikke alting med, undgår vel heller ikke fejl. Det skal være mit ønske, at velvillige læsere måtte få glæde af den foreliggende, og samtidig finde den vedkommende og troværdig.

Til sidst en tak til Hee Sogneforening, hvis bestyrelse og kulturudvalg er gået stærkt ind for bogens fremkomst. Sogneforeningen har støttet arbejdet økonomisk og har påtaget sig udgivelsen.

No i november 1985.

Kr. Susgaard

Tak til alle, der har medvirket til bogens udgivelse.

Hee Sogneforening, november 1985.

Aage Hansen Erling Madsen Karen Holm Hansen

Ole Rabjerg Agnes Boe Peder Nielsen Elin Mogensen

-

Sognet

Området

Hee sogn ligger i Hind herred og Ringkøbing amt. Fra Ringkøbing købstads torv til Hee by er afstanden ca. 7 km.

Efter Trap: Danmark (1962) er Hee sogns areal 4.636 ha (8.429 tdr. land). Det var vel nogenlunde samme område i sognedannelsens fjerne tid. Men siden skete der ændringer.

Nabosognet No synes i Middelalderen at være blevet noget nær affolket, sikkert af pestepidemier. Relativt sent, formentlig i 1540'erne, blev No kirke nedbrudt og No sogn da, om det ikke allerede var sket nogen tid forud, slået sammen med Hee i ét kirkesogn. No kirkes granitkvadre blev for en dels vedkommende anvendt i østre kapeltilbygning til Hee kirke (»No kirke«); andet materiale kom i første omgang til anvendelse på Voldbjerg; noget blev, efter alt at dømme, ført til Rydbjerg i Velling. Efter at No sogn længst var genbefolket, nyopførtes 1877 en kirke, og No sogn (i dag 2684 ha) udskiltes som kirkesogn året efter af Hee sogn.

Hindø, 72 ha, hørte under Ny Sogn, indtil øen omkr. 1635 blev solgt fra Søgård til Voldbjerg, hvorefter Hindø henregnes til Hee sogn.

Hee og No udgjorde én kommune, indtil sognene 1921 adskiltes i hver sin selvstændige kommune. I den forbindelse blev der givet beboerne på Voldbjerg Østermark adgang til at stemme om fremtidigt tilhørsforhold. Resultatet blev, at Lille Voldbjerg og Voldbjerg Skole, der indtil da hørte under No sogn, overgik til Hee. Modsat kom de to ejendomme, der nu ejes af Tage Poulsen og Per Amby Jensen, tillige med nogen mark- og engjord på andre hænder – fra Hee til No sogn. Denne regulering gjorde Hee sogn 6 ha større.

I forhold til nabosognene er Hee i dag arealmæssigt lidt over middeltørrelse. Idet vi anfører de omkransende sogne, tager vi arealtallene med: No (2684 ha), Hover (3209), Thorsted (6190), Tim (4064), Stadil (4128), Ny Sogn (3931) og Rindum (1263 ha, før indlemmelsen i Ringkøbing).¹⁾

Skelføringen mellem Hee og nabosognene er i vid udstrækning markeret af vand: (grøft), bæk, å og fjord.

Historikerne taler om vandløb (og åbent vand) som naturgroede skel, der fortrinsvis toges i brug som sådanne, hvor de efter forholdene forefandt. Ikke just fordi vandløbene fysisk ansås for uoverstigelige hin-

dringer mellem folk i gammel tid. Dette gjorde i højere grad de ubeboede ødemarker (moser og sumpe, heder og skove). Vandene som foretrukne skel var klare afmærkninger. Skel »i marken« var vanskelige at fastlægge og afmærke tydeligt – og i enighed at få respekteret på hver side. Hvor sådanne skellinjer var nødvendige, skal de tit være »trukket« gennem et ingenmandsland i århundreder. Og, på grundlag af hævvd, først i sen tid at være blevet nøjagtigt og retsligt fastlagt, gerne ved et såkaldt tingsvidne. Også den oprindelige ødemark som skel må, i sin ubestemthed, anses for »naturgroet«.

Forskningen har stærkt beskæftiget sig med de gamle lokalgeografiske inddelingers opkomst, ælde og funktioner. Det gælder *sogn*, *herred* og *syssel* (sine steder birk, fang m.fl.). Indbyrdes enighed og klare svar i alle forhold er ikke nået. Så vidt bekendt har den seneste forskning ikke afgørende nyt at føje til, hvad her er hovedkilden.²⁾ I *Svend Aakjærs* kommentar hedder det om sognet: »Sognene var i historisk tid i Danmark gejstlige kredse. – At sogneinddelingen er gammel og omtrent uforandret fra Middelalderen, fremgår blandt andet af Falsterlisten. At der længe før kristendommens indførelse og muligvis endda o. 450-500 har eksisteret sogne i Danmark, som synes at have været en art lokale retskredse under en stormands styre som godsherre, dommer eller hovgode, synes at fremgå af ordets anvendelse i Kent og Danelagen. Til de engelske *bondisokenemen* svarer det danske udtryk *sognebønder* som Kronens selvejende skattebønder i herredet. Vægten skal åbenbart lægges på, at *sogn* er beslægtet med *sag* og *søge*. Svarende til sognebønderne har vi f.eks. i Blekinge udtrykket *sakakar* om den frie, tingføre bonde. Den boende (bofaste) sognemand, bomanden, bonden, har været betegnelsen for den, der var sagvolder, berettiget til selv at føre sag på tinget, og sognebønderne var samtidig forlovere (garanter) over for kongen for skatternes ydelse – enkelte steder, således i Halland, finder vi det gamle kongelige landbirk som skatteoppebørsels område betegnet som sogn – –. Poul Johs. Jørgensen (Dansk Retshistorie, 236) har udtalt, at det er tænkeligt, at ordet sogn i hedensk tid har været brugt som områder, der søgte samme helligdom og ting; herfor taler ordets anvendelse i Danelagen i England, der i hvert fald viser, at det er ældre end kristendommen – – –«.

Henvisningen til forekomst i Sverige af ordet sogn (i sammenstillinger) bygger primært på dansk herredømme i de sydsvenske provinser. Og til England på Vikingetogterne (800-tallet) med erobring og bosættelse; også naturligt på angelsaksisk invasion derovre (400-tallet), hvor dog dansk deltagelse skal være usikkert bevidnet.

Vægt har i nordisk sammenhæng den fælles sprogstamme, med forenet, men en vis parallel udvikling. På denne sprogdudvikling (og på arkæologien) bygger stednavneforskningen. Denne vil henføre navnet Hee (Heinge) til omkr. 500 eller tidligere. Om sognet var en realitet dengang, må stå hen indtil videre. Kirkesogn blev det næppe før omkr. 900 (se senere afsnit).

Sogneskellene udgør gennemgående ikke rette linjer, området er ikke kvadratisk, men alligevel af så regelmæssig form, at det – med undtagelse af Hindø – vil være berettiget at betegne sognet som firsidet, med en side mod hvert verdenshjørne.

Hans Damgård er fører ved en rundgang om Hvingel:

»Hvingel er i befolkningsmæssig henseende ikke ret meget af Hee sogn, men i areal er det et stort område, der dækker den nordøstlige del af sognet.

Vi går en tur rundt om Hvingel, vi starter der, hvor Høbro bæk løber under banen, lidt syd for Søndergård i Tim. Vi følger så Høbro bæk mod øst; det gamle sogneskel går lidt nord for bækken. Derved er hele ådalen, hvis man kan kalde det engdrag sådan, som strækker sig et par hundrede meter i bredden flere kilometer mod øst, en del af Hee sogn.

Lige syd for os har vi Tudsemose, der nu er afvandet; der ligger flere ejendomme, som om lidt er ude af syne. Engen har stadigvæk en god bredde; der slås endnu græs til hø enkelte steder. Pludselig kommer der en bygning til syne på højre side for os, det er Rytterborg, som blev købt af smed Sørensen, Ringkøbing; den er blevet vældig moderniseret og ser køn ud, som den ligger der ned til engen.

Men vi har langt at gå, så vi fortsætter og står nu på Høbrovej – vejen der går fra Hvingel by til Tim. Efter at vi er sprunget over et par grøfter, har vi nu lige op til venstre gården Årup (i Thorsted), den var indtil for nogle år siden såkaldt fællesgård, dvs. at sognene her omkring ejede den i fællesskab, og den blev brugt som midlertidig bolig for husvilde. Lige syd for os har vi Sorte Bakker, et meget lille hus, som kommunen før har ejet, men som nu er solgt til fritidshus. Kun få meter længere fremme dukker der et hus op, stadigvæk på højre side af bækken; det lader sig knapt nok beskrive, så smukt som det ligger der i ly ved en sandbakke. Det er Paabøls ejendom, en lille landejendom, bare en enkelt hvidkalket længe med stråtag, og med sine blåmalede vinduer og omkranset af hyben er det landskabeligt set en perle for naturelskere. Ejendommen ejedes før af Peder Meldgård, han var ungkarl og født her. P. Meldgård

Astrupvej.

var først mange år bestyrer for sin mor, som var enke; i sine yngre dage gik han en del ud som daglejer. Under 1. verdenskrig var han indkaldt til Sikringsstyrken flere gange, i alt vistnok fire år. Det fortælles om P. Meldgård, at han var på dagleje i Sørup til hjælp i høbjergning, helt oppe nær ved Hoverdal, at da han kom hjem kl. 11 om aftenen, var der besked om, at han skulle stille ved hæren næste dags middag.

Peder havde kun morgentoget fra Tim st. som forbindelsesmulighed. Han gik da her ved nattetid tilbage til Sørup efter sin høle, og fik den hår'et; sagen var nemlig den, at hans mor skulle bruge dem til at slå engen derhjemme ved ejendommen. Som man kan se, har det været et slid og slæb, der ligger langt over, hvad vi kan forestille os i dag.

Vi forlader Paabøls ejendom og går videre mod øst. Bækken bliver nu lidt smallere; det er meget smuk natur med tørvegrave og risbuske, mod øst er terrænet det samme, men mod nord har vi Hoverdal Plantage; heroppe mod syd har vi ejendommen Nørremark, der nu ejes af en fhv. bankdirektør. Vi fortsætter og kommer nu til Astrupvej, det er vejen, der går fra Hvingel til Sørup; vi har nu sogneskel med Thorsted. Astrupgård ligger en kilometer syd herfra; man kan også se, hvad vi kalder Æ

Teglovn, det er en fordybning i terrænet, hvor det fortælles, man har brændt sten i sin tid.

Høbro bæk bliver stadig smallere, men naturen er lige uberørt og smuk. Oplandsarealerne er meget sandede, og giver i tørre somre kun en lille avl; derfor havde disse enge langs bækken jo stor betydning for disse små landbrug før i tiden. Vi er nu kommet til et sted, hvor Høbro bæk drejer mod nord, op til Hoverdal; her forlader vi Høbro bæk og følger i stedet for en grøft, som kaldes Tilløb til Høbro bæk. Hele vejen har sogneskillet gået lidt nord for bækken; vi er nu nået til Hover, så lidt herfra har vi treskel, som de gamle sagde. Engen er nu blevet smallere, og mod sydsiden har vi nogle store hedebacker; det er vel nærmest indlandsklitter, et stykke meget sjælden natur, i alt vel en 30 tdr. land. Lige ovre på nordsiden af bækken ligger Meldheden; her var i sin tid en ejendom, som i 1911 blev nedlagt og lagt ind under Bakken i Hvingel, der nu ejes af Hans Damgård. Vi kan stadig se, hvor ejendommen har ligget. Det, der er bedst bevaret fra den tid, er kålgårdsdiget; hvert forår kommer der påskeliljer frem, et årligt tilbagevendende bevis på, at her har mennesker søgt at skabe sig en eksistens. Vi forlader Meldheden og fortsætter mod øst, men kun lidt endnu, for her drejer sogneskillet næsten vinkelret mod syd. Mod øst, altså i Hover sogn, har vi Kjeldgårds jord, mod vest har vi et stort areal, der har tilhørt Astrupgård, men ejes nu af en søn. Der er langt til nærmeste beboelse herfra. Bækken, som vi fulgte, er nu blevet rørlagt, men vi følger rørledningen, så godt som det lader sig gøre, en kilometer syd på gennem hede og fyrrebuske helt op til Brydesø. For mange år siden var her en hedesø, men den er nu afvandet, flere tønder land af søen lå i Hvingel; efter at søen er dyrket, avles der godt på jorden her. Vi har stadigvæk en del hede og fyrrebuske, ind mod vest er det nu, og pludselig står vi igen på asfalt.

Ja, det er så Hvingelvej, vi er kommet til; det er vejen, der går gennem Hvingel og til Hover. Før var det kun et par hjulspor, og bevæger vi os blot nogle få meter fra asfaltvejen, kan vi stadigvæk i heden se de mange hjulspor fra heste- og studetrækkraftens tid. Der fortælles, at når vognstjærten slæbte hen i lyngen, lagde man et nyt spor ved siden af det gamle. Det er ikke sjældent at finde både 8 og 10 par spor ved siden af hinanden.

Vi forlader så Hvingelvej og følger det gamle sogneskel mellem Hee og Hover mod syd. Enkelte hedeparceller er nu dyrkede, men der findes endnu ret så store arealer med lyng og revling, men bjergfyren begynder at tage magten. Efter et godt stykke vej når vi til Bratbjerg mose, og hermed forlader vi nu det gamle sogneskel.

Aftenlys.

Vi vender nu næsen mod syd, og et godt stykke foran os kan vi se Lomborg, og mod syd har vi Mastrup. Begge gårde er sammenlagt med andre, Mastrup er lagt under St. Bratbjerg, mens Lomborg for nylig blev lagt sammen med Toustrup.

I stedet for at følge den ny asfalterede vej (Birkkjærvej) tager vi ned til Mastrup, 1/2 km syd for Lomborg, og herfra følger vi Nørgård bæk et lille stykke vestpå. Det er meget let jord, der dyrkes på her, og en stor part ligger da også som Vorherre har skabt det. Vi drejer nu mod nord-vest og kommer til Langfuld Bjerger, nogle ejendommelige hedebakker. Langfuld Bjerger hører sammen med en parcel på godt 100 tdl., som en bymand for nogle år siden købte op og lod dyrke. Dette styrke jord ejes nu af grev Castenskjold og drives under Vest Stadilfjord; på det sidste er hele arealet tilplantet, jorden har nok vist sig for dårlig til at kunne betale dyrkningen.

Vi vender nu næsen mod nord og kommer op til Birkkjærvejen igen, drejer mod vest og går forbi Laura Aabergs og Finn Høghs gårde, og ved Jens Mikkelsens kommer vi så til Lilkjærvej, som forbinder Hee og Hvingel. Her vestfor ligger der en fire-frem ejendomme; det kaldes Birkkjær. Med skole og købmand samt forsamlingshus lod de sig kalde til Hvingel. Og hermed nåede vi så rundt om Hvingel.«

På egne vegne kunne vi fortsætte skelvandringen, fra Hvingelrundtrens udgangspunkt, jernbanen, hvorunder Høbro bæk, der i dag officielt hedder Ejstrup bæk, løber. På det sidste stræk frem mod hovedvej 16 er bæklobet trukket ind til fast land. På sydsiden, lige ind til landevejen, lå tidligere Hee Stampe, der ved opstemning af bækken fik vandkraft til stampeværket; og siden, efter stampemøllens nedlægning, til et dambrug, som den daværende ejer, købmand Laurids Nielsen, Tim, etablerede. Dambruget er nu forlængst nedlagt; de udtørrede damme, der ses tydeligt i dag, er nu tilvokset med høje træer. Bostedet, hvortil hørte ca. 19 tdr. land, mest plantage, er nu helt sløjfet.

Gennem engene nord for bækken, med udspring noget øst for hovedvejen, løber Star grøft, som fortsætter mod vest-nordvest ud af sognet, gennem Stadil, og løber ud i Tim å. Skellet mellem Hee og Tim sogne er noget nord for Star grøft, i markjorderne og uden særlig markering. Hvor sogneskillet i nordvesthjørnet slår et knæk og nu går mod syd-sydvest, og med den vestlige Vestergårds jorder stort set indenfor – der er uden for skellet Alrum jorder og bosteder i Stadil sogn. Skellet når gennem engene Stadil fjord. Det samme gør Ejstrup bæk, men altså noget indenfor; bækkens nederste løb er ved afvanding blevet reguleret og forlagt.

I Stadil fjord ligger så Hindø, afsondret, med kun et bosted. Afstanden til fastlandet i Hee er ca. 500 meter. Til Hee er der i dag broforbindelse. Tidligere benyttedes kørevad, også til Holmsland, men ellers måtte øen besejles.

Hindø har nærmest form som en let krummet trekant, hvis fod vender mod Holmsland og spidsen mod Hee.

Hee sogns fastlands skel mod vest er Stadil fjords østbred. Indenfor ligger engene. Fra nord er det Nørreenge, derefter Dobenge; det er enge af mor og morblandet bonitet. Mod syd bliver jordbunden efterhånden klæg, og disse federe marsk- eller mærskenge fortsætter helt frem, til de støder mod Rindum i syd. Samtlige enge her i vest er indenfor de sidste 30-40 år blevet afvandede og opdyrkede. I gammel tid hørt engene stort set under Voldbjerg hovedgård, dog sådan at fæstebønderne havde en mængde parceller i brug. Ved bondefrigørelsen kom disse udfæstede enge i selveje, tilligemed en lang række parceller af de enge, der hidtil havde været under hovedgårdsdriften. Med afvandingen som hovedårsag er mange engparceller handlet og samlet på færre hænder.

Jens Bjerg Thomsen (død 1984), der på jagtens og vildtplejens område blev landskendt, stammede fra Vejrgård. I artiklen »De bredeste enge«

Vinterdag på Stadil fjord.

har han udtrykt en kærlighedserklæring til området herude. Vi tillader os at citere nogle uddrag:

»Engene var et Eden i det lidt øde landskab. De repræsenterede skønheden og romantikken. De var eventyret i vort barndomsland og vort ungdomsrige. Og det er her, vi, der af forholdene fik vor boplads i Danmarks andre egne, har efterladt vort hjerte. --

Jeg mindes, at jeg engang har læst en beskrivelse af Vestjyllands store politiker, J.C. Christensen. Hvor det var, og hvad det drejede sig om, har jeg forlængst glemt, kun et husker jeg: at der blev udtrykt forundring over, at J.C., da han opgav sin lærergerning og helligede sig politikken, slog sig ned i »den gudsforladte egn omkring den vestjydske længdebane«.

Og det må vi vist indrømme, at den, der kun kender landet fra kupevinduet, let kan få det indtryk, at der er trist og kedeligt. Men J.C. kendte Vestjylland og vidste, at netop herovre fandtes pletter, der stod Vorherre betydeligt nærmere, end man finder det noget andet sted. Og han kendte også fuldtud den rekreation og hvile, der var at hente derude for et træt og fortravlet menneske. Helt op i hans høje alder kunne man træffe ham i engene og langs åen med bøsse og fiskestang.

Mit barndomshjem lå så at sige midt i engene. På en regulær tange af agerjord, der skød sig ud i engdragene. Alle vore marker stødte ned til eng, mod syd, mod vest, mod nord. Og i engene flød åerne, Vonå, stor

som en flod, Mølleåen, der gik i bugter og sving med høl ved høl, hvor gedderne lurede, og Heager bæk gik langs gamle, delvis tilgroede tørvegrave med hængedynd og flægbuske, med blæksort vand og trommende bekkasiner over. --

Når jeg tænker på Vestjylland, så har jeg uendelig svært ved at tage det materialistiske med, svært ved at vurdere i tønder og traver. Så kredser tankerne om vældige, ubrudte, grønne flader, om blinkende vande og duvende rørskove, om fugleskrig og lærkesang – et kor af lærker – om blæst, der stryger ind saltmættet, så det næsten gør ondt. Det er det Vestjylland, jeg holder af, mere end noget andet.

Og når jeg mindes det skønneste syn, jeg har set, så tænker jeg hverken på Øernes yndighed eller Østjyllands fagerhed, ej heller på det storslåede fra fremmede lande, men på et syn derhjemme fra diget omkring haven med de vindslidte, forkrøblede vestlige træer, når solen som en purpurrød, rund kugle gled ned bag den takkede klitrand over Stadil fjords spejlblanke vand, og de tusinde høstakke stod i engene.

Her har jeg til fulde sandet Aakjærs ord: »– et dugfyldt syn fra hjemmets kålgårdsdige opvejer tusind mil i fremmede rige.«

Jens Bjerg Thomsen, der som leder af Vildtbiologisk Station på Kalø en lang årrække var bosat i Østjylland, vendte gennem årene stadig tilbage på ophold i sin vestjyske hjemstavn, hvor han – til sin tid – fik sig en jagthytte i Veststadil fjord. Jens Bjerg Thomsen oplevede forvandlingens lov ved afvanding og opdyrkning af engene. I slutningen af sin store artikel gør han en slags status.

I naturbeskrivelse og poesi når Jens Bjerg Thomsen højt, og kan minde om Aakjær og Blicher – også i vemod og resignation:

»Men når jeg sidder i min vestjydske hytte under klitterne og lytter til havets sang, til fuglenes stemmer eller blæstens hårde sus, når jeg vandrer en forårsdag i en vestjydske eng under lærkesang, i sol og frisk luft, da har jeg, og kun da har jeg den livsalige følelse, at *nu* er jeg hjemme. --

Der ude ligger mit Vestjylland, det jeg altid drages imod og længes efter. Det er ikke sognet derude – absolut nej. Det er heller ikke befolkningen – for der er flinke og brave, og mindre flinke og brave mennesker overalt i vort land. – Og det er med skam at melde heller ikke gården, hvor min slægt har levet. –

Mit Vestjylland, der har bundet mig uløseligt, er kort og godt den strimmel land, der ligger mellem havet og den dyrkede jord. Og den strimmel bliver smallere og smallere med årene. –

Alt dette er ikke, som det var før. De ubrudte fladers poesi er borte,

Udsigt ved viadukten mod Voldbjerg skole.

nu er det pigtrådshegn ved pigtrådshegn – eller elektriske – udover enge-
ne, der er felt ved felt med pløjejord og vårsæd. – De milevide rørskove
med deres sælsomme liv er her heller ikke mere, her bølger havren nu.
Og havren har jo sin poesi, i høj grad endda. Nu kalder agerhønsene ved
aftenstid, hvor rørdrummen paukede og sumpfuglene skreg, og muntre
harer tosser rundt. Det er også hyggeligt, men det er mere almindeligt.

Der skal heller ikke fra min side lyde nogen klagesang – måske kan jeg
dårligt skjule et suk. – Og der skal ikke lyde eet ondt ord om de mænd
og institutioner, der havde initiativ og vovemod til at forvandle de delvis
uproduktive arealer til agerland – slet ikke. Alt dette er jo kulturens krav
og gang.

Jeg fandt mit Vestjylland, som jeg holdt af, og som har givet mig det,
som jeg satte mere pris på end gods og guld. Lad så de nye slægter finde
deres, som de utvivlsomt kommer til at sætte lige så højt. –

Vestjylland står mere end nogen anden egn af landet under forvand-
lingens lov. Og både landet og arbejdet gror. – Derfor har jeg hverken
lov eller grund til at græmmes, når jeg ser forvandlingen, selv om det går
ud over noget af det, jeg holdt af.

Og ét kan jeg i hvert fald glædes inderligt over: at jeg fik den lykke at
vokse op derude i den tid, da engene så ud omtrent, som Vorherre havde
tænkt sig dem.«³⁾

Sydvest for Agersbæk er på fjordkysten et lille fremspring, Stensvig Odde, og i en sydligere vig Sigkrog. De to positioner betegnes hver især som muligt besejlingspunkt i gammel tid (se afsnit om kirken og herredstinget). I fjordvigen udmunder Hover å (mølleåen) i Vonå, lige hvor Stadil fjord har afløb til sidstnævnte å, der fører vandmasserne i syd, til udmundingen i Ringkøbing fjord. Stadil fjord, hvor den støder til Vonå, bøjer i linjeføringen mod vest, ind under Ny Sogn, mens Vonå på sin vestre side har Holmbokær, og på sin østre Hee mærskenge, frem til et punkt, hvor åen får tilløb af Heager å; denne danner på sit nedre løb skel til Rindum, indtil et punkt i øst, hvor Føling bæk fra sydøst udmunder i Heager å (bæk). Herfra, i nogenlunde stik østlig retning, er No nabosogn mod syd, med Heager å, nogenlunde uden fravigelse, som skel frem – rettelig tilbage, det er jo mod strømmen – under banen og hovedvejen og indtil Lille Voldbjergs østre markskel. Her bøjer sogneskellet vinkelret mod nord, i konsekvens af foran omtalte skelregulering 1921-22. Østfor er stadig No. Sogneskellet går i lige linje i nord til Hover å, som fra dette punkt og omtrent indtil Bratbjerg østre markskel skiller mellem Hee og No. På det østligste stræk hører engene nord for åen til Hover sogn, men de ejes i dag af Andreas Rindom, St. Bratbjerg.

Der er på vor hidtidige vandring sognet rundt forefaldet stærke, og berettigede, udtryk for naturskønhed. Engdraget langs Hover å, især på strøget – faktisk en slugt – mellem Sanddal m.fl. plantager på nordbrinken, og det østlige Lybæk samt hen under Grimstrup (No) på sydsiden – er så vist også et smukt syn en sommerdag. – Sogneskellet mod Hover i øst følger Store Bratbjergs og Nørre Bratbjergs hjemmejorders østre skel. – Og vi har været sognet rundt. –

Teorien om vandløb som primært sogneskel ses undergravet i Hvingel, hvor folkene tog land (engene) også nord for bækken. Måske fordi ødemarken her lå bagved, og skilte i hvert fald mellem Hee og Thorsted.

Landskabsdannelsen

Hvordan er sognelandskabet blevet til det, som det er i dag? Hvordan det faktisk *er*, har vi netop i første afsnit været inde på i et vist omfang. Omkredsen og naturbeskrivelsen var ledetråden. Natur og kultur (her den fysiske kultur: dyrkning og bebyggelse) har nu en tendens til at infiltreres, kan ikke altid, skal heller ikke altid holdes adskilt.

Hvordan landskabet – storladent eller jævnt ensformigt – *blev*, som det gjorde, kan være vanskeligt og omstændeligt at gøre klart. Alt er jo ikke sagt med Traps få sætninger herom: »Det lavtliggende ganske

Heebro plantage i sne.

jævne terræn hæver sig langsomt mod øst til en højde af 30 meter, og her bærer de lette jorder en del plantage (Sanddal plantage), mens boniteten er større i den lavereliggende vestlige del — — —.

De brede enge i vest ligger 1-2 meter over havet, visse dele lavere, hvad der ved afvandingen nødvendiggjorde digeanlæg ved å og fjord. Kirken ligger på 6 meter højde; Heebro Bakker og Langfuld Bjerger på 12 meter; Sanddal plantages højeste punkt er 13 meter; Præstehøj i Præstens hede 22 meter; ved Bratbjerg måles 23 meter. De 30 meter når en gravhøj i Hans Damgårds jorder i Astrup.

Om landskabsdannelsen i almindelighed skriver en fagmand, professor Niels Nielsen bl.a.:

»Danmarks overfladeformer er for størstedelen opstået under istiderne og skyldes først og fremmest den virksomhed, som indlandsisen og smeltevandet udøvede under de sidste nedisninger — i de isfrie perioder — har dog et stort system af andre kræfter været virksomme —.

De to sidste nedisningers virkninger i det danske landskab er først og fremmest betinget af det forhold, at isen udbredte og bevægede sig på en overflade, der var bygget af løse jordlag. Såvel selve isen som smeltevandet kunne altså, når omstændighederne begunstigede det, ret let fremkalde betydelige ændringer i det forud eksisterende terræn. Det må

Gl. Landevej mod nord fra Hovervej
(Panoramofotos: Ernst Munck)

antages, at isens bundlag medførte betydelige mængder af indefrosset materiale fra de skandinaviske klippeoverflader, men de ismasser, som nåede ned i det danske lavland, har haft muligheden for at optage og fragte endnu langt større mængder af den herværende løse jordbund. – Foran isranden frembringer smeltevandsfladerne svagt skrånede grus- og sandsletter, hvis højeste dele ligger i smeltevandselvenes udspring på isranden. Her i landet benævnes disse *hedesletter*. – Smeltevandet opsøger naturligvis de laveste dele af terrænet, og de højere dele rager op over de ideligt skiftende vandstrømme som øer, der ikke bliver overskyllet. Her i landet kalder vi en sådan ikke-overskyllet smeltevandsslette for en *bakkeø*. Overfladen her er ældre end den omgivende hedeslette, idet den er opstået under næstsidste nedisning. Typiske eksempler haves i hele Vestjylland, hvor modsætningen mellem de lavtliggende, næsten plane hedesletter og de højereliggende kuplede bakkeøer er meget iøjnefaldende.

Det under isen dannede terræn ser meget forskelligt ud. Nær isranden finder man undertiden en storbakked overflade, men når man fjerner sig fra israndsområdet, bliver bakketheden efterhånden mindre. En sådan

jævnt bølget overflade med ringe højdeforskelle kaldes en *moræneflade*. -- Under sidste nedisning kom indlandsisen dels fra nord og dels fra øst og sydøst. Da nedisningen var på sit højeste, var hele det nordlige og østlige Danmark dækket af de skridende ismasser indtil en linie fra Bovbjerg til Viborg og herfra sydpå over Funder, Ejstrup og Vamdrup til Padborg. Landskabet syd og vest for denne linie var altså, bortset fra kortvarige og i terrændannende henseende uvæsentlige perioder, isfrit. Isaflejringer er næsten altid stærkt variable. Grus, stenet moræneler, stenfrit sand, stenfrit ler i en rigdom af variationer. Selv inden for samme husmandsbrug vil man meget ofte finde store forskelligheder i jordbundssammensætningen.«

Ud fra dette grundrids har teoretisk hovedparten af jorderne i Hee *hedeslettens* karakter; sydøstligt i Hvingel (Astrup) samt i Bratbjerg træffes dog *bakkeøen*. Men *næppe* i hele sognet (den fede) *moræne*.

Niels Nielsen påpeger jordbundsaflejringer siden isafsmeltningstiden. Én er vindaflejring – godt kendt hos os som flyvesand. Af anden karakter er »de aflejringer, der præges af de levende væseners stofproduktion og øvrige livsvirksomhed, dvs. tørv og andre plante- og dyreflejringer«.

»Mellem jordbund, klima og organisk liv er der et meget intimt samspil. – En væsentlig bestanddel af overfladelaget er de såkaldte *humusstoffer*, der opstår ved henfald af døde organismer, navnlig planter og deres affaldende løv. Henfaldsprocesserne er meget afhængige af plantevækstens art og produktionsevne, af jordbundens fysiske og kemiske forhold og af dennes biologiske forhold. De to vigtigste danske humustyper kaldes hhv. *muld* og *mor*. Mulden består af en intim blanding af mineral Korn og ret nedbrudte humusstoffer, medens mor er en slags tør tørvedannelse med ringe mineralindhold. --

Ved en mose forstår man i almindelighed en jordbund med et tørvelag på over 30 cm tykkelse, idet man som tørv betegner en jordart, hvis indhold af organisk stof udgør mere end 70% af tørvægten. De vegetations typer, som præger vore moser, er så forskelligartede, at disse ikke i botanisk forstand udgør nogen enhed.

Tørvedannelsen er sket ved, at planterester i tidens løb er blevet bevarrede fra forrådnelse på grund af iltmangel. Nedbrydningen bliver derfor ufuldstændig, og der dannes bl.a. nogle surt reagerende humusstoffer af brun farve, der gennemtrænger alle plantedelene og farver tørven såvel som det i denne indeholdte vand.

Tørvedannelsen begyndte kort tid efter bortsmeltningen af det sidste

isdække i Danmark og fortsættes endnu i vore dage.« (1940). Der er vel tidligere oparbejdet tørv (klyne) rundt i moser og enge i Hee, flest måske i Astrup, hvor der har været mange tørvegrave.

Marsken »er lavtliggende, flade, fugtige og i reglen lerede områder, hvis øvre jordlag i sen tid er afsat af havet som et tæppe ovenpå en ældre overflade. Marsken er dannet af forskellige jordarter, men den mest karakteristiske er den såkaldte *klæg*, en i reglen skalfri, fint lagdelt lerart, som hyppigt danner marskens overflade. I øvrigt indeholder marsken en række andre jordarter af forskellig kornstørrelse og mere vekslende indhold af dyre- og planterester« – Beskrivelsen angår specielt Sønderjyllands vestkyst og øerne udenfor, med vadehavet og tidevandet. Men samme naturkræfter må vel forhen have været virksomme her på vor egn, hvorom det vides, at havet engang har skyllet indover.

Ved boringer hhv. i »Bakken« i Hvingel og i Bratbjerg stødte man, i 30, i 50 og i 80-90 meters dybde, efter sagkyndigt udsagn, på gammel havbund. –

Plantevæksten. »– Under de klimaændringer, der har præget tiden efter den sidste nedisning, har Danmarks plantevækst stadig måttet indstille sig efter de ændrede kår, og da disse forandringer er foregået helt op i vore dage, omend med forskellig hastighed og i forskellig retning, har denne omstilling af plantevæksten stadig måttet finde sted. Vi finder således i vore moser vidnesbyrd om, at de danske skoves bestand af træarter stadig har ændret sig, men ikke på samme måde og på samme tid i alle landsdele. Vi taler bl.a. om en fyrreperiode, en periode med egeblandingsskov og en periode med bøgeskov som fremherskende skovtype. De sidste omstillinger, navnlig ændringerne fra slutningen af egeblandingsskovens stid, er imidlertid foregået under påvirkning af en mægtig, men naturgeografisk set fremmed faktor, nemlig menneskets indflydelse. Denne spores i Yngre Stenalder og vokser med den stigende kulturudvikling og den tiltagende folkemængde.

Næst efter skoven er *lyngheden* det nuværende Danmarks vigtigste plantegeografiske træk. Angående lynghedens alder og oprindelse foreligger flere anskuelser. Man har således ment, at lyngheder skulle være oprindelige på det meste af den plads, hvor de nu (1940) står eller indtil for nylig stod, dvs., man opfatter dem som en naturlig efterfølger af en arktisk tundravegetation fra istidens slutning. En anden anskuelse går ud på, at vore hedeområder i tidligere tid i meget stort omfang har været skov. De seneste års undersøgelser af dennes planterester har med stor tydelighed vist rigtigheden af den sidste opfattelse. De store, sammen-

hængende bevoksninger med lyng i det vestlige og nordlige Danmark er i virkeligheden ganske unge, for størstedelen kun et par tusind år eller mindre endnu, og de står på områder, der tidligere i stort omfang har været skovklædte. Årsagerne til denne forskydning er sikkert flere, men der er to forhold, som man anser for væsentlige årsager til hedens sejr over skoven. I overgangstiden, Bronzealder-jernalder, skete der således en ændring i Danmarks klima, idet dette blev køligere og mere fugtigt, og denne ændring fik i flere henseender vigtige følger for vor planteverden, vor jordbund og tillige for menneskenes livsvilkår. En af følgerne blev, at hedelyngens vækstbetingelser forbedredes i en sådan grad, at denne plante blev i stand til at erobre og præge en stedse større del af vort land. Men den hurtighed, hvormed denne erobring foregik, var utvivlsomt betinget af et andet forhold. Forudsætningen for, at heden i så kort tid kunne erobre en så væsentlig del af det gamle skovland, var nemlig den, at skoven i forvejen var blevet fjernet, og dette er menneskenes værk. Det land, hederne erobrede, var for en stor del kulturland, som havde været dyrket i bronzealder og jernalder eller endog ind i historisk tid, og de tilbagestående skovrester var rimeligvis så mishandlede af ild, forhugning og husdyrhold, at de kun hist og her formåede at modstå den fremtrængende lynghede. Ruinerne af den gamle skovbevoksning kan endnu ses i midt- og vestjyske egekrat.

Endnu en omstændighed fortjener i denne sammenhæng at blive nævnt. Den lette og sandede jord i Midt- og Vestjylland har altid været udsat for afblæsning og sandflugt og naturligvis navnlig i sådanne perioder, da plantedækket var svagt. Dette har f.eks. været tilfældet i tiden under og umiddelbart efter den sidste nedisning, og vi har da også vidnesbyrd om en voldsom sandflugt i dette tidsrum. Da landet blev skovbevokset, standsedes eller begrænsedes denne proces, men efter skovrydningen tog den igen fat og navnlig efter indførelsen af en særlig brugsform, hedekulturen, hvis væsentligste kulturtekniske hjælpemidler var en stedse gentagen afbrænding af hedevegetationen. Den således afsvedne hede blev dyrket nogle få år og derefter overladt til lyngen, eller man anvendte den efter brændingen fremspirende plantevækst til græsning, indtil lyngen igen tog magten. Denne stadige afklædning af jordoverfladen og en dermed følgende forarmelse af jordbundens næringsindhold begünstigede sandflugten, og i perioden fra vor tidsregningsbegyndelse til omkring 1800 træffer man talrige vidnesbyrd om dennes ødelæggende hærgen. Lyngheden nåede sin største udbredelse omkring år 1800. Lyngheden i Danmark er altså ikke nogen helt naturlig plante-

vækstform i den forstand, at den er uberørt af mennesker, og det samme kan for øvrigt siges om næsten alle plantevæksttyper. Næsten alle vore skove, både nåletræsplantager og løvskove, er under planmæssig kultur og udnyttelse. Det samme gælder til en vis grad klitvegetationen, mosevegetationen, rørsumpene og strandengene. Kun hist og her finder man en lille stump uberørt natur, en strandeng, en klit, et lille stykke skov, en rørsump, en højmose eller en meget gammel hede. Endog vore vandløb og vore søbunde er påvirkede af kulturtekniske indgreb og forureninger

--«

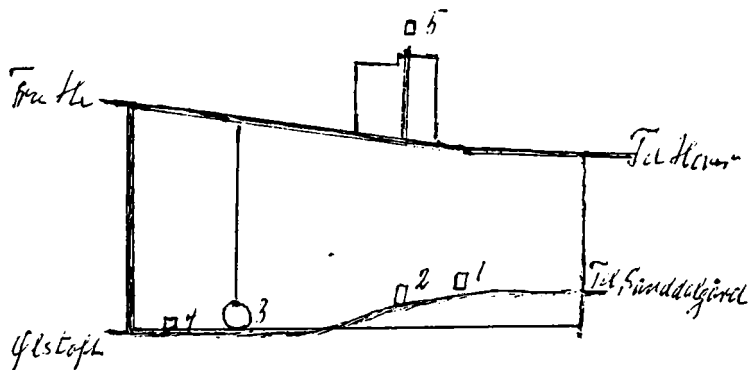
Kulturforvandlingen i engene skildrede jo Jens Bjerg Thomsen i foregående afsnit. Fortids skov i sognet er længst gået til grunde; der findes næppe noget sted lidt egekrat, der som en sen generation kunne minde herom, og ikke engang et stednavn, hvori indgår skov – holt – eller feld. Derimod skal der nok i tidens løb ved tørvegravning være fremdraget moseeg – i så fald direkte bevis på oldtidsskov på stedet. De ældste træer i sognet i dag antages at stå i præstegårdshaven, hvor formentlig de høje og omfangsrige kæmper er plantede af provst Gad for henved 150 år siden.

Lyngen må have bredt sig vidt udover sognet forhen, såvidt vi kan forstå gennem en række århundreder. Stednavnene fortæller om forekomsten: Ejstrup hede, Halby hede, Sønderby hede, Kragelund hede, Uldenhede, Præstens hede, Bratbjerg hede samt, længst i nordøst Astrup hede og Meldhede. Omkring 1900 henlå endnu ca. 1500 tdr. land lynghede, desuden ca. 170 tdr. land i moser, kær og fælleder, måske til dels isprængt lyng, i hvert fald udyrket.

Hedearealet er i dag minimalt, målt med fortids mål. Der er et mindre areal ved nordsiden af Sanddal plantage; hvorvidt det tilhører selskabet eller enten Mastrup eller Lomborg, er her uklart. I Hvingel (Astrup) er der endnu, som omtalt i forrige afsnit, et areal af et vist omfang; selvsåning af bjergfyr ændrer i nogen grad vegetationen.

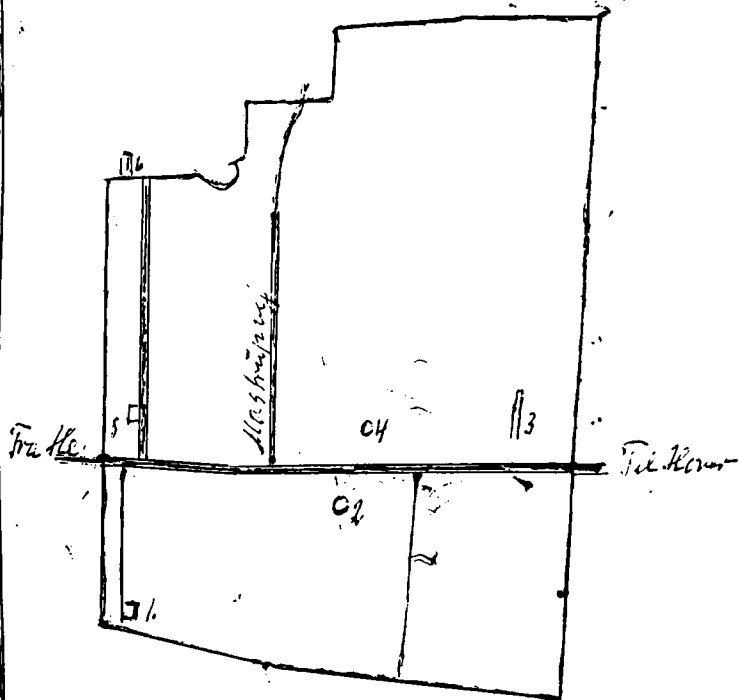
Hedekultivering er for størstedelen sket ved opdyrkning, mens dog nogle hundrede tdr. land efterhånden tilplantedes. Det tidligste plantningsarbejde af større omfang var muligvis i Præstegårdens hede (»Præstens hede«), opkøbt 1891 af plantør Simon Chr. Jensen, Granlide i No, der med tilkøb 1896 af en naboparcel her beplantede i alt 54 tdr. land. Nabo lige vest for blev $\frac{1}{3}$ Sanddal plantage, der tidsmæssigt må være fulgt lige i hælene på Simon Jensen med hensyn til at indlede beplantning, idet selskabet 1893 købte Sanddal gård (der nedlagdes), frasolgte engene og kærret og efterhånden lod beplante ca. 160 tdr. land.

Rids af Helør Plantage

- 1 og 2 Gamle ejendomme
- 3 Mergelgrav
- 4 Gf. Teglbænk
- 5 Landbrugs ejendomme

Rids af Sanddal Plantage

1. Store Sanddal
2. Testplads
3. Gf. Skjoldbane
4. Klumpeskøj
5. Brændingshus (Bænk og spind)
6. Sanddalbjør

1907 købte selskabet en række parceller i Heebro bakker, hvor der beplantedes ca. 40 tdr. land (Heebro plantage).

Vest for denne og Gl. landevej var et betydeligt plantageareal, så vidt vides tilplantet af Niels Iversen, Bjergland, som arealejer. Øst for Sanddal og Præstehedens plantager ligger Bratbjerg plantage. Og, tilbage mod vest, i nært nabolag til Niels Iversens plantage, lå Niels Peter Jøppesens plantage. Denne er nu stort set veget for bebyggelse, Niels Iversens plantage for dyrepark m.v. Forud var en lang årrække ret ubrudt (største afbrydelse nuværende Sanddalgård) et strøg af vekslende bredde beplantet med nåletræer fra banen til Bratbjerg gård. Der blev flere plantager endnu i sognet, heraf så vidt vides Ejstrup plantage som den største.

Tidligt plantedes rundt om i skel og mellem markskifter en- eller torækkede læhegn af nåletræer, mest gran. Indenfor de sidste år er gen- og nyplantet mange tre-rækkede løvtræshegn. Hegnene og plantagerne gav læ imod vinden, læ for folk og fæ, ly for vildt og fauna. Og beplantningerne ændrede stærkt landskabsbilledet, forskønnede det.

Også en anden art beplantning – haverne om hus og gård – har så vist ændret og forskønnet landskabsbilledet. Som hegn og plantager har deres nytteværdi, har jo haverne deres, hvor der lægges an på køkkenurter, bær og træfrugt. Skønhedsværdien, i mangfoldige former, forbliver vist nummer et. Om i en kappestrid her, Vennelyst i Hvingel, der blev stort anlagt og et udflugtsmål – er vinder, det overlades sognets havefolk at afgøre.

Søer. Endnu et uddrag af professor Niels Nielsens beskrivelse af landskabsdannelsen⁴⁾:

»Langt de fleste – er opstået i lukkede lavninger. Disse vande er i reglen små, og i tidens løb er de fleste groet til, således at de er forvandlet til moser og kær. Et ret stort antal søbækkener er dannet ved bortsmeltning af en større isklump, som er efterladt delvis begravet i ismasserne, og meget ofte har en sådan klump af »dødis« i lang tid efter isens bortsmeltning på egnen udfyldt søbækkenerne og derved forhindret disses udfyldning med grus og sand fra smeltevandsfloderne.«

Kendt har i Hee været Ulvsø og Brydesø ved Nørre Bratbjerg; størsteparten af Brydesø hørte til Hover. Og der har været enkelte søer vestpå i engene, i Agersbæk og Dob Enge (se afsnit om stednavne).

Menneskene

Fund påviser, at der har levet mennesker i sognet helt fra Ældre Stenal-

der og frem gennem Oldtidens senere perioder (se afsnittet Oldtidsminder). Allerede Storgaard Pedersen havde en beskrivelse af gravhøje og mange forskelligartede fund rundt om i sognet. Her skal blot anføres, at han havde hørt »hvorledes man 1854-56 ødelagde de smukke, anseelige høje i Hvingel by, idet der borttoges mange snese læs sten af dem. Efter folks fortælling må der have været anseelige stenkister i dem og flere steder urnegrave i højenes øverste lag. Et sted fik børnene de gamle bronzegenstande til legetøj«. ⁵⁾

Illustrerende er tillige en mængde fundne stenredskaber i Bratbjerg, i privateje; samt de sammesteds på engbrinkerne påtrufne, der – uden nærmere undersøgelse af sagkyndige – kan spænde fra bopladsaffald fra Ældre Stenalder, til såkaldte brandpletter (ligbrænding) i Jernalder.

I Ældre Stenalder, der anslås til at spænde over et tidsrum på ca. 6000 år (10.000-4.000 før Kristi Fødsel), ernærede menneskene sig som jægere og fangere, som fiskere og samlere. Mange kan de næppe have været. Da derefter jordbrug og husdyrhold – om pludseligt eller vel snarere langsomt og gradvist – har vundet indpas, da har dette erhvervsskifte vel været udtryk for en folkeforøgelse. Forskningen antager endda en mulig indvandring her, men det er et uløst spørgsmål. Siden hen i Yngre Stenalder anses indvandring påvist (ændrede gravskikke).

Arkæologi og stednavneforskning påviser en udbredt bebyggelse, også i landsbyer, her i landet i Ældre Jernalder (fra ca. 500 f.Kr.), og at denne bebyggelses udbredelse synes fortsat gennem mere end halvandet årtusind, for formentlig at toppe eller stagnere i løbet af 1200-tallet.

En hovedårsag til bebyggelsesvæksten var naturligt en folkeforøgelse. I samme forbindelse kan vi tænke på de store folkebevægelser, *Folkevandringerne* (i de tidlige århundreder af vor tidsregning) og *Vikingetogterne* (ca. 800-1000). De har utvivlsomt, som ét motiv, haft et befolkningsoverskud herhjemme; for så vidt bevægelserne udgik fra Danmark, og for så vidt mange af udvandrerne ikke vendte hjem igen.

Skriftkilder, overvejende fra 1200-tallet, har givet forskningen næring til omfattende studier i datidens samfundsforhold og folketal – studier, der indledtes i 1600-tallet, og som er fortsat i stigende omfang i nyere tid; hvis hidtidige resultater i dag undergår nyvurdering.

De middelalderlige kildeskrifter er langt fra altid entydige. Forhold kan være uklart eller mangelfuldt beskrevet, opfattet af en sen eftertid, som derved i meget må begrunde sine udsagn på hypoteser, antagelser. Det har affødt indbyrdes modstridende vidnesbyrd. Dette gælder også landets befolkningstal, specielt omkring 1200-tallets midte. Som hoved-

kilde her (som i andre samfundsforhold) betragtes Kong Valdemars Jordebog, hvis Hovedstykke dateres til 1231. Svend Aakjær genudgav i sin tid denne, i oversættelse fra latin til dansk og med omfattende kommentar til hidtidig forskning. Aakjærs egne vidtløftige beregninger over folketal opererer med gennemsnit (et »normalsogn« med ca. 60 gårde (jordbrug) med tilsammen ca. 360 beboere). Et fyldigere referat er medtaget i bogen »No Sogn«. Det for No sogn skønnede folketal (i 1200-tallet) er formentlig skønnet noget for højt. Hvad angår Hee, da kan folketallet (på jordebogens tid) forsigtigt sættes til nogle hundreder.

100 år senere kom »Den sorte død« til Danmark. Denne lunge- og byldepest bredte sig vistnok til hele landet, og den bortrev overalt mange; på nogle egne skal menneskene næsten være uddøde. Senere hen fulgte flere epidemier, men næppe nogen så omfattende som den første. Man har ingen tal for dødeligheden – nok nogle spredte lokale, der taler stærkt og tydeligt – men ingen samlede, der er nogenlunde sikre.

Aakjær anslår ganske vist, at Danmarks samlede folketal i tiden 1231-1651 (sidstnævnte år en nogenlunde sikker gårdtælling) sank omkring 40%. Han indser dog, at nedgangen må være vendt til en ny fremgang noget frem i perioden (i 1500-tallet), og ligeledes at ned- og opgang i folketal har været ujævnt fordelt i landets forskellige egne (som begrundes).

Aakjær beregnede landets folketal ved år 1231 til ca. 550.000. Andre samtidige og ældre forskere nåede til ca. 1 million og derover. Nutidige historikere er yderst skeptiske overfor disse beregninger, og de finder, så vidt bekendt, grundlaget for løst til at sætte tal på.

Kan fagfolkene ikke nå til enighed om en troværdig fællesnævner, kan jo langt mindre nogen af vi andre være opmand i deres tvist. Skulle imidlertid Svend Aakjær i sine dybtgående og ikke uinteressante beregninger have uddraget nogenlunde rigtige tal for »normalsognet«, så er altså det et gennemsnit med meget betydelige afvigelser.

Der var sogne, der blev så affolkede, at kirken blev »øde«, gik ud af brug og, før eller siden, blev nedbrudt, og sogneselvstændigheden ophævedes for lange tider. Her i det vestjyske gjaldt det Finderup, Herborg og Fjilstervang samt No. No blev altså slået sammen med Hee. Når et nabosogn blev så hårdt ramt, når man ved, at pesten var uhyre smitsom, og når man ved, at datidens primitive og uorganiserede lægevæsen stod nærmest hjælpeløs – så må pesten have hærget overalt.

Ingen efterretninger synes at give fingerpeg om, hvordan det har forholdt sig med en befolkningstilbagegang i Hee. Et par skyldtal for kirken (1325 og 1525) kan tolkes, som om kirken var og blev vel ved magt.

Men man har fundet tallene for usikre som beviser for sognefolkets talstyrke og evne som tiende- og skatteydere.

Man var imidlertid hundrede år senere, 1625, talmæssigt godt med (også i No), idet et tienderegister tæller 76 alene i Hee. 1688-matriklen har for Hee 68 skatte- og landgildeydere. I begge tællinger er undtaget Præstegården og Voldbjerg, der var ydelsesfrie.

Det *gennemsnitlige* antal personer pr. familie eller husstand på 5-6 (Aakjær: 6) man anslog allerede i 1200-tallet, stemmer overraskende godt med det bevislige gennemsnit på 5,5 person pr. familie ved folketællingerne 1787 og 1801. I det følgende hundredår faldt dette gennemsnit 1 person pr. familie.

Det er klart, at også et sådant gennemsnit dækker over meget store afvigelser. Enkelte steder boede et enligt menneske helt for sig selv, tiere dog et par folk, et ægtepar, der, om de var gamle, ikke altid havde en aftægt i ryggen; så hed det gerne: almisselemmer. To kvinder, ugifte eller enker, ernærede sig ved håndgerning, om de var arbejdsføre, kunne også udgøre en husstand.

Modsat var der børnerige familier, hvor indtil en halv snes børn kunne være hjemmeboende på tællingstidspunktet. I 1845 havde ægteparret i Voldbjerg mølle 10 børn, en husjomfru, 2 møllersvende og 6 andre tjenestefolk, i alt en husstand på 21. På Voldbjerg var der 1787 i alt 23 personer: Kammerråd Richter med frue og to børn, en husjomfru, 6 piger, en ridefoged, en ladefoged, en tjener, en kusk, en håndværker, en »student« (huslærer) samt 6 tjenestepiger.

I Præstegården var husstanden på 13 personer ved hver af de to første tællinger, deraf en husjomfru samt 5-6 tjenestefolk.

Oversigt over sognets folketal gennem 200 år

1787:	412 personer, fordelt på 75 familier (husstande)
1801:	462 personer, fordelt på 85 familier (husstande)
1845:	656 personer, fordelt på 141 familier (husstande)
1901:	816 personer, fordelt på 180 gårde og huse
1930:	1.047 personer
1964:	1.082 personer
1/4 1970:	1.006 personer
1/11 1970:	978 personer
1/11 1981:	940 personer
1/1 1984:	948 personer

Af det sidste opgjorte samlede folketal er antal børn i alderen 0-14 år: 195, heraf skolesøgende (inkl. børnehavekl.): 121.⁶⁾

Fra omkr. 1900 findes periodisk statistik over erhvervsforhold m.v. Først en landbrugs- og erhvervstælling.⁷⁾

Arealbenyttelsen (1896)

Rug	440 tdr. l.	
Byg	127 tdr. l.	
Havre	453 tdr. l.	
Boghvede	4 tdr. l.	
Spergel (gjer)	112 tdr. l.	
Blandsæd til modenhod	116 tdr. l.	
Grøntfoder	18 tdr. l.	
Kartofler	83 tdr. l.	
Andre rodfrugter	78 tdr. l.	
I alt besået		1431 tdr. l.
Afgræsning		1723 tdr. l.
Høslet, brak, eng m.m.		1172 tdr. l.
Haver		7 tdr. l.
Skove		86 tdr. l.
Moser		21 tdr. l.
Kær og fældeleder		147 tdr. l.
Heder		1493 tdr. l.
Veje og byggegrunde		113 tdr. l.
Vandareal m.m.		4 tdr. l.
I alt		6197 tdr. l.

Der mangler i opgørelsen godt 2.200 tdr. l. (enge, heder?).

Kreaturhold (1898)

Heste	300 stk.
Hornkvæg (deraf 747 køer)	1274 stk.
Får	1230 stk.
Svin	686 stk.
Geder	43 stk.

Erhvervstælling (1890)

Immateriel virksomhed (præste- og lærerfamilier m.fl.)	58 personer
Jordbrug	535 personer
Fiskeri	3 personer
Industri (håndværk)	111 personer
Handel	5 personer
Dagleje	12 personer
Rentier (aftægtsfolk m.fl.)	53 personer
Under fattigvæsenet	27 personer
	<hr/>
I alt	804 personer

fordelt på 175 familier, i 69 gårde og 94 huse (inkl. husmandsbrug).

Erhvervstælling 1960⁸⁾

	Hee by	Hele sognet
Landbrug m.v.	44 personer	616 personer
Håndværk og industri	132 personer	164 personer
Handel og omsætning i øvrigt	43 personer	60 personer
Transport	31 personer	43 personer
Administration og liberale erhverv	24 personer	27 personer
Anden erhvervsvirksomhed	13 personer	14 personer
Formue, rente, understøttelse o.lign	90 personer	115 personer
Uoplyst erhverv	3 personer	8 personer
	<hr/>	
I alt	380 personer	1.047 personer
	i 152 husstande	326 husstande

*Beskæftigelsesstatistik pr. 1.-1.1982⁹⁾**Bosiddende personer, efter køn og arbejdsstilling (tabel 1)*

<i>I arbejdsstyrken:</i>	Mænd	Kvinder	I alt
Selvstændige og medhj. ægtefæller	90	46	136
Overordnede og ledende funktionærer	18	15	33
Funktionærer i øvrigt	16	35	51
Faglærte arbejdere	59	2	61
Ufaglærte arbejdere	56	68	124
Lønmodtagere uden nærm. angivelse	13	35	48
Arbejdsløse	42	15	57
I alt	294	216	510
Heraf uddannelsessøgende	21	19	40
<i>Uden for arbejdsstyrken:</i>			
I alt	177	253	430
Heraf pensionister	56	86	142
Heraf uddannelsessøgende	22	34	50
I alt	471	469	940

Selv om erhvervstællingerne er opgjort noget forskelligt, er det tydeligt (af efterfølgende tabeller), at forskydningerne har været særligt store de sidste 20-25 år. Landbruget, det gamle hovederhverv, har 1982 under 25% beskæftigede af antallet i 1960; de tilbageblevne arbejder næsten alle indensogns. Modsat inden for øvrige erhvervsgrupper, hvis flertal er beskæftiget udensogns, over et bredt felt af arbejdsmarkedet. Arbejdsløshedstallet var opgjort ret højt pr. nytår 1982.

Den talstærke gruppe »uden for arbejdsstyrken« omfatter jo også børnene (0-14 år), i antal omkring 210.

Beskæftigede bosiddende personer, efter køn og erhverv (tabel 3)

	Mænd	Kvinder	I alt
Landbrug m.v.	89	46	135
Fremstillingsvirksomhed	55	21	76
Bygge- og anlægsvirksomhed	30	2	32
Handel m.v.	36	31	67
Transport	19	3	22
Øvrige private serviceerhverv	11	18	29
Undervisning	5	10	15
Dag- og døgninst., sundhedsvæsen	1	54	55
Offentlige ydelser i øvrigt	6	14	20
Uoplyst erhverv	—	2	2
I alt	252	201	453
Heraf offentligt ansatte	25	72	97

Beskæftigede personer, bosiddende i Hee, efter arbejdsstilling og erhvervsgrupper (tabel 4)

	Land- brug m.v.	Fremstil- lings-, bygge- og anlægs- virksom- hed	Handel, transport, private service- erhverv	Offentlige tjeneste- ydelse	Uoplyst erhverv	I alt
Selvstænd. og medhjælpende ægtefælle	111	10	13	–	2	136
Funktionærer	1	7	37	39	–	84
Faglærte arbejdere	1	42	18	–	–	61
Ufaglærte arbejdere	15	43	22	44	–	124
Lønmodtagere uden nærmere angivelse	7	6	28	7	–	48
I alt	135	108	118	90	2	453

Beskæftigede i Hee sogn (tabel 9)

Selvstændige og medhjælpende ægtefælle	114	10	13	–	2	139
Funktionærer	2	3	15	9	–	29
Faglærte arbejdere	0	13	4	–	–	17
Ufaglærte arbejdere	3	3	2	2	–	10
Lønmodtagere uden nærmere angivelse	9	4	8	–	–	21
I alt	128	33	42	11	2	216

Stednavne

I disse år udgiver Københavns Universitets Institut for Navneforskning i en række en beskrivelse af landets stednavne. Under titlen *Stednavne i Ringkøbing Amt* (Danmarks Stednavne nr. 17, 2. halvbind, 1. hæfte) er Hind herred, og hermed Hee sogn, behandlet. Beskrivelsen, der er videnskabelig, bygger på vurdering af kortlagte og beskrevne naturforhold sammen med – og vel med hovedvægten på, og indenfor en både tidsmæssig og geografisk vid horisont – en sproghistorisk udredning af ofte dunkle navnes oprindelige betydning.

Idet der for nøjere tolkning af bestemte navne henvises til ovennævnte udgivelse, skal der her ikke gøres ret meget ved den side af navnene. Dog nogle bemærkninger om navnegrupper og deres formentlige oprindelstid samt om sognenavnet.

Stednavnenes alder bestemmer forskningen i vidt omfang efter navne-endelsen (det eventuelle forled er meget tit et personnavn). Blandt de ældste anser man -inge og -um (hjem)-navnene, fra før ca. 500; -toft og -by fra omkr. 800; mens -torp (-rub, -drup, -strup) kendes fra omkr. år 1000. En afvigende type, såkaldte rod- eller kort-navne, skulle være allerældst. Blandt disse *Hee* og i øvrigt, som bekendt, ikke helt få her på egnen. Ved et rod-navn forstås en forkortelse af et oprindeligt længere navn, hvoraf i tidens løb i udtale enten endelsen er blevet »afslidt« eller »afsnubbet« – eller i stedet navnet er blevet »sammentrukket« i talesproget.

I det ovenfor anførte lokale bind stednavne sættes Hee-navnet i sammenhæng med en tolkning af herredsnavnet, hvis ældste form, Heingæhereth, henføres til Valdemars jordebog (1231). 24/5 1319 har en kilde formen Hingæhæreth; senere kilder har variationer heraf. Først Præsteindberetningen 1638 (fra Hee) har Hindherrett. »Navnet er oprindeligt Heingæhærath, hvis førsteled er gen. (genitiv = ejefald) af indbyggernavnet *heingar* »beboerne af Hé«. Denne lokalitet er mest sandsynlig identisk med sognet Hee; men det kan dog ikke udelukkes, at indbyggernavnet er dannet direkte til det ånavn Hé, som bl.a. sognet har navn efter, således at héingar skal opfattes som »beboerne ved åen Hé.«

I samme bind, i gennemgangen af sognets stednavne, gentages, hvad ovenfor anføres om Hee-navnet, »– idet det sandsynligvis er et vandløbsnavn, gl'da. Hé, oldda. Hea, urn(-ordisk) Hiwon, formentlig det

oprindelige navn på Hover å. Navnets betydning kan bare bestemmes inden for vide rammer. Størsteparten af de mange ord, som indeholder den forudsatte rod hi(w) har en lidet specificerende betydning. – De ord, hvori en mere specifik betydning er for hånden, kan deles i to grupper. I den ene er det fælles betydningselement »tyndt dække« – »tynd hinde«. Den anden gruppe er farvebetegnende. Det norske elvnavn Hiö/Hé, der er af samme oprindelse som det danske Hee, refererer i flere tilfælde til vandløb som modtager slam- og grusholdigt vand fra bræer, hvorved de får et gråhvidt udseende. »Det danske vandløb Hover å har over en lang strækning et så ringe fald og følgelig et så langsomt løb, at eventuelle slamtilførsler fra bredderne næppe har kunnet opslemmes i overfladen og derved påvirke vandets farve. På den anden side kan netop det langsomme løb have givet anledning til alge- og pollenbelægning, således at navnet måske snarest betyder »den hindedækkede« eller lign.«

Får åens vand i dag egentlig farve, vil dette være en grund til straks at slå alarm over for befrygtet tilførsel af skadelige stoffer fra navnlig dambrugene. Planmæssig grødeskæring kan nu, om ikke holde, så gøre åen ren for plantevækst. Især da, når man har anvendt tekniske hjælpemidler, til grødeskæringen, tilligemed at der indenfor ca. 25 år er foretaget 2 opmudringer af åen. Der blev vel nærmest alt for rent og bart for fiskebestanden.

Åens ringe fald og langsomme løb passer vel fra omtrent under Heebro plantage og åløbet frem til udløbet. På denne strækning, begyndende ved Sanddal vestre markskel, skulle lodsejerne gennem en meget lang årrække skære op i åen 2 gange årligt, mens de på det lange stræk bagved i øst kunne nøjes med én gang. Her var faldet stærkere og derved grødevæksten mindre. Det har også betydet, at åen her sjældent frøs til selv i strenge vintre.

I gammel tid, da åen vel stort set fik lov at passe sig selv med sin plantevækst, kunne denne nok bevirke et farvespil, når sol faldt på; og i »lommer« i bugtninger og bevoksninger med stillestående vand har kunnet dannes en hinde på overfladen.

For et par hundrede år siden hed det i fæstebrevet for bromanden ved Heebro, at han måtte skære og bjerge siv og flæg i åen. Men det forlød ingen steder, at han, eller de andre brugere af engene, var pligtige at skære grøden op.

Umiddelbart kunne man antage, at sognenavnet kom af *Hede*, hvis vestjyske udtale er lig med sognenavnets, omend altså tryk og stød i udtalen er ulige. Efter det om lyngheden oplyste må denne være yngre

end Hee-navnet. Der er også et andet forhold, til ugunst for heden som navngiver. Menneskene søgte naturligt til steder, hvor der var de bedste, de lettest tilgængelige livsmuligheder. Fiskeren, i den ældste tid som i dag, måtte jo søge til vandene. I den lange omstrejferperiode kunne nok med fordel jæger og fanger og samler søge op i det højere land – hvor vi altså må antage stod, ikke lynghede, men skov.

Da så folkene siden hen slog ind på agerbrug og husdyrhold, blev relativt bofaste, og blev flere, så arbejdede man sig nok ind i skovlandet efterhånden. Men det mere åbne lavland ved vandene, med græsningsmuligheder, har man naturligt været tiltrukket af, og man har bosat sig i nærheden.

Sognets ældste bosættelser, landsbyer i vestjysk mindre sluttet form, er sikkert Sønderby og Halby samt muligvis Hvingel. Fra disse er der så siden sket udflytning, dannet torper. Sådanne var de enlige bosteder Astrup og Mastrup samt den lille by Ejstrup.

Navne med endelser som -sig, -mose, -bæk, -kær, -bjerg og -hede menes at være yngre, men i øvrigt af ret uens alder.

Bebyggelsesnavne er indeholdt i bogens sidste afsnit. Her i stednavne-afsnittets slutning anføres en liste over primært naturnavne. De blev på opfordring optegnede af Storgaard Pedersen og 1922 indsendt til Stednavneudvalget. Listens navne har numre, der svarer til kortet bag i bogen.

Vi indlader os nu på en

Markvandring

Vi går 300 år tilbage i tiden og følger med boniteringsmændene, der gjorde forarbejdet til 1688-matriklen. Berettigelse for dette noget vidtløftige, men dog en hel del afkortede indskud her, skal hvile på de mange medtagne marknavne (nu vel i vidt omfang glemte) og deres i gennemgangen nogenlunde nøje placering. Et billede af dyrkningsforhold og markfællesskab m.v. tages med i hovedtræk. En landsbys bønders respektive agre lå tit indbyrdes indfiltrede, dette lader vi uopredt stå hen; ligeså mængden af de mange agres bredde- og længdemål. De medtagne størrelsesmål er hver enkelt ejendoms *dyrkede areal* i alt.

Dyrket var den enkeltes særskilte *toft* samt den *fælles bymarks forskellige fald*. *Udyrket*, men ikke ubenyttet, var *Overdrevet* (kær, mose, hede m.v.)

Mens altså bymarken var undergivet et vist fællesskab (samtidig sæd

og høst m.m.m.), så havde hver enkelt *sine* agre. Kvægdriften på overdrevet var fælles, med det forbehold, at antallet af dyr, der måtte udgræsses, skulle stå i bestemt forhold til gårdens eller stedets størrelse.

Det skal dog siges, at modellen ovenfor bedst passer på østdanske forhold. Herovre boede alligevel en del så adspredt, at vedkommende kunne passe sig selv.

Mastrup Boelshus har sin jord for sig selv. Lyngslet til fornødenhed. Ingen fædrift uden lyngheden og de hvilende agre. Skarp rugjord, idel rød sand med gråbrun jord. Besåes 3 år (i træk) med byg, 2 år med rug, hviler 4 år. Sonden og norden huset ond havrejord, såes 2 år, hviler 5 år. Areal i alt: 9 tønder 5 skæpper 1 fjerdingkær 2 album land.

Sandalgaard och øde Mølle. Nørre- og Østermark: Middel og skarp rug- og havrejord. Areal: *Gaarden*, tdr. 34,1,2,0. *Møllen*, 2,6,1,0.

Bratbierre Gaard. Nørre Mark, Gammel Agre m.fl. Beskaffenhed omtrent som Sanddals. Areal: tdr. 38,0,2,0.

Voldbierre Gaard

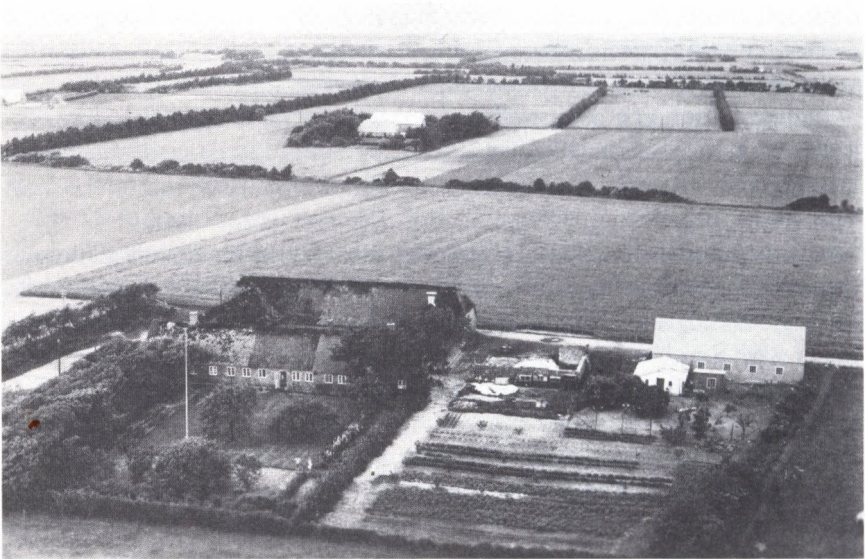
Vester March (208 agre), god havrejord, såes 3 år med byg, 2 år med havre, hviler 3 år. *Norden Weyen*, do. godhed, dels middel rugjord, såes 1 år med byg, 2 år m. rug, 1 år m. havre, hviler 2 år. (287 agre). – *Tegel Tofft*, ond havrejord (108 agre). Areal: 18,3,0,0. – *Glaerbjerg (Glurbjerg)*, god havrejord (10 agre). Areal: 1,2,0,0. – *Uden navn* (39 agre) do. beskaffenhed. – *Hie Ofver Toffte Fald* (26 agre), do. beskaffenhed. – *Voldbjergs areal* i alt: tdr. 231,3,0,0.

Glurbjerg, delvis drevet under *Voldbjerg*. Selvstændigt drives *Tofft Fald Agre*. – Areal: 10,3,0,0.

Tegltoft, do. status. Selvstændigt areal ca. 14 tdr. land.

Voldbierre Mølle, dens jord. *Synden for Veyen*, god havrejord. *Thoe Veys Fald*, skarp rugjord. Areal: 1,7,1,1.

Ølstoft, 1/2 Gaard. *Foldager*, 1 Boel. Har hver deres jord for sig. Heede har de til fornødenhed, også Giærdsel (hegn, diger). Fædrift hafuer de tilfælleds med Halbye och Sønderbye Mænd udi Synderkiæren. Deres

Nørkjærgård.

March strækker sig Øster til Sandal, Vester til Halbye, Norden til Nørkiær, Syden til Hie Aae.

Ølstoft mark, uden navn. Areal 16,7,1,1.

Foldager Mark, uden navn. Areal 10,6,3,1.

Synderkiær Gaard och Nørkiærgaard

»Hafver deris jord huer for sig self. Heede och Lyngslet hafuer de en ringe Del af ved deris Gaarde. Hiul- och Bygningstømmer kiøber de udi Salten och Them. Hafver et ringe Fiskeri udi Hie Fiord, af Aal, Flynder och Helt. Lader Mahle i Voldbierre Mølle. Fædrift hafver de Syden och Norden deris Gaarde, kaldis Synderkier, strækker sig ud til Kringeling Heede.«

Sønderkjær, Øster Agre (79), middel rugjord. *Vester Agre* (35), god rugjord. Syd for gården (6 agre), ond havrejord. Nord for gården (50 agre), god havrejord. – Areal: 50,2,1,1.

Nørkjær, Synder Heedejord Agre (17), ligger mellem *Kiercke Mark* (?) og *Gl. Sæd Agre*, ond havrejord, såes 2 år med havre, hviler 6 år. *Nørre Heede Agre* (39), ond rugjord, såes 4 år med byg, 3 år med rug, hviler 3

år. *Dam* (?) *Agre* (57), ligger mellem *Eistrup Heede* og ?, middel og god rugjord. *Ving Agre* (15), ligger mellem *Eistrup Mark* og *Brunhøj*. En toft vesten gården (41 agre), god rugjord, skarp bygjord, god havrejord. – Areal: 36,4,0,2.

Agersbechgaard (3 fæstere). Har særskilte marker, desuden agre i Sønderby og Halby byers fælles bymark. – »Fiskeri hafver de om Vaaren och Høsten udi Hie Fiord, af Aal, Flynder och nogle faa Helt til egen Fornødenhed. Fædrift hafver de Østen Gaarden, kaldis Agersbech Moese.« – *Agersbech March* strækker sig Øster til Sønderby March, Vesten til Fiorden, Synden til Hie Enge och Norden til *Sisbech March*. *Ving Agre* (33). *Taulborre Agre* (3), *De agre ved Sti Enderne* (43). Lille Søe *Agre* (38). *De Agre Synden Gaarden* (37). *Lau Agre* (27). *Sort Refuel* (20 agre), god havrejord, kold sand, ligger sidt (lavt, fugtigt), såes 3 år med 1 bygkær, 2 havrekærve, hviler 3 år. *Alminden* (4 agre), do. godhed. *Toft Agre* (11), østen gården middel rugjord.

I Sønderby mark har Agersbækmændene følgende: I *Claus Fald* 3 agre; i *Bierre Langfald* 6; i *Ofver Veys Fald* 2; i *Bredemærsk Fald* 8 og i *Ofven Søtoft Fald* 9 agre.

Areal, hjemmemark (332 agre) tdr. l. 92,0,3,1.

Areal, udmark (25 agre) tdr l. 14,3,1,0. – I alt 106,4,0,1.

Eistrup Bye: Østergaard, Meldgaard och Vestergaard

»Heede och Lyngsvær hafver de en ringe Deel af Østen Byen, dog ey til Fornødenhed, mens køber paa andre Steder. Ingen Skouf, Gierdsel, Tørfve Moeser eller Fiskerie. Hiul och Biugnings Tømmer køber de udi Them och Salten Sogner. Lader male udi Voldbierre Mølle. Fædriff hafver de Vesten och Synden Byen, bestaar af Kier och Vandhuller.« De 3 gårde har deres jorder indbyrdes sammenblandede.

Nørre Agre, ond havrejord, skarp til middel bygjord, skarp og god rugjord; sidstnævntes bonitet: muld, lidet sand, såes 4 år med byg, 3 år med rug, hviler 2 år – for mangel af jord (dvs.: derfor så hyppig besåning og lidt hvile). *Nørre Mølle Toft*, ligger Synden til *Gl. Aae*, god havrejord, middel bygjord. *De Agre Synden* (?) *Gårdsleddet*. *En Toft*, fælles for Vestergaard og Meldgaard. *Jens Jensens Toft* (Vestergd.), vest for hans gård. *Hundetungerne*, ond havrejord. Udi *Alrum March* (Stadil), har hver af Ejstrupgårdene nogle agre, ligger imellem *Brunbierre* och *Ving Agrene*. – Østergaard har her 4 agre. Østergårds areal: hjemme 34,0,1,1; i Alrum: 7.5,3,1. I alt tdr. l. 41,6,0,2.

Roy Agre, ond havrejord, død (dynd?) sort jord, ligger sidt, såes 2 år m. havre, hviler 6 år. *Kvad Agre*, god havrejord, såes 3 år m. 1 bygkærv, 2 havrekærve, hviler 3 år.

Meldgårds part af Hundetungerne ligger imellem *Kierstofft* (?) og *Løse Enge*. En Toft norden gården, *Fier Agrene*, i Alrum.

Areal til Meldgård, hjemme: 36,3,0,0; i Alrum: 1,4,0,0.

Til Vestergård ligger en toft østen gården, en anden vestfor. Areal til Vestergård: 40.0.0.0.

Hvingel Bye och Aastrup Gaard

De har ingen skov, gjærdsel, tørvemoser eller fiskeri. »Heede och Lyngslet hafver de paa egen Grund Norden och Vesten Byen til fornøden Brug. Hjul- och Biugnings Tømmer kiøber de udi Them och Saltum, som ehr 12 Mihle borte. Lader mahle i Voldbierre Mølle och undertiden i Thim Mølle. De hafver ingen Fædrift uden Lyngheeden.« Samtlige bymænd i Hvingel har markfællesskab:

Gl. Ager Fald, skarp rugjord, såes 3 år m. 1 bygkærv, 2 rugkærve, hviler 4 år.

Synder Boels Fald, middel rugjord, do sæd og hvile.

Øster Agre

Liusmoese Agre, ond rugjord, såes 2 år, hviler 6 år.

Sand Agre, skarp do, såes 3 år, m. 1 bygkærv, 1 boghvedekærv, 1 rugkærv, hviler 4 år.

Brun Tofft, skarp bygjord, såes 3 år, hviler 4 år.

Kors March, god rugjord, såes 4 år, hviler 3 år.

Sols Tofft, middel rugjord, såes 4 år m. 1 bygkærv, 1 rugkærv, 1 boghvedekærv, 1 rugkærv, hviler 4 år.

Leer Vang, god rugjord.

Heede Agre Fald

Nørre Boels Fald

Østerild (?) *Agre*, skarp rugjord.

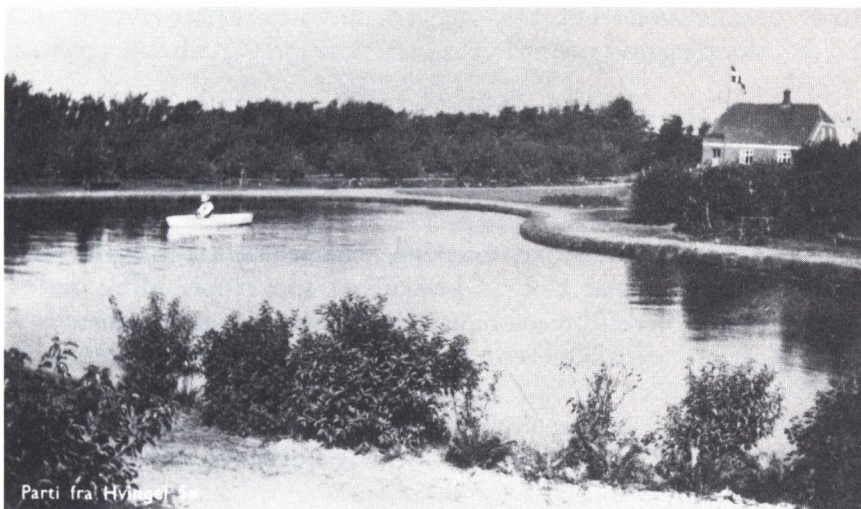
Stie Agre, do.

Wees (?) *Agre*, middel rugjord.

Vester Ving Agre, god havrejord.

Lau Jorden, do.

De Agre Synden Moesen.

Parti fra Hvingel sø
Vennelyst med Hvingel sø

Vor kilde, Markbogen 1683, opregner i alt 12 gårde og bol i Hvingel by. Bostedernes areal m.v. anføres her i markbogens rækkefølge, med tilføje særskilte tilliggender (tofter) og samlet dyrket areal. Samt foran bostedets senere matrikelsnummer.

	Areal i alt tdr. l.
7. En Toft, ond til skarp rugjord	33,3,2,2
8.	27,6,2,0
6. En toft, østen og vesten gården	39,5,0,1
1. Galsgård	20,7,0,1
3. En toft, ligger rundt om gården, ond rugjord, idel rød og grå sand, ligger på ahl, såes 2 år, I boghvedekærv, 1 rugkærv, hviler 6 år	16,2,3,0
2. Har agre i Vester Ving Agre og Lau Jorden	31,4,2,1
4.	21,7,1,0
14. En half Ødegaards jord, paa dets Gaardsted ehr bygt et Huus, som lejes bort til Arme Folk. – En Tofft ved Byggestedet, god havrejord	22,0,1,2
5. De Agre Synden Moesen. 2 tofter, hhv. østen og vesten Gården (11 og 13 agre)	15,4,0,0
5. Et underlagt bolshus	7,1,2,1

10. Et bolshus, middel til skarp rugjord, ond havrejord 4,3,2,2
 12. do., skarp og ond rugjord 9,5,2,2

Astrupgård, Nørre March, god havrejord, ond og skarp rugjord. *Synder March*, ligeså forskellig bonitet. Areal i alt: tdr. 72,3,0,0.

Synderbye och Halbye

»Hafver ingen Skovsparter, Gierdsel, Tørfvemoeser, Lyngslet eller Fiskerie. Tømmer maa kiøbes i Lou Syssel, som ehr 12 Mihle derfra. Hafver ingen Fædrift, mens tigrer (tøjrer) deres Quæg paa dend hvilende Agerjord, eller och lejer Gresbeed paa andre Steder. Lader mahle i Voldbierre Mølle.

I de 2 landsbyers fælles bymark er følgende afdelinger, fald:

Synderbye Tofft Fald, god rugjord.

Synden for Veyen i Stefn Fald (57 agre), do. beskaffenhed.

Mellum Veys Fald, (59 agre), do.

Nørre Stach Ager Fald (41 agre), do.

Pold Ager Fald, (41 agre), middel rugjord.

Claus Fald, do.

Bierre Lang Fald, do.

Tho Veys Fald, skarp rugjord.

Gl. Feede Fald, god havrejord.

Breede Mærsk Fald (80 agre), middel rugjord.

Offuen Schifft, god rugjord.

Sirsbech March Agre

Kierche Fald Agre (38), middel rugjord.

Lille Nør Agre (44), god havrejord.

Moese Agre, middel rugjord.

Brinch Agre, middel rugjord.

Sirsbech Ager Fald (104 agre), god rugjord.

Bech Ager Tofft, god rugjord.

Trind Tofft, Øster for *Brinchen* el. *Brinch Agre*.

Lang Tofft

Birch Tofft, en af de over sognet spredte kirkejorder.

I Rindum sogn bruges noget jord af enkelte af vore bymænd.

Vesterby, skarp rugjord.

Lochis Ager, skarp rugjord.

Kaars Agre, skarp bygjord.
Et lidet Fald, skarp havrejord.

I opregning af bostederne begyndes i *Sønderby*:

	Areal i alt tdl.
30.	15,2,1,1
31.	16,6,0,1
Udstykket før matrikelsnummereringen	11,0,3,0
33.	17,0,1,2
34. + et underlagt bol (areal: 2,6,3,2)	18,1,0,1
35. + 36. Sønderbygård	53,2,0,1
37. Søndertoft	6,7,0,0
38. Hundesvang (incl. 26, senere udst. Bredemærsk)	34,4,0,0
<i>Halby:</i>	
1. Præstegården	54,0,1,2
5.	16,4,3,0
9.	15,5,1,2
11. Nygård	12,4,1,0
13. Halbygård, hjemme: 17,2,2,0 i Rindum: 1,0,2,1 Stugjord »frijord«: 0,4,1,0	18,7,1,1
14.	9,1,1,1
16.	21,3,0,2
20.-21. Sirsbækgård (incl. 27, Færgegård, senere udstykn) + kirkejord	51,6,2,1
Uden nummer, Vester Nørgård	9,2,3,0
18. Øster Nørgård	19,5,0,2
3. Degnebolet + et øde hus	3,6,0,0
4. Et bol	3,2,1,1
15. do.	5,5,1,1
7. do.	2,5,1,2
– do.	4,2,2,1
12. do. + kirkejord	4,3,2,2
10. do.	7,6,1,1
19. do., Nørtoft (3 tofter)	5,2,0,1
17. Brinken, nogle tofter, herunder Nørtoftmosen (kirkejord)	2,2,1,2
– et bol, sognepræsten tilhørende, fæster er cornet Arve Hansen	7,0,0,2

6 beboede *hustofter* anføres, med fra ½ skp. til 1½ td. land hver.

»Eistrup Byes Fædrifft, Vesten och Synden Byen kaldis *Gaade* (Gade), bestaaer udi *Vanding Birche*«.

Hindø ses ikke anført i Markbogen for Hee.¹⁰⁾

Engene

Engene blev på markbogens tid ikke opmålte, men hvert skifte for sig blev i stedet takseret for avl af antal læs hø. Et læs hø må forekomme os en meget ubestemt enhed, men var altså dengang et brugeligt mål. Et gennemsnitsmål, for udbyttet kunne vel ikke være lige stort hvert år, vejrlig og dermed vækstbetingelser var selvfølgelig også dengang skiftende fra år til år, og oversvømmelse kunne indtræffe og vanskeliggøre eller ligefrem forhindre afgrødens bjergning.

Alt i alt var dog formentlig engenes høavl og græsning mere sikker end markernes kornafgrøder, hvor næringsmangel samt, på høj sandjord, sandflugt og tørke kunne nedsætte udbyttet indtil misvækst.

Taksationen i hølæs, på datidens små vogne, synes i smålighed ført ud i karikaturen, når der jævnligt takseres i bittesmå brøker.

Overdrevene så vi nok nævnt i markbogen, men deres brugsværdi er anført i Engtaksationsprotokollen.¹¹⁾ Overdrevene benævnes i reglen som fædrift og forte (vej, her drivvej) og takseres for antal dyrs græsning. Her ses køerne ikke sjældent nævnt, de har, naturligt nok, græsset nogenlunde nær bostederne.

Voldbjerg har jo megen eng og græsning. 1 stk. eng ligger ved *Den Gangbro* mellem *Voldbjerg* og *Heager* (No sogn), 8 læs. – 1 stk. vesten *Heebro* og til *Voldbjerg mølle*, 59 læs. – *Hestholm*, liggende mellem begge åerne, 16 læs. – 1 stk. vesten for ovennævnte gangbro, 16 læs. – *Kiøreng*, 18 læs. – *Sønden* og vesten i marken, 31 skifter, 106 læs. – *Age-reng*, 18 læs. – Vesten *Heebro*, norden åen, 1 skift, 3 læs. – *Grobeng*, som åen går rundtom, 90 læs. – I *Heekier*, 4 skifter, 23 læs. – I *Pyteng*, 1 skift, 1½ læs. – *Forten synden for Vasen* (vejen), der går øst fra gården til diget, græsning til 40 nød (ungkvæg). – *Norden Vasen*, 10 nød, 20 får. – *Forten* imellem engen og agrene norden gården, 4 nød.

Hingøe. 2 skifter, ½ + 10½ læs hø. Forte til 4 nød og 10 får.

Voldbjerg Mølle. I marken græsning til 1 svin.

Præstegården. De enge vesten Heebro, norden åen, 2 skifter, $1\frac{1}{4}$ læs. – I *Voldbjerg mark* 2 skifter, 12 læs. – I *Møleng*, 2 skifter, $1\frac{7}{12}$ læs. – Vesten *Mølvasen*, 7 skifter, $2\frac{23}{24}$ læs. – I *Gresskifte* 3 skifter, $3\frac{1}{3}$ læs. – I *Breemersk* 8 skifter, $7\frac{1}{6}$ læs. – I *Hekier* 6 skifter, $8\frac{2}{3}$ læs. – *Dopeng*, 4 skifter, $2\frac{1}{3}$ læs. – I *Salteng* 7 skifter, $13\frac{1}{2}$ læs hø.

Hee kirkes enge (spredt i sognet). I *Voldbjerg mark* 13 skifter, $23\frac{1}{3}$ læs hø. – I *Dopeng* $\frac{1}{4}$ læs. – I *Agerskift* $\frac{1}{3}$ læs. – I *Møgeleng* $\frac{1}{8}$ læs. – I *Skielhøj* 5 skifter, de 3 á $\frac{1}{2}$, de 2 á $\frac{1}{4}$ læs, i alt 2 læs. – I *Salteng* 7 skifter, $9\frac{23}{24}$ læs. – I *Nøreng* $\frac{1}{6}$ læs. – I *Dielkjer* (No) $\frac{1}{16}$ læs.

Kirkens enge (i Hee) ansattes i hartkorn til ca. 1 tønde, dens markjorder til ca. 7 tønder. Kirkejorderne i No (der dengang var tillagt Hee kirke) var af lignende omfang. Alle kirkejorderne var udfæstede.

Mens *Præstegården* ses velaflagt med enge og høavl (53 læs), står *Degnebolet* i skarp modsætning hertil: I *Dopeng* $1\frac{1}{2}$ læs. – I *Voldbjerg mark* $\frac{1}{4}$ læs hø.

No var dengang en del af Hee sogn og dermed indbefattet i samme taksationsforretning. Vi medtager nogle notater. I Heager har bymændene enge dels i *Voldbjerg mærsk* – og gjestenge, dels i *Delkier* og Heager enge. »Forte til forskrevne Bye Synden och Norden Marken (bymarken i Heager) til 8 Bester (heste), 24 Nød och 30 Faar«.

Ølstoft. Vesten Heebro 5 skifter, $3\frac{2}{3}$ læs. – Noget fædrift østen for, ind til *Sandal Mark*, til 2 nød og 4 får.

Niels Graversen *ved åen* (m.nr. 30) i Sønderby. Vesten Heebro 2 skifter, $2\frac{1}{20}$ læs. – *Møleng*, $\frac{1}{6}$ læs. – Vesten *Mølvasen* 2 skifter, $\frac{9}{32}$ læs. – Ved *Furevad* $\frac{1}{32}$ læs. – I *Gresskifte* 2 skifter, 1 læs. – I *Bremærsk* 4 skifter, $2\frac{1}{2}$ læs. – I *Hekier* 3 skifter, $7\frac{1}{2}$ læs. – I *Dopeng* 2 skifter, $\frac{2}{3}$ læs. – I *Salteng* 3 skifter, $2\frac{9}{32}$ læs hø.

Noget Forte, kaldis *Klincher*, hafuer Fællig derudi af effterskrefne (11 mænd, bosiddende i Sønderby, Halby og Sirsbæk).

Sønderbygård. Vesten *Mølvasen* 2 skifter, $1\frac{1}{4}$ læs. – I *Gresskifte* 2 skifter, $\frac{7}{12}$ læs. – I *Bremærsk* 5 skifter, $4\frac{7}{12}$ læs. – I *Hekier* 3 skifter, $5\frac{5}{12}$ læs.

– I *Dopeng* 4 skifter, $1\frac{1}{2}$ læs. – I *Salteng* 3 skifter, $1\frac{5}{8}$ læs. – Noget græsning til 1 svin (desuden part i ovennævnte fællig).

Søndertoft. I *Katflod* $\frac{1}{2}$ læs.

Foldager. I *Katflod* $\frac{1}{4}$ læs. – I *Heagereng* $\frac{1}{6}$ læs. – I *Agerskift* $\frac{1}{4}$ læs.

Nygaard. Vesten *Mølvasen* 2 skifter, $1\frac{1}{2}$ læs. – Ved *Fuglvad* $\frac{1}{32}$ læs. – I *Gresskifte* 2 skifter, $1\frac{1}{4}$ læs. – I *Bremersk* 2 skifter, $3\frac{1}{2}$ læs. – I *Hekier* $\frac{1}{4}$ læs. – I *Grobeng* $\frac{1}{3}$ læs. – I *Salteng* 2 skifter, $\frac{5}{12}$ læs. – I *Dopeng* $\frac{1}{3}$ læs.

Halbygård. Vesten *Mølvasen* 3 skifter, $1\frac{1}{12}$ læs. – Ved *Fuglvad* $\frac{1}{8}$ læs. – I *Hekier* $\frac{1}{32}$ læs. – I *Salteng* 3 skifter, $1\frac{1}{2}$ læs. – I *Rindum eng*, i *Sdr. eng*, 4 skifter, $2\frac{3}{10}$ læs. – I *Sugeng* $\frac{1}{8}$ læs.

Sirsbækgård (3 fæstere). Vesten *Mølvasen* 6 skifter, $3\frac{1}{8}$ læs. – Ved *Fuglvod* 2 skifter, $\frac{5}{6}$ læs. – I *Bremersk* 4 skifter, $5\frac{1}{2}$ læs. – I *Hekier* 3 skifter, $2\frac{2}{3}$ læs. – I *Dopeng* 6 skifter, $1\frac{5}{6}$ læs. – I *Nyeng* $\frac{3}{4}$ læs. – I *Grobeng* 4 skifter, 2 læs. – I *Salteng* 4 skifter, $2\frac{1}{4}$ læs.

Til de Sirsbækmænd noget forte sønden og sydvest for gården, til 4 nød og 10 får, vesten gården til 3 bester.

Øster Nørgård. I *Sandal eng* 2 skifter, $1\frac{3}{4}$ læs. – Vesten *Mølvasen* $\frac{3}{4}$ læs. – I *Gresskifte* 1 læs. – I *Hekier* $1\frac{3}{4}$ læs. – I *Dopeng* 2 skifter, $\frac{5}{6}$ læs. – I *Salteng* 2 læs.

Nøртоft. I *Nyeng* 2 skifter, 1 læs. – I *Salteng* 2 skifter, $1\frac{3}{4}$ læs.

Agersbæk (3 fæstere). I *Agersbæk*, *Ved Søen*, 7 læs. – I *Stensvig* 9 læs. – I *Alminding* 16 læs. – I *Agerskifte* 7 læs. – I *Bremærsk* 1 læs. –

Fædrift til 15 nød og 20 får, og hver mand en haugegaard til en svins græsning.

Sanddal. 10 engskifter, takseret tilsammen for 8 læs. – Græsning til et svin.

Bratbjerg. En eng ved bækken, 8 læs. – Fædrift til 4 nød.

Mastrup. Noget forte til 2 nød og 4 får.

Sønderkjær (2 mænd). *Søndereng*, 4 læs. – *Mjødkiem*, 4 læs. – *Skau*, 8 læs. – I *Nyeng* 2 skifter, 2 læs. – I *Salteng* 2 skifter, 1½ læs. – Forte til 10 nøds græsning.

Nørkjær. I *Salteng* 2 skifter, 1¼ læs. – I *Pyteng* 2½ læs. – En lukke øst og norden gården, 8 læs. – I *Mjødkiem* 3 læs. – Norden *Eistrup*, kaldis *Holm*, 2⅓ læs. – Græsning omkring gården til 8 nød.

– Et indskud mere vedrørende No sogn: En fælles Forte ved *Ølstrup* (*Hjortmose* i No og *Ølstrup kær*), som ligger til (brugere i) *Øster* og *Vester No*, *Lybæk* og *Oxford*, tax. for 40 nøds og 60 fårs græsning.

Ejstrup

Østergård (2 mænd). I *Nørkjær* 5 skifter, 2 læs. – I *Smaaeng* 3 skifter, ¾ læs. – I *Synderlukke* 5 skifter, 5 læs. – I *Mjødkiem* ½ læs. – *Imellem Agrene*, tax. for ⅛ læs. – I *Salteng* 2 skifter, 1½ læs. – I *Nøreng* 2 skifter, ½ læs.

Meldgård (2 mænd). I *Nørkiem* 7 skifter, 3 læs. I *Smaaeng* 7 skifter, 1¹¹/₁₆ læs. – I *Synderlukke* 8 skifter, 5 læs. – I *Salteng* 4 skifter, 2⅛ læs. – I *Pyteng* 2 skifter, ⅝ læs. – I *Nøreng* 3 skifter, 1⁵/₂₄ læs.

Vestergård (2 mænd). I *Nørkiem* 18 skifter, 3½ læs. – I *Smaaeng* 6 skifter, 2 læs. – I *Synderlukke* 12 skifter, 4½ læs. – I *Salteng* 4 skifter, 2⅛ læs. – I *Nøreng* 6 skifter, 5½ læs.

»Gresning dertil *Eistrup Synden*, *Norden*, *Østen* och *Vesten Gaardene* til 20 Faar och 6 Svins Gresning.«

Hvingel

Galsgård. I *Lildeng* ¼ læs. – Ved *Høbro* 1 læs. – I *Damvod* 3 skifter, ½ læs. – I *Skielhøj* 3 skifter, ¾ læs. – I *Star* 2 skifter, 1 læs.

Mnr. 2. I *Damvod* 4 skifter, 7/8 læs. – I *Star* 1¼ læs. – I *Bjergeng* 1 læs.

3. I *Skielhøj* ¼ læs. – *Østen* til *Star* 2 skifter, 3/2 læs.

4. I *Damvod* 3 skifter, 1 læs. – I *Fuglkier* 1 læs. – I *Skielhøj* 4 skifter, 1 læs. – I *Star* 3 skifter, 1⅛ læs.

? I *Lildeng* 2 skifter, $\frac{3}{8}$ læs. – I *Damvod* 2 skifter, 1 læs. – I *Flodeng* $\frac{1}{2}$ læs. – I *Fuglkier* $\frac{1}{2}$ læs. – I *Skielhøj* 3 skifter, 1 læs. – I *Star* 2 skifter, $\frac{3}{4}$ læs.

6. (2 mænd). I *Lildeng* $\frac{1}{2}$ læs. – Ved *Høbro* $1\frac{1}{4}$ læs. – I *Damvod* 3 skifter, $1\frac{1}{2}$ læs. – I *Skielhøj* 3 skifter, $\frac{3}{4}$ læs. – I *Star* 2 skifter, 1 læs. – I *Kylli* 4 læs. – I *Møgelvig* $\frac{1}{8}$ læs.

7. I *Lildeng* $\frac{1}{2}$ læs. – Østen *Høbro* $\frac{1}{2}$ læs. – I *Skrab* $\frac{1}{2}$ læs. – I *Holseng* 3 skifter, $1\frac{1}{2}$ læs. – I *Skielhøj* 2 skifter, $\frac{1}{2}$ læs. I *Dopeng* $\frac{1}{4}$ læs. – I *Star* 3 skifter, $\frac{3}{4}$ læs. – I *Bjergeng* $\frac{1}{2}$ læs.

14. (øde, fattiggård). I *Holseng* 3 skifter, $1\frac{1}{2}$ læs. – I *Høbroeng* $\frac{1}{2}$ læs. – I *Damvod* $\frac{1}{2}$ læs. – I *Skrab* $\frac{1}{2}$ læs. – I *Skielhøj* 2 skifter, $\frac{1}{2}$ læs. – Ved *Diget* 4 skifter, 1 læs. – I *Star* $\frac{1}{6}$ læs. – I *Bjergeng* $\frac{1}{2}$ læs.

Forde til Hvingel til 20 nød og 40 fårs græsning.

Astrupgård. De enge ved gården, i 2 skifter, $10\frac{1}{8}$ læs hø. – Hededrift til 10 nød og 20 fårehoveder.

Noget fælles forte vesten til forskrevne af Hee sogn (undtagen er): Heager, Lybæk, No, Røgen, Grimstrup og Agersbæk), men vides ej egentlig hvem af de andre det bruger, som ligger østen for kirken og ind til Hvingel. – Taxeret for 16 nød og 50 fårs græsning.

Hee sogns *Merskeng* er noget langt fra hånden, ellers god nok at bjerge. Medens det, som kaldes *Grobeng*, hørigen under Voldbjerg, er besværlig at bjerge og kan, så vel som det andet mærskeng, lide skade både af overfaldende og indkommende vande. *Giestengen* mesten del blød og besværlig at bjerge, beskadiges også undertiden af overfaldende vand.«

»Danmarks Stednavne«, der som nævnt udgives i trykken af Institut for Navneforskning (ved dettes leder, *Gordon Albøge*) har ikke mark- og engnavne med. På forespørgsel har Albøge beredvilligt forklaret en række vanskelige navne inden for området. Dog med det forbehold, at navnes forekomst i kilderne jævnlig er sparsom og ret ny i tid, hvorfor tolkning bliver usikker. Kortet, det uundværlige hjælpemiddel, afslører trods nøje studium ikke altid særforhold, som kan være folk på stedet

bekendt, og som måske umiddelbart udsiger stednavnets egentlige indhold.

Redegørelsen gengives nedenfor. Forbemærkning: Topografi = stedbeskrivelse. Substantiv = navneord. Adjektiv = tillægsord. Genitiv = ejefald (-s). Indb. 1922 = Storgaard Pedersens indberetning. Veirup 1959 = indberetn. v. H. Veirup. Vokal = selvlyd (a, e, i osv.). Ortografi = retskrivning. Verbum = udsagnsord.

Kringeling Hede. Ganske vist kunne der tænkes en ing-anledning til substantivet *kringle*. Dette ord bruges i topografisk sammenhæng i betydningen 'kreds, krumning, kreds rundt afgrænset område'. En sådan afledning kunne da betyde 'lille kreds' osv. Men da substantivet *eng* i efterledsstilling ofte fremtræder med skrivemåden -ing, skal Kringeling nok snarere tolkes som et oprindeligt Kringel-eng, sammensat med *kringle* i den nævnte ortografiske betydning.

Kvadagre. Som en ganske usikker tolkningsmulighed kunne nævnes et ord beslægtet med jysk kvadder 'snesjap' og gammeldansk *kwāth 'sump, dynd, smuds'.

Hundetungerne. Natur- og marknavne med ordet *hund* som forled kan deles i to grupper. I den ene er efterleddet et vanligt navneled, d.v.s. et ord med topografisk betydning, som f.eks. -ager, -bæk, -eng, -hede, -holm. Efter nogles mening er *hund* i sådanne navne ofte brugt alene for at give lokalitetsbetegnelsen en nedvurderende, ringeagtende klang. Den anden gruppe, som Hundetungerne sandsynligvis hører hjemme i, består af sammenligningsnavne; d.v.s. at den navngivne lokalitet sammenlignes med en af hundens legemsdele: Hundehale, Hundeøst (øst = 'bagdel'), Hundegab, Hundehoved, Hundeskind. Navnet Hundetungerne har formentlig betegnet markstykker som har lignet en hundetunge. Forøvrigt anvendes det usammensatte *tunge* ikke sjældent som marknavn (eksempel nedenfor).

Tavlbord (?) *Agre.* Isoleret betragtet er markbogsformens efterled -borre flertydigt. Det kan være glde. *borth* 'rand, kant', *borg*, som også betyder 'bakke', *båre(r)*, 'græsmark'. Men ses der på skriveformen Taulborre i sin helhed er det mere tiltalende at identificere navnet med substantivet *tablebord* 'spillebræt' (nemlig et brædt der er delt op i tavl). Tavlbord er et ganske udbredt sammenligningsnavn, brugt med hentydning til marker som ligner et tablebord.

Tegltoft. Der kan næppe være tvivl om at forleddet er substantivet *tegl*. Dette ord er almindeligt som forled i navne på lokaliteter hvor der

Ubekendt gård i Hvingel (gl. foto).

findes ler som er egnet til teglbrænding. Men i nogle tilfælde kan navnene vel også hentyde til at der er opløjet gamle teglsten i marken.

Klinker (?). Vi har læst Engbog 1683-formen som Klimher. I alle tilfælde foreligger der nok fejl for Klincher/Klinker, og dette er jo et meget udbredt enghavn i Vestjylland. Ifølge Ordbog over det danske Sprog betegner det 'langstrakt, smalt (og ophøjet) stykke jord, som på en eller anden måde skiller sig ud fra omgivelserne'. Men hvorfor substantivet klinke 'halvbrændt mursten' har fået denne specielle topografiske betydning, vides ikke.

Fuglevad. Vadestedsnavne er ikke sjældent sammensat med dyre- og fuglebetegnelser. På øerne, hvor fugl udtales [*fu'l*], sammenblandes dette ord undertiden med adjektivet ful 'rådden, stinkende', sådan at et oprindeligt Fulvad kan blive til Fuglevad. Men i Jylland, hvor fugl udtales [*fow'l*], skulle denne sammenblanding ikke kunne finde sted.

Sugeng. Hvis navnet er korrekt overleveret kan forleddet næppe være andet end substantivet *sug* 'sugning', bedst kendt som bølgernes sug i havet, om strømmens sug i vandløb og om luftstrømme. Det identiske eller beslægtede svenske dialektord såg betyder 'sumpet sted hvor vand står frem'. En lignende betydning kunne måske også foreligge i det danske ord.

Mjødkær. EB 1683 Miødkier / Mødkier. Forleddet er sandsynligvis

adjektivet *mø*, gl. *miō* 'smal'. Dette ord indgår i adskillige mark- og naturnavne, hentydende til smalle terrænformationer. Entydigt er navnet dog ikke. Der kan ganske vist ses bort fra at Engbogen har -d-, og da uoprindeligt i-indskud mellem m og ø ikke er ukendt, kan det ikke afvises at forleddet kan være substantivet *møde* 'møje, slid, besvær', hentydende til vanskelige kørsels- og højbjergningsforhold.

Pyteng. Forleddet er substantivet *pytte*, jysk [pö't] 'vandhul'. Det bruges dels om naturlige vandhuller, dels om gravede huller med vand i.

Møgelvig. Forleddet er adjektivet *møgel*, gl. *mykil* 'stor'. Efterleddet *vig* bruges i indlandsnavne hyppigt om slyng på vandløb (hér om slyng på Høbro Bæk?), men kan også bruges om en engvig, d.v.s. om eng der – ligesom en vig – strækker sig ind i et højereliggende terræn.

Møgeleng. Jfr. *Møgelvig*.

Fuglkær. Jfr. *Fuglevad*.

Damvad. Forleddet *dam* bruges i flere betydninger: 'opdæmmet vandsamling (f.eks. mølledam)', 'inddæmmet udtørret areal', 'lille (naturlig eller kunstig) vandsamling'. Den oprindelige betydning 'dæmning' kan sjældent påvises i stednavne.

Skrab. Kan vanskeligt sættes i forbindelse med andet end substantivet *skrab* 'noget afskrabet', f.eks. om madrester som skrubes af en gryde. Det kan også bruges i betydningen 'det ringeste (af noget)'. Hér kunne det måske være brugt som nedsættende navn på en eng af ringe beskaffenhed med hensyn til græsvækst.

Holseng. Forleddet kan være substantivet *hul*, jysk *hol*.

Kylli. Af ukendt oprindelse.

Katteflod. Efterleddet er antagelig substantivet *flod* 'oversvømmelse, oversvømmet område'. Anledningen til brugen af forleddet *kat*(te) er selvsagt ukendt. Men det kan anføres at *kat*, ligesom *hund* (jfr. under Hundetungerne) menes at være brugt i en del naturnavne alene i den hensigt at give navnene en nedsættende klang.

Kastet. Bruges almindeligt i vestjysk i betydningen 'kanal, stor grøft'. Kan vistnok også betegne et areal som er omgivet af en sådan grøft.

Tolager. Veirups optegnelse må bero på en misforståelse. Forleddet i *Tolager* (Markbog 1683 Thol Agre Fall) kan være mandsnavnet gl. *Tōli* (selvom personnavneforled er relativt sjældne i natur- og marknavne). En anden mulighed er et ord svarende til norsk *tōl* 'stakkel, stumper, pusling'. Dette ord indgår muligvis i en del svenske sønavne og nogle få danske vandløbsnavne. I topografisk sammenhæng skulle ordet være anvendt i nedsættende øjemed, nemlig for at betegne de pågæl-

Ubekendt gård i Hvingel (gl. foto).

være anvendt i nedsættende øjemed, nemlig for at betegne de pågældende lokaliteter som små og ubetydelige.

Vigerne. Flertal af substantivet *vig*. Indb. 1922 antager, som det ses, at *vig* er brugt om de vige som åløbet har dannet i engen. Den almindeligste betydning af *vig* i indlandsnavne er dog 'slyng, bugtning på vandløb'. Jfr. navnet Møgelvig.

Sortrevel. Efterleddet er substantivet jysk *revel* 'strimmel, smalt stykke', brugt om langsmal terrænformation.

Bassigrob. Af dyrenavnet *bassi* 'vildsvin' og *grob* 'grøft'. Jfr. Danmarks Stednavne XVII 478.

Almind Enge. Almind er identisk med gl. *almænni* 'almue' eller *almænn* 'som tilhører alle mennesker'. Det kan, ligesom afledningen *alminding*, bruges som fællesjord.

Klaves. Som navnet er overleveret i Markbogen 1683, Claus Foll, må det vel snarest opfattes som en oprindelig sammensætning af mandsnavnet *Klavs* og *fold* 'indhegning'.

Tovig. Hvis navnet er identisk med MB 1683 Tho Wej Fall (under Sønderby og Haelby), skal det snarest tolkes som Toveje 'stedet hvor to veje mødes'. Indb. 1922 har ganske vist opfattet efterleddet som *vig(e)* – og et sådant efterled kunne have relation til den nære Hover Å. Men det må bemærkes at Veirup gengiver udtalen som [-vi], ikke som [-vi'g]

(men altså heller ikke som [-væj]). Alt i alt: Udtalen peger ikke entydigt på -vig, MB 1683 tyder på -vej(e), hvis ellers identifikationen er korrekt.

Grobeng. Forleddet er substantivet grob 'grøft'. Et usammensat Groben, d.v.s. bestemt form af grob, er overleveret 1486 (afskrift 17. årh.); jfr. DS XVII 481.

Marholm. Forleddet kan være substantivet gl. *mar* 'hest'. Efterleddet holm bruges bl.a. om lave højninger i mose og eng.

Pebelen. Bestemt form af substantivet jysk *pebel* 'lille bæk, kilde'.

Pineholm. Ordet *pine* indgår som forled i mange stednavne for at udtrykke at den pågældende lokalitet er fattig, af ringe bonitet, vanskelig at dyrke, eller på anden vis frister til en nedvurderende betegnelse.

Løjmose. Den sporadiske og sene overlevering gør nødvendigvis tolkningen usikker. Men lægges det enkeltstående belæg til grund kan forleddet foreslås tolket som adjektivet *ly* 'lunken, kuldslået'. Dette forled indgår måske i Lybæk i No sogn, hvor der dog også er andre tolkningsmuligheder.

Birkekærhale. Navneleddet *hale* betegner langsmalle terrænformationer.

Tverrel. Noget tolkningsforslag tør jeg ikke give.

Bjolkær. Vi kender kun navnet fra Indb. 1922. Af lydskriften dér kan vi ikke afgøre om navnet udtales med lukket eller åben o-lyd (å). I sidste fald kunne forleddet være verbet jysk *bjåle* 'brøle' (om køer m.v.). Denne udtale kendes i hvert fald i sydvestjysk. Den spinkle overlevering gør tolkningen yderst usikker.

Bommerne. Ordet *bommer* 'bommert, fejlslag, fejlskud' forekommer flere steder, både som forled og i usammensat form som navn på dårlige marker og enge. Jfr. Bommer i No sogn (No sogn s. 65).

Møllebløde. Trods 1922-formen kan der vel ikke være tvivl om at Veirups form er den rigtige, d.v.s. at navnet er sammensat af *mølle* og *bløde* 'blødt, dyndet sted på marken'.

Porsene. Flertal af plantenavnet *pors*, brugt som stednavn i betydningen 'bevoksning af pors'.

Smedeknop. Substantivet *knop* betegner i stednavne ofte ganske små forhøjninger.

Høllerne. Flertal af substantivet *høl*, gl. *hyl*, som især betegner 'dybt sted i å eller bæk'. Det er vel i denne betydning det er brugt her. Sjældnere bruges det om små vandhuller i terrænet.

Odderne. Veirup er åbenbart usikker overfor udtalen. Men der kan næppe være tvivl om at navnet er flertal af substantivet *odde* eller *od*.

Disse ord bruges ikke bare om landspidser som rager ud i vandet, men også om smalle forhøjninger i enge og kær.

Fløjerne. Tolkningsmulighederne er ganske usikre. Ud fra den angivne udtale er flertal af substantivet *fløj* sprogligt set den nærmeste mulighed. Et marknavn Fløjerne, dannet af flertal fløjer(ne) i betydningen 'vindfløjene', kunne tænkes brugt sammenlignende om markstykker som lignede en vindfløj. Substantivet *flod*, glda. flōth, bør måske også nævnes. Det skulle fremtræde med udtalen [flo·e] eller [flu·e]. Dog har Veirup i 1963 noteret udtalen [flo·jgor] i navnet Flodgård (i Staby sogn), som med sikkerhed indeholder ordet flod. Dette ord kan da måske ikke ganske udelukkes som en tolkningsmulighed i navnet hér. Men for det første er en *flertalsform* 'de oversvømmede arealer' påfaldende. For det andet taler de terrænmæssige forhold, så vidt jeg kan se af kortet, ikke for et ord med denne betydning.

Hordal? / Hørdal? Formen i Indb. 1922 – den eneste vi kender – er så mangetydig at der dårligt kan bygges et fornuftigt tolkningsforslag på den. Indb. 1922 bruger bogstavet o for både åben lyd (å) og lukket lyd (o). I første tilfælde, altså hvis udtalen er [ho·rdal], kan forleddet være adjektivet *hård*, eventuelt sigtende til jordsmonnet, eller substantivet *hår*, som i naturnavne kan anvendes om visse bevoksninger, eller glda. *harth* 'skov'. Forøvrigt er da også substantivet *hor* en mulighed. Dette ord er gammelt i sproget, og stednavne som hentyder til menneskelivets mindre pæne sider, er ikke ganske sjældne. – Med åben o-lyd (å) er dyrenavnet *hare* en mulighed, men også glda. *har* 'stengrund'. – Men dertil kommer at Indb. 1922 er slem til at glemme strengen over ø'et. Så det kan ikke udelukkes at der i virkeligheden skal stå Hørdal. I dokument 27(?)/4 1494 (afskrift 17. årh.) nævnes et Hørdal. I DS XVII er det henført til Hee sogn, men efter tekstens ordlyd hører det nærmest hjemme på Lybæk Mark, altså i No sogn. I alt fald er det ikke grundlag for at sætte det i forbindelse med et eventuelt Hørdal i Indb. 1922.

Hølplet. Forleddet er substantivet *høl* i en af de ovenfor nævnte betydninger.

Tungerne. Substantivet *tunge* kan i naturnavne bruges om langsmalle terrænformationer, f.eks. langstrakte, lave højder. I vestjysk falder det lydligt sammen med ordet *tange*, og brugsmæssigt dækker de to ord til dels hinanden.

Pletsø. Udtalen (stødet) viser at forleddet er flertal af substantivet *plet*; hér anvendt i den almindelige topografiske betydning 'mindre, afgrænset område'.

Skafteled. Substantivet *skaft* kan i marknavne betegne langsmalle stykker. Navnet kunne således være sammensat af et marknavn *Skaft* og *led* 'læge' eller *led* 'vej, retning'. Alligevel forekommer en sådan navnedannelse mig noget tvivlsom. Men en anden mulighed – f.eks. at *skafteled* kunne være en eller anden redskabsbetegnelse – har jeg ikke kunnet opspore.

Skagen? / *Skaven?* Hverken udtalen eller den skriftlige overlevering (Engbog 1683 Skau, Matrikelkort 1805 Skau Enge) giver grundlag for at foretrække den ene eller den anden af de to mulige tolkninger: 1) substantivet jysk *skav* 'hvad der er afskrabet', brugt om marker og enge med sparsom græsvækst. 2) substantivet *skage*, glda. *skaghi* 'spids, fremragende terræformation', brugt både om spidse højder og om næs (som f.eks. i købstadnavnet Skagen). Efter kortet at dømme er mulighed nr. 1 den sandsynligste.

Ulhede? / *Uldenhede?* Sidstnævnte form dominerer i den skriftlige overlevering, som vi dog ikke i vore samlinger kan følge ret langt tilbage: Postadressebog 1869 Uldenhede, Generalstabskort 1871-72 Ulvehede, topografoptegnelse 1873 og senere generalstabskort Uldenhede, optegnelser ved Holger Sandvad 1913 ['*ulen*'*hje*], indberetning 1922 [*æ Ullhie*], Veirup 1959 [*ulen*'*he-e*]. Videnskabernes Selskabs originalkort 1797 anfører et Uldenhøj midtvejs mellem Lillekær og Birkekær. Afstanden er vel for stor til at der kan antages topografisk sammenhæng mellem de to navne. Snarere kunne man tænke sig at formen *Ulhede* var påvirket af navnet *Ulv*sø østpå i sognet. Alt i alt tyder overleveringen på at *Uldenhede* er den oprindelige form. Et hedenavn med betydningen 'den uldne hede' må vel siges at sigte til 'uldlignende, ladden plantevækst'.

Tulshøj. Forleddet kan være ejefald at det udbredte mandnavn, glda. *Tholf*. Da vi alene kender navnet fra Indb. 1922 må den mulighed stå åben at navnet er af yngre dato og at navngiveren har villet sætte et »oldnordisk« navn på gravhøjen, nemlig det bulR som forekommer i bl.a. en dansk runeindskrift og betegner en eller anden fornem person med et højt religiøst-verdsligt embede. At det ikke kan være et ægte tul-navn viser bl.a. udtalen. Det samme gælder forøvrigt så godt som alle de mange andre navne på Tul- / Tol-, som nogle navneforskere har villet føre tilbage til bulR.

Dobenge. Jysk *dob* [*do?v* / *do?f*] 'en bred lavning hvor der jævnlgt står vand'.

Langfuld Bjerge. Når Indb. 1922 har noteret efterleddet som -fold,

Veirup 1959 som [-fi/], hænger det nok sammen med at efterledsvokalen i virkeligheden er svækket til det ubestemmelige [e] der kan opfattes som både den ene og den anden vokal. Et langfold 'den lange fold' (*fold* 'indhegning til dyr') giver god mening; men også *fald* og *feld* 'pels, låddent dække' (brugt om f.eks. tæt grønsvær) er mulige efterled.

Foldager. Forleddet er substantivet *fold* 'indhegning til dyr'.

Stednavne, særligt da natur-, mark- og engnavne, synes at kunne hentes frem i en nærmest udtømmelig række, fra forskelligt hold: daglig tale, hukommelsen samt diverse skriftkilder.

Nedenfor Storgaards Pedersens indberetning 1922 i hvis fortegnelse er en del navne, der ikke er nævnt ovenfor. Til nogle af navnene er vedføjet oplysende bemærkninger. Udover selve optegnelsen af navne tør indberetningens styrke ligge i, at navnene ved numre er stedfæstede på sognekortet (bagi bogen).

- 1 Nør Stovgård
- 2 Sønder Stovgård Præstegårdsjord
- 3 Mølung, ligger lige ved Volbjerg Mølle
- 4 Katflu (-flo), en lav strækning, ofte under vand
- 5 Kastet (æ Kost), navnet betyder en gennemgravning
- 6 Tolager (Tuelawer)
- 7 Vigerne (æ Viger), enge, som åen danner en vig i
- 8 Skuldbøl, en gård, som nu er udstykket
- 9 Søndertoft
- 10 Galsgård
- 11 Sortrevel (Swotrevvel), dyrket mosestrækning
- 12 Mosen (æ Mues)
- 13 Klaves
- 14 Marsken (æ Mæsk), en stor engstrækning ud til fjorden
- 15 Bassigrov
- 16 Almind Enge
- 17 Lavmose (Lawmus)
- 18 Svinegrønne (æ Swingrønn)
- 19 Siggrog (Sikkrog), en sækning, hvori der efter sagn har været sejladt til Hee kirke
- 20 Tovig
- 21 Skibslænding, gammel landingsplads
- 22 Groveng, grov = grøft
- 23 Marholm

- 24 Lyngager (Ljøngawer)
- 25 Trindtoft
- 26 Pebelen (æ Pevvel)
- 27 Vandbjerg (Wandbjerre), en kæmpehøj i plantagen
- 28 Hulningen (æ Huel)
- 29 Heebro Bakker, gammelt sandflugtsareal
- 30 Piinholm (Piinhwolm), et tarveligt stykke eng og mose
- 31 Løjmosen (Løjmus)
- 32 Birkkjærhale (Birkkjærhaal)
- 33 Hedehusene (æ Hiehues)
- 34 Bøsgård (Bøssgor), en nedlagt gård
- 35 Nørtoft (Nartoft), på kortet: Hee Kro
- 36 Brinken (æ Brinkk)
- 37 Gaden (æ Gaad), flere lodder til Halby og Præstegården
- 38 Forpagterhave, et indelukke
- 39 Stakkemose
- 40 Hundesvang (Hundeseng)
- 41 Tverrel
- 42 Vejrgård
- 43 Brohuset (æ Brohus), her boede i ældre tid en bromand, som opkrævede brotold
- 44 Bjælkjær (Bjølker?)
- 45 Bommene? (æ Bommer)
- 46 Molblød? (Molblod)
- 47 Porsene (æ Pors)
- 48 Heeagertoft
- 49 Kirstens Grønne
- 50 Skiden Lukke (Lokk)
- 51 Smedeknop, lige nord derfor ligger Volbjerg gl. Voldsted
- 52 Høllerne (æ Høller)
- 53 Odderne (æ Ojer)
- 54 Bukkemose
- 55 Kjællingenge
- 56 Fløjer (æ Fløjer)
- 57 Hordal
- 58 Hølplet
- 59 Tungerne (æ Tonger)
- 60 Øster og Vester Gade
- 61 Søen (æ Sye)
- 62 Pletsø (Pletsye)

- 63 Skafted
64 Trindtoft
65 Trindtoftbro
66 Skagen (æ Skaw)
67 Hingø, skrives fejlagtig Hindø, ligesom Hind for Hing herred
68 Ulhede (æ Ullhie)
69 Ølstoft (Hølstowt), vistnok efter et høl lige ved gården
70 Tuolshøj (Tuolshyw), en udgravet stenalderhøj
71 Dub enge (Dopenge), er mærskenge med mange »Dovstejer«; steder, hvor vand bliver stående i fordybninger, formenes at have givet engene navn
72 Langfuld Bjerger: Langfold Bjerger
73 Folager, udtales Fooldawer, altså snarest af »fold«
74 Høbro, udtales Hiøbro, har navn af en mægtig, måske middelalderlig stenbro, sikkert højbro
75 Astrup (udtales Aastrup)
76 Volbjerg (udtales Wolbjerg), har altså ikke oprindelse af Vold, snarere af navnet Wolle, hvorfor den ældste skrivemåde er Olberg. Her har forøvrigt lige ved gården været en stenalderhøj, som måske har givet grundlag for navnet
77 Sirsbæk, udtales Siisbæk, kommer sikkert af Sig.

Oldtidsfund fra Hee sogn

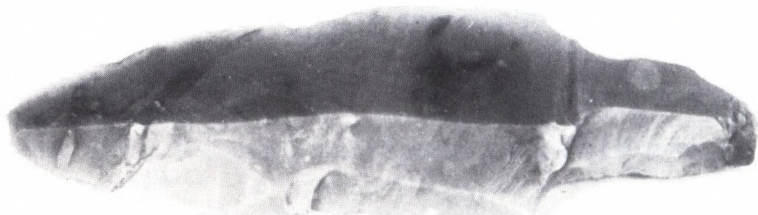
Af Jens Aarup Jensen

Gennem ufatteligt lange tidsrum har der her i landet boet mennesker, som ikke efterlod sig nedskrevne beretninger om dagliglivets gøremål og skærmydsler eller datidens store begivenheder. Historien om oldtidens mange årtusinder må derfor berettes ud fra de tavse og anonyme spor, der blev efterladt i form af redskaber af uforgængelige materialer eller bygningsværker af sten og jord. Gennem mere end 150 år har arkæologerne studeret og tolket disse spor, der kan bestå af alt fra stenaldermandens flintspåner, gravhøje, stolpehuller fra en hustomt til jernalderbondens formsikre lertøj eller vikingens kunstfærdige smykker. Vores viden om oldtiden er derfor blevet ganske omfattende, og den nyeste populære oversigt fylder ikke mindre end 8 bind uden at gå ret meget i detaljer med de enkelte fund.

Hee sogn er landskendt for sin granitkirke, politikeren med ræven bag øret og som stednavn på to bogstaver i kryds-og-tværser. Landskendte oldtidsfund er der derimod ikke gjort i sognet, men det er ikke ensbetydende med, at der ikke er en del viden om sognets oldtid. Måske endda mere end man tror, når man færdes her til daglig eller farer igennem på landevejen. En kort beskrivelse, som denne, kan nødvendigvis kun omtale de vigtigste fund og må nøjes med en meget begrænset omtale af de forhold, der karakteriserer de enkelte oldtidsperioder. Som bekendt er oldtidens mange årtusinder hovedopdelt i stenalder, bronzalder og jernalder, opkaldt efter de materialer, der især benyttedes til våben og skærende redskaber i de pågældende perioder.

De ældste tider – jægerstenalderen

For 15.000 år siden begyndte indlandsisen at smelte bort fra landet. Gradvist erobrede plantevæksten den nøgne og golve landoverflade. Med planterne fulgte dyrene, og i hælene på vildtet jægerne. Jægerflokkene var fåtallige og må have haft store landområder som revier. Bevoksningen kan i de første årtusinder efter istiden karakteriseres som tundra og steppe. Blandt det store jagtvildt på nævnes rensdyr, vildheste, bisoner. Et par gange var klimaet så mildt, at trævækst begyndte at skyde frem, men nye kuldeperioder trængte den begyndende skov tilbage igen.

Pilespidsen fra Heager, længde 87 mm. Foto: Birger Knudsen.

Efter en teglværksgrav i Nordsjælland kaldes den yngste af efteristidens skovperioder Allerødtid, 9700-9000 f. Kr. Fra denne fjerne tid er der i hele landet kun fundet et par bopladser og en lille række enkeltfundne flintredskaber. Det ældste fund i Ringkjøbing Museums samling stammer netop fra denne tid og er fundet så tæt på Hee sogns sydgrænse, at det må nævnes her. Det er en pilespids lavet af en flintflække. Pilespidsen blev i 1923 indleveret af Andreas Nygaard, der i 1918-28 havde en ejendom i det vestlige Heager. Muligheden for, at der herude har ligget en boplads, er til stede, men er aldrig blevet afprøvet nøjere.

Omkring 8300 f. Kr. blev klimaet væsentligt mildere, og skoven vandt varigt fodfæste. I begyndelsen en åben birkeskov, senere fyrreskov og til slut en mørk urskov med store løvtræer. Den ældre del af skovtiden falder sammen med fastlandstiden, hvor Vesterhavet endnu ikke var dannet, og hele NV-Europa var ét stort sammenhængende landområde. Om man havde lyst, kunne man dengang have spadseret fra Vestjylland til England, bortset fra, at der undervejs var søer og store floder, som måtte passeres. Stadil fjord var dengang et stort søbassin, og de mange vandløb, der fra øst til vest gennemskærer Hee sogn, har også eksisteret dengang. Sognets landskab har budt på ideelle vilkår for stenalderjægerne, og der må rundt i sognet kunne findes mange flintpletter, der røber deres opholdssteder. Det er dog kun nogle få af dem, der er registreret på museerne. I jægerstenalderens sidste årtusinder boede folk i hovedsagen ude ved kysterne eller ved de større vandløb. Ved Høver å fandt amatørarkæologen Jørgen Nielsen for et par år siden en flintplads, der stammer fra Kongemosekulturen i 6. årtusind f. Kr. Fundet består bl.a. af flækkeblokke, flækker og et par karakteristiske »skævpile«. Fundet er et godt eksempel på den type pladser, som der må være flere af i sognet.

Bondestenalderen, ca. 4000-2000 f. Kr.

Den første tæmning af husdyr og dyrkning af korn fandt sted i Mel-

3 skævpile, et lille udvalg af flækker og en flækkeblok fundet på flintplads ved Hover å.
Foto: Birger Knudsen.

lemøsten, mens vi herhjemme endnu befandt os i efteristiden. Kendskabet til landbruget bredte sig efterhånden til hele middelhavsområdet og i 5. årtusind til Øst- og Centraleuropa, hvor den første opdyrkning skete på den frugtbare løss-jord langs Donau og Rhinen. Omkring 4.000 f. Kr. nåede kendskabet til landbrug frem til Danmark. Man opgav dog ikke af den grund jagten og fiskeriet, så de gode gamle fangstpladser ved vandløbene blev stadig besøgt. Men ellers er det nok så karakteristisk, at bønder er bofaste i modsætning til jægerfolk, der skifter boplads med de forskellige vildt- og fiskesæsoner.

For at skaffe græsningsarealer til kreaturer og får og marklodder til korndyrkningen måtte der ryddes lysninger i urskoven. Det effektive redskab hertil var den slebne flintøkse, der kendes i tusindvis af eksemplarer fra hele landet. Mærkværdigvis er kun en enkelt flintøkse fra Hee sogn havnet i Ringkjøbing Museums samling. Det er til gengæld en stor, flot økse, der er 26 cm lang og hermed så stor, at den næppe har været til praktisk brug, men snarest er en offerøkse, der har været nedlagt i en mose. Storgaard Pedersen omtalte i 1921, at der skulle være fundet to granitøkser i en mose i Hee. Herudover har museet kendskab til enkelte økser i privateje, men der må være fundet mange flere. Det er dog kun, når tingene kendes af museerne, at de kan gøre nytte, når sognets historie skal skrives, og vi må derfor nøjes med denne korte omtale.

De stenbyggede gravkamre, dysserne og jættestuerne, blev opført i

den ældre bondestenalder, men er ikke særligt almindelige i Ringkøbing amt. Man ved dog, at flere er blevet sløjfet, og stenene hugget til skærver og brosten, dengang man byggede landeveje og jernbaner. Også ved opførelsen af de romanske granitkirker er der blevet hentet sten til byggeriet fra de gamle kæmpehøje. Fra nabosognene Tim og Hover er der oplysninger om sløjfede dysser. Selv om der ikke er direkte efterretninger derom, kan det derfor meget vel tænkes, at der også i Hee sogn har været sådanne storstensgrave.

I løbet af bondestenalderens to årtusinder må befolkningstallet være steget en del. Undervejs optræder der mange ændringer af redskabsformer, gravskikke m.v., og perioden har derfor kunnet opdeles i en række kulturer og afsnit.

Højene – de synlige oldtidsminder

I enkeltgravskulturen i bondestenalderens yngre del omkring 2500 f. Kr. begyndte man at begrave de døde i runde jordhøje. Opførelsen af gravhøje kulminerer 1000 år senere i ældre bronzealder. Enkeltgravskulturens høje er forholdsvis små og lave og ligger ofte i flade terræner. I bronzealderen blev de store kuplede høje placeret på bakkedrag, så de synede vidt i landskabet. I slutningen af forrige århundrede blev landets gravhøje kortlagt af Nationalmuseet. Da man bagefter studerede resultatet, blev det klart, at højenes beliggenhed ikke er bestemt af tilfældigheder. Ofte ligger højene i klynger, men lige så tit på række. Højrækkerne kan bestå af nogle få høje og være ret korte, men der er også højrækker, der kan følges over mange kilometer. Når man sammenholdt højrækkernes placering med vandskel, vadesteder og terrænforholdene i øvrigt, kunne det ses, at de markerede landets ældste vejlinjer. Som kendemærker i terrænet blev de placeret ved alfar vej og markerede de ruter, man færdedes ad mellem bygderne og fra egn til egn. Bopladserne har ligget i umiddelbar nærhed af højene, og kortlægningen af højene fortæller derfor også noget om bebyggelsens tæthed. For senere generationer har højene også haft funktion. Da de først lå der, var de gode som kendemærker i skellene mellem sognene eller mellem de enkelte gårde og marker. Størstedelen af landets gravhøje er i dag sløjfet eller overpløjede, kun et fåtal er blevet udgravet af arkæologer.

Lokalhistorikeren, lærer Storgaard Pedersen, Hee, assisterede i 1892 Egil Petersen fra Nationalmuseet med at kortlægge oldtidsminderne i Hind herred. I Hee sogn blev der registreret 23 gravhøje, hvoraf de 11 i dag er fredet. Men der har været flere høje endnu. I et hæfte om oldtids-

minderne i Hardsyssel, som Storgaard Pedersen udgav i 1921, fortæller han, at der i gamle beretninger er omtalt nogle høje, der har ligget på Voldbjerg mark, og i Hvingel by skal der i 1854-56 være ødelagt nogle meget smukke og anselige høje. Ingen af disse kunne stedfæstes ved sogneberegningen. I sognets vestlige del har vi i dag kun kendskab til to gravhøje. De ligger nordligt på Møllebakken og er begge overpløjede. De øvrige registrerede høje ligger i sognets østlige del. Netop som det er blevet beskrevet, ligger de i grupper eller danner rækker. Syd for og parallelt med den nuværende vej mellem Hvingel og Hover finder vi syd for Astrup en række på 4 meget store gravhøje, der ligger med retning øst-vest. Den østligste er sløjfet, den vestligste overpløjet, men ses stadig i marken som en tydelig højning. Mellem Toustrup og Mastrup ligger en nord-sydgående række på 4 høje, der alle er fredet. Sognets kendteste højgruppe er Kvindhøjene, en gruppe på 12 høje, hvoraf de 5 ligger i Hee sogn. Ganske typisk er denne markante højgruppe kommet til at danne skel mellem to sogne. Yderligere 7 høje er registreret i sognets SØ-hjørne ved Bratbjerg og i den østlige udkant af Sandal plantage. Sammen med Kvindhøjene er det en ganske stor koncentration af høje. Der har givetvis været både en tæt bebyggelse og et overgangssted over åen herude. Tilsvarende findes der på åens modsatte side en stor forekomst af høje.

Nogle af Kvindhøjene blev af særlige grunde udgravet af Nationalmuseet i 1941. De udgravede høje vist sig hovedsagelig at rumme grave fra enkeltgravskulturen og dolktid, dvs. bondestenalderens yngste afsnit. En af gravene fra dolktid fremviste et af de ældste eksempler på ligbrænding, der er konstateret her i landet. I den anledning blev fundet omtalt i Dansk Ligbrændingsforenings årsskrift i 1954. Højen rummede også en lille stenkiste, der efter udgravningen blev flyttet til Ringkjøbing Museum, hvor den siden har været opstillet i haven. Andre havde haft gravet i højen, længe før arkæologerne kom til, og stenkisten var ikke urørt. Da der næppe er mange i sognet, som abonnerer på ligbrændingsforeningens årsskrift, kan fortællingen om denne udgravning ikke være særlig kendt. Den bliver derfor her gengivet med udgraveren, G. Kunwalds egne ord: »Omtrent centralt indenfor den plet, der angav Høj I, sås et noget uregelmæssigt firkantet fyldskifte, utvivlsomt efter det i den gamle beskrivelse omtalte hul. Det kunne ses, at hullet havde stået åbent i nogen tid og i hvert fald tildels var blevet fyldt af sand, der var skyllet ind med (regn-)vand. Ud fra fyldskiftet gik en rævegang. Fyldskiftet gik i dybden helt ned i en grav, orienteret i ØSØ-VNV, indvendigt

1,80×0,40×0,30 m, bygget af elleve tildels kløvede sten rejst på højkant. Graven har sandsynligvis oprindeligt været dækket af sten, idet en enkelt endnu fandtes over gravens vestlige ende. At den næppe lå urørt på sin plads, syntes at fremgå deraf, at den havde længderetning fælles med graven og var således knapt bred nok til at dække den. Ved den foretagne nedgravning var gravens indhold tydeligvis blevet forstyrret, idet der i den omgravede fyld fandtes flere sønderbrudte menneskekno­gler, ligesom kun få knogler på gravbunden lå i anatomisk orden. Der var dog lige akkurat nok til at vise, at den døde havde ligget med hovedet i øst.

Jeg var allerede ved at opgive håbet om at gøre noget fund i denne så forstyrrede grav, da der i gravens vestende fremkom noget ganske usædvanligt. Efter at dækstenen var løftet af, og sandet nedenunder blev fjernet, fremkom ganske møre rester af noget træ. Ved en meget omhyggelig gravning med de fineste redskaber og blødeste akvarelpensler blev det efterhånden klart, at det var en lille trækasse, der stod her i forenden af graven. Der var kun eet at gøre: fundet måtte gipses ind og optages som præparat til videre undersøgelse på laboratoriet. Netop da en fir­kantet jordklods lidt større end kassen var skåret fri, så gipsningen kunde begynde, kom der uventet besøg, en mand, der var kyndig i bestemmelse af træsorter, nuværende konservator ved Nationalmuseet Hans Helbæk. Det var fristende med det samme at få konstateret kas­sens materiale, og forsigtigt skrabede vi et lille stykke midt på siden fri. Efter et kig i luppen påstod Helbæk, at kassen var af cedertræ. Det må være mig tilgivet, at jeg ikke troede ham; men han holdt på sit. Vi blev enige om at blotte et lille stykke af kassens kant, og nu blev jeg overbevist. I luppen sås tydeligt hovedet af et lille maskingjort søm. For nu at gøre historien kort: sandet blev tømt ud, og i cigarkassen – det var en 100-styks! så underligt tankevækkende i tobaksrationeringens tid – lå den dødes kranium med undersiden opad.

Der blev snakket længe efter om det fund, og det blev fortalt om flere af »Nørre Bratbjerg«s tidligere ejere, at de havde gravet, måske ikke netop i den høj, men i høje på ejendommen. Det sagdes om Jens Bak, og også Kristen Gadegaard havde vist gravet i sine høje. Om Jens Bak for­taltes, at den dag han havde gravet i højen, blev han syg om aftenen. Han satte de to ting i forbindelse med hinanden og sendte karlen ud for at dække graven til igen. Man kan ligefrem se for sig, hvordan gårdejeren tømte de sidste cigarer ud af kassen, lagde kraniet, han havde taget med hjem, ned i den og gav den til karlen. Ta så å sæt de' nier i æ hyw.

Kraniet i cigarkassen.

– Måske var det slet ikke denne høj, Jens Bak havde gravet i, men har kraniet i cigarkassen end ingen større arkæologisk interesse, illustrerer fundet dog godt de tanker om gravfreden for de højsatte, der har holdt sig op til vore dage.«

Bronzealder (1800-500 f. Kr.)

Overgangen mellem stenalder og bronzealder skete glidende. Metallet, der nu kom ind som materiale til våben og smykker, betød ikke nogen egentlig ændring af samfundsforholdene. Rent faktisk blev man gennem hele bronzealderen ved med at bruge flint til mange af dagligdagens småredskaber. Klimaet har dengang været ganske behageligt og meget mildere end i dag. Fundene fra bronzealderen stammer især fra de store gravhøje, men der kendes også en del offerfund fra moser. Skjulte metaldepoter viser desuden, at der i visse tidsafsnit har været uro og ufred i landet. Bopladserne fra bronzealder er først i de senere år begyndt at blive kendt. Et af de første steder, hvor hustomter blev påvist, var i overgårde i 1970.

Til de mere almindelige og uanselige fund fra bronzealderen hører de såkaldte kogegruber, små nedgravninger, der er fyldt med ildskørnede sten og trækul. Fundet af kogegruber giver sjældent anledning til større arkæologiske undersøgelser. Men det er vigtigt at få forekomsterne

kortlagt, så de kan bidrage til vores viden om oldtidens bebyggelse. For får år siden blev der ved Bredemærsk og Færgegården i sognets vestlige del netop iagttaget sådanne kogegruber i en grøft til et markvandingsanlæg.

To bronzefund fra Hee sogn har fundet vej til Ringkjøbing Museums samling. Det ene er en itubrudt økse, en såkaldt celt, der stammer fra yngre bronzealder. Det andet er en meget velbevaret sværdklinge fra begyndelsen af yngre bronzealder. Den har været udstillet med en oplysning om, at den skulle være fundet ved pløjning af en eng på Voldbjerg mark. I 1979 havde museet besøg af nu afdøde kammersanger Karl Lauridsen, hvis fader Knud Lauridsen havde en gård i Hvingel. Karl Lauridsen fortalte bl.a., at faderen i slutningen af forrige århundrede skulle have pløjet et bronzesværd op. Oplysningen kunne have noget med museets sværd at gøre, men der er langt fra Voldbjerg til Hvingel, så noget måtte være forkert, og Storgaard Pedersen fortæller, at der både på Voldbjerg mark og i Birkkjær skulle være fundet bronzesværd. Opklaringen på den lille gåde er imidlertid dukket op i museets brevarkiv, og der er nu ikke længere tvivl om, at sværdet stammer fra Toustrup i Hvingel. I et brev fra Horsens Museum dateret 16. marts 1946 står der nemlig følgende: »I anledning af Ringkjøbing Museums skrivelse af 15 ds. meddeles herved, at der i afdøde arkæolog Martin Kristensens katalog findes følgende optegnelse om det fremsendte bronzesværd: »Bronzesværd med Grebtunge, meget vel bevaret. Fundet på Toustrup Mark, Hee sogn pr. Ringkjøbing. Det laa lige under Grønsværet og blev pløjet op, da Engstykket skulde opdyrkes. Det blev først købt af Kristensen, Randers, som solgte det til mig.«

Sværdet er med andre ord solgt til en omrejsende opkøber, der har solgt det videre til en samler, hvis samling senere havnede på et østjysk museum. Bortset fra den lykkelige slutning, er historien desværre alt for typisk for mange gamle oldtidsfund. Tingene er ofte blevet solgt eller foræret bort i stedet for at blive liggende på gårdene, hvor de blev fundet, eller givet til det lokale museum. Utroligt mange fund, der kunne have været brugt til at fortælle egnshistorie, er på den måde blevet anonyme og har mistet en del af deres værdi.

I midten af bronzealderen begyndte man over hele Europa at brænde de døde, og herhjemme hører man derfor stort set op med at bygge flere gravhøje. Men de eksisterende høje blev fortsat brugt til begravelser. Det er uhyre almindeligt, at urner med de dødes knoglestumper og evt. nogle personlige småsager blev sat ind i siden på højene, der hver for sig

derfor er hele gravpladser. Når man graver en høj ud, er urnerne det første man støder på, og når højene er blevet sløjftet eller overpløjet, har ploven splittet urnerne ad. Fra mange af højene i Hee sogn er der meget typisk en del beretninger om sådanne fund, der forlængst er gået tabt. Storgaard Pedersen fortæller således, at børnene fik bronzesagerne fra urnerne at lege med, da de store høje blev sløjftet i Hvingel by i 1850'erne.

Jernalderen

I ældre jernalder, der varer fra ca. 500 f. Kr. til 400 e. Kr. var Ringkøbing-egnen meget tæt befolket. Store dele af de senere hedearealer var dengang opdyrket, og bebyggelsesspor vil kunne påvises på næsten alle sydhældende terræner. I modsætning til bondestenalderen og bronzealderen er det især bopladserne, der giver sig tydeligt til kende i dag, men gravpladserne kendes også. Begge anlægstyper findes under flad mark og er derfor ikke direkte synlige i terrænet.

Det grundlæggende kendskab til jernalderens landsbyer blev skabt af professor G. Hatt ved udgravninger i Himmerland og Vestjylland i 1930'erne og 1940'erne. Hatt undersøgte især brandtomter eller sandflugtsdækkede bopladsdrag, der kunne give mange detaljer om husenes indretning og jernalderbondens dagligliv. I 1950'erne og 1960'erne har professor C. J. Becker taget tråden op fra disse undersøgelser, men især arbejdet på de højereliggende jorder i omegnen af Spjald og Grønbjerg. Mens bopladsaflejringerne ude i fjordsognene kan være op til 1,50 m dybe, er der ikke ret meget kulturlag tilbage inde på bakkeøen, ofte kun stolpehullerne i undergrunden. C. J. Becker kunne derfor med moderne maskiner foretage muldafrømninger af meget store arealer. På den måde blev der for første gang afdækket grundplaner af hele landsbyer. Siden er disse store systematiske undersøgelser især blevet fortsat ved Vorbasse. Normalt udfører lokalmuseerne ikke denne type store og langvarige bopladsundersøgelser. Vi må begrænse os til prøvegravninger, hvor vi konstaterer bebyggelsens udstrækning, lagenes dybde og får et skårmateriale med hjem til nærmere datering.

Kort fortalt boede man i ældre jernalder i landsbyer, der bestod af en klynge énlængede gårde. Landsbyerne var ofte indhegnet. Husene lå i retningen Ø-V og var som regel indrettet med stald i østenden og beboelse i vestenden, hvor der var et ildsted midt på gulvet. Husenes grundkonstruktion bestod af to rækker tagbærende stolper inde i bygningen. Tagmaterialet kender man ikke meget til. Væggenes udførelse varierer

noget fra egn til egn afhængigt af de mest tilgængelige bygningsmaterialer. Der var hylder til husgeråd, halmmåtter på væggene, og der kan sikkert have været både lunt og hyggeligt i disse huse. Mus i sengehalmen, lus og andet utøj har dog nok gjort forholdene knapt så tiltrækkende set med vore øjne. Foruden ildstedet var der i gulvet placeret en kværnsten og undertiden også en stor mortersten. De brugtes til den daglige grutning af korn og måske til knusning af groft salt og frø fra mange planter, der i dag betegnes som ukrudt, men dengang blev indsamlet og måske endda dyrket.

Den vestjyske hedebonde, der levede for et par slægtled siden, ville sikkert have kunnet nikket genkendende til mange forhold i jernalderbondens hverdag, selv om klædedragt, religion og andre skikke vil have været ham fremmed. I mange måder er det nemmere at forestille sig jernalderens folk som vore forfædre, end når talen er om sten- og bronzealderens fremmedartede folkeslag.

Når jernalderbondens marker var ved at være udpinte af længere tids dyrkning, og når husene ikke længere var værd at reparere på, blev landsbyen ofte flyttet et stykke bort, selv om man stadig blev boende i samme lokalområde. Bebyggelesspor og kulturlag kan derfor i dag findes over meget store arealer, der undertiden har en udstrækning på mange hektar.

Jernalderbebyggelserne i Hee findes fortrinsvis i sognets vestlige del. Den midterste del med de mange stednavne på -kjær fortæller om vandlidende arealer, der også må have eksisteret dengang, og som har været knapt så tillokkende. Men ude i sognets SØ-hjørne hos Hans Jensen på Bratbjerg træffer man igen på bebyggelsesspor. I sognets vestlige del har man kunnet fiske i fjorden, haft tørveskær i engene og store arealer til kvægopdræt, så her har det været mest ideelt at bo i jernalderen. Et af de største bopladsområder ligger netop vestligt på Voldbjerg mark. Her konstaterede J. Dalggaard-Knudsen og Gudmund Hatt i 1949 et meget dybt kulturlag på Tage Madsens ejendom. Et andet stort område ligger umiddelbart syd for Hee by, der hvor landevejen skærer sig igennem en svag forhøjning. På begge sider af landevejen kan der her opsamles skår i markoverfladen. Også vest for kirken, ved Nørkjær og på Hindø er der konstateret jernalderbebyggelse. Enkelte løsfund af kværnsten og mortere er med til at supplere billedet. I 1982 blev der i fundamentet til den vestlige kirkegårdsportal fundet en itukløvet stor mortersten, som må stamme fra en af de nærliggende boplads. Hos Thorvald Madsen i sognets nordlige del blev der i 1962 fundet en skubbekværn. Den var meget

interessant, idet den var brugt på begge sider, så den tilsidst var blevet så tyndslidt, at den er knækket. Begge sten er blevet bragt ind til museet og opstillet i haven.

Gravpladserne understreger og udbygger billedet af jernalderens bebyggelsesmønster. I sognets NV-hjørne blev der på Ejnar Mortensens ejendom fundet ca. 20 brandgrave ved en større muldafrømning. Gravene blev undersøgt af museet i 1960-61. Alle gravene var små gruber med rester af de dodes knogler samt potteskår, trækul og personligt udstyr.

Et par af gravene skilte sig ud fra de øvrige ved at indeholde våben. De rustne jerndelev, der er tilbage i dag, syner ikke af ret meget, men de har været store kostbarheder i datiden. For at sikre gravene mod plyndring er våbnene blevet ødelagt, inden de kom i jorden. En af gravene indeholdt således en urne, hvori der lå et sammenbukket sværd med skede, en spydspids, en skjoldbule og en eller flere knive. For de døde krigere betød ødelæggelsen af deres våben ikke noget. Det vigtigste var, at de symboliserede den dodes stand, og krigerne er nået fuldt udrustet frem til dødsriget.

Nogle tilsvarende grave blev i februar 1975 udgravet af museet på Kr. Sigs mark i Sønderby. Stedet ligger lidt vest for den boplads, som landevejen skærer sig igennem. To våbenbrandgrave indeholdt henholdsvis et sammenbukket sværd og en spydspids samt en kniv. Gravene var blevet lokaliseret af amatørarkæologen Jørgen Nielsen. De tegnede sig før udgravningen som sorte pletter i markoverfladen. Der blev ikke foretaget nogen større afdækning for at fastslå pladsens udstrækning, der godt kan være ganske betydelig.

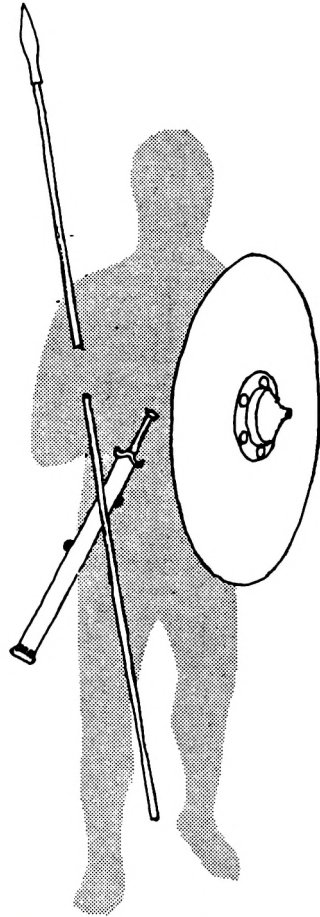
Selv om beskrivelsen måske ikke lyder af ret meget, er disse våbengrave ret store sjældenheder. Det var de eneste, der kendtes fra vores del af Vestjylland, indtil der i vinteren 1984-85 blev fundet et større antal tilsvarende grave på en byggeplads i Tarm. Gravene i Hee stammer fra 1. årh. f. Kr. Sværd og spyd var ikke hvermandseje. De begravede krigeres udstyr fortæller derfor, at bopladserne i nærheden har haft en betydende rolle i datidens samfund.

I 1. årh. efter Kristi fødsel ændrer gravskikken sig. Ligbrændingen, som havde været enerådende siden yngre bronzealder, hører nu delvis op, og vi begynder at finde jordfæstegrave, hvor de døde har fået en bedre middagsopdækning med sig i graven, serveret i skåle og fade. Stensætninger og lerkar fra en eller flere sådanne grave blev i 1920'erne fundet hos Chr. Strandsgaard i Nørkjær ved gravning af en kartoffel-

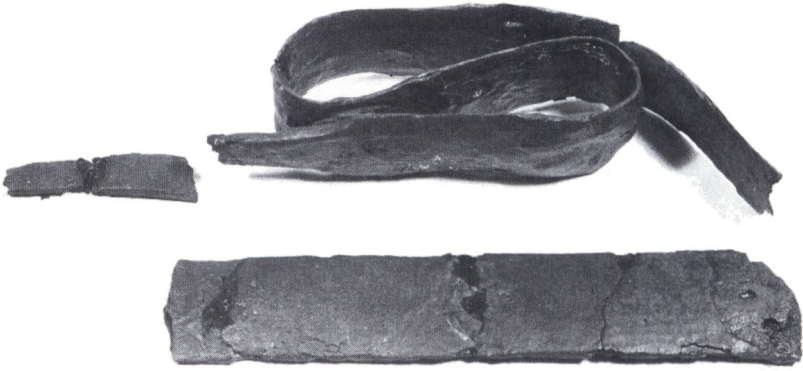

Fra brandgravene på Ejnar Mortensens mark: 24 cm høj urne, der indeholdt et fuldstændigt våbenudstyr. Nederst noget af urnens indhold: skjoldbule med fastrustet knivspids og to løse nagler samt rustklump med dele af spyd og sammenbukket sværd. Fotos: Birger Knudsen.

Rekonstruktionstegning af en kriger med sit udstyr: sværd i skede af jernblik, spyd og skjold. Desuden hører der normalt et bælte med jernspænde samt en kniv til udstyret. Gengivet efter årbogen FRAM i 1985.

Lerskåle og lerkop fra jordfæstegrave påtruffet i 1920'erne. Ældre romersk jernalder 1.-2. årh. e. Kr. Foto: Birger Knudsen.

Sammenbukket jernsværd fra våbenbrandgrav på Kr. Sigs mark. Foto: Birger Knudsen.

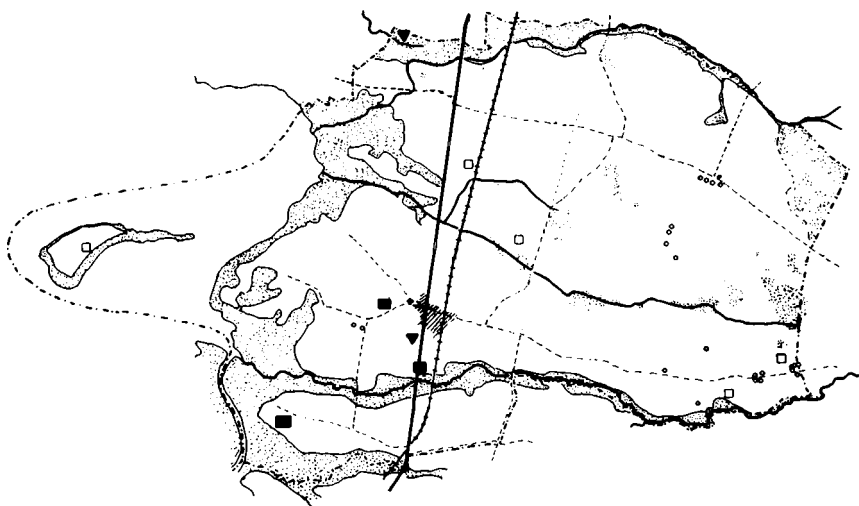

Spydspids og knivblad fra våbenbrandgrav på Kr. Sigs mark. Foto: Birger Knudsen.

kule. Også hos Anders Andersen i Østerkjær skal der dengang være fundet lerkar, som kan stamme fra grave. Et par af de fundne lerkar findes i Ringkjøbing Museums samling. Ved Østerkjær skal der være fundet spor af en stensat vej, men om den er fra oldtiden eller af nyere dato, kan ikke afgøres efter de notater, der foreligger.

Med udgangen af ældre jernalder ophører oldtidsfundene fra Hee. Det betyder dog ikke, at sognet har været ubeboet i oldtidens sidste århundreder, for denne fundtomhed er ret almindelig i hele landet. På Ringkjøbing Museum er der således tilsammen kun en god snes fund fra yngre jernalder og vikingetid.

Tværtimod ser det ud til, at sognet vedblivende må have haft en betydende befolkning, for da det i tidlig middelalder dukker op i historiens lys, er det med så fornemme mindesmærker som den store granitkirke og voldstedet i engen syd for det nuværende Voldbjerg.

Kortskitse. Oldtidsminder i Hee sogn.

○ Gravhøje. ■ Jernalderbopladser. ▼ Våbenbrandgrave. □ Andre jernalderfund.

Herredstinget

»Her holdtes Hing Herreds Ting fra Hedenold til 1688. – Med Lov skal Land bygges.«

Sådan lyder indskriften på den mindesten, der på Storgaard Pedersens initiativ rejstes syd for Hee kirke, ved Agersbækvej lige overfor skolen. Teksten har Storgaard Pedersen selv indhugget.

»I sommerferien 1918 blev der ved nedbrydningen af den gamle præstegård fundet et par ret store sten udenfor grunden til den gamle vestfløj. Jeg fik præstens tilladelse til at flytte den ene af stenene hen på skolens legeplads, hvor jeg mener, at Hing herreds gamle tingsted har været. Jeg har nemlig flere gange fundet gravurner omkring dette sted, og selve jordsmonnet tyder på, at her er sløjfet den gravhøj, hvorpå tinget har været holdt. Med hjælp af tre unge seminarister, min søn Knud og postens 2 sønner Karl og Aage Lauridsen, blev stenen løftet op af jorden og på en stor slæde førtes den til pladsen, hvor den nu står. Indskriften huggede jeg selv, efter at jeg havde fået fladen nogenlunde jævnet, så bogstaverne kunne sættes derpå.¹²⁾

Et smukt initiativ. Når Storgaard Pedersen redegjorde for et historisk emne, var han godt funderet. Han kommer i denne forbindelse til orde igen senere. Først andre indskud om herred og ting. Det gælder for *herredet* som det gælder for *syslet* og *sognet*, at forskningen ikke entydigt har kunnet udrede oprindelsen. – Svend Aakjær: »Den – opfattelse, at herredet oprindelig er en naturlig, selvgroet bygd, der senere har fået administrativ betydning, er vistnok for tiden (1941) den herskende. I sin i historisk tid kendte form formoder jeg, at herredet oprindelig er skabt som en landmilitær inddeling, muligvis i den tid, ca. 450-500, da Skjoldungerne ved en erobring skabte Daneriget – og at det senere, rimeligvis i Vikingetid, er blevet benyttet ved udrustning af skibe til søleding. Problemet er stadig, om herredet, i den form, hvor det mødes os fra middelalderen, kan siges at bære præg af at være en selvgroet, naturlig inddeling af landet omkring gamle ting – og vi-centre, eller det er skabt, eller i hvert fald reguleret, ved kongemagtens indgreb til militære formål. At man ved denne regulering har benyttet sig af åløb som grænser, er naturligt.¹³⁾

Hind herred omfatter i nutiden Ringkøbing købstad og landsognene Rindum, Velling, Hee, No, Thorsted, Hover, Nørre Omme, Tim, Sta-

Herredstingstenen. (Foto: Kjeld A. Hansen)

dil, Vedersø, Ny Sogn, Gl. Sogn og Holmsland Klit. Frem til 1806 var Tim birk som selvstændig retskreds undtaget jurisdiktionen; undtaget var også Ringkøbing, med eget byting, vistnok til 1778, da det sammenlagte Ulfborg-Hind herreds ting henlagdes til Ringkøbing; undtaget var endvidere, frem til 1822, Velling sogn syd for Venner å, der indtil da lå i Bølling herred. Ved en omordning af landets retskredse blev Ulfborg og Hing herreders ting sammenlagt. Det fælles tingsted blev senere ved Madum kirke, men forud havde det en tid lang været ved Ulfborg kirke.

Men Hing herredsting indtil 1688? I en sproglig-historisk studie har professor *Peter Skautrup* analyseret tingsinstitutionen i Hardsyssel. Skautrup påviser det særegne forhold, at selve tingsdokumenterne – hvoraf mange er bevarede, men endnu langt flere må være gået tabt – aldrig nævner tingstedets placering. Blandt de kilder, hvorudfra man så må forsøge stederne indkredset, fremhæves stednavne, specielt dem hvori -ting er et led; men udsagnene er undertiden uklare. Med et forbehold i almindelighed overfor bevisernes stilling har Skautrup korttegnet syssellets tingsteder, og her markeret Hee sogn som Hing Herreds (muligt) ældste tingsted. »Tinget har vistnok fra gammel tid været holdt ved Hee kirke, antagelig på skråningen sydvest for kirken«: Som støtte citeres et tingbrev af 1580: »– Sandenn westenn wed Tinged« (se »No sogn«, s.114f), samt præsteindberetning 1638, hvor det hedder om Hee kirke, at den ligger »som in centro eller midt udi Herredet oc haffuer ved Siden Hing Herreds ting.« Tyngsgorth (Tingsgård) i No sogn (tingbrev 1406; se »No sogn«, s.54) er korttegnet som sekundært tingsted (overgangsvis?). *Uden* indtegnning nævnes Tingodden.¹⁴⁾

Storgaard Pedersen: »Tingstedets plads var så vidt muligt lagt midt i herredet, og derfor kom det ofte til at ligge ude på den åbne mark eller hede. – Man valgte helst et sted, som kunne ses langt borte fra, og som tingsøgende let kunne finde. De mest fremtrædende gravhøje lå hyppigt ved de gamle veje, og en sådan stor gravhøj blev ofte valgt til tingsted. – Den store gravhøj, ofte liggende på et højdedrag, har kunnet afgive en gunstig og værdig plads for rettens pleje. Her var god plads til den lovsigemand, der skulle forkynde lov og ret for den nedenfor forsamlede mængde og kundgøre de afsagte domme. Tillige er det sandsynligt, at gravhøjens ærværdighed har kastet sit skær over stedet, når vore fædre samledes der i den hedenske tid til deres religiøse fester og for at pleje retten. – Som et uhyggeligt, men nødvendigt tilbehør ved tingstedet fandtes altid i nærheden en galgebakke, hvor de dømte forbrydere fik deres straf. Hvor der ikke var passende galgebakker i nærheden, skal

man undertiden have brugt selve tinghøjen til rettersted.

Ved at gennemgå ældre meddelelser om tinghøjene vil man ofte kunne finde flere i hvert herred. – Tingstedets plads må da igennem middelalderen være flyttet – ligesom det er sket i 16. og 17. århundrede.

Der findes ikke spor af tinghøje nu ved Hee kirke, men der har været kæmpehøje i ikke lang afstand derfra, både mod øst og vest, og da den dyrkede mark nu på alle sider ligger omkring kirken, kan der godt være sløjftet høje i dens nærhed. Knap 1000 alen østen Hee kirke ligger en 20 fod høj bakke, den gamle Bavnehøj, der synes at have været en kæmpehøj.

Efter gammel overlevering skal der i ældre tider have været sejlads op til tingstedet ved Hee kirke. Der er ikke så lidt sandsynlighed for, at traditionen er rigtig, da der går en sænkning i jordsmonnet fra fjorden og tæt til kirken, og en stor del af dette dalføre har endnu i mands minde (1916) ligget så lavt, at det ikke var tjenlig til dyrkning. Da så godt som alle sognene i Hing herred lå ud til fjorden før Veststadilfjord blev udtørret, må en sådan sejlbar forbindelse med tingstedet have kunnet bruges med fordel.

Forfatteren P. M. Nødskov, der 1798 var huslærer på Voldbjerg, nævner et sagn om, at herredstinget havde været holdt på Stensvig Odde, og at dette sted forhen havde heddet Tingodden. Herredstinget har dog næppe nogensinde været holdt derude, men der i nærheden har indsejlingen været til tingstedet ved Hee kirke.

Herredstingene, hvor retten blev plejet, var det almindelige samlingssted for herredets beboere, og ligesom tingene i Oldtiden havde en religiøs betydning, således vedblev det også i den kristne Middelalder at stå i forbindelse med kirkerne, navnlig med den nærmest ved tingstedet liggende såkaldte fjerdingkirke, der i reglen blev særlig godt udstyret med jordegods og bygninger. Således ser man det tydeligt her i sysselet i de to prægtige kirkebygninger i Hee og Rom, der med sikkerhed vides at have været hovedkirker i Hing og Skodborg herreder. Navnet »fjerdingkirke« er vistnok ældre end sogneinddelingen og det synes, at herrederne oprindeligt, inden sognekirkerne blev opført, kun har haft fire kirker, en i hver fjerdedel af herredet. Foruden det, at fjerdingkirkerne var herredernes oprindelige sognekirker, stod de ifølge de middelalderlige love og retsvedtægter i mere bestemt forhold til herredstinget. –

I fjerdingkirkerne opbevaredes tingbøgerne, ligesom man hyppigt indlagde andre brevskeber der til opbevaring. – Det ligger nær at antage, at det smukt udstyrede rum over forhallen i Hee kirke har været brugt

til arkivværelse. I fjerdingkirkerne blev der også ofte holdt gudstjeneste, førend tinget blev sat.«¹⁵⁾

For Hee kirke som herredstings-kirke anerkendes stadig beviserne som sikre. Derimod er der rejst tvivl om eksistensen af fjerdingkirker; beviserne – således for Hing herreds vedkommende, er uklare, sagnagtige (se afsnittet Kirken).

Ligefuldt fandt Storgaard Pedersen herredsdeling i fjerdingen bevidnet i Jyske Lov, hvor der f.eks. tales om udtagelse af herredsnævn som tingsvidner. Udfra bestemte refererede stykker af lovteksten klargør han i øvrigt i vidt omfang for tingets personkreds og retsfunktioner, hvori han finder et stærkt demokratisk islæt bevidnet.

Selv om Danmark var ét rige, så lå dette fra vel forud for Middelalderens begyndelse og århundreder frem lovmæssigt opdelt i 3 »lande« eller landskaber: Ét omfattede de danske provinser i Sydsverige, med landsting i Lund; et andet Sjælland og øvrige øer (undt. Fyn), med ting i Ringsted; og et tredje Jylland-Fyn, med Viborg som landstings-sted. Det sidstnævnte område var altså Jyske Lovs, fra tilblivelsen 1241 til den afløstes af Danske Lov 1683. Før hver enkelt af landskabslovene blev nedskrevet fra omkr. 1200 og fremefter, gjaldt mundtlig overleveret sædvaneret.

»Kan man (således) nogenlunde fastsætte datoen for disse loves nedskrivelse, hersker der til gengæld stor uenighed om alderen af de lovbestemmelser, de indeholder. I ældre tid var man tilbøjelig til at mene, at det var århundredgamle love og sædvaner, der var samlet sammen her, og at vi gennem dem kunne danne os et billede af det danske samfund langt tilbage i tiden. At der er noget rimeligt i denne opfattelse, kan vel heller ikke nægtes. Netop indenfor lov og ret hersker der, ikke mindst i et bondesamfund, stor konservatisme, og mange af de i landskabslovene nedskrevne bestemmelser har formodentlig været gældende så godt som uændrede i århundreder. Alligevel er det ikke dette, men noget helt modsat, som er karakteristisk for vore landskabslove.

Landskabslovene er blevet til i en tid, da det danske samfund var i støbeskeen, og hvor de gamle retsvedtægter derfor ikke længere slog til. Indflydelse udefra gør sig stærkt gældende, kongemagten er i fremvækst, meget af det gamle under afvikling. Ja, det er netop denne situation, som er årsag til lovenes nedtegnning. – Det er derfor sandsynligt, at det samfund, der møder os i landskabslovene, i hovedsagen er *samtidens*, og at lovene indeholder gammelt og nyt retsstof side om side.«¹⁶⁾

»Kernen i Jyske Lovs Fortale er sætningen: at ingen må røre ved 'den

lov, som kongen giver og landet vedtager'. Dette var i virkeligheden et forhold, som var ret nyt i det danske samfund. Går vi tilbage fra 1241 til 1000-årene, da var det folket alene og ikke kongen, som gav loven. Naturligvis ikke just den menige almue, men de af folket, der havde tid og råd og kraft til at stævne til landsting, hvor landets lov blev fastsat. Der var for så vidt ikke tale om noget demokrati i den moderne forstand, at enhver medborger uden hensyn til afstamning og formue uden videre havde adgang til indflydelse på landets anliggender. Det var mest de rige bønder, der rådede, men ordet var frit på tinge, og ve den konge, der ikke tog den kritik til følge, der kom til orde der.«¹⁷⁾

Ovenstående indebærer vel en dengang rådende moderat social ulighed. En sådan ulighed fremføres af historikere i dag i skærpet, stærkt forstørret betydning (se afsnittet Bønder og godsejere).

Jyske Lov blev rettesnoren for retsplejen ved Hing Herreds ting i hened 450 år, indtil Danske Lov trådte i kraft omtrent samtidig med, at tingstedet fraflyttedes Hee.

At give blot en summarisk redegørelse for den uendelige række sager gennem århundrederne er fuldstændig ufremkommeligt, og i øvrigt umuligt alene derved, at kronologiske aktsamlinger, tingbøger, i dag savnes for dette tidsrum, ifølge Skautrup.

Det står her ikke klart, hvorvidt med Jyske Lov forbudte adfærdsnormer fra gammel tid, af rå, primitiv natur *var* forsvundet: Slægtsfejder (blodhævn), trællevæsen, børneudsættelser. Og i retsplejen: tvekampe, jernbyrd. »Det nye, vi møder i dansk lov i middelalderen, er sjældent folkets lov, for den var først og fremmest umådelig konservativ. Den radikale faktor var kirken og dens mænd« (Skovmand). Anerkendt er det, at kirkerettens humane tanker stærkt prægede Jyske Lov, omend denne bærer Valdemar Sejrs navn.

Der har – uanset friholdelse af ovennævnte art sager – givet været rigeligt at varetage for en underret som Hing herredsting. Skautrup har i sin foran citerede studie registreret en mængde bevarede tingbreve (diplomer) fra Hardsyssel, hvoriblandt en lang række udstedt på Hing herredsting; anført for hvert enkelt tingbrev er datering, som regel kort resumé af indholdet samt kilde- og evt. trykangivelse. Det ældst anførte er et tingsvidne 1319 og det nyeste et do. 1685, så vidt ses begge vedrørende ejendoms- eller brugsret.

Tingsvidnet, som bevisførelse i tingets sagsbehandling, var et af de retsbegreber, som tidligt blev undsagt af kirken. Et tingsvidne skulle aflægges under ed, og vel at mærke, ikke af enkeltmand, men samlet af

enten 8, 12 eller 24 »dannemænd«, idet det ene medlem af et sådant 8, 12 eller 24 mands tingvidne normalt var sagvolderen (sagsøgeren). Kirkens folk – vel ud fra religiøst motiv – frygtede eller havde ligefrem erfaring for falsk edsaflægelse (mened). Men tillige anså den internationale (katolske) kirkeret, der var veludviklet i tiden, at tingsvidnet også juridisk var mindre brugbart; man ønskede det erstattet af en egentlig undersøgelses- og forhørsproces.

Her trak kirkeretten det korte strå. Tingsvidnet holdt sig, eller blev af konservatismen bag det, holdt i hævd og brug udover Hing herredstings tid i Hee. I øvrigt udviklede tingvidnet sig med tiden til en slags kinesisk æske-system: et vidne svor på, hvad det havde set eller hørt et forudgående vidne havde svoret på at have set eller hørt. –

Det store antal af tingbreve, som Skautrup registrerer for Hing herred, vedrører jord og anden ejendom, skelafmærkning, rettigheder, pantsætninger – og deraf flydende stridigheder, processer og domme, tit yderst vidtløftigt og langtrukket i den enkelte sag (se »No sogn«, afsnittet Sogn og Middelalder samt Jorddrot og bonde).

Ramtes enkeltmand, eller flere byfæller samtidig, af svær modgang og ulykke (brand, kvægst, vandflod eller sandflugt med misvækst til følge) krævede Kronen som bevis for svigtende skatteevne udtaget tingsvidne om forarmelse. Tilfældene er hyppige gennem en periode i 1600-tallet; hovedårsag synes naturligt da at have været fjendtlige invasionshæres brandskatning og udplyndring. Kollektiv forarmelse ses imidlertid langt fra altid bevidnet på herredstinget, i vor vestjyske egn specielt ikke ved Hing herredsting. I sidste instans sorterede sådanne forhold under Kronens lensmand, som havde flere overordnede beføjelser.

Større retssager kunne fra herredstinget indankes eller direkte føres for og påkendes ved højere instans: *Sysseletinget* (Hardbo bygdeding) ved Holstebro, normalt under bispens forsæde; undtagelsesvis kongens, men majestætens *Retterting* blev i reglen sat i en større by i landet. Højeste retsinstans inden for lovområdet var Viborg *Landsting*.

Tingbrevene afslører næsten ingen større kriminalsag behandlet ved Hing herredsting. Én af den art – som heller ikke pådømmes her, men som til gengæld angik folk også i Hee (sikkert i Ejstrup) – gengives nedenfor:

»1350, 16. Septbr. Peder (Thuresen), af Guds nåde biskop i Ribe, til præsterne (ved kirkerne i Holstebro og Mejrup), hilsen med Gud. Vor hyrdegerning og Vor embedspligt tvinger Os til med kanonisk straf at skride ind imod dem, der øver uret mod kirkens undergivne og gods. –

Da *Esges Kristiansen* på fyldestgørende måde og til overflod ved Vort brev er påmindet om, at han, således som retten kræver, skulle yde erstatning og betale fuldstændig skadesløsholdelse til de herrer kanniker ved vor kirke i Ribe for det korn, kvæg og de penge, som han uretfærdigt har taget fra disses undergivne i sognene *Stadel og He*, hvilket han trodsigt har undladt at give indenfor den termin, Vi – har fastsat for ham, rammer Vi med dette brev og af denne grund samme Esger med *banlysningsdom*, og i den hellige lydigheds navn og under suspensions- og banlysningsstraf pålægger Vi *Eder* og enhvert af *Eder* bestemt som vort påbud, at I begge eller den ene af *Eder*, hvis den anden er lovligt forhindret, personlig indfinder *Eder* på tinget Harbo bygdeting næste tingdag efter modtagelsen af dette brev, idet I i kraft af dette brev under de tingsøgendes vidnesbyrd offentligt erklærer, at samme Esger er banlyst således af Os. Men til tegn på, at Vor befaling er udført, skal I sende dette brev tilbage under Eders segl. Givet i det Herrens år 1350, nærmeste torsdag efter Det hellige Kors' Ophøjelsesdag.«¹⁸⁾

I en fodnote henviser udgiveren til et tidligere brev, udstedt 9. maj 1345 på et kirkemøde i Helsingborg, med vedtagelse af de retskrav og sanktioner, som ovenstående gentages overfor ransmanden Esger.

Historien vidner om udbredt lovløshed og vold i tiden. Skautrups registrant har – foruden om nævnte sager – breve, som blot i resumé afslører overgreb viden om. Blandt voldsmændene, muligt sammensvorne og muligt beslægtede, er adel og storbønder.

»1350, 12. marts. Biskopperne i Århus, Ribe, Børglum og Viborg udsteder bandsættelse af ridder Lave Rød og medskyldige, som bl.a. har plyndret domkirkens gods i Stavning m.v. og afdøde præsters gods, således hr. Peders i Stavning og hr. Kjelds i Velling«.

»1354, 28. juni. Biskopperne i Odense, Roskilde, Viborg, Børglum, Århus og Ribe udsteder bandsættelse mod Lave Rød, Bo Høg og Esge Christiensen for plyndring i Hard- og Vardesyssel.«

Hvorvidt bandlysningen – (tidsbegrænset) udelukkelse af kirken – har haft den tilsigtede og krævede virkning m.h.t. adfærd og bod, må her stå hen. Sidstanførte brev var udstedt ved Danehof i Nyborg, der godtgør, at kongen og rigsforsamlingen har været inddraget i søgsmål og rettergang.

Det er vel den ene af gerningsmændene (ikke en navnefælle), vi har for os i et senere tingbrev, hvori han fremstår som (rehabiliteret?) godsejer.

»1367, 26. maj. Tingsvidne af Ty sysselting, at Bo Høg skøder kongen sit og sin hustrus gods i Ty og forpligter sig som erstatning for hustruens

fædrene og mødrene afhændede gods at udlægge hende sit gods i Hardsyssel.«

Hing herred. Ifølge Skautrup var den *ugentlige* tingdag torsdag. Om *tingfolket* bl.a.: »Man antager, at det oprindeligt var både en ret og en pligt for hver enkelt fri mand at give møde på tinget. – Fra den tid vore kilder (landskabslove og diplomer) begynder at tale, har et sådant almindeligt *fremmøde* af alle herredsmænd dog afgjort ikke fundet sted. Det siger sig selv, at i alt fald i Vestjylland alene de store afstande måtte forhindre en stadig søgen ting.« Det anføres, at der fra yderområder i vidtstrakte herreder kunne være en dagsrejse eller mere til tinget. Hing er ikke nævnt her. Her kunne være langt nok endda, fra Thorsted og Nr. Omme især, også Klitten; men det er rigtigt, at tingstedet i Hee lå nogenlunde i centrum og tillige, at en del med fordel kunne komme vandværts (?). Diverse tingbreve nævner da også folk fra alle herredets sogne – og ikke blot sagsøgte; men sognene nærmest tinget var nok bedst repræsenterede. »Hvor mange der mødte, ved vi ikke. Det har jo sikkert varieret stærkt, men tillige *op igennem tiden været i jævn aftagen*. Vi kan kun skønne ud fra de i vidnerne nævnte aktive deltagere. Og alene de mange 24 mands stokkenævn kan fortælle os, at tinget i almindelighed har været godt besøgt og antagelig i den ældre tid, før det 17. århundrede, i de fleste tilfælde talt fra 50 til 100 mand.« For Hing herred nævnes: 26. marts 1489: 40. 29. novbr. 1522: 29. 6. oktbr. 1580: 43. – Det er de navngivne; desuden mødte vel en del »menige« tingfolk op.

At tingsøgningen skulle have været nedadgående i tidens løb, synes vanskelig at begrunde for menigmands vedkommende. Folketallet var – i de senere århundreder, hvor ting holdtes i Hee – ikke dalende, men vistnok i svag stigning. Fæstere var bøndernes store flertal i al den tid, vi i det hele kendet noget til tingsfunktionerne i enkeltheder; men det er rigtigt, at selvejertallet efterhånden sank til et minimum. Ikke utænkligt – men man ved det vel egentlig ikke – om den almindelige, vedvarende ufrihed sløvede interessen og retsbevidstheden, mere end forhen.

Bekendt er derimod en gradvis ændring i *tingfolkets sammensætning*, » – idet adel og gejstlighed efterhånden skiller sig ud, ikke giver møde. – For *gejstlighedens* vedkommende – med dens særlige retsforhold for de rent gejstlige sager – ville det være forståeligt, om den aldrig havde været stærkt repræsenteret i den katolske tid. Men den er tværtimod særdeles hyppigt repræsenteret blandt vidneudstederne, og – at den rimeligvis har ført de fleste vidner fra den tid i pennen. Efter reformati-

onen bliver forholdet et andet. – For *adelens* vedkommende vedblev herredstinget ganske vist at være det personlige værneting (med visse undtagelser), men det personlige fremmøde hørte op omkring 1500 (1550). Vi træffer adelige sidste gang blandt udstederne på *Hing herredsting* 1489 (4 væbnere). – Standsforskellen er nu blevet så stor, at adelsmanden for eftertiden lod sig repræsentere ved sit »visse bud«, oftest ridefogden.«

Om *tingsvidner*: »– De otte (syv) mænd valgtes vel oftest blandt de mere ansete herredsmænd. Vi træffer i alt fald ofte de samme mænd eller de samme slægter som tingsvidner gennem længere tid. De skulle være uvildige og lovfaste.«

Af kongernes »håndfæstninger« ser Skautrup det fra 1300-tallet godtgjort, at kongens ombudsmand i hvert herred skulle indsætte en retsformand, som efter benævnelsen normalt må være en *selvejer*. Disse menes at have været ret få allerede dengang. »I nødsfald kunne en kronfæster beklæde stillingen som foged i den senere periode. Fogden skulle tillige være »vederhæftig« dvs. kunne stille en vis økonomisk garanti.«

Navngivne *herredsfogeder* er i syssellet først forefundet i 1400-tallet, i *Hing herred* fra 1437.

»Vi ser, at fogedstillingen i mange tilfælde bevares gennem flere generationer i samme slægt, og vi kan dels ud fra disse almindelige forudsætninger slutte, men også i adskillige konkrete tilfælde påvise, at disse familier tilhørte bondearistokratiet, ja at de i et par tilfælde hørte til eller nedstammede fra lavadelige slægter. Søn følger efter fader, og hvor en ny mand af anden slægt træder ind, kan vi følge ham mange år forud som deltager i retsplejen på tinge. – Det var simpelt hen en nødvendighed gennem deltagelse og selvoplevelse at lære processen at kende, men *herved bevaredes kontinuiteten*. Når det derfor her og der er blevet antydnet, at det var så som så med fogdernes sociale stilling og kvalifikation i det hele taget, bør dette bestemt afvises. Der kan selvfølgelig være undtagelser, men reglen er den, at fogden er en gennem retspraksis uddannet mand, der oftest tilhørte de større selvejere blandt de gamle bondeslægter eller lavadelige familier. – Efter 1660 ændres forholdet, idet det nu blev kongen, der udnævnte herredsfogederne. – Vi ser borgere blive udnævnt. Kun een gang forekommer en adelig foged. – Fogden skulle aflægge ed til lensmanden.«

Den enlige adelsmand, Markvard Juel, beklædte fogedembedet netop her i *Hing herred*, ifølge Skautrup kun ved i alt fem tingmøder, tre i 1474 og to i 1483; og han synes i øvrigt fremmed i vort herred, hvor han vel

ejede strøgods, men ellers stammede fra slægtens gård Øgelstrup i Råsted. – Den sidstanførte foged, før tinget fraflyttedes Hee, var borger Oluf Jensen, Ringkøbing. Han har fået et dårligt skudsmål af landsdommeren.

Ufejlbare under alle forhold var de da ikke, fogderne, trods det alment gode omdømme, jfr. ovenstående. En dom kunne underkendes af højere retsinstans. Skautrup ser i kildestoffet også antydning, at en og anden foged har måttet vige dommersædet, i enkeltsag eller for bestandig, idet en stedfortrædende, undertiden udenherreds, beklæder embedet – også i Hing. Grunden(e), ikke nødvendigvis mislig(e), forbliver dog skjult(e).

Tingskriveren, der ligesom fogden skulle aflægge ed ved embedstiltrædelsen, får hos Skautrup en tilsvarende positiv omtale. – Fogderne har, mener Skautrup, nok været nødsagede til at kunne skrive, men de er i kilderne ret ukendte som skribenter, undtagen hvor en foged forud havde været skriver. »Det skriftlige nedslag – var det i al fald i de senere århundreder – herredsskriverens sag at føre i pennen. – Man kan vistnok gå ud fra, at der ingen fast skriver har været i den ældste tid indtil ca. 1450. – Den sædvanligste betegnelse er *skriver*, men herunder skjuler sig dog mange skrivende personer, som aldeles ikke var tingskrivere. – Ofte var det vel gejstlige. – I Hing og Bølling herreder har skriverarbejdet – (omkr. 1500) – vistnok været besørget af *degne*.

Hvad skriverens *herkomst* angår, har vi kun navnene at slutte ud fra. De viser os for det første, at skriverne er udgået fra den jævne bondestand – (senere) – også fra borgerstanden. Dernæst, at skriverembedet i adskillige tilfælde gik fra far til søn. På samme måde som for fogdernes vedkommende ser vi da hyppigt *gode betingelser* for traditionens bevarelse.

Om skriverens *uddannelse* ved vi så godt som intet. Men da det var en nødvendig forudsætning at kunne læse og skrive, må de have gennemgået en skole, i den ældste tid vel latinskolerne, hvor også degnene fik deres uddannelse, i den senere tid – muligvis en af de danske, mer eller mindre private skrivere-skoler, eller også er de blevet oplært hos formanden (eventuelt faderen). I skrivere-skolerne har eleverne – vistnok også tilegnet sig en del kundskaber specielt hvad retsplejen angik, selv om man vel må antage, at skriverne først gennem praksis som elev eller medhjælp hos formanden – kan have fået et mere indgående kendskab til hele retsformelsproget. – Hans *arbejde* var at »optegne och registrere huad som dømbt bliffuer, Viidne, och andit, huat for Dom scheer.«

Efter *Reces* 1551 – »skal hver Ting schriffuer haffue en Tingbog, udi huilcken hand skal indtegne alle Domme, Skiødebreffue, Widner, oc alle andre merckelige Breffue, som gaar til Tinget udi hans Tidt, mett samme Breffues Dato.« – Også aktivt som tingets leder i herredsfogdens forfald ses han (herredsskriveren) jævnlige optræde. – »at den ældre og erfarne tingskriver selvfølgelig lige så fuldt, ja, måske bedre end herredsfogden kunne bestride tinglelsen, kan der ikke være tvivl om. Han var blot i almindelighed næppe så »vederhæftig« som denne«.

I karakteristik af *Hing* herreds skrivere hedder det bl.a.: »Grimstrup-familien (i No) var fra gammel tid »tingvant«. Fra 1498 til 1650 anføres fire generationer, hvoraf 2. generation med 3 brødre, og 3. med 2 brødre; kun en af slægten var skriver, de øvrige var medudstedere af tingsvidner o.lign. – Og Halby-slægten, hvoraf fader og søn tilsammen havde skriverembedet i 50 år; faderen var senest lensmandens bud samt delefoged, ligesom han én gang beklædte herredsfogedembedet.«

De to sidst omhandlede mænd, Mads Jensen og sønnen Laurids Madsen, fik under Torstenson-krigen 1643-45 at mærke, hvad en invasion af fremmede krigsfolk kan bevirke, værst formentlig sønnen, der fik udtaget tingsvidne på forarmelse. Laurids Madsen havde vel efterfulgt faderen som gårdfæster i Halby, samtidig med at være tingskriver, indtil 1642; ved den tid flyttede han til annekspræstegården i No. – Efter trængslerne her kom Laurids Madsen til kræfter igen, fra 1648 ser vi ham igen som tingskriver. I øvrigt har hans efterslægt vedblivende beboet No Præstegård og sidder her den dag i dag. Nedenfor gengives i tillempet sprog tingsvidnet:

»Peder Olufsen i Nogård, dommer til Hing herredsting, Gravers Pedersen i Sønderbygård og Niels Christensen i Hundesvang, gør vitterligt, at år 1646, d. 17. septbr. på fornævnte ting var skikket Laurits Madsen i Nu Prestegaardt, der lovlige eskede, bad og fik et fuldt tingsvidne af VIII dannemænd, som var: Jens Christensen i Bondesgård (Thorsted), Peder Christensen i Velling (?), Christen Pedersen i Lydbeck, Jens Christensen i Nør Kier, Niels Mikkelsen i Gammel Sogn, Gravers Nielsen ibm., Niels Christensen i Sønderby og Gravers Olufsen i No. Hvilke VIII dannemænd da alle samdrægteligen wonde (vidnede) på tro, sjæl og rette sanden: at de så og hørte, at fornævnte Laurits Madsen stod inden tinge for tingsdom, og var et sandfærdigt vidne og kundskab begærende her af tinget, af så mange dannemænd, som i dag tinget søgte: Hvad de om hans lejlighed var (sig) bevidst, om hans tilstand og fattigdom, belangendes (angående) fjendernes udplyndren,

samt (hans) evne og formue.

Så fremkom for tingsdom Gravers Pedersen, Knud Andersen, Per Nielsen og Gravers Christensen, alle af Sønderby, Niels Christensen, Hundesvang, Christen Knudsen i Astrup (?), Chr. Jørgensen ibm., Niels Christensen, Povel Madsen, Per Andersen, Thyge Pedersen og Anders Jørgensen, alle af No. Hvilke fornævnte mænd vidnede alle med oprakte fingre og ed: At det i Guds sandhed er dem fuldt vitterligt, at den mand, som boede i Nu Præstegaardt, førend fjenderne kom i landet, kom derfra af armod, formedelst ildebrand. Og fornævnte Laurits Madsen nylig førend fjendernes tid fæstede samme gård. Dog han forud ey, formedelst samme sørgelige indfald, kom til avl eller bjerring eller holde hus, førend nu fjenderne var bortdragne, og sidder endnu i samme gård, ugift. Tilmed den neste (sidste) dag, førend fjenderne drog af sognet, blev samme gård, såvel som hans faders hus, tvende gange udspoleret og udplønderet, og (ham) fratagen, hvad han havde. Så han ey endnu er kommen til avl, brug eller boskab, så han kan udstå eller formå at udlægge denne påbudne kongl. Mays, kobber-, tin- og pengeskat.

Derpå bad de dennem Gud til hjælp, (det) vidnede Christen Pedersen og Christen Andersen i (Nørre) Omme med oprakte fingre og eed: At de på mandag var – for Bøvling (Slots) port. Da gav de og velbyrdig mand Mogens Sehested, kongl. Mays. befalingsmand der sammesteds, varsel for deres vidne, her i dag at tage beskrevet; – de talte med ladefogden ibm. (sammesteds), gav hannem det til kende.¹⁹⁾ – Slutningen mangler. Tingsvidner sluttede som regel nogenlunde sådan: Til vidnesbyrd trykker vi her nedenfor vore signeter (bomærker). Datum ut supra (som ovenfor beskrevet).

Det synes ikke troligt, at det under krig og besættelse skulle være blevet ved enkelttilfælde af overlast og forarmelse i sogn og herred. Hing herreds tingbreve synes imidlertid tavse herom.

Skautrup har for den senere del af den undersøgte periode navnefortegnelser m.v. over henholdsvis fogder og skrivere, i mere eller mindre ubrudt kronologisk rækkefølge.

I *fogedfortegnelsen* for Hing herred (1437-1685) er 6 fogders bopæl ikke stadfæstet. Andre 6 var bosatte på Holmsland og 2 i Hover. En stedfortræder var fra Velling og 2 fra Ulfborg. Desuden omtalte adelsmand Markvard Juel, som altså næppe heller var indenherreds.

Vi opstiller en liste over *fogder fra Hee og No*:

Navn og bopæl	Embedstid	Benævnelse
Mads Bølling	1471-89	Foged; tingholder; herredsfoged; ting- hører.
Jep Lassen, Ejstrup	1493-1509	Foged; tingfoged; tingholder.
Mads Graversen, do.	1544-45	Foged.
Chresten Madsen, do.	1574 (2 dater.)	Foged
Jens Nielsen, Hvingel	1610 (1 do.)	Den dag tingholder
Mads Jensen, Halby	1639 (1 do.)	Den dag tingholder
Peder Olufsen, Nogård	1640-56	Dommer

I *skriverfortegnelsen* for Hing herred (1477-1685 (1731)) er 5 ikke sikkert stedfæstede. En er hjemmehørende i hvert af sognene Rindum, Thorsted og Hover (af Muldbjerg-slægten, der også var af de »tingvante« med 2 fogder og flere medudst. af tingsvidner). Fra 1667 havde Hing og Ulfborg fælles herredsskriver, og indtil 1731 – altså længe efter tingstedernes sammenslutning og flytning – blev skriverembedet omtrent ubrudt beklædt af Nørtang-slægten, Ulfborg (fader og 2 sønner).

Skrivere af Hee og No ved Hing herredsting:

Navn og bopæl	Embedsår (omtrentlig)	Anmærkninger
Jep Degn, Hee	(1477)	
»Sette Degn« (sædedegn?)	(1484)	Usikker her- komst; dog nævnes (1522)
Hans Degn	(1489-1511)	Hans Degn i Hee; og (1523) gentagende Hans Degn (1493: Hans Dirichsenn)
Hans Skriver, Hee	1528-51	Nævnt i lands- tingsdom 1559
Christen Ibsen, Grimstrup	1580-1602	
Mads Jensen, Halby	1607-36 (1643)	
Laust Madsen, do., fra ca. 1642: No præstegård	1638-56	

*Hør det! Husk det, alle danske!
Klar og frodig er vor ånd.
Sproget slutter som en handske
om en fast og venlig hånd.
Værn med vid, hvad helt er vort.
Siig kun sandhed, jævnt og kort,
gladest ved det milde.
Danskens lov i strid og fred
være ret og billighed,
som kong Volmer ville.*

Bønder og godsejere

Oldtidsfund vidner således om, at der har levet mennesker i Hee allerede i Ældre Stenalders årtusinder. *Bønder* var de imidlertid ikke, for så vidt man ved benævnelsen bonde forstår en bofast jorddyrker. Stenalderfolkene drev fangst på mindre dyr med primitive fælder, fuglefangst måske med; primitive var også jagtvåbnene, men nødvendige, ikke blot for fødens skyld, også i selvforsvar mod farlige vilddyr. I vandene fiskede folkene, og på land – i skovene – indsamledes vilde bær og frugter, rødder og rodknolde.

Jæger-fanger folkene var nok i erhvervsudøvelsen omstrejfende; men deres *boplads*er var tit ret stationære, i hvert fald periodevis, derom vidner tykke affaldslag, skriver *Axel Steensberg*.²⁰⁾

Oldtidsbonden

Vi antager Steensberg som fører på et længere togt frem gennem tiderne. *Oldtidsbonden* var heller ikke så absolut bofast som bønder sidenhen. Derom vidner opgivne agerjorder, dyrkede i Bronzealder-Jernalder, såvel som forladte landsbyer, hvis hustomter sine steder har ligget i lag ovenpå hinanden. Eksemplerne er også fra Vestjylland – dog ingen fra Hee. Tiden er fortrinsvis Ældre Jernalder (årh. omkr. Kristi Fødsel); men den strækker sig da ellers helt tilbage til godt 4000 f.Kr., hvortil man – efter en ny dateringsmetode – ansætter Yngre Stenalders begyndelse.

Til den tid dateres de første spor i Danmark af dels jorddyrkning, dels egentlige landsbyer. »Thi ved en landsby forstår man en samling bondefamilier og husfolk, der bor særskilt i gårde og huse, således at de danner en social og – i hvert fald i historisk tid – i visse henseender tillige en økonomisk enhed.«

Også jæger-fanger folkene søgte sammen – bopladsfundene i Bratbjerg vidner herom.

»Trangen til at leve og arbejde i fællesskab – det sociale instinkt – er fællesmenneskelig. Allerede familien udgør et lille selskab, og hjælper børn og børnebørn til i en fælles bedrift, taler man om en storfamilie, en samfundsform, vi kender fra patriarkerne i Det gamle Testamente såvel som fra mange bondesamfund.

Det er underholdende at arbejde flere sammen. Med fortidens enkle redskaber fik fællesskabet en rytme, der stimulerede lysten til at holde ud, trods bevægelsernes ensformighed. Boede mange sammen i en landsby, tilfredsstilledes desuden ens personlige ærgerrighed, hvis man

formåede at måle sig med naboerne. Ens anseelse voksede med alder og erfaring. Og man indsugede fra barnsben de voksnes traditioner, når de ved arbejdet berettede om, hvad det betød for dets fremgang, at bestemte magiske ceremonier blev overholdt og besværgelser udtalt. Endelig beskyttede sammenholdet i landsbyen mod ukendte magter og håndgribelige fjender.«

Ikke alle bønder var med eller forblev i et landsbyfællesskab. »Naturforholdene var medbestemmende for, om der var næring at hente på stedet, så flere familier kunne trives sammen og en landsby vokse frem. Men der har altid været pionerer, som havde lyst til at slå sig ned i ødemark eller urskov for at opdyrke jomfruelig jord, drive fangst og gøre sig naturen underdanig. I historisk tid var enkeltgårde – netop talrige i egne, der var eller havde været rige på skov. Men i andre egne – lå enlige gårde omgivet af græsningsarealer.«

Midt- og Vestjylland bl.a. har været karakteriseret ved udpræget enkeltbebyggelse. *Hee sogn* blev, så vidt vi kan dømme, tidligt bebygget med en blanding af en del enkeltgårde og nogle få, ret åbne landsbyer; fra de sidste skete så siden udflytninger. Fra første færd har sikkert græsningsjorderne langs fjord og vandløb – for så vidt her var nogenlunde skovfrit – tiltrukket bosætninger. Skovene, mener man, kunne nok fortrænges med økse og ild, men *skovbunden* derimod først ryddes og opdyrkes i større omfang, da man ind i jernalderen fik sværere, mere udviklede redskaber – særligt muldfjælploven, dvs. hjulploven. Muligvis var denne, der som trækraft krævede indtil 8 okser, befordrende for landsbydannelse, derved at et vist markfællesskab blev en nødvendighed for alle de bønder, der ikke havde så store jordbrug, at de derved var selvhjulpne (Arup). Steensberg: »Historisk udvikling, geografisk beliggenhed og mulighederne for samfærdsel var væsentlige årsager til landsbybosættelsens fremhersken i nogle landskaber og enkeltbebyggelsen i andre.«

Selv om forskningen fra flere sider søger at indkredse og afdække den usikkerhed, der principielt hviler over udviklingsgangen i fortiden – så er det svært, tit vel umuligt at nå frem til et klart, entydigt svar som bevis: *sådan* foregik det, *her!* I en mulig bevisekæde kan *trykket* lægges forskelligt. Undertiden sker det jo også, at der til et undesøgelsesresultat sidenhen kommer nyt til, som ændrer, måske kuldkaster tidligere bevisførelse. Det forholder sig vel mangan gang sådan – ikke naturligt – at et lokalt udviklingsforløb var mere differentieret, uensartet, end en nok så nøje, mere generel vurdering nåede frem til.

Det er nok vilkårene, når der graves i fortiden. Alligevel synes vi vel, at grundlaget og skønnet bliver sikrere, og at det er møjen værd, gravearbejdet.

Steensberg: »Gensidig hjælp har været en selvfølge indenfor det lille sluttede landsbysamfund. Den strakte sig fra barsel, sygdom og begravelse til husbygning, uheld med kvæget og afgrøden, såvel som til bistand ved ildebrand og anden våde. Landsbyen har formodentlig været styret af de ældste og mest erfarne bønder, og der rådede en vis social ulighed mellem bønder med op til 24 stykker husdyr og dem, som ingen havde. – Men afstanden mellem fri og ufri, mellem herrer og trælle, som Tacitus (romersk rejsende og historiker omkr. 100-200 e.Kr.) siger, var næsten umærkelig hos germanske stammer, synes at bekræftes ved arkæologiens resultater.

Folkene i de huse, der ikke havde egen besætning, har vel arbejdet for dem med de mange kreaturer. De har hjulpet til med at passe avl og besætning samt taget del i huslige sysler som slagtning, vævning, pasning af børn og lignende. Men de har tillige arbejdet med forskellige slags håndværk, tømring, smedning, pottemageri og lignende, hvis de ikke som i Nr. Fjand drev fiskeri på fjorden eller fra stranden.

Høvdinglehaller og herremandsboliger har man ikke hidtil (1973) fundet spor af, skønt man ved fra skriftlige kilder og gravfund (derom). – Det er mest sandsynligt, at høvdinge og stormænd til daglig har levet som bønder i landsbyerne og passet deres bedrift. Man kan måske med nogen forsigtighed slutte tilbage fra Middelalderens væbnere, der selv gik bag ploven og forestod den daglige avling hjemme på gården, men som, når leding blev udbudt, stillede de nødvendige våben. Sådanne storbønder har også eksisteret i Jernalderen.

Storfamiliesamfundet må være blevet opløst inden Jernalderens begyndelse. De synlige agerfelter kan – måske være blevet delt mellem arvinger, i modsætning til storfamiliebruget, hvor man holdt gården samlet ved slægtoverhovedets død. Men ejendomsretten var, som overalt i sådanne små samfund, en *brugsret*, der gjaldt så længe jord blev dyrket og jagtrevirer og fiskevand blev udnyttet, hvorved retten markeredes. – Der har næppe været tale om salg af jord, fordi ejendomsretten var og blev en brugsret, der skulle hævdes ved bestandig udnyttelse og pleje. Derfor havde landsbysamfundet næst efter slægten retten til jorden. Man sporer i Middelalderen et levn af dette forhold deri, at jorden ikke måtte sælges, inden den var tilbudt frænderne. Og med det stærke indgifte, der rådede, har slægt og by tildels dækket over de samme menne-

sker. Handelen med jord begyndte først rigtig, da ædelmetaller kom til at spille en rolle som betalingsmiddel og var blevet manges eje. Det skete næppe i større udstrækning hos os i Oldtiden, fordi der endnu ikke fandtes steder til at organisere handel og omsætning af betalingsmidler. I Romerriget kunne nordboen derimod finde store bysamfund med blomstrende handel og stor ulighed. Her var storgodser med slavedrift på landet, og her fandtes den luksus og overdådighed, som Tacitus havde i tankerne, når han fremhævede de germanske stammer som forbillede for et sundt samfund.«

Historisk tid

Vi springer fra Ældre Jernalder godt et årtusind frem i tiden. »Tiden mellem folkevandringerne og vikingetogene er en dunkel periode i de danske landsbyers historie; dette gælder også den ældre Middelalder. Kun få arkæologiske udgravninger er foretaget fra denne tid, og næsten ingen agerfelter kan med sikkerhed dateres til disse århundreder. – For hele landet gælder det imidlertid, at de skriftlige kilder til en vis grad bøder på jordfundenes tavshed.« Det er her landsbynavnene, Steensberg særligt sigter til.

Om *landsbyens befolkning og herremændene*: »I vikingetiden og den tidlige Middelalder fandtes der ufri trælle, indfødte, købte eller hærtagne folk, der gjorde tjeneste hos de større jordbesiddere. Men i 1200-årene var de i de fleste henseender at betragte som frie mænd. En væsentlig del af dem gik under betegnelsen »gårdsæder«, der havde fået bolig, og som oftest drev de en mindre jordlod i landsbyer, hvor der ikke lå nogen hovedgård, og en del af dem havde vistnok opdyrket jord af Almindingen eller det fælles overdrev. Sammen med små fæstebønder, »landboer«, gjorde de i reglen dagsværk (hoveri) på den hovedgård, hvorunder de hørte. –

Der fandtes også jordløse husmænd. – Nogle af dem sad til leje hos gårdmænd, andre havde fået lov at bygge et lille hus på den fælles gadejord. De første kaldtes i senmiddelalderen tit »inderster mænd« (inderster, indsiddere) og de sidste gadehusmænd. Disse småkårsfolk ernærede sig som daglejere og småhåndværkere. –

Nogle af de oprindelige trælle havde i Højmiddelalderen fået en særlig betroet stilling hos deres herrer som »bryde«. – Bryden var i virkeligheden forvalter for sit herskab. På landskabslovenes tid var han i reglen en fri mand, der bestyrede en gård for ejeren. Bryderne nævnes ikke som en selvstændig klasse i senmiddelalderen; de var da gået op i den fælles

gruppe af fæstere sammen med landboer og gårdsæder. I 1500-årene blev det almindeligt at betegne alle landsbyens gårdbrugere som »bønder«. Endnu på den tid var imidlertid nogle af dem »jordegne« eller selvejere, selv om størsteparten af bønderne var fæstere.

Jævnside med brydegården lå de gamle selvejergårde, hvoraf nogle beboedes af væbnere, lavadelsfolk, der ikke havde fået ridderslaget, men som førte våbenskjold. Skellet mellem selvejbønder, væbnere og ridere var oprindeligt uskarpt, men med ledingens overgang til kvalificeret krigstjeneste med hest og rustning fik herremandsklassen skattefrihed og skilte sig ud fra bondestanden. Der kunne bo mere end én væbner i en jævnt stor landsby, og væbneren følte sig i almindelighed ikke for god til at gå bag ploven, selv om han førte våbenskjold og slægtsnavn.

I århundrederne fra Valdemarstiden og fremefter voksede kongemagtens betydning. Men i de urolige tider i slutningen af 1200-årene og begyndelsen af 1300-årene blev det svært for de selvstændige bønder at klare sig. Endnu i 1000-1200-årene havde der været et stort udbud af frigivne trælle, der var ivrige efter at få jord, og mange var villige til at bære de byrder, der fulgte med. Men da en landbrugskrise i 1300-årene satte ind, valgte mange af de selvejende jordbrugere at give sig i herremandens »værn« – hvorved de slap for skatten og blev beskyttet mod overfald. Til gengæld måtte de yde ham »landgilde«. Oprindeligt var denne vel lige så stor som skatten. Men de faldende kornpriser og arbejdskraftens voksende aflønning førte hurtigt til, at herremændene savnede fæstere, og mange bøndergårde blev øde. Derfor nedsatte herremændene landgilden med fra en tredjedel til halvdelen for at få gårdene fæstet bort.«

Steensbergs bebyggelseshistoriske udredning, der spænder fra oldtid til vore dage, har vi her fulgt langt frem gennem omfattende citater. Vi kom ikke derved direkte til Hee. Hvor arkæologerne har eksempler fra Vestjylland, tør vi dog formentlig slutte, at udviklingen har været lignende hos os.

Steensbergs synsfelt er ikke fagligt snæver, litteraturfortegnelsen angiver bred orientering. De sociale vilkår – ulighederne – til skiftende tider forbigås ikke. Undertrykkelse og udbytning fremhæves ikke; en nogenlunde tålelig sameksistens klasserne imellem antages for et hovedtræk.

Andre historikere lægger i dag tryk og vægt på de sociale vilkår som bestemmende faktor i udviklingen. Valdemarstiden, tit behandlet, har

nylig (tilligemed et århundrede forud) været til omvurdering. Udgangspunktet er, såvidt bekendt, »Det nordiske ødegårdsprojekt«, indledt i 1960'erne og i dag vistnok uafsluttet. Den hidtidige konklusion, som den fremstår i Gyldendals Danmarks Historie, er »et radikalt opgør med en hævdvunden opfattelse, at den overvejende del af landets jord endnu i Valdemarstiden ejedes af selvejerbønder. – 1241-1340 har man antaget en flodbølgelignende overgang fra selveje til fæste.

Antagelsens hovedgrundlag var for Erslev og hans efterfølgere en tolkning af landskabslovene som afspejlende et samfund, der bestod af i hovedsagen jævne, ligestillede, frie selvejerbønder.« (*Helge Paludan*).

Aksel E. Christensen (tiden 1042-1241): »Landbefolkningen var (således) præget af en kraftig social lagdeling. Kærnen bestod nok af bylagets jævne landsbybønder, hvor selvejere mødtes på lige fod med landboer og andre fæstere. Men over dem stod en stærk overklasse af jordejere, hvor gamle høvdingeslægter med tilvækst af betroede konge- og kirketjenere og deres efterslægt samt andre opkomlinge snart skulle forenes i herremændenes privilegerede klasse. Og under dem fandtes talstærke lag af »ejendomsløse«, der udnyttedes af jordens ejere og brugere, små som store, og som var uden selvstændig stemme på tinge og i det daglige underkastet en husbonds myndighed. – Jorden var og blev bestemende for den enkeltes status, ikke blot for hans økonomiske evne og sociale anseelse, men også for hans retsstilling over for loven og hans adgang til at optræde på tinge. Her kunne alene de anerkendt »lovfaste« optræde, og såvel på herredsting som på sysselting og landsting var der en række funktioner, der alene var forbeholdt jordens ejere.«

Udfra »den nu fastslåede kendsgerning, at landskabslovene afspejler ulighed,« skriver *Helge Paludan* (tiden 1241-1340): »Det forekommer på den baggrund mindre indlysende, at en betydelig del af de senmiddelalderlige fæstegårde skulle have eksisteret i samme størrelse, men som selvejendom, allerede i højmiddelalderen. Den mulighed foreligger, at Valdemarstidens udstrakte bondeselveje aldrig har eksisteret, og at den overvældende overgang – (selveje-fæste) – aldrig har fundet sted. Den besiddende bonde er for denne opfattelse nok forekommet, men i form af ejeren af en enkelt hovedgård. Ved overgangen til den senmiddelalderlige driftsform må også sådanne gårdes landboparceller være sammenlagt til den i senere tid for fæstegårde normale størrelse. Ejerne af sådanne små hovedgårde kan formodes i tilfælde, hvor de påtog sig den personlige krigstjenestepligt, at være kommet til at udgøre den kommende tids talrige lavadel.

For den fortsatte diskussion af tesen om den omfattende overgang fra selveje til fæste i den omhandlede periode synes en nærmere undersøgelse af bøndernes »værn«-tagning hos de privilegerede stænder at måtte få central betydning. Værnforholdet er omhyggeligt omhandlet i landskabslovene og består i, at husbonden på tinge påtager sig forsvaret for umyndige slægtninge og sine undergivne.^{«21)}

– Andre moderne socialhistorikere tilslutter sig ovenstående underminerende dom over Valdemarstidens »bondedemokrati«, som tidligere var blevet hævdet.

Hvem der har dømt rigtigst, må bero på forundersøgelsens beviskraft. Et entydigt svar når man efter sagens natur næppe frem til. En sagkyndig trak nylig hovedlinjerne skarpt op i Valdemarstidens samfundsf forhold og for vilkårene for at forstå og beskrive dem. I kort begreb fremholdes her tre grundelementer: 1. *Tidsforholdene*, opfyldt af indre modsætninger. 2. Beskrivende *kilder*, deres art, dækning og udsagn. 3. *Historikerne*, deres holdning til, valg og vurdering af kilderne. Vi vender senere tilbage hertil (se afsnittet Kirken).

Der var hårde realiteter i Valdemarstidens danske samfund, dette turde være historisk bevidnet og alment erkendt. Allerede gennem flere århundreder havde dog da kristendommen haft hjemstavnsret, fæstet dybe rødder og som en golfstrøm strømmet mildnende gennem kolde og i meget barbariske omgivelser. Kirken havde længst organiseret sig, og de mange kirkebygninger – nu i vidt omfang andet sæt – var rejst udover landet.

Til det religiøse livs vækst og blomstring – som det gav sig disse ydre udtryk – må føjes en befolkningsforøgelse (som vi ganske vist ikke har tal for), der gav tilskud til landbruget, hvorfor ny jord toges ind i dyrkning, og nye landsbyer opstod. Til erhvervslivets vækst bidrog betydeligt forbedret agerdyrkning (hjulploven) samt gunstig korneksport.

Indre uro med magtkampe mellem de stærke, på de svages bekostning, et meget mørkt islæt i tiden, synes at have været sat i bero gennem længere tid, da 1241 Valdemar Sejr i Vordingborg sammenkaldte »rigets bedste mænd«, en kommission, til udarbejdelse af Jyske Lov; kommissinsformand menes bisp Gunner af Viborg at have været, 90 år, men stadig vital.

Det ville næppe være ved siden af igen at bruge billedet med golfstrømmen, som møntet på kirken (der var flere kirkefolk i forsamlingsgen); men dennes forhold til kongen var godt og ligeledes, i hvert fald i

det ydre, forholdet mellem disse to parter på den ene side og på den anden side de forsamlede adelsfolk. »Golfstrømmen«s koldere omgivelser lå særligt i samfundet udenom, og her specielt i storbøndernes klasse. Jyske Lov, med sin store Fortale, menes i hvert fald i vidt omfang præget af den internationale kirkerets humane retsbegreber. Lovteksten skal ikke kommenteres videre her udover, at den selvfølgelig ville være helt utilstrækkelig i vore dages komplicerede samfund, også socialt set.

Fortalen kan vel sidestilles med vore dages hensigtserklæringer; disse er dog gerne sagligt snævert afgrænsede. Fortalen er langt videregående, den rummer, så at sige, i principperne hele den tilknyttede lovs omfang. Som principerklæring er Fortalen dertil elementært dybtgående. Og: hvem tør – på tidens baggrund – kalde Fortalen asocial? – Sproget er kærnedansk:

»Med lov skal land bygges. Men ville enhver nøjes med sit eget, da behøvede man ikke nogen lov. Ingen lov er jævngod at følge som sandheden, men hvor man er i tvivl om, hvad der er sandhed, der skal loven vise sandheden.

Var der ikke lov i landet, da havde den mest, som kunne tilegne sig mest. Derfor skal loven gøres efter alles tarv, at retsindige og fredsommelige og sagesløse kan nyde deres fred; og uretfærdige og onde kan ræddes for det, der er skrevet i loven, og derfor ikke tør fuldbyrde den ondskab, som de har i sinde. Det er også rigtigt, hvis frygt for Gud og kærlighed til retten ikke kan få folk til at gøre det gode, at frygten for øvrigheden og for landets straffelov da kan hindre dem i at gøre ilde og straffe dem, hvis de alligevel gør det.

Loven skal være ærlig og retfærdig, tålelig, efter landets sædvane, passende og nyttig og tydelig, så alle kan vide og forstå, hvad loven siger. Loven skal ikke gøres eller skrives til nogen mands særlige fordel, men efter alle deres tarv, som bor i landet. Heller ikke skal nogen mand dømmes mod den lov, som kongen giver, og landet vedtager; men efter den lov skal landet dømmes og styres. Den lov, som kongen giver og landet vedtager, den kan han heller ikke ændre eller ophæve uden landets vilje, men mindre han åbenbart handler mod Gud.

Det er kongens og høvdingernes embede at overvåge domme og gøre ret og frelse dem, der tvinges med vold, såsom enker og værgeløse, børn, pilgrimme og udlændinge og fattige – dem overgår der tiest vold – og ikke lade slette mennesker, der ikke vil forbedre sig, leve i sit land; thi når han straffer og dræber ugerningsmænd, da er han Guds tjener og landets vogter.

Thi ligesom den hellige kirke styres af pave og biskop, således skal hvert land styres og værges af kongen og hans embedsmænd. Derfor er også alle, der bor i hans land, skyldige at være ham hørige og lydige og underdanige, og til gengæld er han dem skyldig at give dem alle fred.

Det skal alle verdslige høvdinger også vide, at med den magt, Gud gav dem i hænde i denne verden, overdrog han dem også at værge sin hellige kirke mod alle krav. Men bliver de glemsomme og partiske og ikke værger, som ret er, da skal de på dommens dag stå til ansvar, hvis kirkens frihed og landets fred mindskes ved deres skyld i deres tid.«²²⁾

Godsejere

Trap nævner 1465 væbner Christiern Knudsen (Harbou) af He, og slutter logisk at denne lavadelige mand har ejet en hovedgård i sognet. Trap nævner ikke kilden for sin oplysning, der ikke ses anført andetsteds. Men oplysningen må jo have en oprindelse og kan, forudsat at navnet Hee i original kilde eller afskrift ikke er forvekslet med et ligelydende stednavn andetsteds, jo udmærket have rod i virkeligheden. Men da forholdet i dag er os ubekendt, må en sådan hovedgårds eksistens nok være ophørt tidligt. Skriveformen af navnet Christen eller Christian antyder også gammel datering. Men nok endnu mere det forhold – hvis det altså forholder sig sådan – at hed væbnerens gård ligefrem *He*, eller *He-gård*, kunne der vel dårligt på samme tid have eksisteret nogen jævnbyrdig anden hovedgård i sognet, hvis ejer naturligt kunne gøre vor væbner rangen stridig i navnevalget for sin hovedgård.

At hovedgårdene – som en hovedregel – er af meget gammel oprindelse, derom synes historikerne enige, trods forskelligt syn på diverse, også meget væsentlige omstændigheder omkring disse. Et andet forhold er så det vitterlige, at nogle hovedgårde med tiden ophørte som sådanne, blev enten opdelt i flere mindre gårde og brug, som regel ved opkøb af en anden, mere magtfuld godsejer, eller derved, at denne sidste lagde først-omhandlede hovedgård ind under sin egen.

Agersbæk var vitterligt en hovedgård. Navnets forekomst 1512 angår en væbner Niels til Agersbæk (Trap). Navneformerne Aunsbech (1474) og Ousbech (1475) er tvivlsomme stedfæstelser. Det synes imidlertid klart, at såvel stednavnet som gården er af ældre oprindelse end gårdens sikre datering 1532.²³⁾ Da ejedes Agersbæk af adel. Godt hundrede år senere ophørte formentlig hovedgårdens selvstændige eksistens (se bogens sidste afsnit).

Udensogns, tit fjerntboende godsejere med såkaldt strøgods i Hee, vil det være umuligt at give en udtømmende opregning af; der synes på området at have været en idelig handlen, mageskifte og arveoverdragelse. En hel del forhold oplyses dog i gennemgangen af bostederne i sidste afsnit. Det sidste gælder også *Kronen*.

Kronen

Til forskellige tider erhvervedes nogen ejendom (i Halby, Sønderby m.fl. steder), som efterhånden afhændedes igen. Hvorvidt Kronen havde ejendom i sognet tilbage i Valdemarstiden, er teoretisk muligt, men er og forbliver vel uopklaret. I Valdemars jordebog var Kronens ejendom i hele Hing herred ansat til i alt 28 mark rent sølv, hvad der vistnok højest svarede til 3-4 bøndergårde. Men da der intet oplyses hverken om arten eller den nøjere beliggenhed af den kongelige ejendom, er det uafklaret, om noget lå i Hee.

Kirken

Til *Hee kirke* som sognekirke hørte præstegården. Dertil erhvervede kirken gennem Middelalderen, utvivlsomt ved gaver og testamenter, en række spredtliggende jorder i sognet; hvorvidt også et par gårde på et vist tidspunkt tilhørte kirken, mens præsten nød fæsteafgiften – eller præsten var egentlig ejer, synes uklart. Til Hee kirke kom yderligere, i sammenlægningstiden med No sogn, No præstegård samt den gamle No kirkes jorder.

De højere kirkeinstanser i landet, institutioner såvel som gejstlige fællesskaber og enkeltpersoner, blev Middelalderen igennem ret betragtelige godsejere. Her i Hee ejede omkring 1290 og langt frem i tiden *Domkapitlet i Ribe*, domkirkens præsteskab, en gård i Sønderby samt 2 gårde i Ejstrup og en mølle.

Timgård

Adelsslægten Gyldenstjerne erhvervede, fra 1578 og et halvt hundrede år frem, en række gårde og bol i Sønderby, Halby, i »Kier« og Hvingel samt bolet Mastrup og Astrupgård. Afhændelser skete til forskellige tider, men frem til den almindelige bondefrigørelse omkr. 1800 bibeholdt Timgård ejendomsretten til Østergård i Ejstrup, gården Sanddal, 1 gård i Hvingel samt Astrupgård.

Voldbjerg

Voldbjerg er den ældst daterede, blev med tiden den eneste i sognet beliggende og gennem en lang periode helt dominerende hovedgård. Frem til bondefrigørelsen hørte under Voldbjerg, foruden under selve hovedgårdsdriften med sine 80 tdr. hartkorn, langt størsteparten af ejendom i Hee og No sogne samt en del ejendom i Ølstrup og Hover. Og indtil da havde fornylig hørt megen ejendom i en række sogne i øvrigt i Hing herred, samt noget i Ulfborg og Bølling herreder.

I egnens dialekt hedder gården Wolbjerre. I en indberetning 1638 skriver sognepræsten Jens Christensen Giødstrup: »Her i forskreffne Hie sogen findis ehn gammel hærgaard ved naffn Wolberg, som sigis att haffue sin naffn aff ehn bøy liggendis i Wolberg Marck, kaldis Wollerhøye, huor der menis ehn konge eller kæmpe skalle være begraffuen.«

Storgaard Pedersen godtog synspunktet for navngivningen, idet han jo tolker forleddet som mandsnavnet Ole (Wolle), og anfører, at gårdens ældste navneform er Olbergh. Stednavneforskningen anfører årstallet 1443, men samtidig navneformerne Woldbjerg og Wolberg (også anført 1433). Storgaard Pedersen kendte imidlertid til omtale af Voldbjerg fra før denne tid.

I sin beskrivelse af oldtidsminderne anfører han om Voldbjerg, at Wollerhøj nu (1921) er sløjfet, tillige med et par nærliggende høje, som han har set spor af; den ene fortaltes at have været en bavnehøj. Fund i høje, i mark og mose, vidnede efter omstændighederne om menneskers tilværelse her fra Stenalderen; en stor sten (nu på Ringkøbing Museum) muligvis med symbol for hedensk gudsdyrkelse.

Voldbjergs oprindelse er uklar. Den kan have været en selvejerbondegård, hvorunder der i Valdemarstidens nedgangsår (hvis årsager foran er berørt) er blevet lagt opgivet selveje såvel som ødeblevne brug og jorder. Eller, muligt mere nærliggende, har Voldbjerg været en måske allerede meget gammel storbondegård, da den efter 1300-tallets midte træder frem i lyset. Hvad der ved den tid har hørt ind under af fæstegods, er os ubekendt.

Hovedgårdens ældst kendte beliggenhed beskrives af Trap (5. udg., 1965) sådan: I et engdrag ca. 250 meter sv.f. Voldbjerg ligger den gl. gårds *voldsted*, bestående af en aflang, firkantet borgplads, ca. 27 × 36 meter, hvis topflade hæver sig godt en meter over den omgivende, nu tørre gravs bund. Graven begrænses dels af det højere land i n. og ø., dels af dæmninger ud mod ådalen. I ø. førte en bro over graven. Der er på borgpladsen optaget henved et halvt hundrede svære egeplanker, for

modentlig til pilotering.«

Storgaard Pedersen, der havde arbejdet med Voldbjergs historie, skrev 1896, at »mange nedrammede egepæle« blev trukket op »for få år siden«. De »tyder på, at her har det gamle stuehus ligget. Omkredsen viser, at det må have været opført som et tårn. Siden blev borgen flyttet omtrent til det sted, hvor gården nu ligger, og i forrige århundrede bestod den af tre teglhængte fløje bygget af egetræs bindingsværk og murede tavler. Ladegården bestod af to store huse, laden, der lå i syd og nord, og stalden, der dannede en vinkel dermed mod vest. Borggården var omgivet af volde og grave på 20-30 alens bredde, og spor af disse kunne endnu ses. Østen for herregården lå fire fiskedamme, der ligesom gravene blev fyldt med vand, der gennem en kanal blev ledet fra en bæk $\frac{1}{4}$ mil østligere i sognet. Kanalen og fiskedammene ser man endnu tydelige spor af.«²⁴⁾

Hvornår Voldbjerg blev flyttet op fra engdraget vides ikke. Skautrups registrant har et tingbrev, hvis indhold i kort begreb er en »kontrakt mellem Niels Krag og Mads Nielsen tømmermand i Viborg om Voldbjergs bygning«. Brevet, der i afskrift 1650 ligger i Det kongelige Bibliotek, er, det indrømmes, ikke her blevet nærmere undersøgt. Afvises kan det ikke, at dette brev muligt kunne vedrøre gårdens flytning og nyopførelse. Erindres må dog, at på så stort bygningskompleks som Voldbjergs givet med mellemrum kunne være påtrængende håndværkerarbejder – også af større omfang, som vel brevet her antyder, når tinglysning sker derom. Dertil kommer, at Voldbjergs daværende ejer Niels Krag var en meget energisk godssamler, der formentlig tillige har udvidet selve hovedgårdstilliggendet, med større bygningskrav til følge. – Voldbjergs flytning må i hvert fald have været en kendsgerning inden 1683, da markbogen for dette år omtaler fiskedammene ved gården.

Voldbjergs fæstebønder blev selvejere i 1793. I forbindelse hermed købte de i fællesskab hovedgården, som de i betydeligt omfang udparcellerede. 1794 lod de nye (midlertidige) ejere en ombygning af Voldbjerg foretage – såvidt Storgaard Pedersen lader forstå, alene af borggården, helt eller delvis. Mens Voldbjergs hidtidige bygningskompleks findes beskrevet i Erik Pontoppidans Danske Atlas, 1769 (jfr. Storgaard Pedersen foran), så ses ingen beskrivelse af det bygningsmæssige udseende efter bøndernes aktion. Den nye hovedbygning brændte 1874 ved lynnedslag. Avlsbygningerne nedbrændte i 1906.

De efter brandene genopførte bygninger, som består i dag, beskriver Trap kortfattet sådan: »Hovedbygningen – er et enkelt, grundmuret og

skifertækt rødstenshus i et stokværk m. to lavere vinkelfløje mod den aksefaste 3-fløjede ladegård (opført 1907). – Og »I den nuv. have, hvor der ses rester af voldgrav, er der ved forsk. lejligheder fundet ruiner af den ældre hovedbyggn. –« Denne sidste er altså den i Danske Atlas beskrevne.

Voldbjergs ejere

Gården har været i adelseje fra så langt tilbage som kendskabet rækker, og omtrent helt frem til bondefrigørelsen. Nogenlunde ubrudt var det folk af slægterne Krag, Skram og Rantzau, ved indgifte i familie med medlemmer af slægter som Spend, Juel, Fasti og Rosenkrantz – overvejende gamle og udbredte slægter af landets højadel. Jævnligt var enkeltmanden ejer af flere hovedgårde og dertil underliggende bøndergods. Flere havde fået en solid akademisk uddannelse i ind- og udland, og fik siden højt betroede poster indenfor administrationen. Andre gik militærvejen og avancerede efterhånden på rangstigen der. Som privilegeret hovedgårdsejer – og med fæstebønder i værn – påhvilede jo krigstjenestepligten.

Ved besiddelse samtidig af flere, tit vidt adspredt beliggende, hovedgårde, kunne kun én af disse være såkaldt sædegård, hovedopholdssted for ejeren med familie; oftest blev vel øvrige gårde beboet periodisk, hvor gårdsdriften var overdraget en foged eller forpagter. Voldbjerg har vistnok mest været den faste beboelse for herskabet, altså sædegård. Avlingen var i en vis periode bortforpagtet.

De først kendte folks besiddelse af Voldbjerg er mindre veloplyst. Storgaard Pedersen nævner Erik Krag, befalingsmand på Island, hvis tid synes forud for Niels Krag; begge skrives til Voldbjerg, sidstnævnte desuden til Søndervang i Stadil. Han formodes identisk med den Niels (Lange) Krag, der 1363 optræder på Viborg Landsting og 1377 på Syssetinget ved Holstebro. 1401 var han ridder og ejer af Kvistrup i Gimsing, og desuden af sædegården Rovnborg i Vejrum. Her stiftede han en sjælemesse for sin familie og skænkede dertil jord til sognekirken. Endvidere besad Niels Krag Rydbjerg i Velling, med tilhørende bøndergods, der var hans hustru Elnes arvegods. Rydbjerg m. gods solgte ægteparret 1408 til domkapitlet i Ribe.

Selv om vi ikke nøjere kender størrelsesforhold for det her opregnede gods – hartkornsangivelser var indtil videre næppe bragt i anvendelse – så har dog denne Niels Krag efter det opgivne kunnet betragtes som godsejer af betydeligt format.

Måske har Niels Krag med familie ikke haft Voldbjerg som sædegård. Men ejerforholdet må have strakt sig ind i en periode, hvor der synes at have været trængsel om adkomsten. Senest 1388 tiltræder Skram-slægten. Jens Skram nævnes først, eventuelt var broderen Christen Skram medejer; denne nævnes dog 1411 særskilt. Han var ridder, var forlover for Erik af Pommern, var gift med fru Kirsten, med hvem han havde sønnerne Niels og Peder. Niels fik ved skiftet efter moderen 1453 Matrurp (Østjylland). Peder Skram fik Voldbjerg – senest 1433, formentlig en del år før. Han var 1. gang gift med Ellen Krag, der vistnok var datter af Iver Krag og hustru Anne Spend.

I et tingsvidne 1474 om ejendomsretten til Hestehaven »Woldberg Grobbe« nævnes i rækkefølge Iver Krag, Johan Bjørnsen og Peder Skram (død omkr. 1465), hver især for deres – ikke nærmere angivne – tid på Voldbjerg.

Usikkert dateret, men fra omtrent samme tid er et andet vidne, udstedt af gildesbrødre forsamlede i Ringkøbing kirke, og givet hr. Chresten Hvid, præst i He, »at fru Anne, salig Peder Skrams, erklærede overfor gildesbrødre, at Peder Skram aldrig kærede på de 2 enge (Store og Mindre Præstevige) i den tid (34 år), hun har været i Voldbjerg. Det samme erklærer Karen af Holm (Holmsland?), sal. Christiern Skrams, som »boede i Hie i langg tiid«.

De ovenfor nævnte enge gjordes der fra sognekirkens side, ved kirkeværger og provst, krav på, også overfor den følgende sognepræst Jens Nielsen. Præsteembedets gamle hævdsret på engene holdt dog – indtil i 1648 efter en flerårig proces Voldbjergs ejer Niels Krag – for os at se uretmæssigt – fik engene tildømt og underlagt gården Tegtoft, vest for Voldbjerg.

Peder Skram nævnes som væbner, senere ridder, i statsdokumenter, som han var medunderskriver af. Muligt var han i sager om jordisk gods mindre selvhævdende end adelsfolk i almindelighed. Ægteparret Skram gjorde en pilgrimsrejse til Rom, hvorunder Peder Skram 1433 af Paven fik tilladelse til at medbringe et rejsealter. Hans ledsager må vel være Anne Nielsdatter Banner, hans hustru af andet ægteskab. Antagelig var enkefru Karen Peder Skrams stedmoder. En søn af Peder Skram var Christen Skram til Urup, og en søn af denne var søhelten Peder Skram.

Peder Skram til Voldbjergs datter Ellen Pedersdatter ægtede Erik Christensen Fasti; formentlig født på Vennergård i Velling. Han nævnes i tingbreve gennem en halv snes år, til omkring 1484. 1474, 21. april, gjorde han lovhævd på Voldbjerg og dens tilliggende gods i Hing herred.

Ifølge Skautrup var den dag Markvard Juel foged på herredstinget, og tingmødet foregik jo i Hee. I vor gengivelse er tingbrevets indledning faldet ud. Vi medtager det ellers i sin helhed, i et lidt tillempet sprog:

» -- 8 Dannemænd, som vahr: Mads Bølling i Alrum, Terchel Christensen i Hvingell, Christen Korse ibm., Jes Poulsen i Hie, Per Jensen ibm., Christen Persen i Noe, Jes Simmensen i Venner och Jes Nielsen Bertelsen i Sønderbye. Huilche VIII Dannemænd Wonne (vidnede) paa deris troe och rette Sanden, at dee hørde och saa inden alle 4 Stoeche Erich Christensens Laugshøringe, som vahr Jes Simensen i Hieagger och Jens Knudsen i Bierregaard. Och Kundgiorde saa, at dee nærværendes hos vahr, dend Mandag -- och hørde och saa Erich Christensen giorde Hands Laugheffd paa Wolbjerg med ald Hændis tilliggelse i Hing Herridt, med agger och med Eng, som ehr Hest Haffuen imellem Grobene. Och med Houer Mølle med dam og damsbund, och tørregrøft i Liungsmose och fuld del i forte och fælded sønden ved Aæn til at dæmme med. Item (ligeledes) en Gaard ibm. (sammesteds), som Tammes iboer. Item en gaard i Noe, som Bænnæ iboer; item en gaard ibm., som Jes Juell iboer; item en Ødegaards Eye westen wed Byen; item en gaard, som Iffuer iboer; item en Gaards Eye norden wed Niels Persen. Item i Hieagger VIII bygget gaarde: En, som Per Poulsen iboer; en, som Nis Simensen iboer; en, som Nis Willumsen iboer; en, som Peder Mortensen iboer; en, Peder Clemmendsen iboer; en, som Jes Schytte iboer; en, som Hans iboer; en, som Morten iboer; med ald dette Ødegods i fornævnte bye, som til fornævnte Wolbjerg ligger med rette. Item en Ødegaards Eye i Lødbeck, westen ved Marquardts gaard, saa bred som de toffte steen udviser, med VIII vitterlig agger foruden gribsiord; i det forskrevne byggested, der boede en mand, som heede Nis Jensen Ungsmed; och med vitterlig Enge liggendis norden ved forskreffne Byggested. Item Siøgaard; item Teglofft; item Bierregaard; item Glorbierre; item et gaard, som Jes Jensen iboer; item en gaard, som Hendrich iboer; item en byggested ved forn. Hendrichs gaard, som Peiter Woll iboede; item en, som Christen Smed iboer. Item i Sønderbye den gaard, som Anders iboer; item en, som Christen Gied iboer; item en gaard, som Jens Hollem iboer. Item i Kier en gaard, som Per Ibsen iboer; item en gaard, som Tammes iboer, som kaldis Nørgaard. Item en gaard, som i Halbye ligger, som Per Glad iboer; item en gaard ibm., som Per Olluffsen iboer; item et øde byggested hos Tammis Jensens gaard, som Eske Jensen iboede.

Dette forskreffne gods indvorde forn. Erich Christensen paa hans

Hustrus Vegne, med Riddersmænds mænd och hans Kiøn (slægt og frænder) och Selff Eyere, som fogden och Herridtmænd funde Hannem for Rette. Alt det saa gich och for, det vidner Vi med Vore indsegelle hengendis nedenfor dette vort aabne Breff, givet Aar och Dag som forskreffuet staaer. – At Vi slig en Breff her i Dag haffuer seet och hørt læse, Liudendis som forskreffuet staaer, bekiender Vi (tingsvidnet) med Voris Zignetter herunder hengendis. Datum ut supra –«. ²⁵⁾

Erik Christensen havde året før købt 2 gårde i Hover af Markvard Juel (fogden); af en os ukendt grund er de ikke medtaget i lovhævden. En sammentælling af det heri anførte bøndergods viser: I *Hover* 2 (4) bosteder. I *No*: 14, hvoraf 3 er øde og ubeboede; gårdtallet i Heager stemmer med senere tiders; det i denne landsby påståede ødegods er ubestemmeligt. I *Hee*: 16 bosteder, af hvilke 2 står øde. I alt 32 (34) gårde (incl. Hover mølle).

Voldbjergs gods er af påfaldende mindre omfang – frasalgt i mellemtiden ses ikke afhjemlet – da der trekvart århundrede senere, i 1551, falder endelig retsafgørelse herom. Dette sker i form af et fjerde og sidste dom-brev, et såkaldt låsebrev, stadfæstet af kong Chr. III på Rettertinget i Odense. Godsafhjemlingen var da kærret af og tildømtes brødrene Erik og Iver Skram.

Bøndergodset udgør nu: I *Hover*: Møllen, 1 gård og 1 hus. I *No*: 1 toft og 2 bol samt i Heager 3 gårde. I *Hee*: Siøgaard, Bierregaard, »enn Thoufft udi Glurberg, tre Huuse udi Halbye, 6 Boelle for Woldberg« samt Voldbjerg mølle (som her ses nævnt første gang); i *Hee* i alt 12 bosteder. I de tre sogne tilsammen var nu Voldbjergs gods i Hing herred reduceret til 21 bosteder – alle beboede, da brugernes navne nævnes. At de fleste bosteder nu benævnes som bol, huse og tofter« – i modsætning til i 1474 lutter gårde – er vistnok blot udtryk for en noget upræcis skelnen mellem brugsstørrelser, forud for hartkornsansættelserne.

Her kan anmærkes, at Bjerregård, Glurberg og Tegltøft, der vist alle lå nær Voldbjerg, endnu i 1650 var bestående (som Voldbjergs ejendom) og beboede. 1683 synes Bjerregård forsvundet, mens der kan være tvivl om de to sidste brugs beståen. Søgård, der lå østligst på Voldbjerg mark, bestod frem til bondefrigørelsen som en ladegård under hovedgården.

Efter Erik Christensen Fastis død optræder sønnen »velbaaren Svend« (væbner) Iver Eriksen 1485-99 jævnligt på tinge i de idelige ejendomstrætter. Men det sker på moderen, Ellen Petersdatters, vegne.

Efter hendes død tiltrådte en anden søn, Peder Skram, derom vidner en lang række tingbreve frem til 1542. Han var gift med 1) Sophie Sand

berg og 2) Christence Lunge; denne overlevede ham, sad vistnok enke på Voldbjerg 1543, og giftede sig igen, med Niels Juel til Åbjerg i Veder-sø.

Kvaderstenskirken i No, der lå »øde«, blev formentlig nedbrudt i 1540'erne. Der er blevet peget på Peder Skram, som hovedmand fra Voldbjergs side. Kirkenedbrydningen kan dog godt være sket efter generationsskiftet på Voldbjerg. Sønnen Erik Skram nævnes i et tingsvidne 1544. Han blev landsdommer i Viborg, var gift med Maren Løvenbalk og derved blevet ejer af Tjele. Broderen Iver Skram nævnes som medejer af Voldbjerg 1546-54, hvorefter Iver Skram var enejer til sin død i 1580. Enken, Ellen Spend, besad Voldbjerg en tid, efterfulgt af sønnen Spend Skram.

Da Spend Skram døde barnløs, overlod arvingerne hans enke, Juline Jespersdatter Vognsen, Voldbjerg på livstid som enkesæde. Hun giftede sig imidlertid snart efter igen, med Niels Lange til Skrumsager, og kort tid efter brylluppet fødte hun et barn. Spend Skrams arvinger blev på slægtens og standens vegne så forargede herover, at de 1606 fik Juline fradømt Voldbjerg.²⁶⁾

Arvingerne var Spend Skrams søskende: Peder Skram til Strandbygård (af faderen tilkøbt fra Kronen), Erik Skram til Rammegård (moderens fødegård), Dorte Skram, gift med Frands Polen til Starup, samt Anne Skram, gift med Claus Strangesen til Nørholm.

Ved dommen tilkendtes Juline 3.000 rigsdaler for indfriet gæld efter sin afdøde ægtefælle. Arvingerne overtog i fællesskab Voldbjerg med tilhørende gods. Dvs. Peder Skram solgte straks sin part til svogeren Frands Polen, der efter Erik Skrams død (1607) af enken Anne Vind købte også deres anpart. Som arvelod fik Anne Skram 4 gårde i Heager, anpart i Voldbjerg mølle, i Hover mølle samt i Hovergård og i gården Hoverdal. Dorte Skram (enke 1613) blev den sidste af Skram-slægten til Voldbjerg, der 1615 igen kom i Krag'ernes besiddelse.

Dommen af 1606 var imidlertid ikke blevet fuldt efterlevet af Julines 2. mand, Niels Lange, der lagde hindringer i vejen for godsets retsgyldige afhjæmning. Så sent som i 1617 påbød kongen, Chr. IV, Niels Krag og Gunde Lange, landsdommere i Jylland, at fremtvinge udlevering af nogle i Hee kirkes herredsarkiv beroende forseglede breve (skøder m.v.) til Dorte Skram, der ved salget af Voldbjerg muligvis beholdt noget bøndergods.

Voldbjergs tiltrådte ejer var ovennævnte Niels Krag, universitetsuddannet i Tyskland og efter studierejse i Frankrig fra 1596 ansat i Kancel-

liet, fra 1603 førstesekretær. Kort før sin død (1650) blev han udnævnt til rigsråd.

Storgaard Pedersen mente, at han og hustruen Jytte Høg ikke boede meget på Voldbjerg, men mest på Niels Krags anden hovedgård, Trudsholm. Det hindrede ikke Niels Krag i at interessere sig stærkt for Voldbjerg i den forstand, at han ved køb og mageskifte mægtigt forøgede hovedgårdens bøndergods i omegnen, ikke blot hovedparten i Hee og No, men tillige en mængde i andre sogne.

En hovedtendens blandt adelen i tiden var at samle mest muligt gods omkring hovedgårdene, at komplettere disse, dvs. opnå skattefrihed af hovedgårdsjorden ved at samle mindst 200 tdr. bondehartkorn indenfor en afstand af 2 mil. En anden såre vigtig bevæggrund for en tæt godssamling omkring hovedgården var den derved øgede mulighed for hoveriarbejde på hovedgården, som en del af bøndernes fæsteafgiftsydelse.

Kronen på sin side var villig til en række mageskifter, og endnu mere i salg af krongods, der i vidt omfang var blevet pantsat, til den interesserede køber eller til andre kreditorer. Det var følger af Chr. IV's kostbare byggeføretagender, men vel endnu langt mere af udmarvende krige.

På Voldbjerg blev Niels Krag efterfulgt af sønnen Otto Krag (død 1666). Som faderen fulgte Otto Krag den rådende tendens med hensyn til godsopkøb og mageskifter for samling tættest muligt omkring hovedgården. Han erhvervede bøndergods i Velling, Rindum, Gl. Sogn og Ny Sogn samt en mængde på Holmslands Klit. Desuden opkøbte han forstrandsretten fra Houvig til Nymindegab (først tinglæst 1667 til enken). I hvert fald en del af disse erhvervelser var overdragelser fra Kronen til Otto Krag, til hvem godset forud havde været pantsat.

Med hustruen Anne Rosenkrantz arvede Otto Krag Skjoldemose; desuden besad han hovedgårdene Flintholm, Egeskov og Vibygård, formentlig alle med underliggende bøndergods. Ægteparret skal dog ifølge Storgaard Pedersen have anset og benyttet Voldbjerg som hovedsæde.

Otto Krag fik en lignende uddannelse og embedsmæssig løbebane som faderen. Som denne blev han kongens førstesekretær og udnævnt til rigsråd. Under Carl Gustav-krigen sidst i 1650'erne blev Otto Krag tilfangetaget, og en tid sad også fru Anne i svensk fangenskab. – Otto Krag var adelens anfører i modstanden mod enevældens indførelse 1660; standsbevidst og hidsig af temperament, men forsonede sig med realiteterne, og blev siden hyppigt brugt i kongens tjeneste.

Hee sogn gavnede Otto Krag ved 1652 at stifte et fattiglegat på 200 rdl., samt ved til samme tid at udvirke, at sognet fik en fastboende degn.

Som enke ejede Anne Rosenkrantz Voldbjerg i 22 år til sin død 1688. Sønnen Niels Krag, der var gift med admiral Niels Juels datter, havde muligvis en kort tid Voldbjerg, efterfulgt af svogeren grev Otto Rantzau til Rosenvold, der var gift med Niels Krags søster Sophie Amalie, som 1670 var blevet enke efter Christoffer Ulfeldt til Aunsbjerg.

Otto Rantzau skal have været en af landets største godsejere og en anset mand, af kongen, Chr. V., meget yndet og benyttet i diplomatiet.

Rantzau, som i 1710 var blevet enkemand, oprettede ved midsommer 1716 testamente, til fordel for børnene, tre sønner og fem døtre. En datter var tidligere gift, som friherreinde Juel, og havde da fået det meste af sin forældrearv. Til deling blandt de øvrige børn, når faderen dør, er: Hovedgårdene Asdal, Aunsbjerg, Bollerup, Hammelse, Marsvinslund, Rosenvold og Voldbjerg, med disses tilliggende gods og tiender, i alt henved 3.000 tdr. hartkorn.

De fire ugifte søstre Rantzau betænkte med Bollerup i Skåne, med inden- og udensogns bøndergods samt Bollerup kirke. Sønnen baron Otte Rantzau skal have Aunsbjerg og Marsvinslund. Den ældste søn, grev Frederik Rantzau (vistnok allerede godsejer) får 101 tdr. htk. strøgods under Voldbjerg; hvilket gods Christian Rantzau skal tilbydes senere forkøbsret til, hvis Frederik vil sælge. Baron Christian Rantzau får: *Voldbjerg*, hvis hovedgårdstakst er 104 tdr. hartkorn (herunder Hindø, Voldbjerg mølle, Brohuset og Hedehus, i alt 24 tdr. htk), *bøndergods*, til 353 tdr. htk. *Hover kongetiende*, 9½ td. htk., samt *Hee kirke* med *tiende og jorder* 52½ td. htk. I alt beregnet til 529 tønder hartkorn.

Hvordan der med øvrige gårde og gods blev delt de to sidstnævnte brødre imellem, synes ikke klart at fremgå af testamentet. Dettets indhold tilslutter sig, efter Otto Rantzaus død,, alle børnene ved en efterskrift dateret 29. decbr. 1719.²⁷⁾

Storgaard Pedersen mente, at Christian Rantzau – dengang eller sidenhen – ejede det meste af faderens gods. Rosenvold blev ophøjet til grevskab og Chr. Rantzau fik titel af greve, én blandt flere høje titler og udmærkelser, i lighed med fædre og forgængere blandt Voldbjergs ejere.

Chr. Rantzau var to gange gift. Han kom, som der var tradition for, til at beklæde en række høje embeder; man har her fremhævet hans storsind. Voldbjerg ejede han i 50 år, hvor han med familie vistnok opholdt sig en hel del. Det hedder, at han var velvillig overfor sine undergivne, som han gerne færdedes iblandt.

Da Christian Rantzau 1770 solgte Voldbjerg, ejede han desuden føl-

gende hovedgårde: Asdal, Brahesborg, Hammelmose, Krengerup, Rosenvold og Skovgård. Ingen af disse gårde medfulgte i handelen om Voldbjerg. Og da Christian Rantzau, der døde året efter, havde afhændet og med familie var fraflyttet Voldbjerg, så var det dermed slut med de gamle adelsslægter Krag-Skram-Rantzaus tilhørsforhold her – det, vi har kunnet følge ret uafbrudt i 400 år.

Chr. Rantzau solgte Voldbjerg med bøndergods og tiende til Jens Hvas til Tviskloster og generalauditor Andreas Høyer til Søndervang; Trap angiver det samlede hartkorn til 641 tdr. og købesummen til 48.000 rdl. De nye ejere frasolgte straks forstrandsretten på Klitten til Henrik Ammitzbøll til Søgård i Ny Sogn, mens Høyer, der blev eneejer af Voldbjerg 1772, solgte gård og gods 1778 til studehandler Peder Nissen, med opgivne 595 tdr. htk., til en pris af 46.000 rdl. Heller ikke Nissen beholdt Voldbjerg længe. De store landboreformer er i støbeskeen, for efterhånden radikalt at ændre forholdene; men i Nissens tid skete der ikke noget i den henseende omkring Voldbjerg, som han 1784 (skøde 1787) mageskiftede for Spøttrup og 13.850 rdl. til kammerråd Mathias P. Richter.

Husbonde og fæster

Skautrup konstaterede (afsnittet Herredstinget), at adelen efterhånden skiller sig ud fra bønderne derved, at de efterhånden ophører med personligt fremmøde på tinge, fordi *standsforskellen var blevet for stor*.

At der altid har været, og naturligt vil være, *noget* standsforskel mellem adel (godsejer) og bonde, er sikkert. Tidligere i afsnittet her fremhævedes stærkt (Aksel E. Christensen, Helge Paludan) en tidlig historisk stor og udbredt ulighed.

Skautrups synspunkt synes sammenfaldende med Steensbergs, når disse to udfra hver sit arbejdsfelt henfører den mere udtalte standsmæssige ulighed mellem adel og bønder til *de senere århundreder* frem til den almindelige bondefrigørelse. Ved vor gennemgang af ejerrækken på Voldbjerg kan vi vel næsten ikke undgå samme indtryk: Muligt de senere Skram'er, til omkring 1600, men især Krag-Rantzau'erne derefter forekommer så fremtrædende inden for adelsstanden og dertil så udadvendte og belæssede med embeder og titler, tilligemed at de blev storgodsejere – at forholdet til bønderne måtte blive noget livsfjernt, i hvert fald et »oppefra-nedad«.

Godsejeren som husbonde i forholdet til bonden som fæster er naturligt et indfiltret kapitel – langt og vidtløftigt, om det skulle fuldt udredes.

Dette ville være helt ufremkommeligt også af den grund, at kilderne først sent siger ret meget herom.

Forholdene blev nok særligt komplicerede fra ca. 1700, efter at bonden, i reglen jo hans sønner, efter Militsordningen af 1701 blev værnepligtige, og med Stavnsbåndet fra 1733 indtil dettes ophævelse 1788 blev »stavnsbundet« til fødestedets godsområde et langt åremål af deres liv, såfremt ikke godsejeren meddelte midlertidigt fripas.

For vor egn er for tiden 1695-1788 specielt Ulfborg og Hind herreders tingbøgers svulmende konfliktstof om emnet blevet gennemarbejdet og fremlagt i en stor afhandling.²⁸⁾ Heri er også forhold fra Voldbjergs område, som vi siden tager frem. Forinden vi går videre, kan her indskydes, at Voldbjergs ejere, en efter anden helt fra den ældst kendte tid viste sig på en som regel positiv måde over for sognebønderne i forholdet til kirken (se afsnittet Kirken).

Forfatteren til ovennævnte afhandling, Alfred Kaae, sætter den behandlede tid i forhold til tiden omkring 1660, der tilsvarende var analyseret af historikeren Hans Fusing, som sluttede med at aftegne et godsejer-bonde samfund som gennemført rimeligt velordnet. »Fæsterens vilkår var faste og retsligt sikrede. Danmark var et retssamfund.« Kaae: »— selv om Fussings syn på hoveriet og forholdene omkring fæstets opløsning i utide synes mig at være for lyst, så fortjener hans ord at fastholdes, og især dette, at fæsterens vilkår var faste og retsligt sikret. Sådan var det også i den følgende tid. Bonden blev i flere forhold mere afhængig af godsejeren, men han blev aldrig hans træl, aldrig hans ejendom, selv om *Peder Nissen* til Voldbjerg så sent som i 1781 fik skøde på Kirkegård i Hover med den passus: — hvilken fornævnte gård med sin mandskab, som er fire karle, navnlig Peder, Christen, Jens og Knud Mortensen tillige med ejendom, bygning, huse, herlighed, landgilde, sagesfald osv. han må og skal nyde, bruge og beholde osv. — Skødet er udstedt af *Jens Høj* i Stadil, og det er vel sandsynligt, at Nissen har fået karlenes navne sat ind for at fastslå, at nu havde karlene skiftet hjemstavn og var bundet til Voldbjergs gods. Men rent formelt har han ved skødet fået karlene som ejendom sammen med jord, huse og landgilde, og har det været almindelig tankegang i slutningen af stavnsbåndstiden, så har forholdene forandret sig ikke så lidt til det værre siden 1660. Hverken herredsfogeden eller herredsskriveren fandt sig foranlediget til at gøre opmærksom på, at et skøde af den art var ulovligt. —

Det kan måske mildne lidt på det mærkelige forhold, at der i gården sad en enkekvind med fem voksne sønner, hvoraf — Anders Mortensen

fik gården i fæste vistnok samme år, og sælgeren har nok været vant til at regne med alle fem sønner som fast inventar i Kirkegård. Køberen, Peder Nissen, var selv af bonderod og regnes for en venlig og god husbond –.«

Som slutning på sin analyse trækker Kaae flere principielle synspunkter op, bilagt af kortfattede konkrete eksempler. »I sit forhold til bønderne var herremanden langt mere end en godsejer, som havde ret til visse ydelser af sine fæstere i følge den oprettede fæstekontrakt. Han var sine fæstebønders husbonde, hvem de skulle være hørig og lydig, som det altid indskærpes i fæstebrevene. Som husbonde havde godsejeren ret til at øve hustugt; denne ret kunne han overdrage til sine fogder og personlige tjenere. Og det er i kraft af dette forhold, at vi flere gange har set husbonde og fogeder prygle bønderne, både mænd og koner, piger og karle.

Der var dog i loven sat visse grænser. En husbonde måtte revse med kæp eller vånd »og ej med våben«, han måtte ikke såre med od eller æg eller slå sit tyende, så deres lemmer gik sønder eller de på anden måde tog skade på deres helbred. Skete noget sådant, da kunne husbonden straffes. –

Der findes ikke i vore herreder nogen sag rejst imod husbonden for sådan skade og overlast. » – Men det skulle der, efter de anførte eksempler, åbenbart have været gjort flere gange. Det drejer sig ikke om forhold på Voldbjerg. Den »hustugt«, som grev Rantzaus ridefoged, Anders Andersen Lund, omtales for at have udøvet var småting imod det ovenfor antydede. Ridefogeden uddelte på No gade nogle rap til en bonde af Søgård gods, fordi han ikke kunne få rede på, hvor bønderne havde hentet lyng. »Her var han nu udenfor sit myndighedsområde; den påfølgende sag drejede sig dog langt fra om disse rap, men om lyngen. På hjemmebane var han derimod, da han på hovmarken i 1706 havde et sammenstød med soldaten Oluf Jørgensen fra Østerno og derved fik sin paryk revet af hovedet. – A. A. Lunds sammenstød – var forårsaget af dennes åbenlyse trods på hans tilrettevisning.« (Se »No sogn«). Påfølgende proces er jo årsag til vort kendskab. – Flere eksempler: »På Østertoft anklagede Thomas Pedersen i 1711 Christen Opstrup for ublu og uførmlige ord mod husbonden. På *Søndervang* (har vi set), at en soldat nægtede at bruge seglen. Senere i Høyers tid i 1760'erne truede en bonde denne, og i 1767 bankede en soldat både ladefoged og ridefoged. Efter at denne sag var forligt, forsøgte husbonden, Peder Pandrup, at sætte den oprørske soldats fader, Niels Knudsen, ud på grund af en ringe

påstået restance, hvilket dog kun bragte ham en irettesættelse fra dommeren om at meddele bønderne klarere kvittering.

Denne sag rører ved noget, som husbonden og hans foged kunne bruge imod fæstere, der på en eller anden måde var dem imod. I almindelighed skulle der ikke laves nogen stor restance, før en fæster kunne sættes ud med lovlige midler. – Et oplagt eksempel på, at en fæster blev sat ud af rent uvedkommende grunde, har vi i Hee. »Ridefoged A. A. Lund havde af sin forgænger i embeder købt bondeskylden i Nørkjærgård, hvis herlighed lå til *Voldbjerg*. Ridefogeden ville selv gerne flytte ind i sin gård, og efter et par års forløb blev fæsteren sat ud, skønt han på tinge lagde sin restance på bordet foran herredsdommeren, da han var stævnet. Det var for sent at betale, når husbonden havde stævnet. Han måtte rykke ud af gården. –

Der har muligvis været flere tilfælde, hvor bonden af mindre saglige grunde blev sat ud. Det er blot ikke muligt at se den virkelige årsag. Bønder kunne sidde og samle høje restancer, uden at der blev rørt ved dem, mens nogle blev sat ud, uden at restancerne var særligt store. En gruppe fæstere blev sat ud på grund af overhørighed og forsømmelse; men det ses ikke ret tit, om det også er den egentlige årsag.

Det er dog indlysende, at langt de fleste af de ca. 122 fæstere, som i de to herreder kom fra fæstet i utide i den næsten hundredårige periode, som undersøgelsen omfatter, ikke blev sat ud uden grund; ja, at godserne holdt ved dem alt for længe. Men der var mangel på fæstere, og det gjaldt om for fogderne og husbonden at holde på fæsterne så længe som muligt.

Derfor ser vi, at især i den første del af perioden har godserne store restancelister at tinglæse, og restancerne omfatter ikke alene landgilde, men der var tilgodehavender på lånekorn og skatter. Skatterestancerne kunne dog i almindelighed ikke blive så store, for det var penge, der skulle indbetales til staten af godserne. Holdt en bonde op med at betale skatterne, gik det ham i almindelighed snart galt, mens landgilden på mange godser kunne få lov at henstå ubetalte i mange år.

Voldbjergs restancer

1700	77 restancer	
1701	61 restancer	sum 2272 rdl. 16 over 50 rdl.
1703	54 restancer	sum 2590 rdl. 17 over 50 rdl.
1706	55 restancer	sum 1925 rdl. 18 over 50 rdl.
1716	87 restancer	6 over 50 rdl.

1720		sum 1433 rdl.
1722	22 restanter	sum 29 rdl.
1725	38 restanter	0 over 50 rdl.
1731	19 restanter	
1769	11 restanter	
1776	18 restancer	sum 190 rdl.

Efter 1720 havde restancerne ikke noget at betyde for godset.«

Det er i Otto Rantzaus tid, vi ser de store trykkende restanter. 1716 stævnedes de 87 restanter, hvoraf 41 var Hee-boere, for ophobede restancer i årene 1708-14. Kun en del mødte i retten. Dommen lød på, at restancerne + sagsomkostninger »bør betales inden 15 dage eller lide efter loven,« hvad der efter dennes ordlyd betød fradømmelse af fæstet. Vi ser imidlertid ingen sat ud i Otto Rantzaus tid, undtagen Anders Olufsen i Nørkjærgård, og det var som før nævnt ridefogeden årsag til.

På Voldbjerg hed ridefogeden frem til omkr. 1700 Anders Nielsen Kier, hvorpå han afløstes af vor bekendt And. Andersen Lund, som vedblev til 1719, hvorefter stillingen de næste 25 år beklædtes af Caspar Buckholz til dennes død 1744; Buckholz sad på Heagergård i No. De to formænd havde efter hinanden Nørkjærgård. Otto Rantzau havde Voldbjergs landbrug bortforpagtet i hvert fald en del af sin tid. 1688 anføres forpagter Anders Nielsen, 1705 Jens Holst og fra 1709 Niels Leth, der døde indenfor sin 3 års forpagtningsperiode. I Christian Rantzaus tid er som forpagtere nævnt kaptajn Hans Leth samt Hans Basse.

Man har anset Otto Rantzau for en human godsejer overfor sine undergivne, og f.eks. ment at kunne læse det ud af forpagtningskontrakten med Niels Leth, hvilken kontrakt er bevaret (trykt i Hardsyssel Årbog 1923), og det indtryk er vist rigtigt. Holdningen til de mange restanter turde vel tale samme sprog. Bevarede fæstebreve m.v. viser det samme:

»Peder Lauridsen i Røgengård mødte i dag for retten og fremviste sin kvitteringsbog angående 1709, som viste, at han havde betalt skatter og en del af sin landgilde, men skylder 1½ tdr. rug og 1 td. 6 skp. byg. – Når Gud giver grøde på jorden og tiden forandrer sig til forbedring, skal ombemeldte restancekorn betales in natura. Som min foged haver at holde sig efterrettelig. Voldbjerg d. 6. december 1710 G(rev) Rantzau.«

»Fæstebrev af 22. marts 1708 til Mads Jacobsen i Ejstrup på den halve gård i Hvingel, som Jens Poulsen for armodis skyld ikke kunne besidde. Mads Jacobsen skal betale alle anordnede skatter og svare i landgilde 1

td. rug, 1 td. byg, eller for 1 td. byg 2 sletdaler at betale, samt gøre ægt og arbejde som hans formand; dog skal han være fri for »Hauf Eng« her i Søndermark. Voldbjerg lader opbygge en hølade, undtagen tag, som han selv skaffer. Indfæstning 4 rdl.«

»2. juni 1707 eftergives Jens Jensen i Hvingel den halve skyld og landgilde, da hans gård er brændt året før. Ligeledes får han 1½ tylvt vragdele til loft, om nogen er i behold. Grev Rantzau.«

Et par notitser af anden karakter:

»Kvittering for levering af 4 heste og 2 kuske til artilleriet ifølge forordning af 23. Septbr. 1709.

Kuskene var Mogens Nielsen, født i Stadil, 26 år, og Christen Pedersen, født i Hvingel, 28 år; begge forsynet med vadmelskjole og støvler.

Dateret Kolding, d. 9. novbr. 1709. A. Rask.«

»Anno 1708, d. 28. juni, har fuldmægtigen ved Voldbjerg ved tvende vogne af Voldbjerg bønder ladet hente i Daugbjerg hos mig, Mads Vestisen, til Voldbjerg gårds fornødenhed 10 tdr. kalk, og betalt mig for tønden 1 mark 2 skilling = 1 rdl. 5 mk. 4 skl., hvorfor kvitteres.

Mads Vestisen, egen hånd«

Kaae: »*Ægtkørslerne* foregik efter tilsigelse, og bønderne var ikke tilfredse, hvis de ikke gik efter tur, man fandt sig undertiden i at gøre kørsler, selv om man ikke var pligtig dertil —«.

Der anføres to retssager i Otto Rantzaus tid om overhørighed angående sådan kørsel, den ene med rug fra Voldbjerg til Aunsbjerg. De protesterende bønder var ikke fra Hee.

Kaae: »Forlængst havde godserne fået afrundet deres besiddelser, så bøndergodset samlede sig om hovedgårdene. — *Hovedbyrden af hoveriet* hvilede således tungest på de bøndergårde, som lå i sogn med herregårdene eller dog i en overkommelig afstand fra disse. — Hoveriet foregik fortrinsvis efter inddelig i skifter eller lodder —. En antydning af, at arbejdet blev gjort efter bøndernes lejlighed øjner vi —. Det ses ellers ikke, at hoveriet foregik under frie former. Pløjning, mogagning, høslet, mejring, reparation af diger samt uldkartning skete ganske øjensynlig efter tilsigelse. Dog melder de fleste hoverireglementer, at når bonden er færdig med sit skifte, må han køre hjem.«

Et hoverireglement for Voldbjerg er bevaret fra så sen tid som 1770.

Kaae har kort refereret om »anden uorden«, hvoraf fra Hee: »1701: Niels Olufsen Degn i Hee har gravet grønjord på Halby forte eller gade imod *Vide og Vedtægt*, han indrømmer.

Nygård (nedlagt), Hvingel.

1701: Villads Knudsen og søn i Haelby stævnes for ulovligt fiskeri på Voldbjerg enemærker.

1703: Samme har restance i folkeskat, dømmes at betale. Sønnen får desuden en dom for tyveri, at stryges til kagen.

1703: Anders Andersen Lund aflyser al ulovlig tørvegrøft på Voldbjerg gårds tilliggende.

1703: Det tillades ridefogeden at tage to af godsets karle i forsvar, de havde lavet uførm ved session i Ringkøbing og banket byfogeden.«

Den måske største sag, i hvert fald nok den mest opsigtsvækkende og dramatiske, i Otto Rantzaus tid, var en stranding på Voldbjerg forstrand. » – Holmboerne så skibet, da det kom ind på stranden. Før masterne væltede, og skibet skiltes ad, kunne det ses over klitterne, så ingen holmbo var i tvivl om, at nu kom der en stranding ind. Eftermiddagsgudstjenesten i Nysogns kirke blev næppe gennemført på normal vis. Folk strømmede til fra hele Holmsland, ridende og kørende.

Og det, der nu skete i det følgende døgn på stranden og i klitterne, trods enhver beskrivelse. Det er ligefrem som en illustration til den ældgamle karakteristik af vestkystens folk, at »de leve kristelig og ernære sig af vrag.« – Det videre forløb og den påfølgende retssag lader vi ligge.

Som omtalt blev i reglen ingen fradømt fæstet for »ren« restance, men andre årsager kunne bevirke det; i Hee var der nogle tilfælde i Christian Rantzaus tid. Grevnen havde ord for et godt forhold til bønderne i almindelighed, men må jo have fundet sig foranlediget til disse stævninger, hvor det var de skiftende fuldmægtige, der førte sagerne for godset:

»Under retssagen 1731 viste det sig, at ridefoged Caspar Buckholz i 1725 havde fået enken *Johanne Christensdatter* i Sønderby til at indgå på at betale ekstra 3 rdl. om året. Det var vistnok sket lige efter mandens død, og det hedder sig, at det er så længe, hun besidder gården. Hendes mand hed Hans Thomasen, og da deres søn, Thomas Hansen, blev voksen, har han formodentlig været ked af denne forhøjelse, og så lod de være at betale, hvilket bragte dem på restancelisten. Skønt sønnen mødte frem med sin faders fæstebrev, dømte retten dog enken pligtig at betale de 3 rdl., da hendes kvitteringsbog viste, at hun havde betalt pengene i flere år, og således godkendt den gjorde akkord. Resultatet af sønnens anstrengelser blev, at hans moder blev fradømt fæstet »for vitterlig disputé imod sit høje herskab og fuldmægtig«.

I 1733 anklages *Lauris Mogensen* i Sønderkjær og *Thomas Andersen* i Søndertoft for »den ulovlige omgienge begge har brugt med deres fæstesteder og den hårdnakkethed, de har udvist imod deres høje herskab og fuldmægtigs tit og mange gange gjorde erindringer.« De to mænd mødte og indrømmede kalamiteten, og de havde ingen andre undskyldninger end »de trange tiders besværlighed«. De blev dømt fra deres fæste.

Ridefoged Peder Quistgård stævnedes 1751 *Peder Andersen* på Brink i Haelby for »det, I ej aleneste skal have forhen forsidet en af de bedste gårde i Hee sogn, men endog, da husbonden fornøjede Ederes begæring og forundte Eder et mindre sted i den tanke, at I som en anden skikkelig bonde skullet skikket og forholdt Eder, og ikke med kone og børn blandt ærlige folk skulle omløbe som løsgængere, så skal I, Peder Andersen, være faldet i langt større forargelse og formastelig undvigthed det sted og bolig, som I lovlig i fæste havde.« Manden havde altså bidt hovedet af al skam og var løbet sin vej.

Ridefoged Dyssel lod 1754 lægge sekvestre (beslag) på *Knud Thomsens* gård i Ejstrup. Han gjorde det uden rettens medvirkning ud fra den opfattelse, at bonden var ved at rydde gården for værdier, hvad han muligvis også var. Dette var herredsfogeden ikke rigtig tilfreds med, da han ikke finder årsag nok deri, at bonden stod ved sin vogn og skulle

køre til Ringkøbing, da Dyssels registreringsmænd kom. I vognen havde han en kobberkedel og en kviehud, som skulle sælges, ligesom han efter taksationsmændenes udsagn ville bytte den fireårs hest, han havde for vognen, med en følhoppe. Dommeren hævder, at bonden har lov at handle med sit, som han finder sin fordel ved det, især da der ikke ved rettens medvirkning eller på anden måde på dette tidspunkt var lagt beslag på hans ejendom. Ligeledes udtrykker dommeren sin misnøje med, at ridefogeden med det samme satte en karl til at have opsyn med ejendommen, det var jo at sætte bonden fra sin fæstegårds fuldkomne brug.

På grund af disse uregelmæssigheder vil dommeren, da han også finder godsets taksation af bygfælden og den nødvendige besætning temmelig høj, tillade sig at regulere dets fordringer.

Efter denne lidt harske indledning finder dommeren, at bonden ikke har efterlevet sit fæstebrev, hverken med bygningernes vedligeholdelse, markens drift eller afgrødernes opfodring på gården; desuden har han forsømt pålagt hoveri og pådraget sig en lille restance. For dette blev han da dømt fra gården og i mangel af betaling at lide på kroppen.«

Vi må nok give Kaae ret, hvor han i en af de sammenfattende bemærkninger siger, at »der har muligvis været flere tilfælde, hvor bonden af mindre saglige grunde blev sat ud. Det er blot ikke muligt at se den virkelige årsag.«

Også nævner han eksempel på *et skarn af en bonde*, én, der med forsæt misligholdt fæstet. Og, at *dårlige fæstere* var der mange af. »*Var fæsterne underkuede?*« Det er ikke til at svare på med et enkelt ord.« – Der anføres eksempler på fortrykthed, på afmagtsfølelse og frygtsomhed, på regulær dumhed, i forholdet til husbond og foged. Men også på det modsatte: retsbevidsthed, fast og sikker selvhævdning, på trods (gl. soldater m.fl.).

Mens Andreas Høyer havde Voldbjerg, fik han en af sine gårdfæstere sat ud. Denne var muligvis en af dem, der ikke var noget udkomme med. Han boede i No, og vi skal ikke gå nærmere ind på sagen. »Processen burde gå sin gang. Ingen kunne være i tvivl om dens resultat. – Men ikke desto mindre vil husbonden gerne se sagen mindelig frafaldt, for at øvrigheden kan se hans gode vilje og som en kristelig medlidenhed imod bonden osv.«

Høyer er os ikke meget bekendt fra de få år, han havde Voldbjerg. Da han forud ejede Søndervang i Stadil, lå han i en meget langvarig og bitter bitter proces med bønderne dér om hoveriet. Der blev han konfronteret med nogle faste, retsbevidste karakterer, som ikke lod sig tumle.

Værnepligten

»Ved den værnepligtige alder følte karlene for alvor herskabets opmærksomhed rettet mod dem. – *Pasreglerne og militsen* gav mange gnidninger imellem herremændene og deres fæstebønder eller deres sønner. Vi har i de her gennemgåede godser kunnet notere 184 sager om efterlysning af karle eller tvang ved udskrivning. Der blev taget hårdt på karlene. Ridefogeden Schoubo på *Søgaard* måtte ved en bestemt lejlighed indrømme, at man brugte magt, når karle skulle til session. »Der er vel ikke mange, der går frivilligt,« sagde han. Og vi tror ham gerne. De 41 træheste og de 5 pæle taler deres barske sprog til os endnu om de vilkår, militssoldaterne gik ind til. Mange karle blev af den grund rømningsmænd. – Var de taget til soldat, havde fået håret klippet og var blevet militssoldater, så kunne ridefogden – måske ved forældres eller venners mellemkomst – en skønne dag finde en gård til én af dem, som da A. A. Lund på *Voldbjerg* i tiden 1704-06 fik tre karle fri og gav dem fæste. –

Havde forældrene lidt penge, kunne de nok som regel hjælpe til, at deres sønner slap for soldateriet. Så kunne de få råd til at give *indfæstning og fogedpenge* og få en gård i fæste. Sådanne fæstere så fogderne på med venlige øjne. De fik vel endog som regel lov til selv at finde den pige, de ville giftes med.

Fæstebrevet sikrede gården for fæsteren i hans og hans kones livstid, dersom de kunne opfylde dets fordringer. Med dette kostelige dokument i hånden vovede ikke så få bønder at træde op imod husbonden eller hans fuldmægtig, når disse blev alt for nærgående; men vi må lægge mærke til, at det som regel er godserne, der fører sagerne imod disse fæstere.«

Pas- og værnepligtssager vedr. Hee

»I 1702 fik *Voldbjerg* ved dom tre karle hentet hjem til godset. I 1708, den 18. januar står Anders Andersen Lund på tinget og lyser efter en karl, der er søn af Mikkel Bækbo i Hvingel og hedder *Niels Mikkelsen* –. Ved retsmødet ugen efter, da der lystes tredje gang, siges, at karlen har været borte i år og dag uden pas. Endelig den 8. februar får vi at vide, at sagen er nok så indviklet.

Anders Andersen Lund siger da i en stævning, at han ganske uforstyldt af korporal Jacob Skyt fra major Lottigs kompagni af privat had for sessionen skal være angivet og forklaget, at han under skin af præsupponerede fæstebreve havde fået tre karle udslettet af rullen, da de

ikke sidder på de fæstegårde, som de fik fæste på. Han siger senere, at korporalen er hans uven, fordi han ikke efter eget behag kunne indlægge sig på Voldbjerg Gods, og det er den vanlige måde at gøre godtfolk fortræd og pengespild. Med præsupponerede fæstebreve tænkes på en slags pro forma brev, der blev givet, før den vedkommende mand kunne overtage gård. I dette tilfælde skulle ridefogeden altså efter anmeldelsens mening have givet de tre karle fæstebreve blot for at få dem ud af soldateriet.

Sr. Lund beviser dog, at der er sat andre gode karle ind i militsen for dem, og at der er gode grunde for, at de ikke har de gårde, som de fik fæstebrev på, da de fik deres soldaterpas.

1) *Niels Mikkelsen Bækbo*. Hans fader var omkring 60 år. Fæstebrevet var givet i 1704. Næste år i januar får han sit soldaterpas. Om sommeren efter blev han syg af »kolde-syge« og det varede ved et helt år. Han gik hjemme hos faderen. For over et år siden rejste han uden pas for at tjene noget.

2) *Niels Mikkelsen* af Halby. Han blev soldat i 1705 og fik sit afgangspas 1706, da en anden blev indskreven i hans sted. Han fik fæstebrev på en halvgård i Hælby, hvor der sad en enke. Han tjente hos Chr. Smed i Agersbæk, da han fik fæstebrevet, og der måtte han blive til Mikkelssdag, som var skiftedag. Enken i gården havde to store sønner, der var hjemme om vinteren, og så ville den forhenværende soldat tage til Fyn for at tjene noget ekstra ved at tærsk. Men noget efter kjørmis kom han syg hjem, og siden havde han været uarbejdsdygtig, »så han nu ej er god for at gå og bede for sit brød«. Han fik altså hverken gård eller enke. Ridefogeden måtte se at få en anden til at blive mand i denne gård, og det blev Jens Svendsen, der ganske vist også var soldat, men blev udløst.

3) *Peder Christensen Skøt* var den tredje af de anmeldte. Han fik den 2. juni 1706 fæste på Mads Poulsens gård i No, der »stod plat øde og var ubeboet, snart nedfalden og fra avlen«. Af besætning var der »en gammel helmis, en ko, og så var der en gammel vogn«. Han havde ikke så megen kapital, at han kunne få gården i drift, hvorfor han begærede, at fuldmægtigen lod stedet drive og husene reparere, mens han så længe tjente på godset. Han gav sig da for resten i tjeneste hos Jens Odderbech på Holmgård, men løb derfra i utide, da han skulle være hjemme på godset. Det siges, at ridefogeden lod »høre for Peder« hos flere piger, om de ikke kunne tænke sig at tage ind til ham og blive kone i gården, og havde Peder nu haft lidt tilgode til at hjælpe gården med, så havde han jo også

Galsgård, Hvingel, (gl. foto).

nok fået en kone. Det gik ikke. Monsør ridefogeden fandt da en anden karl, som havde lidt at begynde med, og ham gik en af pigerne ind på at tage, for nu syntes hun, at det kunne gå an at flytte ind. Afløseren hed Christen Pedersen. Peder Skøt kom så i stedet til Agersbæk, til Jens Agersbæk, der var 70 år. Ham kom han i fællig med og fik fæstebrev.

Ridefogeden erklærer, at disse dygtige karle kunne forstå en gård, og han så ikke nogen uret i at udløse dem af militsen og sætte andre karle ind, som måske ellers ville uden pas være gået til Holsten eller andre steder, som mange gør.

En karl, som hed *Mads Nielsen*, og hørte hjemme i Hee, men tjente på Holmsland og i Ringkøbing i flere år, var nu hos en rådmand i denne by. Han havde hørt, at forvalteren på Søgård ville have ham til soldat. Det passede også, for en skønne dag kom forvalter Jens Schoubo og korporalen fra Holmsland og tog ham med magt og førte ham til majoren i Rindum og ville have haft ham indskreven, men majoren sagde, at de nok havde nogle bedre karle på deres gods.

Selv om major Lottig ikke ville have ham, så ville nu godset forbyde ham at flytte til Voldbjerg gods, hvor han mente at høre hjemme. Anders Andersen Lund gav ham alligevel fæstebrev på hans farbroder Anders Jensens gård i Lybæk, og det blev der så en lille rask proces ud af.

I 1711 er det *Las Sylvestersen*, der skal på session. Han opholdt sig her

på godset, da forordningen om militsen udkom og listen over karlene blev lavet. Siden rejste han uden pas, men nu skal han møde i Nygård i Rindum hos oberst Lottig og indskrives, og udebliver han, så må han finde sig i at lide tiltale.

Samme år dømmes *Jens Thøgersen*, der tjente på Søndervang, men hørte hjemme på Voldbjerg gods, hvorfra han rejste uden pas, til at møde på session for Voldbjerg og gå soldat der. Jens syntes, det var »jenser« nok foruden ham og blev borte.

Godset her havde også besvær med karlene, da militsen i årene umiddelbart før stavnsbåndet var ophævet. Karlen *Jens Hvingel* var soldat og havde plads i Rindum under godset. Han rejste derfra med pas fra bonden, men ikke fra godset, og kom til Frands Lindes gods, hvor han kunne få fæste. Ridefoged Caspar Buckholtz gjorde da forestilling hos Linde, der tilsyneladende har tilbudt ham en lille dusør for at tie stille. Dette afviser Buckholtz harmdirrende og forlanger tingsvidne på, at karlen er rejst uden pas fra godskontoret.

I 1753 dømmes *Tøger Jørgensen* af reservemandskabet som rømningsmand. Hans signalement: mådelig stor af vækst, glat og rødlanden i ansigtet, sortbrune øjenbryn og sortbrunt, glat, stakket og tyndt hår. Og en lignende dom får *Lars Nielsen* af Sønderby i 1773. Begge dømmes til vand og brød i 8 dage, hvis de gribes, og ellers at miste arv efter forældre og venner.

Peder Nissen gav til gengæld frihedspas til snedker *Godtfred Christensen* i 1785.«

Det fremgår tydeligt, at det var barske vilkår, den udskrevne værnepligtige måtte imødesee, og at man vidste det. Ikke alene skal tjenesten have været streng, men den var vistnok flerårig blot for den menige; nogen skulle jo fortsætte med uddannelse til korporaler. Og tragisk har det været i tilfælde, hvor en karl forud rømte, med alt hvad det indebar for ham selv og hans pårørende.

Alfred Kaaes afhandling, som vi har citeret flittigt af, men dog især om forhold omkring Voldbjerg og bønderne i Hee, omfattede 22 godser udover Ulfborg og Hing herreder. I indledningen præciseredes det, at der jo også var andre sider af bondens liv i forhold til godsejer og foged, end dem, som forfatteren har gennemgået tingbøgerne for – til bunds. Og her minder han om, at det jo altid er særtilfældene, der tinglæses.

I sammenfatningen i slutningen hedder det bl.a.: »Bøndernes liv var nok mærket af, at de boede i herregårdens skygge, men de levede under loven, og de veg ikke tilbage for at trøste sig til den, når det kneb. Dog

var de slidsindede nok til at tåle en hel del, inden de reagerede, og gods-ejerne var med slemme undtagelser nogenlunde tålsomme, deres fogeder vist ikke af de værste – med enkelte undtagelser.

Samfundsforholdene havde dog gjort landboforholdene så skæve, at fæstebønderne levede under et stadigt pres fra herregården. Selv om godsejeren var aldrig så forstående, han var dog godsejer, mens bonden var den undergivne fæster, tjeneren, trælbonden. Bønderne er ligesom dumt fæ, sagde Sr. Lillelund til Rybjerg og Vennergård til sin ladefoged. Og som besætning på gården opføres de fire brødrers navne i skødet på Kirkegård i Hover i 1781, som om de var fire blakbrogede køer. 1788 kom såvist ikke for tidligt.«

Snerten til slut er til Voldbjergs ejer, og der var flere. Som helhed må vi dog efter det oplyste vistnok skønne, at vilkårene på og omkring Voldbjerg for bønderne – på tidens baggrund – var humane.

Som foran anført tog Kaae i sin afhandling udgangspunkt i H. H. Fussings samlede vurdering af forholdet herremand-fæstebonde omkring 1660. Kaaes analyse gælder altså en efterfølgende periode 1695-1788. I sin sammenfatning sammenligner han med Fussings syn, punkt for punkt, hvoraf noget er gengivet her i det foregående. Vi medtager endnu nogle punkter om fæstet. Fussing: *Livsfæstet* blev praktisk talt enerådende, *opladelse* (fæsteoverdragelse/generationsskifte) kunne i alt væsentligt foregå på de betingelser, som fæsterne kunne blive enige om. *Fæsteforholdets opløsning* kunne ske med den i loven fastsatte begrundelse og selv den fæster, der blev dømt fra sin gård, kunne mod at yde nyt stedsmål oftest få lov at blive ved ejendommen.«

Kaae: »*Fæsteforholdets opløsning* med den i loven fastsatte begrundelse, forurettelse, træffes næppe ud over den allerførste tid. I stavnsbåndstiden kunne bonden jo heller ikke flytte bort og søge et andet herskab. Om *udsatte fæstere* i almindelighed kunne fæste samme gård, kan ikke ses. Men ret mange tilfælde var der næppe i vore herreder, derimod kendes forsættelse til en mindre ejendom eller et hus.

Livsfæstet var opretholdt og vistnok enerådende, arvefæste nævnes ikke. Enkerne havde stadig adgang til at sidde i gårdene uden nye fæstebreve. – *Opladelse* (fæsterskifte) af en ejendom foregår som regel, uden at herredsskriveren får lejlighed til at notere noget i tingbogen. Herskabet giver i mange tilfælde den nye fæster lettelse i afgifterne (hartkornsnedsættelse 1688), og her må ridefogederne have medvirket ved fæsteoverdragelsen.«

Indledningsvis anførte Kaae andre kilder til belysning af emnet (som

han for begrænsningens skyld lod ligge): Fæsteprotokoller, skifteprotokoller m.fl.

For Voldbjerg findes ingen fæsteprotokol mere, kun enkelte fæstebreve. En skifteprotokol findes, ret righoldig for den omhandlede periode, der dog kun gælder 17 år, indtil 1793. For Timgård, der jo havde nogen ejendom i Hee, foreligger også en skiftebog, hvoraf flere oplysninger er værd at fremdrage.

Fra 1793 overgik skiftebehandlingerne til det offentlige. Dette må nok antages for mere upartisk end for tiden forud. Da blev en boopgørelse ved dødsfald blandt fæsterne forestået af husbonden som skifteforvalter, men i reglen repræsenteret af ridefogeden som fuldmægtig.

Kaae: »For at sikre godserne, at værdierne ikke spredtes ved fæsterens dødsfald, vågede både husbonde og fogeder over, at skifteforretningerne faldt ud til godsets fordel. Det kunne gøres ved, at vurderingen ved de registreringer, der fandt sted, ikke blev sat for højt. – Når så samtidig godsets eje i gårdene som besætning, redskaber og manglerne ved disse samt bygfælden (bygningstilstanden) skulle sættes til pris, så var det ridefogedens pligt at påse, at disse blev sat så højt som muligt, for det var værdier, som hørte gården til.«

De udmeldte vurderingsmænd skulle ellers, foruden at være sagkyndige, være uvildige. –

I skifteretten

Det vil nok være på sin plads at tænke på ovennævnte forhold, når vi i det følgende i skiftebøgernes akter ser oprullet små eller lidt større faktiske dramaer, livsforhold og skæbner, sker dette end brudstykkevis og i oftest »tørre« materielle konstateringer. Det sidste er jo en boopgørelses hovedanliggende, men netop en sådan – detaljeret og nøjeregnende – lader os »se indenfor« i mangt og meget af bonden og hans families nære forhold og omstændigheder.

Var det en selvejer eller nogen af hans pårørende, der døde, skulle skiftebehandlingen foretages af det offentlige, enten af herredsfogden eller amtmanden, ved dennes repræsentant. Var der arvinger, der sad i fæsteforhold, skulle husbonden tillige repræsenteres.

Jens Graversen fremdrog et sådant skifte. Behandlingen heraf blev indviklet og omstændelig, idet der anmeldte sig et rigeligt antal parthavere i selvejet, og i den opståede uklarhed og uenighed synes de implicerede fuldmægtige, amtmandens samt både den forhenværende og den nuværende fra Voldbjerg, at have haft behov for al deres juridiske kund-

skab, der vel for hver enkelt var selvlært gennem forudgående praksis på feltet. En oplysende forbemærkning: I skifteakten bruges forkortelserne: 1 Sdlr. = 1 sletdaler á 4 mark (mk) á 16 skilling (skl). 1 rdl. = 1 rigsdaler á 6 mark á 16 skilling. – *Kvinder* – undtagen i ægtestand – var og blev umyndige, uanset alder, også som enker; for dem skulle møde en værge, i tilfældet her bl.a. Voldbjergs fuldmægtig.

Skifte efter Anders Christensen i Meldgård

Skiftet påbegyndt den 12/3 1725 foretaget af Chr. Pedersen Haae på amtmand Chr. Teilmann til Skrumsagers vegne. Tiltagne vidner og vurderingsmænd (sandemænd): Chr. Andersen, Østergaard i Ejstrup og Jens Jensen af Stadil sogn. – Skifte mellem hans efterladte hustru Anna Jørgensdatter på den ene og hans efterladte søskende og arvinger på den anden side, nemlig Mads Christensen af Vistarp i Velling sogn, Christen Christensen af Fiskbæk i Wium sogn og Jens Christensen af Meldgaard i Hee sogn, som hele brødre og myndige, dernæst Hans Thomasens kone i Hee Johanne Christensdatter, Laurids Christensen i No præstegaards kone Maren Christensdatter og Anders Christensen i Nr. Omme sogns kone Margrethe Christensdatter, ligeledes Jens Christensen Lybæk i Haelbys kone Inger Christensdatter, myndig, Peder Pedersen i Rindums hustru Anna Kirstine Lauersdatter, Mogens Pedersen i Bøndergaard på Holmslands kone Sidsel Lauersdatter og 3 ugifte døtre Maren, Karen og Kirstine.

Til at dele bliver der 3 brødre og 4 søstre til afdøde, efter at hans hustru er tildelt den ene halvpart. Afdødes brødre arver 1/10 og søstrene 1/20, søstersønnen 1/70 og søsterdøtrene 1/140.

Indbo og udbo blev vurderet til i alt 183 rdl. 5 mk. 13 skl.

Anders Andersen Lund, som var enkens lavværge, vilde have den halve gårdpart vurderet og medtaget i dødsboet, da afdøde jo var selvejer. Gården havde han arvet sammen med sine søskende efter deres forældre, men søskendene er siden udbetalt deres part af Anders Christensen, og derfor var han nu eneejer.

Herimod protesterede arvingerne Chr. Christensen i Fiskbæk, Mads Christensen i Velling og Laurids Christensen i No præstegaard, idet de påstod, at denne halve gård, såvel som den del Jens Christensen påboer ifølge skøde tilhører dem og nægtede, at afdøde var ejer af nogen gårdpart og bad enken fremlægge skødet, hvis hun mente, at hendes afdøde mand var ejer af sin iboende halvpart, siden hun mente, den her i dødsboet skulle findes, da den jo måtte forklare forholdet.

Anders Andersen spurgte de protesterende, om afdøde havde fæstet gården eller på hvad måde han besad den og forlangte deres svar herpå.

Herimod påstod de protesterende kun, at skødet måtte fremlægges, da det ville forklare alt.

Anders Andersen sagde, at han fornå, at de intet absolut svar ville give, og skødet kom ikke dette skifte ved af den årsag, det vel nok af sine særårsager lyder på deres navn, men den afdøde var jo dog en medarving i gården efter deres forældre og desforuden har indløst og betalt arvingerne alle, undtagen Chr. Christensen og Laurids Præstegaard, hvis arveparter kan tages af den halve gård, som Jens Christensen påboer, og på den måde tilhører afdødes gårdpart enken og medarvingerne. Til bevis fremlagde han skiftebrevet efter deres fader, dateret 27/1 1708, hvori afdøde tilskiftes som de andre arvinger. I skiftebrevet er anført, at de to brødre Jens og Anders af boets midler har betalt købesummen for gården 280 rdl. til husbonden Mathias Poulsen til Sæbygaard. Anders Andersen havde ved samme lejlighed været til stede som fuldmægtig for Voldbjergs ejer, og fordi 2 fæstere Hans Thomasen og Jens Christensen Lybæks koner jo var delagtig i skiftet. Man må derfor formode, gården er købt til selveje efter faderens død i 1702, men inden skiftet efter moderen i 1708, og derfor betalt af boets midler. Derfor formentede Anders A., at der skulle fremlægges bevis for, hvor mange penge, der er betalt af de andre brødre eller vises pantebrev eller skøde på gården og om flere rede penge ellers måtte findes. Hvis dette ej straks nu kunne efterkommes, måtte Andes A. forlange skiftet udsat, indtil bevismateriale forelå, så den ene arving kunne ske lige ret med den anden. Hertil svarede fornævnte to sønner, at de ej nu havde noget at fremvise, men vel kunne det fremskaffe.

Da de hverken vilde vise pantebrev eller skøde, selv om det var at vente, at der for så mange penge måtte findes bevis i form af een af delene, men da arvingerne påstår gården at være købt for et fuldt køb (bonde-skyld og herlighed) og derfor burde regnes til boets midler, blev dens hartkorn, efter ny matr. 5-4-2-1, takseret efter kongelig forordning som godt besat jordegods for 40 rdl. pr.td. – i alt 334 rdl. 1 mk. 8 skl., som giver boets i alt 669 rdl. 4 skl. (Denne taksation må være indeholdt i fremlagte skiftebrev).

Anders A. siger, at p.gr.a. denne taksation kan man se, at gården den tid er købt (til selveje) og således er indgået i skiftet efter deres fader. Til sidst i fremlagte skiftebrev lover Jens og Anders Christensen på egne og medbrødres vegne deres søstre hver 100 rdl., som deres fædrene og

mødrene arv, og at de skal være betalt dem inden årets udgang (1708). Hvorimod samtlige brødre selv nyder og beholder gården med alt løsøre og indehavende midler rørende og urørendes, idet de betaler skiftet og boets gæld.

Underskrevet Hans Madsen Blanckenberg og Claus Jensen Tang.
Til Vitterlighed Anders Andersen Lund og Laurids Christensen
Tinglæst 3/5 1724.

Anders A. fremlagde en dom af Ulfborg-Hind herredsting af 21. juni 1724 udstedt efter Anders Christensens søgning, hvormed han ville bevise, at han alene af sine midler havde udløst og betalt samtlige sine søskende for fædrene og mødrene arv, undtagen Chr. Christensen, Fiskbæk, som tilhørende den ene fjerdepart og Laurids Christensen i No præstegaard een fjerdepart af gårdens hartkorn. Anders A. begærede denne dom læst og påskrevet og såvidt det fandtes nødigt indført i skiftetbrevet. Efter at skifteforvalterens fuldmægtig, Hr. Haae havde efterset dommen og arvingernes kvitteringer, som alle fandtes i orden. Da striden kun var mellem Mads Christensen og enken om den fjerdepart han mente af gårdens hartkorn at eje, og som enken mente ham betalt, og at der i dommen var indført hans afkald, blev alene Zentensen af dommen læst og indført i skiftetbrevet og er så lydende: Jeg underskrevne Mads Christensen af Vistorp kendes og vitterliggør, at min kære broder Anders Christensen i Meldgaard, som har haft min arvepart såvel efter vores forældre som efter vores moster Maren Jensdatter under hænder, nu for samme arvepart haver givet mig lovlig og fornøjelig rigtighed og derfor af mig og mine arvinger at være kvitteret.

Vistorp, den 12/6 1724
Mads Christensen

Videre hedder det i Zentensen: at når samtlige arvinger og Mads Christensen selv er blevet betalt deres arvepart, skal han give Anders Christensen skøde på den fjerdepart af gården, som han selv har skøde på, når han dertil opfordres.

At således er passeret bekræfter vi med vores underskrift og segl.

Thomas Pedersen Kragelund
Claus Jensen Tang

11/10 1724: Jens Nielsen Degn og Jens Jensen Brink i Halby forkyndte dommen for Mads Christensen.

Arvingerne tilspurgte enken Anna Jørgensdatter med lavværge, om de ville fremlægge omtalte skøde eller ikke her paa skiftet, hvorpaa de forventede udførligt svar.

Skifteforvalterens fuldm. hr. Haae til rettens oplysning og arvingernes efterretning paalagde enken og lavværgeren bemeldte skøde at fremvise – Hvorpaa Anders A. Lund svarede, at han ikke havde den, og den nu ej var til stede og ej kunne den finde at fremvise, han mente ej heller samme skøde kom skiftet ved, idet den vil være forkert ifølge oplæste dom, hvilket ogsaa sees deraf, at den ifølge arvingernes paastand er forblevet i Anders Christensens gemmer. Anders A. begærede gaarden takseret til skiftet, hvorpaa skifteforvalterens fuldm. resolverede, at som den fremviste dom af 21/6 1724, ifølge deri indførte afkald af Mads Christensen, bevirker at uanset skødet lyder paa Mads Christensen skal den tilhøre Anders Christensen paa den halve gaard. Altsaa kunde han ikke nægte at gaarden maatte takseres og indgaa i skiftet. Fremkom der andet inden skiftet er sluttet, maatte det saa rettes. Gaardhalvparten som Anders Christensen havde beboet blev saa ansat som følger:

Hartkorn: 2 – 6 – 1 – ½, ansat til 50 Rdl. pr. td. med sin besætning, hvad alle fandt rimelig. *I alt 139 Rdl. 1 Mk. 15 Sk.*

Indgælden er i alt *322 Rdl. 4 Mk. 12 Sk.*

Boets Udgæld er som følger:

1. Jørgen Sørensen Nibsager	12 Rdl.	2 Mk.	0 Sk.
2. Jens Meldgaard	3 Rdl.	4 Mk.	0 Sk.
3. Mølleren i Tim	26 Rdl.	4 Mk.	0 Sk.
4. Michel Christensen i Alrum, Obligation	116 Rdl.	4 Mk.	0 Sk.
I alt	159 Rdl.	2 Mk.	0 Sk.

Samme obligation lyder som følger:

Kendes jeg mig underskrevne Anders Christensen boende i Meldgaard i Ejstrup i Hee sogn, at jeg af ret vitterligt og videndes gæld er skyldig til ærlig og velagtede mand Michel Christensen i Stadil Sogn, rede laante Penge 116 Rdl. 4 Mk. siger et hundrede og seksten Rigsdaler og fire Mark, som han mig efter indstændig anmodning, tid efter anden laant og medforstrakt mig haver, den største del til mine kære søskendes arveparters betaling, dels ellers til min kurs og helbredes eftersøgelse, i min endnu langvarende svaghed og andre paatrængende udgifter, hvilke fornævnte 116 Rdl. 4 Mk. klingende dansk mønt, jeg herved belover for mig og mine arvinger, ham redelig i rede penge igen at betale til næstkommende Mikkelsdag, med deraf paaløbende renter i hans hus uden

skade og skadelidelse, og til destomere forsikring pantsætter jeg til ham, for samme capital med paagaende renter, den halvpart af min iboende gaard mig tilhørende efter ergangen dom af Ulfborg-Hind herreds ting udstedt 21 Juni næstleden, som er hartkorn 1 Td., 3 Skp. $\frac{1}{2}$ Fdk $\frac{1}{4}$ Alb. fri og frelst jordegods, tillige med en Jern kakkelovn som står i min stue, hvilket alt ikke til nogen før er pantsat, men bemeldte Mickel Christensen og hans arvinger, som før berørt skal og maa beholde til et vist og trygt underpant, indtil forbemeldte capital, fuldt og alt skadesløst vorde betalt, og om samme penge ej til den tid kunde vorde betalt, og han mig dem længere vil betro, skal mer bemeldte pant i alle maader staa ved sin fulde kraft, indtil han eller hans arvinger skadesløst vorder betalt, som jeg herved for mig og mine arvinger, een for alle og alle eller nogle for een, tilforpligter at holde Mickel Christensen og hans arvinger uden skade og skadesløs i alle optænkelige maader, samt holde gaarden med sin bygning, besætning og avlingsdrift i vedbørlig og forsvarlig stand, samt de kongl. Contributioner i rette tider tilbørligen at svare; til dets ydermere bekræftelse haver jeg dette med min egen haand underskrevet og venligen og formaet højagtbare og velfornemme Hr. Anders Andersen Lund boende paa Nørkjær i Hee sogn, samt ærlig og velagte mand Jens Jensen i Husted i Stadil sogn, som dette haver været overværende, med mig til tryk stadfæstelse at underskrive.

Actum Meldgaard i Ejstrup d. 5. Febr. 1725.

Til vitterlighed efter begæring
Anders Andersen Lund
Jens Jensen Husted

Anders Christensen Meldgaard

Arvingerne protesterede mod obligationen, nogle fordi den var udfærdiget 6 dage før manden døde, andre fordi de ikke kunde kende hans skrift, igen andre fordi han laa i sin sygeseng og ikke havde samling at udgive sliig obligation og at det havde været mere rimeligt, om hans broder som bor i gaarden ved ham, havde faaet et ord derom at vide, og mere som de vil paastaa ang. denne post.

Skifteforvalterens fuldm. spurgte da Mickel Alrum om han ville og kunde gøre hans udførlige og rene saligheds ed paa, at hans fordring var rigtig og uden omsvøb eller fejl direkte eller indirekte. Hvortil Mickel Alrum svarede, at han baade her og hvor det skulde være, var villig til at aflægge ed paa rigtigheden af foranmeldte.

Arvingerne vilde ej have at han nu skulde aflægge ed, men begge parter var enige om, at han indstævnedes til forhør med videre efter lovlig

kald og varsel.

5. Chr. Christensen af Fiskbæk gjorde sine fordringer således:

1) at han vedkendte sig den 4. part af Meldgaard og deraf den fjerde part af resterende landgilde siden skødets dato.		
2) Rede penge efter fader og moder 100 Sdlr efter skiftebrevets formelding =	66 Rdl. 4 Mk.	
3) Efter hans moster Maren Jensdtr. efter skiftebrev af 21/12 1708 ifølge hvilket Anders Christensen havde lovet at give sine brødre 35 Sdlr og søstre 30 Sdlr. =	23 Rdl. 2 Mk.	
		90 Rdl. 0 Mk.

Herimod havde han faaet:

Sommerpenge	15 Rdl.	
En stud	10 Rdl. 1 Mk.	
En ko	5 Rdl.	
Af Rasmus Noring paa A. C.'s vegne 8 Rdl.		
	<hr/>	
	38 Rdl. 1 Mk.	38 Rdl. 1 Mk.

Derimod betalt på A. C.'s vegne

Niels Pedersen i Stauning for stude 10 Rdl.
og siden igen laant af A. C. 5 Rdl. 2 Mk.

4 Rdl. 4 Mk.

I alt tilgode

 56 Rdl. 3 Mk.

Derforuden omtalte landgilde af sin gaardpart ham tilkommer.

6) Anders Andersen Smed fordrede for bekommen varer til den sal. mands begravelse	2 Rdl. 2 Mk. 15 Skl.	
7) Regning fra Anders Stauning i Ringkøbing*)	3 Rdl. 3 Mk. 10 Skl.	
	62 Rdl. 3 Mk. 9 Skl.	

*) Regningen lyder saaledes:

Anders Meldgaards enke i Ejstrup, debet:

Anno 1725 d. 23 Jan., efter seddel ved hendes karl rede penge	1 Rd. 2 Mk. 8 Sk.
Annis for 3 Sk., D. 12 Febr. bekommet 1 skp. Humle 2 Mk.,	
1 alen blaa klæde 2 Mk. 8 Sk. er:	0 Rd. 4 Mk. 11 Sk.
En 4 Sk., 300 fortinnet Søm 1 Mk. 2 Sk., Sæbe 2 Sk.,	
Tobak 2 Sk. er:	0 Rdl. 1 Mk. 10 Sk.
Annis 2 Sk., 6 Deller for 1 Rd. 3 Mk., 9 Blikplader á 7½ Sk. er:	2 Rdl. 1 Mk. 6 Sk.

D.14 ditto ved hendes Karl efter seddel:

1 pd. Korender 14 Sk., 1 pd. Risengryn 12 Sk.	0 Rd. 1 Mk. 10 Sk.
2 pd. Svedsker 1 Mk., ½ pd. Annis 6 Sk. ¼ pd. Sukker 7 Sk.	0 Rd. 1 Mk. 13 Sk.
Muskatblomme 6 Sk., Safran 4 Sk., Peber 1 Sk., Nelliker 1 Sk.	0 Rd. 0 Mk. 13 Sk.
Cardemomme 2 Sk., 1 pot fransk Brændevin 1 Mk. 8 Sk. er:	0 Rd. 1 Mk. 10 Sk.
Tvebakker 2 Sk., 1 pd. Tobak 1 Mk., Tyskgul Tobak 2 Sk.	0 Rd. 1 Mk. 4 Sk.
Piber 1 Sk., 3 alen sort Bay á 1 Mk. 8 Sk.	0 Rd. 4 Mk. 9 Sk.

6 Rd. 3 Mk. 14 Sk.

Herimod bekommet 1724 d. 12 Febr. 2 sider Flæsk vog 5 lp.2 pd. á 2 Mk.

1 Hud, 1 Rd. 2 Mk. 3 Rd. 0 Mk. 4 Sk.

Summa 3 Rd. 3 Mk. 10 Sk.

Ringkøbing d. 26 Febr. 1725.

A. Stauning.

8) Regimentsfeltskærer Geeritz i Ringkøbing

Medikamenter og umage 10 Rdl.

÷ pr. contant 2 Rdl. 4 Mk.

÷ d. 10 Februar 2 Rdl. 4 Mk.

Skyldig 4 Rdl. 1 Mk. 9 Sk.

67 Rdl. 1 Mk. 9 Sk.

9) Nok angav enken at være skyldig:

For jern 1 Rdl. 2 Mk. 0 Sk.

En flæske bøste (skinke) til begr. 0 Rdl. 2 Mk. 0 Sk.

Smeden for beslag at gøre 1 Rdl. 2 Mk. 0 Sk.

Kogekonen for hendes umage 0 Rdl. 4 Mk. 0 Sk.

Købt 6 Mk. smør 1 Rdl. 1 Mk. 0 Sk.

11 potter Brændevin á 9 Sk. 1 Rdl. 0 Mk. 3 Sk.

Anders Fjord for kisten at gøre 0 Rdl. 2 Mk. 0 Sk.

10) Begr. bekostning beregnet til 20 Sldl. og enken

forbeholder sig penge hensat til sin

begravelse 20 Sldl. 13 Rdl. 2 Mk. 0 Sk.

11) Ellers fremlagde arvingerne et udtog fra tingbogen, hvor skødet paa

Meldgaard fandtes indført, lydende paa, at Mads Christensen, Chr.

Christensen og Laurids Christensen har købt gaarden. Af dato 23/6

1412, læst og protokol. til landstinget.

12) Nok laant af Jens Husted til sidste termin. Kornskattepenge 1 Rdl.

3 Mk. 8 Sk. og til April term. 5 Mk. 3 Sk. = 2 Rdl. 3 Mk. 0 Skl.

Soldaterpenge at have i beredsk. a td. 2 s. = 5 Mk. 8 Skl.

Karlens vinterløn 2 Rdl. 3 Mk., pigen 5 Mk.,

vurderingsmændene 4 Mk. = 4 Rdl. 0 Mk. 0 Skl.
 13) Ligeledes paastod enkens lavværge Anders A., at besætningen til
 gaarden vurderes til denne og beholdes dertil efter forordningen, og er
 i moderate priser:

3 Bæster á 7 Rdl. =	21 Rdl. 0 Mk.	
1 ordentlig Vogn	4 Rdl. 0 Mk.	
1 Harve	0 Rdl. 4 Mk.	
1 Plov	2 Rdl. 4 Mk.	28 Rdl. 2 Mk. 0 Skl.
		<hr/>
		35 Rdl. 4 Mk. 8 Skl.

Enken og arvingerne forlangte skiftet udsat i 6 uger, for enten at enes om
 deres tvilsspørgsmål eller fremlægge beviser, som det sig bør. Og
 lovede arvingerne alle at møde til samme tid og lade andre indkalde at
 møde eller tage skade for hjemgæld. – At saa er passeret, som indført er,
 bekræfter vi underskrevne:

Anna Jørgensdatter	For Skifteforvalteren:
Chr. Christensen	Chr. Pedersen Haae
Laurids Christensen	
Anders Christensen	
Jens Christensen	Som registrerings og vurderingsmænd
Hans Thomsen	og skiftet overværende og til vitterlighed:
Jens Christensen Lybæk	Jens Christensen, Chr. Andersen og
	Mickel Christensen

6 ugers dagen, 23. april, blev skiftet fortsat, og mødt var Christen Christensen, Mads Christensen, Laurids Christensen i No præstegaard, Jens Christensen og enken med lavværge Anders Andersen Lund, samt Mads Staby som fuldmægtig for Christen og Mads Christensen. Enken berettede, at de øvrige var underrettet, men ikke mødt. Efter nogen snak og diskussion mellem de tilstedeværende arvinger blev det besluttet, at prøve om ikke et forlig kunde opnås.

Det lykkedes at opnå det vi ville kalde et skitseforslag. Først Christen Christensen ang., han skulle have skøde på en fjerdepart af Meldgaard, nemlig halvparten af enkens del af gården og desuden i penge 50 slettedaler for hans øvrige påstande om arv efter forældrene og som fuld dækning for arv efter hans nu afdøde broder. Disse penge indgik enken på at ville betale ud af boet eller hendes egne midler, inden Michelsdag næstkommende.

Enken beholder så den anden halvpart af den gård, hun iboer og den anden halvpart af den gård, Jens Christensen iboer, og derimod giver hun Mads Christensen 20 Rdl. og hans part af den afdødes gangklæder, hvorefter han ikke har flere krav i boet. Når dette er betalt og gælden indfriet m.v., nyder de øvrige seks søsterlodder, hvad der bliver til rest, når skifteomkostninger er betalt. Mødet blev så hævet og udsat, til skiftebrevet kunne udfærdiges og blive underskrevet ved næste møde.

Den 17. maj mødtes arvingerne atter i Meldgaard, efter højtidelig indkaldelse, for at underskrive skiftebrevet og for at slutte skiftet og få arven udbetalt.

Samtlige arvinger mødte undtagen Anders Christensen i Omme Kjærgaard, på hvis vegne mødte Jens Christensen i Meldgaard, og ligeledes skulle han eske for et sølvbæger, som han havde stillet i pant og, hvis hans arvelod ikke slog til at indløse den, da at lægge penge ud for ham. Caspar Buchholtz på Voldbjerg, fuldmægtig, mødte på Jens Christensen Lybæk i Hælbys børns og Hans Thomsens enke, Johanne Christensdatter, af Sønderby i Hees vegne som arvinger til 2 søsterlodder. Han protesterede mod en akkord, enken og en del af arvingerne havde gjort med Mads Christensen i Vesttarp i Velling om at betale ham af fællesboet 20 Rdl. for nogle ubevislige krav han gjorde paa gaarden, tværtimod fremlagte usvækkede skiftebrev og hjemtingsdom ang. forholdet til skødet paa Meldgaard, og mente, at da de to søsterlodder, han repræsenterede, ikke havde indgaaet nogen akkord med Mads Christensen, vilde den for deres vedkommende være kraftesløs og burde ikke tages af fællesboet, dem til skade. Efter tilspørgsel havde Mads Christensen intet dertil at svare. Der blev saaledes resolveret, at da Mads Christensen havde givet afkald på alt, hvad han havde at fordre i gaarden efter forældrene, og dette afkald og skiftebrev, samt en dom desang. endnu foreligger usvækket, er intet andet lovlig, end at akkorden ikke gælder de 2 søsterlodder, men at de af akkordbeløbet nyder deres del nemlig : 1 Rdl. 1 Mk. 8 Skl., som tillægges deres arvelod.

Laurids Christensen i præstegården i No var ikke fornøjet med at Chr. Christensen i Fiskbæk skulle beholde fjerdepart i gaarden, som han mente selv at være lige så nær til, da der aldrig er skiftet og delt, men det skulde der i fremtiden blive. Saa reserverede han sig. Og da enken fornam dette, reserverede hun sig og ved lodkastning eller anden lovlig ligning at blive tilkendt, hvad hende lovlig var at nyde, efter som hun fornemmer, at somme parter ikke er saa lovlig tildelt, hvad dem tilhører, at hun kunde holde, hvad derom ved skiftesamlingen er anført. Skiftefor-

valterens fuldmægtig reserverede sig sin præntention til samtlige arvinger for familieskat for 1716-1717 og 1718 af den $\frac{1}{4}$ gaardpart efter forordn. om selvejere, der ej skylder deraf til andre, hvilket arvingerne bør betale, naar der fra præsten eller anden kan opgives, hvor mange folk han har holdt i samme åringer, og efter lovlig kald og varsel for dette steds værning at søges, efter loven som det sig bør.

Likvidationen

Indtægt efter vurderingen	322 Rdl. 4 Mk. 12 Skl.
Udgæld efter opgørelse	
pag. 26	159 Rdl. 2 Mk. 9 Skl.
pag. 32 de to mindste	
summer	6 Rdl. 0 Mk. 9 Skl.
pag. 33 feltskær	4 Rdl. 4 Mk. 0 Skl.
pag. 34 8te poster	17 Rdl. 3 Mk. 3 Skl.
pag. 7-8-9 mandens klæder	7 Rdl. 1 Mk. 8 Skl.
Skiftets bekostning	7 Rdl. 2 Mk. 0 Skl.
Akkord m. Chr. Christensen	33 Rdl. 2 Mk. 0 Skl.
Akkord m. Mads Christensen	20 Rdl. 0 Mk. 0 Skl.
Gæld i alt	291 Rdl. 1 Mk. 12 Skl.
<hr/>	
Stervboet i behold	31 Rdl. 3 Mk. 0 Skl.
<hr/>	

Hvoraf enken nyder den halve del, den anden halvdel deles mellem Jens Christensen og søstrene, altsaa 1 broderlod og fire søsterlodder, hvoraf en broderlod er 5 Rdl. 1 Mk. 8 Skl. og en søsterlod 2 Rdl. 3 Mk. 12 Skl. og derforuden nyder de 3 søsterlodder nemlig: Jens Lybæks, Hans Thomsens Enke og Anders Mulbjerg i Omme hver 1 Rdl. 1 Mk. 8 Skl., efter derom paa pag. 42 givne resolution, som af Mads Christensens 20 Rdl. afgaar, og han igen hos enken tilkommer 16 Rdl. 1 Mk. 8 Skl. Og som enken nu har betalt til arvingerne, nemlig: til Chr. Christensen 33 Rdl. 2 Mk., Mads Christensen, Velling, 20 Rdl., til Laurids i No præstegaard 2 Rdl. 3 Mk. 8 Skl. Hans Thomsens enke 3 Rdl. 5 Mk. 4 Skl., Anders Christensen i Omme 3 Rdl. 5 Mk. 4 Skl., Jens Lybæk paa egne og stiførns vegne 3 Rdl. 5 Mk. 4 Skl. og Jens Christensen Meldgaard 5 Rdl. 8 Mk. 3 Skl. – Efter forindførte skiftes deling, saa tilstaar arvingerne

tilsammen herved, ikke alene venlig og vel at være forenet herom og i alle maader med skifte og deling, samt hvad derved er passeret fornøjet, men endog for ovenmeldte penge og al den arv som vi efter vores salig broder kunde tilfalde, quiteres og skal holde enken og alle derfor kræveløs og skadeløs i alle optænkelige maader; særlig Jens Lybæk, som paa ære og tro forsikrer, at fornøje og rigtig levere enhver af sine børn, deres part af den søsterlod, som han til dem har modtaget. Nemlig til en søn 6 Mk. 8 Skl. og 1 datter 3 Mk. 4 Skl. Vi lover herfor at give afkald til tinge, om forlanges. – Hvormed dette skifte i al venlighed er sluttet, tilstaaet og samtykket, som indført er. Og lover alle vedkommende at holde skifteforvalteren i alle maader herfor skadesløs, bekræftes med vore egne hænder og forsegling

Datum ut Supra. Paa Skifteforvalterens vegne:

C. P. Haae

Til vitterlighed for at de tvende Volbjerg bønder for deres tvende søsterlodder er tilfredsstillet.

C. Buchholtz

(Arvingernes underskrift)

1749. Jep Christensen, fæster af *Østergård* i Ejstrup under Timgårds gods, var død. Af det kortfattede skiftereferat fremgår, at boet var nogenlunde vel ved magt, omend der da kun blev et lille »overskud« til arvingerne.

Gårdens hartkorn var omkr. 5½ tønde. Efter loven skulle der være 1 »dygtig plovbæst« for hver td. htk. Antallet her var stort nok, men nogle af hestene var for unge og andre for gamle. Her var: 5 hopper, 2, 3, 10, 16 og 18 år gamle, dertil en 2-års hingst og 2 føl. Endvidere 6 køer, 9 stude, 2 kvier, 2 kalve, 16 får og 4 væddere samt en drægtig so og så en galt. – Der har da virkelig været en god besætning i *Østergård* ved den tid, synes det. – Indboet var solidt og af god værdi. Derimod blev husene vurderet som ret brøstfældige. – Arv til deling mellem enken og børnene: 17 rigsdaler 1 mark 11 skilling.

Under Timgård hørte også gården *Sanddal*. Her forefaldt indenfor en kortere årrække fem dødsfald, af hvilke de to ikke er omhandlet i skiftebogen, og kun en af de øvrige er udførligere skiftebehandlet.

Med en tre års mellemrum døde her først to enlige kvinder, som ikke ses at have haft familiemæssig tilknytning til gårdfæsteren og hans kone.

De afdøde havde derimod haft andre familiemæssige forhold, der afspejler lidt af deres livsskæbner, er end oplysningerne i skiftebrevene knappe.

1764. Skifte efter Anna Nielsdatter, der sidst sad tilhuse hos beboeren Jens Christensen (Sandahl). – Anna Nielsdatter havde været gift med Christen Nielsen fra Herner(?)gårds gods; han var for 10 år siden udgået på skibsfart for Amsterdam, sammesteds skal han endnu opholde sig. Han er broder til Niels Nielsen (Ølstrup), Klaptoft i Velling. Den afdødes helbroder er Laurs Nielsen, boende i Heager i No, og hendes halvbroder Niels Andersen, i tjeneste hos Laurs Laursen i Sønderkjær. – Anna Nielsdatter ejede 6 får med lam, der sammen med hendes øvrige ejendele solgtes ved auktion.

1767. Skifte efter Maren Madsdatter af Voldbjergs gods, som sad tilhuse hos Jens Sånddahl. Den afdødes broder er Jacob Madsen i Hee, og så har hun fire broderbørn: Maren Pedersdatter, 8 år, som er i Hoverdal, at opdrages; Christen Danielsen i Halby; Hans Danielsen, boende i Heede i Hover; samt endnu en brodersøn, som skal være i Holland og dér være seilmager.

1768 døde et 1-årigt drengbarn, hvis forældre omtales nedenfor.

Kirkebogen oplyser dette og ligeså, at i 1764 blev Niels Jepsen, der var præstens avlskarl og i øvrigt søn af afdøde Jep Christensen i Østergård, trolovet og gift med Anne Marie Jensdatter, hvis forældre var Jens Christensen Sandahl og hustru Anna Pedersdatter. Niels Jepsen flytter ved giftermålet ind i Sanddal, får tilnavnet Sandahl og bliver utvivlsomt fæster af gården, måske sammen med svigerfaderen.

Der må i begyndelsen være sket en svær belastning af ægteskabet. Et halvt år efter brylluppet føder en pige et barn og udlægger Niels Jepsen som barnefader. For dette forhold må først Niels Jepsen og siden pigen stå frem til åbenbar skrifte i menigheden. Det var kirkens takst dengang for tilgivelse af synd mod det 6. bud. – Hvem ved? Måske pigen og Niels i sin tid havde lovet hinanden troskab. Men at »de gamle« i Sanddal og Østergård (her sad Maren Jensdatter enke) indbyrdes havde bestemt henholdsvis datter og søn for hinanden. Og at disse sidste havde bøjet sig for dette.

Anne Marie og Niels Jepsens ægteskab holdt, til døden skilte dem. Det varede kun 14 år, så døde Anne Marie, efter at have født sit sjette barn.

Skiftet efter Anne Marie gengives i den originale sprogbrug; de mange småbeløb i vurderingen er her udeladt:

»Anno 1778 dend 4 Decbr., rette 30. Dagen efter Anne Marie Jensdatters Bortgang, Gmd. Niels Jepsens Hustru i Sandal, indfandt sig udi Stervboet, på højjædle osv. Justitsraad Hygoms Vegne, Fuldmægtig Søren Grønbech fra Timgaard, med 2de Registrerings- og Vurderingsmænd, navnlig Jens Nielsen fra Astrup og Christen Nielsen fra Hvingel, for i bemeldte Stervboe at foretage lovlig Skifte og Deling imellem Enkemanden Niels Jepsen paa dend ene Side og paa den anden 4 Sønner og 1 Datter, nemlig Jep Nielsen, 12 Aar gl., Jens Nielsen, 9 Aar, Christen Nielsen, 6 Aar, Mariane Nielsdatter, 3 Aar og Peder Nielsen, Spædbarn.

Ved denne Forretning var tilstæde Enkemanden Niels Jepsen, og til at observere Børnenes Gavn og Bedste ved dette Skifte var mødt deres Farbrødre, navnlig Anders og Jens Jepsønner, som beskikkede Formyndere for disse Umyndige. – Hvor da, udi samtliges Hos- og Overværelse blev foretaget og forrettet som følger:

I dend Sønderste Stue: 1 Bord m. Skuffe, paa Foed; 1 gl. Træstol; 1 Jern Bilægger Kackelovn, 7 Rdl. 2 Mk.; – Sætter; 1 Spindrock; 1 Tinlysestage; 1 Klocke Wærck. *Et Sengested:* 1 grønstribet Olmerdugs Dyne; 1 hvid Vadmels Dyne; 2de Olmerdugs Puder; 1 Par uldne Lagner; *I et andet Sengested:* 1 blaastribet Olmerdugs Overdyne; 1 hvid Vadmels Underdyne; 2de rødtribede Olmerdugs Puder, 1 Par uldne Lagner. – 1 Kiærne m. Behør; 1 gl. Ege Kiste m. Laas og Hængsler; 1 Bismer af Træ. – En Bibel; 2de Psalme Bøger.

I et lidet Kammer: 1 Fuhr (fyr) Halv(?) Kiste, rødmalet, m. Hængsler, Laas og Nøgel; 2 ringere Dito.; 1 Sælde; 1 Bagetrug; 1 Korn Skæppe-maal; 2de Løbe; 1 Hegle; 1 Garn Vindsel; 2de Sække; 1 Øl Tragt; 2 Øl Tønder; 1 gl. Sold; 1 Haand Quærn. Et lidet Fuhr Skriin, derudi *Konens Gang- og Linklæder*, som blev vurderet for 6 Rdl. 2 Mark.

I Bryggerset: 1 Kobber Brygkiedel, 5 Rdl. 2 Mk.; 2de Ege Kar; 2de Stripper; 1 Spand.

Paa Loftet: 2de Høleer; 1 gl. Stand Tønde; 2de Løbe; 1 Stige.

I Gaarden: 1 Trævogn m. Behør; 2de ringere; 1 Ploug m. Behør; 1 Harve m. nogle faa Jerntænder.

I Hackelshuset: 1 Skiærkiste m. Kniv; 1 Hammer og Tang; 1 Baandkniv; 1 Spigerbor m. Skaft; 1 Naur; 1 Sav; 1 Haandøxe; 1 Jerngreb; 1 Spade, 1 Slibesten.

Levende Kreaturer:

1 sortstiernet Hæst, 12 Aar	16 Rdl. 0 Mk.
1 Do. Plag m. 2de hvide Bagfødder	14 Rdl. 0 Mk.
1 Do. Mærplag, i 3die Aar	10 Rdl. 4 Mk.
1 Sortblæsset Hæst	8 Rdl. – Mk.
1 Ko, 4re Aar	6 Rdl. 4 Mk.
1 Do., sortbroget, 6 Aar	6 Rdl. – Mk.
2de do. Do.	9 Rdl. – Mk.
1 Graabroget, 4 Aar	4 Rdl. – Mk.
1 sort Ko, 5 Aar	3 Rdl. 2 Mk.
2de hvidbrogede Anden Aars Quier	4 Rdl. – Mk.
3 Aarings Kalve	2 Rdl. 4 Mk.
2de Aarings Svin	2 Rdl. 4 Mk.
10 Faar	5 Rdl. 2 Mk.

Summa Stervboets Indtægt og Formue 68 Rdl. 4 Mk. 8 Skl.

Derimod bliver at anføre *Sternboet til Udgift* følgende:

1. *Gaardens Besætning:* Dertil fordres, siden Gaarden skylder af Hartkorn 5 Tønder 1 Skæppe: 4 dygtige Bester, som bliver ansat efter nuværende Priiser, á stk. 16 Rdl., er 64 Rdl.

2. *Gaardens Brøstfældighed.* Gaardens Bygninger, som bestaar af 3 Længer, nemlig: Det vestre Huus, 11 Fag; det syndre Huus, 22 Fag, og det østre Huus, 20 Fag, i alt 53 Fag, som efter nøiagtig Skiønsomhed blev ansadt til nogenledes Istandsættelse á Fag 3 Mk. er 26 Rdl. 3 Mk. – 1 Vogn, Plov- og Harveredskab, 20 Rdl.

3. *Bortskyldig Giæld.* Enkemanden tilkiendegav at være skyldig til en og anden nogle Penge, men derhos forsikrede, at hand Tiid efter Anden skulde afclarere samme. Altsaa holdt Skifteretten det ey for nødigt at anføre sligt, som var Strevboet kuns til dobbelt Byrde og Besværing.

Summa Stervboets Udgift og Besværing: 110 Rdl. 3 Mk.

Naar altsaa Stervboets Indtægt og Udgift mod hverandre liquideres, sees, at Udgiften overgaar Indtægten med den Summa 41 Rdl. 4 Mk. 8 Skl. – Følgelig bliver ey noget at dele og skifte mellem Enkemanden og Børnene.

Enkemanden Niels Jepsen blev af Skifteretten tilholdt at opføde og opdrage de smaa umyndige Børn saaledes, som hand for Gud og Christen Øvrighed vil ansvare og bekient være.

Skifteretten paraaapte, om nogen havde noget at erindre før dette

Skiftes Slutning. Dertil de samtlige svarede, saavel Enkemanden som Børnenes Formyndere, at de baade nu og i Eftertiden skulde holde Skifteretten fri, uden Krav og Ansvar for alt, hvad der af dette Skifte i nogen Maade dependerer.

Og blev da dette Skifte saaledes i al Venlighed og Minde Sluttet og tilendebragt, hvilket under foreskrevnes Hænder bekræftes. Datum Skifte Stædet i Sandahl —«.

Nogen tid forud havde et andet skifte fundet sted, vestligst i Lybæk, i en gård under Voldbjerg gods. Død var her manden og denne var af Sanddalslægten. Jens Christensen Sandahl, Anne Maries far, var blevet enke-mand i 1774. I efteråret 1776 giftede han sig igen, med Mette Pedersdatter, der sad enke efter 2. ægteskab i ovennævnte gård.

Nu, et halvt år efter brylluppet, bliver så Mette tredje gang enke. Ved skiftet efter manden indfandt Niels Jepsen sig, »som Arving, og tilkiendegav, at der imellem ham og dend Afdøde var oprettet noget skriftligt, som en Optegnelse paa, hvad han havde faaet med sig fra Sanddal her til Gaarden. Men samme forrige Mands Skrift fandtes icke i dend Afdødes Boe, hvorfor Niels Jepsen af Skifte Retten blev tilspurgt, hvad Indholdet af samme Document var, om det indførte skulde efter hands Død tilhøre Niels Jepsen. Og om hand havde ligelydende af ommeldte Document, da at fremlægge samme her i Skiftet. — Hvortil Niels Jepsen svarede, (at) Documentets Indhold var icke saa, at der skulde leveres noget tilbage igjen af dens Indhold. Icke heller havde hand ligelydende deraf og langt mindre Originalen. — Altsaa kunde Skifte Retten icke respektere noget paa saadant løst Anbringende. — Enken derpaa tilkiendegav, at det ommeldte Skrifts Indhold var, at dend Salig Afdøde Intet i nogen Maade førte med sig fra Sandal og her til Gaarden. Hvilket Skrift, efter Enkens Anbringende, Sogne Præsten, Hr Lundager, skal have i Gjemme.«

Timgårds skifteprotokol har ikke nogen skifteforretning efter Jens Christensen Sandahls første kone, det synes, som enkemanden har hendsiddet i uskiftet bo. Da han så senere flytter fra Sanddal, muligvis som aftægtsmand, har der nok fundet en privat boopgørelse sted, med præsten som opmand. Uanset dette må Niels Jepsen og Anne Marie have ment at have adkomst, nu hendes far var død. Der blev nu slet ingen arv, men i stedet et stort underskud i dødsboet.

Vi erindrer godsejernes partiskhed i skifteforvaltningen. Niels Jepsen giftede sig anden gang; i dette ægteskab fødtes tre piger, hvoraf de to døde som små. Da Niels Jepsen ved år 1800 blev selvejer, har han mulig-

vis været så velstillet, at han kunne erlægge købesummen, 480 rdl., kontant; der blev i hvert fald ingen pantegæld tinglæst, heller ikke for sønnens vedkommende, der overtog kort tid efter. Og tilsvarende ved næste generationsskifte omkr. 40 år derefter.

1777. *Ejstrup*, skifte efter Jens Jensens hustru Else Lauridsdatter. Børn: Jens Jensen, 27 år; Anne, 26; Mette, 23 og Inger Jensdatter, 16 år gl. Boopgørelsen viser et underskud på 11 rdl., » som øyensynlig erfahres, at intet bliver at arve. Enckemanden tilkiendegav, at hans yngste datter, Inger Jensdatter var, som øyensynlig nock, meget ussel og liden af Vækst, ligesom og meget svagelig af Helbred. Denne, som er Søster til den nye Fæster, Jens Jensen, blev bemeldte Fæster paalagt at skulle forsørge med fornøden Føde og Klæder samt Huusværelse, saa længe hun lever. Og i Fald Pigebørnene engang skulle i Ægtestand, da at give dem anstændig Trolovelses- og Bryllupskost, eftersom Brug og Skick er blandt Bønderfolk – .«

1777. *Sirsbæk*, skifte efter gårdfæster Eskild Christensen. Enken Gunder Nielsdatter befinder sig i barselseng, barnet Margrethe Eskildsdatter er blot 2 uger gammel.

Ved vurderingen blev det klart, at når pligtig besætning i gården, skatter og landgilde samt æde- og sædekorn skulle forlods udtages, kunne der som barnets arvepant kun blive »Dend Salig Faders Klæder. Man enedes om, at Barnet var bedre tjent med, at der i stedet hensattes 10 Rigsdaler, udbetalt til Formynderen Jens Nielsen Hvingel i Ringkøbing, som besørger Barnet aarlig dend Interesse (rente) deraf, som er mulig, hvilket til Moderen leveres, saa længe hun og Barnet er ugift. Moderen, og hendes tilkommende Mand, i fald kun igen gifter sig, bliver og forbunden at opdrage Barnet i Guds frygt, og Besørgning af Føde og Klæder, uden nogen Afkortning for Barnet i denne liden Arv. Saa indgik Moderen, og med Hosbondens Approbation og Samtykke, at i Fald hun igjen gifter sig, da hendes tilkommende Mand ved Fæste forbindes ej alene til det Forestaaende, men endog, i Fald Moderen ved Døden skulde afgaa førend Barnet kom i Ægteskab, at han i det Ringeste tillægger Barnet lige saa meget som nu, nemlig 10 Rdl., og desuden giver Barnet anstændig Trolovelses- og Bryllupskost, samt skickelig anstændig Seng, som Skick og Brug er iblandt honnente Bønderfolk. Og hvilket ellers – (de nævnte præstationer) – bliver en Rettighed for Barnet, naar hun kommer i Ægtestand, endog i dette Fald at Moderen, efter Guds

behagelige Villie, lever den Dag. Men over alt, i Fald Moderen skulde ved Døden afgaa uden at efterlade sig flere Børn end dette Spædbarn, navnlig Margrethe Eskildsdatter, da nyder samme frit og uden Deling hendes Moders Kiste og Klæder, med hvad Navn nævnes kan —«.

Barnets tarv synes her, indenfor afstukne begrænsninger, varetaget overfor nærværende og alle optænkelige kommende omstændigheder. Vi følger hende her kun til det 10. år. Da sad moderen anden gang enke, med Margrethe og den 8-årige søn Eskild Nielsen. Denne blev siden mand i Astrupgård. Hertil flyttede moderen med børnene året efter sin 2. mands død, idet hun indgik sit 3. ægteskab med enkemanden Jens Nielsen i Astrupgård.

Der var nok enkelte holdne folk i Hee i de sidste årtier frem til bondefrigørelsen; at velstand nærmest var undtagelsen, ses deraf, at kun en halv snes kunne præstere købesummen for deres selveje — et større antal dog en del deraf. I boopgørelserne i skiftesagerne bliver slutresultatet næsten altid et underskud, jævnlige lille og uden videre betydning, men et beløb på 100-200 rdl. er ikke ualmindeligt. I de gennemgæede skifter har dog altid en efterlevende ægtefælle, eller en søn eller svigersøn, når der da var nogen voksne dertil, fortsat fæstet.

I *Agersbæk* dør indenfor et par årstid manden i alle 3 gårde: 1789. Christen Lauridsen dør. Han og hans efterlevende ægtefælle, Maren Jensdatter, ses ikke at have haft børn. Arvinger i sideled er der ellers nogen af; men det får ingen betydning. Værdierne andrager godt nok 181 rdl., men fordringerne opgøres til det dobbelte, 355 rdl.

Fuldmægtigen »Mulvad maatte paa sin Principals Vegne forespørge sig hos Enken Maren Jensdatter, om hun vilde vedblive hendes sal. Mands Fæste, da hun er gl. og skrøbelig, og om hun kunde stille Caution for Gaardens lovforsvarlige Drift, Besætningen og Brøstfældighedens Istandsættelse, ifl. allernaad. Forordning af 8. juni 1787. — Encken svarede, at Caution kunde hun ikke stille, men vilde vedblive hendes Sal. Mands Fæste, og lovede at vilde forbedre gaarden. Hvorom Mulvad paalagde Encken inden 14 Dage at tale med hendes Hosbonde, Hr Kammerraad Richter. —

1791. Mogens Kiildsen dør. Her blev noget underskud i gården.

1791, den 15. marts, dør i den tredje Agersbæk-gård Peder Christensen.

Og den 7. april dør tillige hans kone. Ved skiftet efter dette ægtepar fremkom vel et opgjort »overskud« på ca. 86 rdl. Men hvad opvejer det imod, at både mand og kone er døde. Tilmed er de »døde af den i Gaarden grasserende Sprinckelsygdum, og andre i Gaarden værende Folck har lagt af samme Sygdum. Hvorfor Skifteforvaltningen først indfandt sig den 4. May«. Det er tuberkulosen, der her har hærget. Hvorvidt denne epidemiske sygdom stoppede her med at bortrive mand og kone, er uklart. Tuberkulosen menes ret udbredt forhen, og man stod ret afmægtig overfor sygdommen. – Jens Graversen afskrev den store skifteforretning:

Anno 1791 den 4de maj, blev skiftet efter gaardfæster Peder Christensen i Agersbæk som døde d. 15de marts 1791 og hans hustru Mette Andersdatter som døde d. 7de april, som ej til den i loven befalede tid er foretaget, formedelst at bemeldte 2de afdøde er bortdøde af den i gaarden grasserende sprinkel sygdom og de andre i gaarden værende folk har lagt af samme sygdom, det er derfor aarsagen, hvorfor skiftet er udsat og først i dag foretaget paa skifteforvalteren S. T. Hr. Kammerraad Richters vegne af fogden Mulvad fra Voldbjerg med tiltagne 2de vitterligheds og taksationsmænd, navnlig Christen Gregersen af Nørgaard og Peder Jepsen af Siersbæk, begge af Hee sogn, for at registrere og vurdere alt hvad bemeldte 2de afdøde haver efterladt sig til skifte og deling imellem deres efterladte børn. 1. en søn Christen 22 aar, 2. en do. Niels 6 aar, 3. en datter Maren 17 aar, 4. en do. Anne Marie 12 aar gl. Paa disse arvingers vegne var tilstede som formynder for de umyndige, Christen Holm af Halby paa sønnernes og Daniel Pedersen af Hvingel paa pigernes vegne, hvilke af skifteretten blev antaget, siden arvingerne ingen nære paarørende havde. Forinden skiftet videre kunde fremmes forespurgte skifteretten sig hos arvingerne saavelsom formynderne om de havde noget imod at bemeldte 2de mænd takserer og vurderer stervboets indbo samt udbo og besætning, eller de vilde at skifteforvalteren skulde dertil faa 2de af retten udmeldte, hvortil deres positive svar affordres. – Hvortil de svarede at de var fornøjet med disse 2de ommeldte mænd, hvorpaa forretningen i alles overværelse blev fremmet som følger. –

Mulvad paa skifteforvalterens vegne forespurgte sig hos arvingerne saavel som tilstedeværende, om de vidste mere dette stervbo til indtægt at anmelde, det være sig af guld eller sølv, rede penge eller tilstaaende gæld, eller af hvad vare nævnes kan, mere end det som allerede er anført. Hvortil de svarede nej. – Altsaa bliver stervboets hele indtægt den summa:

368 rigsdaler 3 mark og 6 skilling

Ifølge allernaadigste forordning af 8de juni 1787 skal gaardens bygfældighed saa vel som besætningen synes og takseres af 2de uvildige mænd som af retten bliver udmeldte, og forinden samme er sket kan dette skifte ej sluttet. Altsaa henhviler skiftets slutning indtil samme er sket og da igen foretages til slutning paa Voldbjerg.

At saaledes i dag er passeret bekræftes ved vore hænders underskrift. –

Actum stervbostedet den 4de maj 1791 ut supra.

Paa skifteforvalterens vegne
Mulvad

Som formynder for sønnerne underskriver

Christen Holm

Som formynder for pigerne underskriver

Daniel Pedersøn

Til vitterlighed underskriver

Peder Jepsen Christen Gregersen

Ifølge rettens udmeldelse af 18. maj 1791, indfandt vi undertegnede os den 24. maj paa afgangne Peder Christensens gaard i Agersbæk i Hee sogn, paa Voldbjerg gods, for at holde en lovlig syns- og taksationsforretning over bemeldte gaards bygninger tillige med besætning og inventarium, af vogne, plove og harver, som til avlings drift behøves.

1) Vi foretog da først besigtigelse over gaardens bygninger og befandt vaaningshuset norden i gaarden, i øster og vester, at bestaa af længde 28½ alen, men som dette hus saavel som de øvrige ikke er inddelt i visse fag, er samme opmaalt og deres længde anført i alen maal. Dette hus er maadelig i stand, hvortil behøves:

Tag 10 traver, á trave 2 Mk. 4 Sk. 3 Rdl. 4 Mk. 8 Skl.

samme at oplægge i kost og arbejdsløn

á trave 10 skl. 1 Rdl. 0 Mk. 4 Skl.

Det øvrige kan der for nærværende tid ingen brøstfæld paasættes.

2) Et hus østen i gaarden i sønder og nord, 29 alen lang, hvor i er indrettet kostald og faaresti. Maadelig i stand, hvortil behøves for nærværende tid:

	Rd.	Mk.	Sk.			
Istuen				1 grøn ulden skørt		3
1 Fyrre bord med fod		2		1 blaa skørt	1	
1 Lille do.		1		1 sribet ditto		4
1 Skammel og 1 liden do.			10	2de luer og		
2 Træstole		2		1 fløjls pandpude		3
1 Klokke	2			1 hvid og blaa lastings forkl.		2
3de sorte flasker			6	1 hvid do.		2
40 sorte sætter		2	8	1 par halværmer og 3 liv		8
2de røde fade			6	gl. røde klæder		1
				særker		3
				par gl. strømper		1
Et sengested				1 blaa bul m. grønne ærmer		2
1 Sortsribet dyne	2			1 sribet bul		2
2de rødtribet puder		2		1 gl. do.		8
1 Sortsribet underdyne	1	2		1 sribet skørt		1
2de hylsklæder		4		1 læder skørt gl.		8
				1 par gl. sko		1
I den anden stue						
1 Ny sort og hvid dyne	3	2		I kælderen:		
2de Puder		3		1 øltønde		3
1 Underdyne		4		1 ølfjerding og en tragt	2	4
2de Hylsklæder		5		1 kerne 1 mk. 8 sk., 1 loft-		
				stige 4 sk.	1	12
Mandens kiste	2	2		1 smørtrug 8 sk., 1 do. 4 sk.		
1 brun kjole	2	4		1 mindre do. 2 sk.		14
1 blaa hjemgjort vest	2	4		2de grynkurve	1	
1 par læder bukser	1	2		1 dejnekar og 1 sold		10
1 par hvide vadmel's bukser				sorte gryder		12
og 1 par brune do.		3		røde fade		12
1 hat og underlue		2		1 rokke og en garnvinde	2	
1 par sko		1		og en tømse		8
1 sribet trøje og 1 st. bul	1	5		røde krukker		8
1 hvid trøje og 1 par bukser	1	1		træ lygter		4
par strømper og gl. lue		2	8	sten tallerkner	1	
skjorter	1			halm løbe		8
brystdug			8			
				I køkkenet		
Konens kiste	2	2		1 stor ege kar med staalgjød	2	2
1 sort klædes kjole	2			1 mindre ditto		
1 sort trøje		4		med staalgjød	1	1
1 gul og brun ulden				3de mindre do.	1	2
damaskes trøje	1			6 bøtter		4
1 blaa og hvid do	1	1		2de spande		2
1 sathes trøje		4		1 ildtang og 1 stang rist		1
1 blaa tosilled's do		5		1 asketrug og 1 rage		4
1 damaskes boll m. røde				Ovntænder og fork	1	
uldne ærmer		4		1 jern pande	1	8
1 kattuns kaabe		5				

	Rd.	Mk.	Sk.				
				Hestetøj til 4re heste	2		
1 kedel i gruen af kobber	3	2		10 faar og 3 lam	6	4	
1 maltløb og 1 do		1		1 galt	3	2	
				2de plejle		1	8
Besætning:				1 sæt haartøj		2	
Heste:				2de høleer	1	2	
1 rød hoppe, 10 aar gl.	30			1 hakkelskiste med kniv	1		
1 ung sortbrun hoppe, 4 aar	40			1 jerngreb og 2 spader	1		
1 gl. sort hoppe, 17 aar	20			1 trægreb og 1 skovl			8
1 rød hesteplog, 2 aar gl.	35			4re river		1	8
1 aarings plog	20			2de lyngleer		1	
1 plovstud	13			2de foderløbe			8
				1 vandtrug og 1 spand		1	8
Køer:							
1 hvid ko med en graa hoved bærer ved juletid, f. 4 kalve		9					
1 sorthovedet uden kalv, har faaet 6 kalve		8					
1 gl. sort ko		5					
1 sortbroget ko, faaet 1 kalv, er uden kalv		6					
1 graabroget ko, tidlig- boren, faaet 8 kalve		11					
1 sortbroget ko, tidlig- boren, faaet 6 kalve		10					
1 hvidgraa, faaet 1 kalv		6					
1 lille sort ko med 2den kalv, sildigboren		8					
1 lille hvid kvie, 1 aar gl.		4					
1 hvid aarings studekalv		5					
1 sortbroget do		5					
2de sorte aarings studekalve		8					
2de rødbrogede spædekalve		6					
1 hvid spæd studekalv		2					
1 beslagen vogn med tilbehør		18					
2de trævogne med møgfyæl		14					
1 plov med tilbehør		4					
2de harver med staaltænder	2	4					
Skavler og lejner til 1 vogn, er gode	2	2					
Skavler og lejner til 1 vogn, er ringe		2					
				Summa:	368	3	6

9 traver tag, á trave 2 Mk. 4 Skl.	3 Rdl. 2 Mk. 4 Skl.
samme at oplægge i kost og arbejdsløn	
á trave 10 Skl.	0 Rdl. 5 Mk. 10 Skl.
3) Til sønder ende af dette hus er ibygt til vester et ladehus 28 alen lang.	
Maadelig i stand, hvortil behøves for indeværende tid:	
En 10 alen til et sribaand 12 Skl., og for	
samme at indsætte 8 Skl.	0 Rdl. 1 Mk. 4 Skl.
3½ traver tag á 2 Mk. 4 Skl.	1 Rdl. 1 Mk. 14 Skl.
samme at oplægge i kost og arbejde	0 Rdl. 2 Mk. 3 Skl.
4) Vesten i gaarden i syd og nord et ladehus, til dette hus mangler:	
1 trave tag 2 Mk. 4 Skl. at oplægge 10 Skl.	0 Rdl. 2 Mk. 14 Skl.
4 ^{re} ben á stk. 1 Mk. 8 Skl.	1 Rdl. 0 Mk. 0 Skl.
samme at indsætte	0 Rdl. 3 Mk. 0 Skl.
til rem mangler 3 stk. dobbelt 12 alen	
á stk. 3 Mk. 12 Skl.	1 Rdl. 5 Mk. 4 Skl.
samme at indlægge i kost og arbejdsløn	2 Rdl. 0 Mk. 0 Skl.
Dette huses længde er 34¾ alen.	
5) I nordre ende af dette hus er ibygt til nord et mindre hus 13 alen lang	
indrettet til hestestald. Til dette hus mangler:	
Tag 16 traver á 2 Mk. 4 Skl.	6 Rdl. 0 Mk. 0 Skl.
samme at oplægge i kost og arbejdsløn	
á trave 10 Skl.	1 Rdl. 4 Mk. 0 Skl.
5 ben á stk. 1 Mk.	0 Rdl. 5 Mk. 0 Skl.
samme at indsætte i alt	0 Rdl. 3 Mk. 0 Skl.
2 ^{de} tolvalen til rem á stk. 1 Mk. 12 Skl.	0 Rdl. 3 Mk. 9 Skl.
samme at indlægge i kost og arbejdsløn	1 Rdl. 0 Mk. 0 Skl.
1 tolvalen til en bjælke	0 Rdl. 1 Mk. 12 Skl.
samme at indlægge	0 Rdl. 0 Mk. 8 Skl.
	<hr/>
	27 Rdl. 5 Mk. 9 Skl.
	<hr/>

Da der ifølge forordningen, som fastsætter en hest af hver tønne hartkorn til besætning, og der ej er flere end 5 heste ved gaarden, saa paastaar Mulvad paa kammerraad Richters vegne, at der i de manglende hestes sted, bliver takseret køer til besætningen.

Mulvad

Mulvad som forlanger paa sit herskabs vegne køer takseret til besætning, derudi kan vi underskrevne ej indlade os, gaardens hartkorn er 8 td. 7 skp. 3 fdk. 1 alb., som af afgangne Peder Christensens søn blev erklæret, at gaarden baade kan og er bleven forsvarlig dreven med 4te stærke heste, samt tillige forrettet hoveriet med samme, altsaa kan vi ogsaa synes at samme kan være tilstrækkelig. Men som det ikke af Mulvad paa sit foranførte kan antages, bliver forretningen derved ophævet.

At foranstaaende taxation over foranførte bygning er gjort efter vores samvittighed og bedste overbevisning det ville vi til næste ting bekræfte med vores ed.

Agersbæk den 24. maj 1791

Jens Bech.
Niels Erik Jull.

Fremlagt i Hind-Ulfborg herreds
ret den 25 maj 1791.

Fuglsang.

Anno 1791 d. 10. oktober ifølge rettens udmeldelse af dato 5 oktober, infandt vi underskrevne, navnlig Anders Østergaard af Ejstrup og Christen Nielsen i Hvingel, begge af Hee sogn, os udi afg. Peder Christensens gaard i Agersbæk i Hee sogn under Voldbjerg gods for at holde en lovlig syns- og taxationsforretning over formeldte gaards besætning m.v.

Vi foretog os synet over besætningen saaledes som følger:

Forinden herredsfogeden gav ordre til taxationsmændene at taxere den besætning, som den afdøde fæster ifølge sit fæstebrev, bør aflevere til gaarden, som staar for hartkorn 8 tdr. 7 skp. 3 fdk. 1 alb. maatte Mulvad paa hr. kammerraad Richters vegne erindre dette, at han forment dens besætning bør ifølge forordningen af 15de jan. 1701 og 13de febr. 1722 ansættes, og derpaa vilde Mulvad afvente herredsfogedens og mændenes forretning.

Herredsfogeden og mændene forment at kammerraaden bør tilstaaes 5 Heste, da gaarden svarer hoveri af hel plov beregnet til 6 heste á stk. 28 Rdl. 140 Rdl. 0 Mk.

1 plov med tilbehør 5 Rdl. 0 Mk.

2de harver á 8 Mk. 2 Rdl. 4 Mk.

Den bedste beslagne vogn 16 Rdl. 0 Mk.

Den anden vogn 10 Rdl. 0 Mk.

En trævogn med fjæl 5 Rdl. 0 Mk.

Drættetøj til 4 heste 4 Rdl. 0 Mk.

Skrav, stang og lejrer, svøb-reb og bagreb til
2de vogne á stk. 9 Mk. 3 Rdl. 0 Mk.

Skovl, spade, grebe, hakkelses-kiste og sæd-løb 1 Rdl. 2 Mk.

187 Rdl. 0 Mk

Forinden forretningen blev afsluttet, maatte Mulvad paa kammerraad Richters vegne melde, at han forundrede sig over at de paaberaabte forordninger ej bliver fulgte, og derfor maatte forespørge sig hos afg. Peder Christensens søn Christen Pedersen, om han ikke vidste hvor mange fæhøveder, faar og svin der fandtes her paa gaarden da hans fader tiltraadte samme. Sønnen Christen Pedersen svarede at saavidt han vidste var der 6 fæhøveder, men hvor mange faar og svin vidste han ikke. Altsaa vilde Mulvad forespørge sig hos hr. herredsfogeden med de udmeldte mænd, om de ikke i de manglende hestes sted vilde ansætte nogle køer, der kunde erstatte disses mangel.

Formynderne som var til stede erklærede, at de da ved skiftet ventelig blev enige derom, og altsaa besvare til den tid.

At denne synsforretning er gjort efter vores samvittighed og bedste skønnende, det vilde vi ved næste ting bekræfte med vores ed. – Datum ut supra.

Christen Nielsen.

Anders Østergaard.

Som overværende: Fuglsang.

Som overværende paa kammerraadens vegne: Mulvad.

Fremlagt i Ulfborg-Hind herreds ret 19 oct. 1791.

Fuglsang

Anno 1791 d. 14de november blev skiftet efter afgangne gaardfæster Peder Christensen af Agersbæk og hans hustru Mette Andersdatter, igen foretaget her paa Voldbjerg på skifteforvalteren S.T. Hr. kammerraad Richters vegne af fogden Mulvad ved bemeldte Voldbjerg, med forhen tiltagne 2de vitterligheds mænd Peder Jepsen af Siersbæk og Christen Gregersen af Nørgaard. Ved forretningen var til stede formynderen Christen Holm af Halby paa sønnernes vegne og Daniel Pedersen af Hvingel som formynder for pigerne.

Forinden videre kunne fremmes, maatte Mulvad paa skifteforvalterens vegne forespørge sig hos formynderne for de umyndige, om de vidste noget mere at anmelde stervboet til indtægt end det som forhen er blevet anmeldt. Formynderne erklærede, at de vidste intet mere stervboet til indtægt at anmelde, end det som ved forrige skiftesamling er anført.

Altsaa bliver stervboets hele masse den summa

..... 368 Rdl. 3 Mk. 6 Skl.

Derimod bliver stervboets udgift følgende

Bygfælden, som forhen er anført,

beløber sig til 27 Rdl. 5 Mk. 9 Skl.

Ifølge allernaadigste forordning af 8de juni 1787, viste

den holdte syns- og taksationsforretning over gaar-

dens besætning, som er holdt af 2de af retten

udmeldte mænd d. 10de oktober 1791 og afhjemlet

den 19de næstefter, at samme beløber sig til 187 Rdl. 0 Mk. 0 Skl.

Copi af bemeldte forretning vedhæftes skriftebrev-

vet, men originalen forbliver i hosbondens gemme.

Skifte salarium:

Skifteforvalteren for 3de møder á 1 rdl.

..... 3 Rdl. 0 Mk.

Fuldmægtigen 1 Rdl. 0 Mk.

For skiftebrevet at beskrive, som vil

blive paa 4 ark, árk 3 Mk. 2 Rdl. 0 Mk.

Stempelpapir til skiftebrevets

beskrivelse 0 Rdl. 3 Mk.

Vurderingsmændene for 3de

møder 1 Rdl. 0 Mk.

I alt 7 Rdl. 3 Mk. 0 Skl.

Skifteforvalteren maatte i anledning af formyndernes deklARATION ved holdte synsforretning over besætningen d. 10de oktober forespørge sig, paa hvad maade de formener, at den uenighed kunde afgøres i anledning af de faa høvder han ved synsforretningen havde paastaaet, at herredsfogden med de udmeldte mænd burde have tilstaaet ham til gaardens besætning, da de forinden kendelsen derover blev affattet deklarerede, at de derover forinden skiftets slutning derom kunde blive enige. Formynderne deklarerede at de begge troede og var overbeviste med dem selv, at den afdøde ved gaardens fæste havde forefunden disse af arvingerne anmeldte 6 høveder, altsaa troede at det var en pligt at gaarden burde til besætning havde disse 6 høveder, som af vurderingsmændene blev vurderet til á stykket 10 Rdl. 60 Rdl. 0 Mk. 0 Skl.

I alt 282 Rdl. 2 Mk. 9 Sk.

Stervboets udgifter calculeret med indtægerne saa viser samme at der bliver at arve i alt den capital . .86 Rdl. 0 Mk. 13 Sk. der ifølge loven deles som følger:

1) Christen Pedersen en broderlod	28 Rdl. 4 Mk.	4½ Skl.
2) Niels Pedersen en broderlod	28 Rdl. 4 Mk.	4½ Skl.
3) Maren Pedersdatter en søsterlod	14 Rdl. 2 Mk.	2½ Skl.
4) Anne Marie Pedersdatter en søsterlod . . .	14 Rdl. 2 Mk.	2½ Skl.
der udgør den fulde arvecapital	86 Rdl. 0 Mk.	13 Skl.

Disse arvecapitaler indestaar formynderen Christen Holm af Halby for paa den ene arving Christen Pedersens vegne, saa han bliver fæster af gaarden og altsaa imodtager alt det i skiftet specificerede og vurderede. Og for ikke deraf til deres udbetaling skulde bortsælges, ham og gaarden til stor skade, saa ville han for bemeldte arvecapital indestaa skifteforvalteren og hans arvinger som cautionist og selvskyldner for capitalerne med deres forfaldne renter af samme, skulde blive de arvende til sin tid af ham eller arvinger udbetalt, hvilken caution han ved sin haands underskrift her i protocollen bekræfter.

Og da intet mere var ved dette skifte at afgøre, og ingen meldte sig som havde ved dette skifte noget at erindre, saa maatte skifteforvalteren til sin egen securitet for nu og i fremtiden, forinden han skiftet kunde slutte forespørge sig ved arvingen Christen Pedersen og formynderne Christen Holm og Daniel Pedersen, om de her i protocollen ville give deres tilstaaelse een for alle og alle for een, at være skifteforvalteren og hans arvinger ansvarlig for om videre gæld og besvær paa dette skifte skulde hæfte end som allerede anmeldt var. Hvortil de eenstemmig svarede ja og ved deres underskrift for samme ville indestaa.

Saaledes blev dette skifte paa deres arv og tilsvær sluttet og tilendebragt.

Datum et supra	Paa skifteforvalteren
Som cautionist og selvskyldner for arvecapitalerne	S. T. hr. kammerraad Richters vegne Mulvad
Cristen Holm	Som formyndere og cautionister for alt det som af dette skifte dependerer
Som tilstedeværende arving underskriver	Christen Holm Daniel Pedersen
CPS (Christen Pedersen)	Som vurderings og vitterligheds mænd Christen Gregersen Peder Jepsen

1789. *Hvingel*. I Laust Vestergårds gård er aftægtskonen Bodil Christensdatter død. Efterlevende er manden, Christen Vestergård. Deres børn: Jens, ældste søn, Laust, gårdens fæster; Jesper Christensen, rytter ved Det Holstenske Regiment og paa nærværende Tiid udkommanderet, samt datteren Anne Christensdatter, 23 år gl., som er umyndig (ugift). – Der er i boet meget lave værdier, knapt til begravelsen og skiftet.

Vi går nogle år tilbage og ser indenfor et par steder mere.

1780. *Halby*. »Anno 1790 dend 3. January, rette 30te Dagen efter Peder Pedersen Lybæk i Hallbye hans Hustrue Dorthea Olufsdatter hendes dødelige Afgang, indfandt sig udi Stervboen efter hende i Fæstegaarden i Halbye, Hartkorn 4 Tdr. 1 Skp. 1 Fdk, paa Skifteforvalterens Hr Peder Nissens Vegne Fuldmægtigen Just Dyssel, med tvende Dannemænd, Christen Holm og Anders Nørgaard, for at foretage Registrering og

Vurdering, samt endelig Skifte og Deling imellem Enkemanden Peder Pedersen paa den ene Side og deres i Ægteskab sammen avlede Børn paa den anden Side, som ere: 1 Søn, Peder Pedersen, hiemme, 26 Aar gl., og 3de Døtre, Mette Pedersdatter, 31 Aar, hiemme; Margrethe, 27 Aar, hiemme; Karen Pedersdatter, 23 Aar, tiener paa Skodborg Huus. – Hvor da var til Stede: Sønnen Peder, som var sine myndige Aar, og paa Døttrenes Vegne deres egen Fader, som endnu lever; saa og som Tilsiunsværge Anders Nørgaard, Halbye.

Men da Børnene forud, førend videre Forretning blev foretaget, erklærede, at da de kiendte Forældrenes og Boens ringe Tilstand, saae de meget vel, at intet kunde blive af nogen Betydelighed for dennem at arve. Saa vilde de ikke tilføje Stervboen nogen Vidtløftighed og Bekostning med speciel Registrering og Vurdering. Og altsaa i den Henseende haver Skifte Forvalteren og tiltagne tvende bemeldte Mænd, tillige med Arvingerne gjort nøieste Overslag paa Boens virchelige Udgifter og Formue.

Og da, efter befindende Beskaffenhed og ringe Tilstand, declarede sønnen Peder Pedersen, at da hans nu havde fæstet Faderens gaard, og derved paataget sig hands iværende Giæld og hele Boens og Gaardens Besværing og Byrder, hvorved hand for sin Part kunde have det haard og dyr noch, hvorudi hand icke allene ingen Arvepart kunde have tillagt sig, icke heller forlangende, men endog meget mindre kunde taale at tilstaae eller give noget i saa Maade til sine trende benævnte Systre. Hvilke og, tillige med deris Fader og indsatte Formynder, aldels icke samme kunde benægte.

Og til den Ende erklærede benævnte 3 Døtre at være fornøiet, naar de nyder og vorder tillagt deris Salig Moders Kiste- og Gangklæder, som de selv deler imellem sig; der og af Skifte Retten er dem tilstaaet og leveret, og enhver af dem sin Part til sig taget.

Desforuden nyder den ene Datter, Margrethe, Tilhold med Husværelse og Fødes Underholdning hos Broderen Peder det første Aar nu til Ste Hans Dag. Og det andet Aar nestefter, Tilhold om Vinteren og nyder fri Huusværelse og Ildebrand, for at spinde og arbeide for sig selv til Nytte; da hun imidlertid holder sin egen Kost, saa giver Broderen hende 1 Faar, som hand for hende føder og gresser i tvende Aar, lige med sine egne. – Den anden Datter, Mette, nyder ligeledes hos Broderen 1 Faar, fødet i tvende Aar. – Den 3die Datter, Karen, som tiener i Holsten, nyder den samme Rettighed hos Broderen som hendes Syster Mette og nyder 1 Faar, fødet i tvende Aar, om hun det forlanger, naar hun een Gang kommer hiem.

Hvorned samtlig Sydskende indbyrdes ere forenede og fornøiede for ald den Arvepart, de kunde vente sig efter deris Forældre; ligesom de og nu i Dag ved denne Forretning giver deris fuldkomne Afkald og Qvittering med deris Hænders Underskrift paa denne forfattede Forretning, som skal holdes gyldig for Skifte Forvalteren og andre Vedkommende. Saa Voris Broder Peder, som med Voris fællits Villie haver indfæstet Voris Faders Gaard, skal være og blive anger- og kravesløs i videre Maade af os, hands benævnte trende Systre, da Vi tilstaaer, efter Boens Os vitterlige Tilstand, intet i mindste Maade at fordre eller kræve. Og saaledes er denne Forretning og Forening i ald Venlighed sluttet og tilendebragt. Hvilket Vi samtlig tilstaaer med vore Hænders Underskrift — —:«

At undlade en egentlig boopgørelse kunne altså finde sted som en undtagelse. Fuldmægtigen har nu nok dannet sig et sådant skøn over gårdens tilstand og den nye fæsters kvalifikation, at godsejerens interesse forekom sikret.

»Anno 1782, dend 4de Novbr., indfandt sig Skifteforvalteren Peder Nissen til Woldbiery, tilligemed tvende tiltagne Vitterligheds- og Vurderings Mænd, navnlig Christen Pedersen og Daniel Pedersen, begge af Hvingel, straks efter at Dødsfaldet var meldet, i Stervboen efter afgangne Knud Iversens Hustru, Sl. Karen Jens Datter i Hvingel i Hee Sogn paa Woldbiery Gods, for at tage Stervboen under lovlig Behandling, til paafølgende endelig Skifte og Deling imellem Enke Manden Knud Iversen og Den afdødes Arvinger, som er først; Af Stifbørnene 2de Sønner, Peder Klit og Niels Klit; dernæst 2de Stifdøtre, Dorothea og Maren Klit; saa og nu udi sidste Ægteskab, med nu efterladte Mand Knud Iversen sammenavlede Søn Christen Knudsen, 19 Aar gl., som Faderen var Formynder for. De ovenmeldte vare alle myndige, siden Pigerne er gift.

Thi blev da Boens tilhørende Løsøre af de tvende Vurderings Mænd anfortroet og ombedet Stervboens Effecter at vurdere, som Ret kunde være; og da forrettet som følger (småbeløbene udeladt her):

Indbo i Dagligstuen: I Fyrbord m. aaben Foed; 1 Fyrskammel; 1 gl. Ege Kiste; 2de Stole; 1 Thepote, 2 Kopper; 2de Salme Bøgger; 4 hollandske Fade, ½ Dusin do. Leerkruse; 1 Messing Lysestage; 2de Flasker, 2de Glas; 20 stk. Sorte Sætter; 4 Steen Fade; 1 Række m. ½ Dus. Trætallerkener udi, 2de Tintallerkener; 1 Par Ølpotter; 1 Træ Smør-Boddike; 1 Jern Fyrfad; 1 Par Karter, 1 Bundt uldent Garn.

Udi Kammeret i Dagligstuen: 1 Jern Lampe; 5 Stk. Sorte Gryder. Samt udi Dagligstuen 2 Senge; i den første ved Døren: 1 rød og hvid Vadmels Overdyne, 1 do. Pude; 1 Par Vadmels Hølsklæder, 1 hvid Vadmels Underdyne, 3de Hovedpuder – Nok udi do. Stue: 1 anden Seng m. Omhæng for, derudi 1 rød og hvid Vadmels Overdyne, 3 do. Puder, 3de Hølsklæder, 1 graa Vadmels Underdyne.

Udi Kielderren: 2de Ølfierdinger; 1 Kiærne; 1 Deinkar; 3de Løbe; 1 Æggespand; 1 gl Bagstol; 4 Halmløbe, 2de Kurve; 1 Øltragt; 1 Lygte; 1 Garnvinde; 3 Seigle.

I et Kammer derved: 1 Stabel (?) Seng m. 1 rødtribet Vadmels Overdyne og 2de do. Puder; 1 rødstr. Underdyne, 1 do. af graa Vadmels; 3de Puder; 2de Vadmels Hølsklæder; 2de Blaargarns Lagner; 1 Hørgarns Lagen. 1 gl. Ege Kiste. 1 Tavelet (?); 1 brun Zirtsers Trøye; 1 brun Vadmels do.; 1 brun Firsils Trøye; 1 brun Firsils Skiørt; 1 sribet Skiørt; 1 Kattuns Forklæde; 1 Sort Firsils Kiøle; 1 sort Klædes Kaabe; 1 grøn Lue; 2de – (?); 1 Æske m. 4 tin (?), 1 sort Lue.

Udi Brøgger Huuset: 1. Ildklemme m.m.; 1 Rist; 2de Kaarer (Karter ?); 2de Dravn Tønder; 3de Ballier; 1 Karstob; 3de Løb Karlaager; 2 Sædeløbe; 3 Mælkebøtter; 1 Asketrug, 1 gl Egekiste; 1 Kedel til bryggen (10 rdl.).

Nok derudi et Kammer: 1 Sengested m. blaa- og hvidtribet Overdyne, 1 gl. Hølsklæde, 1 gl. Underdyne, 1 do. Pude. 1 Vognskrin.

Udi Gaarden:

1 Vogn m. 2de beslagne Hiul, 2de do af Træ,	
m. Aasæt og Tilbehør	10 Rdl. 0 Mk. 0 Skl.
1 Trævogn m. Tilbehør	5 Rdl. 5 Mk. 0 Skl.
1 Plov m. Tilbehør	0 Rdl. 4 Mk. 0 Skl.
2de Par (?) Harver	1 Rdl. 0 Mk. 0 Skl.

Udi Lade og Lo:

1 Hackelskiste m. Kniv	0 Rdl. 5 Mk. 0 Skl.
4re River, 2de Pleiler, 2de Solde	0 Rdl. 2 Mk. 8 Skl.
1 Spade, 1 Trefork	0 Rdl. 3 Mk. 4 Skl.

Levende Chreaturer:

1 sort Hoppe, 6 Aar gl.	15 Rdl. 0 Mk. 0 Skl.
1 do. Hest, 6 Aar gl.	13 Rdl. 0 Mk. 0 Skl.
1 do. do., 3 Aar gl.	11 Rdl. 0 Mk. 0 Skl.
1 gl. sortblisset Hest	8 Rdl. 0 Mk. 0 Skl.

Udi Koe Huuset:

1 hvidgraa Ko, faaet 3de Kalve	10 Rdl. 0 Mk. 0 Skl.
--	----------------------

1 gl. do., faaet 7 Kalve	6 Rdl. 0 Mk. 0 Skl.
1 graarygget do., faaet 4 Kalve	9 Rdl. 0 Mk. 0 Skl.
1 hvid do., 1. kalvs	9 Rdl. 0 Mk. 0 Skl.
1 sortrygget do. do.	7 Rdl. 0 Mk. 0 Skl.
2de Kalve, 1 Aar gl.	5 Rdl. 0 Mk. 0 Skl.
1 Speedkalv	1 Rdl. 0 Mk. 0 Skl.
1 2-aars Quie	4 Rdl. 0 Mk. 0 Skl.
12 Faarehøvder	8 Rdl. 0 Mk. 0 Skl.
1 Galtsvin	3 Rdl. 0 Mk. 0 Skl.

Summa Boens Indtægt:

173 Rdl. 3 Mk. 10 Skl.

Videre blev ey forefunden, som dette Stervboe kunde beregnes til Indtægt, end nu allerede anført er.

Derpaa blev Enkemanden Knud Iversen tilspurgt, om hand vidste mere, Boen tilhørende; men negtede og vidste indtet mere, som og i de 2de Vurderingsmænds Paahør. Og blev da sluttet til 30te Dagen. –

Anno 1782, den 4de Decbr., som var 30te Dagen, indfandt sig atter igien som Skifteforvalter Peder Nissen til Woldbiery med tiltagne Vurderings- og Vitterligheds mænd, som er Chr. Pedersen og Daniel Pedersen, begge af Hvingel – her udi Stervboen for at vurdere Boens Udgifter, som er følgende: Efter Kongl. allern. Forordning udtaget til Besætning til Stedet, i Proportion af dets Hartkorn, som er: Udi Nye Matricul 5 Tdr. 7 Skæpper 3 Fjerdingskar 2½ Album: 1 Plovbæst, á 10 Rdl., for hver Td. Hartkorn.

6 Plovbæster	60 Rdl. 0 Mk. 0 Skl.
1 god beslagen Vogn	10 Rdl. 0 Mk. 0 Skl.
1 ringere do.	5 Rdl. 0 Mk. 0 Skl.
Plov og Harve	2 Rdl. 0 Mk. 0 Skl.

Dernæst lod Hosbonden efterse Husenes Brøstfældighed. Og befandtes at behøves til Bygfæld:

Salshuuset, 20 Fag á 4 Mk.	13 Rdl. 2 Mk. 0 Skl.
Koehuuset, Østen i Gaarden, 18 Fag á 3 Mk. . . .	9 Rdl. 0 Mk. 0 Skl.
Ladehuuset, Norden i Gaarden, 24 Fag á 3 Mk. .	12 Rdl. 0 Mk. 0 Skl.
Nok den saakaldede Nørregaards Huuses Brøstfældighed, som er	

1 Huus, sønden i Gaarden, til Salshuuset,	
10 Fag á 4 Mk.	6 Rdl. 4 Mk. 0 Skl.
Ladehuuset, Norden i Gården, 12 Fag á 3 Mk.	6 Rdl. 0 Mk. 0 Skl.
<hr/>	
I alt	127 Rdl. 0 Mk. 0 Skl.
Dertil kommer:	
Dend Salige Kones Begravelses	
Bekostning, som er	6 Rdl. 0 Mk. 0 Skl.
Enkemanden formodede ligeså meget udlagt	
til sin Begravelses Henfart	6 Rdl. 0 Mk. 0 Skl.
Skiftebekostning:	
For samme at forrette	2 Rdl. 0 Mk. 0 Skl.
For do. at skrive	1 Rdl. 3 Mk. 0 Skl.
Stempelpapir	0 Rdl. 3 Mk. 0 Skl.
Vurderingsmændene	0 Rdl. 2 Mk. 0 Skl.
<hr/>	
Og er da <i>Boens Udgifter</i> , Summa	177 Rdl. 0 Mk. 0 Skl.

Naar nu *Boens Udgift*, som er 177 Rdl.

Balanceres med dens *Indtægt* 173 Rdl.

sees, at *Boens Udgift* overgaar dens *Indtægt* med 4 Rdl.

Og saaledes intet at arve. Og som intet videre i Dag kand forrettes, er dette Skifte saa vidt tilendebragt, og vorder udsat til d. 24de Januari 1783, da I haver igien at møde, for at see efter, tillige med mig, på Stifbørnenes Vegne at eftersee det gl. Skiftebrev og dets Forretning.

Og blev da Skiftebrevet forevist forrettet af Signor Dyssel; og befandtes, at den Tiid intet var bleven at arve.

Altsaa sees intet at være at erindre mere. Hvorfor og i Dag dette Skifte, saaledes som meldt, lovligen herved sluttet og tilendebragt.

Hvilket vi samtlige tilstaar med vore Hænders Underskrift —, «³⁰⁾

Af en efterskrift fremgår, at skiftebrevet som forevist er underskrevet af en fuldmægtig hos amtmand og herredsfoged Hansen. Dette synes en undtagelse for den tid, om skiftet er blevet tinglæst. Loven satte regler for en skiftebehandling; behandlet, beskrevet og af parterne bekræftet med underskrift efter lovreglerne, havde vistnok — uden tinglæsning — et skiftebrev retskraft på linje med et fæstebrev.

Brandtaksationer

Vi har i det foregående stiftet mere eller mindre indgående bekendtskab

med en del fæstebondefamilier i disses hjemlige omgivelser, når der ved dødsfald blev gjort status over de pågældendes øjeblikkelige omstændigheder.

Fra en anden side kan vi få suppleret skiftebrevens oplysninger om bondens bolig og avlsbygninger. Det er i de bygningssyn og vurderinger, kaldet *brandtaksationer*, som fandt sted i forbindelse med den brandforsikring, der blev krævet ved fæstes overgang til selveje. Det var vistnok et Landboreform-krav, rimeligt i sig selv både af hensyn til de vordende selvejeres tarv, og som et pantesikkerhedshensyn i forhold til kreditorerne, hvoraf den største var Den kongelige Kreditkasse.

Det ses ikke, hvad udgangspunktet har været for disse brandtaksationer, men det må vel naturligt have været en beregnet omtrentlig genanskaffelsespris; det var da det princip, vi i skiftebrevene så lagt til grund for bygningsstandsættelserne.

Ved brandtaksationerne er der formentlig altså taget ensidigt hensyn til *bygningstværdien*, og ikke til *hartkornet*, der udtrykte jordværdien ved almindelig god landbrugsdrift. I taksationsforretningen er ganske vist hartkornet anført for hver enkelt ejendom, men formentlig som skelnemærke; matrikelnumre var endnu ikke bragt i anvendelse. Taksationerne står i hvert fald ikke i et ligefremt forhold til hartkornet.

Fra gammel tid har det været praksis ved overdragelse og pantsætning af en landejendom at fastsætte en enhedspris pr. tønne hartkorn, idet man dog almindeligvis graduerede denne enhedspris noget efter om hartkornet var »ved magt«, »nogenledes ved magt«, »forarmet« eller »øde«.

Da de Voldbjerg tilhørende fæstegårde og huse stod for overgang til selveje skal købesummerne være ansat efter vurdering. Der kan her konstateres en gennemsnitskøbesum på små 100 rdl. pr. tønne hartkorn; men udsvingene fra dette gennemsnit er dog i en del tilfælde ret betydelige. Man må have taget et vist stort hensyn til den enkelte ejendoms øjeblikkelige brugsværdi; ved siden af den stive hartkornsværdi.

At denne tilgrundliggende vurdering var særskilt, fremgår af, at den omfattede hele ejendomsværdien i modsætning til brandtaksationen, der alene gjaldt bygningerne. Købesummerne synes desuden ansat nogen tid forud for brandtaksationerne, der blev påbegyndt 24. maj 1793 og alle tinglæst 15. juni samme år. Taksationerne blev foretaget af to mænd fra Rindum, Christen Holm og Christen Isager, bistået af herredskriven, birkedommer Esajas Helt, der var bosiddende i Velling.

Brandtaksationerne synes i en del tilfælde påfaldende høje i forhold til

den hele ejendoms købesum; nogle steder ligger de 2 summer ret tæt på hinanden, og i enkelte tilfælde er endda brandtaksationen højere end købesummen.

Den store handel om Voldbjerg gård og gods med videre er ikke så helt gennemsigtig i alle forhold, trods godsarkivets mange papirer vedrørende handelen (se også »No sogn«). Det ser ud, som om bøndergodset er blevet ansat under ét indenfor en samlet aftalt købesum for gård og gods på 66.200 rdl., hvorom der blev indgået en købekontrakt af 13. juni 1792. Denne samlede købesum må vist efter omstændighederne anses for rimelig. Da det så siden blev krævet, for at handelen kunne stå ved magt, at bøndergodsets købesum skulle specificeres for hver enkelt ejendom, har man kunnet gennemføre dette indenfor den aftalte samlede købesum. En omredigeret købekontrakt blev undertegnet 10. oktober 1792. Der var, og tilkom, flere formaliteter at ordne, herunder brandtaksationen og dennes tinglæsning, inden skøderne kunne udstedes; de er alle dateret 13. juni og tinglæst 24. juli 1793. –

Det ville blive vidtløftigt og desuden temmelig ensformigt at gennemgå brandtaksationerne for samtlige 50 anførte ejendomme, hvoraf de 2, Astrupgård og gården mnr. 6 i Hvingel, ikke er af Voldbjergs fæstegods, men af Timgårds; disse to taksationer er udaterede, men stammer vel fra omkr. 1800, da disse gårde kom i selveje.

Taksationsforretningerne er affattede temmelig skematisk og i stereotype udtryk, da mange forhold er ens fra sted til sted. Alligevel er der blandt alle enkelthederne også en del bemærkelsesværdige afvigelser fra en vis norm.

Forestillingen om den typiske bondegård som firlænget og sammenbygget, sådan at de enkelte længer vender siden mod hver sit verdenshjørne, holder nok også stik i Hee. Men det er påfaldende, at der næsten ingen steder er overensstemmelse i længdemålene for på den ene side de 2 øst-vest-vendte og på den anden de syd-nord-vendte længer, sådan at hele gården kan opfattes som sammenbygget, med en indelukket gårdsplads (m. tilgang gennem en køreport). Ikke helt få steder er der fra den indtil firfløjede gård bygget noget udad, forskelligt benævnt: en længe, et udskud, en »Quist«.

Husenes *højdemål* anføres ikke. Det er kendt, at de i gammel tid var lave, hvad der vel bl.a. hang sammen med, at de var *snævre*: 5-7 alen var alm. vidde (benævnt dybde); vidden kunne gå ned til 4 alen og 10 var et særsyn. *Længden* var til gengæld tit imponerende; den beregnedes i fag

å 2 alen. *Byggematerialer*: Bindingværk ses ikke nævnt; men husenes tagkonstruktion må have været båret af vægstolper, hvorimellem væggene var lerklinede; mur, grundmur, ses kun ét sted. Tømmeret angives som eg og fyr, men hvordan træsorterne fordelt anvendes, ses ikke. Taget er lyng og strå; stråtække kan jo betyde både rør og halm.

Hvert andet sted ligger stuehuset mod nord; de fleste andre steder mod syd, dog enkelte i øst eller vest, og nogle er ubestemmelige.

Sivert Sørensen, Sønderby, htk. 5.5.1.1. (Skuldbøl)

1. Stuehuset, vester i gården, 9 fag, 6 alen dyb, klinede vægge, stråtække, eg- og fyrtømmer. Indrettet i værelser: I vester ende er kælder, uden loft, m. vinduer og kalkede vægge. Næst v. stuen, der udi loft, vinduer og i nordre side panel for sengene; en jern bilægger kakkelovn, af værdi 12 rigsdaler. Næst ved er frammerset, der udi en skorsten, en ovn og en grue m. en brygger kiedel på ½ td rum(-fang), af værdi 6 rdl.

Dette hus m. kakkelovn og kedel i alt tax for 200 rdl.

2. Østen i gården fæhus, stald og hakkelseshus, 15 fag, har klinede vægge, strå- og lyngtække, eg- og fyrtømmer, tax 70 rdl.

3. Sønden i gården lade (do. materialer), 15 fag 6 alen 80 rdl.

4. Vesten i do. do. do., 12 fag 5 alen 50 alen

I alt tax 400 rdl.

Med denne Taxation er Eieren fornøiet.

Bygningerne findes forsvarlig indrettede for Ildefahre.

Niels Graversen, Ølstoft, htk. 2.6,2.0

1. Stuehuset norden i gården, 12 fag, 6 alen dyb, klinede vægge, strå- og lyngtække, eg- og fyrtømmer, indrettet i værelser: I vester ende kælder m. loft, vinduer, kalkede vægge; næst v. en stue m. loft, vinduer, panel over alt i stuen, uden v. øster side, der er kalket. 1 bilægger kakkelovn, 6 rdl.; næst v. er kiøckenet, hvorudi en bageovn; næst v. bryggerset, hvorudi en skorsten m. en gruekedel, 5 rdl.; næst ved en stue (mere). Stuehuset ialt tax. 180 rdl.

2. Østen i gården et hus, indrettet til tørve- og svinehus samt vognremise 5 fag, 5 al 10 rdl.

3. Sønden i gården 1 lade m. tærskelo og hestestald 22 fag, 6 al. 60 rdl.

4. Vesten do. fæ- og færehus 12 fag, 6 al 30 rdl.

5. Norden for do., ibygt Salshusets vestende

1 lade	6 fag, 6 al.	20 rdl.
--------	--------------	---------

I alt tax		300 rdl.
-----------	--	----------

Sønderbygård var udskilt i 2 selvstændige bygningskomplekser, ret forskellige fra hinanden, og ingen af dem i afsluttet firlænget byggestil. Bemærk en usædvanlig lang og snæver længe.

Knud Nielsens gård, htk. 7,2,12

1. Norden i gården stuehuset	12 fag, 7 al. tax.	300 rdl.
------------------------------	--------------------	----------

2. Østen i do., fæ- og fårehus, heste- og svinestald	33 fag, 5 al. tax	100 rdl.
--	-------------------	----------

3. Sønden i do., lade og tærskelo	22 fag, 6 al. tax.	100 rdl.
-----------------------------------	--------------------	----------

I alt tax.		500 rdl.
------------	--	----------

Lars Olufsens gård, htk. 7,2,1,2

1. Norden i gården stuehuset (m. kakkelovn til 14 rdl.)	10 fag, 7 al tax.	280 rdl.
--	-------------------	----------

2. I nord for dette hus ibygt en Quist	3 fag, 7 al tax.	20 rdl.
--	------------------	---------

3. I Vester ende af stuehuset ibygt et fåre- og kalvehus	9 fag 4 al tax.	20 rdl.
---	-----------------	---------

4. Vesten i gården, fæ- og svinehus	12 fag, 5 al tax.	40 rdl.
-------------------------------------	-------------------	---------

5. I sydenden af nr 4 ibygt mod syd hølade og tærskelo	15 fag, 6 al tax.	50 rdl.
---	-------------------	---------

6. Sønden i gården (ligeledes) hølade og tærskelo	11 fag, 6 al tax.	50 rdl.
--	-------------------	---------

7. Østen i do. stald, hakkelseshus og karlekammer	11 fag, 5 al. tax.	40 rdl.
--	--------------------	---------

I alt tax.		500 rdl.
------------	--	----------

De 2 Sønderbygård-selvejeres købesum var hver især 740 rdl.

Morten Thuesen, Hindø, htk. 9,2,2,0

1. Vesten i gården stuehuset (2 gruekedler, 36 rdl.)	17 fag, 8 al tax.	600 rdl.
---	-------------------	----------

2. Norden i do., lade og tærskelo, 20 fag, 10 alen dyb; i vester ende af dette hus: hestestald,		
---	--	--

3 fag; på nørre side fra vester ende et udskud på 8 fag, og på sønder side 3 fag, 5 al; i vester ende en svinesti ved sønder side	i alt tax.	250 rdl.
3. Østen i gården vognremise og tørvehus	10 fag, 6 al.	20 rdl.
4. Sønden i do., fæ- og fårehus	20 fag, 6 al	130 rdl.
		<hr/>
		I alt tax. 1000 rdl.

Brandtaksationssummen svarede til købesummen for Hindø.

Laust Jonassen, Nørkjær, htk. 6,4,2,2

1. Sønden i gården stuehuset, heri en <i>storstue m. fjælgulv</i> , 1 kakkelovn til værdi 12 rdl., 1 bryggerkedel til 19 rdl. I stuehusets østende ibygt en kvist til nør, 1 fag 7 alen dyb, og ligeledes i vestenden en kvist i nord. Stuehuset 17 fag 9 alen dyb	i alt tax for	500 rdl.
2. Østen i gården lade, remise og svinesti	19 fag 7 al tax for	150 rdl.
3. Norden i do. lade og lo	24 fag 8 al tax for	200 rdl.
4. Vesten i do. hestestald og fårehus	19 fag 7 al tax for	150 rdl.
		<hr/>
		I alt tax 1000 rdl.

Nørkjærgård havde, muligvis uden afbrydelse, i ca. 100 år været dels
ejet, dels fæstet af Voldbjergs ridefogeder. 1793 var købesummen 900
rdl.

De 3 Agersbækgårde havde lige stort hartkorn, ca. 9 tdr., blev hver især
brandforsikret for 500 rdl. og købt til selveje for 700 rdl.

Husmandssteder

Daniel Christensen, Halby, htk. 0,1,0,2

1. Stuehuset i øst og vest	8 fag 6 al tax.	90 rdl.
2. Et hus ibygt stuehuset	3 fag 4 al tax.	10 rdl.
		<hr/>
		I alt 100 rdl.

Anne Christensdatter, Brink, htk. 0,2,0,0

Stuehuset i øster og vester	10 fag 6 al	
Tilbygget v. hver ende et vinkelhus á	3 fag 6 al i alt tax	100 rdl.

Maren Dahl, Hvingel, htk. 0,3,3,2

1. Stuehuset i øster og vester	9 fag 5 al tax	60 rdl.
2. Norden for i gården et hus med lade, lo, fæ- og fårehus	11 fag 5 al tax	40 rdl.
		I alt 100 rdl.

Niels Jensen Prang, Hvingel, htk. 0,7,1,2¼

1. Sønden i gården stuehuset	10 fag 6 al tax	80 rdl.
2. Norden i do. fæhus	7 fag 5 al tax.	30 rdl.
3. Østen for fæhuset lade og lo	10 fag 5 al tax.	40 rdl.
		I alt tax 150 rdl.

Peder Kiildsen, Hedehuse, Sønderby, htk. 0

1. Stuehus	6 fag 5 al tax.	40 rdl.
2. Ibygt et udhus m. lade	2 fag 5 al tax	10 rdl.
		I alt tax 50 rdl.

Disse husmandssteders købesummer var i rækkefølge fra oven: 165 rdl., 65 rdl., 115 rdl., 115 rdl., 40 rdl. Stine og Mette Brand købte »et jordløst hus på heden« for 5 rdl. Dette hus ses ikke brandforsikret.

Sand, Hvingel (gl. foto).

Omkring frigørelsen

Baggrunden for denne var en reformlovgivning. Fra omkr. 1750 havde klartseende folk hævdet et behov for reformer, og enkelte godsejere rundt i landet frigjorde i et vist omfang deres egne fæstebønder. Sidst i 1760'erne gav regeringen midlertidigt los for bortsalg af hovedgårds- og fæstejord. Efter et faktisk statskup (Struensee/Guldborg) slog reaktionen bak. Så tæt på os som på Rydbjerg og Vennergård i Velling var man imidlertid så småt gået i gang, og gik videre, på en slags dispensation, før de egentlig *landboreformers* tid: 1781 udkom forordning om *udskiftning af jordfællesskabet*, og 1788 om *stavnsbåndets ophævelse*, »der ved at fjerne bondens personlige afhængighed af herremanden kom til at symbolisere hele reformtidens stræben efter at give bonden lige kår med hele det øvrige folk. – På forskellig måde opmuntredes til overgang til selveje. Staten gav eksemplet ved at sælge løs af krongodset, interesserede godsejere fulgte efter, en Kreditkasse oprettedes (1786) for at give billige lån til køb, og skattefrihedsbestemmelserne for herregårdene ændredes, så de u hæmmet heraf kunne sælge væk af jorden. – En række forordninger: om tiendens afløsning, om handelens og omsætningens frigørelse, om udparcellering til husmandsbrug – slutter sig hertil.« (Hans Lund).

Det bør nok bemærkes, at ovenstående kun er et uddrag af de i sammenhængen beskrevne reformbestemmelser, men dog de væsentligste af betydning for vor egn derved, at reformerne her gennemførtes i hastigt tempo og i så vidt omfang, at der i løbet af et kort åremål næsten ikke var flere fæste- og hoveriforhold at reformere på. »Reformerne er ellers et værk af Den Store Landbokommission af 1786,« dog altså med undtagelse af udskiftningsforordningen, der var udgået lidt tidligere.

»Det tog nogen tid, inden der kom fart i udskiftningen.« Det er ikke at undres over. Bønderne, konservative af natur, vidste af ældgammel erfaring, hvad fællesskabet indebar indbyrdes og for den enkelte. Det var naturligt, om man ængstedes og var skeptisk indstillet overfor fællesskabets opløsning, der vitterligt ville blive omstændeligt, ville være vanskeligt at overskue og desuden kostede penge til landinspektør, skriver og tinglæsning.

Udskiftning skulle ske, når blot en lodsejer (bruger) indenfor fællesskabet ønskede det, men alle parthavere skulle deltage i bekostningerne i forhold til enhvers hartkorn, og der skulle udarbejdes en plan om en fuldstændig udskiftning af jorderne.

Reformfolkene indså logisk, at det ville være lettest at opnå enighed,

så længe fællesskabets jord var på én hånd (godsejerens). Der blev dog åbnet adgang til at vente indtil en sidste frist på 2-3 år efter (samlet) overgang fra fæste til selveje. Sådan gik det under Voldbjerg gods, hvorom en udskiftningsforretning findes tinglæst 2. marts 1796. En læser i dag vil nu ikke blive meget klogere af at stifte bekendtskab med den. Den omhandler skeldragning mellem landsbyer og enlige gårde; men de »faste punkter«: høje, veje, markdiger og store sten, vil nok i dag være uigenkendelige, enten de nu er forlagte eller helt væk. De egentlige udskiftningsdokumenter og tilhørende kort, udarbejdede af landinspektør Lütken, skal heller ikke være bevarede. Det kan da godt tænkes, at et nøjere studium af markbogen og den tilhørende ekstraktbogs agerbeskrivelser sammenholdt med de langt senere matrikelskort kunne afgive et vist skøn over, hvor tilbunds gående udskiftningen gennemførtes. Billedet vil dog stærkt sløres af, at en mængde parceller var blevet omfordelt i mellemtiden. En af årsagerne kunne nok være en mindre hensigtsmæssig udskiftning sine steder, af markjorder især – enge og hedelodder måtte jo nødvendigvis i mange tilfælde blive fjerntliggende fra ejendommen. Billedet sløres også af andre mulige årsager til parcelhandeler: oprettelse af nye landbrug, men i en del tilfælde det modsatte, en gennemført udstykning og dermed nedlægning, sommetider af en hel gård; det sidste skete formentlig af økonomisk nød. Idelige ejerskifter gennem længere tid forskellige steder taler vel samme sprog. Den første menneskealder eller mere var der for de nye selvejere gennemgående ugunstige konjunkturer, krigsførelse, uføre i pengevæsenet, erhvervs-krise, for landbruget især svær 1818-28.

Men forud var altså opstået den situation, at de hidtidige fæstere blev tilbudt adgang til selvejekøb. Voldbjergs ejer, M. P. Richter indhentede 1792 kongelig bevilling på, at gården måtte beholde sin skattefrihed når godset frasolgtes. Han tilbød da bønderne at sælge dem både bøndergodset og hovedgården samt tillige Hee kirke med kaldsret, tiende og jorder, endvidere Hover kongetiende og endelig fæsteretten til Hee og No kongetiende, i alt 611 tdr. hartkorn.

Fra bøndernes side blev sammensat et udvalg, bestående af sognepræsten, provst Høyer som formand samt »syv af godsets mest ansete bønder«; disse var, fra Hee: Laust Jonassen, Laust Olesen, Knud Nielsen og Christen Pedersen; fra No: Laust Pedersen, Anders Laursen og skolelærer Michel Madsen.

Udvalget bød på det udbudte gods, uden at enighed opnåedes. I et

brev af 2. juni 1792 til udvalgsformanden meddeler sælgeren, »at han har en anden køber, som han skal svare inden 6. juni, hvorfor han kræver udvalgets svar til samme tid på, om det vil antage hans salgstilbud eller ej;« dog lader Richter muligheden for en ny forhandling stå åben. Det sidste skete, og resultatet blev, at udvalget købte godset, som før nævnt ved købekontrakt af 13. juni, for i alt 66.200 rdl. Denne samlede købesum blev stående ved magt, da parterne siden måtte indgå en ny og omredigeret købekontrakt, 10. oktober samme år. Som også nævnt fremførtes et krav om, at købesummen for hver enkelt ejendom skulle specificeres. Staten (kreditor) ville ikke godtage en solidarisk kaution fra købernes side som pantesikkerhed i fæstegodset. Det viste sig, at af dettes udlignede samlede købesum på 41.538 rdl., blev kontant kun betalt 8.562 rdl.

Mere end dette beløb, ca. 13% af den hele købesum for gård og gods m.v., blev der ikke aftalt som kontant betaling ved handelens endelige afslutning. Resten skulle således enten lånes eller på visse vilkår blive stående i det solgte.

Kirketiendens købesum, 6.548 rdl., blev mod købernes solidariske kaution belånt i Kreditkassen for tre fjerdedele af beløbet; den sidste fjerdedel lod Richter stå på 2. prioritet. Afdragstiden blev 3 år.

På samme vis og i samme indbyrdes forhold forholdt Kreditkassen og Richter sig til ordning af restkøbesummerne for bøndergodset – men i et vist mål, tilsammen ca. 20.500 rdl. Kreditkassen har vel afgjort begrænsningen. Afdragstiden blev her ansat til 10 år, og der blev taget pant i ejendommene.

Tilbage at berigtige af de 66.200 rdl. blev ca. 30.000, og efter den anden købekontrakt lod sælgeren netop 30.000 rdl. blive stående i hovedgården i 3 år.

Bønderne agtede, og fik også gennemført indenfor denne frist, en betydelig realisering af hovedgården, idet de udparcellerede en stor del af Voldbjergs enge, af den store Lyngmose i No samt af selve Voldbjerg mark, hvorpå i første omgang rejstes 15-16 ny ejendomme. Ved ombygning på Voldbjerg frigjordes materiale, der anvendtes i de nye ejendomme. Frasalgene indbragte ca. 16.000 rdl. Voldbjerg i sin reducerede skikkelse solgtes 1795 for 7.000 rdl. Det hedder, at bønderne tjente 5.000 rdl. (der afbetaltes på tiendegælden). Dette stemmer med, at i handelen med Richter blev hovedgårdens købesum ca. 17.000 rdl.

Det ses ikke, at Richter fik pantesikkerhed for de 30.000 rdl.; i hovedgården alene var der jo slet ikke plads nok for en sådan. Forholdt det sig

sådan, kunne det vel være forklaring på et dramatisk slutspil, der efter overleveringen kom på et tidspunkt ind i året 1793, da formaliteterne for godskøbets afslutning synes at have været for hånden.

Det siges, at Richter fortrød handelen, krævede sikkerhed for pengene eller ophævelse af købekontrakten, så vidt det kan ses indenfor en kort tidsfrist.

På kontraktfristens sidste dag red Høyer til Lønborggård for hos ejeren, kaptajn Niels Jermiin, at bede om kaution for bønderne. Denne sagde storsindet Ja hertil.

På tilbageridtet skal Høyer været nået til Voldbjerg, hvor Richter og bønderne var forsamlede, i sidste øjeblik før fristen udløb; og straks efter ankomsten styrtede eller kastede hesten sig på jorden, hvor den døde af udmattelse.

Nu kunne godskøbet afsluttes og skøderne udstedes.

Det er nærliggende, som det også fortælles, at bønderne ikke glemte den tjeneste, provsten her havde vist dem. I et bevaret brev fra Høyer til det øvrige udvalg skriver han, at han har gjort hele det store arbejde uden at vente noget vederlag derfor, og heller ikke vil han have noget for sig selv, men han ønsker dog, at der så vidt muligt ved udstykningen af fællesjorderne må blive taget hensyn til, at præstegården får noget tørveskær, hvad der hidtil har savnet.

I 1877 rejste sognebeboerne en mindesten på Høyers grav på Hee kirkegård med denne indskrift:

*Den mand som hviler her i ro
hjælp kraftig vore fædre
til selv at eje jord og bo
derfor vi nu ham hædre.*

Det hedder, at 111 »forrige fæstere« købte Voldbjerg gård og gods, altså også deres hidtidige fæste til selveje. I enkelte tilfælde indtrådte en anden, som regel en søn eller svigersøn, i fæsters sted; desuden ses 3-4 i Hee, som ikke var »forrige fæstere«, at have købt ejendom. De 111 ses at fordele sig sådan: I Hover 6, i Ølstrup 8, i No 49 og i Hee 48 fæstere. I Hee var der desuden 4 fæstere under Timgård: Østergård, Sanddal, Astrupgård samt gården mnr. 6 i Hvingel. Af selvejere var der ved samme tid (1793) 7: Meldgård (2 ejere); den ene gård i Sønderkjær; i Halby mnr. 6 og 10, i Sønderby mnr. 34; samt halve Hundesvang (Bredemærsk), den anden gårdhalvdel var fæste under Slumstrup i Sædding.

Bønderne i Hee var nu, næsten alle, blevet frigjort fra åg og afhængighed over for godsejeren; og det som med ét slag. Efter det anførte må vi tro, at forandringen var mest til det gode. Det at blive sin egen herre medførte jo dog også, at liv og virke blev helt for egen regning og risiko. Det økonomiske ansvar over for skattemyndigheder og ikke mindst kreditorer blev nok så direkte, uden den förstærkning og langmodighed, som i trangstiltfælde *også* var en side hos den humane godsejer.

Foran blev antydet noget om barske vilkår, som de nye selvejere, i øvrigt sammen med landets andre borgere, kom ud for, vist ikke så meget de første 10-15 år, men til gengæld des hårdere det følgende par årtier, måske mere.

Bønders og andre sognefolks vilkår længere frem indtil vore dage søges fra forskellig side draget frem i andre afsnit.

Voldbjerg efter bondefrigørelsen

Bønderne udparcellerede 54 tdr. af Voldbjergs hidtidige 80 tdr. hartkorn. Og det kan nok siges at være på forventet efterbevilling, idet den kongelige approbation, imødekommelse af indsendt ansøgning, først forelå tinglyst i 1814. Køberen af Voldbjerg med resterende 26 tdr. hartkorn, i 1795, var birkedommer Peder Grønlund, efter hvem der skal være blevet mange efterkommere i Hee og andre sogne.

Voldbjerg, som Grønlund havde købt ved auktion (for 7.000 rdl.), blev efter hans død (1819) 1820 igen solgt ved auktion, til dens hidtidige forpagter, tidligere købmand i Ringkøbing Poul Brusén, der blev gift med Grønlunds datter Ane Kirstine (død 1823). Prisen nu var nede i 2.000 rigsbankdaler sølv værdi; det er landbrugskrisen, men tillige møntforringelsen. – Kongetienden af Hee og No, som var fulgt med i købet af Voldbjerg 1793 og efterfølgende gange, afhændedes 1821 til sognebeboerne. Poul Brusén døde i 1829 og samme år blev endnu engang Voldbjerg stillet til auktion, hvor køber blev Thøger Clemmensen, for 2520 rbd. s.v. Han solgte året efter, for 3.200 rbd. rede sølv, til Præstegårdens forpagter Christen Sørensen, der tillige med hustruen Ane Jensdatter kom til sognet fra Stavning. Dette par blev det første af fire led i samme slægt på Voldbjerg. 1861 efterfulgte sønnen Søren Christensen, hvis kone, Kirsten Iversen, var født i No Stampe. Voldbjergs htk. blev, som almindeligt ved 1844 matrikuleringen nedsat betydeligt, til 16½ td., gårdens pris 1861: 63.000 kr. 1878 blev tinglyst afståelse af 52 (?) tdr. land til jernbanen. 1900 tiltrådte 3. generation, Christen Sørensen og hustru Anne Kirstine; hun var født i Sahlholdt v. Herning.

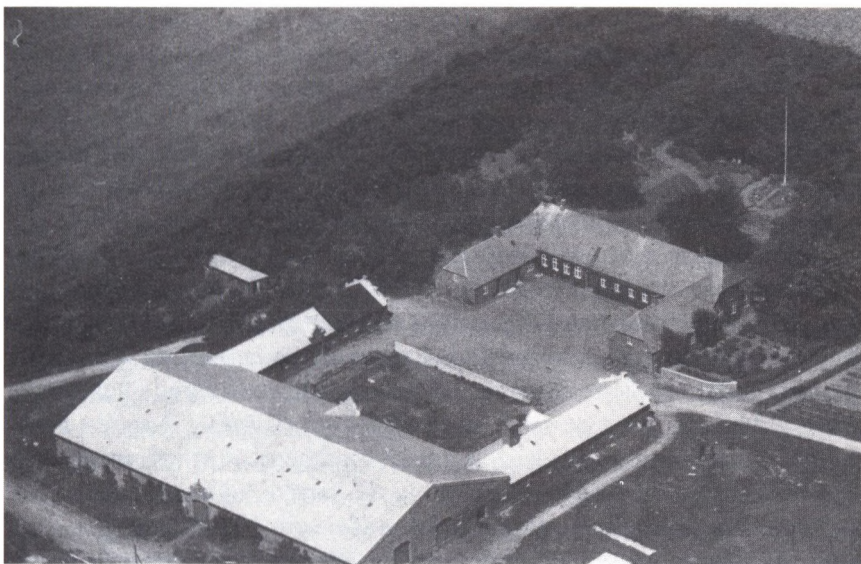

Voldbjerg 1913. Øverst f.v. børnene: Søren, Carl, Karoline, Johannes, Kirsten Laurids. Nederst f.v.: Sidsel, Niels, forældrene sølvbrudeparret Kirstine og Chr. Sørensen, Christian, Ellen. – Kirstine og Chr. Sørensen oplevede at holde guldbryllup. Chr. Sørensen, der var ridder af Dannebrog, blev 95 år gammel.

Ægteparret havde forud en årrække en gård i Thorning; blandt de børn af den store flok, der blev født her, lever endnu Kirsten Sørensen, der oprettede og en lang årrække drev Voldbjerg gartneri; nu er hun 95 år. Chr. Sørensen skildres som en dygtig og oplyst mand med adskillige tilidshverv, bl.a. i amtsrådet. Sønnen Laurids Nybo Voldbjerg Sørensen overtog 1936 Voldbjerg, for 175.000 kr. Han blev gift med Kirstine Birkmose, født i Herborg. Også Laurids Sørensen modtog en række tilidshverv; han er nyligt død.

De betydeligste udstykninger fra Voldbjerg i nyere tid skete omkring 1900 (gården Lille Voldbjerg samt ca. 90 tdr. land i Lyngsmose). Tilliggen- det i dag er omtrent som opgivet i 1940: 111 ha (ca. 200 tdr.l.), deraf 55 ha ager, 51 ha eng, 1½ ha plantage, 1 ha have og gårdsplads, ½ ha vej, 45 ha af engen (klæg) kultiveret og kunstigt afvandet (fra Chr. Sørensens tid).

Laurids Sørensen solgte 1971 Voldbjerg til læge Erik G. Jacobsen, der er født i Skjern, gift med Karen Margrethe Vad. 1983 afhændedes Vold- bjerg til Kristen Korsgaard Thomsen, født i Lem.

Voldbjerg i nutiden.

Kirken

Mission og kirkestiftelse

Et religionsskifte er så indgribende, så betydningsfuldt, at det vel sjældent sker pludselig, uden en forudgående forberedelsestid. Det gælder enkeltmennesket, hvor meget mere så ikke et helt folk.

»På den store Jellingsten, som man har kaldt »Danmarks dåbsattest«, står der, at det var Harald (Blåtand), som gjorde Danerne kristne. Den ære, kongen her har tildelt sig selv, skal ikke fratages ham. Han var den første danske konge, som befalede kristendommen indført i sine riger (ca. 965), men på dette tidspunkt havde danskerne allerede gennem et par hundrede år mødt den nye religion på forskellig vis. – Landets beliggenhed bragte kristne handelsfolk fra Europa hertil, den kristne mission begyndte tidligt at arbejde i landet, og de danske vikinger, som o. 800 begyndte at drage udenlands, kom til områder som Nordfrankrig og England, der allerede længe havde været kristne. De mødte her den kristne kultur, de lagde mærke til, hvor langt de fremmede folk havde drevet det inden for byggeri af huse og slotte og anlæg af byer. De så, hvor teknisk dygtige, de var, hvor kunstfærdigt de kunne forarbejde råmaterialer til varer. Gennem denne kulturpåvirkning forberedtes kristendommens indførelse i Danmark, men det er naturligvis meget svært at måle denne påvirknings betydning, og det er vanskeligt at afgøre, i hvor høj grad den bidrog til at nedbryde det nordiske hedenskab, før de første missionærer ankom. Blot kan vi konstatere, at Danmark blev kristnet længe før det øvrige Norden, og at det skete på mere fredelig vis.«³¹⁾

Missionstiden menes her i landet indledt først i 700-tallet, med munken Willibrords kortvarige, resultatløse missionsforsøg hos kong Ongendus. Missionstidens store navn hos os er jo Ansgar, der 826 kom hertil sammen med kong Harald Klak, der med følge havde været på dåbsrejse hos den tyske kejser. Denne rejse var et led i flere senere stort anlagte missionsforsøg sydfra heroppe i nord, nøje forbundet med storpolitiske magtspil, hvori pavestolen og skiftende tysk-frankiske kejsere var snart forbundsfæller, snart modpoler. Danmark blev periodisk vasalstat under kejserdømmet i syd. Og missionstiden ud var Danmark kirkeorganisatorisk underlagt ærkebispesædet Hamburg-Bremen. Først kong Erik Ejegod fik det gennem lange tider tilstræbte danske mål opfyldt, da han på en pilgrimsrejse i sit dødsår 1103 hos paven i Rom fik udvirket tilladelse til oprettelse af et ærkesæde i Lund i Skåne, for hele Norden.

Almindeligt har man ment, at omkring midten af 1000-tallet var missionstiden tilende, kirkeorganisationen nogenlunde udbygget og landet tilsvarende forsynet med kirkebygninger.

Dermed var der sket et *kultskifte* (anden gudsyndelse). Hvorvidt eller i hvilket omfang denne jævnsides fulgtes op af et virkeligt *trosskifte*, og et dermed nøje forbundet *etisk skifte* (nye moral- og retsbegreber), har historikerne været uenige om – ligesom tildels om de religiøse forestillinger i det hedenskab, som kristendommen ved sit komme hertil blev stillet overfor.

En primitiv folkereligøs forestillingsverden, hvori tilbedtes naturmagter og besværgedes overnaturlige væsener, var nok en realitet, og en uhyre sejlivet realitet, der som egentlig overtro levede videre gennem kristenhedens århundreder, noget til op i vore dage. Men også i en mere artikuleret, højere forestillingsverden brødes det nye med det overlevede, også *inden for kirkemurene*, idet kirken og dens præster for en tid som kompromis lod gamle forestillinger leve videre – under nye navne, som kirken kunne sige god for.

Kildernes sparsomhed, deres ofte knappe, uklare udsagn, deres ofte forudfattede værdidomme, har varieret både troværdighed og tolkning. Det var *Hal Kochs* tese, som han forfægtede i en markant argumentation, at i brydning med et efterslæb af hedenskab befæstedes kristent livssyn og kirkesyn og en kristen livsvandel så vidt ud, at kirkerne rejstes af folk i alle samfundslag: fra kongerne og gejstlige og verdslige stormænd til menige sognebønder – og med kirkestiftelserne talmæssigt i stærk overvægt hos de sidstnævnte, i såkaldede menighedspatronater (fyldigt refereret i »No sogn«).

I historieskrivning i dag tages der større eller mindre afstand fra specielt det sidste synspunkt.

Om Harald Blåtands overgang til kristendommen hedder det, at han blev udsat for pression fra den tyske kejser og ærkebispem af Bremen i forening, men at kongen først blev overbevist og derefter lod sig døbe, da – efter en legende – klerken Poppo bar glødende jern uskadt som bevis for, at sandheden kun var hos os den treenige kristne Gud. »Under alle omstændigheder er Haralds overgang til kristendommen en kendsgerning, det samme gælder hans befaling, at alle undersåtterne skulle følge ham heri. Det fremgår af den indskrift, han lod gøre på den store Jellingsten. De seneste arkæologiske undersøgelser tyder også på, at han

lod rejse en kirke i Jelling af ganske imponerende størrelse. Hvordan han så har båret sig ad med at »gøre Danerne kristne«, ved vi ikke. Måske har han – som landets øverste person i gudsyndigheden – rejst rundt til tingstederne og krævet den nye religion antaget, i hvert fald siger Adam af Bremen i sin krønike 100 år senere, at Harald i nogle tilfælde måtte tvinge kristendommen igennem.«³²⁾

Kirkebyggeri

»De tidligste kirkebygninger opførtes af Ansgar i Slesvig og Ribe, men de forsvandt ret hurtigt igen. De var blevet nedrevet, fortæller Roskildekrøniken (o.1140), og nye blev opført i deres sted, sikkert i begyndelsen af 930'erne. Efter Harald Blåtands døb (o.965) kom der for alvor gang i kirkebyggeriet, og Adam af Bremen hævder, at der på hans egen tid (1070-76) fandtes 300 kirker i Skåne, 150 på Sjælland og 100 på Fyn, tal der dog sikkert er overdrevne. Jylland nævner han mærkeligt nok ikke. De allerfleste af disse var rimeligvis opført af *træ*.

Den ældste *stenkirke*, der omtales i de middelalderlige kilder, er den kirke, Estrid lod opføre efter 1026 i Roskilde som afløser for Haralds trækirke. Fra o.1060 bredte stenbyggeriet sig, og enkelte af disse er delvis bevaret, medens andre kendes fra udgravninger. De første byggedes af natursten, og fra o. 1160 gik man over til den nye teknik, teglstensbyggeri. Den helt store blomstringstid oplevede stenkirkebyggeriet fra o. 1100 og frem til Valdemarstidens slutning i midten af 1200-tallet. Domkirker fornyedes, klosteranlæg rejstes, sognekirker byggedes enten som afløsere for gamle trækirker eller som nye kirker. Henvend 2000 kirker opførtes, og af disse er bevares næsten 1500 i det nuværende Danmark. En imponerende indsats i et samfund, hvor de fleste mennesker stadig boede i lerklinede huse. Det har kostet store økonomiske ofre, og det har krævet betydelig teknisk kunnen og kunstnerisk indsigt.

Allerede i Ansgars biografi fortælles, at det var *kongen*, som skænkede grundene til kirkebyggeriet, og det har vel været det almindelige i det klassesdelte vikingesamfund: kongefamilien og gejstlige og verdslige stormænd har opført kirker på den jord, de ejede, ligesom kong Harald opførte en kirke i Jelling på kongeslægten's gravplads. Vi har også mange vidnesbyrd om, at det var sådanne personer, som i det 11. århundrede var bygherrer for de første store stenkirker i byer som Roskilde, Dalby, Ringsted, Slagelse, Odense o.a.

Men hvem stod bag domkirkerne og de hundreder af kirker i 1100-tallet? Domkirkerne var så store byggeføretagender, at både konge,

biskop og domkapitel må have samarbejdet. Men dette har næppe været tilstrækkeligt. Også lægfolket må kirken flittigt have opfordret til at yde økonomisk bistand, idet den har understreget, at det var et offer, man skyldte Gud. –

Gaver til kirkebyggeri var en fortjenstfuld from gerning, som Gud ville belønne. –

De samme bygherrer har rimeligvis stået bag opførelsen af de hundreder af kirker på landet, og det har næppe været sådan, at det »overvejende flertal« var bygget af sognemændene selv på fællesskabets jord, som Hal Koch mente. Vi har ingen sikre beviser herfor, derimod er der adskillige vidnesbyrd – stifterbilleder og indskrifter – om, at det var velhavende enkeltpersoner, som opførte mange af disse kirker, hvis omfang og udsmykning har været yderst kapitalkrævende, men dette udelukker naturligvis ikke, at nogle kirker kan være opført af sognefolket selv.³³⁾

»Op imod de mange stormandskirker, der lader sig udpege med større eller mindre sikkerhed, er det ikke muligt at stille blot en eneste kirke, der med overbevisende argumentation kan tilskrives et landsbybøndernes eller menige sogneboeres fællesskab; det dementerer imidlertid ingenlunde typens eksistens. Der er talrige større og mindre enkle og anonyme kirker, som udmærket kan være, ja, vel snarest må være skabt ved et samvirke mellem jævne sognefolk, uden at man kan forvente at finde nogen overlevering bevaret herom.

Vi må nøjes med at konstatere, at kirkebyggeri var en udpræget fromhedsgerning for den tids mennesker. Vi må formode, at periodens kirkebyggeri har svaret nogenlunde til befolkningen med hensyn til fordeling og velstandsstruktur, og endelig må vi understrege betydningen af, at der har været evne og vilje til at opføre disse fornemme udtryk for tidens materielle og åndelige kultur.

Selv om et fast egenkirkesystem ikke lader sig påvise, fremgår det dog af talrige vidnesbyrd, at lægmandsindflydelse fra konger, stormænd og jævne sognemænd har været oprindelig og meget omfattende. Kirkerettens bestemmelser herom fra tiden omkr. 1170 er tydelig tale, navnlig artiklen om, at bønderne (sognemændene) skal vælge (antage) præst med biskoppens samtykke. Denne formulering behøver imidlertid ingenlunde at blive tolket entydigt demokratisk, men kan udmærket dække over realiteter som enten kirkeejer alene, eller over kirkeejer med sognemænds samtykke. Det er imod lægmandsindflydelse i almindelighed, at kirkens mænd vender sig med stigende skarphed, indtil kulminationen – (ærkebispesstridighederne).³⁴⁾

Muren om Israels hus

Det er titlen på en afhandling fra 1982. Begrebet findes hos profeten Ezekiel, hvor han (13.5) taler imod falske profeter: »De stillede sig ikke i murbruddet og byggede en mur om Israels hus, så det kunne stå sig i striden på Herrens dag.« Overført på dansk middelalder er afhandlingen et opgør i synet på *kirkenes værn*.

P. G. Lindhardt skrev i en anmeldelse: »En teologisk disputats om det århundrede – 1050-1170 – hvor kirke- og kongemagt udbyggedes og konsolideredes overfor et hidtil bestående ættesamfund af storbonde-slægter.

Ældre »nationale« historikere byggede især på Saxo og godtog hans opdeling af persongalleriet i helte og skurke. Så kom i 1920'erne og 1930'erne de politisk og kulturelt radikale (Erik Arup i Danmark, Curt og Laurits Weibull i Sverige) og blandt dem, trods ikke uvæsentlige nuancer, en kirkehistoriker som Hal Koch.

De vendte op og ned på kilderne, kasserede Saxo og byggede på andre, ofte lige så tendentiøse tekster og tolkede den danske udvikling på baggrund af den almeneuropæiske – bl.a. fordi det danske materiale er så hullet og spinkelt – og dermed anlagde de også et idéhistorisk (eller ideologisk) perspektiv, som gik tilbage til kirkefaderen Augustin, eller rettere: den Augustin-tolkning, hvori middelalderens kampe mellem kejser og pave (konger og bisper) blev anskuet.

Der dannedes en temmelig fast begrebsverden, som så anvendtes på forholdet konge-kirke, og der tegnede sig to linjer: en kirkelig og europæisk moderne række af fyrster og bisper (de hvide) og en anden gruppe, som stod på det gammeldanske (eller germanske) standpunkt og ville underordne kirken under kgl. magt (de sorte).

Nu kommer så en historiker og vender nok en gang op og ned på det hele, dog ingenlunde for at vende tilbage til den nationale historieskrivning før 1900. Han underkaster først samtlige kilder en ny og kritisk tolkning og afslører sig derved som en forsker af meget sikker historisk metode.

Man læser hans gennemgang af Roskildekrøniken, helgenlitteraturen fra Odense (om Knud den Hellige) eller de til liturgisk kult af Knud Lavard beregnede tekster – og vil da være overbevist om, at metoden er sikker nok, selv om den af og til anvendes med en sådan konsekvens, at konsekvensmageri ikke udebliver.

Allerede her er hans kritik af samtlige forgængere påfaldende skarp, og selve fremstillingen af forløbet gennemføres med uhørt hvasse

angreb på alle, som tidligere har skildret perioden. Ingen går fri; yndlingskydeskiverne er Arup, Weibullerne og Koch. Polemikken går ned i de mindste detaljer, og det kan virke trættende, ligesom det giver den i øvrigt yderst velskrevne bog overflødig bredde og mange gentagelser.

I 1920'erne og 1930'erne var det »hypotesen« – når kilderne er så få og så tendensprægede, bliver alle fremstillinger hypotetiske – at det danske samfund omkr. 1100 var et ret så ligevægtigt bondedemokrati, samlet på tingstederne, hvor bønderne selv øvede ret, med stor sans for lighed og billighed. Det svarede til den tids samfundsideal, og det forlængedes af Koch, både i hans primærstudier og i de tre store skildringer af tiden op til 1241, det passede også godt til den aktivitet, han selv udfoldede 1940-43, hvor han landet over bestandig talte om middelalderens demokrati på en sådan måde, at enhver kunne høre, at han tænkte på det af tyskerne aktuelt truede.

Men teorien holder jo ikke på middelalderkilderne – det har vi da også vidst længe, og havde Breengaard interesseret sig for arkæologien, kunne han have fået støtte fra den. I stedet tegner der sig et ættesamfund med radikale uligheder, hvor de førende storbondeslægter helt dominerede. Kongemagten er magtesløs og kirken (dvs. gejstligheden) både politisk og især socialt prisgivet storbondenvældet. Slægtsfejden var den helt normale måde at ordne mellemværender på, oprørsretten (mod kongen) var aldeles legitim og jævnlig anvendt, og resultatet blev, at kirken som andre socialt svage marginalgrupper (kvinder, trælle, fattige, fremmede) var uden værn, så længe ikke en stærk kongemagt kunne være muren om Israels hus.

Arup mente, at kirken var drivkraften i den udvikling, som førte til konges og kirkes etablering, manifesteret ved festen i Ringsted 1170, da kongens far (Knud Lavard) blev helgenkronet og hans søn kronet til efterfølger.

Koch anså kongen som drivkraften, men i Breengaards »hypotese« træder de politiske (slet ikke at tale om de ideologiske) perspektiver helt tilbage for de sociale.

Den europæiske baggrund (som han er dybt fortrolig med) holdes så vidt muligt udenfor, det augustinske begrebsapparat opgives; kilderne søges forstået ud fra konkrete danske forhold, den – meget enkle – tese er, at de kirkelige kilder (i det tidsrum er alle kilder kirkelige) entydigt går i retning af at sikre gejstlighedens sociale og retslige position over for storbøndernes vold gg forfølgelse. Kilderne afspejler de meget håndgribelige erfaringer, kirkens mænd havde gjort i hine ulvetider; det var det,

som fik dem til at virke for en stærk kongemagt, ikke for kongens skyld, men for deres egen.

1170 var målet stort set nået. De kanoniseringsprocesser, som gav Knud konge og Knud hertug helgenværdigheden, skal forstås som etaper i en stigende kriminalisering af det ættesamfund, hvis oprør og fejder havde ført til drab på de to fyrstelige helgener. Kanonisering var konkret og praktisk gejstlig politik.

Bogens væld af spændende detailundersøgelser må her lades uomtalt. Måske ryger en og anden tagsten af det så smukt og metodisk byggede hus, men bogen vil stå sig og være uomgængelig for alle dyrkere af dansk middelalder, og den er i øvrigt skrevet, så den kan læses uden specielle forudsætninger.

Det er ikke et tilfælde, at »hypotesen« er blevet socialhistorisk. Det er næsten lige så selvfølgelig for tiden efter 1968, som kulturradikalismen var for 50-60 år siden. Arup-Weibull-Koch skabte en utrolig givtig forskertradition; det ville ikke undre, om Breengaard har grundet en ny og på sin vis lige så frugtbar.«³⁵⁾

Midt- og vestjyske forhold

Hvad enten – hvor det drejer sig om kirkestiftelser – vægten særligt lægges på et kongeligt, et stormands eller et sognebøndernes initiativ og bekostning, så bliver stående uløste væsentlige spørgsmål. Ingen enkelt forsker, ej heller een »skole« af historikere har fuldtud kunnet klarlægge forholdene, jævnfør kildematerialets omfang og beskaffenhed. Det sikrer, at kirker blev rejst i stort tal og, så vidt vi kan se, i nogenlunde jævn og ligelig fordeling.

For Hardsyssel, der omtrent dækker Ringkøbing amt, findes en ældre undersøgelse (før 1910) af kirkernes stiftelses- og ejendomsforhold. Undersøgelsesresultatet ses ikke siden korrigeret.

Herredskirker, mener forfatteren, P. Severinsen, har her ikke været; det var på øerne og i Skåne. I Jylland hed det *fjerdingkirker* – at forstå som én i hver herredsfjerdning, og da som fjerdingens eneste rigtige »sognekirke«, en *dåbskirke*.

Kun den nærmest tinget liggende fjerdingkirke synes imidlertid nogenlunde sikkert bevidnet; om de øvrige er der kun uklare sagn. Severinsen er tilmed skeptisk overfor en sådan fjerdingkirkeorganisation som oprindelig, og i den forbindelse også overfor et alment kongeligt krav og initiativ bag kirkestiftelserne på dansk grund. At den brede over-

gang fra hedenskabet til kristendommen skulle være sket efter vedtagelse på tinge (på Harald Blåtands befaling), anser han for en uhyggelig, men også urealistisk årsag. »Kongerne hos os synes ikke at have været så pågående som i Norge –. Så har vel her udviklingen nogenlunde fået lov at forløbe fredeligt, efter de stedlige behov.«

Synspunktet er, at fremfor kongen og tinget – var missionen drivkraften i religionsskiftet og de dermed forbundne kirkestiftelser. Et spinkelt grundlag for synspunktet ser Severinsen deri, at visse kilder taler om enkelte private byggeinitiativer: kapeller eller gårdkirker. Sådanne fik som regel snart sognekirkestatus.

Forud for en kirkes indvielse, og antagelse af viet præst, krævedes fra den højere kirkeledelses side, en omfattende sikring af kirkens udstyr med inventar og indtægter (jord) til drift og vedligehold, samt underhold (jord) til præsten. Indvielsen skulle foretages af biskoppen.

Var, eller forblev efter indvielsen, kirkeejendomsretten – kaldet patronatet – på enkeltmandshånd, skulle de visse rettigheder (kaldsretten bl.a.) retsligt sikres ved biskoppernes, i reglen skriftligt affattede, godkendelse.

Severinsen har ikke forefundet skriftlige akter, der kunne bevidne noget sådant enkeltmandspatronat, ej heller hvor to eller flere (underforstået: stormænd) har været fælles om et såkaldt konpatronat, hverken på et stiftelsestidspunkt eller ved eventuel senere overdragelse (til bispedømmet); ej heller har i Hardsyssel noget sådant patronat været bestående til senere tider.

Hardsyssel talte omkring år 1325 i alt 108 kirker. Af disse var en halv snes nordligt i syssellet underlagt klostrene i Gudum, Tvis og Stubbergård (Staby kirke dog under Mariager kloster); men sådan, at det synes klart, at de alle oprindeligt havde været selvstændige sognekirker. Samme forhold gjaldt for Holmslands to kirker, som ved den tid var indtægtsmæssigt tillagt sysselprovsten. Efter reformationen blev alle omhandlede kirker udløst af afhængighedsforholdet.

For samtlige syssellets øvrige kirker gælder, at Severinsen ikke »i det dokumentrige Ribe« har fundet blot et eneste stiftelses- eller overdragelsesdokument, hvilket altså i reglen udformedes i tilfælde, hvor patronerne var kongelige eller stormænd. Noget materiale kan jo være gået tabt. Hvor sognefolket selv stiftede kirke, og hvor det siden overdrog ejendomsretten, skete som regel intet skriftlig nedslag. Disse stiftelser var og blev anonyme.

Man regner med, at det store tal af kirker, hvorover der ikke ses disponeret på anden vis, efterhånden og formentlig i 1200- og 1300-tallene, er enten overdraget til bispestolen (eller anden gejstlig institution) eller også har biskoppen uden videre frit disponeret over dem.

Det er bøndernes sociale afmagt contra kirkens stigende magt, retsligt og formuemæssigt.

Severinsens konklusion på undersøgelsen bliver da, at »indtil noget bestemt foreligger i modsat retning, må man ved hver enkelt af alle disse (Hardsyssels) kirker tænke sig den *grundlagt ved gaver i sognet*.

Med hvilke *gaver* –? Først og fremmest med *jord*, lige fra ganske små stykker til hele gårde. Og det er næsten altid jord i sognet, hvilket nærmest tyder på, at det er folk i sognet, der har skaffet jorden til veje. En del af denne jord overlodes præsten. Dertil kom *tienden*, hvoraf kirken skulle have sin tredjedel. – (tienden) gav kirken en fast indtægt ved siden af landgilden af jorden. I tidens løb føjedes der selvfølgelig jordstykker til som »sjælegaver«, ligesom kirkerne ofte fik *køer*, »jernkøer«, som de kaldtes, der udlejedes –«. ³⁶⁾

Middelalderlige kirkejordebøger er ikke bevarede her fra egnen. 1655 findes derimod i »Hardsyssel Provstis Jordebog« en fortegnelse over hver enkelt af de i alt 98 kirkers formue, og årlige indtægter og udgifter.

Ved den tid var Kronen i pengetrang begyndt vilkårligt at disponere over kirkerne. Først ved en brandskatning som, hvor der ikke var evne til at erlægge denne i penge, kunne berøve en kirke både klokke og altersølv. Siden tienden. Og så sidst selve kirken, der på auktion blev udbudt til salg. I Hardsyssel blev fra 1650 og 100 år frem vistnok alle kirkerne, på nær købstadkirkerne, bortsolgt. Køberne var i reglen godsejere. Ved bondefrigørelsen kom mange kirker i selveje, mens andre blev handlet til bønder og borgere, og i nogle tilfælde derefter først overgik til selveje langt frem i 1900-tallet.

Hee kirke

Tidligere antog man, at kirkerne i mange tilfælde var lagt på en hedensk hellighedsplads, måske for at demonstrere den nye religions overlegenhed; en kirkes placering op ad tingstedet kunne vel yderligere bestyrke antagelsen. I dag hedder det imidlertid, at man intetsteds har kunnet føre bevis for den hidtidige antagelse. Så muligheden for, at Hee kirkes grund har været et hedensk kultsted, synes tvivlsom.

Nærliggende er det derimod at antage, at der forud for stenkirken har stået en trækirke. På No gamle kirketomt stødte man i 1959 på spor af

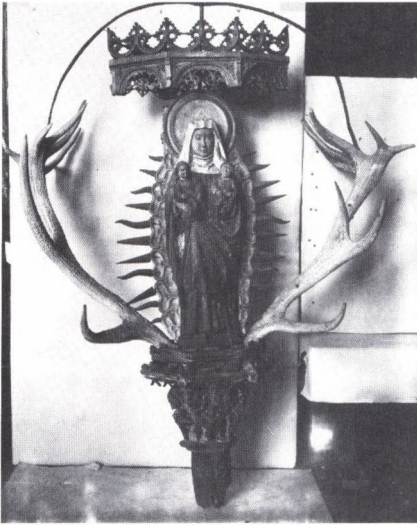
Hee kirke.

to stolpehuller; nøjere udtalte sagkundskaben sig ikke, idet undersøgelsen dengang ikke kunne føres tilbunds.

Hvem byggede kirke i Hee? Vi ved det ikke med sikkerhed. Ifølge P. Severinsens redegørelse for vor egn taler efterretningerne ikke for, at kirken er opført på konge- eller stormandsinitiativ og bekostning (men ved beviser udelukke muligheden kan man heller ikke). Om det i stedet er herredsbønder, der har sluttet sig sammen om opgaven, da taler sandsynligheden for, at det er sket allerede på et trækirke-stadium, idet stenkirkerne i alle herredets sogne er bygget i samme stilperiode, den romanske (rundbuestilen). I øvrigt er det jo Severinsens påstand, at det er bønder, der har bygget i hvert sogn for sig.

Særforhold for kvaderstenskirken i Hee er stadig anerkendt. I Traps beskrivelse (V. udgave, 1965) hedder det: »Den meget anselige kirke, der er et af landets ejendommeligste og mest betydningsfulde bygningsmonumenter fra romansk tid, har været herredskirke og var vistnok viet Vor Frue.«

Storgaard Pedersen var velbevandret i kirkens historie såvel som dens arkitektur og udsmykning. I en stor artikel³⁷⁾ skriver han, at »den fortjener en særlig omtale, da den ikke blot er sysselts smukkeste kirke, men tillige en af vore ejendommeligste landsbykirker«. Og han hævder, at

Figurgruppen Skt. Anna m. Jomfru Maria og Jesusbarnet. (Foto: Nationalmuseet)

»Grunden til, at Hee kirke er blevet særlig udsmykket, må søges i, at den har været fjerdingkirke. Muligvis var fjerdingkirken fra først af herredets dåbskirke«.

En kendsgerning er, at herredstinget havde et arkiv i kirken, i midterrummet i tårnpartiets 2. etage; at der – sikkert undtagelsesvis – har været holdt tingmøde på kirkegården; formentlig er det også rigtigt, at tinget holdt gudstjeneste i kirken.

Om alene sådan sammenknytning af tinget og kirken kan begrunde tingfolkets ydelser til kirkebygningen, specielt tårnpartiet, der i omfang og udsmykning særligt skiller sig ud fra egnens andre kirker – er måske mindre sandsynlig. Sammenhængen er uklar.

Antagelsen af Vor Frue (Jomfru Maria) som kirkens værnehelgen synes at knytte sig til en af Storgaard Pedersen beskrevet figurgruppe i udkåret bemalet egetræ, forestillende Sankt Anna, frembærende Maria og Jesusbarnet; gruppens modstående side har Skt. Barbara. Figurgruppen, med baldakin og konsol, der flankeres af vældige hjortegevirer (nu i Nationalmuseet), havde plads i kapellet, der nu er våbenhus.

Mariadyrkelsen var fremherskende i den katolske tid. Hvor en kirke viedes til Maria eller Vor Frue som værnehelgen, menes kirken særlig velbetænkt med gaver.

I en videre gennemgang af kirken er de fleste oplysninger (til 1912) hentet i Storgaard Pedersens artikel, her gengivet noget sammentrængt.

Kor og skibs byggetid anslåes til ca. 1150, tårnpartiet derimod først til

ca. 1200, men hvert af byggearbejderne kan have strakt sig over en længere årrække. Muligvis har en del af kampestenene skullet hentes langvejs fra, hvor der var større granitrigdom end i egnen her. Slædet i sne og frostføre er stenene møjsommeligt bragt til byggepladsen. Stenhuggerværkstedet fandt man omkring 1900 ved kulegravning ca. 35 meter syd for kirken (ved udgravning til skolebyggeriet), hvor man 25 cm under jordoverfladen stødte på et ca. 30 cm tykt lag skærver.

At kirken er opført i 2 omgange ses af flere forhold: skibet havde de sædvanlige to indgangsdøre, kvindedøren i nordsiden mod vest, mandsdøren overfor, i sydsiden; begge dørene til sin tid tilmurede, endnu synligt. Fundamentet er heller ikke ens under hele bygningskomplekset, idet kor og skib står på 2 rækker granitkvadre, mens tårnpartiet har høj, kraftig (profileret) sokkel; desuden er skiftegangen i skib og tårn uens.

Granittens møjsommelige tilfragtning blev nævnt. Sliddets omfang fatter vi næppe. Tilhugningen, præcist i retvinklede blokke – kvadre – krævede nok kraft, men især teknik. Det var kunst, yderlig kunst, hvor det drejede sig om krumhugne sten: hjørner og overliggere, for ikke at tale om søjler, murpiller og anden bygningsudsmykning. Dertil en afstemning af naturgivet farvespil i byggelementers (kvadres) facadeside.

Selve opsætningen af byggestenene var jo kronen på bygningsværket i ydre forstand. Hvordan man fysisk-teknisk magtede at løfte og placere specielt kvadrene i højden, er vanskeligt at fatte. Det kan vel kun være foregået ved et hejse-vindeværk, med tæt samarbejde mellem folk på stilladset og dem nedenfor. Bygmesteren har skullet dirigere det hele, også på stenhuggerpladsen. Vi ved ikke, om entreprisen har været for omfattende til, at bygmester og stenmester var én og samme mand.

Vi kunne gå bygningsværket rundt og begynde ved korets østgavl, der er uden runding (apsis). Som almindeligt har der været et vindue i gavlen, det skulle kaste lys indover alteret, der oprindeligt var af sten. Efter reformationen, da der opsattes altertavle, tilmuredes vinduet; en rundbuet overligger lod man forblive. Ved korets nordside var senere tilbygget et sakristi (rum for altertøj og messeklæder, præsteværelse); det er nedbrudt efter 1769.

I skibets nordmur sad smalle vinduer, mindre end halv størrelse af de, der blev indsat ved restaureringen for nu 100 år siden.

»Det er imidlertid tårnbygningen, der gør kirken så ejendommelig, at den har draget de bygningskyndiges opmærksomhed på sig gennem lang tid«: I 1841, men specielt i 1860'erne og -70'erne blev kirken gentagne undersøgt og beskrevet af tidens måske højeste sagkundskab. Der

Kirken med nuværende sidebygninger.

pegedes på, at tårnpartiet og særligt indgangsportalen har lighed med Ribe domkirkes (der igen har forbilleder i Nordtysklands kirkebygningskunst), og at Hee kirkes bygmester har arbejdet med i Ribe. »Særlig ved kirkens indgangsportal lægger man mærke til den kunstfærdighed, hvormed der er arbejdet. På begge sider af indgangen findes smukt formede søjler, hvis kapitæler (søjlehoveder) er smykkede med bladformer omkransede af fine perlebånd. Også den halvrunde overligger (tympanon) er smykket med en fremstilling i basrelief (svag fremhævning på flad grund) af to løver, der har en figur mellem sig, der måske forestiller en monstrans. Desuden prydes tårnets nederste stokværk af slanke pilastre (flade murpiller), der træder frem mellem blændingerne (flade murnicher), og oppe på murhjørnerne under halvtagene, der dækker de såkaldte »Fru Ellens Kamre«, findes slanke søjler. – På tårnets sider findes smukt formede kragsten (konsolsten), hvor blændingernes buer begynder, og i muren under halvtagene findes vindøjer hver for sig udhuggede i en enkelt sten. Ind i det midterste kammer i andet stokværk kommer lyset gennem to små åbninger, der er 3 tommer brede og 9 tommer høje og byggede så kunstfærdigt, at de kan oplyse det store rum rigtig godt.

Den store murflade over disse vindøjer er prydet med et par trolde-masker. –

I de to nederste stokværk af tårnet findes en gennemført tredeling. Den sydlige part af tårnets nederste rum er optaget af en svær vindeltrappe, som er bygget af granit og fører op til andet stokværk. Denne trappe får sparsomt lys gennem en lille pyntelig vinduesåbning, som udvendig er prydet med perlebånd indhugne i granitten. Lige for vindeltrappen findes mod nord en mægtig firkantet granitpille, der tjener til støtte for muren i andet stokværk –.«

På skibets sydside er vestligst en udbygning, oprindeligt gravkapel, fra 1884 våbenhus. »Forud for Hee kirkes restauration 1884 fandtes øst for gravkapellet endvidere to tilbygninger ud mod syd, og de kaldtes No kirke. Om disse tilbygninger findes følgende meddelelse i præsteindberetningen fra 1638: »Der ehr ehn Sogen annexeret till Hie sogen, som kaldis Nue sogen, huis kircke ehr for mange aar siden nedbrøt och udi tuende capeller opbyggt till den sønder siide paa Hie kircke, huor forskrefne Nue sognefolck indnu haffuer deris stoelstade och kaldis Nue kircke –«. Ved Hee kirkes restauration blev den halve del af tilbygningerne fjernet, fordi No sogn 1877 havde fået sin egen kirke, men den store hjørnesten af den østlige mur ligger endnu på sin plads, så man kan se dens udstrækning«.

I mangfoldige af landets kirker fra middelalderen har adelen på forskellig vis gjort sig bemærket også i tilfælde, hvor man ikke ved af, at vedkommende var kirkestifter eller senere i middelalderen kirkeejer. Som regel blev der for påmindelsen i kirken skænket denne gaver: en klokke, et alterbillede, undertiden et kapel, eller jord. Hee kirke er ingen undtagelse – undtagen måske på et enkelt punkt.

I tårnets 2. etages 3 rum var som anført det midterste herredsarkiv. Hvad bestemmelsen med de to yderrum oprindeligt var, er uklart. På et vist tidspunkt skal de være blevet taget i brug. I sognepræsten Jens Christensen Gjødstrups indberetning 1638 hedder det også: »Ahnlangende Hie kiercke, da ehr dend ehn meget schiøn kiercke, opbyggt aff graa huggen stien inden och uden; offuen i tornet ehr tuende kammere, ehn paa dend sønder och ehn paa dend nær siide med sehydegabber udaff, huor paa siges ehn frue aff Wolberg ved naffn ild frue Elle schal undertiden haffue holdit hus, naar hun med sin hosbond ej kunde forenis«.

En kerne af sandhed har der vel været i den ejendommelige knappe overlevering, der var dunkel allerede på beretterens tid. Det synes, at præsten ikke har vidst, hvem af tre mulige, denne fru Ellen kunne være.

Det beror vel også på fortolkning, hvorvidt den folkelige overlevering sigter til ondsind, eventuelt utroskab som motiv for fruens afsondring i kirketårnet. *Ilde* var *det* i hvert fald.

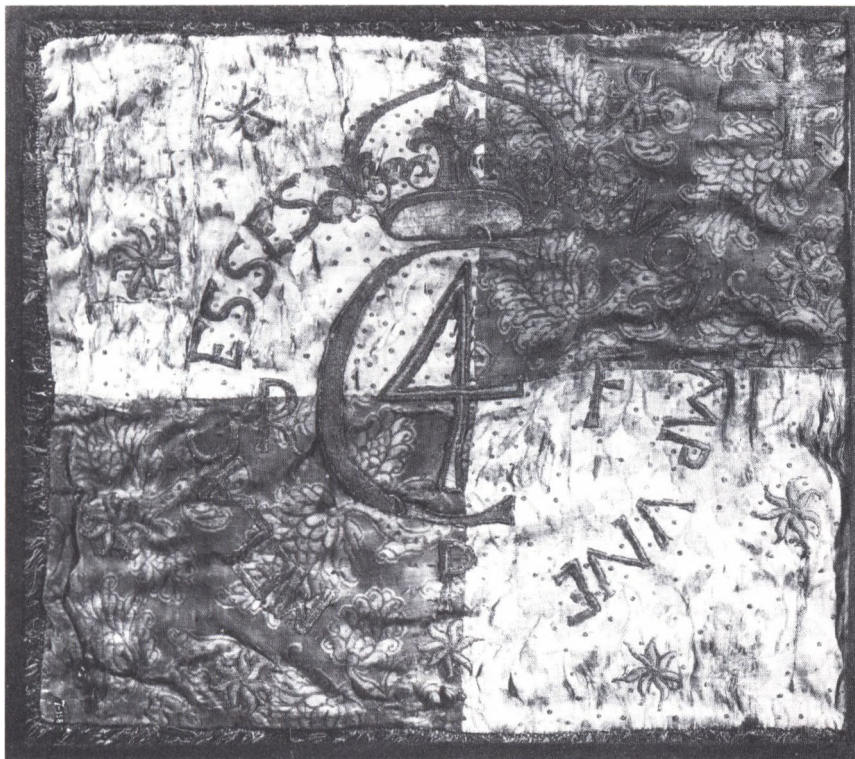
Præsten Falk Rønne har i fri digtning sin egen version, der kort kan gengives sådan: Ridderen på Voldbjerg var nylig gift, da han blev kaldt i leding. En tid derefter lå ledingshæren i lejr. Af længsel efter sin unge brud sneg ridderen sig i aftenmørke med sin hest ubemærket ud og jog mod Voldbjerg, hvor det lykkedes ham, ligeledes ubemærket, at nå frem til sine længsels mål. En kort, lykkelig nat. Længe før daggry var ridderen på tilbagevejen.

Efter nogen tids forløb vidste fruene sig i omstændigheder. Angsten greb hende. I sin situation var hun sikker på vanære; røbedes ægtemanden, stod han til straf for desertering. I sin kvide bad fru Ellen om hjælp hos præsten, på hvis råd hun tog ophold i tårnkamrene; kun en tro tjenerinde blev medvider.

Måned gik for måned; ridderen var stadig fraværende. Til sin tid fødte hans frue i sit eksil en søn. Den gamle tjenestepige klarede løbende alt det fornødne, stadig med præsten som eneste medvider. Kort tid efter sønnens fødsel løstes ridderen velbeholden af leding. Sceneriet omkring hans hjemkomst lader vi uomtalt, nævner blot, at nu havde fru Ellens kamre tjent deres mission.

Kapellet (nu våbenhus) menes tilbygget ca. 1460 af Peder Skram, der indstiftede flere messer, hvoraf en sjælemesse for sine forældre, sine hustruer og børn og sig selv. Peder Skram og hans to hustruer menes bisat i kapellets underjordiske begravelse. – Kapellet skal være ombygget i slutningen af 1600-tallet, i Otto Rantzaus tid, og da udsmykket med sandstens epitafier (mindetavler), der siden blev gjort utydelige ved overkalkning. Oplysning herom har Storgaard Pedersen fra præstekaldets embedsbog, der videre beretter, at der i kapellet henstod to egetræskister betrukne med sort læder, der sagdes at rumme grev Rantzau og frue, og desuden kister med medlemmer af familien Richter. I loftet oven over Rantzaus kister hængte et våben, hvori en lanse og et kårdehefte; vedhæftet lansen en rød silkefane med et i guldbroderi påsyet våben, årstallet 1645 og en latinsk inskription, på dansk: »Mig skal ingen udæske ustraffet.« – Denne rytterfane, der også bar Chr. IVs monogram, blev siden deponeret på Rosenborg.

Da ingen gravstedskapital forefandt, søgte beboerne, som kirkens ejere, om at få nedlagt kapellet. Dette blev tilladt, såfremt ingen pårø-

Gravkapellets rytterfane. (Foto: Rosenborg)

rende til de gravsatte på opråb meldte sig til vedligeholdet. Det skete ikke, hvorpå kisterne i 1873 gravsattes på kirkegården.

Gravkapellet var åbenbart i ældre tid rigt, nærmest overlæst udsmykket. Foruden ovennævnte og den foran omtalte figurgruppe berettes herom: »Mellem gravkapellet og kirken findes endnu (1912) det oprindelige tralleværk (foldeværk), der øverst bærer en række jernspyd med modhager. I buen ind mod kapellet er indmuret et monstransgemme, der indvendig bærer billedet af en monstrans (beholder sædvanligt af ædelmetal for hostien = alterbrødet) og indskriften (latin; på dansk: Se englenes brød). – Indvendig på monstransgemmaets dør findes et billede af den tornekrønedede Kristus med et neg og en vinranke i hænderne. Og ved siden deraf står tvende våbenmærker: En enhjørning, der er den gamle Skram-slægts våben, hvorunder står H. P. S. Og tre krager, hvorunder står F. E. K. Der er ingen tvivl om, at disse bogstaver betyder: Hr. Peder Skram og Fru Ellen Krag.«

Monstransgemmets dør udvendig.

Det er disse sidstnævnte udsmykninger i forfald, man iagttog, da rummet (våbenhuset) nylig fik en gennemgribende omgang, udført af muremester Martin Dueholm, Tim. – »Først har Nationalmuseets konservator, Mogens Larsen, gennemgået kirkens indre og udarbejdet en omfattende rapport om, hvordan inventaret bedst bliver bevaret i fremtiden. Derefter har arkitekt Ib Lydholm, Thisted, der er ekspert på kirkerestaureringsområdet, vurderet og lavet overslag over, hvad det vil koste at restaurere de forskellige ting.

I øjeblikket figurerer tallet 780.000 kr. på budgettet, men –. Indledningsvis hed det i øvrigt, »at menighedsrådet i Hee har i de senere år anvendt store beløb på at forbedre den smukke romanske kirkes ydre, med blandt andet tagomlægninger.« (Ringkjøbing Amts Dagblad for 18. september 1984).

Kirkens indre fik også i 1957 en vis omgang. *Jens Ditlevsen*, der havde

Gemmets indvendige udsmykning.

snedkerarbejdet, skriver i sine erindringer følgende om våbenhuset: »Munkestensgulvet i våbenhuset blev lagt om. Da det blev taget op, kom det gamle gravkammer til syne. Det var muret op af røde sten og havde foroven været afsluttet med en hvælving, som forlængst var slået ned, da der blev lagt gulv. Selve graven var fyldt op med sand og kampesten. Da præsten så det, blev det taget op og rensat. Nedgangen var også muret, i hvad vi kalder en kvart svings trappe, som står tydeligt i dag. Man fandt i gravkammeret hvad man mente var skeletterne af to voksne; de blev lagt ned i bunden af kammeret, som vi afdækkede med jernbanesveller. Der blev lavet en lem, så man kan komme derned. Så blev gulvet lagt igen af røde sten.«

Døbefonten er sandsynligvis den oprindelige, og som sådan det eneste stykke tilbageværende inventar fra kirkens første tid. Fonten er smykket med udhuggede bladornamenter på kummen. Dåbsfadet anses fra ca. 1575 og af sydtysk oprindelse (Trap). Over fonten er en himmel, af form som en krone, med fremstilling af Jesu dåb, omgivet af apostlene; på topstykket ses den sejrende Kristus.

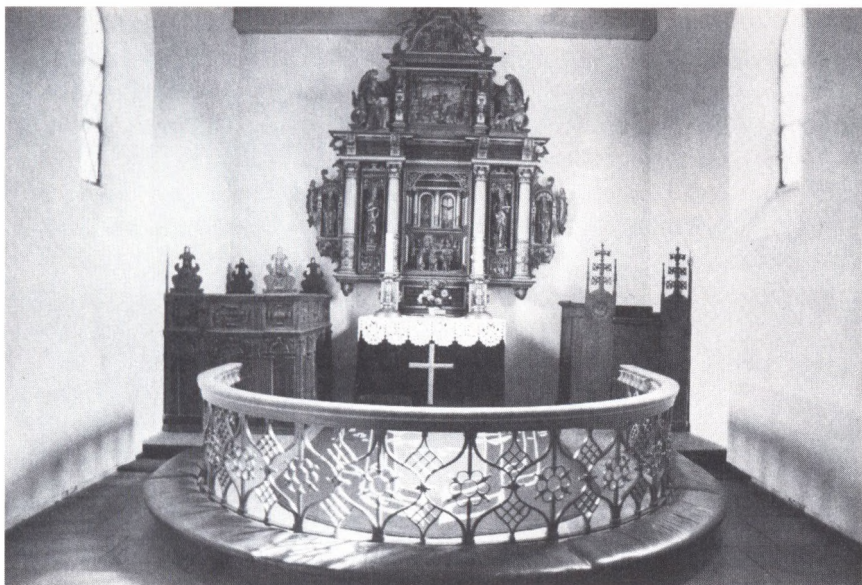
Fontehimmelen må anses for skænket kirken af Otto Krag og frue, da den bærer deres fædrene og mødrene våbener. – Samme våbener ses på gavlene af de to øverste kirkestole. De to næstøverste stole bærer slægterne Fasti og Spends våbener.

Dåbsfadet med udsmykning.

Døbefont og prædikestol.

Koret med righoldig udsmykning.

Altartavlen (der afløste en ældre, som 1639 solgtes til Nørre Omme kirke) er skåret i egetræ 1635, formentlig i Ålborg. »Det er en mængde figurer, billedskæreren har udstyret – (tavlen) med. Den ydre ramme er især udsmykket med godt skårne figurer. Selve tavlen har en smal og spinkel underbygning, som bærer et bredere midtparti; afdelt med fire søjler, der bærer en svær gesims. Den bærer igen et smallere topstykke, der er delt i to felter. De mange allegoriske (symbolske) figurer i rammen skal forestille havets og jordens kræfter, der lægges i bånd for at frembære menneskeslægten. I det store midtparti forneden fremstilles den hellige Nadver. – Over disse figurer ses Kundskabens Træ med slangen, og ved siden deraf Lovens tavler, med et slør over. I de øverste felter fremstilles korsfæstelsen og Jesu Opstandelse. De to engleskikkelser med symbolerne for troen, håbet og kærligheden skal forestille himlen, hvor menneskelivet når sin højeste blomstring.

Som helhed gør altartavlen indtryk af at være et betydeligt kunstværk for sin tid –«

Altartavlen blev bekostet af Niels Krag. Den bærer ægteparret Krag forældrevåbener.

1884 blev altartavlen omhyggeligt restaureret af dekorationsmaler H. Svendsen, København.

»No kirke« tv., med apstemalerier; th. våbenhus (tidl. kapel).

(Kirkefotos: Kjeld A. Hansen)

Prædikestolen bærer årstallen 1684; en himmel oven over skal være samtidig. Stolen har fem malerier: Korsfæstelsen, opstandelsen, himmelfarten, himmeltronen samt Helligåndens udgydelse.

Et krucifix, Kristus på korset, menes udskåret omkring 1450; det er ophængt på kirkeskibets væg, tidligere hang det over korbuen.

Præstestolen i korets nordside er skåret i fyrretræ i renæssancestil. (o.1600). Degnestolen ved sydsiden er i egetræ, formentlig udgået fra et Ribe-værksted. Stolen bærer Munk- og Juelvåbener, samt årstallet 1523 – men det er vist degnens private »træskærer«arbejde.

Til komplettering af kirkeinventaret samt til udsmykning og forskønnelse har flere af menigheden ydet bidrag. Omtalt er af Storgaard Pedersen følgende: 1907: Grosserer i Ålborg Jeppe Poulsen (født i Østergård) skænkede 3000 kr., for hvilket beløb blev lagt nyt korgulv, nyt kortæppe og alterklæde og opsat et smedejernsgitter ved alterskranken; desuden ny dør i tårnportalen. Lysekronerne samt modelskibet »håbet« skyldes ligeledes Jeppe Poulsen. 1923: Gårdmandsenke Sofie Vester-

gaard skænkede en sølvdåbskande. 1899 skænkede enke efter Søren Christensen, Voldbjerg, midler til beplantning af kirkegården. 1953 skænkede lærerinde Agnes Svindt en alterdisk af sølv.

Kirken har to klokker, en større og en mindre. I et synsvidne år 1700 hedder det om den mindre: »Det berettes af gamle mænd, at nogle år før det sidste svenske indfald havde fogden Iver Lauridsen på Voldbjerg ladet nedtage et blytækket spir, der stod på overgangen mellem kor og skib. I dette spir hang en liden messeklokke, der siden havde sin plads under korets tag.« Såvidt bekendt er det denne klokke, der nu som den lille hænger i tårnet.

Om den store klokke hed det i synsvidnet: »I tårnet hang en god klokke, som kunne ringes.« Et syn 1774 meddeler, at den nu er revnet. 1783 lod Voldbjergs ejer Peder Nissen og hustru Bodil Hillerup bekoste klokken omstøbt, hos Daniel Reimer, Randers. I 1932 blev denne den store klokke igen omstøbt, nu hos De Smithske Jernstøberier, i Ålborg. Indskriften på klokken fortæller herom. – Klokken har en skøn klang.

Som nævnt lagde Kronen til sin tid beslag på kirkerne med disses værdier og solgte ud deraf. Ved auktion 1711 i Ribe (skøde 1720) blev grev Rantzau til Voldbjerg tilslået Hee kirke med tiende (44 tdr. hartkorn) og jorder (9 tdr. hartkorn).

Kirketårnet stod med store lodrette revner i murene, da det »i et i sommeren 1720 indfaldende Guds vejr og storm blev nedslaget «– Rantzau som kirkeejers lod det nedstyrkede genopføre, men arkitektonisk hensynsløst og, efter sågkyndigt udsagn – dog først 150 år senere – ikke solidt nok.

»Den daværende sognepræst i Hee, J. C. H. Molbech, interesserede sig meget for kirkens restauration, og efter gentagne undersøgelser og overvejelse blev der efter hans forslag indsendt ansøgning om støtte fra statens side; der blev da bevilget 30.000 kr. til tårnets restauration på betingelse af, at sognets beboere (nu kirkens ejere) i øvrigt lod kirken istandsætte efter anvisning af professor H. Storck. I henvend to år (1882-84) blev der arbejdet på så vidt muligt at føre kirken tilbage til sin oprindelige stil. Tårnet måtte helt ombygges, men kun mindre partier af de øvrige mure trængte dertil. Arkitekt Wiinholt førte det daglige tilsyn med kirkens ombygning, der i alt kostede 52.000 kr. Kirkens indvendige udsmykning blev på en særdeles dygtig måde besørget af dekorationsmaler H. Svendsen, København.« Kirkeregnskabet udviser, at en malermester fra Vejle arbejdede med; desuden havde to mestre fra samme by murer- og tømrentreprisen. Derudover havde også sognets egne håndværkere nogen beskæftigelse, således snedker Niels Peter Jeppesen,

der forfærdigede et pulpitur, med bænke. Heroppe placeredes kirkens harmonium, der blev anskaffet 1896 (udskiftet 1909 med et *pibe-orgel*, fra orgelbygger Emil Nielsen, Århus).

Ved siden af statstilskudet til restaureringens bekostning optog kirkeudvalget (af sognerådet) et banklån på 21.500 kr., der var endeligt indfriet i 1910. Ved restaureringen anskaffedes det første *varmeapparat*, pris 975 kr., der afholdtes dels ved frivillige bidrag, dels ved ligning på ejendommenes andele i kirketiende-købesummen (1793). På dette grundlag pålignedes årligt til kirkens drift og vedligehold, idet man dog havde enkelte småindtægter til supplerig: Et bankaktieudbytte samt bortleje af grund og græsning på kirkens »fortov« og tillige af kirkegårdens afgrøde!

Et notat i regnskabsbogen kan give os et indblik i, hvordan man ved den tid klarede de fleste funktioner ved kirken (udover præstens og kirkesangerens): »År 1884 den 30. december bortlejedes Hee kirkegårds afgrøde for 1885, og blev tilslået Jacob Tobiasen for 7 kroner; endvidere græsningen af samme kirkes fortog for. s. tid, og blev tilslået Laust Nielsen for 7 kr. 25 øre.

S.d. bortliciteredes opfyringen og tilbørlig rensning af varmeapparatet, samt udluftning af kirken (efter at der har været fyret i bemeldte varmeapparat i Hee kirke) for året 1885, samt kirkeklokkernes smørelse, ringning over almissemønstre og tilsynet med ringning over lig i almindelighed sammesteds. Alt tilslået Laust Nielsen og Peder Chr. Toustrup for 23 kr. 50 øre årlig, og gjælder denne accord for 3 år, 1885-87, begge incl.

De samme mænd får i s. tid af lærer P. C. Pedersen 23 kr. årlig for ringning morgen og aften, og for kirkens tilbørlige rengjøring.«

Varmeapparatet blev fornyet i 1900. Og igen i 1923. Orglet i 1957.

Om restaureringsarbejdet 1957 fortæller Jens Ditlevsen videre: »Da blev der indlagt el-varme. Vi havde da alle stole og gulve brækket op, og de blev reparerede. Der fandtes ikke noget særligt under gulvet. Prædikestolen blev sænket et trappetrin. Da vi tog de to søjler ned, som står under stolen, for at blive afkortet foroven, var der et firkantet hoved, hvori der lå et hønseæg, hvorpå der stod skrevet arkitektens navn fra den første restaurering. Ægget blev opbevaret i præsteboligen, indtil vi var færdige til at sætte søjlerne under igen. Så blev mit navn skrevet på ægget; det er ikke sikkert, det kommer for dagens lys mere. Stolen står måske urørt i hundrede år eller mere.

Døbefonten blev flyttet fra koret ned i skibet. Det gamle orgel blev taget ned. Og det pulpitur, som var sat op på østsiden af orglet, blev taget ned og sat op tværs over det, vi kalder No kirke. Pulpituret har maleri af de tolv apostle; for enden af orglet var billeder af tro, håb og kærlighed, men de blev ikke sat op igen; man mente ikke, der kunne blive plads til dem. De synes jeg nu var en skam; nu ligger de på loftet.

Selve restaureringen var en oplevelse for mig, som jeg aldrig glemmer.«

Præster siden Reformationen

Middelalderens præster i Hee er os ubekendte, bortset fra at et par omtales i tingsvidner sidst i 1400-tallet. Vi kender heller ikke, hvorvidt de helt fra kirkestiftelsestiden betjente også No sogn. Fra et ubestemt tidspunkt efter 1325, hvor No kirke betegnes som øde, må vi vel påregne, at No var anneks til Hee sogn; og fra den tid, formentlig indenfor en halv snes år efter Reformationen i 1536, da No kirke blev nedbrudt, blev No og Hee sogne sammenlagt.

I »No sogn« blev søgt givet en karakteristik af hver enkelt i præsterækken, hvor dette var muligt. Her nøjes vi med enkle data.

Morten Perssøn, indtil 1548. Efterfulgt af sønnen

Peder Mortensen, 1548-95, fra 1584 provst i Hing herred. Død i kaldet.

Michel Nielsen, 1595-1622, gift m. formandens enke. Død i kaldet.

Jens Christensen Gjødstrup, 1622-66; 1649 provst. Præstesøn, f. i Snebjerg.

Niels Jensen Gjødstrup, 1666-89, forriges søn, død i embedet. Enken g.m.

Lauge Berentsen Wedel, 1689-1739, af præsteslægt, f. i Ribe. Død 1739 i Hee.

Otto Offersen Höyer, 1739-57, f. 1695 i Uldum. Ægtede enken, og døde i Hee.

Peder Pedersen Lundager, 1757-79. Købmandssøn, f. i Verninge på Fyn.

Jens Bonne Höyer, 1779-1822, provst, søn af Andr. Höyer, som forud ejede Voldbjerg og kirken. Havde 1816-22 kapellan, And. Andersen Ørbæk. Død 1826 i Hee.

Jens Chr. Blicher, var vistnok højst et halvt år her. Byttede embede med David Plesner, 1823-33. Død i embedet. Enken overlevede i 32 år.

John Thomsen Gad, 1833-47; 1841 provst. Skibsredersøn, f. i København.

- Peter Rasmussen, 1848-68. Gårdmandssøn, f. i Næsbyhovedbroby. Død i kaldet.
- J. C. H. Molbech, 1868-95, akademikersøn, f. 1816 i Slagelse. Død i Hee 1900.
- Jørgen Chr. Falk Rønne, 1895-1900. Præstesøn, f. 1865 i Ræhr, død i København. Havde 1898 hjælpepræst, R. J. T. Andresen (senere dansk præst i Argentina).
- Jørgen Hansen Jensen, 1901-15, søn af gmd; f. 1866 i Fårup. Død i embede på Fyn.
- Jens Peder Kristensen Skjoldborg, 1916-21. Søn af gmd; f. i Skjoldborg i Thy, død i Broager, 95 år gl.
- Johannes Sørensen, 1921-49, gårdmandssøn, f. 1879 i Ny Sogn, død 1962 i København.
- Helge Stig Bårris, 1950-66. Præstesøn, f. 1911 i Nykøbing M. Død 1981 i Nyborg.
- Erik Bruun, 1966- . Lærersøn, født 1926 i Alslev ved Varde.

Degne og kirkesangere

Hvorvidt *degneembedet* er jævngammel med præstens og dermed med kirkestiftelsen, ved man vistnok ikke, men det er i hvert fald fra middelalderen. »Degnen (latin: diaconus, tjener), kirkelig embedsmand, der leder kirkesangen og er præstens medhjælper i hans embedsforretninger«, er leksikonoplysning, med tilføjelse, at degneembedet afskaffedes 1814 (skoleloven). At degnen også skulle være lærer, kom først til efter reformationen.

I tingsvidne 1477 nævnes Jep Degn i He, og i andre indtil 1523 Hans Degn i He, og siden Hans Skriver i He. I degnestolen i kirken er skåret P. M. V. 1523. – Degnen som sådan var altså en virkelighed dengang. I omkring 100 år var degnekaldet lagt under latinskolen i Ringkøbing; herfra arrangerede man sig med en såkaldt løbedegn, i realiteten tit en jævn, enfoldig bondemand. 1652 anordnedes en sædedegn i Hee, en i sognet fastboende embedsmand. Fra 1655 var det læreren (siden førstelæreren) ved hovedskolen, der forestod den forordnede kirketjeneste, indtil i 1982 Sigvald Laursen tog sin afsked. Da havde altså over lange tider kirketjenesten officielt været en *kirkesangertjeneste*. Men som bekendt blev meget længe »degnetitlen« vedhængende! – Kirkesanger er nu Vagn Holm Mortensen.

Forhen bestod den ordning, at Hvingel skoledistrikt også var et

kirke-distrikt i den forstand, at læreren (førstelæreren) nød en forholds-mæssig part af offer og akciden-ser (v. dåb, bryllup, begravelse og højti-derne). Om den vikarkirketjeneste, han varetog ved Hee kirke, havde årsag deri, er uklart.

Organister

Ved anskaffelsen af harmoniet 1896 i Hee kirke antog man som organist Peter August Jørgensen, søn af en fiskeeksportør i Ringkøbing. Fra 1915, da No kirke fik orgel, virkede P. A. Jørgensen også her, og han varetog tjenesten ved begge kirker indtil 1937. Fra sin bopæl i Ringkøbing foretog han turene til og fra og mellem kirkerne til fods. For Jørgensen, der var ugift, var vistnok livet igennem musikken den store interesse. Som ungt menneske havde han forskaffet sig en sådan uddannelse, at han kunne medvirke i koncerter, der blev rosede anmeldt. 1937-52 virkede lærerinde Kirstine Th. Nielsen (gift Andersen) som Hee kirkes organist. 1953-59, lærerinde Agnes Svindt. 1959-74, lærerinde Birgit Busk Jensen, Ringkøbing. 1974-78, lærerinde Inger Augustinussen, Stadi. Fra 1978, igen Birgit Busk Jensen.

Andre medarbejdere

Regnskabsbogen er løbende (indtil ca. 1920) lidet oplysende om navne, tjenester og aflønning, udover hvad foran er anført fra 1880'erne. Så længe, der ikke var dannet menighedsråd til forvaltningen, har dog kommunen, der skulle ansætte og direkte afholde udgifterne, i forhandlingsbogen supplerende oplysninger.

En ordning som den i notatet fra 1880'erne indeholdte er formentlig blevet videreført nogen tid; der ses dog også løst dagsarbejde aflønnet. Jacob Tobiasen havde nok *kirkegårdens renholdelse* og *gravkastningen* en årrække frem, til omkr. 1910. Derefter Niels Thomsen, der udførte dette arbejde til ca. 1930; så Iver Hedegaard; 1935-55 Jens Peder Christensen, hvorefter Marius Pedersen overtog.

Rengøringen af kirken havde Nielsine Jensen fra i hvert fald 1920 og indtil 1949; så Johanne Jensen, til 1954; derefter Laura Madsen. 1956 overtog Marius Pedersen også dette arbejde.

Ringning og fyring samt *bælgetrædning* (orglet) udførte Chr. Hansen fra 1906 (1909); sidstnævnte bestilling ophørte ikke derved, at kirken 1925 fik indlagt elektricitet. Disse Chr. Hansens arbejder overtog 1936 Niels Toudal, indtil 1956. Fra dette år og indtil 1972 havde Elly og

Marius Pedersen samtlige arbejder henhørende under *graver-ringertjeningen*. 1972-77, Solvejg og Thorvald Bendtsen; fra Thorvald Bendtsens død i efteråret 1977 til nytår 1978, Jørgen Bent Rasmussen. 1978-79, Anna Katrine Søndergaard. Fra 1. september 1979, Niels Andersen.

Kirkens bestyrelse

Det er vistnok alment antaget, at der, om ikke helt fra kirkestiftelsernes tid, så fra den periode i senmiddelalderen, hvori kirkeorganisationen i landet fik udbredt myndighed – ved den enkelte kirke har været en *kirkeværge-institution*, bestående af en eller vistnok snarere 2 lægmænd, som sammen med sognepræsten skulle ordne kirkens almindelige drift herunder økonomien; og så årligt »forsvare« regnskabet over for provstilsynet.

Det er sandsynligt, at et sådant lokalt selvstyre var temmelig illusorisk gennem lange tider, hvor ejendomsretten til kirkerne blev hævdet af bispestolene, af Kronen eller af godsejere og jævne privatfolk. Et vist demokratisk islæt i kirkebestyrelsen har dog kirkeværgerne været; så vidt vides skete der ikke vedvarende brud i kirkeværge-institutionen.

I striden om, hvorvidt Vig-engene i Hee tilhører kirken eller præsteembedet, ser vi i 1400-tals tingsvidner nævnt »kirkeværger«. For flere nabosogne er bevaret kirkeregnskabsbøger fra 1600-tallet og senere, hvori for den enkelte kirke anføres to kirkeværger. Nogen sådan regnskabsbog findes ikke mere for Hee. Men værgerne skal nok have været en realitet.

Først fra de sidste hundrede år kendes navn på kirkeregnskabsførerne der, selv om det indtil videre ikke direkte nævnes, må anses for også at have været kirkeværger.

Indtil 1912 var Hee og No kirker under fælles drift og vedligehold, herunder ansættelse og aflønning af kirkebetjeningen (præsten og kirkesangerne undtaget), og kommunen skulle direkte forestå driften og de dermed forbundne udgifter. De sidste blev som foran omtalt væsentligt dækket ved særskilt ligning på ejendommene, i forhold til enhvers kirketiendekøbesum. Regnskabsførerne eller kassererne herfor (kirkeværgerne) var kun undtagelsesvis samtidig i sognerådet:

1881-85: Peder Lauridsen, Færge.

1886-88: Morten Ove Christiansen.

1889-90: Chr. Toft Eskildsen.

1891-1900: Chr. Pedersen (Strandsbjerg).

1901-03: Chr. Madsen Vestergaard.

1904: Chr. Pedersen (Strandsbjerg).

1905-11: Peder Christensen, Lybæk, No.

Der var imidlertid ved lov – vistnok forsøgsvis – i slutningen af 1903 udskrevet valg til

Menighedsråd

1904-10: Sognepræst J. H. Jensen, født medlem og formand.

Gårdejer Christen Madsen Vestergaard, Halby, født 1853.

Gårdejer Jens Bjerg Thomsen, Voldbjerg mark, født 1863.

Gårdejer Hans Christian Jakobsen, Nørkjær, født 1850.

Møllerkone Mette Marie Nielsen, Voldbj. mølle, født 1871.

I juli 1904 indtrådte suppleant P. Storgaard Pedersen for Chr. M. Vestergaard, der var fraflyttet sognet. Og 1907 Lauridsine Pedersen, Færgesø, for Hans Chr. Jakobsen, der var død.

Først fra advent 1912 tiltrådte et nyvalgt menighedsråd.

1912-16: Sognepræst J. H. Jensen (fraflyttet 1915).

Gårdejer Jens Bjerg Thomsen.

Gårdejer Hans Peder Ammitzbøll.

Møllejerske Mette Marie Nielsen.

Stationsmester S. L. Christensen.

Efter menighedsrådsloven 1922 skulle et råd bestå af mindst 6 lægfolk (indtil 1000 beboere); Hee fik da 7. Fra 1970: 6.

Formænd fra 1915

1915-16: Jens Bjerg Thomsen.

1916-21: J. P. Kr. Skjoldborg.

1921-22: P. Storgaard Pedersen.

1922-49: Johannes Sørensen.

1949-50: Gunnar Toft.

1950-66: H. S. Bårris.

1966-73: Jesper Christensen.

1973-77: Erik Bruun.

1977- : Hans Damgaard.

Kirkeværgere/kasserere fra 1912

1912-20: S. L. Christensen.

1921-25: H. P. Ammitzbøll.
 1926-30: Eskild Toft.
 1930-34: Kr. Søe Plougsgaard.
 1934-38: Søren Bro.
 1938-53: Kr. Søe Plougsgaard.

Kirkeværger

1953-61: Anders Nielsen
 1961-69: Thorvald Bach
 1969-73: Arne Nielsen
 1973- : Hans Chr. Hansen

Kirkekasserere

1953-61: Vagn Roed
 1961-65: Kirstine Th. Andersen
 1965-73: Jens P. Jensen
 1973-80: Jenny Mortensen
 1980- : Ragnhild Baunbæk-Knudsen

Menighedsrådet 1984- :

Hans Damgaard, Erik Bruun, Ragnhild Baunbæk-Knudsen, Carla Christensen, Kirstine Thesbjerg, Egon Vagner, Hans Chr. Hansen.

Vil kirken bestå ind i fremtiden – kirken i sin jordiske skikkelse, hos os forstået som vor danske folkekirke? Et så massivt spørgsmål kan ikke besvares enkelt; her blot nogle antydninger.

Der har vist til alle tider, i middelalderen, i statskirkens tid og siden folkekirkens fødsel ved grundloven 1849, været undergangsspådomme. Kirken blev bestående. Men da som kirke ikke upåvirket af medgang og modgang, skiftende åndelige strømninger, skiftende materielle vilkår. I dag tales der måske mest om tomgang, alt efter hvor man står, og hvad man ser.

I det ydre: Kirkebygning med interiør, vedligehold, drift og aflønning, er, trods store krav til indseende og økonomi, alt vel bestående. Tilsvarende tør siges om medarbejderne, indbefattet præst og menighedsråd. En væsentlig forudsætning for kirkens både ydre og indre beståen, for dens liv og virke, er medlemstilslutningen.

Herovre er hidtil mærket lidt til svigtende tilgang (barnedåb), mindre til udmeldelser. Udmarvning af tilhør kan ske på anden vis. En udfordring til kirken er i dag nyreligiøsiteten, hvoraf en del kalder sig kristen. Mellem denne og kirken er en efterlyst dialog næppe i gang. En sådan turde være utopisk med Østens udpræget selvcentrerede religioner, der under forskellige navne og forkældninger fører sig frem. De er – kortest sagt – væsensfremmede for kristendommen, hvis store bud går på uselviskhed.

Ved konfirmationsforberedelsen lærte vi en salme, hvis første vers lyder:

*Han som på jorden bejler
til troskab uden svig
når vi kun vil, besegler
sin pagt om himmerig;
han døber med den Helligånd
på ord, som aldrig fejler,
han rækker os sin hånd.*

Skolen

Barndomstiden

»Før reformationen var så godt som hele arbejdet for ungdommens oplysning knyttet til latinskolerne. På landet fandtes ingen skoler og ingen ordnet undervisning for bondeungdommen. Men reformationens mænd måtte lægge vægt på, at ungdommen undervistes i kristendoms-kundskab; derfor blev der i ordinansen 1539 fastsat følgende: »Så skal sognedegne undervise det unge bønderfolk udi børnelærdom og katekismus én sinde om ugen, udi sted og stund sognepræsten dennem foreskriver. Thi alle lands-degne skulle herefter ligeså lære børnelærdommen, og dersom de dertil ej ere bekvemme, må de ikke være sognedegne«.

Undervisningen skulle foregå i kirken: Degnen før gudstjenesten af børnene, præsten efter prædiken af ungdommen. Senere blev al undervisning henlagt efter gudstjenesten.

Vi kender ikke, om degnen i Hee magtede og faktisk påtog sig den pålagte opgave. Snart derefter blev det gode forsæt nok i virkeligheden slået i stykker, af reformmændene selv eller vel snarere regeringen, da det 1568 blev anordnet, at undervisningen i landsogne, der lå inden for 2 mil fra købstad, skulle underlægges en »løbedegn« fra derværende latinskole, i realiteten en latinskoleelev. Det blev en slet ordning, hvad enten vedkommende virkelig påtog sig denne ufremkommelige opgave, eller han, helt eller delvis, overlod den til en »substitut«, en stedfortrædende bonde på stedet.

Der blev utilfredshed også i Hee, hvor herremanden Otto Krag fik udvirket, at kongen 1652 forordnede en »sædedegn« i Hee sogn »for dets stortheds skyld«, og desuden tillagde degneembedet 100 rigsdaler. Latinskolen i Ringkøbing bevilgedes 300 rdl. (for afkortning i indtægt). Fra 1670, da der skulle være bosiddende degne overalt, skulle de tidligere latinskolerne tilhørende degneembeder svare disse en årlig afgift.

Danske Lov 1683 påbød, foruden søndagsundervisningen, undervisning 1 gang mere om ugen – om også i kirken, er uklart. De børn, hvis hjem lå langt fra kirken, skulle efter ordinansen 1539 undervises én gang månedlig i »en dannemands hus«. Undervisningen var nok mundtlig, men ikke i egentlig fortælleform. Den »gik ud på, at få børnene til at huske Luthers lille Katekismus, nogle få af de bibelske historier samt enkelte salmer. Læreren skulle foresige og foresynge sådanne Guds Ord så ofte og så længe, indtil ungdommen kunne sige og synge dem efter.«

Det var remselærdom.

Hee-degnene var vel næppe undtagelser. De første sædedegne var:

1. Oluf Andersen, 1655-93, der 1688 med familie bebor degneboligen i Halby,
2. Niels Olufsen, 1693-1737, forriges søn. Hans søn igen var:
3. Oluf Nielsen, 1737-78. Pengeindkomst 1743: 25 rdl., skat: 4 rdl.

Forlængst var da en erkendelse af, at et bedre organiseret skolevæsen tiltrængtes i landet ved at vinde frem. Baggrunden er *Pietismen*, en følelsespræget åndsstrømning, som især ville drage omsorg for sjælene, men dog tillige havde nogen sans for det timelige vel, også fattigfolks. Bevægelsen greb mange præster, men rakte i øvrigt helt op i kongehuset. En handlingens frugt var en forordning 1708 om fattigforsørgelse. Forud var privat (af præsten Fr. Thestrup) oprettet nogle københavnske fattigskoler. Det store fremstød i tiden blev de på kong Fr. IVs foranledning omkring 1720 oprettede 240 såkaldte rytterskoler (på kgl. gods, pålagt rytterhold til militsen), hist og her efterfulgt af enkelte godsejerinitiativer. Af disse skoler opførtes ingen på vor egn.

Vor egentlige danske *folkeskole* kom til verden under Chr. VI, på hans regeringsinitiativ, men med hofpræst Bluhme som den drivende kraft. Fødselsveerne var svære, og det blev ikke det forventede ønskebarn.

En forudgående kortlægning af eksisterende skoler viste i Ribe stift ca. 25, hvorimod det manglende antal skønnedes 5 gange større: »Enkelte steder havde man dog omgående skoleholdere, ligesom degnene flere steder underviste mod lidt godtgørelse. Men degneembederne i disse egne var i en meget dårlig forfatning, så man ikke kunne forlange stort af degnene.«

En egentlig læreruddannelse lå endnu langt ude i fremtiden.

Indkrævede forslag til forbedringer – der kom både positive og reaktionære – bearbejdedes af stiftsøvrigheden; hvorpå dennes ideelle – oplæg viderebearbejdedes i 2 kommissioner efter hinanden, der hver især afgav betænkning. På grundlag af alt dette forarbejde udkom 1739 *Forordning* (om skolerne og lønningerne) samt *Instruktion* (for degnene og skoleholderne).

Indholdet af begge er siden hen betegnet som ideelt, med virkeligt hensyn på børnenes tarv; til udgifternes dækning medfulgte forslag. –

»Men fra hele landet stod der et skrig om, at så meget kunne ikke skaffes. Man havde forregnet sig med skolernes antal. Der skulle bruges

mange flere. Og pengene kunne ikke skaffes. Jordegodset ville blive ruineret – det var vel også finansielt uoverkommeligt i øjeblikket. Landvæsenets tilstand var ganske fortvivlet.«

Hofpræst Bluhme, ene mand, gav ikke op. For at redde økonomien under skoleplanen foreslog han kongen at vise gavmildhed som sin fader (Rytterskolerne), samt at dels beskatte, dels appellere til de formuendes offervillighed. Forslagene blev ikke fulgt. Ved Plakat af 29. april 1740 fulgtes de andre (konservative) kommissionsmedlemmers forslag. Ved denne måtte regeringen »moderere« sine fordringer og overlade proprietærene »ikke alene med øvrighedens tykke selv foreslå hvor og hvor mange skoler på hvert gods behøves, men endog tillige selv bestemme og ligne de dertil udfordrede nødvendige bekostninger.«

Degnene skal have degneboliger og de lovlige degneindkomster, og hvor sligt ikke har været i orden, skal det nu ordnes. I annekserne skal skoleholderen gøre lidt degnetjeneste i kirken og derfor nyde lidt af anneksets degneindtægter. – Inden udløbet af 1741 skulle alt være færdigt. I løbet af dette år forfattedes der da skolefundatser for de enkelte sogne, som så prøvedes af stiftsøvrigheden, stundom ændredes lidt og derpå stadfæstedes. –

Vestjyllands spredte bebyggelse lagde betydelige hindringer i vejen. Og forholdene var fattige. Derfor er der også noget fattigt over det hele. I Djursland fulgte man i virkeligheden forordningens lønsatser. Her er man langt under.

Under læsningen (af den enkelte skolefundats) må det (dog) stadig fastholdes, at degnene, foruden de her nævnte skoleholdsvederlag, tillige har deres degneembeders indtægter (bolig, jord, degnetrave, nan-nest, offer). Skoleholderne derimod ikke.«

Skolefundats for Hee og No

»30. april 1741. Skoleholderen i No får til løn og månedspenge 3 tdr. rug, 2 tdr. 2 skp. byg og 4 rigsdaler. Den omløbende skoleholder i Ejstrup og Hvingel får til løn og månedspenge for 4 måneder 2 tdr. rug, 1 td. 4 skp byg samt 2 rdl. 4 mark. Degnen i Hee, for skolehold efter forordningen, tillægges for 6 rdl. penge: 2 tdr. 3 skp. rug, 2 tdr. 5 skp. 1 fdk. byg samt 1 mk. 5 skilling; idet rug er regnet til 9 mark tønden og byg til 6 mark. Udi No sogn, ved No øde kirkegård, som agtes mest belejligt for bøndernes børn – haver Voldbjerg herskab, Hans excellence, hr. grev Rantzau ordineret at lade opsætte et nyt skolehus – såvel og lader forbedre degnens hus i Hee med en skolestue på 4 fag. – Ved ligningen

er bleven tilovers 3 fdk. rug, 2 fdk. byg og 1 mk. 3 skl., som tillægges skoleholderen i No at leje seng for om vinteren.³⁸⁾

Omgangs- og biskolelærere for Hvingel, Ejstrup og Voldbjerg

I Ejnar Poulsens *Hardsyssels Degnehistorie* (1931), der indtil videre er hovedkilden, er de omhandlede lærerkræfter også betegnet som omløbende skoleholdere, hvad de nok i hovedsagen også var. Det fremstilles, som om deres virke først begyndte med fundatsens fremkomst. Undervisningen forud har jo nok været ringere funderet.

I Voldbjerg-distriktet ses det andetsteds antydet, at undervisning »fast« fandt sted på Voldbjerg. Kirkebogen anfører 1779 (som død) Søren Møller, informator på Voldbjerg; han har nu nok været privat huslærer, ligesom P. M. Nødskov, der 1798 direkte siges at være dette. Vi kender ingen af disse omgangslærere ved navn før efter 1800:

1. Christen Andersen (Nysogn), 1809. Han var da 56 år, og han må have virket mindst en halv snes år efter denne tid, idet han var lærer, mens den i 1804 fødte Chr. Christensen Østergaard gik i skole. Denne har i optegnelser fortalt, at Chr. Nysogn vandrede om med skolesagerne i en rygkurv af halm.

2. Iver Sivertsen (Halleby), 1834. Født 1784 i Halby.

3. Niels Pedersen, fra 1834. Født 1814 i Ribe amt. Den første seminariueuddannede lærer her.

4. Niels Outzen, fra 1841.

5. Chr. J. Harboegaard, 1845. Født 1826 i Staby.

6. Nikolaj Sørensen, 1842-57.

7. A. C. Brølling, 1855.

8. Niels Chr. Mathiasen, 1860, født 1836 i Hee.

9. Anders Andersen, 1860-61; født 1846 i Plougsgård, Holmsland. Blev siden præst.

10. Christen Poulsen, 1861; født i Østergård i Hee. Blev siden missionær i Indien. Død som præst i Amerika.

11. Jørgen Pedersen, 1862.

12. Erik Christensen Aaes, født i Hvingel. Siden 4 år lærer på Staby højskole; fra 1867 forstander for Klank højskole.

13. Chr. Christensen Aaes, forriges broder. Uddannet på Staby højskole. Efter at have været biskolelærer i Hee overtaget fødegården.

14. Grummesgaard, 1863-70; fra Nørre Nissum.

15. Søren Chr. Madsen, 1870; født 1847 i Lomborg.

16. Laurits Oksbjerg, 1871-72; fra Tim.

17. Anders Jensen, 1873; født 1854 i Nørgård i Hee. Død 1874.

Hvingel skole

Degnehistorien: »Fra 1741 omløbende skoleholder i Hvingel og Ejstrup, og således i over 100 år. 1844 var her en lærer, der lønnedes af beboerne efter akkord og fik kost og logi efter omgang. Nuværende skole opført 1873. I Ejstrup og Voldbjerg var der i nogle år en særlig vinterlærer.«

Der har været et skolehus i Hvingel før 1873. Sognerådsregnskabet for 1874 har udgift til nedbrydning af den gamle skole og sløjfning af dens brønd. Sigurd Holm Hansen kunne i hans tid udpege denne skoles grund, nordvest for hans gård (nu Svend Lunds). Pladsen var privat freddet.

Føremøntlig lå her forud Hvingel fattighus. Dette omtales ved 1840 som matrikelsnr. 14, uden hartkorn. I folketællingen 1845 er fattighuset med beboere ikke mere anført; skolen heller ikke, men læreren bor der jo heller ikke.

1891 blev der tilbygget Hvingel skole 4 fag hus. Og 1901 en lærerlejlighed.

18. Hans Hansen, 1873-75.

19. J. P. Kristensen-Randers, 1875-78; født 1854 i Floes ved Randers. 1884-1926 forstander for Ollerup folkehøjskole.

20. Thomas Christensen, 1878-80. Født 1848.

21. Jens Peder Larsen, 1880-82. Husmandssøn fra Lindholm Hede, født 1856.

22. Knud Smith Rasmussen, 1882-84. Født 1854 i Velling.

23. Niels Jesper Nielsen, 1884-88. Født 1853 på Møllebakken i Hee. Siden hen i en menneskealder lærer i Stavning.

I sine erindringer fremdrager N. J. Nielsen mange træk fra Hee i hans tid. Om Hvingel: »I den nordøstlige del af Hee sogn ligger landsbyen Hvingel. Her blev omkring 1870 bygget en ny skole, og det blev pålagt kommunen at ansætte en eksamineret lærer ved denne. Det var gerne unge seminarister, som søgte denne stilling. Tilskyndede af en betydelig kvinde i Hvingel, Karen Aaes, samlede flere af disse unge lærere ungdommen og hvem der ville komme, de lange vinteraftener til oplæsning, sang og foredrag.

Vi var nogle undersvende på 16-20 år, som i de lyse vinternætter

vandrede den milsvej frem og tilbage for at være med. Men så blev der også fortalt noget, som var værd at høre.

Den første, som begyndte med disse møder, var lærer Hansen. Han sang så dejligt, og der lærte vi at kvæde de smukkeste sange, fra Blichers til Bjørnsons; for Morten Eskesens sangbog var ved at komme frem dengang. Den næste var Kristensen-Randers, historikeren over dem alle. Skolestuen var fuld, ja alle værelserne med.

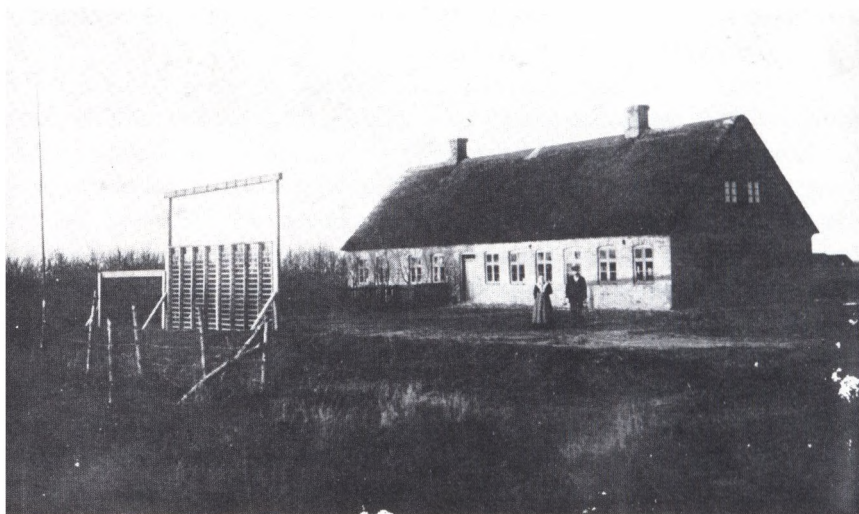
Hvem var det så, som kom til disse møder? Ja, det var et publikum, som spændte lige fra den unge knøs eller tøs til den 85-årige Knud Gregersen, som trodsede vinternatten og to kilometers vej for at hente føde til sin hungrende sjæl.

Gamle som unge glædede sig over de vårfriske møder og de mange dejlige sange, vi lærte at synge. Jeg tænkte: Kunne man endda blive lærer! Men det var jo kun en drøm. Min madmoder (på Bredemærsk) sagde: »Du skal være dejn! Du kan sjøng, o du hår æ ewner.« –

Fra 1. april (1884) fik jeg plads ved Hvingel skole. Lønnen var 500 kr. plus bolig og brændsel. Jeg holdt mig selv med tørkost, middagsmaden købte jeg hos Karen Aaes. Karen Aaes var født i Nørgård i Hee. Hun havde været gift med gårdejer Chr. Aaes, men han var død i sin kraftigste alder, og nu sad hun enke ved gården med tre børn, som alle gik i skole hos mig.

Karen Aaes var en prægtig kone, hun tilhørte den grundtvigske retning og var meget udviklet i åndelig henseende. Hun deltog i de store vennemøder, og det var, som før sagt, hende som havde opmuntret de unge lærere til at samle ungdommen en aften om ugen. Hun havde både evne og vilje til at hjælpe, hvor hun kunne; hun blev efterhånden som en moder for hele byen. Når der var sygdom på færde et eller andet sted, så kom der bud efter »moster Karen« – sådan kaldte børnene hende, og det blev hendes almindelige kendingsnavn. Hun færdedes så stilfærdigt, men når der var noget, som lå tungt på sindet, var hun god at gæste.

Da jeg kom til Hvingel, fortsatte jeg i det gamle spor med historiske foredrag, oplæsning og sang. Jeg havde megen glæde af disse aftener. Det blev ikke betragtet som aftenskole, så jeg fik ingen betaling af skoledirektoratet. Men jeg fik betaling på en anden måde. Det kostede mig ikke ret meget at leve. Jeg fik »send« både her og der fra; til jul fik jeg altid så mange sigtebrød, at jeg ikke kunne spise dem, før de blev for tørre. Så afleverede jeg dem til min nabokone, hun havde mange børn, så hun vidste råd for at få dem fortæret; så leverede hun mig nyt sigtebrød, når hun bagte.

Hvingel skole. omkr. 1900.

Fra gamle gårdejer Sørup, hvis børnebørn gik i skole hos mig, fik jeg hver tirsdag sendt kaffefløde og stundom også kød til pålæg. Når Sørup var i Hvingel, så besøgte han mig gerne. Han var 80 år, men ualmindelig åndsfrisk, og kunne fortælle mange morsomme træk fra gamle dage.

En dag, jeg stod udenfor, kommer han drivende med en so. Så byder jeg ham indenfor på en kop kaffe og måske et glas kognak.

»Tak som byder,« siger Jens Sørup, »men huur gjør vi o æ sou?«
 »Den lukker vi ind i tørvehuset,« svarede jeg. – Mens mændene inde i stuen glemte tiden, arbejdede soen sig via tørvedyngen op på loftet; med stort besvær fik mændene den væltet ned samme vej – »Men historien om svinet på loftet lever endnu på egnen.³⁹⁾

Også fra Årup i Thorsted har børn gået i Hvingel skole. Og ligeledes fra Nr. Bratbjerg og Bratbjerg mark.

24. Christian Pedersen Graversgaard, 1888-95. Født 1862 i Vester-gård i Hee, død 1896.

25. Peder Kr. Krogsgaard, 1895-99.

26. Johan C. Sulkjær, 1899-1900.

27. Lars Fred. Nielsen, 1900-01. Født 1871 v. Skelskør.

28. Theodor Marius Pedersen Bjærge, 1901-08; f. 1863 i Bjærge ved Horsens.

- Jens Abildtrup Christensen, 1909-13; født 1884 i Abildtrup, Vorgod.
 30. Hjalmar Jensen Svane, 1913-21; født 1885 i Hjerminde skole.
 31. Otto Elvius Nielsen, 1921-32; f. 1884 i Ejstrup v. Skals.
 32. Palle Ejnar Jensen, 1932-34, gårdmandssøn, født 1903 i Sdr. Resen.
 33. Knud Kristian Jensen, 1934-35 (årsvikar); født 1902 i Lyngs.
 34. Peter Marius Jensen, 1935-47, husmandssøn, f. 1903 i Naur.
 35. Kristian Valdemar Hølmkjær, 1947-53; f. 1909 i Vinderup.
 36. Max Steen Christiansen, 1953-59 (se Hee skole). Lærersøn, født 1908 i Ny Sogn.

Så mange mandlige lærerkræfter ses at have virket gennem 150 år. Så vidt ses har halvdelen af disse, gennem to menneskealdre fra ca. 1809, skullet betjene ikke blot Hvingel-Ejstrup, men tillige Voldbjerg skoledistrikt, indtil der fra 1878 særskilt ansattes en lærerinde ved den nyopførte skole dér.

Lærerskiftene er jævnligt fulgt hurtigt på hinanden; her har ikke været blivende sted, kun tre ses at forblive over 10 år.

Enelærer var titlen og vilkåret i Hvingel skole, indtil der ansattes vinterlærerinde. Formentlig har indtil da en årrække børnene været delt i to klasser eller hold, efter alder. Hvornår læreren om vinteren fik som medhjælp en lærerinde til yngste klasse, afslører kilderne ikke. Den ældste dagbog for yngste klasse begynder 1897, med 17-18 elever. – Embedsbogen 1901: 15 børn i 1. kl., 29 i 2. kl., i alt 44.

Vinterlærerinder

- Maren Andersen Nygård, 1899-1902.
 Mette Marie Jensen, 1902-09.
 Maria Margrethe Abildtrup Christensen, 1909-13.
 Ane Kirstine Enevoldsen, 1913-14.
 Maren Kristensen, 1916-17.
 Magdalene Nielsen, 1917-19 (se nedenfor).

Som 2-klasset skole havde begge klasser søgt skolen 6 dage ugentlig om vinteren; om sommeren ældste klasse 1 dag om ugen, yngste klasse, frem til 1902, to dage ugentlig – efter at der forhen var givet tilladelse til nedsættelse fra de normerede 4 dage ugentlig (efter et forældre- og husbondønske). Fra 1902 skulle 4-dages sommerskolen for de små overholdes.

Hvingel skole 1935(?); tv. lærer P. M. Jensen, th. frk. Svinth.

1918 var skolens elevtal vokset til 66. Skolen blev nu 3-klaset og skolegangen anordnet således:

- I. kl. vinter 2 dage ugtl., sommer 5 dage ugtl.
 - II. kl. vinter 4 dage ugtl., sommer 3 dage ugtl.
 - III. kl. vinter 6 dage ugtl., sommer 1 dag ugtl.
- Der blev nu (helårs)ansat

Pogelærerinder

Magdalene Nielsen, 1919-22.

Agnis Svinth, 1922-44, lærerdatter, født 1893 i Timring. Hun blev *for-skolelærerinde* 1944-57, da hun søgte sin afsked. Med de i alt 35 år er frk. Svinth den, der uden sammenligning har haft den længstvarende lærergering ved Hvingel skole.

Skolens højeste elevtal var 66 i 1918. I årene derefter har tallene nok svunget lidt, men løbende med en nedadgående tendens. Siden 1928 har der været under 50 elever og fra 1932 ikke over 40, enkelte år var der kun 34. I 1952 var der dog 39 børn i skolen, og deromkring holdt tallet sig vistnok i 1950'erne; men fald fremefter kunne imødeses.

På skolekommissinens anbefaling 1952 lod sognerådet udarbejde plan for en ny skole i Hvingel. Den bestående var gammel og den opfyldte ikke 1937-lovens krav. Skolekøkken, sløjdløkal og tidssvarende gymnastiksal forefandt ikke; dette gjaldt også hovedskolen i Hee.

Lån til byggeri begge steder bevilgedes. 1955, da man i fuldt omfang byggede til ved hovedskolen, opførtes lærerindebolig i Hvingel. Fornylsen af selve skolen her opstod der imidlertid betænkeligheder ved, udviklingen og kravene taget i betragtning. Forud for udbygningen af hovedskolen havde en plan været fremme om at bygge en helt ny skole på kommunens grund øst for stationsbyen, fælles for hele sognet. I Hvingel sagde flertallet nej hertil. Ved en beboerafstemning i 1959 om Hvingel skoles bevarelse var der imidlertid sket et stemningsomsving sådan, at der ikke var ja-stemmer nok. Samme år blev da Hvingel skole nedlagt, og det gamle skoledistrikts skolepligtige børn overflyttet til Hee skole.

Inden vi afslutter Hvingel skoles historie, bør også omtales, at de af lærer N.J. Nielsen skildrede almen-kulturelle aftenmøder, der i perioder afholdtes i sidste fjerdedel af 1800-tallet, siden hen faktisk videreførtes, idet der i flere omgange blev holdt møder og aftenskole.

Hvingel skole 1938. Blandt drengene seks brødre Rindom.

Hvingel skole 1954. Lærer Max Christiansen og Agnes Svinth.

Lærer Bjærge havde i sin Hvingel-tid de fleste vintre aftenmøde og aftenskole. 1901-02 holdt Bjærge selv litteraturforedrag, mens pastor Jensen over 4 aftener talte om Davids Salmer, godt besøgt. Andre vintre fortsatte Bjærge sine foredrag og holdt desuden kursus i dansk og regning; elevtal: 18-22. Amtet ydede et rundeligt tilskud, kommunen lidt, eleverne ligeledes.

I fire vintre (1916-20) holdt lærer Svane aftenskole. 13-20 elever. Lærer P. E. Jensen (1932-34) holdt aftenskole begge vintre. 36 og 20 elever. Lærer P. M. Jensen holdt aftenskole i dansk og regning de to sidste krigsvintre, med 22 og 18 elever; vinteren 1944-45 afbrudt 2 gange på grund af brændselsmangel. Den følgende vinter fortsattes, hvor 11 deltagere holdt trofast ud.

Den almindelige skolegang blev vel allevegne forstyrret af Den spanske Syge 1918-19. I tre måneder var af den grund Hvingel skole lukket. Der blev desårsag, ligesom i Hee og Voldbjerg skoler, foråret 1919 ikke afholdt eksamen; skolekommissionen overværede, uden at give karakterer, en dags undervisning.

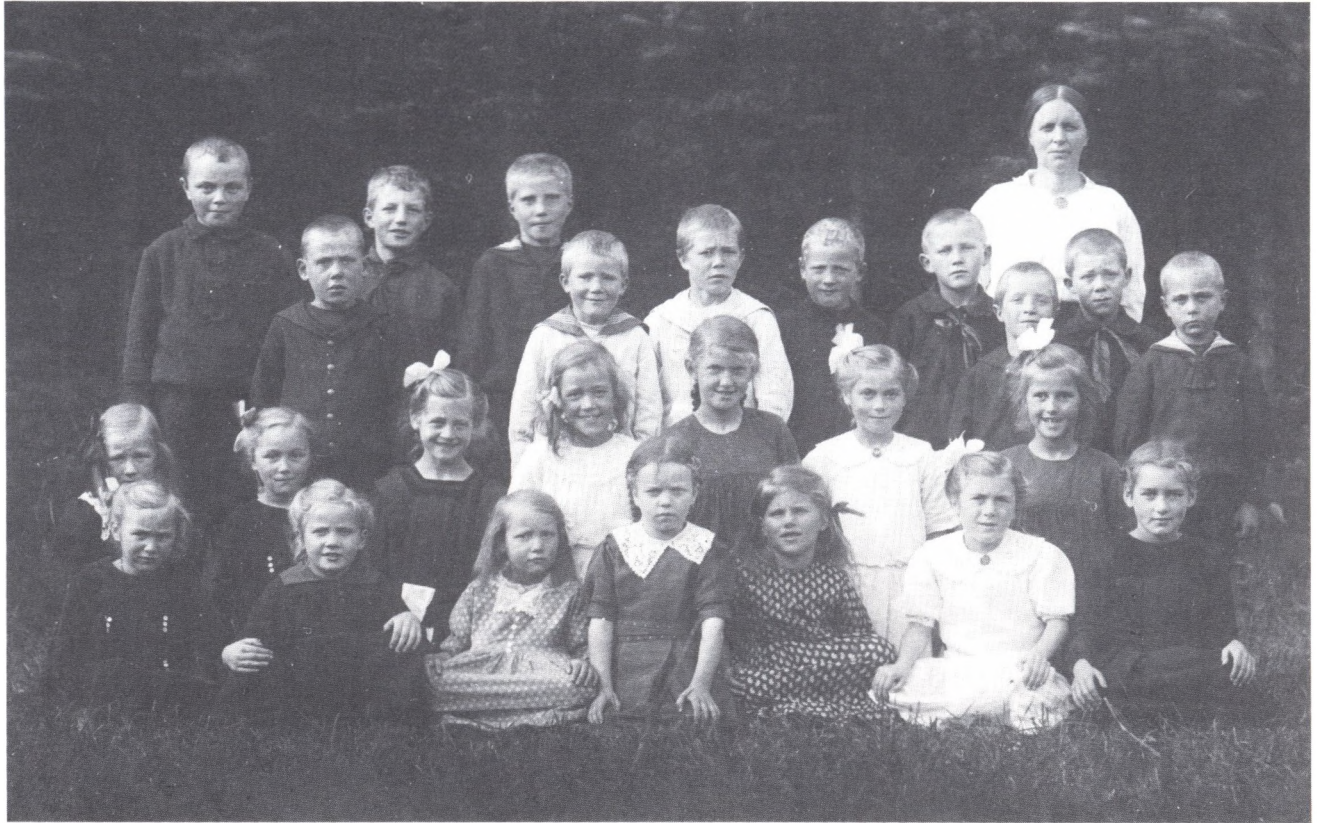
Med nedlægningen af Hvingel skole afsluttedes et på dette sted århundredlangt børnepædagogisk arbejde. Begyndelsen havde været spæd og spredt, og det var længe om at vokse sig større og til fasthed. Den megen »gennemtræk« af lærere kan vel næppe have været et gode for skolen og børnene. Fra den tid, der er omfattet af eksamensprotokoller, er imidlertid vidnesbyrdene velvilligt anerkendende: »Vel øvet«, »der svarede godt« og »meget godt«, er gennemgående. Og i embedsbogen er der ved provstevisitater givet såvel lærerkræfter som børnene gode skudsmål.

Voldbjerg Pogeskole

Frem til 1878 synes undervisningen af børnene fra Voldbjerg mark fast at fundet sted på Voldbjerg og at have omfattet hele den undervisningspligtige tid.

Nævnte år opførtes en særskilt skolebygning for de 7-10 årige børn, som, når de kom over den alder, skulle søge til Hee eller No skole, efter i hvilket sogn, de hørte hjemme. Skolehuset med lærerindejlighed blev bygget lige øst for landevejen Ringkøbing-Holstebro, på en grund, der udskiltes fra Voldbjerg. Huset består endnu.

Det første år havde skolen 5 piger og 6 drenge, andet år i alt 18; men der var efterfølgende år (halvår), hvor tallet igen var nede på 11. Efter at man sommeren 1889 nåede op på 21 elever, faldt tallet igen til 11-13.

Voldbjerg skole 1939. Sidsel Simonsen og hjælpelærerinde Martha Slot. Indsender: Leo Lauridsen, Marupvej, Skjern (bagerst nr. 2 f.h.).

1891 besluttede sognerådet, »da børnetallet – p.t. er meget lille, udvides skoledistriktet til også at omfatte Heager indtil Gl. Landevej. Dødemose (Lybækmosen) og Hebro samt vestre Lybæk –«. I No skole var børnetallet voksende, det samme gjaldt Hee skole; så dette forhold har nok medvirket til distriktsomlægningen.

Vi kender navn på indtil 15 lærerinder ved Voldbjerg skole; enkelte var gift og beboede dermed ikke lejligheden i skolen. Virketiden er for flertallets vedkommende usikker, men den er formentlig faldet nogenlunde i samme forløb som navnene:

- Marie Grønlund, 1878-82.
- Fru melhandler Jensen, Ringkøbing.
- Mariane Lauridsen, 1889-90.
- Mine Simonsen
- Frederik Højbjergs kone, Hee.
- Ane Sørensen, Voldbjerg.
- Johanne Christensen (Bjerg), No.

Else Andersen.

Laura Jensen, siden (?) gift i Amerika.

Margrethe Iversen, No.

Martine Andersen.

Ingeborg Christiane Marie Holm, 1905-06.

Marie Højbjerg, 1906.

Karen Sørensen, Lille Voldbjerg.

Sidsel Simonsen, 1907-42. Født 1877 på Holmslands Klit.

Af skoledagbogens oplysninger hefter man sig uvilkårligt ved, hvad der afviger fra »normalen«. Det hænder om vinteren, at skolen er lukket 2-3 dage i træk på grund af snevejr. Ellers skyldes fravær mest sygdom; et par vintre sidst i 1880'erne var der meget sygdomsfravær. Vinter 1893-94: »I januar kom kun én engang imellem, vist p.g.a. frygt for halssyge«. 1913: »Skolen lukket 1.-15. marts. Difteritis.«

En vinter slutter dagbogen med et hjertesuk fra lærerinden: »Det går ikke så godt – hvorfor?« Det var næppe »normalen«. Voldbjerg skole har givet nok haft lilleskolens fordele: Overskuelighed for lærerinden og et trygt miljø for de nogenlunde jævnaldrende børn; med den forholdsvis lave klassekvotient for lærerinden god mulighed for at tage sig af det enkelte barn med særligt behov herfor. Sidsel Simonsen, der forblev længere end alle de foregående lærerinder tilsammen, blev vistnok i både beboernes og børnenes bevidsthed som en fast institution ved Voldbjerg skole.

Elevtallet toppede i 1920-21 med 27, derefter var det stadigt faldende; i 1939 var tallet 12, men da Sidsel fratrådte kun fem, de 2 fra Hee og 3 fra No.

Det anordnedes da, at embedet skulle henstå ubesat indtil 1. novbr. 1944. Med baggrund i de lave børnetal blev så fra dette tidspunkt Voldbjerg pogeskole nedlagt.

Hovedskolen

Degne, førstelærere, øvrige lærerkræfter

De før skolefundatsen 1741 ansatte degne er nævnt i det foregående; den seneste af disse fik dog hovedsagelig sit virke efter 1741.

4. Christian Hansgaard, 1778-98. Degn, skoleholder og gartner. Efterlod sig 258 rigsdaler.

5. Niels Jensen Hammer, 1798-1801. Født 1763, præstesøn (Janderup-Billum).

6. Nicolaj Jacobsen, 1801-47. Født 1763 i Bedsted, Sønderjylland. Død 1854.

Fra omkring 1834 holdtes *hjælperere*, bl.a.

Søren Eriksen Aaes, gårdmandssøn, født i Hvingel.

H. P. H. Schuster, skræddersøn, født i 1824 i Lyngby.

P. C. Pedersen (se nr. 7), 1842.

Disse hjælperere var seminarieuddannede.

1814-skoleloven blev ikke i hast ført ud i livet. Tiderne var vanskelige. Napoleonskrigen var overstået, med en for Danmark ydmygende fred: Norge måtte afstås, vor flåde, og meget mere, var tabt, pengeforringelse og statsbankerot (1813); siden den svære landbrugskrise.

For Hee sogn, indbefattet No, blev de nye skolelovsbestemmelser først sat i kraft nytår 1837, efter en året før udarbejdet plan.

Det synes, at Voldbjerg skoledistrikt først nu opstår, idet Voldbjerg Vestermark hidtil hørte under Halby skole og Østermarken under No skole. Efter den nye plan 1836 indbefattede herefter:

No skoledistrikt 74 familier med 78 skolepl. børn (kun 1 lærer, indtil videre)

Halby skoledistrikt 56 familier med 72 skolepl. børn (1 lærer, undertiden 1 hjælperer)

Hvingel skoledistrikt 26 familier med 28 skolepligtige børn

Voldbjerg skoledistrikt 25 familier med 23 skolepligtige børn (1 lærer for Hvingel og Voldbjerg skoledistrikt)

Aflønning af læreren i *Halby*: 1) 8 tdr. rug, 5 tdr. 7 skp. byg in natura. 2) Smårente (småredsel, tax. til 12 ol = 960 æg), højtidsoffer, accidenser (betaling v. dåb, bryllup, begravelse), i alt anslået til 20 tdr. byg. 3) Renter af 100 rigsdaler (legatkapital af 1652) = 4 rdl. 4) Brugsret til skoleloddet, htk. 0,7,2,1. 5) For manglende jord (= degnelodden i No, hvoraf brugsretten fremtidig tillagdes læreren dér) = 4 tdr. byg, i penge efter kapitaltakst. 6) Brændsel, 20 læs hedetørv á 12 snese, 12 læs klyne á 30 snese.

Aflønningens bestanddele af naturalier og penge (med undtagelse af legatrenter, offer og accidenser) skulle pålignes beboerne i forhold til deres hartkorn.

Læreren i Halby skal have syngestemme, da han – fremdeles – skal besørge kirkesangen, og desuden føre en genpart af kirkebogen – uden særskilt vederlag. Det samme gælder klokkeringning samt kirkens renholdelse, en ordning, der bestod til efter 1900. –

Skolelovens og dermed den lokale nyordnings hovedformål var jo selvsagt at give børnene en bedre, dvs. en langt bredere undervisning end hidtil. Hvordan det nye blev indarbejdet i skolerne her, fortæller embedsbogen intet om den første halve snes år.

I 1847 fandt præste- og lærerskifte (i Halby skole) sted.

7. Peder Christian Pedersen, 1847-92. Gårdsmandssøn, født 1821 på Holmsland, seminarieuddannet med udmærkelse. Ved afskeden hædret med Dannebrogordenen. Død 1895 i Hee.

Hjælpelærere:

Peder Christensen Møl, til 1888.

H. P. Hansen, 1888-91. – Begge seminarieuddannede.

1848 kaldedes Peter Rasmussen som sognepræst. Som sådan og som »født« formand for sogneforstanderskabet ses han af sine skrivelser til skolelærerne at have været ret nidkær med at holde disse til ilden, og det lige fra sin tiltræden og i årene fremefter. Udførlige forsømmelseslister indkræves rettidigt; sådan set det negative. Positivt er derimod f.eks., hvad præsten bl.a. skriver i meddelelse om afholdelse af eksamen: »Lærers forslag til lektionstabeller for vinterhalvåret 1848-49 ønskes fremlagt samt opgivet, hvad læreren agter at gennemgå med børnene i det kommende halvår i de enkelte discipliner. I det, som læreren opgiver, at der er gennemgået med børnene i det løbende halvår, gives der ham lejlighed til at eksaminere børnene i en del, der nærmere skal blive ham anvist, og anmoder ham om at holde sig hertil, for at man kan være i stand til at bedømme børnenes fremgang. Præsten og forstanderskabets medlemmer har naturligvis ret til at prøve børnenes fremgang i det opgivne. – Denne min skrivelse anmodes enhver af lærerne om at indføre i sin embedsbog, ligesom de også anmodes om at underrette mig om, hvad de antager, at der er til hinder for undervisningens fremme, samt hvad der efter deres mening kan være gavnligt at foranstalte. Når forstanderskabet giver samtykke til de forlangte udgifter, skulle de blive iværksatte.

Bedes remitteret (tilbageleveret i besvaret stand).

Hee Præstegård 17. oktober 1848

På sogneforstanderskabets vegne. Rasmussen

ES. Der ønskes underretning om, hvor mange gange ugentlig og hvor mange timer hver gang, De er villige til i vinterens løb at undervise den confirmerede mandlige ungdom i retskrivning, skrivning, regning, danmarkshistorie og geografi samt almennyttige kundskaber. –

Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet – har tilkendegivet: at der blandt provstiets 43 lærere var 23, der viste mindre duelighed og flid med hensyn til gymnastikundervisningen end tilbørligt. At gymnastikundervisningen endnu ikke er blevet indført i 14 skoler. at svømning ikke er blevet øvet i hele provstiet.

(Underskrift)

Til d'hr. skolelærere Pedersen, Bøndergaard og Nicolai Sørensen.«

I 1854 fremfører Rasmussen en indskærpelse om at følge lovens bestemmelser om skolegangen. Det er ministeriet, der fra lavere myndigheder har kundskab om, at der *i flere af provstiets skoler* »er sket den forandring, at begge klasser samlet søger skolen om vinteren, mens sommer-skolegangen derimod er bleven indskrænket til 1 dag for øverste klasse og 2 dage for nederste klasse om ugen –.

Jeg benytter lejligheden til at henlede Deres opmærksomhed på Anord. 29. juli 1814 § 10: Det kan ikke gå med at lade de lidet begavede børn sidde hen uden at tage noget hensyn til dem. Læreren bør med lige omsorg og uden forskel antage sig alle børns undervisning og dannelse. Den dygtige og flittige barndomslærer kan også med hensyn til lidet begavede børn lægge for dagen, at han er duelig og flittig. Jeg anser det for min pligt ved mine skolebesøg at tage især hensyn til sådanne lidet begavede børn. Jeg tror, det – er Dem bekendt, hvilke børn her i sognet, som jeg henregner iblandt de lidet begavede.

(Underskrift).«

Vi får af disse skrivelser unægtelig et bedre indtryk af Rasmussen som kommunalmand og skoletilsynsførende (som præst), end af de ret negative skudsmål, der er overladt eftertiden om ham som prædikant – en rationalist af de dårlige.

Unaturligt er det ikke, om alt det nye, som lærerne med den »nye« skolelov stilledes overfor, ikke altid i praksis klaredes uden opsange. Og var kommunalrådene tilstrækkeligt imødekommende med bevillinger, kunne det nye altså nok i nogen grad modarbejdes af forældre og husbonder, vel også i egenskab af skatteydere.

Ved visitatserne fik imidlertid Halby skole løbende gode skudsmål:

<i>Øverste klasse (18 drenge, 18 piger).</i>	<i>Nederste klasse (18 drenge, 13 piger)</i>
Bibelhistorie mg?	Bibelhistorie g+
Katekismus –	Katekismus mg
Lærebog g	Læsebog –
(De havde læst evangelierne i Det nye Testamente)	
Stavning –	
Læsning mg	Læsning mg
Sproglære g+	Sproglære mg
Retskrivning (udarbejdelser) mg	
Skriftlæsning g	
Skønskrivning mg	
Tavleregning mg	
Hovedregning g	
Fædrelandshist. og geografi mg?	
Sang mg	
Gymnastik, 1. grad øves	
Skolelærer Pedersen catechiserede meget godt.	

Lønborg Præstegård, 22. oktbr. 1852. J. Victor Bloch

Gymnastikken var og vedblev meget længe at være et smertensbarn i landsbyskolerne. Dette fremgår af gentagne ministerielle skrivelser med indskærpelser til de underordnede myndigheder, sidst Rasmussen, der med kommentarer viderebefordre pålægene til lærerne.

Ved provstevisitatsen 1856 i Halby skole blev i gymnastik givet karakteren mg÷, ikke ringere end gennemsnittet for de øvrige fag. Siden ses der ikke her givet karakter i gymnastik.

Læreruddannelsen i faget dengang er os ubekendt. Hindrende for en forskriftsmæssig undervisning kunne skoleforsømmelser nok være; de bliver idelig påtalt og mulkeret, de har vistnok været af et ikke ubetydeligt omfang. En hindring må nu nok også have været mangelen af et egentligt øvelseslokale. Øvelserne foregik under åben himmel når årstiden og vejret tillod det; ellers måtte skolestuen tages i brug, med borde og bænke ryddet til side; eller man kunne måske, billigt, leje en nærliggende lo eller lade. Gymnastikapparater blev anskaffet i Hee. Ideelle kan forholdene ikke have været, selv om de, som det er blevet hævdet, kunne

være nogenlunde for den dengang brugte danske gymnastik. Først gymnastiksalen i forsamlingshuset (1889), samt den svenske (lingske) gymnastik kan antages at have været et virkeligt fremskridt også for skolegymnastikken.

Badning (svømning) blev vist aldrig taget ud af undervisningsplanerne, men i embedsbogen er derfor lange tider tavshed om, hvorvidt faget dyrkedes (som friluftsbadning). Med Vesterhavshallens opførelse i 1950'erne, hvor der åbnedes adgang også for sogneskolerne, kom der vældig fart over feltet.

8. Peder Storgaard Pedersen, 1892-1926. Gårdmandssøn, født 1861 på Ringkøbing Bymark. Udover læreruddannelsen studeret lokalhistorie; har skrevet en overordentlig mængde afhandlinger og mange bøger vedrørende vestjydske forhold. 1908 Dannebrogsmænd, 1931 Fortjenstmedaljen i Sølv. Død 1931 i Hee.

Degneboligen i Halby omtales 1844 som gammel og »skal ombygges ved lærerskifte«. Jordlodden var da 4½ td. land. En ny skole opførtes i 1848 i Halby. Huset, med årstallet på muren, står endnu. Det er Marie og Aage Jensens.

I 1899 havde sognerådet under overvejelse til skoleloddens da 8 tdr. land store landbrug at opføre møddinghus og ajlekule. Det besluttedes i stedet at søge skoleloddene i No og Halby solgt; for Halby søges beboernes samtykke indhentet. Det fik man ved et møde i forsamlingshuset, hvorved bestemtes at flytte skolen om i kirkens nærhed. Heromme opførtes i 1900

Hee nye skole

Murer-, tømrer- og tækkearbejdet tilsloges tømrermester Martin Jeppesen, No	3.000 kr.
240 tdr. Glatved kalk á 4 kr. fragt – vognm. Jeppe Nielsen, Ringkøbing	960 kr.
Mursten, vognladn., á 16 kr. fragt – vognm. Jacob Nielsen, Ringkøbing	(?)
18 stk. 6-mands skoleborde, Martin Jeppesen	162 kr.
Skoledirektionens tilladelse til erhvervelse af 1 td. land, mnr. 38o, til bygge-, legeplads og have til skolen	700 kr.

Storgaard Pedersen: »Da ordningen af den nye skolelov af 24. marts

1899 skulle gennemføres, blev degneboligen flyttet fra Halby, den daværende degnelod bortsolgt, og en ny skole og lærerbolig opført ved Hee kirke for et beløb af omtrent 11.000 kr. Den gamle bolig og jordlod blev bortsolgt for 5.700 kr., og deraf skal hovedskolens lærer for fremtiden nyde renten af de 5000 kr. for savnet af jordlod. Til have ved den nye skole udlagt ca. 2 skpr. land –«.

Indtil 1878 synes den faste lærer ene at have bestridt undervisningen. Året forud havde han i yngste klasse 39 børn og i ældste klasse 64, i alt 103 elever. Der blev nu oprettet en mellemklasse; i de nærmest følgende år sank imidlertid børnetallet til omkring 90. Muligt var distriktsgrænsen til den nyopførte Voldbjerg skole blevet reguleret. Der er foran nævnt to hjælpelærere i 1880'erne hos førstelæreren i Halby skole; flere navne kendes ikke før efter 1900.

Efter undervisningsplan 1900 fordeles skolens ca. 80 børn sådan:

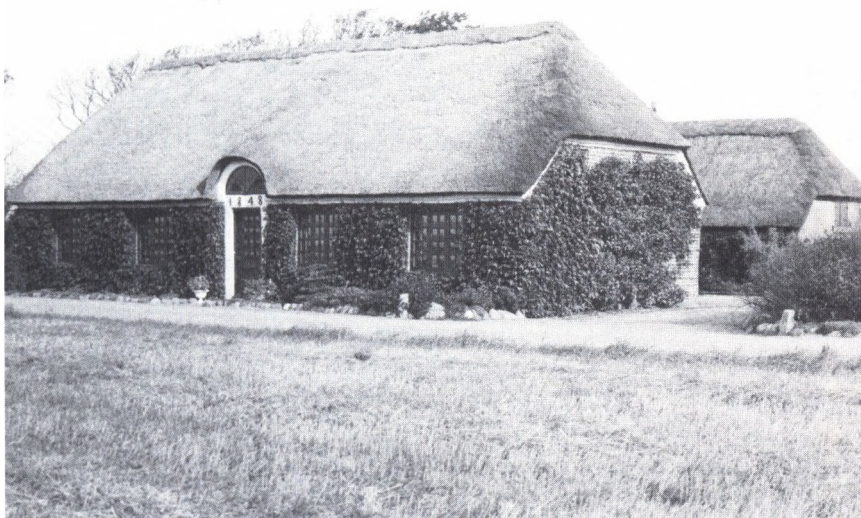
1. kl. (pogekl., 1. år), 20 børn; ueks. vinterlærerinde, sommer førstelæ.
2. kl. (2.-3. år), 25 børn; ueksamineret lærerinde.
3. kl. (4.-7. år), indtil 35 børn, undervist af førstelæreren.

Undervisningstiden er den – godkendte – vestjyske skoleordning (i Hee opretholdt til 1947): Alle 3 klasser 6 dage ugentlig 1. november-1. maj, vinterskole i alt 723 timer. Om sommeren: 1. klasse 4 dage ugentlig = 400 timer; 2. klasse 2 dage ugentlig = 200 timer, og 3. kl. 1 dag (6 timer) ugentlig = 120 timer.

Fagtrængsel kendes længe endnu ikke. Såvel fortællefag som elementære færdighedsfag står stærkt, udtrykt i årlige timetal: *Bibelhistorie* (religionskundskab) får 204, 176 og 156 timer i henholdsvis 1., 2. og 3. klasse. *Dansk* (de forskellige discipliner) får henholdsvis ca. 550, 440 og 330 timer. *Regning*: 170, 176 og 130 timer. *Fædrelandshistorie*, *geografi* og *sang* får i 1. klasse hver 34 timer. Sangens timetal fortsætter nogenlunde uændret opad, mens de to foranstående fag får dobbelt timetal i forhold til 1. klasse, 3. klasse får et overskud på 64 timer, som bruges til naturkundskab samt fortælling (i hovedtræk) af verdenshistorien.

Lærerinderne skal have pigerne i håndgerning i alle klasser. Drengene undervises i gymnastik i vinterhalvåret 2 timer ugentlig, om sommeren 1 time ug. – alt for så vidt, at vejret tillader, at undervisningen kan foregå under åben himmel, hvis lukket lokale ikke som hidtil fremdeles kan fås til leje.

Indtil videre ses skolen kun at have haft én lærerinde.

Halby skole i dag. Forhuset bærer stadig årstallet 1848.

Vinterlærerinder

Margrethe Nielsen, 1901-04.

Else Margrethe Andersen (gift Poulsen), 1905-47. Gårdmandsdatter, født 1882 i Hvingel.

Eline Nielsen, 1913.

Ane Marie Jensen Korsholm, 1914-20.

Kirstine Hansen, 1921-

Vinterlærere

Peter Jessen, 1905, født 1886.

Ernst Jensen, 1906-07.

K. E. Nielsen, 1908-10.

Karl Knudsen, 1911-12.

Børnetallet var stærkt voksende. 1903: 100. 1912 var det på 123; så klasserne kunne slet ikke holde de normerede elevtal. 1913 tilbyggedes så skolen et klasseværelse og der oprettedes et embede som

Andenlærer

Thyco Bent Filskov, 1913-37. Lærersøn, født 1887 i Tarup ved Ribe, død i Hee 1937. – Embedet nedlagt 1938.

Tallet på skolepligtige børn voksede endnu nogle år, endda stærkt; i 1917 toppede det med 170. Endnu et klasseværelse blev tilbygget; fra at have været 4-klaset, blev nu skolen 5-klaset og et nyt embede oprettedes:

Forskolelærerinder

Anna Eleonora Pontoppidan, 1918-21, husmandsdatter, født 1896 i Ølgod.

Andrea Jensen Bertelsen, 1921-34, gårdmandsdatter, f. 1883 i Ulfborg. Kirstine Thordal Nielsen (gift Andersen), 1935-44 (se senere). Lærerdatter, født 1909 i Selde i Salling.

Fra 1918 faldt børnetallet, først moderat, senere drastisk; et lavpunkt var året 1925 med 103 skolesøgende børn. 1926 nedlagdes det ene vinterlærerindeembede. Skolen blev igen 4-klaset.

9. Henrik Christian Henriksen, førstelærer 1927-49. Født 1880 på Rævebakgård, Nr. Onsild ved Hobro. Seminarieuddannelsen senere suppleret med tillægseksamen i engelsk og tysk; studierejse i England. Har udgivet Danskapparatet »Retskrivning«.

Efter lavpunktet 1925 steg børnetallet til i 1927 at være 127, men derefter var det igen nedadgående. 1937 var det på 98, og tallet var tiest under 100 indtil 1959; det skal dog tages i betragtning, at i perioden 1948-59 gik nogle børn – et år 12 – i mellemskolen i Ringkøbing. I 1959, da Hvingel skoles børn overflyttedes, nåede Hee skole op på 144 elever, og tallet steg til 161 i 1961. Tallet holdt sig nogenlunde uændret frem til 1973, da det var på 152. Men 1975 havde skolen kun 120 elever; 1980: 100. I 1985 (pr. 1. marts) dog 121, heri medregnet den integrerede børnehaveklasse.

Fremskrivning af efterfølgende års elevtal ser sådan ud: 122 – 116 – 105 – 102 – 94 og (i 1991-92) 86.⁴⁰⁾

Tallene er jo ikke på forhånd sikre. Vi har lov at håbe og tro, at de er for pessimistiske, at afvandring fra sognet vil kunne mere end opvejes af tilgang af især unge familier med børn.

Hee skole 1910, tv. Storgaard Pedersen og lærer K. E. Nielsen, th. lærerinde Else Poulsen.

Hee skole 1916, tv. lærer Filskov, th. i voksengruppen Storgaard Pedersen og Else Poulsen samt ?.

Det står ikke klart, hvilket år (efter 1926) skolen igen blev 5-klasset. Hver gang der sker ændring i skolestrukturen, skal undervisningsplanen justeres. I 1947-planen – da man, for at imødekomme 1937-lovens skærpede krav, halvvejs siger farvel til Den vestjyske Skoleordning – anføres endnu kun 4 klasser. 1952 – da den »vestjyske« med minimal sommer-skolegang for de 10-14-årige helt forlades – bliver skolen 6-klasset. I 1959: 7-klasset.

Udvidelser og modernisering trængte sig løbende på.

Byggeaktiviteter 1953- 41)

Nybygning 1955

I henhold til skoleloven af 18. maj 1937 § 20 stk. 3, der påbyder, at der for folkeskolens 2 sidste årgange indføres sløjde for drengene og husgering for pigerne, påbegyndtes sommeren 1953 en nybygning, omfattende gymnastiksal, sløjdsal, skolekøkken, bibliotek, omklædningsrum og redskabsrum. I nybygningen installeredes centralvarme og ved samme lejlighed – også i de to ældre bygninger. Opvarmningen foregår ved hjælp af et oliefyr, der installeredes i et af klasseværelserne i bygningen fra 1900. I dette rum foretoges en udgravning, så at der fremkom et kælderrum til fyret, og der blev – plads til nye toiletter for hhv. drenge og piger. Disse nye toiletter med vandklosetter afløste de gamle toiletter i legepladsens nordøstlige hjørne, der efterhånden var blevet helt utidsvarende. De nye lokaler blev taget i brug efter sommerferien 1955.

Nybygning 1960

I sommeren 1960 påbegyndtes og fuldførtes den østlige fløj – i retningen nord-syd. Bygningen indeholder nederst 3 klasseværelser, lærerværelse, toilet for lærerne og redskabsrum for rengøringspersonalet. På 1. sal er der 2 klasseværelser og lægeværelse. Klasseværelserne i den gamle fløj – blev samtidig moderniseret, og der kom nye møbler i alle klasserne. Samme år byggedes cykelskur og garager, og der blev indrettet en lærerindejlighed i et klasseværelse i den ældste bygning –.

Tilbygning 1974

I foråret 1974 påbegyndtes en tilbygning til lærerværelset, som blev taget i brug efter sommerferien 1974. Antallet af kvadratmeter blev der ved fordoblet, og der blev samtidig indrettet skabe, vask, el-kogeplade og kaffemaskine, og der blev indkøbt nye møbler til lærerværelset. Sam-

tidig – indrettedes nyt toilet for pigerne i de 2 rum i cykelskuret – tillige – redskabsrum for lærere.

Forandring 1976

I vinteren 1975-76 blev klasseværelse nr. 7, der tillige benyttes som skolebibliotek, udvidet, idet en del af den ledige loftsplads ved siden af klasseværelset blev lagt til, og skillevæggen brudt ned. Derved blev bibliotekets gulvareal ca. 50 procent større, og der blev plads til betydeligt flere bøger.

Forandring 1976

I december 1976 blev de 2 toiletter ved siden af fyrrummet, der tidligere havde været benyttet som toiletter for drenge og piger, lagt sammen til ét toilet for drenge, og samtidig kom der såvel nye skillevægge som nye klosetter og håndvaske i rummet.

Efter nedlægning af andenlærerembedet i 1938 havde skolen i stedet vintertilærere (skiftende vikarer). Der er anført følgende navne: Dam, Madsen, Rahbæk og Sigvald Laursen (1944-45; se senere), samt lærerinde Marie Andersen.

Oversigt over lærerinde- og lærerembeder fra 1947⁴²⁾

1. Førstelærerembedet

9. H. C. Henriksen, til 1. oktober 1949.
10. Sigvald Laursen, 1. oktbr. 1949-1. marts 1982. Landmandssøn, født 1919 i Højbjerg v. Viborg (se embede nr. 2).
11. Hans Christian Hansen, 1. marts-1. juli 1982 (konst.; se embede nr. 7).
12. Thorkild Mach Pedersen, 1. juli 1982-1. marts 1985.
13. Jens Jørn Jacobsen, 1. marts 1985- . Søn af assurandør, født 1947 i Byrsted, Veggerby, Himmerland.

2. Andenlærerembedet (genoprettet 1. maj 1947)

- Sigvald Laursen, 1. maj 1947-1. oktober 1949.
 H. C. Henriksen, 1. oktober 1949-1. april 1950 (vikar).
 Hans Petersen, 1. april 1950-1. oktober 1953. Født 1902.
 Riis, 1. oktober 1953-1. januar 1954.
 H. C. Henriksen, 1. januar 1954-1. april 1954 (vikar).

Hee skole 1925; tv. Filskov, th. Storgaard Pedersen, frk. Bertelsen og Else Poulsen.

Hee skole 1948; tv. (siddende) Stinne Andersen, bagved lærer Laursen og lærer Henriksen.

Hee skole i dag. (Foto: Kjeld A. Hansen).

Holger Langdal Nielsen, 1. april 1954-1. august 1961. Født 1927.

Børge Larsen, 1. august 1961-1. august 1962 (vikar).

Daniel J. H. J. Vang, 1. august 1962-1. august 1963 (vikar).

Herluf Pedersen I, 1. august 1963-1. august 1967.

Herluf Pedersen II, 1. august 1967- .

3. Lærerindeembedet

(indtil 1. april 1944 forskolelærerindeembede)

Kirstine Thordal Andersen, 1. april 1944-1. september 1972.

Anna Dorthea Munck Nielsen, 1. september 1972- .

4. Forskolelærerindeembede (genoprettet 1. maj 1952)

Marie Krarup, 1. maj 1952-1. august 1983. Født 1923 i Møborg.

Jørgen Malte H. Jakobsen, lærer, 1. august 1983- .

5. Lærerembede (opr. 1. august 1959 v. Hvingel skoles nedlægn.)

Max Steen Christiansen (se Hvingel skole), 1. august 1959-1. august 1978.

Embedet nedlagt p.g.a. faldende børnetal. I stedet genoprettet timelære-
rindeembede nr. 8.

6. Lærerindeembede (opr. 1. august 1960 p.g.a. Hvingel skoles nedlægn.)

Halldora Gudjohnsen, 1. august. 1960-1. januar 1961 (vikar).

Kirsten Dahl, 1. januar 1961-1. august 1961 (vikar).

Agnes Lundsby Poulsen, gift Boe Christensen, 1. august 1961- .

7. Lærereembede (oprettet 1. august 1967)

Hans Christian Hansen, 1. oktober 1967-1. marts 1982 (se nedenfor)

Sigvald Laursen, 1. marts 1982-1. april 1982 (vikar).

Søren Rasmussen, 1. april 1982-1. juli 1982 (vikar).

Hans Christian Hansen, 1. juli 1982- .

8. Timelærereembede (oprettet 1. august 1970)

Anna Dorthea Munck Nielsen, 1. august 1970-1. september 1972 (se
embede nr. 3).

Tove Madsen, 1. september 1972-1. august 1974.

Lene Hansen, 1. august 1974-1. august 1975. Embedet nedlagt på grund
af faldende børnetal.

Elisabeth Sørensen, 1. august 1978- . Embedet genoprettet, da embede
nr. 5 nedlægges.

9. Børnehaveklasse-embede (opr. 1983, integreret i skolen 1984)

Kirsten Lund, 1983- .

I vinteren 1918-19, med Den spanske Syge, var skolen af den grund luk-
ket i sammenlagt godt to måneder.

I de strenge vintre først i 1940'erne fik børnene flere gange kuldeferie.
Og igen i vinteren 1944-45 – den sidste under 2. verdenskrig; nu var den
egentlige årsag brændselsmangel. Hvortil kom, at et klasseværelse var
beslaglagt af tyskerne, til indkvartering af flygtninge; dette var sket året
før.

Kirstine Th. Andersen om skolegerningen

En meget lille præsentation: Jeg blev dimitteret fra Odense Forskolese-
minarium 5. maj 1934. Fik et par vikariater, det ene på 3 uger, det andet
på 7 måneder. Søgte embedet i Hee til 1. april 1935, blev kaldet som aspi-
rant, med en grundløn på 1710 kr. ÷ 12 % (huslejen). Skolen var 5-klas-

set, med 3 faste lærere + 1 vinterlærerinde. Skoleåret begyndte 1. maj, med sommerskolen. 1. kl. gik 5 dage om ugen, 4.-5. og 6.-7. skoleår gik 1 dag (5 timer) om ugen. 1. kl. blev undervist 4 dage af førstelæreren og 1 dag af forskolelærerinden. 2. kl. blev undervist af andenlæreren 5 dage og 1 dag af forskolelærerinden. Om vinteren gik de to små klasser hveranden dag á 6 timer. De tre ældste klasser gik 6 dage á 6 timer. Jeg fik 3. klasse som min klasse, og blev så en slags vandrelærer ved skolen. Jeg var lidt skuffet, jeg ville så gerne have haft 1.-2. kl. Den skuffelse varede ikke så længe. Der var 12 børn i klassen. Nogle dejlige børn, som var villige til at arbejde.

Nu vil jeg fortælle lidt om klasseværelset. Hvad jeg siger om skolen og forholdene, må ikke betragtes som kritik; det er en konstatering af, at sådan som det var i Hee, var det også andre steder her omkring. Mit klasseværelse var stort og lyst, men ikke særligt udstyret. Der var et skab til materialer, en forhøjning med et lille kateder, en sort tavle, godt 1 meter bred, 1 meter høj. Bordene var to-mands med fast fodstykke. På væggene hang der dyrebilleder og vikingebilleder. Et Danmarkskort. Ingen el-lys i klassen – kun i ældste klasse. Så var der en stor, sort kakkelovn, med en tørvekasse med 2 rum. Den kasse glemmer jeg aldrig.

Den første vinter havde vi en slem kighoste-epidemi. En del af børnene var angrebne. Jeg husker to, som særligt hostede. Når disse hosteture kom over dem, røg de ned til tørvekassen, hvor vi havde aviser liggende, og når det var ovre, kom avisen i kakkelovnen. De første gange fik vi det på gulvet. I gangen var der hverken kloak eller vand, på WC kunne de ikke nå at komme, da retiraden lå på den anden side af legepladsen. Når turene kom, var det her og nu, der skulle hjælpes.

I gangen var der træskohylder og knager, men her var der også plads til at spille bold og sjippe, når vejret var dårligt. I gården var der en sokkel med tre løbende vandhaner. De var vist lidt hårde ved børnenes tænder. Det var jo fristende at give den drikkende et puf i nakken.

Vi begyndte dagen med morgensang. Vi havde 5 timers religion om ugen om vinteren. De ti bud blev gennemgået, 6 salmer skulle vi lære; verset, de fik for, blev gennemgået, både ord og mening. I »Nu vågner –«, vers 3: »Småfuglens sang, Vorherre forstår, han kender hver sjæl i sit rige, de fattiges lovsang han ikke forsmår –«, vakte undren og samtale. Engang havde vi læst vers 5 i »Dybt hælder året« –: »Jeg ved, hvor glæden har sit hjem, når øde mark står hvid. Hin frydekor fra Bethlehem –«: Så lyder der en røst: »Stinne, ved du hvad, det ligner et julevers!«

Bibelhistorien gennemgik vi fra Johs. Døber til Jesu indtog i Jerusa-

lem, hvor vi hører om hans lignelser og undergerninger. Børnene skulle lære at forstå, hvad en lignelse er. Jeg sagde gerne til dem, at den er et billede fra det daglige liv, som Jesus bruger til at forklare det, som hører Guds rige til, jfr. Sædemanden, Den barmhjertige samaritan. Ligeså, hvad er et under? Børnene skulle forstå, at når Jesus opvækkede en død, eller gjorde vand til vin, så fik han kraften fra sin fader. Jesus siger det jo selv, da han opvækker Lazarus: »Fader, jeg takker dig, fordi du hører mig. Vel ved jeg, at du altid hører mig, men jeg siger det for den omstående skares skyld, for at de skal vide, at det er dig, der har udsendt mig.« – Bønnerne i Fadervor talte vi om. Så de fem timer gik ret godt for os.

En morgen vågnede jeg først noget over tiden, da skolen skulle begynde. Forskrækket for jeg op, fik lige håret redt og styrtede så ned ad trappen. Udenfor klasseværelsets dør standsede jeg, spændt lyttende. Der var musestille indenfor. Jeg tænkte: »Hvad laver de mon?« Jeg bankede på, åbnede døren og trådte ind. Alle børnene sad pænt på deres pladser. »Undskyld, jeg har sovet for længe.« – »Det gør ikke noget. Vi har sunget morgensang og bedt morgenbøn.« –

Regning: 6 timer om ugen om vinteren, 3 om sommeren. De fire regningsarter skulle øves. Her brugte børnene tavler. Det gav megen uro. Til en tavle hører jo vand og klud, samt griffel, som blev spidset ude på trappen eller på muren. Mange var flinke og brugte både klud og vand, men der var jo også dem, der kunne klare sig med en klat spyt og tvære den rundt med fingrene. Tavlen brugte vi også til afskrivning.

Dansk: de lærte at kende navneord, kendeord, tillægsord og udsagsnord, at finde grundled og omsagn i sætning. Diktat blev skrevet i bog. Skrivning havde jeg ikke, men jeg ved, at de brugte pen og blæk. – Læsning, hvor de havde læseøvelser. Børnene i 3. klasse, da jeg kom, blev ret så gode til at læse. Jeg husker, at jeg lærte dem at læse Den dræbte And. Nogen af dem læste virkelig pænt op. Til eksamen fik jeg en lille snært af førstelæreren: »Ja, det er jo ikke meningen, at børnene skal være skuespillere!« – Det skrev jeg mig bag øret.

En lærerindes største aktiv var dengang fortælling og samtale. Og brug af kridt og tavle, og igen tavle og kridt. I dag findes der jo materialer til mange, mange tusinde på hver skole. Den første duplikator, vi fik i Hee, var en spritduplikator. Nu findes der i stedet fotokopieringsmaskiner. Det er en vældig god ting. Der er jo mange andre ting, men den sorte tavle og kridtet er stadig gode hjælpemidler.

Der er en ting jeg ved, jeg har forsømt så tit til at begynde med: at få børnene til at tale, stå frem og sige deres mening. Det kan de jo nok mere

i dag. Så er det, vi kommer over i den anden grøft, at de bliver for frække. Da jeg kom ud som lærerinde, var vi nok for autoritetstro. Jeg oplevede da, at der kom en lidt mere afslappet tone.

Vi dyrkede senere lidt dramatik. Jeg husker den første gang, jeg læste H. C. Andersen. Det faldt til jorden. Senere måtte jeg tænke mig godt om, så det passede til børnene.

Jeg kan ikke huske, om der var bibliotek for børn i Hee, da jeg kom; for voksne var der i hvert fald. Men senere fik vi udlån for børn, og nu er der lokale for både børn og voksne, og det er utroligt, hvad der findes.

Da jeg gik på seminariet, havde man kun hørt lidt om ordblindhed; vi blev ikke så godt underrettede på dette område. I 1955 fik jeg et læse-klasssekursus og fik så specialundervisningen.

Foruden de fag, jeg har omtalt, havde jeg gymnastik med pigerne, ja det første år sågar et hold drenge. Så havde jeg håndarbejde med 3., 6. og 7. skoleår. Vi havde én symaskine til 14-16 piger. Det kneb også altid at blive færdige til eksamen. 6. kl. syede det første år underkjole og benklæder. 7. kl. syede pyjamas med drengekrave, pufærmer, elastik i midjen, vide bukseben. Dengang købte jeg ind til pigerne i november og betalte det. De fleste penge fik jeg om foråret, når pigerne fik deres ting. Et år fik jeg pengene til november. Pyjamas kostede 5 kr., sypose 35 øre.

Gennem årene har pensum i skolen forandret sig meget. –

Hvad er så meningen med al undervisning? Ja, det er jo, at børnene skal lære at beherske f.eks. dansk sådan, at de i tale og skrift kan udtrykke sig.

Aftenskole

Der findes optegnelser om aftenskoleundervisning fra først i 1890'erne og henved 70 år frem – i perioder, eftersom der var villige lærere, skønt det var der nok som regel. Det var utvivlsomt mest elevinteressen, der steg og sank, steg og sank; en art bølgebevægelse, som vist gennem tiden har været kendt de fleste steder.

1892-99 underviste Storgaard Pedersen 3 timer ugentlig om vinteren i sang i den i sognet værende sangforening med blandet kor. Hen mod århundredskiftet uddyndedes medlemskredsen ved fraflytning. 1893 og to vintre frem underviste Storgaard Pedersen desuden unge karle (emne uoplyst); deres interesse tog af den sidste vinter.

1899 og fem vintre frem holdt Storgaard Pedersen historiske foredrag, og mejeribestyrer N. P. Nielsen (fracflyttet 1903) havde oplæsning.

Hee skole 1959 (3.-7. kl.). Tv. Stinne Andersen og Marie Krarup, th. (forfra) lærerne Langdal, Christiansen og Laursen.

Hee skoles 2.-3. kl. 1963; tv. fru Andersen, th frk. Krarup.

Periodens to sidste vintre holdt pastor Jensen missions- og kirkehistoriske foredrag.

1904-07, foredrag og påfølgende oplæsning ved Storgaard Pedersen. De to første vintre – efter at pigerne, der mødte flittigt, var gået hjem – undervistes karlene i skrivning. Læreren modtog påskønnelse af såvel elever som kommunen og skolerådet. – Aftenskole er anmærket fortsat til 1910.

1919-20 igen aftenskole. Foredrag i samfundslære og over historisk emne ved Storgaard Pedersen, der blev bistået af lærerinde, frk. Pontopidan (1 time i skrivning); Storgaard Pedersen derefter ½ time i regning.

»Elevtallet var omkr. 20 før jul, men efter nytår var deltagelsen mindre, og dette opmuntrede ikke til at fortsætte den følgende vinter. Gymnastikforeningens og Ungdomsforeningens ret hyppige sammenkomster har virket, således at de unge ikke søger aftenskolen med tilbørlig interesse. 26-3-1921«.

Der er nu tavshed om aftenskolen i over en snes år:

1943-44. 2 hold, I: dansk, regning, verdenshistorie, samfundslære.

II: regning, engelsk

1944-45. 1 hold, regning, dansk, samfundslære ved Henriksen og Laursen.

1945-46: 1 hold i engelsk.

1947-48: dansk, regning, samfundslære.

1950-51, 51-52 og 54-55 aftenskole uden nærmere angivelse.

1955-56. 2 hold (15 og 16 elever) i sløjd v. Sigvald Laursen.

1956-57. 2 hold, I: husgerning v. Dorthea Høgsberg.

II: sløjd (21) v. Laursen.

1957-58. 1 hold (15) i sløjd v. Laursen.

1958-59. 2 hold, I: motorlære v. lærer fra Ulfborg Kjærgård.

II: sløjd (17 elever) v. Sigvald Laursen.

Hvad der, i skolen eller andetsteds, i tidens løb kan være afholdt af landbrugsfaglig dag- eller aftenskoleundervisning, er ikke søgt belyst. Og det samme gælder undervisning i diverse interessegrupper under oplysningsforbundene.

Skoletilsynet

Et sådant har der naturligt været fra skolens tilblivelse og frem gennem tiden. Der er nok langsvej via skolelovene sket ændringer heri; men

Pastor Jensen og konfirmandholdet (Hee-No), år ?

Skjoldborg og konfirmanderne 1920 (eller 1921).

indenfor det udbyggede tilsyn, som 1814-loven anordnede, må vistnok siges grundstammen at være bestående endnu i dag.

Om 1814-lovens bestemmelser hedder det bl.a.: »Tilsynet med skolevæsenet på landet tilkommer skolekommissionen i sognet og amtsskole-direktionen. Den første dannes af sognepræsten som formand og samtlige skolepatroner i sognet (ejere af 32 tdr. hartkorn) og en eller to skoleforstandere, der af amtsskoledirektionen vælges blandt de hæderligste bønder. Amtsskoledirektionen består af amtmanden og amtsprovsten. Endelig skal biskoppen som hidtil føre tilsyn med stifternes skoler, og den øverste bestyrelse af hele almueskolevæsenet forbliver under Danske Cancelli.«⁴³⁾

Nogen såkaldt skolepatron var der ikke mere i Hee sogn. Voldbjerg som den største gård var nu kun på 26 tdr. hartkorn. Efter at 1814-loven var sat i kraft her (1837), må vi regne med at *skolekommissionen* bestod af præsten og to bønder, af hvilke formentlig den ene var bosiddende i No; sådan var det i hvert fald siden hen, indtil sogneadskillelsen (1921).

Peter Rasmussen, den foran citerede meget skriveglade formand for sogneforstanderskabet, lader forstå, at skoletilsynet foruden af ham selv består af andre medlemmer af sogneforstanderskabet. Vi kender ikke disses navne. Siden hen ses nok sognerådsmedlemmer i skolekommissionen, men ikke som fast regel.

Fra 1878 kan vi nogenlunde se skolekommissionens sammensætning. At nævne alle bliver for vidtløftigt. Indtil 1937 var sognepræsten formand. Fra 1935 skulle kommissionen tælle 5 medlemmer.

Skolekommissionen 1878: Pastor Molbech, Christen Eskildsen (1879: Niels Nielsen) fra Hee; fra No: Anders Chr. Iversen.

Formænd fra 1937:

1937-43: H. P. Ammitzbøll, Voldbjerg mark.

1944-50: Hans M. Jensen, Nr. Bratbjerg.

1950-58: Imanuel Jørgensen, Halby.

1958-66: Tage Madsen, Vejrgård.

1966-70: Hans M. Jensen, junior, fmd. for den sidste sogne-skolekommission. Dens øvrige medlemmer var:

Mejeribestyrer Bent Clemmensen.

Husmoder Asta Sig, Agersbæk.

Husmoder Agnes Lauridsen, Øster Voldbjerg mark.

Gårdejer Hans Damgaard Nielsen, Hvingel. – 1967 indtrådte

Husmoder Elise Holgersen, Hvingel, da Bent Clemmensen frarejste.

Pastor Sørensens første konfirmandhold, 1922.

Pastor Sørensen og konfirmanderne, 1928.

Bårris med konfirmandholdet 1954 (endnu felles for Hee-No).

Bruun med Hee-konfirmanderne 1985.

Med kommunalreformen 1970 skulle der kun være én, fælles skolekommission i Ringkøbing storkommune, men til gengæld ved hver skole et *skolenævn* på 5 medlemmer, de 4 valgt af og blandt forældrene, og tilsvarende et af kommunalbestyrelsen.

1970-74: Hans M. Jensen (fmd.), Erik Bruun, Kirsten Vestergaard, Dagny Juel Petersen, Tage Madsen (kommunens repræsentant).

1974-78. Jørgen Nysted (fmd.), Erik Bruun, Hanne Nielsen, Carla Christensen, Hans M. Jensen (for kommunen).

1978 ændring i skolebestyrelsesloven sådan, at de forældrevalgte nævnsmedlemmer skulle være fem. Kommunen kunne lade sig repræsentere fortsat ved et medlem, uden stemmeret.

1978-82: Jørgen Nysted (fmd.), Carla Christensen, Erik Bruun, Hans Damgaard, Ena Sandgrav. For kommunen: Hans M. Jensen.

1982-86: Erik Bruun (fmd.), Carla Christensen, Stine Bæk Pedersen, Peder Nagstrup Christensen, Anna Ramskov Jeppesen. For kommunen: Hans M. Jensen.

Elevrepræsentanter (1984-85): Betty Lauridsen (7. kl.), Gunnar Toft (6. kl.)

Skolenævnet har forhandlingsmøder med repræsentanter for *lærerrådet*: Malte H. Jakobsen (lærerrådsformand), Jens Jørn Jacobsen (skoleleder).

Biblioteket

Dette vedrører ikke udelukkende skolen. Det var fra begyndelsen ensidigt og langt frem i tiden helt overvejende et folkebibliotek, beregnet for sognets voksne og så vidt bekendt har tyngdepunktet stadig ligget på litteratur for voksne og unge; men efterhånden blev der opbygget et ret stort børnebibliotek. Dette sidste og så det forhold, at biblioteket i sin helhed er stiftet og til stadighed har været ledet af lærere, samt at biblioteket har til huse i skolen – gør, at en beskrivelse i sammenhæng med skolen må være naturlig og berettiget.

Begyndelsen, for mere end 100 år siden, løb snart på grund.

Vi lader Storgaard Pedersen – der mere end de fleste havde både vilje og evne til at få sager sat i gang og holdt i gang – fortælle: »*Hee Sognebogsamling* blev stiftet af (fortælleren), der havde sammenkaldt til et møde i den anledning i november måned 1897. Til at ordne det nærmere ved oprettelsen af en bogsamling for Hee sogn nedsattes et udvalg: Mejerist N.P. Nielsen, Trekløver, gårdmand Jens Bjerg Thomsen, Voldbjerg mark og lærer P. Storgaard Pedersen, af Haelby skole.

Sidstnævnte påtog sig hvervet som styrer af bogsamlingen, og udvalget udarbejdede vedtægter for bogudlånet og hvad dermed stod i forbindelse.

Der skete henvendelse til Udvalget for Folkeoplysningens Fremme om støtte til oprettelse af en sognebogsamling her i Hee. Svaret på denne henvendelse var ikke særlig imødekommende. Udvalget skrev, at det tidligere havde støttet en bogsamling her i Hee, og der var i tidligere år givet samme bogsamling en gave på 200 kr. fra Det Raben-Levetzauske Fond, hvorfor der ikke nu kunne ventes nogen hjælp foreløbig, da det var gået så ilde med den gamle bogsamling, som vistnok i året 1889 var bortsolgt rub og stub.

Dette var nemlig gået sådan til: Min formand i embedet, lærer P. C. Pedersen, havde fået dannet en bogsamling på omtrent 200 bind, men da han 1884 kom til at holde hjælpelærer, der skulle forestå udlånet, kom dette i uorden, bøgerne blev borte og blev mishandlede. Bogsamlingen havde en mindre gæld, og derfor blev bøgerne, som var tilbage, solgt ud

for at dække gælden. Dette var en meget slet fremgangsmåde, som således også kom til at virke uheldigt for vor nydannede læseforening, thi man sluttede, at interessen måtte være ringe i et sogn, hvor man kunne handle således med bogsamlingen.

Imidlertid gjorde vi vort bedste for at få begyndt efter ringe lejlighed, med de små midler, der kom til at stå til vor rådighed. En del bøger skænkedes til bogsamlingen, og en stedlig strygekvarter, hvis medlemmer var gårdmand Jakob Bæk, No, Christian Iversen, Heager, mejerist N. P. Nielsen og lærer P. Storgaard Pedersen, gav 2 koncerter til fordel for bogsamlingen, der på den måde i det første læseår nåede at få 40 bind til udlån. Da det var umuligt at få pengene til at slå til, endte det første læseår med et underskud på 4 kr. 82 øre —«.

Udgifterne var på ca. 72 kr., der var år, da de var under 50 kr., og der gik 30 år, inden de nåede over 100 kr. Det første år var medlemstallet 23, siden gik det både ned og op. Kontingentet var 1 kr. årligt, da Storgaard Pedersen 1927 fratrådte som bibliotekar, udgjorde kontingentet 42 kr. i alt, kommunens tilskud 20 kr., statens 30 kr.

Lærer Henriksen efterfulgte som bibliotekar. Da han fratrådte 1949, var medlemsbidraget i alt på 210 kr., kommunetilskuddet 150 kr. og regnskabsbalancen på henved 700 kr.

»Hee sognebogsamling havde indtil oktober 1949 i mange år ikke haft nogen bestyrelse. En sådan blev på en generalforsamling 25. oktober 1949 dannet, og dens første medlemmer blev fhv. førstelærer H. C. Henriksen, konsulent Baunbæk Knudsen og lærer Sigvald Laursen.

I disse tider steg priserne på bøger efterhånden mere og mere, og bestyrelsen indså, at det ikke var muligt med lånerbidraget og kommunens tilskud at få bogbestanden forøget i tilfredsstillende omfang, hvorfor man besluttede at forsøge at få bogsamlingen statsunderstøttet. Der blev derfor i april 1952 rettet henvendelse til centralbiblioteket i Lemvig for at bede om assistance ved denne omdannelse.

Henvendelsen førte til, at overbibliotekar frk. Lorenzen fra Lemvig kom til Hee, hvor hun ved flere møder med bogsamlingens bestyrelse, samt med repræsentanter for sognerådet, gav de fornødne oplysninger, og da sognerådets repræsentanter, gdr. Gunnar Toft og tømrer Niels Nielsen, nok mente at kunne garantere et noget højere tilskud end tidligere, hvilket var en betingelse for at opnå statstilskud, gik frk. Lorenzen straks i gang med at sortere bogsamlingens bøger. På dette tidspunkt var der i alt 1144 bind, og af disse kasseredes 560 bind, medens 584 bind enten kunne repareres eller også bruges, som de var.

For at få en øjeblikkelig erstatning for de mange kasserede bøger besluttedes det at anskaffe et »Startbibliotek«, bestående af 161 bind for voksne og 104 bind for børn (det bemærkes, at de voksnes og børnenes bogsamling nu i økonomisk henseende slås sammen under ét, hvilket var en betingelse for statstilskudets opnåelse).

Da kommunens tilskud nu kom til at udgøre så stor en del af bogsamlingens driftsmidler, var det også en betingelse, at sognerådet skulle repræsenteres i bestyrelsen. Denne skulle herefter bestå af 5 medlemmer, hvoraf de 2 skulle vælges af sognerådet. Sognerådet udpegede derfor vognmand Henrik Petersen og stationsmester S.P.B. Jørgensen som medlemmer af bestyrelsen, medens bogsamlingens medlemmer på den stiftende generalforsamling den 19. marts 1953 genvalgte lærer Henriksen, Baunbæk Knudsen og lærer Laursen til at udgøre den øvrige bestyrelse.

På nævnte generalforsamling vedtoges arbejdsplan og vedtægt for den nyordnede bogsamling, ligesom det besluttedes, at medlemsbidraget skulle forhøjes fra 4 til 5 kr. (det bemærkes, at dette bidrag nu kun er et frivilligt bidrag, der ikke er en betingelse for at låne bøger, mens det naturligvis kun er de bidragydende medlemmer, der har ret til at være medbestemmende i bogsamlingens anliggender).

Regnskabsåret blev nu lagt om, så det kom til at gå fra april til april, og for det første år – bevilgede kommunen 1200 kr. Disse penge samt lånernes bidrag for dette år gik alle med til at betale reparation af de gamle bøger, der kostede ca. 1500 kr.«

Lærer Laursen, der fra 1949 havde været bibliotekar, havde affattet ovenstående redegørelse for rekonstruktionen og indført denne i forhandlingsbogen. Ved bestyrelsesmøde april 1954 – stationsmester Jørgensen var afgået ved døden i oktober 1953, og Søren Bro indtrådt i bestyrelsen – valgtes Laursen til både formand og kasserer (og vedblivende bibliotekar).

Senerehen strammedes bibliotekstilsynets krav på flere punkter: Bibliotekaren måtte ikke være bestyrelsesmedlem; kommunens tilskud skulle sættes yderligere betydeligt op (for sammen med statstilskud og privatbidrag at sikre økonomien for en større bogbestand til både børn og voksne i forhold til sognets folketal); privatbidragene skulle udgøre min. 10 procent af de årlige udgifter, for at biblioteket kunne bestå på foreningsbasis.

På det sidste punkt gik det galt 1965-66 i den forstand, at privatbidragene i alt manglede blot 16 kr. i de krævede 10 procent af de samlede

udgifter. Tilsynet tilskrev sognerådet (ikke bibliotekets ansvarlige!), at statstilskud tilbageholdtes, indtil man modtog bekræftelse af, at kommunen havde overtaget biblioteksdriften. Dette blev så resultatet.

1. april 1966 udgjorde bogbestanden 1894 bind for voksne, 783 for børn, i alt 2.677 bind.

Sigvald Laursen fratrådte 1. januar 1967 bibliotekarstillingen, og fra samme tid tiltrådte lærer Max Christiansen stillingen under de nye forhold, så vidt vides indtil 1978, da den nuværende bibliotekar, lærer Herluf Pedersen, tiltrådte.

Social forsorg

Budet om kærlighed til næsten lød og lyder igennem flere af Jesu lignelser: Den barmhjertige Samaritan; Den rige mand og Lazarus; Den rige yngling, og flere.

Allerede den ældste kristne menighed, i Jerusalem, øvede fattigpleje. Og kirken, eftersom den udbredte sig i omlandene og siden hen op gennem Europa, tog budet alvorligt og tog opgaven op – i beskedenhed, mere eller mindre organiseret. Hertil kom efterhånden klostrene som sideskud på kirkeorganisationen. Denne udvikling nåede så med Middelalderen også Danmark.

En kirkelig hjælpetjeneste herhjemme blev vistnok ret udelukkende sat ind i byerne, og her vel især af de større, formuende bykirker. Klostrene, vel nok fraregnet tigger-ordnerne – var nok de socialt virksomste. Flertallet af klostrene blev anlagt på landet, men der var langt imellem dem. I størstedelen af landsognene og mange bysogne fandtes der dog i Middelalderen næppe nogen organiseret social forsorg. Omsorg er måske et rigtigere begreb. Det var ikke blot materiel nød, hjælpetjenesten rettedes imod.

Var nødhjælpen i den katolske tid spredt og sparsom, skal den i tiden efter Reformationen være blevet endnu ringere. Klostrene blev efterhånden lukkede og nedlagt. Det lutherske kirkesyn skal have haft ringere social forståelse end den, katolikerne udfoldede.

Danske Lov 1683 søgte at råde bød på tidens elendighed ved at indskærpe præsterne at stille sig i spidsen for en omsorg for fattige og husarme folk. Frugterne var ringe. Et nyt, alvorligt forsøg gjordes med en forordning af 1708 om »forholdet imellem betlere, fattige almisselemmer og løsgængere – for at forekomme det i svang gående betleri, hvorved ikke alene indbyggerne besværes, men endog de rette fattige betages den almisse, som de burde nyde.« – Præsten og herredsfogeden skal nu være inspektører. De skal fare fra sogn til sogn for at bringe fattighjælpen i orden. Denne skal (i hvert sogn) ledes af præsten og 3-4 af de vittigste sognemænd. Fremmede betlere skal jages ud af sognet, og der skal oprettes en protokol over resten, idet man først indtegner blinde, sengeleggende og dem, der intet kan fortjene, små forældreløse børn osv. – Derefter skal man lægge en ligning over brød, mel, ærter og andre æden-des varer til almisselemmerne. – 1803 kom en ny fattiglov, med visse

administrative ændringer. – En undersøgelse i vor tid af arkivstof viser, at man i mange sogne sad forordningerne overhørigt.⁴⁴⁾

Hvad man i den første lange tid (efter 1683) foretog sig på området i Hee, ved vi ikke ret meget om. Et tilløb kan måske skimtes i en markbogsnotits netop 1683 om, at bygningerne til en ødegård i Hvingel »lejes bort til arme Folck«. Derefter er der tavshed i 100 år. Fattigforordningen af 1803 tog man til følge. Samme år blev anlagt en fattigprotokol; det er ikke sikkert, det var sognets første, men det var den ældste af dem, som sognepræsten Gad omkr. 1840 anfører i en arkivfortegnelse for pastoret. 1803-protokollen er imidlertid gået tabt, og vistnok også en efterfølgende. Der eksisterer i dag én, der er påbegyndt 1851. At der dog har været forsørgelse noget før 1803 kan aflæses af folketællingernes anmærkninger; de er kortfattede, men dog oplysende.

1787 træffer vi her Marie Kjerstine Olufsdatter. Da hun i sin tid blev konfirmeret, anmærkedes i kirkebogen: Uægte. Nu er hun 35, sidder som enke med tre drenge, 10-4 år gamle, i et hus med toft, i Halby. Tællingen anmærker, at »hun med sine børn for det meste lever af almisse«.

1801 træffer vi samme familie. Nu er dog de to ældste børn voksne og hjemmefra, den yngste, Iver Siversten, er 17, skrædder og hjemmeboende. Så vidt det kan ses, klarer nu mor og søn sig selv.

Endnu en menneskealder efter, i 1834, antræffes familien igen, nu nok i Sønderby. Moderen, der nu er 82 år og har været enke i henved 50 år, forsørges af de to ugifte sønner, Sivert, der er murer, og broderen Iver Sivertsen (Hallbye), der nu er skolelærer i Hvingel.

1823 havde Sivert til fattigvæsenet solgt et (fremtidigt) fattighus i Hvingel. Og omtrent samtidig købte Iver af fattigkommissionen et (hidtidigt) fattighus ved kirken, som han, omend det blev stærkt belånt, ejede i 20 år. Det må være her, Marie Kjerstine og sønnerne boede 1834. Deres livsvilkår synes, efter de korte glimt at dømme, trods alt nok så oplivende som flertallet af dem, der fik et intimt og ofte livslangt bekendtskab med fattigdommen og forsørgelsesvæsenet.

Eksempler fra tællingen 1787:

Hvingel. Niels Pedersen, 70 år og 2. gang gift, med Anne Pedersdatter, 42 år; de har en pige på et år. Han er husmand, men lever meget af tiggeri.

Hvingel. Ole Pedersen, 70 år og hustru Kjersten er 60. De bor i et jordløst hus og lever af betleri.

Halby. Anders Lauridsen og hustru, 71 og 68 år, sidder i et lejehus; de lever for en del af almisse.

Halby. Karen Graversdatter, 74 og enke, også i lejehus og almisselem. Anne Jensdatter, en ugift datter på 29, hun væver og bor hos sin moder.

Ellen Nielsdatter, 70 år og enke, i et hus på »Heden«. Almisselem. –

Det er naturligt nok især i »husene«, vi træffer erklærede fattige. Fattigfolk kunne også være indsiddere – om til leje eller af nåde og barmhertighed, kan ikke altid ses – i en gård, hvis husstand i øvrigt holdes klar af fattigvæsenet. I samme tælling træffes i en gård i Hvingel Else Jensdatter »tilhuse«; hun er 60 år, enke og almisselem. Ligesom Else Folagger, 80 år og ugift, der er til huse i Østergård.

Endelig 1787 træffer vi i en gård (siden nedlagt) i Halby mange folk samlede, dog vist i 3 husstande. To skæbner er kranke:

Jens Christensen, hosbonde	31, gift 1. gang, bonde og gårdbeboer.
Mette Pedersdatter, madmoder	37, gift 1. gang, hans kone
Dorthe Jensdatter, barn	1
Niels Christensen, tjenestdreng	16
Anna Christensdtr, hosbondens moder	66, enke efter 1. ægteskab
Anne Mortensdtr, indsidder	59, enke efter 1. ægteskab, lever for en del af almisse
Jens Christensen, hendes søn	19, ugift, har mangel på forstand
Mette Christensdtr, hendes datter	24, ugift, tjener og væver
Mads Jacobsen Brand, indsidder	49, gift 1. gang, daglejer
Inger Christensdtr, hans kone	53, gift 1. gang
Anne Marie Madsdtr, deres datter	9

Ikke sjældent træffes i tællinger, i kirkebøger og skiftebøger m.fl. sammenhænge, løbende i 1700- og 1800-tallet og ind i vort århundrede, plejebørn i en familie. De vedkommer jo ikke som sådanne fattigvæsenet. Det gør derimod de børn (»uægte«, forældreløse m.fl.), der bliver »tinget i kost«, hos lavestbydende som hovedregel. – Nyder en familie understøttelse, er det undertiden specielt til børnene. Et godt princip, der jo slet ikke er ukendt i vor tid.

1834-tællingen opregner ikke helt få understøttede (ovennævnte kategori ikke særskilt taget med):

Fattighuset i Sønderby

(samme matrikelsnr. som siden Nissens Minde)

Peder Chr. Limbertsen 53, gift, skomager, nyder nogen underst.

Ane Hansdatter	34, gift, hans kone
Karen Jensdatter	12
Hans Peder Christiansen	9 deres børn
Mette Marie Peder Chr.sdr	3
Ane Cathrine Lauridsdr.	36, tjenestekarl Ditlev Jensens kone
Jens Ditlevsen	9 deres børn
Laurence Ditlevsdatter	2
Karen Andersdatter	72, ugift
Maren Christensdr.	80, enke almisselemmer
Dorthe Justesdr.	60, ugift

Fattighuset i Hvingel:

Søren Mikkelsen	67, ugift
Maren Jensdatter	48, gift almisselemmer
Ane Kirstine Ditlevsdr.	70, enke

I samme tælling ses i tre gårde i Hvingel et bestemt særforhold. Her er ikke tale om fattigforsørgelse. Men fattighjælp ville måske nok have virket mindre trykkende end det eksisterende særforhold.

1. gård

Christen Andersen	27 år, gift, gårdmand
Sidsel Thuesdatter	32 år, gift, hans kone
Ane Christensdatter	1 år, deres datter
Christen Johnsen	20 år, ugift, tjenestekarl
Kirsten Thuesdatter	24 år, ugift, tjenestepige
Karen Thuesdatter	35 år, ugift, konens søster, sindssvag
Laurits Chr.sen Vestergaard	66 år, gift, aftægtsmand
Ane Sørensdatter	77 år, gift, hans kone

2. gård

Anders Pedersen	27 år, gift, gårdmand
Else Margrethe Iversdr.	29 år, gift, hans kone
Peder Christensen	58 år, gift, aftægtsmand
Mariane Nielsdatter	59 år, gift, hans kone
Karen Gregersdatter	88 år, enke, aftægtsmandens moder
Christen Christensen	44 år, ugift, enkens søn, stum og vanvittig
Sidstnævnte levede endnu i 1855 i gården.	

3. gård

Daniel Andersen	42 år, gift, gårdmand
Karen Jensdatter	40 år, gift, hans kone
Anders Danielsen	72 år, gift, mandens forældre,
Karen Knudsdatter	76 år, gift, aftægtsfolk
Maren Andersdatter	30 år, ugift, deres datter, vanvittig
Gravers Madsen	14 år, ugift, tjenestedreng

Endnu 1855 levede Maren og moderen (hun nu 97 år gammel).

I 1845 oprettedes et stort legat, »Nis Nissens Legat for værdige trængende i Hee Sogn«. Legatstifteren var søn af Peder Nissen, som 1778-84 ejede Voldbjerg. Både fader og søn skal have slået sig op ved studehandel. Det hævdes, at Peder Nissen havde ejet Voldbjerg gård og bøndergods gældfrit og haft penge til. Og at sønnen blev endnu langt rigere. Da Nis Nissen og hustru var barnløse, testamenteredes formuen til beboerne i de sogne, hvor Nis Nissen havde levet, forholdsmæssig i tid. Hee sogn betænkes med blot 4 procent, men lig den rundelige sum af 13.100 rigsdaler. Legatet skulle bestyres af forstanderne for fattigvæsenet (siden sognerådet), der efter fundatsen udlånte hovedstolen mod pant i fast ejendom, og anvendte renterne i forsørgelsen.

I 1854 købt man »i anledning af dyrtiden« 20 tdr. rug, 20 tdr. byg á 8½ rdl. Dette må vel forstås sådan, at man har købt *før* prisstigning, for der ved at holde en ellers høj udskrivning (på hartkornet) i ave.

1856 opførtes stiftelsen »Nissens Minde«, et nyt fattighus, der, som det synes, blev bygget ved siden af det hidtidige i Sønderby (i dag Hee by), som det afløste. Opførelsen af »Nissens Minde« androg 1350 rdl. Udgiften finansieredes sådan:

Betalt af legatrenterne	150 rdl.
Lånt af Simon Andersen Damgaard, Siersbæk	800 rdl.
Lånt af Iver Graversen, Heager, No	400 rdl.
	<hr/>
	1.350 rdl.
Brandforsikring:	
Nissens Minde, hovedbygningen	1.560 rdl.
Østerhuset, med løvsøre	440 rdl.
	<hr/>
	2.000 rdl.

De nærmest følgende år anvendtes en del af renterne til maler- og murerarbejde m.v. I øvrigt brugtes renteafkast til ydelser på byggegælden, der vist var fuldt afdraget omkr. 1873. Derudover indgik årligt et mindre rentebeløb i »Det almindelige Fattivæsen«, mens et noget større beløb til hjælp for »Andre værdige trængende«.

Nu er gennem de sidste mange år alle legatrenterne anvendt til den sidstnævnte kategori. Begrebet fattighjælp var blevet trængt ud, i lovgivningen og i praksis. –

I 1865 havde Nissens Minde i alt 42 beboere, så vidt ses 13 enlige voksne, 10 ægtepar og 9 børn. Der synes at have været fuld belægning. Og at det var sådan år efter år. Og at der derudover ydedes hjælp mange steder i sognet, der jo også omfattede No. I 1872 ydedes hjælp i 28 tilfælde.

De »tilfælde«, hvor fattigvæsenet registrerede og på kommunens vegne overtog beboelse og alt indbo »for alt i længere tid ydet forsørgelse«, angik vel især dem, der blev anbragt i fattighuset; men nogle blev boende i deres hidtil ejede, nu »nye« fattighus. Forsørgelsesvæsenet skulle så yde fattiglemmerne alle fornødenheder: husly og varme, føde og klæder, sko og træsko, også tobak og brændevin, samt i sygdomstilfælde lægehjælp, medicin og pleje; og allersidst begravelsen. Ret specificeret er protokollen, som er både forhandlings- og regnskabsbog. – En husholderske forestod den daglige husførelse.

Det var vistnok et alment princip i tiden, som man (nu sognerådet) fulgte da i 1873 Nørgård i Halby blev købt med henblik på indretning til *fattiggård*. Baggrunden var nok dels at få udvidede muligheder for beskæftigelse af de arbejdsduelige beboere, dels at opnå en vis selvforsyning med naturalier.

Indflytning her på rimelige vilkår krævede meget forarbejde og væsentlig bekostning. Amtet havde sikkert dengang som siden hen tilsynsmyndigheden.

Købesummen for Nørgård, jord og bygninger, var 6.500 rdl.; løsøre og kreaturer, dels medfølgende, dels købt til anden side (i runde tal), 1600 rdl.; nyt stuehus, 2200 rdl.; andre bygningsarbejder m. materialer: mursten, brøndsten, drænrør, ler og kalk, lyng, taghalm og simer, samt håndværkerløn og daglejerarbejde, 900 rdl.; handelsomkostninger m.v., 350 rdl.; diverse, 500 rdl. – I alt 12.000 rdl. Sælger lod 1.000 rdl. blive stående i gården, i Sparekassen lånte sognerådet de resterende 11.000 rdl. Under »diverse« er indeholdt en forvirrende udgiftspost på ca. 250 rdl.: Ole Thomsen for nedbrydning af fattighuset – og for opførelse af do.

Der må vel have været tale om det gamle fattighus forud for Nissens Minde. Nissens Minde var jo da nu forholdsvis nyt, og i den udgave bestod det 30 år senere.

De specificerede ydelser til de trængende: enlige, ægtepar og familier synes i de løbende års *forsørgelsesplan* lagt stramt, sådan at der jævnlige var behov for ekstrahjælp, som ses ydet. Hvorvidt hjælpen altid var af rimeligt omfang, kan vi i dag ikke afgøre. Man lignede dog i reglen sådan, at der var en god reserve at tære på.

Dette gjaldt for *naturalydelse*erne: korn (til mel, brød og gryn) samt tørv (klyne) til indebrændsel – indtil videre tilsammen værdimæssigt mere end *pengeligningen* (også på hartkornet; fra 1868 tillige på »formue og lejlighed«).

Var altså naturalieudskrivningerne rigelige, var i reglen pengeligningen (regnskabsbogen går kun til 1874) noget i underkanten. Jævnlige optog forstanderskabet (sognerådet) lån hos privatfolk.

Forsørgelsesplan for 1874: 35 tdr. rug, 32 tdr. byg, 1700 snese tørv, 338 rdl. i penge, samt 6 potter, 3 pægl mælk daglig. *Regnskabet* udviser et merforbrug på 20 tdr. korn samt ca. 200 snese tørv; tal for mælk og penge ses ikke af regnskabet. – Kornet er fordelt omtrent ligeligt mellem fattiggårdens ca. 26 personer og »øvrige fattige«.

I fattiggården:

- 1 ægtepar, gamle og svagelige
- 3 ægtepar, hvert med mange børn (den ene mand svag)
- 2 enlige kvinder, gamle
- 1 enlig kvinde, svagelig
- 1 enlig mand, gammel

Der synes at være 14 børn her.

I alt på forsørgelsesplanen 1874:

- 3 ægtepar, gamle og svagelige.
- 4 ægtepar, hvert med mange børn (den ene mand svag)
- 1 kone, forladt af manden, til sine børn 6 rdl. årlig.
- 2 enlige kvinder, gamle og svagelige.
- 2 enlige kvinder, den ene gammel, den anden svag.
- 2 enlige mænd, den ene gammel, den anden svag.
- 1 mand, ikke svag, men drikkældig, 12 rdl. årlig.
- 6 børn (ingen søskende), 4, 7, 9, 10, 10 og 11 år gammel.
- i privat pleje; plejeløn hhv. 25, 10, 20, 18, 25 og 15 rdl. årlig.

- 1 voksen kvinde, sindssvag, ophold i Århus.
- 1 dreng på sanatorium i Vejle.
- 1 dreng, fjollet, hjemme.

Fattiggårdens beboere skulle efterleve et adfærdsreglement, hvis bestemmelser efter ordlyden vel i mange tilfælde har virket stramme, om ikke ydmygende. De må være befundet nødvendige, de var muligvis dikteret af tilsynet (amtet). Det var regler for bestemte spise-, arbejds- og hviletider, for sømmelig opførsel, for udgangstilladelse, og flere. Arbejdet vedrørte vistnok ikke gårdens landbrug, men bestod i kvindelig håndgerning og for mændene forskellig husflid. De fleste synes at have haft liden eller ingen arbejdsevne; børnene skulle jo, når de havde alderen, gå i skole, og kom vel siden ud i tjeneste.

Også var anordnet en uge-kostplan, hvis overholdelse var en del af husholderskens eller bestyrerkonens opgave og ansvar. Bestyrerens ansvar – for såvel beboerreglementets efterlevelse som for gårdens drift – var i første instans over for sognerådet. Fattiggården bestyredes, så vidt vides, i de første femten år af Kristen Pedersen; fra 1888 af Mads Skov; fra 1892 af Laurids Pedersen og fra 1900 af Chr. Thomsen.

I 1903, den 5. juni, nedbrændte fattiggården. Den blev ikke genopbygget som sådan. Hovedårsagen hertil må nok søges deri, at en ny sociallovgivning, som var under udvikling, var i færd med at smuldre grundlaget for fattiggårde og -huse. En skematisk oversigt kan anskueliggøre denne udvikling:

- 1891 Ny fattiglov. Hjælp i visse trangstilfælde friholdes for fattighjælps retsvirkninger. Friholdelsesområdet senere udvidet.
- 1891 Lov om alderdomsunderstøttelse. 60-årige kunde ansøge; bevilning efter kommunalbestyrelsens skøn.
- 1892 Lov om statsanerkendte sygekasser (1897: Hee-No sygekasse).
- 1898 Lov om ulykkesforsikring for industri.
- 1900 Lov om ulykkesforsikring for fiskeri.
- 1905 Lov om ulykkesforsikring for sømænd.
- 1908 Lov om ulykkesforsikring for land- og skovbrug.
- 1907 Lov om hjælpe-kasser (se nedenfor).
- 1907 Lov om statsanerkendte arbejdsløshedskasser.
- 1913 Lov om arbejdsanvisning.
- 1921 Lov om arbejdsløhedsforsikring (2 foreg. love sammenfattede).
- 1921 Lov om invalideforsikring.

1922 Lov om aldersrente (ydet m. faste beløb, fra 65. år).

»Medens alle disse former for offentlig hjælp uden fattighjælps virkninger tog sigte på bestemte, klart afgrænsede grupper af trangstiftælde, kom hjælpekasse-institutionen efterhånden til at virke som en slags finere forsørgelsesvæsen ved siden af det egentlige forsørgelsesvæsen. De kommunale hjælpekasser, som afløste de såkaldte frie fattigkasser, blev oprettet ved en lov af 1907, ændret i 1913 -. Hjælpekassernes opgave har været »midlertidigt at støtte værdige trængende, som har fast ophold inden for vedkommende kasses område og ikke nyder fattigunderstøttelse, i deres bestræbelser for at ernære sig uden hjælp af fattigvæsenet.⁴⁵⁾

Også Hee kommune havde til sin tid en fri fattigkasse. Det står noget uklart, hvorfra man hentede midlerne. Formentlig tildels af Nissens legatrenter, hvortil 1894 kom »Iver Thullesens Legat for værdige trængende i Hee-No Kommune«, hvis hovedstol skulle udlånes mod pant i fast ejendom, og renterne (når navngivne slægtninge til legatstifteren dør) skal uddeles til »folk, der ikke nyder fattig- eller alderdomsunderstøttelse«. – Iver Thullesen var født i Hee, havde været ude omkring i verden og tjent sig op. 1894 var han bosat i Hamburg. Legatkapital: 4.000 kr.

Kommunen havde 1893 ansøgt Amtet om tilladelse til »at benytte de 7 nordligste fag af fattiggården (stuehuset) til *alderdoms-asyll* for de alderdomsunderstøttede, med 3 bekvemme værelser: Amtet stillede betingelser, hvorpå sognerådet stillede sagen i bero.

1898 nedbrændte et kommunehus i Øster No. Kommunen ansøgte om fritagelse for genopførelse, og ansøgningen blev imødekommet. Det samme skete efter fattiggårdens brand.

Selve branden, hvorved temmelig mange mennesker pludselig blev husvilde, må have afstedkommet nogen opstandelse. Ligestraks blev vel alle de husvilde indkvarteret i nabolaget. Men 3 dage senere holdt sognerådet ekstra møde, hvorved fattigudvalget bemyndiges til »at underhandle med Chr. Jacobsen (Nisgaard) om at leje plads til fattiggårdens bestyrerfolk og fattiglemmer for i sommer i den Ole Holm tidligere tilhørende gård«, ligesom udvalget skulle forestå indkøb af gang- og sengeklæser samt senge til samme.

Og så vedtog man altså (med amtets tilladelse) at nedlægge fattiggården, at dele assurancesummen og bruge en del deraf til opførelse af *et*

fattighus ved Hee holdeplads. Et udvalg skulle forsøge at sælge fattiggården. »Handel skal ske i løbet af 14 dage«.

Fattighus(-gård) – asyl – alderdomshjem – plejehjem – pensionistbolig – beskyttet bolig: man kan næsten alene af disse navneskifter aflæse socialforsorgens skiftende karakter indenfor de sidste hundrede år. Den førstnævnte – den gamle – benævnelse hængte altså ved endnu i 1903, og den var da også i et vist omfang praktisk virkelighed, indtil videre. I daglig tale hed det vist altid Nissens Minde. – Da det blev aktuelt med nybyggeriet, bestod endnu det oprindelige Nissens Minde. I fattiggårdens tid nævnes det først mod slutningen og da som lejebolig for 2 á 3 husstande. Men foråret 1904, da det nye Nissens Minde kan tages i brug, opsiges lejerne i det gamle, og det vedtages, med amtets tilladelse, at udbyde det til nedbrydning. Hvorfor det, endnu ikke 50 år gammel skal væk, ses ikke.

Opførelsen af det nye Nissens Minde var man først klar til eftersommeren 1903. Kommunen lagde selv materialer til, herunder 40.000 I. kl.s, 16.000 II.kl.s og 12.000 II kl.s hårdtbrændte sten. Opførelsen havde været udbudt i licitation:

Tømrer- og snedkerarbejdet, Martin Jeppesen, No	1.080 kr.
Murerarbejdet, Chr. Christensen, Skjern	835 kr.
Skiffertækning + tagrender, P. C. Stavnstrup, Ulfborg	178 kr.
Kørsel af 85 tdr. kalk, P. Chr. Poulsen, i alt ?	– kr.
Kørsel af mursten, pr. vognladn. 6 kr., samme	
Kørsel af mursand, pr. 1000 sten ? kr. samme.	

Den første bestyrerinde i Nissens Minde var enke Else Thomsen, der, så vidt vides, vedblev til nytår 1913. Fra denne dato, enke Jakobine Madсен, til 1919. Augusta Lindholt, 1919-21. Kathrine Jensen, 1921-41. Enkefru Marie Hvistendahl, 1941-61. Fru Birma Melsted Hansen, 1961-65. Edith Højlund, 1965-68. Børge Halkjær og hustru, 1968-69. Fru Jenny Andreasen, 1969– -

Man havde planer om pensionistboliger i tilknytning til alderdomshjemmet. 31. juli 1968 forelagde arkitekt Kjær, Ølgod, tegning til 5 pensionistboliger til sammenbygning med alderdomshjemmet. Sognerådet tilfreds, der arbejdes videre med planen, hedder det i forhandlingsbogen.

Efter kommunesammenlægningen 1970 blev resultatet i stedet 3 pensionistboliger i den bestående bygning (med faciliteter, men uden fast

personale) samt 4 fritliggende pensionistboliger på hjemmets grund i syd.

Fra omkring 1920 havde kommunen andel i fællesfattiggården Årup i Thorsted (for husvilde familier) og indtil denne nedlagdes som sådan. 1968 solgte kommunerne Årup.

Under 1. verdenskrig, selv om landet var ikke-krigsførende og da heller ikke – i modsætning til under 2. verdenskrig – besat af fremmed magt – opstod dog unormale forhold: afspærring fra væsentlig samhandel med omverdenen, med vareknaphed og prisstigninger til følge. Vel steg produktpriserne, men landbrugsproduktionen sank væsentligt, foderstof- og gødningsimporten ophørte efterhånden. En stram afleveringspligt for brødkorn gennemførtes. Vinteren 1915-16: 3 tdr. 6 skp. pr. td. land, i alt 3.172 tdr. 6 skp. rug (Hee og No). Når varen var rensat og udsæden taget fra, kunne det vel hændes, at udbyttet af ugødet afgrøde var opbrugt. Prisstigning på levnedsmidler, beklædning og brændsel ramte jo alle mere eller mindre, men mest de, der skulle købe alt, og her igen særligt mindrebemidlede. En dyrtidslov satte dog bremsen på priserne.

I januar 1916 var sognerådet samlet til møde med hjælpekassebestyrelsen samt repræsentation fra pristalsreguleringskommissionen. Vedtoges: at bevilge 2.000 kr. for februar-marts til afhjælpning af dyrtidens følger her i kommunen.

I oktober s.å.: M.h.t. kulforsyningen vedtoges det at bestille kul (brunkul), for fragtgodtgørelsens skyld. Uddeling af billige kul til ubemidlede: 7 stemte *imod*, 1 stemte *for*; denne, Chr. Højbjerg, protesterede mod flertalsafgørelsen, og forlangte protokoltilførsel herom. – I samme møde vedtoges dyrtidshjælp – kontanthjælp: 2000 kr. – for november-december måneder.

1917, januar: Dyrtidshjælp til 1. april, indtil 4000 kr. (af kommunekassen).

1917, juli: Indkøb af 36 m³ rafter i Hoverdal plantage til fordeling til skolerne.

1917, oktober: Til hjælpekassen (der forvaltede kontanthjælpen) efter dyrtidsloven, indtil 1. april 1918 bevilget 5000 kr.

1918, maj: Vedtaget at uddele 4 kr. pr. person i 1. omgang, af penge til rådighed for nedsættelse af mælkeprisen.

1918, november: Brødkort uddeles.

Samtlige social- og socialforsikringslove revideredes, eventuelt ændredes (hjælpekassen ophævedes), og sammenfattedes i *Socialreformen 1933*. – To forhold er i sognerådets forhandlingsbog iøjnefaldende: Kommunen optager lån til forstærkning af kassebeholdningen, »som nu skal være betydeligt større på grund af de nye sociale love«. Og tallet på ansøgninger om understøttelse går mærkbart ned. Ydelserne blev rigeligere; og mere selvfølgelige (uansøgte). Det var dog ellers krisetid, og der var vel også i Hee nogen arbejdsløshed.

På sin vis er de i tidens løb stiftede *legater* integrerede i socialforsorgen. De bekendte er:

Fr. III.s Skolelegat 1652	100 rdl.	200 kr.
Otto Krag's Fattiglegat	200 rdl.	400 kr.
Nis Nissens Legat 1845	13.100 rdl.	26.200 kr.
Iver Thullesens Legat 1894		4.000 kr.
Justitsråd Poulsens Legat (f. mandl. stud. v. Kbhs. universitet)		10.000 kr.
Jensine Mortensens Legat		1.000 kr.
Chr. Christensen og Hustrus Legat (brutto ca. 200.000 kr.)		? kr.
Anders Andersen og Hustrus Legat		2.100 kr.

De tilskud, kommunen efterhånden og i stigende omfang har ydet og yder, efter kollektive ansøgninger til diverse faciliteter, falder ikke under socialforsorgen, men baggrunden er da i et vist omfang en højere social standard. For enkeltpersoner derimod er kommunen stadig en instans, hvor socialydelser kan søges og blive imødekommet. Socialforsorgens udvikling i de sidste årtier frem til i dag er som bekendt vidtløftig og omtvistet. Vi slutter gennemgangen her.

Andre kommunalopgaver

Vejene

Kørende samfærdsel og dermed veje har der, må vi forestille os, været så langt tilbage som der har eksisteret vogne i videre omfang; måske fra engang i jernalderen, hvis ældste periode var århundrederne op mod Kristi fødsel. Vognene, der i brudstykker blev fundet i Dejbjerg for ca. 100 år siden, havde godt nok bronzebeslag. Men efter omstændighederne havde de *ikke* været for hvermand.

At vogne tidligt må have haft en vis udbredelse i Vestjylland, har Salomon Frifelt bevidnet, idet han etsteds fortæller om, at der i hede og lyng er fundet vejspor, hvorover en gravhøj var opkastet; sporene gik til højens fod på to modstående sider.

De gamle veje var kun et par vejspor, rettere tit mange par parallelle spor, eftersom man »anlagde« en ny vej, når et par hjulspor blev for dybt nedslidte.

Nu, da heden og lyngen stort set er vejet for kultivering, kan man – hvor ingen af de gamle husker det – kun gisne om gamle vejforløb. Med nogen sandsynlighed kan man nu nok udpege *Voldbjergvej* som gammel hov- og møllevej, og i modsat retning og tilsluttet *Agersbækvej*, som by- og kirkevej: Ligeså, at *Agersbækvej* og *J. C. Christensensvej* mod vest var gamle by- og engveje.

Sønderby-Halby-Sirsbæk-Agersbæk-byernes udveje til hedelodderne havde, i hvert fald på visse stræk, et nordligere forløb end nuværende *Hovervej*. – Ejstrup og -kjærgårdens kirke- og møllevej gik *måske*, hvor nu hovedvej 16 går. Denne, der som amtslandevej først er anlagt i 1850'erne, var sognekommunen uvedkommende.

Købstadvej til Ringkøbing for Heeboerne var fra gammel tid *Gl. Landevej*, officielt benævnt *Gl. Kongevej*, der går østligt i Rindum og Heager, forbi Hedehus og Hebrogård, over Hee bro (Hover å), gennem Heebro Bakker og krydsende *Hovervej*, gennem *Lildkjær* og *Hvingel* mod Tim.

Hvor gammel denne er, ved vel ingen i dag. Storgaard Pedersen mente, at den i Den sorte Døds tid (o.1350), efter at have passeret *Hover* å tog kurs mod *Lybæk*høje og *No gl. Kirke*, for så at løbe videre i sydøstlig retning. Dengang menes *Ringkøbing købstad* ikke at have eksisteret.

1523 fik Peder Skram til *Voldbjerg* af kongen livsbrev på at måtte opkræve brokorn af almuen i *Hing herred*, mod at forpligte sig til at holde *Hee bro* »ved magt«: Privilegiet indebar vel fra første færd, som

siden hen, tillige ret til at opkræve bropenge af de vejfarende. For denne opkrævning stod fæsterne af Brohuset (Hebro). Tilsvarende må – vistnok »upriviligeret« – have gjaldt for Svingelen ved Voldbjerg mølle.

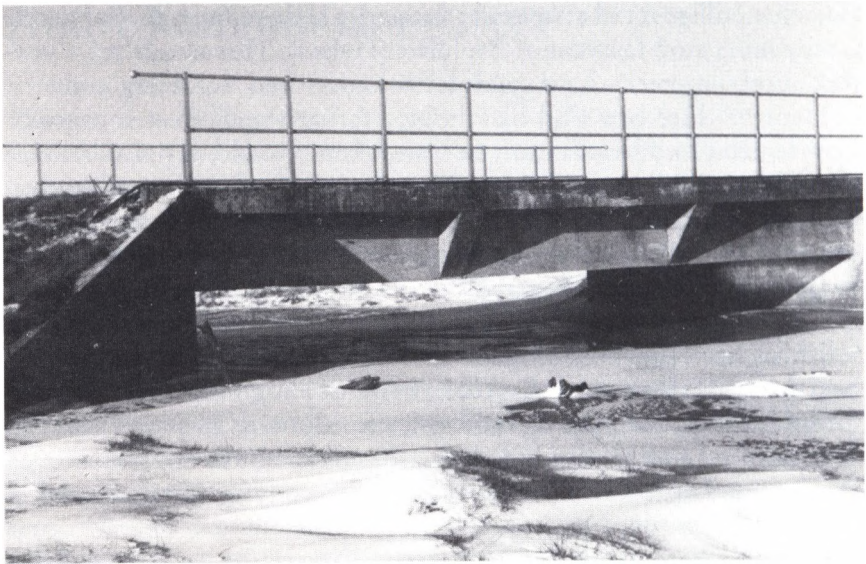
Hvor vel Hee bro altid blev holdt i farbar stand, er et spørgsmål. Overleveringen taler om, som én blandt flere grunde, at præsten i Hee for at komme til annekskirken i No måtte passere »to rivende strømme«, der jo må have været Hover å og Heager bæk – hvorfor der ansøges om nedlægning af No kirke. Kirken blev nedlagt, om ikke i Peder Skrams tid, så i hans eftermands tid som Voldbjergs ejer.

Vejanlæg og vedligehold i sognet var nok langt frem i tiden et ret ukendt begreb. Længe kørte man altså bare frem, tit i bugtninger efter terrænforhold; for så, når spor og huller blev for dybe, at køre ved siden af. Man kom vel efterhånden ind på at fylde marksten i de værste huller på lidt mere befærdede veje; ellers blev det ler og lyng. Grus og sand er senere.

Da sognekommunestyret indførtes 1841, skulle forstanderskabet have en afdeling for vejvæsen. Nogen protokol herover findes i dag ikke før sognerådets tilkomst 1867; den tilførsel der herom findes, går foreløbig kun til 1874, og den fortæller kun lidt; indirekte dog, at på vejene ofredes kun lidt. Af pengeligningen 1874 på godt 5.000 rdl. anvendtes blot 140 rdl. på vejvæsenet, og heri er endda brovedligehold medregnet. Hvor der til broslagning ikke brugtes stenkister – og det var vel næsten kun gørligt over grøfter – var langt frem i tiden materialet træ. Selv om bjælker, planker og fjæl nok i reglen tjæredes, så var broerne ret ubestandede. Senere protokoller taler om idelige reparationer og fornyelser.

Det blev vistnok gennem en lang periode almindelig kommunal praksis, at hver enkelt gård – eller bylav – forpligtedes til at vedligeholde et bestemt vejstykke, med planering, udgrøftning (?) og påførelse af et slidlag. Det sidste blev nok først mere effektivt, efter at gruset var kommet til. Dette, og dermed grusgravningen, synes at være kommet i gang sidst i 1870'erne, for så at tage et stadigt større omfang frem igennem vel en 75 år (til vejasfalteringen). Størsteparten af det indensogns oparbejdede grus (samt sand og sten), er så vidt bekendt foregået i området nord for Hovervej, overfor det nuværende Sommerland West, og med Thorvald Bøndergaards grus- og sandgrav som den største.

Oparbejdelsen foregik vel længe hovedsagelig efter licitationstilbud på visse antal kubikfavn, senere kubikmeter harpet grus i bestemte sorteringer. Sandet var til vejformål nok længe et overflødigt biprodukt;

Hee bro. (Foto: Ernst Munck).

egnet mursand var der jo altid et behov for.

Også gruskørslen blev vist tidligt i nogen grad betalt arbejde. Vognmand Niels Jensen fragtede således i tiden efter 1900 grus, som han bl.a. entreerede om ved Lybækhøje. Måske man i No havde forholdsvis større forekomst af grus end i Hee?

I 1890'erne omtales i forhandlingsbogen *offentlige gangstier*.

I 1916 byggedes betonbro over Ejstrup bæk: murermester Chr. Højbjerg, pris 580 kr.

1933 blev broen ved Heebro ombygget, i beton. Hovedentreprenør Aksel Løkke, Bøvlingbjerg: 4.610 kr. Broplanet blev hævet ikke uvæsentligt, vist bl.a. for at undgå isskruninger. En betydelig vejopfyldning udførtes i tilslutning til begge ender af broen. Beboere i Hee og No, nogle med hestekøretøjer, udførte dette arbejde, på hver sin side af åen. – Lastbilfragt var ellers så småt begyndt.

I 1944 blev broen over Vonå beskadiget »formentlig af Værnemagten«. Hee og Holmsland sogneråd søgte amtmandens bistand med hensyn til erstatningskrav. – Broen blev ikke gennemgribende istandsat, men derimod i 1950 helt afbrudt. 1954 fornyedes broen ved Voldbjerg mølle; tilbud antaget, fra murermester Jens Erik Nielsen, på ca. 30.000 kr.

I begyndelsen af 1950'erne gik kommunen i gang med sognevejenes grundforbedring for påfølgende *asfaltering*. 1952 hjemtages lån på 100.000 kr. til vejarbejder, som udføres året efter. 1955: Hvingelvej, gældsbevilling til »Phønix« på 135.000 kr. 1960: Asfaltering af 8 stykker vej, til i alt 600.000 kr.

Vejtrafikens »revolutionstid«

1904: Vedtoges, at distriktslægen ej må benytte *cyklekørsel* på kommunens regning.

1910: Vedtaget at anbefale *automobilkørsel* på *landevejen* fra kl. 12 nat til 4 morgen.

1915: Andragende fra herredsfogeden, om han og fuldmægtig må køre (i bil) på kommunens *biveje*, når fornøden forsigtighed garanteres. Svar: Tilladelse giver, dog *kun om dagen*, og med fornøden hensyn til kørende og anden færdsel i det hele.

1915. Vognmand N. Sørensen, Tarm, ansøger om tilladelse til *bilkørsel* på *kommuneveje*. Nægtedes.

1919. Skrivelse fra amtet (forslag fra Kgl. Dansk Automobilclub): at alle køretøjer skal have klart lysende lygter 1. august-15. maj. Anbefales ikke.

Til senere ansøgninger om tilladelse til *rutebilkørsel* gennem Hee blev der nok taget stilling især efter behovet.

Enkelte kommunale noter, som ikke just vedrører vejene, med da var led i en almindelig udvikling, medtages her:

1914. Gadebelysning etableres i stationsbyen.

1918. Bestyrelsen for et påtænkt Elektricitetsværk for Hee Kirkeby og Stationsby andrager om kommunegaranti for et lån på 50.000 kr. (højst 30 år) og et lån på 20.000 kr. (installationslån, højst 10 år). Vedtoges.

1926. Telefonkabler nedlægges gennem Stationsbyen, til kirken.

Kloakering m.v. af Hee by

Sognerådet affattede 1911 en *sundhedsvedtægt* for kirkebyen og stationsbyen. Og fra april 1912 bestod en *sundhedskommission*, hvis medlemmer var N. Moustgaard, Eskild Toft og N. Chr. Højbjerg.

Om *kloakeringen* dengang husker Gunnar Toft, at den foregik gennem åbne vejgrøfter. Fra kirkebyen ad Halby gadegrøft ud mod fjorden. Og fra stationsbyens vejgrøfter gennem en tilsluttet sydgående grøft ned til Hover å.

Forhandlingsbogen:

1912. Kloakering i stationsbyen er *ikke ny*; der vedtages en *omlægning* på nordre side af vejen (Hovervej), fra landevejen til jernbanen.

1924. *Sænkning* af kloaken gennem stationsbyen, og af vandløbet, der udspringer syd for byen.

Efter 2. verdenskrig drøftede sognerådet en påkrævet modernisering af kloakeringen, men kunne ikke enes om et initiativ. Efter valget 1950 blev sagen taget op på ny. En plan blev udarbejdet og vedtaget.

1953, foråret. Tilbud på kloakering af Hee stationsby og kirkeby blev indhentet: entreprenør Knudsen, Videbæk, 120.554 kr. Godkendt optagelse af lån, 200.000 kr.

1953, 18. august. Arbejdet udbudt i licitation. 12 tilbud: 56.598 kr. – 299.475 kr. (Vel nok ret usædvanlig spændvidde i tilbudsgivning). Antaget blev entreprenør Knudsens tilbud på 120.554 kr.

1954, 29. juni. Knudsen opgiver at fuldføre arbejdet til fastsat frist; indgår på kontraktens ophævelse, uden betaling for udført arbejde.

1954, 1. juli. En anden tilbudsgiver, murermester Hans Madsen, Ringkøbing, overtager på opfordring det påbegyndte arbejde, for *sit* tilbud, 150.450 kr.

1954, 14. august. Oplyses, at kloakeringen er meget vanskelig, næsten umulig, og at arbejdet er standset for tiden. Der skal foretages en undersøgelse, inden man kan fortsætte.

Gunnar Toft: Vanskeligheden skyldtes et *stærkt vandtryk*. Dette var kendt ikke blot i byen, der kun ligger 6 meter over havspejlet, men også i området mod syd og vest fra byen, med tilslemning af brønde og boringer. I kloakudgravningen, hvor man var indtil 3 meter nede, arbejdedes med 3 sæt spunsplanker, og rørlægningen måtte ske samtidig med opgravningen og i største hast. Den benyttede sugespids kunne kun trække vandet ud af spunsvæggen få meter ind. Den vest for landevejen påbegyndte nedlægning af en hovedledning i syd, ned til rensningsanlægget, måtte opgives; de tonstunge rør blev forskudt af vandtrykket.

1954, 2. september. Møde med amtsvejinspektør Mortensen. Vedtaget, at denne skal søge tilladelse til at hæve kloakrørene til 2‰ fald, og derefter forsøge at få murermester Madsen til at fortsætte.

1954, 29. september. Vedtaget, at murermester Erling Jeppesen, No, nedlægger kloak samt tank til rensningsanlæg.

1954, 17. november. Møde ang. kloakeringen, indkaldt af dommeren.

1955, 13. januar. Behandling af tilbud, efter *ændret projekt*, fra murermester H. Madsen. Efter nye tegninger nedlægges hovedledningen *vest*

for Statsbanerne. Madsen udfører arbejdet til samme pris som i tilbudet 18. august 1953, men med visse tillæg for *mere kloakering og vandlensning* samt *stigning i arbejds løn* fra 18. august 1953 og endelig, at kommunen sørger for el-ledning til pumpning, i 25 meter afstand fra brugsstedet.

(Derpå følger specificeret tilbud, hvori bl.a. på: mejeriledning (mod fjorden): 14.591 kr.).

1955, 13. januar: Vedtaget forsøgt forhandling mellem H. Madsen og amtsvejinspektør Mortensen.

1955, 20. januar: Enighed opnået, kontrakten underskrevet.

1955, 5. februar: Arbejds- og Økonomiministerium godkendt plan og tilbud.

1955, 1. juni: Do. ministeriums svar på andragende: Arbejdet må, *som beskæftigelsesarbejde* fortsætte med 8 mand, 1. juni-1. september.

1955, 21. juni: Do. ministeriums skrivelse, der meddeler godkendelse af, at E. Jeppesen overtager arbejdet efter H. Madsen.

1955, 10. november: Da kloakhovedledningen fik en anden (østligere) linjeføring, andrages om salg af eksproprieret areal ved amtsvejen, som der herefter ikke blev brug for.

1956, 6. februar: Når kloakeringen er fuldført, påtænkes istandsat hovedgaden og stationsvejen (Ringgaden). Forhandling med DSB om afgivelse af jord til formålet (fortove m. kantsten).

1956, 27. marts. Amtet stadfæster *vejvedtægt*.

1956, 25. juni: Arbejds- og Økonomiministeriets skrivelse, *at tilskud* til kloakeringen er forhøjet fra 120.000 til 170.000 kr., *at der dispenseres* fra bestemmelse ang. standsning af arbejdet (sæsonmæssig) sådan, *at der må fortsættes*, med 12 mand.

Gunnar Toft: Trods vanskelighederne blev kloakeringen da fuldført, omend den blev langvarig og dyrere end beregnet. Da der i perioden var en del arbejdsløshed, kunne imidlertid arbejdet udføres som beskæftigelsesarbejde. Amtsvajinspektøren, der havde tilsynet, var i alle måder kommunen behjælpelig. Staten ydede på det grundlag 85 % af samtlige udgifter; af de resterende 15 % skulle amtet yde 20 %, kommunen ligeledes 20 % og de berørte beboere de 60 %. Beboernes andel i alt ca. 60.000 kr.

Kloakeringen øst for banen: Fra Hvingelvej blev i *nordsiden* af *Hovervej* i vest nedlagt en rørledning, som fik tilslutning af kloakeringen af *Hovervejs sydlige bebyggelse* samt af *Østbanevej*; ved baneunderføring stødte ledningen til den vestfra kommende ledning. Samlet

Udsigt fra hovedvejen ad Hovervej.

førtes systemet herfra gennem stationsvejen til et punkt nær Uno-X. Hertil stødte fra vest *Kirkeby-ledningen*, der var ført under hovedvejen nær Søndertoft. Dette såvidt sammenflettede system førtes derefter i sydgående retning ud af byen til et vist punkt, hvor det fik tilslutning fra henholdsvis *Skovvejs* og *Hjortevej-Grøvlingevejs* sydgående kloakering, der, sammenflettede, ved Morten O. Mortensens gård bøjede af mod vest. Det således endeligt sammenflettede system førtes mod vest og under hovedvejen, til *rensningsanlægget*. Derfra pumpes slammet til Ringkøbing, til videre rensning.

Byens miljøforhold må vel siges ordnede forsvarligt. I dag er det oplandet i sognet, hvor det jo især er landbrugene, der tæller, som er præsenteret for vidtløftige miljøkrav.

Om stærke drikke

I Ole Højrup's: *Landbokvinden* (1964), der er »En skildring af kvindernes daglige arbejde med at holde hus og skaffe familien føden og klæderne, inden industrialismen satte ind,« beskrives *ølbrygningen* som et vidtløftigt og krævende arbejde. Sammenfattende hedder det:

Ølsorter. Den vejfarende, som bad om en slurk øl, lærte meget om egnen og gården ved at smage på øllet. I fattige egne måtte man spare, og det gjorde man ved at knibe på malt og humle. Så blev øllet tyndt, og det blev hurtigt surt. Men øllet blev ikke kasseret. I stedet blev der hældt mælk i kruset, hvor den løb sammen i småklumper. Så rørte man rundt med en ske, før man drak. Mælken tog i hvert fald noget af surheden, og øllet slukkede godt for tørst, men man kunne ikke lide det. Det sparede på øllet. Hvor det stod mindre slet til, sparede man på malten, men brugte megen humle. Så holdt øllet sig bedre, men blev besk. Man kunne dog også spare på humlen og i stedet bruge malurt eller pors. Så blev øllet bittert. På gode egne, hvor der rådede et godt demokratisk forhold mellem herskab og tyende, var både dagligøllet og det, som var beregnet på særlige lejligheder, af god kvalitet, men der var også egne, hvor det rigelige mål af malt og humle blev delt sådan, at gildesøllet var meget fint, det gode øl blev drukket af husbond og hans fæller og velstående gæster, medens det daglige øl var ringe.

Men der var ikke alene forskel mellem de enkelte egne. Også øllet i de enkelte gårde varierede, alt efter madmoderens sindelag – og dygtighed. Dette vidste tjenestefolkene nøjagtig rede på i vid omkreds. Den gård, som gav folkene ringere øl end de andre gårde, sparede vist ikke altid, for så fik man ringere folk. Og som en gammel fynsk kone forklarede efter sin bedstemoder, der ikke kunne lide at se høstfolkene drikke vand: »I varmen i høstens tid, da det gjaldt om, at alle kunne yde det yderste, kunne folkene ikke spise meget. Derimod kunne de drikke øl, og det styrkede, medens de blev matte af at drikke vand.«

»*Brændevin* blev endnu for 70 til 100 år siden drukket i betydelige mængder. Tidligere brændte man i en vis udstrækning brændevin hjemme i gårdene, men det blev forbudt i 1768 i de fleste egne af landet, og fra statens side satte man meget ind på at få loven overholdt, fordi man håbede at få forbruget nedsat og derved opnå, at der blev en større mængde korn til eksport, idet brændevinen dengang blev fremstillet af byg. Dette tilbud vakte megen harme, og i egne som Vestjylland klagede man over, at nu skulle kornet køres ad lange, sandede veje til købstæderne, hvor såvel kornhandel som brændevinsbrænding var samlet ifølge lovens påbud. Men det var trods alt en lettelse for kvinderne at slippe for den besværlige brænding, og det var kun i få gårde, at man stadig trodsede lovens forbud. Brændevinen var desuden billig sammenlignet med andre købevarer. En helflaske kunne fås for en fjerdedel af en daglejers løn, og i modsætning til den hjemmelavede var den så fuselfri, at den

ikke absolut krævede tilsætning af brændevinsurter.

Det kan tilføjes, at brændevinen i vid udstrækning blev anvendt som medicin, og den blev ofte drukket for at dulme smerter, som man i dag går til læge eller tandlæge for at få fjernet. Man vaskede sår med den – ofte med tilsætning af planten volverlej (arnika) – og den kunne fordrive orm fra gamle oste og gøre vinduerne klare. Man brugte også at gnide sig i ansigtet med en klud vædet i brændevin, når man havde behov for at blive helt ren.«

Om urter til tilsætning hedder det bl.a.: »*Malurt*. Nogle friske malurtgrene blev puttet i en flaske med brændevin, og efter nogen tid havde man en bitter. Denne malurtbrændevin var et middel mod mavebesværigheder, som åbenbart ofte har meldt sig om morgenen, men en god malurtdram kunne nok tage lus og gnidder fra hjertet og sætte gang i livsfunktionerne. Selv afholdsmænd kunne godt bruge denne medicin, som andre dog ikke behøvede at have ondt i maven for at nyde til en bid brød, når et par mandfolk var faldet i snak og var havnet inde ved langbordet. – Mange mente, at en ko, der lige havde kælvet, havde godt af en god slurk malurtbrændevin. Det skulle nok lette efterbyrden. Man behøvede dog ikke at bruge brændevin for at få malurtens virkninger frem. Et afkog med vand kunne bruges, for eksempel til at stoppe diarré hos kalve, smågrise og børn.

Den jyske udtale møllert liggert i øvrigt nær ordets egentlige betydning: mølurt. Det var dog nok ved ølbrygningen, at kvinderne havde mest gavn af malurten.

Perikon, røllike og salvie. Som smagsstof til brændevinen var perikon skattet i alle dele af landet. Perikon giver drikken en smuk, rød farve. Der er mange andre planter, som blev sat på brændevin, men sammenlignet med malurt og perikon spillede de kun en ringe rolle. Det drejer sig især om enebær, pors, klitrose, potentil, kommen, krusemynte og solbær, samt kamfer og peber.

Røllike kunne også sættes på brændevin. »Den er fortrinlig at bruge til varme omslag. Mor var misfornøjet, hvis det blev forsømt at plukke og indsamle disse. Den bruges også til the.« (*He.*) Som omslag brugtes den både mod en begyndende betændelse og på steder, der var hævede som følge af forstuvning eller slag. Som the – kun når der var noget i vejen med de indvendige dele. I Vestjylland kaldtes planten i øvrigt for *brygger*, og det er ikke ukendt at sætte en smule røllike til øllet for smagens skyld.«

Om *mjød* bl.a.: »– Man kunne (også) lave mjød af honningvandet.

Denne kan brygges på mange måder, og dens styrke kan variere fra sukervand til den tungeste hedvin. – Helt op til ny tid har mjøden været kvindernes foretrukne drik. Konen blev budt på mjød hos købmanden, når hun var med til staden, med den sagde man velkommen til kvinderne, når de ankom til gildesgården, og den trakterede karlene pigerne med på markedet, eller når ungdommen efter leg på bygaden trængte til en hjertestyrkning og derfor var søgt ind hos den husmandskone, som bryggede mjød med salg for øje.«

De forbrugstal på stærke drikke, som statistikken har for de sidste hundrede år, angår produktionen, og er dermed noget vilkårlige, idet omfanget af det hjemmeproducerede (samt evt. indsmuglede!) må bero på et skøn eller helt udelades. Dertil kommer det væsentlige, at tallene omfatter *samtligt indbyggeres gennemsnitlige årlige forbrug*.

Ølforbrug

1890: ca. 80 liter pr. person

1940: ca. 40 liter pr. person

1963: ca. 80 liter pr. person (heraf ca. 87% stærkt øl)

1963: ca. 33 liter pr. person (mineralvand)

Brændevinsforbrug

Omkr. 1880: ca. 17½ liter pr. person

Omkr. 1900: ca. 19 liter pr. person

Omkr. 1916: ca. 10 liter pr. person

Fra 1917: ca. 1 liter pr. person

Fra 1963: ca. 5 liter pr. person (vin og spirituosa)

For den nyeste tid er tallene ikke undersøgt; men det er bekendt, at de har været stadigt stigende, trods stadigt højere beskatning.

Det nævntes foran, at hjemmebrænding blev forbudt 1768, af sociale, men nok mere af politisk-økonomiske årsager. Allerede i 1621 skal være skat lagt på brændevin; denne blev formentlig forøget, i hvert fald udvidet til også at omfatte øl med flere varer i 1660. Riget fattedes penge og valuta efter Svenskekrigene. Alligevel var drikkevarerne forholdsvis billige helt frem til omkr. 1. verdenskrig. 1912 blev brændevins skatten tredoblet. 1917 blev det store vendepunkt. Som følge af krigstidens importstop samt to dårlige høstår opstod her i landet følelig vareknapphed, såsom på korn og kartofler (spritfabrikkernes råstoffer). Et pro-

duktionsforbud (som senere lempedes noget) resulterede i, at gældende detailpris på brændevin pålagdes en skat på 100 procent. »Den fattige mands snaps« blev ham nu for dyr. Også »ølskatten« øgedes, men væsentlig mindre, for at afbøde større arbejdsløshed på bryggerierne. Dog blev ølproduktionen halveret, og kvaliteten ringere.

Var altså forbrugstallene i gennemsnit frem til omkr. 1914 høje, er det klart, at de var meget højere for de faktiske forbrugere, væsentligst voksne mænd, og blandt disse igen ujævnt fordelt.

Vi kender bedre fra vor egen tid skadevirkninger af umådeholdent drikeri: sundhedsmæssig og social elendighed, råhed, vold. Om den ældre tids forhold i Hee er de gamles udsagn samstemmende i, at der her og der blev drukket tæt, med diverse følger.

»De første afholdsforeninger fra 1840'erne var døet ud, og den moderne bevægelse daterer sig fra 1879. I sin oprindelse var afholdsbevægelsen amerikansk, og i Danmark blev den startet af mænd, som hørte til trossamfund, der var kommet hertil fra Amerika. – De første foreninger var spredt landet over, i reglen præget af forskellige religiøse samfund. I 1880 blev de samlede i Danmarks Totalafholdsforening, fra 1885 Danmarks Afholdsforening, der i en lang periode stod som den dominerende organisation; ved siden af denne opstod imidlertid en lang række andre foreninger. I 1903 skete der en ny samling i De danske Afholdsselskabers Landsforbund; udenfor blev dog stående enkelte organisationer; af disse var den største Blå Kors –. Afholdsbevægelsen ligger på linje med de mange religiøse bevægelser i 1800-tallet: den var for de små i samfundet. Geografisk havde den sin største tilslutning i Jylland, og der igen i Vest- og Nordjylland, dernæst kom en væsentlig del i København.

For de mange medlemmer afløste afholdsforeningen værtshuset. Foreningen med de mange fester, arrangementer og talrige møder gav mulighed for at erstatte den kontakt med andre mennesker, som før var blevet formidlet gennem værtshuset. I modsætning til mange andre foreninger – og til værtshuset – var bevægelsen præget af, at mand og kone i mange tilfælde fulgtes ad i foreningen –.«

Kilden til det citerede er Politikens Danmarkshistorie (bd. 12 og 13), der også beskriver *Good-Templar* logerne. »Også denne gren af afholdsbevægelsen kom til Danmark fra Amerika.« – Her, til dels også i ovenstående, er der særligt taget sigte på byforhold.

»Målet for afholdsbevægelsen skiftede omkring århundredskiftet. Indtil da ville man fjerne manden fra drikken; herefter ville man fjerne

drikken fra manden.» – Forenklet sagt gjaldt det første afholdsagitationen – og rekruttering til bevægelsen; det sidste agitation og arbejde for højnelse af de sociale vilkår. Dette sidste var jo snævert forbundet med politik.

Det store navn inden for afholdssagen var jo – rettere blev – Larsen-Ledet. *Lars Larsen-Ledet* (1881-1958) var født i Løkken; forældrene var gode mennesker og dertil velbjærgede og oplyste gårdmandsfolk, som det dog stadig gik tilbage for på grund af faderens drikkeri. »Langsomt sank han. Af og til i gode stunder gjorde han forsøg på at rejse sig. Det blev ved beslutningen – og gråden. Flasken var altid den stærkeste. Og i brændevinens kølvand følger der jo andet og mere end fattigdom. Der følger råhed af enhver art, ubeskrivelig råhed. Selv det allerbedste menneske – og min far var en ejegod sjæl – bliver ond og balstyrig, når han får det satans sprøjt hældt på dunken. Tilværelsen var et helvede for os alle. – En junidag i 1908 fandt en af mine brødre vor stakkels far liggende på marken, død – med en tømt flaske ved sin side.«

Ved faderens død stod Larsen-Ledet – hans fornavn forsvandt efterhånden – kun 27 år gammel som en forgrundsskikkelse i afholdsbevægelsen og dens kamp. Hans forudsætninger var begavelse, stædighed og stadighed, dertil selvbevidsthed og evne for både skriftligt og mundtligt at rive folk med sig.« –

Forhold i Hee

Af avisannoncer fremgår, at Kredsforeningen for Ringkjøbing og Omegns Afholdsforeninger i 1880'erne og -90'erne afholdt møderækker i egnen, på indtil 27 steder i én omgang, med folkelige og afholdsforedrag, ved lægfolk og andre. Møder blev holdt også i Hee. Det ses dog ikke af sammenhængen, hvorvidt der her fandtes en selvstændig sogneforening; men nogen sangbund for afholdssagen må have været mødegrundlag. – Der er skriftlige og mundtlige udsagn om, at i en rum tid før 1900 og frem til et vendepunkt omkr. 1915 blev der i Hee sine steder drukket rigeligt spiritus. –

Hee Kro havde 1855-1915 privilegium som sådan, dvs. kongelig bevilling til at drive gæstgiveri og beværtning, med ret til udskænkning af stærke drikke.

I 1901 får Jensine Mortensen sognerådets anbefaling på en ansøgning til kongen om ret til at drive afholdshjem i Hee.

I 1902 opførtes *Afholdshjemmet* i fællesskab af Jensine og Ane Kirstine Mortensen. De to (ugifte) kvinder var ikke søstre. Sine var født i Sønderby i Hee og Ane Kirstine i Sønderby i Tim.

Gl. Kro, (Nørtoft) 1924.

1902 oprettes *Hee Vareindkøbsforening*. Spiritushandelen muligvis først indledt nogle år senere.

1903, 19. januar. Andragende fra gæstgiver M. Chr. Knudsen, sendt hertil fra amtet, til påtegning med sognerådets ytringer og oplysninger, som skal sendes tilbage til amtet. Andragendet er om Hee kros flytning til vejknuden Holstebro-Ringkjøbing landevej og Stationsvejen. – Det vedtoges at svare:

»Andragende om bevilling som gæstgiver (krohold) i Hee kro, må sognerådet udtale, at det ikke anser det for nødvendigt at have krohold i Hee sogn, da færdselen, der foregår med landevejen, kun undtagelsesvis er af andre end folk i nærheden. Hvad det andet angår, om tilladelse til at flytte bevillingen fra den nuværende plads og op til mnr. 37g, skal sognerådet svare: At sognerådet ikke anser, at der er nogen grund til at flytte Hee kro til ommeldte parcel 37g, da der ved stationen er oprettet en beværtning af Jensine Mortensen, hvor alle spise- og drikkevarer kan købes, undtagen spiritus. Desuden er der ved Forbrugsforeningen indrettet god staldplads, så dette heller ikke savnes. Endvidere kommer kroen til at ligge lige over for forsamlingshuset og gymnastikhuset, hvor Hee sogns unge karle mødes til gymnastik 2 gange hver uge hver vinter. For de vejfarende, som brændselskuske o.lign., ligger kroen lige så

bekvem, hvor den ligger, som andetsteds, da brændselet kommer læn- gere nord fra. At der i andragendet står, at kroen er et yndet bede- og opholdssted for omliggende sognes beboere, og at det vil blive mere, når kroen flyttes, kan sognerådet ikke anse, at der derfor er mere grund til at flytte kroen, da sognerådet mener, at kroen er til for dem, der færdes på landevejen og ikke for dem, der bor lige ved den. Kroholdsafgiften er sidst betalt den 31. december 1902, for et tidsrum fra 1. april 1902 til 30. september s.å. Kroen blev ansøgeren udlagt til ejendom ved tvangsauktion den 21. oktober 1902, men er hidtil dreven af den forrige ejer, Niels Jensen.

Mogens Jakobsen (fmd.), Peder Pedersen, Peder Bork, Niels Kr. Jørgensen, Mourids Jensen, Hans Chr. Jakobsen, Jens Holgersen, Kristen Andersen, Peder Clausen.

Gæstgiver Mogens Knudsen, Ringkøbing, købte sig over en årrække fra omkr. 1900 ind i adskillige ejendomme på egnen, i hvert fald i nogle tilfælde i spekulationshensigt. Det gælder i Hee. I Afholdshjemmet købte han 1905 Ane Kirstine Mortensens halvpart, men 1910 udkøbte Sine Mortensen igen Mogens Knudsen. Der ses ikke i mellemtiden gjort forsøg på bevillingsmæssig ændring.

Den i ovenanførte andragende nævnte parcel ved vejkrydset i stationsbyen var erhvervet af Mogens Knudsen. Sælgeren, tømrer Laust Nielsen, androg februar 1903 om sognerådets anbefaling af parcellens bebyggelse. »Det vedtoges *ikke* at anbefale andragendet, da køberen har ansøgt om at bygge en Kro på bemeldte m.nr. 37g.« Amtet, der havde afgørelsen, gik imod sognerådets indstilling og gav byggetilladelse. I januar 1904 var ejendommen *Landbohjemmet* ved korsvejen en realitet. Om kroen derimod: 1903, 11. juli: Der forelå skrivelse fra amtsrådet om, at Mogens Chr. Knudsen må få bevilling til at drive Hee kro, men andragendet om at flytte Hee kro til hjørnet over for forsamlingshuset nægtedes.

Gang på gang i de kommende år genansøgte gæstgiver Mogens Knudsen om kroens flytning. Hver gang fastholdt sognerådet sin principielle afvisning, sidste gang 1912, da rådet, med undtagelse af formanden Mogens Jakobsen, havde en anden sammensætning end i 1903.

Bemærkelsesværdigt er, at da 1903 Martin Nygaard, som ny ejer, ansøgte om at drive krohold i Røgind, anbefalede sognerådet dette. Røgind Kro, i No, lå jo inden for kommunen. Sognerådet synes ikke at have anset drikkeriet dér som et problem.

Som sådan var det ellers længe anset rundt i landet, ikke mindst jo af afholdsbevægelsen, som anført, men også af Rigsdagen, der, vistnok under pres af afholdsfolkene, 1903 havde nedsat en ædruelighedskommission. Et resultat var den forhøjede brændevinsskat 1912. Men der var mere:

1912, 17. august. Skrivelse fra politimesteren om forslag til 1) ansættelse af aldersgrænsen for de personer, til hvem der må udskænkes stærke drikke, 2) beværtningers lukketid; 3) fordringer til lokaler. Sognerådets svar: 1) 20 år; 2) kl. 9; 3) 2½ meters loftshøjde, gæstgiverier ligeledes.

Cirkulære fra amtet om åremål for bevilling til gæstgiveri, beværtning m.v.: Gives ikke over 5 år.

Om handel med stærke drikke. Vedtoges at indstille, at ingen bevilling gives af amtet, før sognerådet er hørt.

Brændevinsafgiften for 1913-15 foreslås for Hee kro til 75 kr., Røgind kro 75 kr., Hee Vareindkøbsforening 200 kr. årlig.

1913 forelå amtets afgørelse. Kroholdsafgift: Hee kro, 60 kr.; Røgind, 75 kr. Vareindkøbsforeningen nævnes ikke. – Gådefuldt er det, hvordan det har forholdt sig med bevilling til Landbohjemmet. En sådan ses på intet tidspunkt omhandlet i sognerådets protokol. Som en art gæstgiveri eller beværtning var den jo opført (der var rejsestald og skænkestue), og som sådan blev den drevet (der var en vært, 2 piger og 1 karl); de mundtlige udsagn går ud på, at her også blev nydt stærke drikke. Var landbohjemmet en filial af Hee kro? – Indtil 1912 satte loven ingen begrænsning for antal af udskækningssteder i et sogn eller en købstad. Umiddelbart må man dog mene, at hvert enkelt udskækningssted skulle have særskilt bevilling.

1913, 26. april. Mogens Chr. Knudsen tilbyder at sælge krobevillingen for 2000 kr. – Sognerådet vil prøve at fremskaffe beløbet ved at søge amtet om tilladelse til at tage dem af kommunekassen eller, hvis dette nægtes, da at forsøge ved privat indsamling i kommunen.

Pengene blev fremskaffet og bevillingen opkøbt. Kroen og Landbohjemmet blev tørlagte. Mogens Knudsen solgte kroen 1914, Landbohjemmet dog først 1918.

I Vareindkøbsforeningen kom spiritussalget til drøftelse 1912. »Bestyrelsesmøde afholdtes den 19. juli –. Det vedtoges af hele bestyrelsen, at brændevins- og ølhandelen nedlægges 1. januar 1913. Mourids Jensen (fmd.), Eskild Toft, Jens Nielsen, Niels Chr. Jensen, Niels Iversen.« – Men:

»På forlangende af 22 medlemmer afholdtes ekstra generalforsamling på Hee Afholdshjem lørdag den 15. marts 1913. Forhandlingsemnet var, om foreningen skulle drive spiritushandel eller ej. Det vedtoges, at der skulle handles med spiritus, dog med undtagelse af bajersk øl –«.

Ved generalforsamlingen 1915 bragtes igen brændevinshandelens ophør på bane. Det skulle for en ekstra generalforsamling.

»År 1915, den 22. marts afholdtes ekstra generalforsamling – pkt. 4. Forslag om spiritushandelens nedlæggelse, dette vedtoges med 38 stemmer mod 32, samtidig vedtoges det, at handelen skulle vedvare, til resterne var solgt, men intet nyt købes.«

Dermed var Hee sogn tørlagt for stærke drikke, for så vidt der ikke længere fandt indensogns salg eller udskænkning sted. Afholdshjemets gæstgiver- og beværterbevilling (uden spiritus) blev opretholdt og fornyet ved ejerskifte eller hvert 5. år, så længe erhvervsvirksomheden bestod uændret. –

Tiden står jo ikke stille. 1921 ansøgte træhandler Marius Nielsen om anbefaling af bevilling til handel med skattepl. øl. *Nægtedes*. 1925. Sammes ansøgning ved 2. behandling *anbefalet*. Bevillingen skulle fornyes hvert 8. år. Hver gang blev ansøgningen anbefalet i Marius Niensens tid.

1939. Fra amtet, til erklæring, et andragende fra gæstgivere og restauratører om, at bestemmelsen i politivedtægten angående spil i beværtningsslokaler, som hidtil har været forbudt, må udgå af vedtægten. *Anbefalet* med 4 stemmer mod 3.

1943. Andragende fra købmand Arne Nielsen om anbefaling af tilladelse til handel med stærke drikke. *Anbefaledes ikke*.

1945. Do. andragende fra Vareindkøbsforeningen. Vedtaget med 5 stemmer mod 2 *ikke* at anbefale.

1946, 19. juni. Do. andr. fra købm. Arne Nielsen og købm. Svend B. Slot. *Anbefalet* med 4 stemmer mod 3. Mindretallet forlangte kommuneafstemning til afgørelse af sagen, dette vedtoges.

1946, 10. juli. Købmændene Arne Nielsen og Svend B. Slot trækker deres ansøgninger tilbage.

1947, 16. april. Do. andr. fra Hee Vareindkøbsforening. Vedtaget med 4 stemmer mod 3 at anbefale.

1947, 14. maj. Do. andr. fra købmand Laurids Jensen. *Anbefaledes*.

1948. Træhandler J. P. Jensen andrager om anbefaling af bevilling til handel med skattepligtig øl og andre spirituøse drikke. Førstnævnte anbefales, men *ikke* med andre spirituøse drikke.

1951. Andragende fra Søren Peder Kr. Hvidberg om anbefaling af til-

ladelse til ølhandel i J. P. Jensens tidligere forretning. Anbefales med henstilling om at drive forretning på en god måde.

1960. Andr. fra købm. Svend B. Slot om anbefaling af tilladelse til handel med stærke drikke. Enstemmigt anbefalet.

1963. Vareindkøbsforening og købmand A. Nielsen andr. om fornyet bevilling (8 år). Enstemmigt anbefalet.

1964. Politimesteren meddeler tilladelse til fremtidig detailhandel med stærke drikke i ubegrænset tidsrum.

1965. Do. meddeler tilladelse til musikbox og spilleautomat (u. afgift) i Afholdshotellet.

1968. Andr. fra hotelvært Kr. Knudsen om anbefaling af spiritusbevilling til Hee Afholdshotel. Anbefalet med 6 stemmer mod 1. Sognerådets beslutning averteres. 35 % af kommunens vælgere kan forlange kommuneafstemning om bevillingen. Ingen havde reageret ved fristens udløb. – Politimesteren anbefaler derefter bevillingen.

1968. Egon Brågård andrager om beværterbevilling til Hee Dyrepark. Anbefales, men uden ret til udskænkning af stærke drikke.

1969. Do. andr. om spiritusbevilling. Anbefales. Avertering ang. indsigelse. – Bevillingen blev givet.

Udbud af stærke drikke eller »tørlægning«? Svaret må vel afhænge af omstændighederne til enhver given tid. Afholdsfolkene har og havde til enhver tid en reel baggrund for deres arbejde. Sådan var det også i årtierne frem til 1. verdenskrig.

Afholdsfolk eller ikke, så var det folk med holdning, der virkede for Hee sogns tørlægning: Sognerådet, Vareindkøbsforeningens bestyrelse og de folk, der udkøbte krobevillingen. Vel var stadig købstadens beværtninger inden for rækkevidde for lysthavende; og ølbrygningen fortsatte en rum tid hjemme mange steder. Men dette var småt i sammenligning.

Tiden var blevet en anden, med større levestandard og igen et vist udbud af drikkevarer i sognet, da i begyndelsen af 1950'erne sognepresten Bårris i en aktuel situation foreslog en kro nyetableret i Hee, og at lade denne sammenbygge med Alderdomshjemmet. Tanken var ikke at fremme nogens drikkeri; men tværtimod at bringe det reelt forekommende ind under ansvarlige former.

Ved et møde om forslaget støttede en enkelt kraftigt Bårris. Derudover var der ingen opbakning, tværtimod. Det samtidige avisskriveri gjorde vist nok blot ondt værre for en gensidig tilnærmelse mellem hårdt optrukne synspunkter. I det ydre skete intet.

Sidenhen fik jo imidlertid på sin vis Hee sogn igen en kro, da Afholdshotellet erhvervede spiritusbevilling.

En ansvarlig holdning til de stærke drikke – hos bevillings- og andre myndigheder, i omsætningsleddene, og for den enkelte – er næppe blevet lettere at indtage og fastholde under udviklingen i vor tid, måske snarere sværere end det var for beboerne i Hee, dengang de formåede at »tørlægge« sognet.

Om idrætsfaciliteter

Langt frem i tiden skulle kommunen vel kun for skolebørnenes vedkommende direkte sørge for de fysiske muligheder for idrætsudøvelse, dvs. gymnastik – og meget længe var her kun tale om drengene. I afsnittet om skolen så vi, at »idrætspladsen« var enten skolestuen, en lade eller (om sommeren) en græsmark. Indtil 1889 forsamlingshuset opførtes (aktieejet), hvorved de ydre rammer må være blevet væsentligt forbedret. Tilsvarende vilkår må have været gældende for karlegymnastikken. Skyttekredsen øvede sig på skiftende særskilte skydebaner.

Mens kommunen ikke ses at have ydet støtte til Hee forsamlingshus, imødekom sognerådet 1915 et andragende fra beboere i Hvingel om tilskud til et påtænkt forsamlingshus ved, at der bevilgedes 1.000 kr., når beboerne tegner aktier for andre 1.000 kr. Hvingel forsamlingshus (opført 1915, grundkøbet først tinglyst 1920), blev så rammen for distriktets indendørs idrætsudøvelse frem til skolens ophør i 1959.

I 1942 ansøger Hee Idrætsforening og Borgerforening om tilskud til køb og anlæg af en idrætsplads på Jeppe G. Jepsens parcel syd for Karen Nielsen m.fl.s plantage (nuv. Skovvej-Hjortevej-Grævlingevej-kvarteret). Sognerådet vedtog i stedet at søge anlagt en idrætsplads på kommunens grund øst for banen ad Høvervej (arealet, hvorpå nu bl.a. ligger KFK's lagerbygning). Er pladsen for lille, da evt. at tilkøbe det nødvendige. – Pladsen blev anlagt, og benyttet nogle få år; den var faktisk for lille, og der blev ikke købt til. Kommunen var efterhånden i sine dispositioner blevet mere bunden af overordnede hensyn, specielt nok 1937-skolelovens krav. Det videre sagsforløb, sådan som det aftegner sig i sognerådets forhandlingsprotokol, afdækkede en del indbyrdes modstridende hensyn, der medførte tovtrækkeri, skriverier og møder, indtil endelig udgang af sagen – foreløbig.

1945. Vedtaget henvendelse til fru Karen Jensen om køb af jord til idrætsplads. – Da denne jord (nordvest for J. C. Christensens hus) viste sig uegnet, vedtoges at købe præstegårdsjord, øst for haven.

1946, 12. februar. Ifl. amtets afgørelse blev beliggenheden af *sportsplads for skolen og den voksne ungdom* et areal fra Foldager. – Skolekommissionen protesterer (gennem skoledirektionen).

1946, 10. juli: Vedtaget henvendelse til enkefru Karen Jensen og evt. grosserer P. Noes angående køb af jord til idrætsplads. Hvis køb under hånden *ikke* kan finde sted, foretages ekspropriation.

1946, dato? Ny idrætsplads. Der skal købes jord af Chr. Jørgensen, Chr. Stavnsbjerg, enkefru Karen Jensen og gross. P. Noes. Kun med fru Karen Jensen kunne opnåes enighed om prisen. Amtet anmodes om ekspropriation, når skoledirektionens godkendelse foreligger. – Do.s godkendelse: m.nr. 1m, 111a, 38an, 38n. – Arkitekt J. Kjær, Ølgod, antages som sagkyndig ved anlæg af idrætspladsen.

Sognerådet har derfor af ejerinden af 1m købt hovedparcellen, ca. 2½ tdl., for 6000 kr., deraf 5000 kr. for jorden, 1000 kr. for ulempe, med forbehold af ministeriets og amtets godkendelse. Med de øvrige lodsejere uenighed om prisen (Noes vil slet ikke sælge). Amtet anmodes om ekspropriation.

1947, 15. januar. Amtets tilladelse til erhvervelse af de 2½ tdl. af mnr. 1m for 6000 kr., ca. ½ tdl. af 111a, ca. ½ tdl. af 38 am og ca. 1 skp. land af 38n, til idrætsplads. – Man fastholdt ansøgning til amtet om ekspropriation af de 3 sidstnævnte arealer.

1947, 29. maj. Efter henstilling fra en nedsat ekspropriationskommission vedtoges anmodning hos menighedsrådet og stiftsøvrigheden om afkøb af en strimmel jord fra Præstegården, på ca. 11 meters bredde, til benyttelse til idrætsplads sammen med det areal, der er afkøbt enkefru Karen Jensen.

1948, 22. april. Vedtaget at indanke kommissionens kendelse af 13. april 1948 ang. ekspropriation af ca. ½ tdl. af mnr. 111a, nordl. mell. del, Hee, til påkendelse af en overlandsvæsenkommission. – Kendelse forelå 28. oktober 1948. Toges til efterretning.

1948, 24. november. Amtet meddeler, at dommeren i Ringkøbing har udpeget sognerådsformand A. Svendsen, Rindum, og amtsrådsmedlem Ole Østergaard til medlemmer af en landvæsenkommission til erhvervelse af 2490 m² af nr. 1a til idrætsplads til Hee kommune. – Positiv kendelse forelå 15. januar 1949.

1948, 17. december. Vedtaget at fremskaffe nyt overslag over udgift til anlæg af idrætsplads, samt at søge om tilskud til samme i henhold til skoleloven. – Det vedtoges at ansøge amtsrådet om tilladelse til at optage nødvendigt lån til anlæggelse af idrætspladsen.

Kig ind i kirkebyen.

1949, 18. maj. Til at forhandle med præstegårdsudvalget ang. køb af jord til sportsplads valgtes: Jens O. Kamp, Niels Nielsen, Henrik Pedersen og H. P. Ammitzbøll.

Vedtaget ved 2. behandling at andrage amtsrådet om tilladelse til at erhverve et areal af 37m, 38a, 1a og 1m til anlæg af *træningsbane* og *idrætsplads for skolen og den voksne ungdom*. Samt tillige til at optage et lån på 32.400 kr. at forrente og afdrage i 28 år, til dækning af udgifterne ved anlæg af de 2 idrætspladser.

1949, 13. august. Sognerådsudvalget holdt møde s.m. Hee-No præstegårdsudvalg i Nissens Minde; for at fastsætte prisen på parcel af mnr. 1a, Hee Præstegård, som Hee kommune ønsker at overtage s.m. parcel af mnr. 1m til anlæg af idrætsplads. Man enedes om en pris af 1.000 kr. pr. tdl., samt at sognerådet afholder alle udgifter ved handelen. Alt under autoriteternes godkendelse.

Fra sognerådet: H. P. Ammitzbøll, Henrik Pedersen, Jens Kamp, Niels Nielsen. Hee-No præstegårdsudvalg: Kr. Søb Plougsgaard, Aage R. Nielsen, Peder P. Rahbæk, J. Sørensen.

1950, 2. august. Nogen uenighed om prisen for jord fra Præstegården: Enighed opnået om præstegårdskonsulentens forslag: i alt 1.000 kr. –

Anlæg af den lille sportsplads. Entreprenør H. Kjær Pedersen, Skjern, 4.010 kr.

1950, 20. september. Anlæg af idrætspladsen ved Hee kirke. Entreprenør H. Kjær Pedersen, 12.772 kr.

I 1983 anlagde Ringkøbing kommune syd for Hee skole en ansøgt ny idrætsplads (træningsbane).

Endelig er kommunen gennem de allersidste år gentagende ansøgt om tilskud til opførelse af en *mini-hal* i Hee, hidtil dog resultatløst. Et haludvalg arbejder energisk med planen, og har dertil indtil nu (1985) i sognet indhentet tilsagn om betydelige bidrag. Sidste nyt er, at udvalget nu anser behov for en hal af standard-størrelse, og det arbejder videre ud fra den forudsætning.

Kommunalråd

»Hvad der fandtes her i landet af kommunalt selvstyre ved begyndelsen af det attende århundrede, var kun grumme lidt, og indskrænkede sig til byerne. På landet var der nok et vist økonomisk bystyre af gammel oprindelse med dets vider og vedtægter, men det var slet ikke kommunalstyre i moderne forstand – på landet var der kun embedsstyre.

Det første tilløb til en moderne kommunalordning på landet skete i forbindelse med nyordningen af fattig- og skolevæsenet i begyndelsen af århundredet. 1803 indførtes en ny fattigordning med fattigkommissioner, der skulle bestå af sognepræsten, politimesteren (herredsfogeden), en af de større lodsejere og 3-4 af de »bedste sognemænd«. Skoleloven af 1814 gav anledning til oprettelse af skolekommissioner, hvis medlemmer var sognepræsten som formand, samtlige skolepatroner (de, som ejede mindst 32 tdr. hartkorn) og en eller to skoleforstandere, valgt af amtsskoleledningen blandt de hæderligste bønder i sognet: Der var altså her nærmest tale om et embedsmands- og godsejerstyre.«⁴⁶⁾

Med nogen ret kunne bemærkes, at allerede 1700-tallets fattigforsørgelse var et, omend nok så spædt, første tilløb til sognekommunalt styre. Socialforsorgen og skolevæsenet er behandlet i foregående afsnit. Hensigten med afsnittet her er ikke en gentagelse, men derimod, i det mulige omfang, at registrere de folk, som løbende forestod kommunalforvaltningen. Ind imellem dog nogle bemærkninger om rammer og vilkår.

Om 1700-tallets afgrænsede forvaltningsområde, fattigforsørgelsen, ved vi sikkert kun dette, at de skiftende præster var fødte formænd. Og det var de fremdeles, da efter 1800 lovene for de to forannævnte sagsområder trådte i kraft. Som vi så i afsnittet om skolen, fik 1814-loven dog først fra 1837 virkning i Hee.

1834 løsnedes statsstyret (enevælden) derved, at rådgivende provincial-stænder oprettedes. En decentral følge var lov af 1841 om *sogneforstanderskaber*, omfattende – foruden skole- og fattigvæsen – tillige vejvæsenet (indtil videre nok et beskedent sagsområde). I »No sogn« er anført, at hvert af de 3 sagsområder fik sit særskilte forstanderskab. Dette er næppe rigtigt, men derimod nok, at hvert sagsområde forvaltedes skarpt adskilt fra de øvrige. Det ville nok også være svært at finde 3 × 9-10 kvalificerede mænd – især da, når kun *mænd*, mænd med mindst 1 td. hartkorn (i eje eller fæste) kunne vælge og vælges. Man mener, at disse kun talte 7 % af indbyggerne på landet.

Protokoller for fattig- og skolevæsen har eksisteret fra hhv. 1803 og 1817. De er i dag væk. Som anført under skoleafsnittet er bevaret skoleembedsbøger fra 1836. Ellers skal vi frem til 1851, fra hvilken tid en fattigprotokol har sogneforstanderne. Kommunen omfattede indtil 1921 også No sogn. Hee-repræsentanternes navne – så vidt de sikkert kan udskilles – er *fremhævede*.

1851-54. Sognepræst *Peter Rasmussen* (fmd.), *J. C. Bülgrav*, Chr. Christensen, Niels Poulsen, Jacob Christensen Bech, *Jeppe Sandahl*, *Anders Pedersen*, *Peder Meldgård*, *Laust Pedersen*.

1854-56. *P. Rasmussen*, (fmd.), *J. C. Bülgrav*, *Ole Thomsen*, *Jeppe Sandahl* (tilfl. No), *Iver Gravesen*, *P. Meldgaard*, *Peder Pedersen Kjær*, *Jens Kamp*, *Chr. Pedersen*.

1856-59: *P. Rasmussen* (fmd.), Chr. Nielsen, *Hans Jørgensen*, *Iver Gravesen*, *Mathias Christensen*, *Niels Iversen*, *Chr. Pedersen*, *P. C. Pedersen*, *Jens Kamp*, *Ole Thomsen*.

1859-62. *P. Rasmussen* (fmd.), *Hans Jørgensen*, Chr. Nielsen, *Jens Larsen Høi*, *Niels Iversen*, *Morten Ove Christiansen*, *Niels Clausen*, *Jens Kamp*, *Peder Grønlund*, *P. C. Pedersen*.

1862-64. *P. Rasmussen* (fmd.), *Morten O. Christiansen*, *Peder Christian Aaes*, *Ole Thomsen*, *Niels Nielsen*, *Hans Peter Ammitzbøll*, *Jens Larsen Høi*, *Jens Peder Eskildsen*, *Niels Clausen*, *Laurids Iversen* (Stamp).

1865-68. *P. Rasmussen* (fmd.), *Ole Thomsen*, *Andreas Hansen*, *J. P. Eskildsen*, *P. Chr. Aaes*, *Søren Christensen*, *Niels Nielsen*, *Niels Offeresen*, *Poul Christensen*, *Laurids Iversen*. – Ved pastor Rasmussens afgang nytår 1868 (hans sygdom og senere død) bliver *Niels Nielsen*, *Halby*, formand og regnskabsfører.

Grundloven af 1849 tilsagde udvidet og mere demokratisk kommunalt selvstyre. Følgelove banede her vej. Landkommunalloven 1867 bar nok præg af, at året før var grundloven revideret med konservativ tendens. Sogneforstanderskaberne blev til *sogneråd*, og selvskrevne medlemmer forsvandt. Men der gjordes skel mellem almindelige og højtbeskattede vælgere; de sidste valgte rådets største halvdel.

1868-71. Proprietær *Søren Christensen* (fmd.), *Jens Jørgen Christensen*, *Chr. Andersen*, *Mads Jacobsen Bonde*, *Niels Offeresen*, *Poul Christensen*, *Mogens Christensen*, *Christen Bech*, *Andreas Hansen*.

1871-74. Skolelærer *P. C. Pedersen*, (fmd.), Chr. Bech, *Chr. Ander-*

sen, Jens Nielsen Gade, P. Chr. Jensen, *Hans P. Ammitzbøll*, *Mogens Christensen*, *Peder Andersen*, J. J. Christensen. Fra 1872 *Mads Jeppesen* i stedet for *Mogens Christensen* (Nørgård).

1874-77. *Niels Nielsen* (fmd.), P. Chr. Jensen, Anders Christensen Oxfeldt, *Peder Andersen*, *H. P. Ammitzbøll*, Jens Pedersen (Provstgaard), *Chr. Toft Eskildsen*, Anders Chr. Iversen, *P. Chr. Pedersen*. 1877-80. *Niels Nielsen* (fmd.), Jens Provstgaard, Anders Chr. Iversen, *Chr. Ove Christiansen*, *Chr. Toft Eskildsen*, *Peder Lauridsen*, Chr. Olesen, Anders Chr. Oxfeldt, Chr. Madsen.

1880-83. Anders Jensen (Gade, fmd.), Jens Olesen, Chr. Madsen, *Chr. O. Christiansen*, Poul Nielsen, *Chr. P. Andersen*, Chr. Olesen, *Jens Chr. Jørgensen*, *Peder Lauridsen*. Fra 1882 *Peder Pedersen* i stedet for Jens Chr. Jørgensen.

1883-86. *Søren Christensen* (fmd.), *Poul Pedersen*, Milter Madsen, *Chr. Jensen*, Knud Jeppesen, Jens Olesen, *Chr. P. Andersen*, *Peder Pedersen*, Anders Jensen.

1886-88. *Søren Christensen* (fmd.), *Poul Pedersen*, Milter Madsen, *Chr. Jensen*, *Chr. Hansen Højbjerg*, *Niels Iversen*, Benjamin Christensen, Chr. Olesen, Knud Jeppesen.

1889-92. Skolelærer Milter Madsen (fmd.), *Hans Johnsen* (fmd. i året 1891), *Niels Iversen*, Chr. Olesen, *A. Chr. Christensen*, Peder Eriksen Jeppesen, Knud Jensen (Stampe), *Chr. J. C. Harbo*, Benjamin Christensen.

1892-95. Anders Sørup (fmd.), Gravers Lauridsen, *A. Chr. Christensen*, *Chr. Toft Eskildsen*, *Chr. Vestergaard*, Knud Jensen, P. Eriksen Jeppesen, Thue Jacobsen, *Hans Johnsen*.

1895-98. Peder Christensen (fmd.), *Niels Peder Jeppesen*, *Niels Østergaard*, Gravers Lauridsen, Thue Jacobsen, Peder Jensen, *Chr. Toft Eskildsen*, *Chr. Vestergaard*.

1898-1900. Peder Christensen (fmd.), Peder Nielsen Bork, *Kr. Andersen*, Peder Clausen, *Niels Østergaard*, Peder Jensen, *N. P. Jeppesen*, *Hans Chr. Jacobsen*, *Mourids Jensen* (fmd. 1900).

1901-04. Mourids Jensen (fmd.), Peder Bork, Peder Clausen, Niels Chr. Jørgensen, *Jens Holgersen*, *Kr. Andersen*, *H. Chr. Jacobsen*, *Peder Pedersen*, Mogens Jakobsen (fmd. året 1903).

1904-06. Husmand, vinterlærer Mogens Jakobsen (fmd.), *Peder Pedersen*, *Eskild Toft*, *Hans Peder Nielsen*, *Jens Holgersen*, *Chr. Sørensen*, Niels Kr. Jørgensen, Jørgen Holm Thomsen, Martin Jeppesen.

1907-09. Mogens Jakobsen (fmd.), Martin Jeppesen, *Hans Peder*

Nielsen, Jørgen H. Thomsen, Jakob Bæk, Eskild Toft, Chr. Sørensen, Jens Holgersen, Niels Chr. Jensen. Ved Martin Jeppesens død i 1908 indtrådte Peder Christensen på ny.

En følgelov af systemskiftet 1901 var en ny kommunal valglov 1908. Reglerne blev ensartede for by og land, vælgerne blev ensstillede uden hensyn til skatteevne, og *kvinder og tjenestefolk fik valget*.

1909-13. Mogens Jakobsen (fmd.), Peder Christensen, Niels Chr. Jensen, Jakob Bæk, Iver Sørensen, Niels Østergaard, Peder Hansen, Søren Led Sørensen, Niels Moustgaard.

1913-17. Niels Iversen (fmd.), Kr. Pedersen (Strandsbjerg), Søren Led Sørensen, Daniel Danielsen, Chr. Højbjerg, Hans Peder Nielsen, Peder Hansen, Jens Bjerg Thomsen, Enevold Jensen.

1917-21. Niels Iversen (fmd.), Peder Kjær Olesen, J. Bjerg Thomsen, Chr. Aaes, Chr. Højbjerg, Enevold Jensen, Laust Nygaard, Chr. Astrup, Hans Hansen.

1921 blev Hee og No sogne adskilt i hver sin selvstændige kommune.

1921-25. Eskild Toft (fmd.), Peder Nielsen, Peder Hansen, Jens Bach, Søren Bro, Jeppe Jeppesen, H. P. Ammitzbøll.

1925-29: H. P. Ammitzbøll (fmd.), Jens Bach, Chr. Højbjerg, Anton Vestergaard, Jeppe Jeppesen, Søren Bro, Daniel Danielsen.

1929-33. H. P. Ammitzbøll (fmd.), Chr. Hvoldal, Mads Chr. Christensen, Daniel Danielsen, Anton Vestergaard, Jens Kamp, Chr. Højbjerg.

1933-37. H. P. Ammitzbøll (fmd.), Jens Bach, Nis Hansen Schmidt, Peder Anton Nielsen, Mads Chr. Christensen, Jens Kamp, Kr. Søe Plougsgaard.

1937-43. H. P. Ammitzbøll (fmd.), Anders Nielsen, P. A. Nielsen, Jens Kamp, Søren Bro, Laurids K. Hansen, Nis H. Schmidt.

1943-46. H. P. Ammitzbøll (fmd.), Laurids K. Hansen, Gunnar Toft, Niels Nielsen, Jens Kamp, Anders Nielsen, Nis H. Schmidt.

1946-50. H. P. Ammitzbøll (fmd.), Kr. Kristensen, Henrik Pedersen, Ingrid Voldbjerg Sørensen, Laurids Hansen, Niels Chr. Nielsen, Jens Kamp.

1950-54. Gunnar Toft (fmd.), Niels Chr. Nielsen, Niels Nielsen, Henrik Pedersen, Holger Ussing Jørgensen, Johs. Nielsen, Ingrid V. Sørensen.

1954-58. Gunnar Toft (fmd.), Holger Jørgensen, Niels Nielsen (kass.), Tage Madsen, Dagmar Bækby, Anders Pedersen, Johs. Nielsen.

1958-62. Sven Paaskesen (fmd.), Niels Nielsen (kass.), Dagmar Bækby, Peder Madsen, Imanuel Jørgensen, Arne Nielsen, Tage Madsen.

1962-66. Imanuel Jørgensen (fmd.), Sven Paaskesen, Niels Nielsen (kass.), Dagmar Bækby, Thorvald M. Jensen, Anders Pedersen, Peder Madsen. Ved Dagmar Bækbys død i 1965 genindtrådte Arne Nielsen i sognerådet.

1966-70. Imanuel Jørgensen (fmd.), Arne Nielsen, Ejnar Jensen, Karl Verner Nielsen, Holger Jørgensen, Marie Krarup, Jenny Mortensen.

Ved kommunalreformen 1970 sammensluttedes i *Ringkøbing (stor)kommune* følgende sogne: *Ringkøbing, Hee, Hover, Lem, No, Rindum, Stadil, Thorsted, Tim, Velling* og *Ølstrup*. Af kommunalbestyrelsens nu 21 medlemmer har Hee hidtil haft:

1970-74: *Tage Madsen*.

1974- : *Hans M. Jensen*.

Foreningsforhold

Området er i virkeligheden så omfattende, at en mere udtømmende beskrivelse forekommer ugennemførlig, i hvert fald i et afsnit af rimeligt omfang. Vanskeligt er det tillige at give de forskellige foreningsdannelser en nogenlunde ligelig omtale. Selv om de vel alle vedtægtsmæssigt stiftedes og har virket til medlemmernes gavn og glæde, så har arten og dermed sigtet været noget forskelligt, virkefeltet af ulige omfang og desuden alderen (funktionstiden) ret uens. Dertil kommer, at kildestoffet er ulige fyldigt, også i forhold til åremålene.

Indrømmes må det her, at der kan foreligge tilgængeligt stof, som ikke er gennemgået, ligesom det gennemgåede fortrinvis er forhandlingsbøger, ikke egentlige regnskaber.

De politiske foreninger er holdt udenfor.

Den ældste art sammenslutning i Hee tør vist siges at have været to, for 300 år siden, om markfællesskabsregler under begrebet *Vider og Vedtægter*. Her er sædvaneretten (viden) nedfældet i vedtægten (videbrevet), punkt for punkt, lig en foreningsvedtægts paragraffer. De angår henholdsvis Agersbæks tre gårde (1681) og resten af sognet, undtagen Bratbjerg, Hvingel og måske Ejstrup (1671).

De er beskrevet af Alfred Kaae i Hardsyssels Årbøger 1950 og 53, hvor også omtales en *Mistforening for Hee og No* (kreaturer) af 1803. Den senere *Hee Mistforening* var, så vidt vides, ikke en umiddelbar fortsættelse. – En avisannonce 1884 omhandler *Ulfborg-Hind Herreders Kreaturforsikring* (køer, heste og føl).

Fra omkring 1880 og i de følgende årtier skete der megen foreningsdannelse. Vi tager dem ikke strengt kronologisk, heller ikke dem alle snævert vedrørende Hee sogn, men mere efter en vis indbyrdes beslægtethed.

1889 holder *Hee-No Husmandsforening* (27. kreds i Ringkøbing amt) generalforsamling; altså er foreningen ikke nystiftet. Formand er N. Chr. Pedersen, husmand i Nokjær i No. Det hedder i avisannoncen, at foreningen er for folk i alle livsstillinger. I en tidligere mødeannonce (Velling, 1885) anføres: »Gårdmænd såvel som husmænd, indsiddere og tyende indbydes venligst.« I december samme år er N. Chr. Pedersen, der præsenterer sig som medlem af den jyske hovedbestyrelse, fremme med et opråb, hvis første del lyder sådan: »Sommeren er forsvunden og

vinteren rykker frem. Vinteren er husmandsforeningernes bedste arbejdstid. Om sommeren er det, som om foreningen sov, thi da har enhver travlt med sine daglige sysler, så der bliver ikke gjort mere end det absolut nødvendige. Det er en kendsgerning, at siden foreningen er blevet stiftet, har hver vinter bragt os flere kredse og jeg håber, at den tilstundende vinter må gøre ligeså. Det er jo vitterligt nok, at husmandsforeningerne er baseret på at spare og samle penge i sine kasser til medlemmernes understøttelse i sygdomstilfælde og til hjælp i alderdommen. Altså må vi vogte os for enhver udgift, som ikke er påtrængende nødvendig; derfor har husmandsforeningerne heller ikke, i lighed med andre foreninger, råd til at holde lønnede arbejdere og agitatorer, men må hjælpe sig frem, som de bedst kan –«. – N. Chr. Pedersen ses senere også at være repræsentant i Jysk Husmandskreditforening. 1891 er han ordstyrer ved et socialdemokratisk møde i Hee kro.

Overraskende er i det citerede opråb vægten i husmandsforeningernes virke lagt, ikke på det faglige, men derimod på socialhjælp. Endnu var ingen sociallovgivning, i mere moderne forstand, gennemført. Husmændene dengang var, givet nok, en trængt samfundsgruppe. – Hee og No husmandsforeninger blev siden en realitet. Efter en meget lang årrække er begge ophørt.

1889 stiftedes *Andelsmejeriet Trekløver*, fælles for Hee, No og Rindum sogne; mejeriet opførtes i Heager i No, lige øst for landevejen (hovedvej 16). Den første formand, Niels Grønlund, møller og privatmejeriejer i Voldbjerg mølle, synes med ildhu og uselvskhed at have taget initiativet, som bønderne sluttede tæt op om (se også »No Sogn«).

1897, ved møde på Trekløver, fremlagde formanden Eskild Toft forslag til oprettelse af en kontrolforening. 200 køer af de (for statstilskud) nødvendige 300 tegnede. Vistnok kort tid efter stiftedes foreningen, der formentlig gjaldt alle i mejerikredsen interesserede. *Hee Kontrolforening*, der en lang årrække var selvstændig, er nu forlængst gået op i en flersogns-forening.

I 1929 byggedes *Hee Andelsmejeri*. I dag – med den vældige koncentration af mejerier og køer – ser et sådant initiativ urealistisk ud. Dengang lå det vel næsten i tiden, at mejeriskorstenen skulle være inden for de fleste leverandørers synsvidde. Nogle var dog skeptiske over for et mejeri i Hee. Få år forud havde Trekløver mejerikreds, der stod over for en tiltrængt modernisering (og kapacitetsudvidelse?) af bygninger og inventar, forespurgt, om Hee-boerne ville bygge selv? Svaret var nej. En

del Hee-leverandører følte sig bundet af nej'et (og andre grunde) og forblev hos Trekløver, der indtil videre beholdt 3 mælketure fra Hee: Bratbjerg m.fl., Agersbæk (delvis), Færge, Bjergland m.fl., samt Vester Voldbjergmark med Voldbjerg. En lille leverandørgruppe, fra Nygård, over V. Voldbjerg mark samt Voldbjerg, forblev ved Trekløver indtil sammenslutningen 1967.

Til Hee mejeri ses præcis 100 at have tegnet sig fra begyndelsen. Tallet nåede vel efterhånden op på ca. 120; først 1943 tilsluttedes Nr. Bratbjerg og de 5 statshusmandsbrug på Bratbjerg mark.

Mejeriet opførtes vest for landevejen, hvor der før havde været forsøgshave (sydligt i kirkebyen). Byggeriet gik efter licitation til murermester Chr. Højbjerg og Klaus Bondesen og tømrermester Jeppe Jeppesen, alle He, for i alt 31.693 kr.; hvad byggeomkostningerne i øvrigt var, ses ikke af forhandlingsbogen udover, at glasbeklædning kostede 16 kr. pr. m². Silkeborg Maskinfabrik leverede maskinerne med alt tilbehør inklusive pasteuriseringsanlæg, for 43.200 kr.

Fra begyndelsen blev der 9 mælketure, der det første år (11 mdr.), henlitteredes for i alt 8.375 kr.

Uforudseelige vanskeligheder undgås vel sjældent i nyetablerede foretagender af blot lidt større format. Det fik man med vandforsyningen; det blev nødvendigt med nye boringer samt et vandrensingsanlæg. På spildevandsafledningen måtte ændring foretages. Dampskorstenen blev, vistnok lettere, raseret af lynnedslag. 1936 skete en eksplosion i mejeriet »idet vandvarmeren blev utæt i bunden, – (den) gik i loftet. I faldet ramte den kærnen«. Alt i alt ses dog de indtrufne omstændigheder ikke at have rokket mejeriets økonomi.

Mælkeudsalg direkte fra mejeriet kunne vel have været en naturlig ting. Mælkeforhandling i Ringkøbing blev af et flertal vedtaget på ekstra generalforsamling allerede før mejeriet åbnede. Trekløver og Ringkøbing mejerikredse, der forud havde markedet, fandt det næppe rimeligt, at Hee mejeri optrådte som konkurrent. Af den ældste forhandlingsbog (sluttet 1942) kan man ikke se økonomien i mælkesalget, som vel nok har været nogenlunde tilfredsstillende, da det i de forløbne år aldrig var opført som særskilt punkt på generalforsamlingsdagsordenen. Beretningerne i deres helhed vedtoges hvert år.

Mejeriets første bestyrelse: Mourids Jensen (fmd.), Chr. Hulmose, Anton Vestergaard, Niels Chr. Jensen, Nis Schmidt.

1934-39 var Chr. Hulmose formand. Fra 1939 Kr. Søb Plougsgaard.

De sidste formænd var Evald Krarup og Jesper Christensen, sidstnævnte til mejerikredsen i 1967 indgik i Ringkøbingkredsens Mejeriselskab. Hee og Trekløver mejeriers drift ophørte samtidig.

Mejeriets bestyrere: 1929-33, Einar Refstrup. 1933, Vagn Roed, indtil hans død i 1961. 1961-65, Bent Clemmensen, 1965-67, Pedersen (vikar).

Hee Brugsforening er som lokalafdeling under FDB kun fra 1966, men som andelsforening oprettet allerede 1902, og da under navnet *Samvirke* tilsluttet Ringkjøbing Amts Vareindkøbsforening. Samvirket omfattede fra begyndelsen både Hee og Hover sogne, og indtil 1908 havde Hover en repræsentant i bestyrelsen. Gennem den længste tid af sin beståen har forretningen været kendt under navnet *Hee Vareindkøbsforening*, men skiftet fra *Samvirke* til dette navn er paradoksalt officielt først sket et par år efter, at foreningen var blevet tilsluttet FDB, og altså da faktisk hed Hee Brugsforening.

Initiativtagere og første bestyrelse: P. Storgaard Pedersen (fmd.), Eskild Toft, Peder Nielsen, Chr. Offersen, Kr. Hansen Lauridsen (Hover).

Senere formænd: 1908-10, Niels M. Sørensen. 1910-16, Mourids Jensen. 1916-17, Anders Pedersen. 1917-22, Ole Mortensen. 1922-36, Kr. Søb Plougsgaard. 1936-40, Søren Bro. 1940-57, Chr. Højbjerg. 1957-58, Kr. Søb Plougsgaard. 1958-64, Laurids V. Sørensen. 1964-72, Peder Christensen. 1972-76, Kristian Olesen. 1976-79, Tage Madsen. 1979-81, Poul Hansen. Fra 1981, Herluf Bjerregaard.

Uddelere: 1902-03, navn uoplyst. 1903-08, Mads Andersen Madsen. 1908-38, Carl Trillingsgaard. 1938-66, Sven Paaskesen. 1966-70, Aage Møller. Fra 1. april 1970, Ernst Munck.

Uoverensstemmelser om foreningens virksomhed er til tider forekommet med skarpe sammenstød, så vidt ses mere inden for bestyrelsen end mellem denne og i medlemskredsen. 1908 rejstes kritik af uddeleren, specielt for uberettiget lønberegning af omsætning af diverse varegrupper. Mellemværendet blev siden ordnet, men i første omgang medførte det splittelse i bestyrelsen og uddelerskifte.

At det kan være vanskeligt at fastsætte en uangribelig formel for aflønning efter omsætningen (som spore til fremdrift), ses af senere generalforsamlingsdebatter.

Foreningen tør vist siges at have været i stadig fremvækst, selv om forhandlingsbogen ikke anfører omsætningstal de første 30 år. Der bygges og bygges til, fra første færd også til grovvarerne.

Omsætning:

1932	kolonial og isenkram (m.v.)	149.721 kr.
1951-52	kolonial og isenkram (m.v.)	533.931 kr.
1976-77	kolonial og isenkram (m.v.)	ca. 2.500.000 kr.
1983-84	kolonial og isenkram (m.v.)	ca. 4.500.000 kr.

Manufakturhandel. Der ses intet herom, før det 1911 på generalforsamlingen »vedtoges af foreningen skal bygge 6-7 alen til beboelseshuset og lade indrette lokale til manufakturafdelingen«. Der blev bygget til, i tidens løb til begge ender af forhuset. Alligevel lejede man sig ind hos naboen (nu brevsamlingssted), hvor 1914 antoges Sine Christensen som uddeler for manufakturafdelingen. Og 1918, i hendes sted, Abalone Jensen – Lone var og blev hendes kaldenavn. Hun blev gift med Peder Brøde Holm. I deres nybyggede hus skråt overfor Vareindkøbsforeningen blev nu dennes manufakturafdeling indrettet, og her fortsatte Lone fra 1924 og 30 år frem som uddeler. Derefter blev denne handel privat, på andre hænder.

Der går næppe en splint af nogen af byens og sognets andre dygtige og respektable næringsdrivende ved at fremhæve Lone og Peder Brøde. Lone, som den kyndige og forekommende i forretningen, og Peder Brøde, der som kok var kendt og velset videnom. Et vennesælt ægtepar og dertil levende interesseret i tidens og livets rørelser. –

Manufakturomsætning: 1933: 34.220 kr. 1951-52: 76.312 kr.

Hee Foderstofforening omhandles som sådan 1902 hos Samvirke, hvor det 1910 vedtages, at de to foreninger skal sortere under én bestyrelse, og sådan vedblev det til 1939, da foderstofforeningen udskiltes som selvstændig.

Gennem nogle år før adskillelsen, vistnok fra omkr. 1933, forestod Trillingsgaard særskilt driften af grovvareafdelingen samtidig med, at han var ansvarlig uddeler også for butiksaafdelingen, men i denne med Sven Paaskesen som daglig leder.

Omsætning 1932 af foderstoffer og gødning: 286.405 kr.

1965 indgik foderstofforeningen i Ringkøbingegnens Andels Grovvareforening (RAG). 7 naboforeninger var (1973) sammensluttede, med hovedkontor i Hee. Gennem årene er der sket omfattende bygningsudvidelser, specielt i Spjald og Hee. Dette skyldes dels udvidet forbrug, dels større varesortiment, men da særlig oplagringsbehovet for mejetær-

sket korn og bælplanteafgrøder. Omsætningens vækst er ikke konstateret løbende. For året 1984-85 var RAGs samlede omsætning oppe på 162 mill. kr. Pristallets stigning i samme tidsrum har dog en betydelig andel i pengeomsætningens vækst, her som i al anden omsætning.

Formænd siden 1939: Kr. Søe Plougsgaard, Anders Nielsen, Hans M. Jensen, Gravers Sønderby (Grønbjerg).

Uddelere: 1938-41, Carl Christensen 1941-81, Holger Jørgensen.

Fra 1981, Jens Pedersen.

Hee Elektricitetsværk, et andelsselskab, der 1918 på Hovervej 8 etablerede sig for strømforsyning af stationsbyen og kirkebyen. Med skiftende drivkraft og driftssikkerhed arbejdede værket til vistnok efter 2. verdenskrig. Først 1948 solgtes bygning m.v. En årrække var Niels Chr. Lysgaard driftsleder. Derefter Richard Nielsen.

Transformatorforeninger, under Højspændingsforsyningen, var overgangsforeteelser, omend i betragtelige åremål. Ældst var formentlig den for Øster Voldbjerg mark (Hee og No). Nu får hele sognet strømforsyning direkte fra RAH.

Andelsselskabet *Hee Vandværk* anføres 1934. Tilsynsførende var Richard Nielsen. Værket er standset og ses solgt 1978. Vandforsyning fås nu fra Ringkøbing Vandværk.

Borgerforeningen var en realitet 1924. *Jagtforeningen* er det vel stadig. Ligeså *Husholdningsforeningen*. *Hee Havekreds* havde gennem mange år som formand Aage Jensen, og siden Jens Lyngklip. Nu er kredsen gået op i en fler-sogns. *Hee Gamle Danse* var måske ikke egentlig en forening. *Pensionistforeningen* og *Efterlønsklubben* er virksomme i dag; formænd er henholdsvis Kirstine Th. Andersen og Jens P. Jensen.

Virksom er også *Hee-No Ungdomsklub*, der har til huse i Gl. Stationsbygning, nu på 1. sal. Klubben begyndte sammesteds »i stuen« alle-rede sidst i 60'erne, efter at stationen var nedlagt og kommunen derefter afkøbte DSB stationsbygningen. Klubleder blev Hans Chr. Hansen, lige nu afløst af Grethe Thomsen (m. medhj. Lisbeth Thomsen).

Stationsbygningen blev efterhånden smukt og godt nyindrettet. Foruden klublokaler ovenpå er der nedenunder sal og andre faciliteter for møder samt fester indtil en vis størrelse.

Indre Missions Samfund, under Kirkelig Forening for den Indre Mis-

sion i Danmark, stiftet 1861 i Stenlille på Sjælland, har som retning igen sin rod i 1800-tallets gudelige vækkelser.

Grobund må man have skønnet var til stede her, da fra sidst i 1860'erne og frem i de følgende tiår med mellemrum afholdes missionsmøder og bibellæsninger i Halby skole, med udefra kommende missionærer og kolportører; og skiftende med møder og missionsgudstjerner i såvel No som Hee kirke, i Hee således 1890 ved pastor Riis, New Zealand, og pastor Bjørnesen, Ryde. Det er kirkebogen, der indeholder oplysninger herom – oplysninger, der vel fortsætter frem i tiden.

Indre Mission kan næppe siges at have egentlig foreningsstruktur, med løbende bogføring, medlemsfortegnelser og faste kontingenter. Det er livet, der bærer samfundet også i den forstand, at pengebidrag, såvel som arbejdsindsats, der måtte være nødvendige for samfundets virke – er frivillige. Testamentariske gaver, også af betydelig størrelse, forekommer.

Indre Mission i Hee havde som formand og leder en lang årrække Hans Peder Ammitzbøll. Senere var det Anders Christensen, Færgen. En årrække frem til 1985 var det Svend Rindom, og nu Kristen Korsgaard Thomsen.

KFUM og K's Fritidshjem opførtes 1953 på Hovervej østligt i byen, som selvbyggeri med hjælp fra Indre Missions side. Gennem en årrække har Hans Jensen ledet *KFUMs* arbejde, mens *KFUK* sammen med No holdt møder hos Ellen og Knud Buchholt. *FDf*-spejderarbejdet ledede en årrække Jesper Christensen. Idrætsudøvelsen foregår inden for sogneforeningen og de kommunale idrætsfaciliteter.

Hee-No Skyttekreds dannedes 1879. Første skydebane var vist på Sanddalsgårds hede, forud for beplantningen i 1890'erne. Som man i No i tidens løb skiftede bane, har man vel også i Hee været henvist til dette.

1887, ved Ringkøbing Amts Skytteforenings præmieskydning, deltog fra No 15 og fra Hee 22 skytter.

1889, den 27. oktober. Hee Skyttekreds afholdt – vellykket fest med foredrag af redaktør Jensen Fastrup, Ringkøbing, præmieuddeling og dans. Festen holdtes i Eskild Tofts hjem. Kredsens formand, Gravers Kjær. – Niels Grønlund meddelte, at der ville blive søgt dannet en *husflidsforening* (i Hee).

1901. Ringkøbing Amts Skytteforening afholder gymnastikopvisning i Ringkøbing Borgerskoles gymnastiksal 3. marts. (af avisannoncer).

Hee Forsamlingshus opførtes på grundlag af aktietegning, vistnok 1889. Formålet var udlejning af lokaler, inventar og service. Driften varetoges af en bestyrelse, valgt på aktionær-generalforsamling. 1891 ses dog averteret møder. I oktober høstmøde, med pastor Molbech og højskoleforstander Grønvald Nielsen som talere. Og i december foredrag af redaktionssekretær Kr. Olesen, og derefter generalforsamling.

Indendørs idræt, primært gymnastikken, dyrkedes i forsamlingshuset, indtil en gymnastiksal tilbyggedes skolen. Sammenkomster af forskellig art blev i tidens løb i nogen grad fordelt mellem forsamlingshuset og afholdshjemmet, begge steder tit med knebne pladsforhold.

Foredragsforeningen, der formentlig er stiftet i 1890'erne, menes at have ført en noget ustadig tilværelse. 1897 averteres med efterårsmøde, hvortil ventes 2 a 3 højskoleforstandere. 1900, møde i april ved forstander Gundersen, Sjørup. Det er oplyst, at fru Skjoldborg, indenfor præsteparretes tid i Hee (1916-21), var formand for foreningen. Gennem en række mellemkrigsår var foreningen vistnok reelt opløst. Hans Mortensen sørgede for afholdelse af et årligt høstmøde (efterårsmøde). Under 2. verdenskrig opstod fornyet trang for møder; under forsamlingshusets beslaglægning nystiftedes foredragsforeningen ved et møde hos Vagn Mortensens i Nørkjær. Derefter virkede foreningen nogle år, med Vagn Roed som formand.

Fra *Idrætsforeningen* ses ingen forhandlingsbog bevaret. Foreningen har vel særskilt forestået fodboldspillet, der så vidt vides er dyrket lige så energisk og vedvarende i Hee som i andre sogne.

Hvor længe indenfor den tidligt dannede skyttekreds interessen holdt sig for skydningen, er uklart. I 1920'erne var den vistnok døet hen. For igen at blusse op efter 2. verdenskrig, indenfor *Hjemmeværnet*.

Gymnastikken, der blev sat i gang inden for skyttekredsens regie, var i hvert fald en kendsgerning omkring 1900, da et sognerådsnotat 1903 anfører, at den dyrkes hver vinter – af karlene; men dette udelukker for så vidt ikke, at også pigerne kan være begyndt.

1921 omtaler Storgaard Pedersen *Gymnastikforeningen* i virksomhed. Det kan ikke være urealistisk at antage, at gymnastik indtil da, i Hee som i omegnssogne, har været dyrket vedvarende i en længere årrække. Indtil 1929-30 var foreningen tilsluttet De danske Skytte-, Gymnastik- og Idrætsforeninger. Ved den tid skiftede Hee over til den nydannede landsforening De danske Gymnastikforeninger. Sidste formand i Hee under den gamle sammenslutning var Chr. Kjærgaard. Oplysningerne står i foreningens forhandlingsbog for de følgende 25 år.

Gymnastikhold ca. 1914. I forreste række (i lyse bluser) Karen og Marie Nielsen, søstre til bager P. A. Nielsen; yderst lederen, lærer ?, bag denne Anton Vestergaard.

Mandshold 1930. Forrest fra venstre: Mads Brydsø Madsen, Ejnar Refstrup, Christian Kjærgaard, Aksel Harpøth, Christian Hulmose, Richard Nielsen, Alfred Toft, ?, Peder Bjerg. Bagerst fra venstre: Ejnar Toft, Magnus Lauridsen, ?, Christian Jørgensen, Marius Nielsen, Jens Mortensen, Niels Christiansen.

Pigehold 1921. Bageste række fra venstre: Karen Jensen (f.Nielsen), Karen (f.Slot), Kirsten Oxfeldt (f.Iversen), Augusta Lauridsen, Signe Lauridsen, Sidsel Poulsen (f. Snogdal), Olga Mortensen (f.Andersen), Maren Kristensen (f.Astrup), Marie Bro (f.Jensen), Rigmor Mortensen (f.Toft). Midterste række fra venstre: ?, Klara Christiansen (f.Nielsen), Katrine Nielsen (f.Poulsen), Margrethe Søborg (f.Bro), lærerinde E. Pontoppidan, Karen Nørtoft (f.Jensen), Sigrid (f.Trankjær), Gudrun Kjeldsen (f. Holm Mortensen), Johanne Munk (f.Jeppesen). Forrest fra venstre: Dortehea Pedersen (f.Hansen), Augusta Jensen (f.Mortensen), Marie Kvist (f.Toft), Ellen Voldbjerg Sørensen, Karen ? (f.Jeppesen), Maren Skarregaard (f.Mortensen), Helga Nielsen.

Bestyrelse 1929-30: Chr. Jørgensen, Ølstoft (fmd.), Michael Bach, Morten O. Mortensen, Ester Mortensen, Janne (Jonna?) Nielsen. 1953-54: Eskild Toft (fmd.), Arne Søe Plougsgaard, Tove Jeppesen, Lis Schmidt, Grethe Bo. I mellemtiden 15 forskellige formænd og i øvrigt lige så hyppige skift af andre i bestyrelsen. De allerfleste var jo ugifte, der jævnlige skiftede plads og rejste udensogns. Tilsvarende gjaldt gymnastiklederne – de der trak det store læs. Hver vinter et talstærkt pigehold (maksimum 38); karleholdet altid mindre og nogle vintre blev tilslutningen for lille. Nogle somme fortsatte man – lokalt eller i hovedkredsen.

Indimellem tog man sommer eller efterår andre idrætter op: håndbold, ringridning, amatørskuespil, folkedans. 3-4 faste fester årligt.

Hee Ungdomskreds var i begyndelsen navnet på *Ungdomsforeningen*, der efter tilskyndelse af præstekonen Karen Jensen stiftedes 1912. Kredsen tilsluttedes De danske Ungdomsforeninger. Første bestyrelse: Hans Olivarius Hansen (senere Kvong, fmd.), P. Storgaard Pedersen, Hans Højbjerg, Karen Jensen, Abalone Jensen.

Den grundtvigske Ungdomsforenings virke blev langt og indholdsrigt. Det ville måske være lettest at opregne de områder og emner inden for menneskelivet, historisk og tidsaktuelt, der *ikke* i tidens løb har været fremme: i foredrag og oplæsning, i lysbilleder og filmfremvisning, dertil koncerter (St. P. m.fl.), udflugter og fester samt fælleslæsninger. Siden amatørskuespil, hvor lødige og krævende stykker fremførtes, med store besøgstal ikke mindst ved friluftsforestillinger (fra 1961) ved fjorden. Et fast årligt programpunkt var gudstjeneste 2. juledag med påfølgende julefest i forsamlingshuset eller på afholdshotellet. De skiftende sognepræster har her medvirket, og jævnlig medvirket også på anden måde (Skjoldborg foreningsformand 1918-21). Også på lærerkræfterne er der løbende trukket, i bestyrelse og ellers.

Ved 25-års jubilæet 1937 udnævntes to som æresmedlemmer, enkerne Karen Jensen og Christiane Storgaard Pedersen.

Blev Hvingelboerne holdt udenfor, eller holdt de sig selv udenfor? I Hvingel opbyggede man i hvert fald selv folkelige foreninger, med samling omkring Hvingel forsamlingshus. Og i skolen holdt lærerinde frk. Svindt velbesøgte missionsmøder.

John Sørensen (fmd. i Hee 1939-40) udvirkede, at der for medlemmer af henholdsvis Hee og Hvingel Ungdomsforening blev gensidig adgang til de to foreningers sammenkomster. Hvad der kom ud af initiativet, er uklart.

Pigehold 1945. Forreste række fra venstre: Tinne Stokholm Andersen, Hilda Jakobsen, Jonna Nielsen, Edna Jensen, Gerda Mikkelsen, Johanne Kirkegaard, Ingrid Mortensen, Gerda Mortensen. Anden række f.v. Emmy Jensen, Anna Jeppesen, Karen Marie Kamp, Eva Bekby, Gudrun Hansen, Else Andersen, Ragnhild Christensen, Irma Nielsen, Inga Rabjerg. Tredie række f.v.: Leder: Martha Saaby Nielsen, Gerda Hvolgaard, Frida Søe, Maren Toft, Margretha Olesen, Marie Christensen, Eva Christensen. Fjerde række f.v. Magda Bøndergaard, Gudrun Hvolgaard, Lilly Hulmose, Anna Hvoldahl, Ane Bjerg, Irma Nielsen, Inger Agnethe Pedersen.

Mandshold 1981. Øverst f.v. Martin Vestergaard, Eskild Toft, Herluf Bjerregaard, Verner Jensen, P. Schmidt Sandgrav, Henry Jensen, Vagn Mortensen. Nederst f.v. Jens Gylsen Buch, Thorvald Madsen, Henry Christensen, Henning Kjeldgaard, Erik Bruun, Jens Hansen Jensen.

John Sørensen talte stærkt for modstand mod tyskerne. Under studium i København i krigens sidste tid gik han aktivt ind i modstandsbevægelsen, blev taget og sad i Vester Fængsel 3 måneder frem til 5. maj 1945. Pastor Sørensens selv (forældrene) havde måttet gå under jorden.

1955 blev gymnastik- og ungdomsforeningen sammensluttede. Bestyrelsen blev på 7 medlemmer, siden 9. De følgende år er ved nogle sammenkomster Hee og Hvingel husholdningsforeninger, respektive husmandsforeningerne, medindbydere; andre gange samarbejder man med KFUM og K, i reglen med velbesøgte arrangementer. Gymnastikken og, så vidt ses, også anden idræt, dyrkes fortsat godt. De sidste år i 1960'erne er møderne i antal og tilslutning aftagende, mens der er overvægt af gevinstspil og især baller (flest i Tim). De stadig færre unge i sognet giver vigende tilslutning og anstrengt økonomi i fore-

Amatørskuespil: Familietwist, 1974 (v. fjorden).

Amatørskuespil: Familietwist, 1974 (v. fjorden). (Fotos: Ernst Munck).

ningen. Sidste beretningsår, 1970, er til generalforsamlingen kun mødt bestyrelsen.

I 1946 var afholdshotellet til salg. På baggrund af et nedslidt forsamlingshus, nogen udlejningskonkurrence mellem dette og hotellet samt udsigt til ny gymnastiksal ved skolen – overvejedes køb af hotellet. Et udvalg (siden bestyrelse), bestående af: Anders Nielsen (fmd.), Vagn Roed, Thorvald M. Jensen, N. Toft Jensen, Hans Gjelstrup, Thorvald Bach og Vagn Mortensen – tegnede i sognet en medlemskapital på 12.500 kr. For 48.000 kr. blev hotellet med inventar da afkøbt ejeren, muremester Niels P. Mikkelsen. Købers – foreningens – navn blev *Hee Forsamlingsbygning og Afholdshotel*.

Hoteldriften bortforpagtedes. Bygningsfaciliteterne blev foreningens sag, herunder udlejning af sal m.v. Foreningen afholdt enkelte foredragsmøder, men specielt juletræsfester for børn og voksne, høstfester m.v. i reglen med Borgerforeningen, nogle gange tillige *Fagforeningen* som medindbyder. I 1950'erne var plan fremme til salens udbygning; uvist hvorfor blev det ikke til noget. I begyndelsen af 60'erne havde kommunen plan fremme om opførelse af en sognegård (som ikke kom). Hotellets salg blev overvejet, og da Dorthea og Laurids Pedersen opsagde forpagtningen, solgte man 1964 hotellet til Kr. Knudsen.

Et festudvalg (sidste fmd. Andreas Rindom) fortsatte med de traditionelle arrangementer, som gennem alle årene havde været velbesøgte. I 1974 besluttede 2 ekstra generalforsamlinger at opløse foreningen, og at fordele formuen – ca. 18.000 kr. – sådan:

- 5.000 kr. til Hee Spejderbevægelse.
- 4.000 kr. til Hee Pensionistforening.
- 1.000 kr. til Hee Haveforening.
- 1.000 kr. til Hee Husholdningsforening.
- 1.000 kr. til Hee Billardklub.
- 5.000 kr. (ca.) til Hee Sogneforening.

Hovedmotivet til foreningsopløsningen var vel dannelsen af *Hee Sogneforening* i 1973. Denne blev som en redningsplanke udkastet til et grundstødt foreningsliv. Ikke specielt de ovenfor nævnte med tilskud; de videreførtes som selvstændige. Men derimod de foran omtalte folkelige og idrætslige, hvis virke siges at være gået i stå efter 1970. De gik derfor op i Sogneforeningen.

Initiativudvalg og første bestyrelse for sogneforeningen: Ernst

Munck (fmd.), Magda Søndergaard, Martin Vestergaard, Ole Jeppesen, Herluf Pedersen, Erik Bruun, Sigurd Esager.

Nuværende formand: Hans Aage Hansen.

1982 skrev Ernst Munck i *Sogne-nyt* bl.a.: »I starten tog bestyrelsen sig af de forskellige aktiviteter, men da man nåede generalforsamlingen 14. januar 1976, var der så mange aktiviteter i gang, at der blev nedsat 10 udvalg. Det drejede sig om: Amatørteater – legestue – kultur – friluft – folkedans – badminton – volleyball – fest – fodbold – håndbold – gymnastik.

I denne tid, hvor foreningen er ved at runde de 10 år, er der i alt 14 udvalg. De nye, der er kommet til i årene, er: Ungdoms – svømning – Julens glæde – P.R.«

Sammenslutninger, som ikke allerede er nævnt, var:

Hee-No Sygekasse, stiftet 1897. I den første bestyrelse sad fra Hee: P. Storgaard Pedersen, Niels P. Jeppesen, Eskild Toft, Mourids Jensen, Peder Johansen. Senere var gennem en lang årrække Søren Bro formand og kasserer for *Hee Sygekasse*, og sidst Laurids K. Hansen 1970 indgik kassen i *Ringkøbing Storkommunes Sygekasse*. I dag er forvaltningen underlagt *Den offentlige Sygesikring*.

Hee Sygeplejeforening begyndte muligvis omkr. 1900 og muligvis sammen med No og, ligeledes muligvis, den første tid som menigheds-sygepleje. Mangeårig formand og kasserer for Hee Sygeplejeforening var Anders Christensen, Færgen. Nu foreståes hjemmesygeplejen af *kommunens social- og sundhedsforvaltning*.

Sanddal Plantage, der stiftedes 1893 som et aktieselskab, kan måske ikke regnes blandt foreningerne. Men selskabets formål og virke turde være ideelt som andelsforeningernes og de folkelige foreningers, der fra omkr. 1880 og fremefter stiftedes væsentligt på baggrund af et åndeligt og nationalt-folkeligt røre.

I Sanddal Plantages 75-års jubilæumsskrift anføres, at et initiativudvalg rådførte sig med hedekultur-pioneren Enrico Dalgas, der tilskyndede til at gå i gang med plantning – som andre store plantningsforetagender rundt om i perioden. Dalgas' motto var som bekendt: Hvad udad tabes, skal indad vindes. Sanddal Plantages første bestyrelse: lærer Milter Madsen, No (fmd.), gdr. Peder Christensen, Lybæk, gdr. Knud Jensen Stampe, No, gdr. Chr. Vestergaard, Ejstrup, hmd. Jens Lauridsen, Lille Noklit, lærer Storgaard Pedersen, Hee, landinspektør S. Mouritsen, Ringkøbing (kass.).

Formænd:

1. Milter Madsen, No, 1893-96.

Revy 1977.

Revy 1977. (Fotos: Ernst Munck).

Børne-fastelavn 1978. (Fotos: Ernst Munck).

Sanddal-Hebro Plantages bestyrelse 1983. Siddende f.v.: Peder Christensen, Gunnar Toft, Jens Chr. Lauridsen. Stående f.v.: Aage Boll, Knud Stampe, Andreas Rindom, Thorkild Jeppesen.

2. Peder Christensen, Lybæk, 1896-98.
 3. Niels Nygaard, No, 1898-99.
 4. Jens Olesen, No, 1899-1904.
 5. P. Storgaard Pedersen, 1904-11 og 1925-31.
 6. Jakob Bæk, No, 1911-16.
 7. Peder Venner Holm, Lybæk, 1916-25.
 8. H. P. Ammitzbøll, Hee, 1931-63.
 9. Gunnar Toft, Hee, 1963-85.
 10. Andreas Rindom, Bratbjerg, 1985- .
- Fra 1939 har formanden tillige været kasserer.
Sanddal og Heebro Plantage er i dag et anpartsselskab.

I mands minde

I overskriften ligger ikke, at kvinder ikke måtte komme til orde om hvad *de* kunne huske og selv mente om livet førhen. Men det må altså vedgås, at de er alle mænd, fra hvem stof – mest personlige optegnelser – er samlede til dette afsnit.

Som en slags undskyldning for og afbødning af dette misforhold bemærkes dog, at i den ene og i den anden beretning fremstår der kvinder – mødre, koner, søstre, døtre – der såvist var medlevende og jævnligt det faste punkt i et hjem.

Gerne skulle da også i visse andre afsnit – skolen og foreningslivet nok især, men da også i kirketjenesten samt den sidste del af sognerådets virketid – kvinderne have fået omtale, omend nok så indirekte, nogenlunde efter fortjeneste.

Nogle berettede træk, der kunne henhøre under overskriften her, har naturligt kunne placeres i andre sammenhænge; disse træk har mænd ikke været ene om at fremføre.

Jens Graversen har i efterfølgende levnedstegning over forældrene og sin egen barndom fremført et kulturbillede fra 1880'erne og en menneskealder frem i Hvingel og Ejstrup.

Jens Graversens slægt, hvis data var vel udredede i indtil 300 år tilbage, havde levet i vestjyske og tildels midtjyske sogne, men den nærmest forudgående havde, på såvel mødrene som fædrene side, haft hjemstavn i Hee til og med oldeforældrene; mormoders forslægt derudover fulgt op til før år 1700.

Biografi over Jens Graversen og hustru Mette Kathrine Jensen

Jens Graversen er født i Bjerghus i Bølling sogn den 30. august 1877 som søn af Jens Graversen og Kirsten Marie Jensen.

Sine første barneår levede han så i Bølling, indtil forældrene i 1882 flyttede til He sogn. Det er meget lidt far har fortalt om tiden i Bølling, men det var altid med den varme i stemmen som vel de fleste har i omtale af barndomshjemmet. Et enkelt træk kan jeg dog huske han har fortalt: En vinter hvor der var lidt småt med arbejde stod hans far og slog skærver til vejene. Drengene, Gravers på 7, Jens 6 og Anders 5 år, skulle så en dag gå hen til ham med noget mad. Da de kom hen til arbejdsstedet var deres far gået efter et eller andet, og så skulle de tre småfyre jo prøve om de kunne slå sten. Men der var jo kun een hammer og det var jo den

det drejede sig om at få fat i. Gravers var den største og fik hold på hammeren og lagte en sten på blokken, løftede hammeren til slag og slog til uden at bemærke Anders, som i sin fortørnelse over ikke at måtte få hammeren, ville fjerne stenen som skulle slås på, men ikke hurtig nok, med det resultat at han fik hammeren ned over fingrene. Man kunne jo godt tænke sig at det ikke var så rart at komme hjem til mor efter den historie.

Den øvrige barndomstid levede han så på Ejstrup Mark, eller Hede hed det vist dengang. Fra syvårs alderen var han ude om sommeren at tjene sin føde hos fremmede, om vinteren skulle skolegangen jo passes, og det var dengang fra morgen til aften alle hverdage om vinteren, om sommeren derimod kun een eller højst to halve dage.

Skolegangen foregik i Hvingel skole, som på dette tidspunkt var nybygget, men alligevel var med sandstrøede gulve, og børnene sad med træsko på i skolestuen. Undervisningen i skolen må have været ret god, da såvel far som hans søskende, der jo var næsten jævnaldrende, var ret godt udrustede med de elementære kundskaber, og mere blev der vist ikke arbejdet med i datidens skoler. (Ifølge Ejnar Poulsen: »Hardsyssels Degnehistorie« var Niels Jesper Nielsen 1884-88 og Chr. Pedersen Graversgaard 1888-95 lærere i Hvingel. N. J. Nielsen har i Hardsyssels Aarbog bd. 44-1950 skrevet sine erindringer og der udførligt omtalt sin tid i Hvingel. Chr. P. Graversgaard er født i Vestergaard i Ejstrup og broder til bl.a. Bolette Pedersen, vinterlærerinde samme tid og sted).

Hjemmet på Ejstrup Hede var lille og fattigt, men nogen nød tror jeg aldrig de led, de havde en ko eller to og vel også lidt høns og andet småkræ. Farfar tjente sine penge ved engvandingsarbejde og var en slider. Farmor var syerske og kunne sy herretøj, så jeg ville tro at det gamle hjemmegjorte tøj blev vendt og drejet nogle gange og sat ny ende i bukserne, når drengene fik dem slidt igennem.

De to første somre far var ude for selv at tjene føden, for stort mere blev det nok ikke til, var hos naboen Jens Kristensen, hvor han skulle passe gæs og får og ellers gøre drengs gavn. Der var jo det gode ved naboskabet, at han kunne sove hjemme og således ikke var helt overladt til fremmede. Helt uden genvordigheder var en sådan tjeneste jo ikke for en 7-8 års purk, og jeg husker han har fortalt om, at han engang havde fået lavet sig en vældig fin pisk, een med rigtig smæld i, men ak, om aftenen da gæssene skulle i hus, var en af dem så uheldig at få snoren om halsen og kom i klemme ved lågen, med det resultat at den var død, førend det lykkedes at få den befriet. Det var ikke så godt, men en hændelse som jeg tror var sværere for ham var følgende: En dag blev han sendt

afsted med fyrre kroner i et klæde, over til købmand Anders Madsen i Tim, hvor der skulle betales en regning. Ved købmandens optælling var der kun otte og tredive kroner. – Hvor var de manglende to kroner? – Var de tabt? Havde drengen taget dem? Eller havde de aldrig været i klædet? – Jeg har kun en enkelt gang hørt far fortælle om denne hændelse og han lod spørgsmålet stå åben. Der blev ledt efter pengene, bl.a. i en bæk som han skulle springe over, men væk var de. Farfar måtte så betale dem og det var mange penge dengang.

Derefter var han et par år i Alrum i Stadil sogn, stadig kun i sommerhalvåret, som jorddreng.

I året 1897-98 tjente far i Sdr. Lem præstegård som forkarl eller avlskarl, som det vist hed, idet præsten selv drev avlsgården på dette tidspunkt. Hver søndag kørte han med præsten til annekssognet Ølstrup, og han har fortalt at på disse ture blev der talt om mangt og meget, idet præsten, pastor Wahl, var en meget jævn og ligefrem mand, som kunne lide at tale med sine medmennesker om hvad der lå ham og dem på sinde, og han havde mange forskellige interesser udover sin præstegerning, skriver Alfred Kaae i sin »Lem sogn«, hvor han side 274-75 giver en fin skildring af denne ret ejendommelige præst.

Jeg kunne godt tænke mig at fars interesse for højskolevæsenet og de grundtvigske tanker er begyndt at tage form under disse ture med præsten til Ølstrup. Der var i disse år omkring århundredskiftet meget liv i Sdr. Lem i folkelig og åndelig henseende. Måske var det også fra den tid han havde den opfattelse at det ligesom var et ekstra plus for et fint og godt menneske, hvis det gik simpelt og tarveligt klædt, thi pastor Wahl var netop bekendt for dette.

Året efter 1898-99 var han forkarl på Voldbjerg hos Chr. Sørensen, som han lærte at sætte højt og som han altid omtalte som en god og meget rettænkende hosbond. Det var Chr. Sørensen som hjalp ham tilrette med at få ordnet det sådan at han kom på højskole året efter. Det var dengang mest gårdmandssønner som kom på højskole, men Chr. Sørensen hjalp ham med at søge amtsunderstøttelse, som han også fik, og derigennem økonomisk mulighed for at gennemføre opholdet.

Så kom han da i vinteren 1899-1900 på Vallekilde højskole hos Povl Hansen og Sigrid Trier. Dette ophold kom til at præge ham resten af livet, og han omtalte det altid på en måde, så man forstod, at han der havde haft oplevelser som virkelig betød noget for ham. Det var vel også

Jacob Jensen med familie foran hjemmet i Birkekjær.

tildels derfra han havde sin kærlighed til sangen, dog skyldtes dette også hans hjem, hvor farmor især var sangglad. Fra min barndom husker jeg mangen søndag morgen, efter at morgenkaffen var drukket, kunne far komme med salmebogen eller højskolesangbogen og så blev der sunget et par salmer. Dette hændte også mangen vinteraften, men så var det gerne sange fra højskolen eller husmandsbevægelsen der måtte holde for.

Mette Kathrine Jensen er født i Birkjær i He sogn den 2. maj 1882 som datter af Jacob Jensen og Ane Kirstine Jensen.

Kathrine eller Trine som min mor altid blev kaldt i daglig tale, levede sine barneår i Birkjær hos sine forældre i den ejendom som senere, ved Jacob Jensens død i 1912, blev solgt til Niels Graversen der boede der til sin død omkring 1960. Det er dog ikke de samme huse som er på ejendommen nu i 1970, idet disse brændte, vist i 1917, ved lynnedslag. Husene lå dengang 50-60 meter sydligere og nærmere ind imod den store grøft som går langs den gamle landevej, »æ gammel Vaes«.

Morfar var tækkemand, som for øvrigt også hans far var, og mormor var væverske. På ejendommen havde de et par køer og et par grise og vel sagtens nogle får. Det var små forhold, men efter datiden vist ikke egentlig fattige.

Mor har fortalt at hun som lille pige, blev sendt ud med køerne langs vejkanterne på den gamle landevej, for at de skulle græsse der når der blev for småt med græs på de tørre agre ved ejendommen; der skulle hun så gå med dem et par timer til de fik vommen fyldt. Hun fortalte at tiden godt kunne blive lidt lang, for hun måtte ikke gå fra dem, de måtte ikke komme over på marken som var på den anden side af vejgrøften og det kunne jo godt være fristende, hvis der var korn eller andet godt der. Ligeledes har hun fortalt forskellige træk som karakteriserer det lille landsbysamfunds miljø, et lille samfund bestående af 9 ejendomme på størrelse med hendes hjem – to er nedlagt omkring århundredeskiftet.

I een af de nedlagte ejendomme – den lå ca. midt mellem den gamle landevej og den gård der omkring 1930 tilhørte Johs. Lauridsen – boede Jens Brink, som gik ud i dagleje, og hans kone Kirsten, Kjæn Brink kaldet. Kjæn Brink var nok lidt lækkersulten af sig, idet mor har fortalt at hun af og til skulle købe en sandkage eller søsterkage til hende når hun skulle til byen, for som hun sagde: »Jens får jo så mange gode sager når han er ude og jeg går herhjemme og får ikke noget.« Når mor så kom med kagen, skar hun endestykket af den og gav mor, med besked om at vente med at spise den til hun kom hjem, så hendes mor kunne se hun havde fået noget.

Lidt sydvest for ejendommen boede Jens Chr. Mogensen, som i mange år var vejmand på amtsvejen Ringkøbing-Holstebro. Hans kone Kirsten, Kjæn Movenste (af Mogensdatter – vestjydsk Movensdætte – i daglig tale afkortet til Movenste) – var ved given lejlighed noget glad for snapsen. Når mormor besøgte hende i et eller andet ærinde, skulle der jo en kaffetår til, men havde hun så kigget for dybt i flasken, kneb det med at huske og så kunne hun godt komme bønnen på kanden 2-3 gange medens vandet kom i kog til kaffen. Det kunne jo undertiden blive en noget kraftig kaffetår.

Barndomstiden

Min barndomstid og første ungdomstid levede jeg i Ejstrup i He sogn, hvor mine forældre boede i den ejendom, som nu i 1973 Ejner Aes beboer, og som min bedstefader købte omkring 1883, og som min fader overtog ved hans død først i dette århundrede.

Jeg er født grundlovsdagen søndag den 5. juni kl. 4 morgen 1910, og min mor har fortalt at min fester Kirstine var kommen lørdag aften og ville til grundlovsfest om søndagen, hvad der i anledning af begivenheden blev sløjfet. Til gengæld blev hun min gudmoder.

De første ting jeg husker er jo kun glimtvis og svage, nærmest enkelte

billeder som har fæstnet sig i bevidstheden. Det allerførste er min morfar som døde 1912. Jeg kan huske ham på besøg, hvor han satte sig over-skrævs på langskammelen foran køkkenbordet, måske fordi det var en lidt usædvanlig måde at sidde på. Ligeledes kan jeg huske at jeg besøgte ham sammen med min mor da han lå syg, vel nok lige før han døde. Jeg har i erindringen et billede af ham liggende i sengen, med fodenden hen imod døren som vi kom indad, og med hovedet med bakkenbarterne på puden.

Efter min morfars død flyttede min mormor og min moster Marie, som var syg, op i kirkebyen i det hus som min mormor havde købt, og min farbror Niels købte så ejendommen i Birkjær, hvor farmor så passede huset for ham til han blev gift 19. september 1913. Jeg husker at jeg har været med deroppe en enkelt gang – der var noget med at mine bukser var blevet våde, og farmor sagde fuj endda. Når farbror Niels kom på besøg, løb jeg ind og meldte at hun kom farbror Niels og Krone, Krone det var hans hund, en lille foxterrier af blandet herkomst. Niels og Annes bryllup stod derhjemme i Ejstrup. Far havde på det tidspunkt lige bygget et hus til tørv og vogne m.m., et ganske lavt primitivt hus med jordvolde i siden og for den ene ende, den anden ende var med spån og det hele var så tækket med strå. I dette hus kan jeg huske at fars fætter Johannes Jensen kom og hjalp med at lægge bræddegulv dagen før, for at der kunne danses der til brylluppet. Det blev aften før de var færdige med dette læggen gulv husker jeg, og da det jo var noget spændende noget fulgte jeg det jo nøje, men skulle i seng for mor sagde at i morgen kom degnekonen – daværende lærer Svanes kone, de var nygifte – og så var det jo med at være frisk. Udtrykket degnekone forstod jeg nu således, at det var noget med bagning, altså dejnekone i stedet for degnekone. I det nye hus blev der så pyntet med gran og blomster og bryllupsaftenen kom spillemanden med sin violin under armen og dansen gik jo så nok til langt hen på natten – hvad jeg ikke husker. På den tid var et bryllup i Vestjylland ikke noget rigtigt bryllup, hvis der ikke blev danset, hvis hjemmet da ikke var indremissionsk.

I 1914 udbrød så den første verdenskrig, og jeg husker min mor kom hjem fra en flere dages husmandsrejse til Salling og Skiveegnen, og at hun grædende fortalte den sørgelige nyhed, som hun havde hørt på He station. Man brugte for øvrigt på stationen at opslå de særlige nyheder som kom under krigen, det var jo også telegrafstation, og der var jo ingen radio, næsten ingen telefoner og aviserne var mindst daggamle før de nåede ud på landet. Det var almindelig, når situationen var mest

spændt, at der så kom en afsted de fire kilometer til He for at læse de sidste nyheder på stationens opslagstavle og ellers var det landposten, Kr. Hansen som var nyhedsformidler; han havde læst telegrammerne om morgenen før han gik ud.

Den første tid efter krigsudbruddet var folk meget spændt på om vi nu kunne holde landet uden for krigen. Der blev indkaldt mandskab til sikringsstyrke, bl.a. var vor nabos søn inde i lange tider. Mor lovede kong Kristian at hvis han kunne holde os uden for krigen skulle han få sit billede op på væggen at hænge og det løfte holdt hun. Tid efter anden kom så vareknapheden med surrogater, rugkaffe og kunstmør og al det der. Det var en lykkelig dag i november 1918 da budskabet kom at krigen var slut. Min broder Kristian blev født i juledagene samme år, jeg mindes far kørte jordemoderen hjem i fjedervogn, man brugte ikke bil dengang, og hun fik en stor pose rug med hjem at brænde til kaffe, som man ikke kunne få på grund af krigen. Det var ulovligt, da al rug skulle afleveres til brødkorn.

Vi havde i disse år fra 1914 og indtil jeg blev i konfirmationsalderen en ung karl eller pige til hjælp på ejendommen. Vi havde bl.a. tre piger af en søskendeflok fra Lille Hoverdal i Hover og vi havde en datter og en søn af Chr. Sinkjær i Birkjær, nogen af dem to år i træk. Ligeledes havde vi een, der hed Johannes Kjærgaard fra He et par år. Der var jo den fordel ved disse unge mennesker, set fra mit synspunkt, at de ikke var for gamle til at lege og mange er de aftener hvor vi legede bag lo og lade. Mor var meget god imod disse unge mennesker og det var en selvfølge at de havde de samme rettigheder som vi børn og skulle der deles noget, så skulle de i hvert fald ikke snydes. Mine forældre holdt på, at det gjaldt også os børn, at hvis vi var kommen for skade at gøre noget galt, skulle vi komme og sige det og ikke forsøge at holde det skjult, til gengæld skulle ingen senere prøve at lade dem høre for fejlen, der var begået, i form af drillerier eller lignende, for så blev det så skarpt afvist, at vi nok skulle forstå det. Jeg husker vi havde en københavnerdreng på ferie et år og samme sommer havde vi en gris som vist havde været syg og derfor gik ude i gården i frihed; den legede feriedrengen tit med, men en dag gik det galt, han havde været alene hjemme en kort tid om eftermiddagen, og da det blev fodertid kunne far ikke forstå hvor grisen var, men efter nogen søgen fandt han den inde i laden, liggende død gennemstukket i brystkassen – med en fork, viste det sig senere. Drengen så vi ikke noget til, men ved spisetid kom han, men sagde ikke noget om hvad der var hændt. Lidt efter tog far ham med lidt afsides, om bag laden. Da de

kom tilbage havde de begge vand i øjnene, og så fik vi besked på at nu skulle der ikke tales mer om det. Hvad der blev sagt har jeg aldrig fået at vide.

I mine første barndomsår, indtil 1920, havde vi ofte en gammel mand, Anders Skanderup, i dagleje; han og hans kone Sine boede i det nordligste af de to små huse oppe ved Nørsgaard i He. Han havde arbejdet sammen med min farfar ved engvandingsarbejde, som min farfar lavede en del af og det var måske derfor, at han så tit kom ned til os. Han var en slider af den gamle type, vel nok lidt grov i sin mund, og glad for brændevinsflasken. En gang imellem kunne det nok hænde at han fik lidt for meget, som da han i en rus en aften ret sent ville besøge kroen, som da var i det nuværende Nørtoft, og tog forkert dør og trådte ind i spisekammeret, hvor han plantede en fod midt i et stort fad med fedt.

Det var en regel at han skulle have en enkelt snaps til sin formiddagsmellemmad, også når han var i engen at slå græs og jeg husker jeg blev sendt ned til ham med en pakke mad og øl og en lille medicinflaske med de for ham så kære dråber.

Engang kom mor så galt af sted. Han var inde for at få omtalte formiddagsmellemmad, mor havde travlt med et eller andet og satte derfor flasken med snaps, troede hun da, på bordet så han selv kunne skænke sig en snaps, men da han fik den hældt i munden viste det sig at være kogesprit. Mor havde taget fejl at to ens flasker, men det varede længe inden Anders tilgav hende det, for han troede bestemt det var for at drille ham, hun havde gjort det. Han har nok sagt Brasen eller Brasenhoved, som var hans mest brugte talemåder, når noget skulle slås rigtig fast.

Han var for øvrigt morfar til omtalte piger fra Lille Hoverdal. Han har sikkert været mellemand da de blev fæstet. Når hans kone Sine havde bagt kom han gerne med en kringle i tasken til os børn, og jeg husker at jeg var med min far oppe at pløje og harve et par små agre som hørte til huset, han boede i; så blev der jo vældigt disket op for os. Kun een gang, mindes jeg, var vi ikke særlig gode venner. Det var under byggeriet i 1917, jeg havde fået nogle brædestumper og nogle søm og var ved at lave noget der skulle forestille et kaninbur og jeg husker Anders kom forbi og brummede noget om at det var også en måde at øde materialerne på og så fik det et spark så det røg i mange stykker. Jeg ved ikke hvad der gik af ham, for sådan plejede han aldrig at være, selv om han undertiden godt kunne gå og brumme noget.

Det var et hårdt slag og faktisk synd for den gamle mand, da brændevinen i 1918 blev belagt med en voldsom statsafgift, så det steg i pris fra

ca. 25 øre for en helflaske til omkring 8 kr. De sidste par år, han levede, fik han ikke for meget brændevin. Han døde i 1920 og kort efter hans kone.

Det er kun spredte minder, jeg har om disse første barneår indtil skolealderen. Legetøj fik vi jo ikke meget af dengang, men jeg husker moster Kristine engang kom med en fin legevogn til mig og en dukkevogn til min søster, det var altid noget vi så hen til med glæde, at moster kom hen at besøge os, hun tjente jo på den tid i Vestergaard i Ejstrup og kom af og til om aftenen en lille tur, så fik vi som regel lov at være oppe lidt. I efterårstiden havde hun tit en kurv pærer med til os, de havde i Vestergaard et mægtigt stort pæretræ i haven.

Min søster og jeg kom ofte hen til Vestergaard, hvor der var børn som var jævnaldrende med os, og hvor min mor og hendes søskende alle havde tjent i mange år, min mor vist i syv, dels ved den gamle Kirsten Graversgaard, Kjen Væstego, som hun jo hed i daglig tale, og dels ved sønnen Niels Graversgaard, som overtog gården efter hende. Moster Kristine var der vist i femten år. Niels Graversgaard var døvstum og såvel min mor som moster talte flydende fingersprog, da de jo brugte det dagligt i disse mange år. Gamle Kirsten var levende i mine barneår, idet hun først døde omkring 1926. Når vi var på besøg i Vestergaard i julen, og det var vi altid, skulle vi gerne spille rakker med hende om pebernødder og så blev vi jo fyldt med småkager og fik en masse snak. Hun var en hyggelig gammel kone som jeg aldrig kan glemme og der var en egen stemning i den gamle gård. Hun havde haft sit at trækkes med, tre eller fire døvstumme børn hvoraf den ene tillige var åndssvag. To af de øvrige var lærere i folkeskolen og en anden gift med en lærer. Min mor havde gået i skole til en af dem, som hed Bolette og som senere blev gift og boede i He, og hvor min moster Kristine tjente hos hende i mange år. Kun Niels Graversgaard havde børn, en søn og to døtre, sønnen døde ugift som ung mand og familien er nu ikke mere i Vestergaard. Den yngste af døtrene, Susanne, bor i Skive, den ældste, Kirsten, på Fyn.

I 1917 byggede min far nye udhuse, kostald og lade. Det var jeg meget optaget af, der kom jo håndværkere, tømrere og murere og smede, og jeg skulle jo helst være med i det alt sammen. Især var jeg optaget af muremesterens motorcykel, det var vist den første der var i He, een af de gamle som skulle løbes i gang, mest spændende var det jo når den ikke vilde gå, og det hændte af og til. Muremesteren var Chr. Højbjerg fra Hee og tømrermesteren var Hans Peder Lauridsen, som på den tid boede i Hvingel. Jeg husker da de begyndte at høvle tømmer til, det

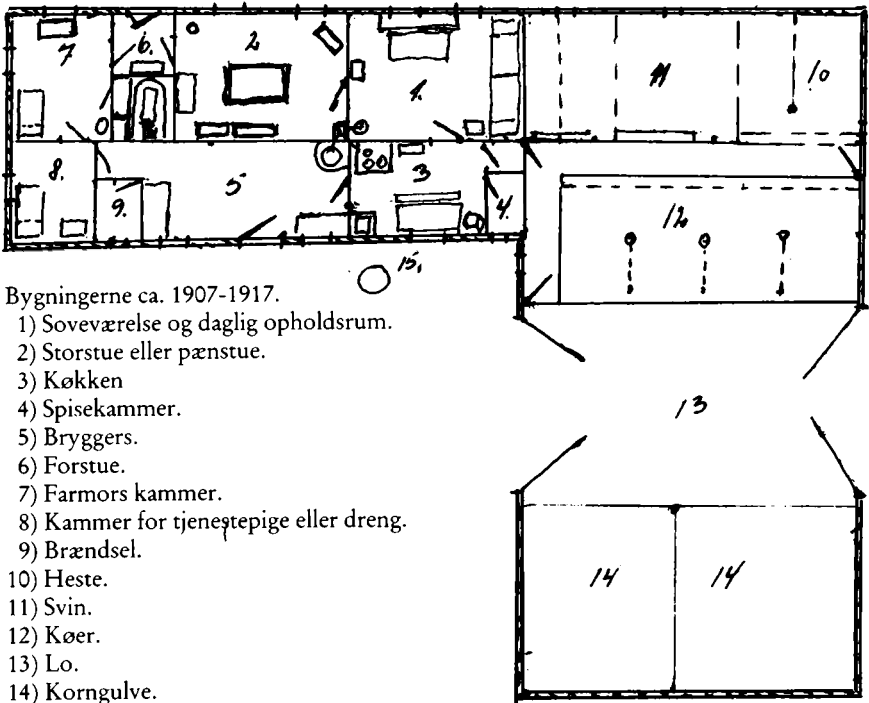
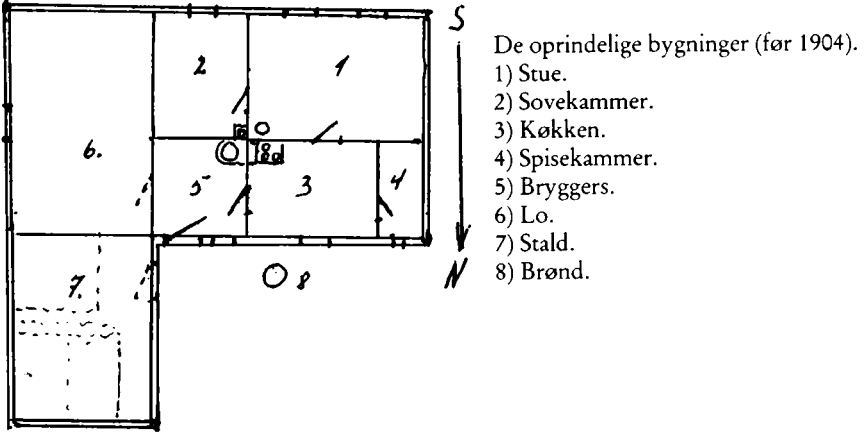
Eskild Toft.

foregik ved håndkraft med en mægtig stor høvl, som der var to mand til at trække, idet der var en tværpind foran som een mand trak i og så een mand til at skubbe bag på. Den kaldtes en tyr, fik jeg at vide, da jeg beundrende havde kikket på dem lidt.

Det var jo en stor dag da de nye huse skulle rejses, om eftermiddagen kom tømremesterens kone og om aftenen en del unge mennesker med rejsekranse. Hele dagen var der nogle af naboerne som hjalp til med at rejse tømmeret, idet laden blev rejst inden der endnu var noget murværk at støtte sig til, og det så helt farligt ud, når tømmerne klatrede rundt i det svajende bjælkeværk, inden der rigtig blev hold på det. Håndværkerne og alle der hjalp til, spiste hos os hele dagen den dag. Om aftenen blev alle budt på kaffe og kringle, også de der kom med kranse, men ikke noget med øl eller anden spiritus; bagefter blev der så leget ude på grønnen omkring huset. Forinden var kransene hængt op og et flag sat op midt på laden.

Derefter kom så murerne i gang og det gik raskt. Muremesteren havde mange svende i arbejde, selv hans far, gamle Jens Højbjerg på halvfjerds, svang murskeen hele dagen. Noget sent på efteråret blev det dog inden det hele var færdig, for det var dengang som nu, der skulle ventes på håndværkere.

Skitser over bygningsplan for ejendommen på Ejstrup hede 1904-1917.

Tilbygningerne er foretaget ad to gange, først udhuse ca. 1907 og farmors kammer m.m. et par år senere.

Jens Graversen: Eskild Toft (1865-1937)

Eskild Toft, som drev gården fra 1891 i forpagtning, og fra 1898 som ejer, blev 3. november 1891 gift med Maren Kjær Iversen, født i Sønderkær 21. juni 1868, datter af Iver Kjær Nielsen og Kirsten Kristensdatter.

Det var en ny tids bonde, der kom til roret nu, et barn af oplysnings-tiden, af højskolebevægelsen og med rod i gammel jydsk bondetradition – det med, at noget man har påtaget sig, det skal gøres ordentlig, gøres så man kan være arbejdet bekendt.

Det var den indstilling, Eskild mødte opgaverne med, og da hans evner var gode og viljen til at bruge dem til stede, så kan det jo ikke undre, at han fik tillidshverv i hobevis. Først og fremmest vil han jo nok blive husket som opdrætter af jydsk kvæg og for sit arbejde for kvægavlen, sin dommervirksomhed ved ungskuerne m.v.

1909 kom han i bestyrelsen for Struer-Esbjerg Svineslagteri og fra 1916-1931 dets formand. Efter delingen formand for Struer Andelsslagteri. I 22 år amtets repræsentant i mejeriernes og landbrugets ulykkesforsikring og fra 1928 i bestyrelsen. Fra 1903 vurderingsmand og fra 1934 til sin død skyldrådsformand. Også inden for sognet blev han benyttet i det offentliges tjeneste, bl.a. i sognerådet i flere perioder og formand 1921-1925. Medstifter af Vareindkøbsforeningen, i bestyrelsen 1902-08 og 1910-14. Og sådan kan man blive ved at remse op.

Det er jo klart, at alle disse poster krævede deres mand, men Eskild var aldrig fortravlet eller kostbar, hvis nogen havde et emne at drøfte med ham eller en ung mand kom for at bede ham lægge et godt ord ind for sig, hvis han søgte en stilling som Eskild måske kunne have lidt indflydelse på. Hvis Eskild gav ham løfte om at lægge et ord ind, var det for det meste det samme som antagelse.

Disse betroede stillinger har jo også en bagside. Hans nærmeste kan berette om hvordan han kunne kvie sig ved at skulle afsted for at sætte en mand ud af sin stilling; men når det var nødvendig gik han, omend med sorg.

Man skulle jo tro, at når manden var så meget væk fra bedriften, så ville det gå en hel del ud over denne. Men hans mange sønner lærte nok tidligt at passe det hjemlige; i de første åringer efter sin overtagelse af gården, var han jo ikke så meget væk. I disse år blev grunden nok også lagt til forædlingsarbejdet med kreaturracen, bl.a. stiftedes kontrolforeningen i 1899, som Eskild Toft jo var medstifter af. Det kan for øvrigt nævnes, at i 1895 blev der foretaget et fremstød for tuberkulosebekæmpelse, hvor en del besætninger blev prøvet. Hos Eskild Toft faldt kun

Jens Graversen.

een ko for prøven, og den blev straks sat ud. Og siden har der været ren besætning i Nygaard.

Tiden var ikke inde til at tage fat på tuberkulosebekæmpelsen og først i 1928 kom der igen rigtig gang i dette, men da havde man haft ren besætning i Nygaard i 33 år.

En stor børneflokk voksede der op omkring Eskild Toft og Maren, syv sønner og tre døtre og så kunne der endog have været en søn mere, idet det første barn, en søn, døde et halvt år gammelt.

Efterhånden som børnene blev voksne kom de alle på Ryslinge Højskole, dog ikke den yngste, som i stedet kom på Staby Efterskole. Alle sønnerne kom dernæst på Tune landbrugsskole, de sidste med stor rabat, vist uden betaling.

Hans Damgaard: Jens Graversen

Om Jens Graversens arbejde med indsamling af materiale til bogen om Hee vil jeg begynde med St. St. Blichers:

*Kær est du fødeland, sødt er dit navn,
til dig står dine sønners stærke længsel,
med lønlig magt vi drages til din favn,
hvert andet land mod dig er kun et fængsel.*

Hvis disse verslinier kan anvendes om en person, må det blive om Jens Graversen, der er født her i Hvingel. Man kan undres over, hvad der får en mand til at bruge år af sit liv til at forske i sit fødesogns historie. Det kunne være en søgen efter sin egen identitet, men den tanke må vi, der kendte Jens Graversen, se bort fra.

Han var en stærk personlighed, der absolut ikke havde behov for at finde sin egen identitet. Under de samtaler, jeg fik med Jens Graversen, når han var i Hvingel for at samle stof til sin bog, kunne man ikke undgå at bemærke den store interesse og begejstring, hvormed han samlede sit stof. Jens Graversens motiv for at samle stof til en bog om Hee vil jeg sammenligne med Blichers hjemstavnsang, og det gælder nok også mange andre forfattere til lokalhistorie, at det er en umådelig stærk kærlighed til ens fødesogn.

En kærlighed, der, selv om han tilbragte mere end halvdelen af sit liv uden for sognet, aldrig blegnede. Vi er derfor mange, der føler dyb taknemmelighed for det kæmpearbejde, som Jens Graversen her har gjort for Hee sogn.

Æret være Jens Graversens minde.

Jens Mikkelsen Bak: Bratbjerg

I den sydøstlige del af Hee sogn, mod øst med sognegrænse til Hover, og mod syd til No sogn, med Hover å til sogneskel, lå oprindeligt to gårde, med hver sit matrikelsnummer.

Disse gårde blev i min barndomstid kaldt *Øster* og *Vester Bratbjerg*. Der er ingen tvivl om, at disse gårde har været der langt, langt tilbage i tiden, for ikke at sige fra oldtiden.

Til bestyrkelse af denne teori kan man bare lægge mærke til de mange kæmpehøje og de mange hjulsporede veje. Disse veje, der gik øst-vest, var ikke alene forbindelsesveje fra sogn til sogn, men også med hovedvejene, som gik syd-nord. Vejen, som kom fra Hover mod Hee, gik over Bratbjerg og Sanddal med fleres jorder. Hjulsporene var ofte ret dybe, og sine steder var der mange af dem.

I den østlige side af Sanddal Plantage er der et vandingssted, hvor de kørende har kunnet vande deres stude eller heste i de varme sommerda-

ge. Det var jo ret naturligt, ikke mindst for Hoverboere, der forhen havde enge ved Stadil Fjord, og de lange veje til og fra Ringkøbing, nærmeste købstad.

Når Bratbjerg gårde har været bygget så nær ved åen og engene, så er det nok ikke nogen tilfældighed. Vi kan bare lægge mærke til, at både i øst og vest har der været bygget så nær ved engdraget som muligt. Jeg kunne tænke mig, at det var med henblik på både jagt og fiskeri; muligvis har husene disse steder kunnet ligge i læ af engbrinken. Fortidens landbrug var ikke meget, men hø var højt regnet; de gårde og ejendomme, der havde rigelig eng, stod altid højt i kurs.

Jeg kom fra at pege på de mange kæmpehøje; de beviser, at egnen har været beboet fra fortiden.

Vester Bratbjerg lå lige ved engskrænten, der hvor vejen drejer ned mod åen. I min barndom var der ingen bro over åen, kun et gangbræt, som de gående kunne gå over på. Kørestedet, som var lidt vest for den nuværende bro, var opfyldt med et stort lag marksten. Derved fremkom et lille vandfald; det havde til følge, at der blev et stort hul (høl) tæt derved. Der fortælles, at ejeren af Øster Grimstrup engang mistede et spand heste i dette høl. Vandstanden var for høj i kørestedet; det havde til følge, at strømmen tog køretøjet, som gik til bunds i det dybe sted.

Når f.eks. min far skulle over åen med en ko, var der en af os børn med for at vade over. Far kunne så gå tørskoet over gangtræet, som lå lige for vejen vest om Øster Grimstrup. Dette kunne vi, når vandstanden var lav.

Jeg har set engdraget fuldstændig oversvømmet; det var i sommertiden 1915, efter en kraftig torden med skybrudlignende regn.

Broen over åen blev bygget først i halvfemserne. Øster Grimstrups daværende ejer, Niels Hansen, fik dette gennemført med tilskud fra naboer og kommunen. Niels Hansen var i særlig grad interesseret i broen, fordi han solgte megen mergel, både til Hvingel og Birkkjær, ja i det hele taget norden åen.

Bratbjerg gårde var også interesseret i broen, for mælkekørlens skyld. Mejeriet blev bygget 1889, Trekløver Andelsmejeri, som fik leverandører fra Hee, No og Rindum. Efter nogle års forløb blev der bygget mejeri i Ringkøbing, derved blev Rindum udskilt fra Trekløver. Det var vist ret påkrævet, fordi avlsbrugerne i byen ikke kunne forsyne borgerne med mælk og fløde.

Far blev ikke leverandør, før broen kom; da han endelig kom med, skulle mælken leveres ved den høj, der ligger syd for Hovervej.

I den lerbanke, der var vest for Vester Bratbjerg, var der i min barndomstid en teglovn. Jeg mindes kun, der blev brændt sten der én gang, så var det slut. Jeg tror, man gik over til at købe dem fra teglværker. Disse gammeldags teglovne har der været flere af her i sognet, det kan resterne vidne om; det er særligt, hvor der har været godt med ler og måske og klister.

Bygningerne på den vestre gård var efter min mening meget gammeldags, navnlig stuehuset; det havde lergulv i stuen og stenpikning i forgangen. Bohavet var selvsagt meget gammeldags, langt bord med bänk omkring, bilæggerkakkelovn og indpanelede senge samt bornholmerur. Gården gik op i luer i 1904. Den nye gård blev bygget 1905, lidt længere mod nord. Det var først da, at Øster og Vester Bratbjerg blev bygget sammen.

Den første ejer af Vester Bratbjerg, som jeg kender navn på, var Jens Bratbjerg, døbt Nielsen; hans far var kommet fra Thorsted. Jens Bratbjerg har fortalt mig, at han var 7 år, da de kom hertil; efter gravstenen var Jens født 1827 og død 1916. Hans hustru Else Kristensdatter var fra Øster Grimstrup, født 1824 og død 1905. Deres søn Chr. Jensen, i daglig tale Chr. Bratbjerg, fik gården efter forældrene, men hvornår? Han var nemlig hjemme som karl, men jeg antager, at det var midt i halvfemserne. Chr. blev i hvert fald gift i foråret 1900, med Jens Gades datter fra Øster No. – Men nogle år i forvejen havde Chr. Bratbjerg som kautiønist overtaget Øster Bratbjerg, som han drev sammen med fødegården. Ved giftermålet tog de unge bopæl i Øster Bratbjerg. Efter branden var der grundlag for sammenlægning af gårdene. Det var en skam, for jeg har altid ment, at den bedste mark i Bratbjerg var til Øster Bratbjerg, og det mener jeg fremdeles. Nu er jeg vel færdig med Vester Bratbjerg, der oprindeligt havde et jordtilliggende på ca. 300 td. land.

Øster Bratbjerg, matr.nr. 2a, ejedes 1874 af Mogens Hansen, senere hestehandler, boende i Ølstoft i Hee. Denne mand solgte 1879 ca. 120 td. land til Andreas Christensen, som derpå opførte et hus, af nogle kaldt *Bratbjerg Hus*. Det var heller ikke stort, bare 5 fag til beboelse og nogle få fag til stald og lo, ingen lade.

Nørre Bratbjerg

Den omtalte Andreas Christensen solgte 1884 Nr. Bratbjerg til min far, Mikkel Bak Simonsen, som forinden havde boet 10 år i Balle ved Silkeborg. På Nørre Bratbjerg var besætningen dengang 2 køer, 2 stude og 2 kalve. Trods den lille besætning var der ikke foder nok det første år.

Mosejorden var sur og vandlidende, det høje var tør og til dels umærglet, og desuden kom far så sent til Bratbjerg, at han ingen indflydelse fik på avlen dette år. Som følge deraf gik dyrene ude om efteråret, til vinteren kom og forbød det.

På fodermanglen bødedes der med lyng. Når lyngen blev bjerget i god tid, ville dyrene gerne æde den; i foderværdi kunne den vel være lig rughalm.

Jeg tror, far satte alt ind på at forøge avlen. Jeg mindes, at når mosejorden om foråret blev så tør, at den kunne brænde, lod far ilden gå hen over den; der blev derved et tyndt lag aske. Jeg har læst, at det brugtes i de fattige hedeegne, hvor det kaldtes furbrænding. Når ilden var kvalt, såede far spergel deri. Jeg mindes, at spergelen et år groede så godt til, at et ladegulv blev omtrent fuld; det var noget, dyrene kunne lide, både sommer og vinter.

Jeg vil ikke skrive noget videre om avlen; selv om fremgangen de første år ikke var stor, så gik det dog fremad med små bette nøk. Den store ulykke for afgrøderne var, at grotiden blev for kort; det var særlig kærneudbyttet, det gik ud over, det halvmodne strå var dårligt, navnlig til hestene. –

I 1906 overtog undertegnede Jens Bak Nørre Bratbjerg efter sine forældre. Omkring 1914-15 havde vi planer om at bygge et nyt stuehus, men lagde det til side på grund af krigen.

Men at udvidelser i tidens løb har været nødvendige kan bevises deraf, at når besætningens størrelse i 1884 var 2 køer, 2 stude og 2 kalve, så var denne, ved salget til Martinus Nielsen og Vilhelm Andreasen, på 10 køer, 16 ungfokkorer og 4 heste. Det var 28. juli 1916; disse købere solgte igen 20. marts 1918, til Chr. Gadegaard.

I 1889 begyndte min far at plante. Det første tusind stk. blev dette forår plantet i det sydøstlige hjørne af heden, mod Hovervej. Far kom senere i forbindelse med plantør Toft, Velling, som under Hedeselskabet fik planlagt 24-25 td. land hede, og lod tinglæse fredsskovforpligtelse herpå. Som følge deraf kunne der fåes statstilskud til både planter og arbejde. Først blev der plantet i huller, senere i pløjede render, eller i brakpløjet hede. I det sidste blev plantet gran mellem fyrrene; de groede sine steder godt til og blev en pæn bestand, som der med tiden blev gavnt træ af.

I den nordlige del af plantagen var der nogle huller, som vi kaldte »æ Sandgraw'«. I min barndomstid solgte far strøsand til gårdene oppe i sognet, til gulvene. Det var mens man havde hvidskurede gulve. Dette

Nr. Bratbjerg i gammel stil.

sand var nemlig stenfrit og vist også uden kvæg; derfor støvede det ikke så meget.

Nord for disse sandgrave var der nogle små huller, som vi kaldte kulgrave. Der er helt sikkert brændt kul af tørv der for mange år siden; det vidner de små rester om, som lå i bunden af milerne. Ligeså de mange tørvegrave, hvor tørvelaget bestod af, hvad vi kaldte kul-tørv. Jeg tænker mig, at disse kul er blevet brugt som smedekul. Efter C. A. Thyregods fortællinger om kulsvierne, skulle datiden ikke have haft noget bedre brændselsemne end disse kul, til hærkning af stål og svejsning af jern.

Jeg vil også nævne søen *Ulfso*, eller *Ulsø*. Hvorfor den havde dette navn, kender jeg ikke. Far mente, at hvor søen var, havde der i sin tid været mose, lig det, der lå øst og syd om søen; og at der en tør sommer var kommet ild deri. Som bevis for den opfattelse lå der i søkanten en del forkullede småpinde, nærmest kun kviste.

Før søen blev udtørret ved det nuværende vandløb, var der et naturligt afløb, som kunne følges til V. Bratbjergs skel. Nu har traktor med tilhørende redskaber vel udslettet dette afløb. Som barn hørte jeg Mogens Hjelm, Vester Hjelm i Hover, fortælle min far, at før søen blev udtørret, var der fisk i den. Og at da det nye udløb var i orden og vandet sank, kunne fiskene tages med de bare hænder; og at han trak af sine underbukser, bandt for, og fyldte dem med fisk. – Omtalte Mogens Hjelm er bedstefar til N. Mogensen, Birkjær.

Når der på disse blade er noteret lidt om Nørre Bratbjerg fra dens begyndelse, så var det ikke alene opdyrkning af jorden, men også forøgelse af bygningerne, der skulle stræbes efter, så de kunne svare til den tids forhold. Dengang var der ikke noget, der hed statslån, men vel kun at hjælpe sig selv, under armodens åg.

Undertegnede havde ingeniør Vestergaard fra Hedeselskabet til at se på vandafledningsforholdene, ligeledes havde senere Chr. Gadegaard ingeniør Gisselbæk derude. Denne udarbejdede en plan for uddybning af afløbsgrøften, men denne kunne ikke holde. Resultatet blev negativt, med spildte udgifter. – Det eneste, der kunne nytte, var grundig dræning, som nu er sket. Dog ville det for de fleste have været umuligt, hvis ikke dræningslovene var kommet; det kunne simpelt hen ikke lade sig gøre at skaffe den nødvendige kapital. Derfor må vi kun glæde os over disse love; de har ikke alene gavnet den enkelte, men også samfundet.

Når jeg nu slutter den lille skildring af Bratbjerg, helt fra min barn-

domstid, så vil jeg ikke skjule, at den har sine mangler. Alderen er ved at gøre sig gældende, den er vi jo nødt til at bøje os for.

Hee, i juni 1954.

Jens Mikkelsen Bak

Efterskrift

Jeg vil endnu en gang forsøge at knytte lidt mere til det foranstående. – Det kan jo deraf ses, at Nørre Bratbjerg ikke var noget stort landbrug, hverken hvad besætning eller bygning angår. Men med flid og stille virke gik det dog fremad.

Den jord, der lå syd for afløbsgrøften fra søen, var især slem at have med at gøre, fordi den mest bestod af gamle tørvegrave, hvor balkerne var bevoksede med lyng, pors og vild pil. I betragtning af, at redskaberne var få og klejne – det hele bestod af en hjemmesmedet plov, en syvtandet harve med gåsefødder, og en seksbullet sletharve eller som vi også kaldte den: æ dansk harre – så kan det vel forstås, at det til tider kunne være drøjt at gå i rette med de tilgroede, ujævne jorder.

Jeg tror, far gjorde hvad han evnede, for at få noget dyrket. Der var meget, der skulle jævnes, med spade og greb. Vi børn kom tidlig med i arbejdet; det må på ingen måde forstås, som om vi blev misbrugt, det gjorde vi sikkert ikke. Tiden var en anden dengang. Jeg kan ikke lade være at bemærke, at jeg som dreng skulle jævne nogle knolde, der var så sejge at få greben i. Jeg stod naturligvis med bare fødder; greben smuttede forbi, og en flæne (tinde) gik gennem min ene storetå. Jeg syntes ikke, jeg selv kunne trække den ud, og sad derfor på halen, til far kom mig til hjælp. Han kørte nemlig mergel fra søen til jorden tæt ved; da han så, hvor dårligt jeg var stillet, udrød han: »Nej, ih hu, ha da!« Det var kun et snuftag for ham; jeg fik besked på at gå hjem til mor og få noget brændevin hældt på tåen. Der søgtes ikke læge i den anledning.

Den jord nord for afløbsgrøften var lettere at have med at gøre. Vi kaldte den for æ grøn; den var græsbevokset, med katskæg og blågræs. Der var vel ikke megen næring deri, men navnlig i fugtigt vejr gik det helt godt, så dyrene klarede sig og var bleven ved nogenlunde huld, når indbindingstiden kom.

Jeg mindes også, da vi såede de første roer (turnips), det var ikke mange. Jorden var kammet op, vi gik med en kop frø, tog deraf med fingrene nogle og lagde i jorden, med rimelig afstand; de groede vist godt til – vi havde ingen såmaskine dengang.

Vi havde to ældre mænd til hjælp ved tørveæltning. Far solgte nemlig

i nogle år ca. 100.000 stk. Det gav arbejde til os børn, ved både at revle og stakke dem og desuden til hjælp ved læsning.

De to mænd var Peder Andersen, hvis datter bor på Fladbjerg i No, enke efter Niels Jeppesen. Og Erik Lering, som havde og vist var barnefødt på den ejendom, som for tiden ejes af Gunnar Schmidt. I min skoletid kunne der kun holdes en ko dér, og det var dårligt nok endda, enten så det var foder eller græsning.

Jeg var interesseret i at høre deres samtale, når de spiste deres mad. De talte en dag om roer. Så siger Erik til Per, at han havde givet deres ko to roer. Per udrød: »Når det ikke var mere, kunne det ligeså godt være (det samme).« – »Ja,« siger Erik, »men de var nogle som grovkager (rugbrød)!« – Denne samtale morede jeg mig over.

Der er en lille ting, som ikke burde glemmes. En enkekone fra Hvingel, som boede i et lille lerklinet hus, var en af vore tro hjælpere ved forskelligt arbejde, f.eks. fåreklipping og kartoffeloptagning m.m. Hvorledes denne kone har kunnet bjerge føden, forstår jeg ikke. Jeg tror, mor skønnede på det ved at give lidt sulemad med hjem, det var jo særligt i slagtetiden. Enken var taknemlig for lidt; i den forbindelse mindes jeg en bemærkning. Der var tale om dyrkning af havesager. Hun sagde da på sin troskyldige måde: »A håer da ko'l (grønkål) nok, Gudskelov!« – Dengang jeg hørte det, forstod jeg knap dybden deri.

Når jeg nu 60-70 år efter tænker tilbage, så forstår jeg bedre deres glæde over lidet. Ved køb af nogle få grisetæer, som dengang måske kostede et par øre stykket, kunne der laves en ret billig, velsmagende mad. – Det ovenfor omtalte lille hjem er nu nedbrudt. Jeg tror, det eneste spor deraf er et hyldetræ, som stod på det gamle havedige. – Jeg bemærkede før, at far solgte ikke så få tørv (klyne). De blev æltede, fordi de ikke kunne holde til at opkastes med tørvespade; i så fald faldt de fra hinanden og blev til ene brogel, som vi sagde; eller måske rettere til ene smuld eller snus. Æltede var tørvede gode og letsælgelige. Priserne var små dengang, 4 kr. for 1.000 stk., afhentet i mosen, 5 kr. ved levering i Ringkøbing; derfra gik så 1,60 kr. for æltning. – Hvis man ville fortælle det til unge mennesker i dag, så ville de helt sikkert svare: »De kund' da et betål sæ.« – Penge skulle der dog til, selv om det også var lidt.

Jeg mindes også, at den vogn, som var på ejendommen, var af de gamle træakslede. Hvad den blev smurt i, husker jeg ikke, det var vel noget fedt, der ikke var anvendelig på anden måde.

Far sled, vi sled med. Det må på ingen måde forstås således, at vi blev presset for hårdt, det gjorde vi ikke. Men dagen var lang dengang. Før

jeg slutter, vil jeg fortælle lidt mere om de små priser. Jeg husker, at far solgte grise til 5 kr. 50 øre parret, 2 kr. 75 øre pr. stk. Jeg glemmer aldrig den aften, far forlangte 6 kr. for parret; de bød 5½ og gik uden at købe. Jeg mindes også, at far i Tim marked købte 2 små kvier, store nok til at holde til tyr, for 35 kr. pr. stk.; ligeledes købte han i Tim en ældre ko i god foderstand for 50 kr., deraf var de 10 kr. på vilkår: den skulle kælve i marts. Manden, der solgte, var fra Kronhede. Han fik vilkårspengene.

Efter salget af Nr. Bratbjerg havde Jens Bach en kort tid Afholdshjemmet i Hee, hvorefter han 1918 købte gård i Nørkjær.

Jens Møller Pedersen (1917-83), hvis forældre fra 1925 havde en af nabogårdene, har fortalt træk fra sin drengetid:

Vi havde gode naboer. Folk som Jens Bak, Hans Mortensen og Anton Vestergaard (Sønderkjær), det var da mænd, der havde en mening om tingene, og som sådan en dreng så op til. Ane og Anton Vestergaard gjorde undertiden et stort børnegilde, inclusive alle skolebørnene. Anton, der altid var god for en rask bemærkning, stod en sådan dag og rensede en grøft, da jeg kom fra skole. Han råbte mig an: »Er det dig, der hår fyldt den her grow mæ såend?« »Neej.« »Nåh. – Ska do te gild i daw?« »Ja!« »Så skynd dig hjem, å kom i æ pæn klæjer!«

Ida og Hans Mortensen med de mange piger og en enkelt dreng til sidst; Vagn, som er min jævnaldrende. Ida var en djærv bondekone, hun havde begge ben på jorden og karske meninger; Hans Mortensen var jo øbo og holdt ved sit syngende Drejømål.

Om sommeren kunne vi søndag morgen, når Jens Bak trak køerne på græs, høre ham gå og messe. Når han derefter var kommet hjem, gjorde han sig i stand, tog sin kone under armen, og så vandrede de til kirke. – Sådan var det dengang.

I bogen »*I Sol og Blæst*« har *Jørgen Falk Rønne* afmalet et stort portræt af Hee (og No) sogn og sognefolk i hans præstetid her omkring 1900:

Min hest

Ved juletid 1895 blev jeg kaldet til sognepræst for Hee og No sogne en mils vej nord for Ringkøbing, og hermed begynder den del af mit liv, som kendetegnes af mit forhold til hest og vogn; thi det er utrolig mange mil, jeg i de følgende år kom over med tømme i hånd.

Vi rejste til Hee i februar.

Dagen før var vi ankomne til Ringkøbing og havde haft tid til at

betragte den lille fjordby med sit toppede torv, sine benbrækkende gader og den grimme kirke, vi endnu havde set, lidende anende hvor kært vi skulle få dette sted, og hvor mange fornøjelige og gode timer, vi her skulle komme til at opleve.

Næste dag kørte vi til Hee med toget.

Egnen var ganske flad og syntes vel endnu fladere for os, som kom fra bjergene. En hvid landevej delte landskabet som med en lineal: til den ene side hede, til den anden store enge ned mod Stadil Fjord og bag dem klitterne. Imellem lå marker, som under vinterhimlen så trøstesløse ud. Huse og gårde var af røde sten og deres vægge sjældent fugede. Man fik indtrykket af, at fugt og vind havde pilleret leret bort mellem stenene. Lave var de også, stråtagene var forblæste, og der var som oftest ikke antydning af have. Åbenbart var det en egn, der ikke lagde vægt på det udvortes.

Nej! hvor vinden forekom os isnende og skarp! Dette var ikke Færøs bløde, havmættede luft. Vi blev ganske tavse og forstemte.

Så holdt vi ved Hee holdeplads, som siden skulle blive os så kendt. Et vogterhus og en ventesal, som var et meget medtaget indstrandet skibsruf. Den ene af de små ruder var slået ud. Åbenbart plejede man at fordrive ventetiden med at spytte på gulvet.

Her residerede Simon. Snoren om kasketten forlenede ham med overmåde værdighed. Med stålbriller på næsen overvågede han posten og udleverede intet brevkort, før han nøje havde sat sig ind i, hvad der stod på det.

Præstegården! Vi taler ofte om det første indtryk.

Stuehuset var over 100 år, bygget i den fattige tid med tynde, lersatte vægge af svampede sten, som sugede luftens fugtighed, til man kunne vride dem. Det lave tag var strå og loftet så råddent, at det var livsfarligt for den, som på strømpesokker ville prøve at liste hen over det. Ved en sådan lejlighed dryssede der så meget snavs og støv ned i stuerne, at en hovedrengøring straks blev nødvendig.

Huset, hvis to ender var bøjet ind mod gårdspladsen, var 56 fag, havde 32 fag vinduer og 6 yderdøre. Vi sov i den ene ende og pigen i den anden; der var en rejse mellem os. Når jeg om aftenen, inden jeg gik i seng, vandrede huset igennem for at se, om alt var i orden, hørte jeg rotterne pibe og springe. De boede under gulvene, skønt disse var lagt plat på jorden. Skulle min hustru færdes i mørke, havde hun en blik tallerken at slå på, da hun troede, de ellers ville løbe op ad benene på hende. Her var 21 rum, så der var noget at vælge imellem for os to små menneskebørn, som

med en pige og to smådrengene skulle residere her med en årsindkomst på 2200 kr.

Indretningen af huset var nu også ganske pudsig. Den begyndte med det mest uundværlige rum. Dette var stort og forholdsvis komfortabelt med 2 huller, men der var den særegenhed, at man skulle ud for at komme ind. Måske det var derfor, at der var en forstue, hvor man i tørvejr kunne vente på sin tur. De større stuer gik tværs gennem huset, så man skulle gennem dem alle, og hvor f.ex. spisekammeret var, har jeg aldrig rigtig været klar over; det lå i en hel kombination af små rum længst muligt fra det store køkken.

Det hele skulle opvarmes med tørv, som forpagteren skulle levere, og som pigen skulle bære fra et tørvehus langt borte i enden af kostalden, ligesom der naturligvis skulle hentes vand i gården.

Men midt på den store gårdsplads, som til den anden side omsluttedes af store lader og stalde som en lille herregård, lå forpagterboligen ny, strålende, praktisk. Byggegælden på dette fine hus slugte en væsentlig del af forpagtningsafgiften. Resten gik til skatter, fraregnet en del naturalier såsom annekskørsel om søndagen (dog med præstens egen vogn), mælk, tørv, gødning til haven o.l.

Gården var både god og så stor, at jeg var selvskreven vælger til landstinget (og fik 40 kr. i bøde, fordi jeg ikke mødte til valget i Varde). Læste man forpagtningskontrakten igennem, fik man et rystende indtryk af underskrivernes begavelse – forpagternes i positiv, præstens i negativ retning – så vel som af de autoriteters sløvhed, der havde konfirmeret den.

Forpagteren var en stor og hoven mand, der gjorde, hvad han ville og tilmed var fordrucken. Der gik mangfoldige historier om, hvorledes han havde kujoneret de gamle præstefolk.

Og her skulle vi nu sidde som et par aftægtsfolk under hans nåde, vi, som dog havde haft i hænde bygdens største gård med mark og fæ og får og tjenestefolk og opsiddere, vi, som havde haft fuldt forrådshus med råd til at give fattigfolk både sul og mælk og hvad de trængte til. –

Det mærkeligste var dog de gamle præstefolk.

Han var en hvidskægget kæmpe på 82 år og lignede en gammel bjørn, når han i sin slåbrok kom brummende og stampende. Hun var, som en »provstinde« i de tider skulle være, med sirlige kappebånd, ret ryg og fruevæsen. De havde holdt guldbryllup og ved den lejlighed fået et møblement af menigheden: nøddetræ med rødt plys. Det stod langs væggene i dagligstuen og frøs om tærne. Mon nogen nogensinde har siddet i den sofa?

Studereværelset – om jeg tør betegne det således – tyede vi altid ind i, for det var det varmeste. Det havde et enkelt vindue ud til haven, hvor et træ tog det lys, der muligt kunne have fundet vej ind gennem de små ruder. På fugtplettede vægge stod nogle reoler med uindbundne bøger, som alder og mus efterhånden havde bragt til ruin.

Vi skulle den første aften underskrive et eller andet. På det gamle skrivebord fandt vi vridbor, beskærekniv, bast, søm af forskellig længde, men det var ikke den gamle præst muligt at finde en pen. Sagen måtte opsættes.

Men der var to herlige ting.

Først den berømte, store granitkirke, gammel herredskirke, endnu med de fleste af sine middelalderlige prydelser og ret nylig restaureret; og så en efter egnens målestok stor og smuk have, den gamle præsts stolthed. Han havde plantet næsten hvert træ og holdt den fint.

De to flyttede ind i det hus, som J. C. Christensen senere købte, det ligger nær præstegården, og vi kom til at leve sammen i 4 år som hjertensvenner. Der gik næppe en dag, uden at den gamle kom over til os, og han så godt efter. Da vi byggede om på huset, var han ikke god i otte dage; senere fandt han forandringerne såre fornuftige og ærgrede sig over, at han ikke havde fundet på det for 40 år siden; men da vi fældede to træer udenfor sove- og studerekammervinduerne, turde vi ikke møde ham, men gemte os. Vi så ham stå derude rystende på sit gamle, hvide hoved. Det var jo to af hans kære børn, som her lå fældet. Vi var nær ved at græde med ham; men lys måtte vi jo have!

Indsættelsen.

Honoris causa skulle pastor Molbech forrette samme. Kirken var stopfuld og halvmørk. Den 82-årige kæmpestore præst og den lille, knap 30 år gamle efterfølger stod i kordøren.

Molbech begyndte med stentorstemme at læse kaldsbrevet op: »Vi Christian den 9de, af Guds nåde konge til Danmark, de Venders og Gothers, hertug til Slesvig, Holsten, Stormarn, Ditmarsken, Lauenborg og Oldenburg gør vitterligt at såsom ...«

Han gjorde en pause, stak papiret ind under sin arm og pudsede omhyggeligt sine briller. Så tog han fat igen med samme kraft: »Vi Christian den 9de osv.,« men heller ikke denne gang kom han længere end til Oldenburg, dér hørte nemlig det trykte op. »Kesten! lad mig låne dine briller!« henvendte han sig til første stol. »Kesten« rejste sig og rakte ham brillerne, som han prøvede. »De er noget smattede i stellet,« brummede han, men fik dem dog til at sidde og tog så fat igen med fornyet

styrke: »Vi Christian den 9de, af Guds nåde konge af Danmark, de Venders og Gothers ...«

»Nej! Kesten! det går ikke!« Han afleverede brillerne.

Så måtte jeg læse; men han holdt sin velkomsttale, der endte med »og nu du, min lille broder,« ledsaget af et venskabeligt skulderdask af hans vældige hånd. Uventet som dette kærtegn kom, havde det nær sat mig i knæ.

Han havde kun en søn og en datter tilbage af en stor børneflokk. Datteren var godt gift og havde søde børn, men de boede langt borte. Derimod var sønnen, Albert, hjemme, en lille pudsig skikkelse, der talte jydsk og altid suttede på en pibe, der snorkede, fordi Albert var slem til at savle.

Det gjorde et noget sært indtryk på mig, da han allerede den første aften betroede mig, at han led af buldne fingre. Han havde haft mere end 20 på en gang. Senere forstod jeg jo, at hans begavelse var af særegen art.

F.ex. kom jeg en søndag middag, før jeg skulle til No, ned i haven. Dør gik Albert ivrigt gestikulerende op og ned ad gangen talende højt for sig selv. Jeg var ikke længe om at konstatere, at det var min prædiken, han repeterede, og hvad det forunderligste var: den var ordret, som jeg havde holdt den.

Siden hørte det sig ligefrem til: når prædikenens ord sad godt fast, tog Albert sin pibe og stok og gik sognet rundt for at holde min prædiken for dem, han havde savnet i kirken, han holdt den ofte både to og tre gange. På andre punkter slog det helt klik for ham, f.ex. ved hans konfirmation. Molbech var berømt over mere end 7 sogne for sine katekisationer, og han havde været en meget streng lærer.

Ved konfirmationen kunne overhøringen vare to timer, og det var ikke småting, han forlangte af de ulykkelige børn, som skælvede for den dag.

Imidlertid kunne han intet proppe i sin egen søn, umuligt! Der var intet andet for, end at Faderen aftenen før konfirmationen tog sønnen for sig og sagde:

»Jeg skal ikke forlange store sager af dig, søn, men det 4de bud *må* du kunne.«

På kirkegulvet spørger præsten så den næste dag:

»Nå, søn! hvad handler så det 4de bud om?« hvortil Albert nok så frejdigt svarer:

»Ja, hvad det handler om, det ved jeg ikke, men så meget ved jeg da, at det ikke er store sager.«

Han havde fattet stor kærlighed til os og kom dagligt. Vi kunne slet ikke undvære ham, god og tjenstvillig som han var, og aldeles ikke blottet for vid.

En sommerferie gæstede en ugift søster os.

»Jeg tror, Albert kommer daglig,« sagde hun en af de første dage, og jeg svarede i spøg: »Det er nok dig, han går efter.«

Heraf tog vor store dreng – 6-7 år – anledning til at fortælle Albert, at tante Johanne fandt ham interessant, og så begyndte en for os andre spændende jagt i havens gange som i husets stuer, hvor tante Johanne flygtede, og Albert forfulgte, indtil han endelig fangede hende ved ganske stille at sætte sig til at vente i den før omtalte forstue.

Sjældent har vi truffet så ærligt og varmhjertet et menneske som pastor Molbech. Vi elskede ham som en fader. Han kunne en sjælden gang blive vred, som f.ex. da jeg ikke ville købe den lille fjederløse vogn, i hvilken han hver søndag – jeg tror i 40 år – rokkende i en påhængt »doktorstol« – havde kørt til anneks.

»Den har været god nok til mig i al *min* tid, for den egner sig nemlig til vore veje. Den kunne vel også være god nok til Dem.« Da jeg alligevel ikke ville købe den, tilbød han mig »den lukkede«. Den var ca. 100 år, gået fra formand til eftermand. Forpagterens karle nægtede at køre med den, for de blev til grin. Hestene kunne næppe slæbe den. For resten var den kun »halvlukket«.

Da jeg sagde nej også til den, blev den gamle helt bedrøvet:

»De skulle dog tænke på Deres kone! Hun skulle vel have det *lidt rart*, når hun er ude at køre.«

Det første, jeg fik anskaffet, var en hest. Hvorledes skulle man kunne betjene det 1 kvadratmil store sogn, når man var afhængig af forpagteren? Hesten var en munter og fornøjelig galizier, som jeg kaldte Jegvan. Hvor har vi to turet rundt i sol som i regn, i frost som i tåge, altid – synes mig – i blæst; og hvor kom jeg til at holde af denne friske vestenvind, sund og hærdende for de sunde, i pagt med den store, frie horisont og den vældige himmelkuppel over os.

Snart var der ikke mange huse, for hvis dør vi ikke havde holdt, hvor Jegvan ikke havde fået en skorpe og jeg en tår kaffe. »He«boerne og »No«boerne var blevet vore venner, og vi forstod hinanden.

Hesten havde kun den fejl, at den var rasende sky for mælkevogne. Det var et svært slid at få den forbi en sådan.

En dag kom en mand for at tale med mig. Jeg kendte ham mærkeligt nok ikke.

»Da mødes vi dog næsten dagligt,« sagde han; »men præsten har vist aldrig haft tid til at se op på mit ansigt; jeg er nemlig mælkekusk.«

Naturligvis gjaldt hestens rædsel også cykler, som på denne tid af og til lod sig se på landevejen. Første gang strittede den ud med alle 4 ben, sank ligefrem i bagkroppen, som vilde den synke i jorden og var ikke kommet til sig selv endnu, da jeg sprang af vognen og fik den fat i hovedlaget.

Og hvilke veje om vinteren!

Anneksvejen til No skulle vi jo ad hver søndag og ofte adskillige gange midt på ugen til begravelser, bryllupper osv. Den var $\frac{3}{4}$ mil. Det første stykke var landevej og gik muntert; men når vi kom til mejeriet, sukkede Jegvan – jeg for resten også – thi der drejede vi ind på en vej, hvoraf store dele om vinteren lå under vand fra de fyldte grøfter. Her var der ikke tale om »bund« i vejen. Ganske vist blev der om sommeren kørt nogle læs grus og havsten på, men det pløjede mælkevognen ned, så hjulsporene blev meget, meget dybe. Var de så endda lige dybe på begge sider, men det var de langt fra, hvorfor vognen ofte fik en hældning på 45° og mere. Det hændte, at den rare hest stod stille og drejede hovedet for at se, om vognen var væltet.

En dag kørte en vogn med bryllupsgæster bag os. Først stod kvinderne af, fordi de var bange. Så stod mændene af for at støtte vognen, medens kvinderne krøb op for ikke at blive alt for våde om benene, men til sidst sad både mænd og kvinder i vognen, idet de gik ud fra, at det var tidligt nok at stå af, når præsten væltede.

En dag skulle jeg til Videbæk til missionsmøde. Der er ca. 4 mil derud med 3 kroer. Slagteren havde elskværdigt lånt mig sit forspand med bemærkning om, at jeg ikke behøvede at røre pissen, og manden sagde sandt, thi hestene pilede den første mil uden at puste og drejede med et raskt sving ind i kroen. Nå! de fik lov at puste lidt, hvorpå vi tog den næste mil i samme tempo; men inden jeg ret havde tænkt mig om, røg vi ind i kørestalden ved den anden kro. Det syntes at være uafvendelig vane.

Også i Videbæk svingede de, nolens volens, op for kroen.

Ved mødet hilste jeg på en meget prominent missionsmand vesterfra. »De kører stærkt, hr. pastor. Mine brune kunne ikke følge, skønt de ellers er gode nok; men jeg tog Dem dog tilsidst, thi jeg skulle jo ikke ind i hver kro på vejen.«

Indre Mission var i de dage meget pågående dér på egnen med at sætte skel, og for mange så det ud, som om skellet var dette: »Er du missionsmand eller ej?«

Jeg holdt en prædiken over ordene: »Se vi drager op til Jerusalem.« Efter en skildring af, hvorledes israelitterne drog op til påsken, deres begejstring og salmer, sagde jeg: »Også vi drager mod Guds hellige tempel, mod det nye Jerusalem! Der er en del, som helst vil blive hjemme ved deres jord og deres stude. Der er også dem, der går nødtvungent med, fordi det nu er skik og brug; men vi er mange, som hjerteligt er med på pilgrimsfærden. Vi er ikke kommet lige langt. Nogle aser endnu i dalen uden udsigt, andre er gået op på højderne; nogle har en lang vej for sig, andre står allerede og skuer templets gyldne tag og synger salmer med fryd. Men hovedsagen er, at vi er hjerteligt *med*, at vi længes, at vi holder ud, selv om der er nogle grimme bakker at tage, inden vi når frem. Og det er skellet, om du vil med eller ikke. *Hvilken flok du følges med, har mindre at sige.*«

Jeg er ganske vist ikke i besiddelse af manuskriptet, men uddraget er korrekt gengivet.

Denne prædiken kom viden om, blev meget kommenteret og vakte en del forargelse. Der kom mennesker til mig og fordrede forklaring. Man bad mig på den anden side om at komme og gentage den prædiken. Jeg nævner det som et udtryk for, hvorledes det stod til.

Om søndagen var der ofte en og anden, som stod ved vejen og ventede for at køre med til kirke. Jegvan standsede af sig selv, dersom den syntes, at der var plads.

En dag var der en af disse, som sagde: »Det er så svært for os at komme i kirke, men så byttes min mand og jeg, han om formiddagen og jeg om eftermiddagen, mens han passer de små, for vi er så glade ved at høre Dem.

Vi synes, at al ting er blevet ligesom lysere og skønnere; vi får ligefrem lyst til at synge.«

Her gjorde hun en pause, men så løftede hun sit ansigt og så mig spændt ind i øjnene. »Men nu er der det, om sådant også er ret? Skulle vi ikke snarere komme sønderknuste hjem, som de store syndere vi er?« Hun tav lidt og ventede på svar. Da det ikke kom, fortsatte hun næsten hviskende: »For det er vel ikke sandt, som nogle siger, at De er grundtvigianer?«

»Om så var?« spurgte jeg –

»Ja!« svarede hun med et dybt suk, »så turde vi jo aldrig komme mere. Så var jo den »fornywels« forbi.«

Noget lignende oplevede vi en tid efter i en af de da på vestkysten endnu rullende jernbanevogne »med kakkellovn«, hvor væggen mellem

to kupéer af hensyn til varmen ikke gik helt op til loftet, så man kunne høre uden at se dem ved siden af. De talte om os, min hustru og jeg. Vi sad som kogte hummere og generede os for de andre i vor kupé: thi de derinde sparede ikke på deres ros. Pludselig siger den ene:

»Det er synd', the han ska' vær' missionsmand, som de sejer.«

»Å ja!« svarede den anden, » det tøws æ osse; endda der er vel osse flink' folk mellem den slaw'! — — —

Frydefulde år trods den gamle præstegård og de usle indtægter. Forpagteren kom vi af med og fik hans flinke søn og endnu bedre hustru i stedet.

Det var, som om alt lukkede sig op for os. Frydefuldt at køre med Jegvan søndag morgen gennem lyngen og lytte til fuglenes sang, medens kirkeklokken ringede over det vide landskab, og folk vandrede til kirke. Frydefuldt at se kirkerne fyldes, dejligt at komme ind til lærer Madsen i No og hans husholderske, Marie Dejgaard, hvor den lune hygge slog sammen om vennekredsen, eller efter tjenesten at drikke kaffe i hans have, hvor alle de var samlede, hvis navne blev os så kære.

Thi sagen var jo den, at al denne velsignelse ikke skyldtes *min* gerning eller *min* prædiken. Jegvan og jeg blev kun bindeledet, som kirkerne blev samlingspunkterne, men det var den elskelige lærer Madsen i No og vore kære ven, den lærde lærer og forfatter Storgaard Pedersen i Hee, som havde sået sæden gennem mange år fra deres skoler. Det var dem, der havde rejst forsamlingshuse og kaldt gode mænd til, ligesom de selv havde ført varm og indtrængende tale, — og nu passede vi gud ske lov sammen og kunne arbejde sammen. Den agtelse og kærlighed, folk havde til disse to mænd, skinnede også af på mig, ligesom den gamle præst altid var min talsmand. Men Jegvan var ligesom med i det hele.

En sen aften kom vi kørende hjem ad den øde kridtvej gennem heden østerfra. Vi var begge meget trætte, og natten var herlig. På en grøn plet tog jeg seletøjet af hesten og lod den græsse, medens jeg selv strakte mig på det udbredte vogntæppe. Vistnok var jeg falden i søvn, thi med et mærkede jeg Jegvans bløde mule over mit ansigt. Åbenbart mente den, at nu havde vi bedst af at komme hjem.

Jeg har haft mange heste. På Færø havde jeg en rød hingst, der var så vel opdraget, at når jeg imellemstunder red på mine ture til småbygderne og skulle ned til husene — ofte en grumme besværlig nedstigning, som ikke var bekvem på hesteryg — tog jeg bidsel og sadde af ham, gemte det bag en klippeblok og klappede hesten, hvorpå den gerne slog op i kådhed og galoperede hen på en græsplet; men når jeg kom tilbage, ofte efter

timers forløb, behøvede jeg kun at fløjte, så var den på pletten parat til at tage mig på ryggen igen.

Ned til min hjembygd førte en sti i klippesiden. Brat fjæld til den ene side, havet buldrende dernede til den anden. Stien var ubanet, smal og stenet – ej heller ret bred. Det er hændt, at den røde hingst og jeg er nået til denne sti i mørke og begyndende sne. Vi forstod begge, hvor vanskeligt det var, men var begge enige om, at hjem *ville* vi. Så lagde jeg tømnen løst på hestens hals, klappede den og overgav den hele ansvaret. Og den røde gik fod for fod, forsigtigt følede sig frem, og bar mig uskadt hjem.

Jeg fik efter Jegvan en herlig halvblodshoppe, Dubra, som var af samme slags som de to andre, dog af mere »kvindeligt« gemyt. Når jeg tænker på den, ser jeg for mig Falsters skove og tunge hvedemarker, ser havet blåne i sol og store bøgetræer dyppe deres fod i stille vand. Den var mere til fornøjelse end til arbejde; det lille sogn på Falster kunne så let befares tilfods. Da kom jo også cyklen og dermed de lange stræk, hvor en halv snes mil var for intet at regne, hvor vi – min hustru, drengene og jeg – med madkurv »gjorde« Danmark, ja en del af Tyskland med.

Vi var flyttet fra en ussel præstegård til en stor, fin gård, hvis dejlige have bugnede af de fineste frugter, fra fattigdom til relativ velstand, fra havgus og vestenvind til et næsten sydlandsk klima – og dog! Jeg kunne næsten græde af længsel og savn.

Men min hustrus helbred og drengenes skolegang var stærke motiver, som sejrede, selv også da beboerne kom med tilbud om at ville ofre, hvad forskel der kunne være mellem de to embeders indtægter, om jeg blot ville blive.

Biskop Gøtsche havde været på visitats.

Der havde gået mange rygter på egnen om hans fordringsfuldhed med hensyn til prædiken og kathekisation. Han skrev f.ex. kun i kaldsbogen, at han havde været der, ikke et ord til ros eller blot lidt anerkendelse.

Vi havde hørt disse rygter, og min hustru var så ovenud nervøs, at hun på en uge tabte 7 pund, skønt ingen forstod, at hun havde noget at tabe af.

Vi forefandt i biskoppen det elskværdigste menneske, den mest forstående visitator. Da han rejste, skrev han i al korthed i kaldsbogen:

»År 1900 d. 19. juni visiterede jeg i Hee kirke. Sognepræst Rønne prædikede over Hebr.13,9. Den konfirmerede ungdom, der var særdeles talrigt mødt, var vel oplyst og svarede med god forståelse. Herren velsigne ordets forkyndelse, der sker med alvor og dygtighed, til fortsat fremvækst af kristenlivet.«

Folketingsmand J. C. Christensen.

Og så var det dog ham, der fik mig til Vålse. Også i hans øjne har de to nævnte grunde været tungt vejende. Forøvrigt må jeg sige, at han i vor samtale først pegede på København, men ganske vist tilføjede, at det ville blive strengt, og at fru'en kunne synes at trænge til nogle gode år.

Og gode år blev det jo i mange måder på Falster, særligt for min hustru, som genvandt sit helbred; men jeg savnede, savnede især dette at køre til eller forbi hjem efter hjem, disse ofte »skarpe« smågårde og småkårshjem og så tænke på, hvor bravt og modigt de tog livet, hvor smukt stor nøjsomhed, flid og gudsfrygt groede inden de lave mure, så der voksede disse »stadsmennesker« frem.

Gunnar Toft: J. C. Christensen

Det var af praktiske grunde, mere bekvemt for forbindelse til København, at J. C. Christensens i 1901 flyttede til Hee. Her købte han et hus, der havde tilhørt afdøde pastor Molbech. Til huset hørte et areal på ca. 5 td. land, som I. C. Christensen lod indhegne og beplante. Til at passe dette og huset havde han et par ældre folk, der var meget stabile. Manden hed Chr. Christensen og hans kone Kathrine. Da J. C. – som han blev

J. C.'s hus.

kaldt – for en stor del af tiden var i København, blev hans medhjælper altid kaldt Chr. Minister, og konen, der levede længst, blev benævnt Kathrine Minister.

I 1906 byggede J. C. et nyt hus på det gamles sted. Huset, som stadig fremtræder i samme skikkelse, blev bygget af et par murersvende, Chr. Højbjerg fra Hee og Gravers Madsen fra Tim, der havde været på valsen og i Tyskland havde fået ideen. Denne byggeskik kendetegner Hee og Tim fra den tid og frem til anden verdenskrig.

I 1924-25 byggedes et stykke til husets sydende, der blev indrettet til bibliotek. Bladet »Tiden«, som J. C. havde udgivet, ophørte på det tidspunkt at udkomme; ved afviklingen af bladet fremkom vistnok lidt midler, som blev brugt til indretning af biblioteket.

I det første nummer af »Tiden«, 1910, lignede J. C. bladet ved to brødre. Den ene er den matematiske tid: »Spørger man ham om, hvornår han er født, mumler han noget om, hvem der kom først: begyndelsen eller han.

Nej, så er broderen, den historiske tid, langt mere fornøjelig. Han ved alt og fortæller alt. Havde menneskene ikke ham, da kunne vi ikke rigtig

Køretur med islenderen for giggen.

lægge noget til rette for vore børn, thi da viste vi ikke rigtig besked om vore fædre. Denne gamle mands liv er et sprudlende væld, han er værd at ligne.«

Her kunne tilføjes: At sagnet i hytte/får vinger igen/så drenge der lytte/går ud som mænd.

Alberti katastrofen 1908 var et lammende slag for J. C. Den førte til ministeriet J. C. Christensens fald og til rigsretsanklage mod J. C. Ved dommen blev J. C. frifundet; men det hed i præmisserne, at J. C. tilsynsmæssigt ikke havde handlet forsvarligt. – »Min fejl var, at jeg aldrig havde tænkt den mulighed fra Albertis side.«

J. C. var jæger, det nød han. Han gik tit langs Nørgård bæk ud til fjorden. Bækkens udløb var nord for en lille hage ud i fjorden, kaldet Åsen, syd for lå en lille holm, som kaldtes Svanholm, og området blev i daglig tale kaldt Svansted. Langs fjorden ind mod land var en rørbræmme, som om efteråret var så høj, at man udmærket kunne gå uset derinde. Her holdt ænderne til, og her kunne man godt være heldig at skyde et par.

Guldbrudeparret.

En dag, J. C. gik syd på fra Åsen, mødte han pludselig en mand inde i rørene. Manden, der boede i et hus ved fjorden, og hverken havde jord eller jagtret, blev så forfjamsket ved at stå over for ministeren, at han hev huen af og begyndte at jamre og klage og fik fremstammet, at ministeren endelig skulle tænke på hans gode ko-ko-hustru. Hvortil J. C. sagde: »Jamen, min gode mand, jeg gør Dem jo slet ingenting.« Hvorpå manden hurtigt forsvandt ind mellem rørene, for lidt længere henne at komme frem og pile af hjem til sin ko-ko-hustru.

J. C. tog ikke del i sognets administration, det overlod han trygt til de folkevalgte blandt Heeboerne.

Selskabslivet kunne være lidt tilfældigt, idet J. C. jo ikke opholdt sig i Hee hele tiden.

En aftenselskab, der begyndte ved 6-tiden, med et efterfølgende spil l'hombre, tog han gerne del i; for så ved 10-tiden at tage hjem. En sådan aften, når man var godt i gang med kortspillet, kunne petroleumlampen, på grund af ilmangel, blive søvrig. Dette bødede man på ved at skruer vægen lidt højere op, med det resultat, at lidt efter sodflager begyndte at drysse fra den osende lampe; alt blev sort og olieret.

Pastor Sørensen, der sad bagved som tilskuer, greb til og skruede yderligere på lampen, hvorved denne gav et ordentligt blos; hvortil J. C. bemærkede: »Skal vi så have den sidste salve!«

Dagen efter blev det jo drøftet. En af deltagerne udtrykte hændelsen sådan til en nabo: »A fik en spel swotper mæ ministeren i jawes.«

Efter at J. C. havde forladt Rigsdagen, søgte han at leve i fred med alle, med sig selv og sit eget. Med den position, han havde skabt sig, tror jeg, at det lykkedes. J. C. har selv udtalt eller skrevet: »Når jeg færdes herovre og ser hen over slettelandet med de mange hjem, da føler jeg, at jeg går blandt mine egne. Hvad det er for vidunderlige følelser af tryghed og sikkerhed, ved ingen, med mindre man har prøvet det modsatte.«

Den 21. november 1956, der var 100-års dagen for J. C. Christensens fødsel, blev der afholdt en mindefest, og ved denne afsløret en mindesten, med et relief af J. C. og et vers, som han elskede:

Ad Kirkevej og Kirkesti
der vandred mine Fædre;
thi gaar jeg og den samme Vej,
jeg kender ingen bedre.

Mindefesten, der blev refereret i Ringkjøbing Amts Dagblad dagen efter, begyndte med gudstjeneste i Hee kirke, hvor sognepræst Bårris prædikede.

Afsløringen af mindestenen foretoges af minister Jens Sønderup. På Ringkjøbingkredsens Venstres vegne talte formanden, gdr. Kristen Toft, Staby. På Sønderjydsk Forenings vegne nedlagde kammerherre Karberg en krans, idet han omtalte J. C. Christensens varme interesse for Sønderjylland.

På Hee sogns vegne takkede sognerådsformand Gunnar Toft for den smukke mindesten, der står nord for huset, ud mod hovedvejen: »Siden J. C. Christensens død har det været et ønske blandt beboerne i Hee, at vi fik et minde om ham, men først i dag er det sket.

Vi er dybt taknemmelige for mindestenen, og den skal stå som et varigt minde for den mand, der agtedes overalt. Den skal stå som et symbol for den tillid, han havde i hele Danmark og allermest på hans hjemegn.

Venstres Rigsdagsgruppe, Venstres Landsorganisation og Ringkjøbingkredsens Venstre skal have tak for stenen. Forhenværende redaktør Vilhelm Nielsen takkes for det smukke relief til stenens udsmykning.

Mindestenen med portrætrelief af J. C. Christensen.

Samtidig vil jeg takke Heeboerne, fordi de har været med og i den forbindelse har skubbet partihensyn til side. Alle er gået ind for dette minde.

Jeg tror, at der altid vil være folk, der vil værne om denne plads og denne sten til minde om J. C. Christensen.«

En datters tak

Dybt bevæget trådte J. C. Christensens datter, enkefru Karen Jensen, nu frem.

Hun takkede på familiens vegne for mindestenen, og sagde, at hun glædede sig over, at den var rejst mellem de træer, hendes fader havde været med til at plante.

Hun takkede, fordi beboerne viste hendes fader den ære at være med til at rejse ham et minde.

Til slut rettede Karen Jensen en tak til dem, der havde talt i forbindelse med mindehøjtideligheden og mindstensafsløringen.

Til afslutning dette: J. C.'s politiske indsats synes nu på hans hjemegn at være trængt noget i baggrunden, den synes historie. Men erindringen om hans menneskelige egenskaber, hans jævne færd og trofasthed over for alt det, der virkelig har værdi her i livet, lyser med en sjælden glans.

Folk, der har haft den lykke at stå J. C. nær, synes at eje noget, som vi andre med god grund har lov til at misunde dem.

Gunnar Toft: Stadil fjord, vandstanden og oplandet

Hee sogn grænser mod vest mod Stadil fjord, der som sådan aftager oplands afstrømningen fra næsten hele sognet.

Mod nord er det Høbro bæk, derefter Nørgård bæk, og så Halby gadegrøft.

Syd for Hee by er det Hover å. Disse har direkte udløb i Stadil fjord. Heager å og Føling bæk har udløb sammen i Vonå.

Stadil fjord er forbundet med Ringkøbing fjord ved Vonå, der er en af Danmarks mest vandførende i forhold til sin længde.

Ringkøbing fjords udløb i Vesterhavet har tidligere været ret vest ud for Skjernåens munding; men senere er den flyttet sydpå, på grund af sandvandring i havet, og sidst i forrige århundrede var udløbet ca. 15 km syd for Nymindegab. Det siger sig selv, set med nutidsøjne, at det var meget utilfredsstillende.

I året 1900 blev der fremlagt en kommissionsbetænkning, der gik ud

på at bygge en havn ved Nymindegab, medens man frarådede en gennemskæring ved Hvide Sande og bygning af havn samme steds.

En plan om gennemgravning ved Skodbjerge blev aldrig til noget. Men efter mange forhandlinger på Rigsdagen og i Finansudvalget vedtoges endelig i 1908, at der skulle etableres en gennemskæring ved Hvide Sande. Planen fandt støtte bl.a. af J. C. Christensen, der senere måtte døje barske kommentarer, da havet viste sin overlegenhed.

I 1910, i marts måned, gravede man igennem ved Hvide Sande en rende, 26 meter bred og 2,5 meter dyb. Man havde forinden for trafikken skyld bygget en træbro fra syd til nord.

Det viste sig snart, at kanalen, uden sikring af nogen art, ikke var til at styre. Det varede ikke længe, før træbroen stod uden landfast forbindelse, midt ude i strømmen, der i slutningen af 1911 var blevet 260 meter bred, eller 10 gange det oprindelige.

Nu tog begivenhederne fart. Når havet rejste sig i sin vælde, og stormfloderne satte ind, skete de store oversvømmelser i 1911, -12 og -13.

Jens Bjerg Thomsen, der var født og opvokset på og senere ejede Vejrgård, beskriver en oversvømmelse således:

»Engang kom oversvømmelsen om sommeren; det var vist i juni. Da steg det salte vand pludseligt og for første gang ud over engene, der før var ferskvandsprægede.

Det var et sørgeligt syn, der mødte én, da vandet forsvandt. De før så grønne enge lå sorte, som var de svedne af ild. Det år havde vi kun 8 læs hø derhjemme, hvor vi plejede at have det tidobbelte. Der gik flere år, før avlen igen blev nogenlunde, for engene skulle jo skifte plantevæksten. Ferskvandsgræsserne døde og marskgræsserne kom, men det tog tid.« – Såvidt J. Bjerg Thomsen.

Dengang løsnede der sig store blokke af mor fra fjordbunden, som drev ind over engene, hvor de på afstand så ud som store muldskud. De måtte køres væk og strøes ud. Der var gårde, som havde op mod hundrede læs at køre væk. Oversvømmelserne kunne til andre tider være så voldsomme, at man på steder måtte tage en båd til hjælp for at komme tørskoet i land. Og det kunne stå på gennem længere tid.

Således måtte Cecilus Poulsen i Mosen sejle sin kone Else op på vor mark og bære hende op på det tørre – om morgenen, når hun som vinterlærerinde skulle møde i skolen kl. 9; og så efter kl. 4 om eftermiddagen afhente hende samme sted.

Det modsatte kunne også ske. Der kunne om sommeren være så lavvandet i fjorden, at man til tider næsten kunne gå tørskoet til Hindø.

For landbruget betød dette jo store indskrænkninger i dyrkningssikkerheden. Hvert strå blev omhyggeligt samlet op og sanket i lade til føde for dyrene, så de kunne overleve den følgende vinter. Sådan gik tiden, og forholdene blev mere og mere uholdbare.

I 1915 blev det besluttet, at kanalen ved Hvide Sande skulle lukkes; hvad også skete.

Man begyndte nu at spekulere over, hvordan den uholdbare situation skulle klares. Der blev nedsat kommissioner og nedsat udvalg, der blev debatteret og diskuteret.

Det blev vedtaget, at der skulle være en frisluse ved Hvide Sande, men – arbejdet måtte ikke påbegyndes, før 60 % af lodsejerne indgav begæring til Ministeriet for Offentlige Arbejder. Udgifterne skulle udredes med 70 % af staten, 25 % af lodsejerne og 5 % af Ringkøbing bykommune.

Det med betalingen skulle senere vise sig at volde store og uoverkommelige besværligheder for landbrugets vedkommende. Bestemmelsen om 60 % af lodsejernes underskrift voldte også store besværligheder. Først i 1925 blev man klar over, hvor mange der var involveret; efter en hektisk aktion lykkedes det i 1926 at få samlet 67 % af lodsejernes underskrifter, med ligeledes 67 % af det omfattede areal.

Da resultatet rygtedes i Ringkøbing, gik flaget til tops på Ringkøbing rådhus den 1. april 1926 kl. 17.45.

Efter projektering og licitation kom arbejdet med at bygge slusen ved Hvide Sande i gang, og den 30. august 1931 blev sluseportene åbnet.

Avisudklip fra den tid taler et tydeligt sprog om projektet: »Fra Danmarks hårde vestfront, hvor Danmarks yngste by skyder op af sandet« – »Har mennesket sejret over havet« – »Guldminebyen på dødens kyst.«

Slusearbejdet havde kostet ca. 4,6 million kr. Fordelingen til landbruget af omkostningen gav anledning til tovrækkeri om nyttevirkning, jordbonitet, partsfordeling m.m., så sagen blev forsinket nogle år. I mellemtiden var af kommissionsmedlemmerne blevet fornyet et par. Disse mente, at partsfordelingen var gennemført på et forkert grundlag, og at den burde bortfalde: »Den er uretfærdig. Vi mener, at det lodsejerne pålignede beløb bør slettes. Staten vil, ved den lavere vandstand i fjorden, få fordel; og som sådan bør den påtage sig udgiften.«

Den uro, der var opstået, stilnede dog noget af, efter at landvindingsloven af 1940 var blevet vedtaget. Man blev klar over, at Hvide Sande-slusen var et godt aktiv, når man skulle i gang med oplægning af diger

omkring de lave fjordenge og til at pumpe vandet ud, så jorden kunne opdyrkes.

Det blev dog stadig fastholdt, at bidraget til slusen burde slettes. Det resulterede i, at der den 30. marts 1942 blev vedtaget et tillæg til landvindingsloven, hvorefter gælden til slusen kunne medtages i anlægssummen for de områder, der oprettede landvindingslag. Dette var jo en mægtig fordel. Tilskudet var $\frac{2}{3}$ af beløbet og afdragstiden 20 år.

Det var ret begrænset, hvad der af landvindingsarbejder var udført eller igangsat på det tidspunkt. Mange steder kunne loven ikke udnyttes, og forarbejder forsinkedes meget på grund af besættelsen og den dermed følgende usikkerhed.

Staten havde forsømt at få slusebidragene tinglyst på ejendommene; der var gået 20 år, ejendommene havde skiftet ejere, nogle 5-6 gange – hvem skulle så betale? Betale skulle man. Regninger blev sendt ud, og man gik så vidt, at hvis ejeren var død, sendte man regninger ud til samtlige arvinger. Resultatet var ringe.

Som eksempel kan jeg anføre, at jeg overtog gården Nygård efter min far 1. januar 1937. I samme år i september døde min far. Vi var 10 søskende og vor mor til at arve blandt andet Hvide Sande-gælden, som ikke var tinglyst på ejendommen. Gården var i tidens løb, fra 1865 og frem til den omtalte tid, ved jordskifte og tilkøb af 3 naboejendomme kommen i besiddelse af ca. 30 matrikelsnumre. Så der var nok at sende regninger ud til, hvilket man forsøgte med enkelte matrikelsnumre til de forskellige. Resultatet var negativt.

Min ældste bror var bosat på Fyn, han gik heller ikke ram forbi. Han skrev omgående til mig: »Riget fattes penge, men selv om Fyn er næsten lige så stor som Ringkøbing amt, tror jeg ikke, fynboerne vil betale jeres gæld derovre.« Og derved blev det.

Ministeriet forsøgte sig med sagsanlæg mod enkelte landmænd, for at få medhold i ret til opkrævningerne; men landmændene blev frifundet, så den vej var ufarbar. Ministeriet for Offentlige Arbejder tog afgørelsen til efterretning, og fik en lov af 11. juni 1954, om undladelse af opkrævning af lodsejerbidragene, vedtaget.

Ringkøbing by følte sig forurettet over at skulle betale de 5 %, når landmændene kunne slippe fri; men her var ingen pardon.

Fra besættelsestiden havde landmændene afleveringspligt for korn til staten. Størrelsen heraf blev pålignet efter grundværdi; og da engene stod højt ansat, faldt afleveringspligten meget hårdt på gårde med stort engareal. Prisen på afleveringskornet var urimelig lav: byg og havre, 25

kr. pr. td; rug og hvede, 30 kr. Foderkorn i frihandel kostede ca. 70 kr. td. Der var forbud mod opfodring af brødkorn.

Da der nu var en chance for korndyrkning på de lave arealer, åbnedes nye perspektiver for landmændene, men – der var lang vej endnu.

Oprettelse af et landvindingslag krævede stort forarbejde: jordbundsundersøgelse, beregninger, lodsejernes tilslutning, og derefter bevilling fra staten; alt i alt kunne der let gå 3 til 4 år, inden arbejdet kunne udføres.

Når et landvindingslag var oprettet, kunne der søges tilskud til dræning efter beskæftigelsesloven, efter godkendt plan. Arbejdet skulle udføres ved håndkraft og når der var ledig arbejdskraft. Det var gerne om vinteren, når arbejdet var mest besværligt. Det kunne medvirke til at forsinke opdyrkningen med 1 til 2 år.

I tiden fra 1947 til 1962 oprettedes 6 landvindingslag, der har forbindelse til Stadil fjord.

	<i>Oprettet</i>	<i>Areal</i>
Agersbæk Enge	1947	156 ha
Dob Enge	1954	225 ha
Engholm-Vejrgård	1947	42 ha
Hee Fjordenge	1962	37 ha
Voldbjerg Enge	1947	74 ha
Vester Voldbjerg Enge	1962	65 ha
	I alt	600 ha

Oprettelse af landvingslaget »Agersbæk Enge«

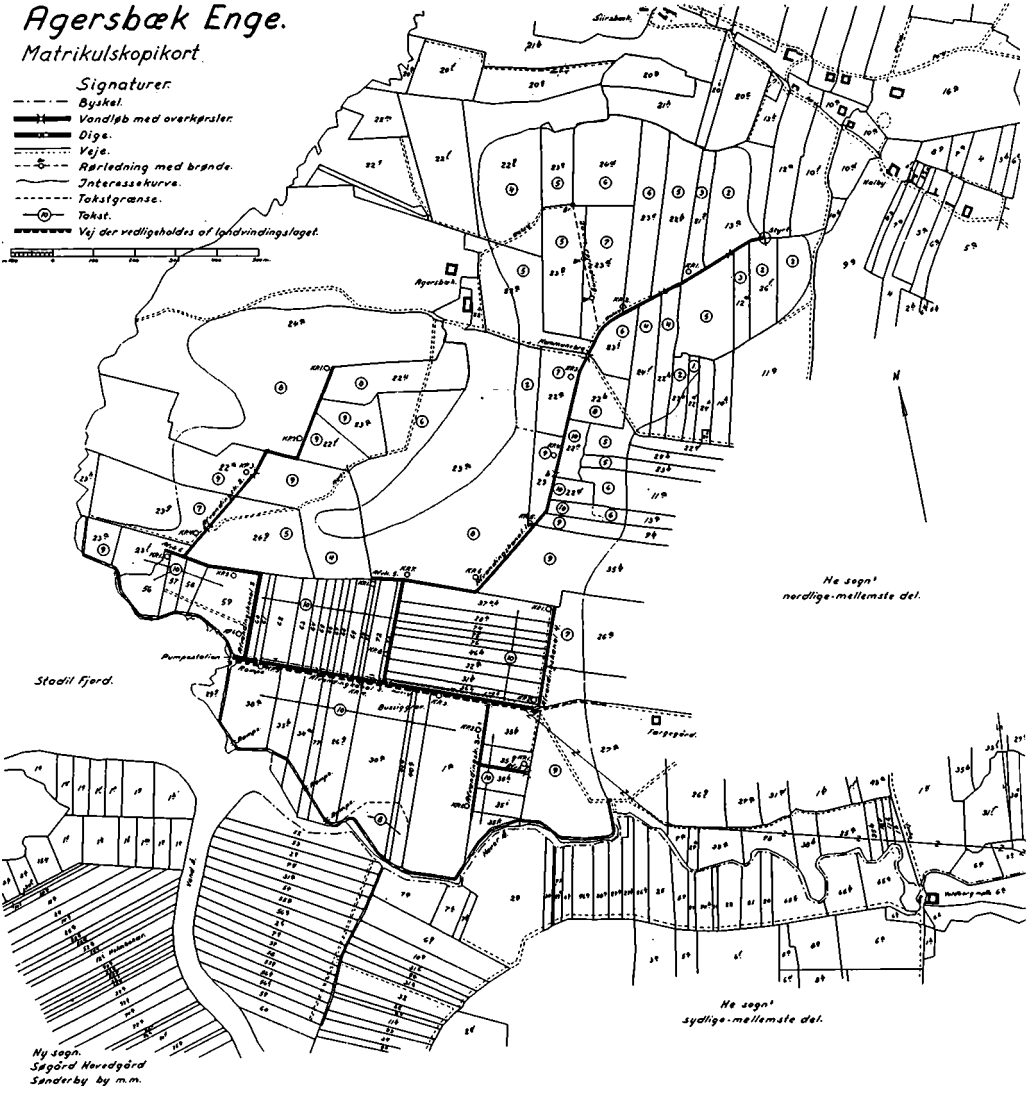
I november 1940 anmodedes Hedeselskabet om at foretage en undersøgelse af arealerne langs Vonå og i Agersbæk enge. Hedeselskabet påbegyndte derefter i august 1941 et fladenivellement af arealerne, på hvilket grundlag der udarbejdedes forslag til afvanding af disse arealer.

Forslagene blev i oktober 1942 forelagt lodsejerne, der nedsatte et udvalg til at arbejde videre med et projekt alene omfattende arealerne nord for Hover å.

Efter besættelsens ophør i maj 1945 fortsatte sagen, og i oktober samme år blev et forslag forelagt lodsejerne. Forslaget omfattede de lave arealer mellem Hover å og Halby-Siersbækvejen. Et smalt højdedrag, der fra Agersbækgårdene løber i syd-sydvestlig retning, deler området i

Agersbæk Enge. Matrikulkopikort

- Signaturer:**
- Byskel.
 - +— Vandløb med overkørsler.
 - +— Dige.
 - Vej.
 - +— Rørledning med brønde.
 - Interessekurve.
 - Takafgrænse.
 - ⊙ Taket.
 - Vei der vedligeholdes af Igladvindingslaget.

Stadil Fjord.

He sogn
nordlige-mellemste del.

My sogn.
Sjogård Hovedgård
Sønderby by m.m.

He sogn
sydlige-mellemste del.

to dele, med vekslende højdeforhold. I den vestlige del, der er grydefor-
met, stiger terrænet fra 0,5 til 1,6 meter. I den østlige del falder terrænet
i nord ved Halby-Siersbæk fra 1,9 meter til 0,6 meter ved Hover å og
Stadil fjord. Afvandingen skal ske ved pumpning. Der skal oplægges
diger ved Hover å og ud mod fjorden. Pumpeanlægget placeres ved
enden af engvejen, en 1100 meter vest for Færggården, ved Stensvig
Odde. Hele området er 425 ha, det går helt ind til hovedvejen, nord for
Mølleåen. Men da der på den sidste strækning skal etableres landkanal,
med en forholdsmæssig stor ekstra udgift for hele projektet, blev denne
del droppet.

Herefter går forslaget ud på at inddige arealerne mod fjorden og åen,
hvor terrænet ikke er tilstrækkelig højt. Og at afvande arealerne ved et
pumpelag, i forbindelse med et system af afvandingskanaler.

Det interesserede areal er herefter 156 ha, hvoraf halvdelen er marsk-
jord i engene og resten lavtliggende agerjord.

Udgifterne i alt anslået til 229.000 kr. + Hvide Sande gælden på områ-
det, 11.000 kr. = 240.000 kr.

÷ tilskud efter landvindingsloven, 66 $\frac{2}{3}$ %, 160.000 kr. = 80.000 kr.

Hertil kommer driftsudgifter, ca. 17.500 kr. pr. år.

Lånet er afdragsfrit de første 3 år.

Gennemsnitsudgift de første 3 år: 21 kr. pr. td. land.

Og derefter i 20 år: 43 kr. pr. td. land = godt 1 td. korn,
indtil anlægsudgiften er betalt.

I 1951, den 10. april, afsagde afvandingskommissionen for Ringkøbing
amtsråds-kreds kendelse for »Agersbæk Enge«. – Kendelsen fulgte i
store træk Hedeselskabets forslag af oktober 1945. Da arbejdet var
udført, var der faktisk kun erstatningsspørgsmål og retningslinjer for
den fremtidige drift, der skulle afgøres.

Erstatningerne for afståelse af jord til anlægget blev fastsat til 1800 kr.
pr. ha, hvilket ingen havde indvendinger imod; for 2 pumpeanlæg hen-
holdsvis 900 og 600 kr.; en enkelt lodsejer fik 200 kr. for ulemper m.v.

Den fremtidige drift og vedligeholdelse blev fastsat efter de gængse
regler for landvindingslag.

Udgifterne, efter forslaget 240.000 kr., blev i alt 251.250 kr., hvoraf
lodsejerne betaler $\frac{1}{3}$, der danner grundlag for partsfordeling af drifts- og
vedligeholdelsesudgifterne fremefter.

Kendelsen godkendtes og stadfæstedes.

Men altså 20 år efter, at slusen åbnedes ved Hvide Sande.

Under arbejdets gennemførelse opstod en kritisk situation: Gravning af afvandingskanaler og opsætning af diger i sommeren 1949 og bygning af pumpestation gik planmæssigt, men da der var leveringstid på pumper, og da det ved november satte ind med søndenvind, storm og store nedbørsmængder, steg vandet så kraftigt, at de nøgne kanaler i anlægget fyldtes og flød over med vand, der delvis oversvømmede de lavere arealer. Da de vante grøfter var ude af drift, kom situationen til at se forvirrende ud; nogle lodsejere blev betænkelige, og deres reaktion var for så vidt forståelig. Men i vinterens løb blev pumperne installerede og kom i drift. Og de har klaret problemerne siden.

Sydveststorme og opstuvning af vandmasserne i fjorden kan dog – stadig – give anledning til oversvømmelser i området. Det skete i januar 1984.

Hvis Vesterhavet får magt, som det har agt, er området meget sårbart.

Jens Ditlevsen (død 1982), der blev tømrer og snedkermester, drev også karetmageri (hjulmageri), og stod delvis i vekselvirken med smeden. I arbejdsknappe tider (1930'ernes kriseår vel især), påtog han sig andet arbejde, således sæsonmæssigt tørveoparbejdning, så fjernt som i Nr. Omme, pr. cykel hen og hjem. Derudover virkede Jens Ditlevsen en længere årrække som musiker ved fester, sammen med en maler Andreassen fra Tim; de spillede henholdsvis harmonika og violin. Jens Ditlevsens kone Jane drev en årrække forretning med fransk vask og stryging.

Af Jens Ditlevsens nedskrevne erindringer er en del placeret i afsnittet om kirken. Resten – hovedparten – gengives her efterfølgende:

Barndomshjemmet

Om hvad jeg har oplevet og husker. Jeg er født i Siersbæk den 20. november 1899. Mit barndomshjem er brændt og genopbygget i en anden stil som en firlænget gård. Den drev min far til år 1913, da den blev overtaget af min søster og hendes mand.

Min far var født på Højhuset i Tim. Min mor var født i Nr. Omme, hvorefter hendes forældre flyttede til Søndergård i Tim, hvor hun opvoksede.

Vi var fem søskende, tre drenge og to piger. Min ældste bror døde i 1918 af Den spanske Syge.

Vi havde, efter den tid at regne, et godt barndomshjem. Jeg kan ikke mindes nogensinde, at far har lagt hånd på nogen af os. Engang var det

dog nær gået galt for min bror Alfred og mig. Der var dengang bageri i Voldbjerg Mølle. Vi skulle have vort rugbrød med mælkekusken i Mosen, der lå syd for vort hjem; han var den eneste, der kom forbi bageriet. Vi skulle så hente brødet hos ham. – Vor nabo havde plantet jordbær i et stykke mark, som vi skulle forbi. Vi kunne ikke stå for jordbærplanterne, vi rykkede dem op allesammen. Vor nabo har nok set det og meddelt det i vort hjem. Da vi kom hjem, var der lagt op til os, ikke med klø, men vi blev truet med politi. Det var vi ikke så glade for. Det endte dog med en undskyldning, med løfte om aldrig at gøre det mere.

Engang skulle Alfred og jeg drive en so til orne i Voldbjerg Mølle. Det var en varm sommerdag. Det gik godt derved, men på hjemvejen knap så godt. Vi skulle drive soen langs en kornmark; måske varmen blev soen for stærk, den løb ind i kornet og lagde sig der. Vi græd om kap, ligemeget hvad vi gjorde, ud ville den ikke. Først langt om længe fik vi den ud og med hjem.

Vi har ikke været så gode, som vi burde. Når vi kom hjem fra skole, skulle vi hjælpe med at skære hakkelse. Det var vi ikke særligt begejstret for; kunne vi se vort snit dertil, fattede vi skøjterne, afsted ned på isen, og væk var vi; det gav en masse skældud. Men på isen skulle vi, det var lige en tur rundt om Hindø. Vi havde ikke ret langt til isen, en 400 meter ned til æ luk, og så var det lige over engvejen. Selv om det ikke var godt for skøjterne, tog vi dem ikke af her. Vi tog det ikke så nøje, gik skøjterne i stykker, skulle vi selv reparere dem. Det var det samme med cyklerne, der var lappet sammen af noget gammelt skidt. Mor og far har aldrig cyklet. Det var først, da jeg blev konfirmeret, at jeg fik en nogenlunde ordentlig cykel. – Det var heller ikke nødvendigt at cykle til skole. Om vinteren kunne vi slet ikke, da fik vi bare et par snesokker på. Da havde vi snedriver så høje som huse, men dem kunne vi løbe ovenpå.

Vi havde et aftægts hus i sydøsthjørnet af haven. Det skete, at det var helt føget til, så vi kunne se ned i skorstenen. Så måtte vi grave ind til dem udefra. Det var jo gamle folk, der boede dér. Den første, jeg husker, hed Jens Chr. Jeppesen, hans husbestyrerinde Mette Marie Benned. De havde en masse brændenælder i deres stump have; dem gik hun og plukkede. Hvad hun brugte dem til, husker jeg ikke rigtigt; jeg tror nok, det var et lægemiddel dengang.

Da de to døde, flyttede to andre ind i huset, Jens Simonsen og Kirsten Marie; de kaldtes også Potfolk. Da de flyttede, blev huset sløjfet.

Ind under jul var der altid store forberedelser hjemme. Først skulle der slagtes og parteres gris; derefter bages i den store ovn, det var mest

sigtebrød og småkager, og til sidst pebernødder, som vi fik lov at skære. Der var jo også noget udendørs at lave. Juleferien var lang, varede for det meste 14 dage. Der skulle skæres hakkelse og køres roer ind. Vi var altid kørende med mor og far til Ringkøbing for at se juleudstilling. Det var som regel hos isenkræmmer Sørensen, vi holdt til. Der fik vi lov at vrage mellem hans tomme æsker, der var altid noget, vi kunne bruge og var glade for. Julegaver var der ikke mange af, det var der ikke penge til. Juletræ havde vi. Vi lavede selv pyntet, kun lysene købte vi. Det var jo spændende, når vi skulle lave poser og klippe Jakobsstiger.

Om morgenen, når vi hørte vor far i køkkenet, råbte vi: »Må vi få en mellemmad?« Vi fik den, og skyndte os at få den spist, ellers kunne vi risikere, at rotterne tog den fra os, de løb ovenpå dynen. Vi havde ellers en hvid foxterrier, som lå inde hos os hver nat, i fodenden under dynen. Det var dejligt at varme tærne på den. Hunden hed Siffy, den fulgte far, hvor han gik; var han i marken og lagde sin jakke, blev hunden liggende ved denne, til far hentede den.

I vort hjem har der været brændevinsbrænderi. Min far fandt nogle kobberrør på vor vestermark; de havde været nedgravede og var i tidens løb kommet frem ved pløjning. Der skulle sikkert nok findes mere, om der blev gravet efter det. Der blev jo forbudt med hjemmebrænderi, så brændevinstøjet er nok nedgravet i smug. Det er nok med det som med kampesten, det arbejder sig opefter; så en skønne dag kommer det nok frem. Om det er nedgravet af manden, min far købte gården af, ved jeg ikke. Han blev kaldt Chr. Minister; efter afståelse af gården blev han boende i en aftægtslejlighed i vesterenden af stuehuset.

Vi havde en karl derhjemme, som blev kaldt Marinus Rytter. Han var kendt over hele sognet. Vi ville gerne drive lidt sjov med ham, arbejde ville han helst ikke, undtagen når min far var ved hånden; han ville helst handle. Jeg husker engang, han skrev en tønde æbler hjem fra Fyn og solgte til de unge mennesker deromkring. Jeg tror ikke, han fik meget ud af det. De stjal lige så mange, som de købte. Marinus tjente hos os et år, jeg husker ham tydeligt. Nu er Marinus Rytter død, 93 år. Hans efternavn var ifølge folkeregistret Christensen, men i folkemunde blev det til Rytter, vel fordi han var født på Rytterborg i Hvingel.

Marinus Rytter var ikke nogen almindelig mand. I mange år kom han langt omkring, med en hel glarmesterbutik på sin cykel, og satte ruder i for folk, m.m. Og tidligere prøvede han også at være rejsepostbud, med toget på den vestjydske længdebane. Unge mennesker husker ham næppe, for det er nu en lille snes år siden, han måtte opgive at klare sig selv,

og kom i pleje i Viborg. Men lidt ældre husker ham, og ikke mindst det hav af anekdoter, der går om ham.

Marinus Rytter var en god sjæl. Han glemte aldrig Hee. Og Hee glemte heller ikke ham.

En kreds af borgere samlede underskrifter for nogle år siden for at få ham hjem fra Viborg. Men måtte bedrøves med, at det ikke kunne lade sig gøre.

Mindet om Marinus Rytter, der sammen med alle glassagerne havde blomstret med til »æ frow'er« i Ringkøbing, vil leve mange år endnu. Ringkøbing-fruerne stod nemlig for ham som noget særligt, uden at der dog gik skår af fruerne i Hee af den grund.

Jeg har kendt både Marinus og hans broder Laust samt deres moder Laura; hun lå i sengen hele tiden. De boede sammen i et lille hus øst for byen, indtil deres død.

Jeg husker, dengang Nikolaj Fisker og hans to svogre, Charles og Harald, flyttede hertil; de kom fra Bøvling. De flyttede ind ovre på Hindø, indtil de fik bygget et træhus, ved Agersbæk, hvor vejen går til Hindø. I nogle år drev de fiskeri herfra, indtil Nicolaj fik bygget det hus, hvor nu sønnen bor. Vi besøgte dem tit i træhuset, det var nogle gemytlige folk. Jeg tror ikke, det var de store mængder fisk, de fangede, men nogle blev det jo altid til. De havde en hvid russer og en tohjulet vogn. Harald kørte rundt og solgte den smule fisk, de fangede. Hesten var ikke helt pålidelig. Det skete, den løb med det hele, så Harald måtte gå hjem. Fiskene og vognen var ødelagt.

Hindø. Det var en stor firelænget gård, flot at se på, som den lå ude midt i Stadil Fjord. Hindø ejedes af en Niels Henriksen, der selv boede på gården Ilkjær i Fåre. På Hindø holdt han bestyrer; den første, jeg husker, hed Thorvald. Hindø blev ikke drevet som almindeligt landbrug, men med græskreaturer, som blev drevet fra Ilkjær og over om foråret, og tilbage om efteråret. Ved driften gennem fjordvandet kørte de foran med et spand heste. Det skete, at der gik et kreatur til ude på vandet, det tog Niels Henriksen ikke så nøje. Han var hård, de sagde, han skyede hverken ild eller vand. Vand, ved jeg, han var ligeglad med. Det med ild har jeg ikke set, kun hørt om; det vil jeg lade ligge.

Der skulle altid ligge en båd herovre, når Niels Henriksen kom. Engang, han var sejlet over til øen, frøs det før tilbaketuren sådan, at han ikke kunne sejle. Så vadede han over, idet han trådte isen i stykker foran sig. Vel i land kom Niels Henriksen op til os, hvor han fik tørre bukser

på af min fars – de var lige store og et par kraftkarle – desuden fik han et par store kaffepunche. Og tog så med toget til Fåre.

En af de skiftende bestyrere, nærmest en original, holdt en del kani-ner; vi havde også nogle, og handlede med ham. Derovre gravede de sig ned i jorden, så de var ved at underminere øen. Han blev nødt til at frem-skaffe nogle jægere for at få kaninerne skudt.

I 1921 brændte den gamle stråtækte gård. Alle kreaturer var drevet ind og dørene stængede. Jeg var derovre dagen efter og så det syn, at alle kreaturer lå i et hjørne af stalden, døde. De eneste, der kom ud under branden, var bestyrerens kone og to børn. De sad ude i haven i deres dyner, til der kom hjælp.

Gården blev i 1924 genopbygget i en anden stil. Hindø er siden blevet landfast med Agersbæk ved en bro.

En tidligere ejer var P. Chr. Hindø, der havde taget efternavn efter den. Da han solgte, købte han hotel i Ringkøbing, som han døbte Hotel Hindø.

Hvide Sande. Jeg husker også dengang der her blev gravet igennem. Det var jo en farlig spøg. I løbet af en nat blev det hele sat under vand. Det gik næsten helt op til vort hjem. Vor nabo Andreas Vej måtte sejle med mælken hen til vejen. Vandet kunne også forsvinde ligeså hurtigt, som det kom.

Engang kom højvandet så brat, at det slog bunden op ud for Vonås munding, sådan, at der flød store morklumper, som lagde sig i rørkanten helt om forbi vort hjem. De har ligget der i mange år, måske der ligger en enkelt klump endnu.

Nedlagte ejendomme igennem årene vil jeg prøve at omtale. Syd for vort hjem lå en lille ejendom, til 3-4 køer. Manden, jeg kan huske dér, hed Niels Jensen; han døde i 1907. Det var Hage Jensens far. Ejendommen er forlængst sløjfet og jorden lagt under Mosen, lidt længere sydpå. Østen for den lå en anden lille ejendom, til 4 køer. Manden hed Hans Christensen, også kaldet Awten; der var en søn, Andreas (Awten). Også den ejendom er forlængst sløjfet; jorden er lagt under Agersbækgård. – Om efteråret og vinteren stod de to ejendomme under vand, så de var nødt til at dæmme op foran dørene. Vandet fyldte brønde og ajlebeholdere. Det var usunde bygninger at bo i. Vejen til Agersbæk oversvømmedes også, så børnene skulle vejen om ad os for at komme til skole; det var på det laveste en halv km.

Lidt længere øst på ad Agersbækvej lå et lille hus på nordsiden. Og på

sydsiden en lille ejendom, hvis sidste beboer hed Jens Refstrup. Begge bosteder er sløjfede og jorderne lagt under Eskild Tofts gård. Lidt mod syd, i Jeppe Niensens ejendom, blev der dengang slagtet i laden, af gamle slagter Chr. Rabjerg. Han kørte rundt i sognet med kødet i en gammel fjedervogn, kørte også til Ringkøbing en gang om ugen og solgte kød på torvet, selv om det var i brændende solskin. Det var ikke særlig hygiejnisk, men man tog det ikke så nøje dengang.

Syd for ligger *Bredemærsk*, som brændte og blev bygget op igen omkring 1916.

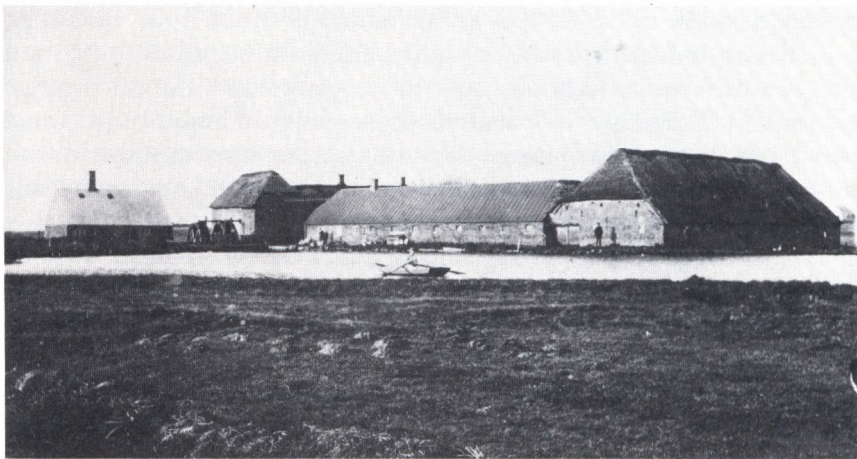
Sydøst derfra ligger *Møllebakken*, som brændte vistnok i året 1933 og blev genopbygget samme år.

Lige syd for *Møllebakken* lå en gammel ejendom, til 3-4 køer. De sidste beboere var Jens Lauridsen og Molby. Jens Lauridsen kørte med to islændere; de var enten stædige eller løbske. Bygningerne er sløjfede. Gamle murer Jens Højbjerg købte jorden, hvorpå han byggede til en tre køer. Huset står endnu.

Voldbjerg Mølle er også værd at omtale. Det var en gammel stråtækt gård, hvori der var både stuehus, mølleri, bageri og landbrug (samt smedie og mejeri). I stuehusets sydende var mølleri, der blev drevet af et stort vandhjul. Folk kom langvejs fra for at få malet korn. Som tiden gik, fik flere selv en kværn. Syd for møllehjulet lå bageriet, hvorfra vi fik vort rugbrød; når vi var med dernede, fik vi altid en 5-øres kage. Bagermester var den gamle Pilgaard, som siden blev bager i Hee Stationsby, da bageriet blev flyttet derop. Senere igen købte han bageriet i Tim.

Der har også været mejeri i *Voldbjerg Mølle*; det kan jeg nu ikke huske. Avlsbygningerne lå øst for vejen, der gik gennem gården. Den sydlige fløj var svinestald, nu omdannet til beboelse; de andre bygninger er sløjfede. Østfløjen var kostald, til 15-20 kreaturer, i nordfløjen var der kørelade og i den vestlige fløj var hestestald. Vest for denne lå kørestalden, for møllegæsternes heste. Hele gårdspladsen var belagt med runde brosten (piksten). En sådan gårdsplads var køn. Da var der stenpikkere til. Syd for møllen, på østsiden af vejen, lå et gammelt hus, med *smedie*; smeden hed Anders Refstrup. Huset er nu ombygget og fremtræder som en dejlig villa.

På samme side af vejen ligger en anden villa, hvori boede en gammel dame, enke efter Kancelliråd Andersen. Der var en søn, som ejede villaen en kort tid; han flyttede til Sjælland. Siden har den gamle mølle skiftet ejer flere gange. Nu er driften gået over til dambrug. Der er i tidens løb druknet to børn, og en voksen mand har mistet livet i turbinen.

Voldbjerg Møllegaard.

Vester Voldbjergmark. Helt ude mod engene lå en gammel gård, *Engholm*. Den brændte, men blev genopbygget.

Længere mod øst ligger *Brogård*, som også er brændt og genopbygget. De andre ejendomme derovre er også gamle og endnu eksisterende.

Agersbækvej igen. Lidt øst for svinget til Voldbjerg mølle lå en gammel gård, ejet af Jens Nørkjær; han havde 7-8 køer og to heste. Han solgte til Eskild Toft, som sløjfede bygningerne og lagde jorden under sin gård. Men kan tydeligt se byggestedet, brønden er der endnu.

Siersbæk. Et stykke nord for engvejen ligger *Siersbæklund*. Den første ejer, jeg husker, var Lyder Nielsen. I Hundesvang boede samtidig Tyge Krogh. De to mænd byttede gårde. Thyge var udlært murer; han murede en ajlebeholder for min far. Efter nogle år solgte han *Siersbæklund* til P. Chr. Lund Pedersen. Bygningerne var gamle og upraktiske; nogle år efter byggede han en ny lade.

Lidt østfor ligger en ejendom til 4-5 køer og en hest. Der boede P. Chr.s fader Mads Lund Pedersen, der drev ejendommen i nogle år. Han var en bestemt mand, hvad han sagde, var altid det rigtige. Hans hest var, syntes vi, noget særpræget; den lignede mest en giraf, den var så høj fortil. Dens navn var Hyblisanti. Når Mads Lund kom kørende, sagde han: »Nu kommer Hyblisanti og jeg«; han sagde jeg om sig selv.

Først i 20'erne brændte gården for P. Chr. Lund; ved genopbygningen blev den flyttet op i nærheden af engvejen.

Sirsbæklund ca. 1925. Siddende Kristine Jensen (?) og Bolette Lund.

Sirsbæk slutter ved *Halbygård*. Det var en gammel stråtækt, firelænget gård, hvis første ejer, som jeg kan huske, hed Gravers Kjær; han solgte til sønnen Laurids Kjær. – Gravers Kjær byggede sig et hus på vejens sydside, det ligger der endnu. – Efter en kort periode solgte Laurids Kjær Halbygård til min onkel Ole Mortensen, det var i 1909. Han drev den sammen med Møllegården i Ejstrup. Avlsbygningerne er siden brændt og bygget op igen. Jeg tjente hos min onkel som 10-års dreng. Det var ikke nemt at være hjorddreng dengang. Da var alle køer i tøjr, der var ca. 20 køer; det var mange at få koblet sammen. Det værste var, når han byttede om med dem fra Møllegården.

Et stykke øst for Halbygård lå en tre-længet, stråtækt ejendom til 5-6 køer og 2 heste. Den første ejer, jeg husker, hed Hans Hansen, kaldet Hans Nørgaard. Han solgte til Ole Mortensen. Det var lige før, det blev forbudt at nedlægge ejendomme. Ole Mortensen sløjfede bygningerne og lagde jorden under Halbygård.

Nørgård ligger et lille stykke nord for Kr. Nisgaards. Det var en gammel stråtækt gård, som før i tiden ejedes af kommunen, som fattiggård. Jeg mindes lige bestyrerparret, det var Laust Pedersen og Ann; de var der i nogle år, indtil gården brændte. Da blev Nissens Minde bygget, og Nør-

gård bygget op igen, i en anden stil, idet fattiggården blev nedlagt. Den nye ejer af Nørgård hed Niels Chr. Enggrob.

Lige sydfor lå Kristen Nisgaards, en gammel gård, som brændte og ved genopbygningen blev flyttet over øst for vejen. Den første ejer, jeg har hørt omtalt, var Ole Holm.

I forlængelse af Engvejen nord om denne gård og indtil landevejen blev strækningen kaldt Trindtoftvej. Lidt østpå ad denne vej ligger en lille ejendom, *Brinken*. Af gammel overtro og syner mente man at se en hovedløs hest på denne vej; det var altid om aftenen. Hvis nogen så et lys bevæge sig, så var denne hest på færde. Folks snak fik jo alle til at tro på det. Et lys, der bevægede sig, har jeg set. – Manden, der boede på Brinken, hed Gregers Sig. Når han kørte ud i engen, kom han lige forbi vort hjem. Vi syntes, han var en mærkelig én, han kørte altid med en hest og en ko.

For enden af Trindtoftvej, øst for landevejen, lå *Gl. Kro*, hvor der blev drevet beværtning indtil år 1915, da den blev tørlagt. Dengang skulle der flere bevillinger til for at få ret til at drive beværtning i Ringkøbing. *Kroen* og *Landbohjemmet* blev købt af gæstgiver Mogens Knudsen i Ringkøbing.

De to beværtninger blev nedlagt samtidig.

Lige øst for Gl. Kro lå et lille hus, hvis sidste beboere var Rasmus Jørgensen og kone Marie. Huset er forlængst sløjfet.

Nordpå med landevejen, lige syd for Strandgaards, lå der en *smedie* med beboelseshus til. Smeden hed Johannes Lauridsen. Han nedlagde værkstedet og købte den gård, Sigfred Hansen har haft. Smedien blev brudt ned, men beboelseshuset lå der i nogle år; nu er det forlængst nedbrudt.

Lige nord for Strandgaards lå en rigtig gammel ejendom, vel nok til en tre-fire køer og to heste; jeg husker, der var to hvide russere. Manden, Jens Vang hed han, kørte mælk til mejeriet. Han boede her, indtil byggerierne var ved at falde ned om ørerne på ham; så solgte han. Jeg tror nok, jorden blev lagt under Strandgaards. Stuehuset blev stående et stykke tid; det blev lejet ud en kort tid, indtil det også blev for ringe. Så blev det sløjfet.

Lidt længere nordpå ligger *Møllegården*. Som før nævnt ejedes den af Ole Mortensen. Der stod én af de rigtig gamle møller syd for gården. Han drev gården og mølleriet i en del år, indtil han købte Halbygård. Så flyttede han derop og drev gårdene sammen et stykke tid. Så solgte Ole

Mortensen Møllegården til Kristen Hvoidahl. Gården ligger der stadig, men møllen er solgt til Tim.

Jeg vil ikke gå længere nordpå, da der ikke er sket nævneværdigt udover, at *Hee Stampe* er sløjftet.

Op til *Haelbyvej* igen. Lidt øst for *Vejomgård*, lige i svinget, lå et gammelt stråtækt hus, som min far, da han solgte gården, købte af Poul Aase. Mine forældre boede der i nogle år, indtil de byggede hus i Kirkebyen; det gamle hus blev da solgt til nedbrydning. Øst for lå et andet gammelt hus, der var kun en låge, husene imellem; i hus nr. 2 boede en Jens Agersbæk. Øst for hans hus lå et tredje, lidt større hus, hvortil der i sin tid har været lidt jord. Det ser nærmest ud til, at de har haft en ko eller to, måske en ged. Det, jeg kan huske, var der kun bygningerne, og så beboerne; manden hed Frederik Bertelsen. Når vi kom fra skole, var vi tit inde hos dem og købe stikkelsbær. Nu er bygningerne forlængst sløjftet. – Øst for igen ligger *Halby gl. Skole* fra år 1848. Her har ikke været holdt skole, mens jeg kan huske. Længere østpå ligger *Præstegården*. Forpagter var Mads Lund Pedersen; jeg husker først hans søn P. Chr. Lund Pedersen. Mads købte da en lille ejendom, lige syd for Gl. Kro. P. Chr. Lund Pedersen var præstegårdsforpagter, indtil han købte Siersbækklund. Mads solgte så den lille ejendom og flyttede til Siersbæk, som før nævnt.

Præstegården var en firelænget, stråtækt gård, som siden brændte og blev bygget op i den stil, den har i dag. Forpagterboligen var tækket med pap.

I haven lige sydfor lå den gamle *præstebolig*; i en fløj ved vestenden var der konfirmandstue, hvori jeg har gået til præst. I 1918 blev bygget ny præstebolig, den nuværende.

Byen er nu dobbelt så stor som ved den tid, jeg kan huske tilbage til. Da jeg kom i lære, blev der drevet *smedeforretning* øst for banen i den bygning, som nu bliver brugt til oplagsrum for isoleringsmaterialer. Der kunne ikke leve to smede i byen; den ene blev nødt til at holde op, det blev ham her.

Jeg husker, da *bageren* og *slagteren* kom, samt *købmanden* på hjørnet. På den anden side af landevejen lå det gamle *forsamlingshus*, der nu er sløjftet.

Øst for landevejen lå *Landbohjemmet*, der blev drevet som beværtning. Der var en stor kørestald, hvis sydøstre hjørne var bygget imod

krostuen, så man kunne gå indenom. Mod øst lå en stor gæstestald. De to stalde er forlængst sløjft, men selve hovedbygningen står endnu.

Det gamle *Søndertoft* lå på østsiden af landevejen, der hvor købmanden har bygget. Søndertoft var en gammel stråtækt gård, hvis ejer dengang blev kaldt Jens Søndertoft. Han drak meget. Jeg husker ham fra min skoletid, da han døde. Da hans grav var kastet, stod der vand deri. Vi sagde, at det var brændevin til Jens Søndertoft.

Gæstgiver Mogens Knudsen i Ringkøbing købte den næsten faldefærdige Søndertoft, som han lod ombygge 1915, på den anden side landevejen, hvor den ligger i dag. Det var min læremester, der fik tømrerarbejdet, så jeg var med til at bygge den. Der blev holdt rejsegilde, kun for herrer, på Landbohjemmet.

Da Landbohjemmet og den gamle kro skulle »drikkes tørlagt«, skete dette også. De fik alt, hvad de kunne drikke, og lidt til. Alt skulle jo drikkes. Fra den dag måtte der ikke skænkes spiritus de to steder.

Lidt længere østpå blev der i 1918 bygget *elektricitetsværk*, som skulle levere strøm til byen. Efter nogen tid blev der sat en fem-vinget mølle op. Det slog ikke til, det blæste for lidt. Så blev der ført en ledning ned til Voldbjerg Mølle, hvorfra en vandturbine leverede strøm herop, indtil vi gik over til RAH. Så var der strøm nok, og det kører vi med i dag.

I 1919 arbejdede jeg hos tømrermester J. Jeppesen. Det var dengang, dampkedlen på Trekløver mejeri sprang, hvorved en mand blev slået ihjel. Bygningerne blev raseret; jeg var med til udbedringen.

I 1920-21 var jeg på Haslev Haandværkerskole. Da jeg kom hjem derfra, arbejdede jeg forskellige steder, bl.a. ved direktørboligen på Klædefabrikken i Troldhede.

I 1929 blev *Hee mejeri* bygget. Som nu er nedlagt.

Hermed tror jeg nok, jeg har fået det meste med. Jeg tror med nogenlunde bestemthed at kunne pege på de steder, hvor de gamle gårde og huse har ligget.

Jeg blev udlært 1. april 1918. Derefter fik jeg i ugeløn 10 kr. samt kost og logi. Det var dengang. – Jeg har lært her i dette hus. Siden blev tømrervirksomheden nedlagt.

1. november 1922 lejede jeg værkstedet her og begyndte som tømrermester. 1. februar 1923 købte jeg huset, af enkekonen Mette Johnsen. Prisen var 9.000 kr. Det syntes folk var alt for meget, det kunne aldrig gå. Den 21. maj 1923 blev vi gift. Og nu har vi boet her i godt 54 år med mere.

Selv om vi ikke har danset på roser hele tiden, så har vi alligevel haft mange, mange skønne år, sammen med vore fem børn, som er vokset op her.

Marts 1980.

Jane og Jens Ditlevsen

Ejnar Thomsen (1901-84): Barndomsminder

(Ejnar Thomsen, der var født på Bredemærsk, drev siden gennem en lang årrække cykelforretning i Hover, hvor han og familien var bosat. Som ung var Ejnar Thomsen nogle år i Alaska, og her med på hvalfangst).

Jeg var kun fem fjerding år, da far døde, og vi flyttede fra Bredemærsk. Flyttede op i Kirkebyen, i det lange hvide hus sønden for vejen, hvor siden Kræ Hansen boede. Her boede Ingeborg Skrej'er, i den ene ende, og i den anden Jacob Tobiasen.

Men det varerde nu ikke ret længe. Så flyttede vi op til Store Niels og Kræ Nøjgor, hvor mor blev husbestyrerinde. Det var en ejendom ved siden af Eskild Tofts gård, hvorunder den siden er lagt. Store Niels var henne fra No, hvor han havde haft Gammelgård. Han var ugift og lidt af en levemand. Kræ Nøjgor var hans brodersøn, han var krøbling, ville gerne spille noget kort. Det var meningen, han skulle arve Store Niels; og gjorde det da også.

Jeg var gjæv for Store Niels. Han gik og jog kjæppen gennem tornhegnet og sagde: »Waw-waw,« og jeg svarede: »Waw«.

Niels Madsen boede oppe i Klaves. Kræ Eskildsen, der havde afstået gården til sønnen og siden havde en lille ejendom, kan jeg ikke huske, men hans kone, Mari. Hende tror jeg nok, jeg var temmelig gjæv for. Der gik en lille historie. Da hun var død, blev jeg sendt derom med en buket. Den rakte jeg frem: Væ så goe, Mari. Men Mari ville jo et ret ta atter en. – Dengang var det jo skik, at børn blev sendt hen for at se, når nogen lå lig. Så vænnede de sig til det, der var naturens gang.

Hans Mølbak; han var så rask i det; der gik mange historier. Men det er nok mest, hvad andre har fortalt, jeg husker. Hans svigerfader, Wolle Bak, havde været med i 1848. Hans Mølbak var med i 1864, og det var også hans bror Anders, æ lille murer. Ham kan jeg tydeligt huske. De boede lige nabo til Stakkemose, hvor jeg kom at tjene i 1909. Her sad i mange år Dorret på aftægt. Hun var vist født i Nørgård.

Karen Aaes i Hvingel var også fra Nørgård. Det fortalte mor, som i syv år havde tjent i Nørgård.

Nørgård blev jo fattiggård. Til den brændte Grundlovsdag i 1903. Kommunen solgte den så til Niels Chr. Enggrob. Og Nissens Minde blev bygget op. Mor blev husbestyrerinde og vi flyttede derom.

Her var nogen til at fortælle historier; de var ikke lige troværdige alle sammen. Wolle Blesberg var god til at fortælle. Han påstod, han havde været korporal i 1848. Jeg kan nok huske ham; han var den første, som døde her.

Ja – dengang kunne de jo gå ud, til naboer og nogen de kendte. Og, ja for at blive dem ledig, fik de jo et par store punche. Så dimlede de af igen. Wolle blev jo for svirend'. Men der tilsidst – Wolle var selv klar over, at nu var det snart ved at få ende. Jeg blev et par gange sendt om til pastor Jensen for at Wolle kunne blive taget til alters. Det ville pastor Jensen nu ikke. En dag gik mor derom og spurgte, om han dog ikke godt kunne tage Wolle til alters. »Det kan jeg næsten ikke. Ole er jo slet ikke forberedt.« »Nej, det var vel sandt nok.«

En morgen kunne mor se, at nu var det rigtigt skidt med Wolle. Hun spurgte, om hun ikke skulle sende bud efter præsten – dengang snakkede man ikke så meget om doktoren. »Nej, du skal såmænd et, det behøves et, a trower nok, a ska fo forladels'«. – Det var det sidste, Wolle sagde.

Det var heller ikke let. Det var vel imod præstens overbevisning. Wolle havde været en gudsforgående løgnhals; han handlede lidt, og brugte her alle de fif, han kunne. Men, lige godt, han vedkendte sig det jo tilsidst. Vi ved jo slet ikke, hvad Wolle har tænkt. – Jeg ved ikke, om det er sandt, men det påstås, at da han var i tjenesten, rendte en anden med hans kæreste; det tog Wolle ikke så tungt. – Han tjente meget på herregårde; det kunne han fortælle nogle forfærdelige historier om; dem har jeg mest på andenhånd.

Det er logisk – jeg var jo lidt støjende, var vel sommetider i vejen på Nissens Minde. Engang kom jeg til, for løjers skyld, at slå Jens Nees' hat ned. Han blev helt toвле. Stine, hans kone, hun var fra Rønmø, så hjælpe-løs til og udbrød: »Jamen Guj, Jens; jamen Guj, Jens; det æ da kons en lille båen.« Men Jens Nees' stive, sorte hat var hans et og alt.

Jens Nees var en virkelig dygtig musiker, havde også komponeret noget; Vejen Larsen har fortalt om ham. Men det havde ikke været nogen let tilværelse. Musikerne skulle spille døgnet eller natten ud, de blev fyldt med brændevin, en hård kost til hverdag. – Jens Nees' havde det meget fattigt; de kom på fattiggården, og så siden på Nissens Minde.

Årene op mod 1900 var en brydningstid i landbruget. De der ikke var

raske nok til at lægge driften om, med mergling og roedyrkning og til stort husdyrhold, kunne i hvert fald ikke klare sig. – Mor har fortalt, at far var med straks med roedyrkingen. Han havde jo sin gamle, tungsindige fader gående: »Laurids, han sor roer, å han sor roer; mon et han sor roer, så han sjel te sidst blywer en roe.« – Så gik far i armod. Men det var da lige så meget min kære farbror. De havde jo gården i kompagni, skiftede så op. Farbror købte Heagergård; det ville ikke gå. Der var far jo nok i kaution.

Min far døde ret pludselig. Dengang var der ikke noget kæresteri i en sådan situation. Det var ud af klappen. Det var et slid dengang for kvindfolkene, mangen gang næsten ikke til at forstå, de kunne holde til det. Jeg var kun 11 år, da jeg flyttede fra Hee. Men hjemstavnen binder for altid i mindet. (Båndoptagelse v. Jens Graversen).

Træk fra besættelsestiden

Selv om Danmark ikke var krigsførende heller under 2. verdenskrig, var jo i slutfasen landet helt tæt på at være blevet krigsskueplads. Forunderligt blev *vi* skånet, også fra de allierede magters side, for et voldeligt altomfattende opgør med besættelsesmagten. Dennes blotte tilstedeværelse og optræden, særligt med konfrontationerne i de to sidste krigsår, afstedkom som bekendt unormale tilstande, og herunder en række ulykkelige tildragelser.

Rationeringen af især fødemidler blev nok efterhånden byrdefuld for mange i byerne; på landet var den i hvert fald til at leve med. Arbejdsmangel på det *danske* arbejdsmarked var nok for mange et sammenhørende og nok så trykkende problem.

Hvad besættelsen affødte af mere krigsprægede forhold var jo ret forskelligt – igen særligt udtalt i storbyerne, men i øvrigt ud over landet. Hvordan landsognet Hee gennemlevede de fem år, ville det vist være ret ufremkommeligt og også lidt kunstigt at søge givet en samlet skildring af. Noget fremgår vel også af andre afsnit (om skolen, foreningslivet, sognerådssager). Under ét tør det nok siges, at man rykkede tættere sammen i denne tid.

En overskyggende tildragelse var et allieret flyangreb på et persontog nord for Hee st. søndag den 27. august 1944. Ringkjøbing Amts Dagblad har flere gange gengivet øjenvidneskildringer heraf, den ene af tømmer *Thorikild Trøiborg*, Rindum, der dengang var 12 år og tjente hos bedsteforældrene Molly og Jens Lauridsen, der havde en ejendom vest for banen, umiddelbart ved ulykkesstedet. Begivenhederne, der er detalje-

ret beskrevet, gjorde et så stærkt indtryk på Thorkild Trøiborg, at han den dag i dag kan få hjertebanken, når han på hovedvejen passerer stedet i sin bil. – Da tildragelsen er beskrevet flere steder, og da der desuden er bebudet en bredt anlagt film herom, gengives Trøiborgs skildring ikke her i sin helhed.

Efter kirkebogen dræbtes syv mennesker på stedet, heriblandt et ungt ægtepar. Deres medbragte spædbarn slap uskadt.

Et andet øjenvidne, tidl. vognmand *Kr. Juel Petersen*, dengang 29 år og chauffør i faderens vognmandsforretning, fortæller:

Om formiddagen var jeg ude at fiske på Stadil Fjord sammen med vores nabo – og vi fangede en masse fisk i det dejlige augustsommervejr, hvor vi i øvrigt også havde let ved at følge luftaktiviteten, som var usædvanlig stor den dag. Jeg var faktisk helt ked af, at jeg skulle hjem for at køre et hold fodboldspillere fra Hee til en kamp i Ulfborg.

Transporten foregik på en lille Opel Blitz med åbent lad. Udover 10 fodboldspillere var der et par tilskuere med, heriblandt en pige, Titte Christensen, som i dag er hjemmehjælper her i Hee. Så vidt jeg husker, sad der 10 på det åbne lad, og vi var så tre i førerhuset.

Luft-aktiviteten var taget til, og vi bemærkede bl.a., at et fly droppede et par blanke beholdere, som vi i første omgang troede var bomber. Det var det nu ikke, for der skete ingen eksplosioner, da de ramte jorden. Passagererne på ladet talte også om tyske fly, og vi kunne høre skydninger i området, så stemningen var vel nok lidt mere spændt end normalt.

Ved Østergård i Ejstrup skulle vi havde den 11. spiller med. Det var Søren Krogsgaard, der nu bor i Staby. Han var bestyrer på Østergård på daværende tidspunkt, og han sad ude på grøftekant og ventede på os. Nogle hundrede meter før vi nåede frem til ham, sprang han pludselig op og løb hen mod gården. Jeg tænkte, at der måtte være noget galt og fik standset bilen. Netop som jeg åbnede døren og steg ud, kom to jagerfly drønende lavt hen over hovedvejen bag os i retning mod nord. De var på vej bort fra Hee, hvor de umiddelbart før havde deltaget i angrebet på toget, men det vidste vi naturligvis ikke noget om på dette tidspunkt. Flyene var så langt nede, at jeg tydeligt kunne se ansigterne på piloterne, og jeg råbte: »Væk fra bilen og i dækning!« Vi smed os alle fladt i en lavning ved siden af vejen ned til Østergård, og i samme øjeblik vendte de to fly tilbage. Bilen fik nu det glatte lag. Den blev gennemhullet som en si overalt. Brosten, jord og projektilstumper hvirvlede rundt i luften over os, men ingen blev ramt. På det tidspunkt troede jeg, at min sidemand, Sigfred Hansen, som i øvrigt bor her i Hee i dag, var blevet

ramt, da han pludselig gav et udbrud fra sig. Heldigvis viste det sig, at det var en stor gren fra et træ, som var faldet ned på ham. Den var blevet skilt fra træet af et projektil. Vi var nu klar over, at vi hurtigt måtte i mere sikker dækning, og vi løb væk fra vejen. Så vidt jeg husker, løb fire af os ind i Østergård, mens de andre fortsatte i vejgrøften hen til Meldgård, der er den næste gård mod vest ved vejen mod Alrum. Østergaard var ikke just det bedste sted at søge dækning, viste det sig. For da flyene angreb igen, blev huset ramt af flere projektiler. Men vi slap da helskindet fra det.

Bagefter har jeg ofte tænkt på, at det er de mærkeligste ting, man foretager sig i en sådan situation. Jeg husker, at vi lå to mand under et bord i bryggerset, mens huset blev beskudt. Bordet kunne vel ikke yde megen beskyttelse, hvis det endelig skulle være. Mens vi lå der, fik vi øje på en forsænkning i rummet, hvor der stod nogen flasker. Og vi var inde på, at der måtte vi ned for at komme i bedre dækning. Vi nåede dog aldrig derned, og godt det samme, for nogen af flaskerne blev smadret af projektiler. Mens det hele stod på, kunne vi høre, at der inde i stuen sad en og spillede på harmonika.

Efter de dramatiske hændelser fulgte Sigfred Hansen og jeg tilbage til Hee. Vi var da ovre ved banen og se det beskudte tog. Og jeg må sige, at det er en af de værste oplevelser, jeg har haft i mit liv. –

Kr. Juel Petersen fortæller videre: En af de sidste krigsvintre, da vi i ungdomsforeningen stod umiddelbart over for opførelse af amatørskuespil i forsamlingshuset, kom en tysk officer med ordre til øjeblikkelig beslaglægning, til krigsfanger. Tyskeren virkede konfus, han for rundt i byen, og skød flere gange i luften. Vi måtte så i hast rømme forsamlingshuset, med samt fru Jensens gamle, fine plydsmøbler. Det var selvfølgelig til at bære.

John (Sørensen) havde jo talt stærkt til os om at gå til modstand mod tyskerne; han var selv gået aktivt med og blev taget af besættelsesmagten og indsat i Vestre Fængsel.

Hen på vinteren 1944-45 blev der dannet en modstandsgruppe i Hee, bestående af: tømrer Niels Nielsen, gårdejer Jens Mortensen, vognmand Peder Pedersen, vognmand Ole Jensen, murer Egon Brågård, murer Niels P. Mikkelsen samt chauffør Kr. Juel Petersen.

Der var planlagt våbennedtagning ved Nr. Bratbjerg, men den blev ikke gennemført. To mand af gruppen var i stedet pr. cykel til afhentning af våben i Ringkøbing. Gruppen kom efter omstændighederne ikke i aktion som sabotører. Det var der andre der gjorde, på baneterrænet ved Hee st. Herfra lød en tidlig morgen en voldsom eksplosion.

Niels Nielsen, der lige forinden var gået ud i sin have, konstaterede, at et frasprængt skinnestykke, 30-40 cm langt, slyngedes over og slog ned tæt ved, hvor han stod (ovre ved hovedvejen, en afstand på flere hundrede meter).

Hee-gruppen, der fra 5. maj blev stillet på vagt ved Herningvej øst for Ringkøbing, blev her en kort overgang konfronteret med krigens virkelighed. En deling tyske soldater nægtede at overgive sig til danske frihedskæmpere, hvad de gjorde klart ved i Femhøjsande at gå i forsvarsstilling. Først en senere tilkaldt engelsk major med tilstrækkelig forstærkning fik situationen klaret og tyskerne afvæbnet.

En dag under besættelsen og kort efter Hee-gruppens dannelse fik jeg besøg af en tysk soldat, der præsenterede sig for at være fra militærpolitiet. Tak, tænkte jeg, så er det sket. Anklagen gik imidlertid ud på, at vi havde stjålet nogle bildæk fra tyskerne. Det havde vi ikke, men vi havde i stedet været påtvinget et sæt på et tidspunkt, hvor vi gentagende gange havde nægtet at køre for dem med lastvognene, under påskud af, at vort gummi var for ringe.

Da far endnu havde forretningen, bad jeg tyskeren, som jeg også dårligt kunne forstå, følge med over på den anden side vejen, hvor far boede. – Jeg har aldrig hørt nogen blive skældt sådan ud, som denne tysker blev, og det tog lang tid – på tysk. Soldaten påhørte det i tavshed, og han gik uden at sige et ord. Vi hørte ikke mere om sagen.

Far, der var født 1884, var sønderjyde. 16 år gammel sneg han sig over Kongeåen og opsøgte i Kolding sin 6 år ældre bror, der før ham udvandrede fra hjemstavnen, begge i protest mod den tvangsfortyskning af landsdelen, der med den såkaldte Køller-politik i tiden op mod 1900 nåede sit højdepunkt.

Efter 9. april 1940 så far meget dystert på situationen, ja det gjorde selvfølgelig de fleste danske. Jeg tror, far frygtede for, at hans sønner kunne være blevet tvunget i tysk krigstjeneste, på grund af hans tidligere tyske statsborgerskab.

I 1920 havde far været hjemme i Sønderjylland for at være med til at stemme landsdelen tilbage til Danmark. I årene efter 2. verdenskrig læste han til stadighed en tysk avis, hvorfra han oversatte til dansk og nedskrev væsentlige ting om den politiske udvikling, som han nøje fulgte.

Anker Hedemark, Rindum: »Til No-Rindum modstandsgruppe (indtil 21 mand) blev udset en våbenmodtagelsesplads på Nr. Bratbjergs jorder. I den anledning var vi nogle derovre og inde på gården at høre

radioen. Inden videre snak bad *Hans Jensen* mig følge med udenfor: »Jeg er klar over jeres ærinde. Jeg stiller gården og dens omgivelser til rådighed. Skulle det gå galt, så – jeg er en gammel mand, min kone og jeg har levet et langt og rigt liv. Men familien må intet vide.« – Det blev aftalt, at en vogn skulle stå parat udenfor gården og seletøjet hænge i stalden hos hestene. – »Efter borttransport kan I om nødvendigt lade hestene passe sig selv; de kender vejen, befærder den hver dag for mælkevoغن, så de skal nok finde hjem.« – Desuden tilbød *Hans Jensen* selv, og gennemførte også, jævning af et markdige, der lå i vejen for hurtig transport.«

En datter, *Sine Møller Pedersen* (enke efter *Jens Møller Pedersen*), dengang bosat på *Bratbjerg mark*: »Far har frygtet, at der skulle tilstøde os, hans nærmeste, noget. Han betænkte sig længe, men spurgte så min mand, om han, hvis det blev aktuelt, ville deltage i våbentransporten. *Jens* sagde ja. Først efter krigen vidste jeg noget herom. – Da tyskerne kom til *Nr. Bratbjerg* for eftersøgning og forhør, truede de bl.a. med at brænde gården af.«

»Natten for våbenedkastning var fastsat. Ved en fejl i *London* gjaldt kodemeldingen imidlertid *Højmark*, hvis gruppe ventede forgæves. Flyet var fremme og kredsede over *Nr. Bratbjerg-pladsen*, men forsvandt uden nedkastning. Efter krigen oplystes fra *England*, at piloten blev klar over, at stedet var forkert, returnerede, og nåede med lasten velbeholdent basen.

Muligt pejlede tyskerne fra kvarteret i *Tim* flyet. I hvert fald var de hurtigt talstærkt fremme for efterforskning. – Rygtet gik også, at pladsen kunne være angivet. – Fra modstandsbevægelsens ledelse lød ordren, at pladsen skulle holdes, om nødvendigt med magt. Området blev derpå bevogtet af bevæbnede modstandsfolk. Der forekom intet mistænkeligt, og heller ikke våbenedkastning her. Tiden var sidst i april 1945.« (Supplerende oplysninger af *Chr. Jensen*, No).

Deltagere i de slesvigske krige

Navne og data for dem alle fra sognet er ikke bekendte, og de kan muligvis ikke oplyses mere. En bog om emnet, der har *Hærens arkiver* som kilde, giver ikke svar herpå i fuldt omfang.

I *Hee kirke* hænger to mindetavler over faldne henholdsvis 1848-50 og 1864. Tavlerne har navne fra både *Hee* og *No*, der jo dengang udgjorde et sogn. Efter at *No* igen fik egen kirke og kirkesogn, blev der sidenhen dér ophængt mindetavler særskilt over de faldne af *No* sogn.

MINDETAVLE

over de tapre Krigere af Hee Sogn, som opofrede Livet for Fædrelandet
i Aarene 1848-50.

Jens Olesen, Halbye, saaret under Fredericia Bombardement
den 15. Juni 1849, død paa Billeshaug d. 27. Juli;
begravet paa Vejlbys Kirkegaard d. 29. Juli.

Nicolaj Johansen, Mastrup

Laurids Pedersen, Noegaard

Peder Christian Lauridsen, Sønderbye

Niels Andersen, Lybæk, alle fire faldne ved Isted d. 25. Juli 1850,
begravne i Flensborg d. 28. s.M.

Anders Eskildsen, Vesterbye, saaret ved Isted d. 25. Juli 1850,
død paa Augustenborg d. 7. Septbr.,
begravet paa Augustenborg Kirkegaard d. 10. s.M.

Niels Christensen, Ølstoft, falden ved Frederiksstad d. 4. Octbr. 1850,
begravet paa Coldenbüttel Kirkegaard d. 7. s.M.

For Danmarks Folk og Konge tro de stred
Og de har Krav paa herligt Eftermæle
De gik med Sang i Døden for vor Fred
Gud lønne dem og glæde deres Sjæle.
Johs. 15,13. Ingen kan vise større Kjærlighed end
denne, at han satte Livet til for sine Venner.
Ophængt af taknemmelige Sognebeboere.

1864

Minde over de faldne Krigere af Hee og No

Knud Andersen, Lybæk

Christen Nielsen, Sønderby

Laurids Jensen, Øster No

Johannes Hansen, ibm.

Alle fire savnede fra Slaget ved Dybbøl.

Niels Jensen, Øster No

- død på Bogense Lazaret 25. april.

Oprigtig Tak vi yde vil Enhver
som stred mod Fjendens store Skare
Men dog vor Tak skal gjælde dem især

som Livet gav for Danmark at bevare.
Ophængt af taknemmelige Sognebeboere.

I 1899 blev af statskassen tilstået en jubilæumsgave til *veteraner fra 1848-50*, forsåvidt vedkommende endnu var i live eller havde efterlevende enke og eventuelle umyndige børn; for nogles vedkommende blev ansøgning afslået; de er vel ikke blevet anset for trængende.

I sognerådets fortegnelse er anført 23 veteraner af Hee og No; sammen med de faldne (mindetavlen i kirken) i alt 30 fra de to sogne. Det synes en stor udskrivning, og desuden er der ret sandsynligt døde nogen i de forløbne 50 år.

En sondring angående de enkelte veteraners stedfæstelse er lidt usikker. Med forbehold anses nedennævnte af Hee:

Knud Christian Hansen

Jens Ditlevsen Oxfeldt

Chr. Ove Christiansen, født i Sønderby

Frederik Bertelsen

Jens Christian Eriksen, Hvingel

Laurids Grønlund

Ole Larsen (Blesberg)

Peder Pedersen

Ole Nielsen, Møllebakke

Søren Chr. Poulsen

Niels Olesen (død, enken ligeså, ingen umyndige børn)

Peder Jeppesen (ansøgning afslået)

Niels Chr. Graversen (ligeledes)

Kendte *veteraner fra 1864*: Jacob Tobiassen, Peder Andersen (Hvingel), brødrene Anders Chr. og Hans Jensen (Skuldbøl); Christen Nielsen, Sønderby, faldt jo i krigen. – Muligt kan enkelte veteraner fra treårskrigen være gået med – som frivillige – i 1864. Der kan have været flere end de ovennævnte med. Pastor Rasmussen anfører 1864 nedslag i skatteudskrivningen i indtil 6 tilfælde p.g.a. indkaldelse i kongens tjeneste; de indkaldtes navne nævnes ikke. – 1888, skrivelse fra sognerådet: Carl Chr. Jensen, der gennem en lang årrække har haft bopæl i kommunen, er kendt som en agtværdig mand, der efter bedste evne har søgt at ernære sig af sit murerhåndværk og andet. Nu er han gammel og svag og hans fortjeneste så godt som intet. Det ville derfor være ønskeligt, om den gamle soldat kunne opnå ved en større understøttelse at se sin fremtid

betrygget – hans hustru er død for en del år siden, hans helbred svækket – om det er efter sår i krigen, kan sognerådet ikke dømme om, men ikke umuligt. Han kan næppe undgå i en ikke fjern fremtid at ty til fattigvæsenete, såfremt han ikke understøttes på anden måde; det sidste ville være at øve retfærdighed mod den gamle kriger. – Anbefales på det bedste.

Christen Christensen Østergaard

Det er ikke just historien om fattigmandsbarnet, der i kraft af strålende evner, jernvilje og igennem møje og fare når frem til rigdom, magt og anseelse. Og dog er der visse af elementerne i historien. Hovedpersonen var født 1804 i Østergård i Ejstrup, faderen Chr. Iversen var fra Stavning, og havde senest før købet af Østergård været avlskarl på Voldbjerg; moderen Ane Catrine Christensdatter var fra Bratbjerg. Ægteparret havde kun den ene søn; af de 3 døtre blev den ene efter dem kone i Østergård, hvor slægten gennem endnu tre led forblev til i 1925 Hans Østergaard solgte gården til én udefra.

Chr. Christensen Østergaard nåede vel på sin vis de ovenfor nævnte statussymboler. Han blev teolog, ydre-missionær og siden præst i folkekirken herhjemme; et sådant virke afføder vel ikke ydre magt, men nødvendigt en indre myndighed. Trods jævne indkomster stiftede han i sin alderdom et par betydelige legater samt bortgav en stor bogsamling. Østergaards data findes kortfattede i Dansk Biografisk Leksikon, mens Storgaard Pedersen i en stor artikel har viet ham en udførligere levnedsskildring.⁴⁷⁾

Skolegangen foregik jo i »den stråtækte«, men det var under skiftende tage, idet den var omgangskolegang i Ejstrup og Hvingel byers gårde, og hvor vinterundervisningen varede fra Mortensdag (11. november) til St. Gregori-dag (12. marts). Den lange sommertid med minimal skolegang levnedes således megen plads for legemligt arbejde, som Østergaard skal have fået sin gode del af derhjemme.

Konfirmationsforberedelsen foregik hos hjælpepræsten, kapellan Ørbech, der fik stor indflydelse åndeligt på den lærevillige dreng, hos hvem den gode grund var lagt af dennes gamle skolelærer Chr. Nysogn, såvelsom oprindeligt i hjemmet.

Drengen tumlede med tanken om et studium for at blive præst, og Ørbech støttede ham heri, men faderen sagde bestemt nej – foreløbig. Siden blev Chr. Østergaard på faderens forslag prøvet og antaget som omgangslærer, i Velling 3 vintre og en fjerde huslærer på Voldbjerg.

Seminarieuddannelse blev påtænkt, men måtte opgives; det var teologien, lysten stod til, og Ørbech og andre venner tilskyndede.

Allerede ved en indledt seminarieforberedelse ved Ørbech havde der hos Chr. Østergaard vist sig et udtalt tungnemme for de akademiske fag, grammatik og fremmedsprog især, som medførte ulyst, svigtende selvtillid og sidenhen – på studenterkursus – en idelig skiften manuduktører. Økonomisk var studievejen heller ikke forud banet.

At det lykkedes også at gennemføre universitetsstudiet, beroede på flere formående folks hjælp og støtte. Et afgørende rygstød ses Chr. Østergaard at have fået af en af hjemsogets egne drenge, skolelærersønnen H. C. Hansgaard, der såvist ikke var dreng mere, nu Chr. Østergaard tog mod til en henvendelse om råd. Hansgaard var fuldmægtig, siden kontorchef i marineministeriet, dertil en åndeligt vågen og modnet mand – ven og åndsfrænde med Grundtvig – og desuden i bestyrelsen for Det danske Missionselskab. Herfra formidlede Hansgaard en flerårig studiestøtte til Chr. Østergaard, under forsætning af at dennes far tilsgavde *sin* kontantstøtte (og det var Chr. Iversen indforstået med), samt at Chr. Østergaard efter fuldført embedseksamen påtog sig en gerning på missionsmarken – Grønland eller Indien. Gode studiefæller støttede Chr. Østergaard med fremmedsprogenes indlæring.

Af sammenhængen skønnes, at gamle Chr. Iversens glæde (moderen nævnes ikke) har været på højde med sønnens, da Chr. Østergaard 1832 bestod teologisk embedseksamen. Kort efter blev han præsteviet og kaldet til missionær i Upernavik i Grønland, jordens nordligste sognekald, hvor evangeliet ikke havde været forkyndt siden 1779 (1790). Foråret 1833 holdt Chr. Østergaard bryllup med Louise Garnæs, præstedatter, født i Norge. Samme forår stod de ud på kurs Grønland. »Forholdene her var ikke videre gunstige for missionen, og han mente selv, at han »ikke duede til missionær«. Han arbejdede dog energisk og nidkært og fik efterhånden undervist og døbt et stort antal hedninger, ligesom han også fik opført og indviet en kirke ved kolonien.« Fire børn fik Østergaards heroppe, de to døde og fru Østergaard, der ikke tålte klimaet, døde i 1837. Endnu 5 år holdt Chr. Østergaard ud på missionsmarken. Hjemkommen blev han kaldet til præsteembedet Assing-Sdr. Felding; her giftede han sig igen, med en søster til sin første hustru. 1850-77 var Chr. Østergaard præst i Husby-Sdr. Nissum. Han døde i Husby 1883. Forinden havde Chr. Østergaard stiftet et legat på 5300 kr. for hedningemissionen, særlig i Grønland og Santalistan, og et andet på 9000 kr., hvis afkast skulle gå til værdige trængende i hans to danske sognekald.

Sin store bogsamling skænkede han Askov Højskole.

Alfred Jeppesen (1894-1978): Et barndomsminde

I min barndom, derhjemme i Lybæk i No sogn, hang der i min gamle morfar Niels Jensens stue et mindeskrift, der tiltrak sig min opmærksomhed, og som var noget af det første, jeg stavede mig igennem. Da jeg blev ældre, fortalte min mor mig følgende: Da hendes forældre i 1878 gik på aftægt, optog de en forældreløs dreng ved navn *Niels Nielsen Knude*.

I sommeren 1881 kom han til Østerkjær i Hee som hyrdedreng. I oktober blev han angrebet af tyfus. En nat stod han i vildelse op af sin seng, og i et forrygende stormvejr gik han ud på marken.

Folkene på gården havde hørt porten blive slået i, og der blev straks slået alarm. En hund, der stod bunden, ville de have til at følge hans spor, men den ville ikke. De ledte efter ham resten af natten, men først om morgenen fandt de hans lig, langt ude i en eng i Birkkjær, kaldet Præstegårdens eng.

Over hans tragiske død var det, at førstelærer Milter Madsen i No skrev følgende mindeskrift:

Minde over Niels Nielsen
født i Hvingel i Hee 9. december 1867,
død i Østerkjær i Hee 15. okt. 1881

Derude på marken i natten kold
tilsidst du segned i dødens vold;
der hvor så ofte du vogted din hjord,
der fandt de dig død på den kolde jord.

Der søgte du ud, forvildet og syg,
du mente du gik i din gerning tryg,
men døden dig tog i sin kolde favn,
mens fjernt i natten de råbte dit navn.

Der lå du ene i dødens nat
og om du tilsidst dig følte forladt,
af dine kære, vi ved det ej,
men håber, Guds engle har lyst på din vej.

Så tuded end stormen derude vildt,
om dig har de gjort det så stille, mildt,
har ladet dig drømme, så du sov ind,
som når du var hjemme, med smil på kind.

Og hjemme du var, da du vågnet igen,
vågnet hos Jesus, din broder og ven.
Englene bare dig hjem i hans favn,
der hvor vi finder den sikreste havn.

Derfor vor sorg for glæde forsvinde,
derfor vi sjunge, mens tårerne rinde:
Tak for den glæde, han gjorde os her,
vi, der ham kendte og stode ham nær.

Ja, de som gav ham det kærlige hjem,
hvor de ham plejed og elsked ham frem,
de vil hans minde nu frede og gemme,
længe huske hans kærlige stemme.

Så bringer vi dig nu, vor lille ven,
det sidste farvel, til vi ses igen,
deroppe, hvor aldrig vi skilles mer,
hvor aldrig sorgen forstyrrer vor fred.

Kært være dit minde!

Jesper Christensen: En brand

En septemberdag i 1933 brændte Møllebakkens stråtækkede vinkelbygninger. Jeg var 4 år og kan nok huske en del enkeltheder, andet har de voksne fortalt mig siden.

Da vi opdagede branden, løb mor og vor karl straks derop, mor efter først at have givet vor pige, Olga, besked om at passe på storesøster og mig; vi fik lov at gå op ad vejen for at se branden, men med strengt pålæg: ikke længerer end til bakken.

Det syn, der mødte os, da vi kom derop, husker jeg tydeligt: Flammehavet og røgen fra de brændende huse, folkene, der stred med redningsarbejdet. Tydeligst måske står det i erindringen, at frem imod os kom mor, trækkende med barnevognen med lillesøster i, og foran sig drev

hun Møllebakkens svin og grise i alle størrelser. Vi fik overladt lillesøster, ene drev mor svineflokken hjem på vores gårdsplads og hun fik dem alle lukket ind i udhusene. Der var 27.

To karle, den ene var Hans Iversen i Bjergland, reddede bl.a. en skænk ud. Den stod dagen efter i en kålroemark, uskadet, ikke ét glas var gået i stykker.

Far var brandfoged. Men han var branddagen taget hjemmefra om morgenen på en længere tur. Da han ved aften cyklede hjem fra tog eller rutebil, kunne han på afstand se brandskæret, men ikke, hvorvidt det var Færggården, der brændte.

Beboere og bosteder

Astrup

Mnr. 1a, Astrupvej 4

Astrup var nok gennem lange tider en såkaldt *enestegård*, fra gammel tid i Kronens eje. 1475 (eller -85) nævnes i et sognevidne af Hing herredsting Jep Pedersen i Aastrup som medudsteder. Samme funktion har 1521 Symen Jenssen i Astrup. 1585 afhænder Kronen i Astrup 1 gård til Peder Gyldenstjerne til Timgård.

I et tienderegister 1625 optræder hele 4 mænd i Astrup. De tre, Chresten Jensen, Jens Nielsen og Niels Pedersen, står for den halve gård, mens den fjerde, Lars Madsen, står for den anden gårdspart. Samme Lars Madsen står imidlertid i skattemandtal 1620 og -29, altså både før og efter ovennævnte deling, for den hele gård *Astrupgård*.

Den halve gård må siden være handlet bort fra Timgård, idet gårdsparten 1652 sælges af Jens Christensen, Bondesgård i Thorsted – igen til Timgård, som nu ejes af Axel Sehested.

1664 hedder fæsteren Niels Jensen. Astrupgårds hartkorn ansættes i matriklen til tønder 7, 6,3,0 $\frac{3}{5}$. Og landgildeydelsen er: 2 tdr. rug, 2 tdr. byg, 2 tdr. 1 skp. havre, 1 pund (ca. 14 kg) smør, 1 svin, 1 får, 1 mark vognpenge, 8 albo leding.

1678 kaldes fæsteren Anne Madsdatter, to år senere Anne Madskone; det er nok samme kvinde, der sikkert er datter af Lars Madsen og enke efter Niels Jensen. I landmålingsmatriklen 1688, der forhøjer hartkornet lidt, til td. 8,2,0,2, står to mænd for gården, Søren og Christen Madsen. Markjorden udgør nu 72 tønder land.

1701 sidder i Astrup Niels Christensen som nygift. Muligvis var Christen (død 1727, 33 år gammel) og Jens Nielsen sønner af et tidligere ægteskab. Jens Nielsen gifter sig 1728. Han er nok den Jens Astrup, som 1754 fra Timgårds side stævnes for herredstinget for en stor restance i landgilde, måske også i skat. Formentlig blev han fradømt fæstet.⁴⁸⁾

Ved samme tid anfører kirkebogen en Hans Madsen i Astrup, men om han sidder i gården, står uklart. Fra 1765 er der igen en Jens Nielsen i gårde; det ses ikke, hvorvidt han er i slægt med navnefællen fra før. I to ægteskaber fødes omkring et dusin børn; af dem dør halvdelen som små. I 1795 dør Jens Nielsen. Otte år tidligere havde han giftet sig 3. gang, med Gunder Nielsdatter, en enkekone fra Siersbæk, også med to ægteskaber bag sig.

Fæstegodset frasælges Timgård omkring år 1800. Det må være sket også med Astrupgård, for netop i året 1800 sælger Gunder gården til sin søn af 2. ægteskab, Eskild Nielsen. Denne sælger 1813 Astrupgård, af hartkorn 6,7,2,1 til assessor H. P. Ammitzbøl, ejer af hovedgården Søgård i Ny Sogn.

I de følgende år handles Astrupgård flere gange, ligesom der frasælges parceller. Interessen for gården skyldes utvivlsomt især dens tørvemose – Jens Graversen mente, at det udpræget havde været tilfældet fra Timgårdens side – måske også, fra Ammitzbøls side, for lyngheden.

Ammitzbøl må imidlertid hurtigt have skilt sig af med gården, for 1816 sælger gårdmand i Hvingel Erik Aaes i fællesskab med en Sylvester Nielsen (de ses ikke at have haft tinglæst adkomst) »nogle parceller fra Aastrup i Hee« til C. M. Bonne – en storbonde eller godsejer, der var kommet fra Nordjylland, som fra 1812 ejede og drev Voldbjerg Mølle, og som han ved ovenomhandlede tid (1816) afhænder og derefter køber Brejninggård.

Det købte i Astrup var imidlertid ialt-hartkornet, så selve gården må have været med i handelen. Bonne viderefører den udparcellering af Astrup, der som nævnt var indledt. Den formindskede hovedparcel, altså Astrupgård, videresælger han straks, til Poul Nielsen Gjelstrup, Nissum. Om denne har beboet og drevet Astrupgård synes tvivlsomt; købet var vist en spekulationshandel. Efter Poul Nielsen Gjelstrups død solgte hans arvinger 1820 gården. Køber er igen Ammitzbøl på Søgård. Desuden sælges 11 småparceller – givetvis tørvelodder – til lige så mange købere, hvoraf nogle er Hvingelboere, men flertallet Holmslandsfolk. Det er vanskeligt efter skøde- og panteregisteret at få rede på, om disse lodder er nye udstykninger fra hovedparcellen, eller de er fraskilt tidligere. Heller ikke ses tinglæst, hvornår og til hvem Astrupgård igen sælges. Ammitzbøl døde i 1821, hans enke 1830 – og først da blev en sidste del af de ejendomme, tiender m.v., som Ammitzbøl i tidens løb havde tilhandlet sig, solgt.

I 1834 sidder i Astrupgård Niels Nielsen Knude med kone og voksne børn. Niels Knude kan muligt have været fæster eller bestyrer af Astrupgård en årrække, mens fremmede – der ikke beboede gården – har haft skøde på denne. Niels Knude blev ejer, sikkert senest 1830. Han sælger gården 1839, til Andreas Hansen, der på sin side 1843 gøre mageskifte med Niels Pedersen Toft, om Nørgård i No. Dennes enke Bodil Nicolaidatter gifter sig 1861 med Villads Olesen (der var beslægtet med J. C. Christensen). 1868, Jens Christensen (født i Øster Grimstrup i

No), der 1871 mageskifter med John Thomsen Bøndergård, der sidder i gården Sanddal (den nuværende). 1875, Niels Thomsen. 1919, hans søn Laurids Thomsen. 1948, dennes søn Kr. Visholm Thomsen. 1979, Mona Krogh. 1980, direktør Svend Krogh.

Udstykninger fra 1a:

1b (25,26), Astrupvej 8

1874, skøde til Niels Christensen. 1884, Chr. Gyngge Nielsen. 1891, Niels Hansen, Randbæk, Brejning. 1896, Niels Pedersen. 1927, Thomas Højmark Pedersen. 1969, hans enke Astrid Pouline Pedersen, der året efter sælger til fabrikant Ernst Gyving Nielsen.

1c, ubebygget, tildels beplantet

1947, fra Laurids Thomsen til sønner Thorkild, Kr. Visholm, Peder og Georg Thomsen. Sidstnævnte (entreprenør, Borris) ejer nu $\frac{3}{4}$, mens $\frac{1}{4}$ ejes af Ketty og Poul Laugesen, Herning.

1d, ubebygget

1947, Alfred Sig, Hover. 1979, datter Ragna Frandsen, No.

1e,g,Astrupvej 2

1950-51, Kresten Marius Rindom. 1965, Anton og Jacob Rindom. 1977, maskinarbejder Ole Rindom.

1h(l), Astrupvej 6

1960, Ths. Højmark Pedersen til Charles Graversen. 1982, fru Ingrid Marie Graversen.

1i, ubebygget

1964, Ths. Højmark Pedersen til købm. Erik Villenstein.

1f(n), Astrupvej 1

1936, Laurids Thomsen til Marius Sinkjær. 1977, snedker Kurt Pedersen og lærling Rita Høyer Graversen. 1983, Svend Knak og Anette Susgaard.

1k, ubebygget

Marius Sinkjær til Børge Pedersen, Frede Gunnar Lindenberg, Knud

Bakken 1925, med ejeren Chr. Damgaard Nielsen.

Leo Eskesen, Villy Ahle Keseler, Henry Mikkelsen. 1974, sidstn.s 1/5 til fru Karin Mikkelsen.

1m, ubebygget

1970, Charles Graversen til landinsp. C. H. Knudsen.

De *udstyknings* fra den oprindelige enestegård Astrup der, som anført foran blev indledt 1813, blev formentlig indenfor et kortere åremål gennemført i et antal, der svarer til 1844-matriklens numre for Astrup ejerlav, i alt 36, hvoraf altså hovedparcellen fik nr. 1. Kun et fåtal af disse parceller blev bebygget særskilt. Nogle blev sammenlagt, andre vedblev frem i tiden at bestå som mose- eller hedelodder under ejendomme andetsteds i og uden for Hee sogn. Enkelte parceller har haft og har stadig flere parthavere. At referere samtlige parcelhandeler ville være uoverkommeligt og sprænge enhver rimelig grænse. Kun som undtagelsen gives handel med jord, der *ikke* tilhører et bosted. De tidlige udparcelleringer i Astrup havde, på nær én (1 td. htk.) alle meget lidt hartkorn, skønt nok især hedelodderne arealmæssigt kunne være af betragtelig størrelse. Den rå hede- og mosejord boniteredes meget lavt.

2 (m.fl.), Bakken, Hvingelvej 28

1840, Anders Iversen. 1849, Andreas Jessen. 1878, enken Ane Margrethe Andersdatter til Niels Christensen. 1879, Peder Olesen Reijkjær (Birkjær?). 1884, Laurids Christian Pedersen. 1888, Anders Christensen. 1890, Jes Andreasen. 1891, Christen Graversen. 1899, Barbara Christensen. 1910, vielsesattest s. adkomst for Anton Nielsen. 1914, Svend Pedersen. 1925, do. til Christian Damgaard Nielsen. 1955, søn Hans Damgaard Nielsen. 1968, Egon B. Hansen til do. på 29. 1970, Peder Graversen til do. på 18,61. 1977, jordfordelingskommissionskendelse s. adk. f. do. på 14,16,35.

3a (m.fl.), Lille Astrup, Hvingelvej 29

1817, Jens Johansen. 1823, Chr. Johansen. 1827, enken Maren Pedersdatter, der giftede sig med (attest 1833) Niels Chr. Nielsen. 1854, Christen Nielsen på 3,7,10a,12,13,17,20,21,24,27,36,103 (mell.del). 1873, auktionsskøde til Peder Pedersen. 1877, do. på 19. 1882, Iver Lauridsen Tang (÷103). 1887, Niels Nørgaard Nielsen. 1921, Anders Peder Rindom. 1950, sønner Jacob og Anton Rindom. 1954, Jacob Rindom eneejer (÷ nedenfor).

3b, 10a, 7, 12, 13, Hvingelvej 33

Da brdr. Rindom ophævede ejerfællesskabet 1954 i fødegården, fraskiltes de her anførte jorder, hvorpå Anton Rindom opførte et statshusmandsbrug. 1983, søn Bent Rindom.

4 c(m.fl.), Birkekjærvej 2

1834, Gravers Nielsen. 1863, Niels Graversen. 1879, Jens Andersen. 1892, Simon Hansen. 1909, Christen Krogsgaard Rasmussen. 1928, Jens Kristian Nielsen. 1938, Alfred Andersen. 1948, Anders Jensen Rindom. 1951, Peder Kildegaard Graversen. 1970, Hans Damgaard Nielsen, der 1973 frasolgte bygningerne til chauffør Hans Ole Jacobsen. 1977, John B. Andersen. 1983, Jens Orla Ditlevsen.

10

1823 tilhørende Niels Jensen Prang, som dette år frasælger parcel nr. 35 (Lomborg, se senere), og opdeler ejendommen i 2 dele:

10a, Lille Toustrup

1833 solgt til Jens Andersen Kirk. 1838, Inger Hansdatter til Ole Sørensen, samme år til Niels Iversen. Underlagt Ll. Astrup (ovenfor).

10b (m.fl.), Toustrup, Birkekjærvej 6

1829, fra Niels Jensen Prang til Marie Madsdatter – siden gennem mange år boende i No, kendt som klog kone af Weis-slægten (se »No Sogn«). Hun sælger 1831 til Knud Christensen Gade. Omkr. 1850 fra enken Mette Pedersdatter til Jens Christensen. 1854, Laust Graversen. 1881, søn Knud Lauridsen (blev landpost), der tilkøber flere lodder. 1915, Ane Sørensen, gift med Jens Peder Sørensen. 1928, Chr. Strandsbjerg. 1932, Richardt Poulsen. 1966, Peder Sand Pedersen. Stamparcellen 10b tidligere frasolgt, og ejendommen, så vidt vides, flyttet og nu beliggende på mnr. 55, ovenanførte adresse.

14 (m.fl.), Hvingelvej 32

1834 et hus med jord, tilh. Niels Nielsen Knude. 1874, enken Karen Knude til Niels Kr. Mikkelsen. 1878, Chr. Graversen. 1921, enken Kristine, f. Nielsen, til Andreas Enevoldsen. 1923, Jens Kr. Pedersen. 1931, Jacob Kr. Jensen. 1932, Carl Trillingsgaard, Niels Nielsen. 1942, Carl Nielsen. 1944, Chr. Nielsen, Hover, der 1949-51 opkøbte mnr. 32,33,34 (nedenfor). 1953, Svend Aage Graversen på 14,32,33. 1983, datter Rita Høyer Pedersen på 33.

34, Astrupholm, Hvingelvej 30

1833 sidder her i et hus enken Mette Kirstine Isaksdatter, pottemager-ske. Familien var kommet fra Idum. Mette solgte 1833 jord til en Peder Christensen, men handelen gik ikke i orden. Ved tællingen 1845, da Mettes alder opgives til 80 år, sidder hun med en ugift datter i huset, og det gør de vist nogen tid endnu, men 1855 er de borte. Og det ses ikke, hvem der efterfølgende boede her. Det må skønnes, at det er iberegnet huset, at kommunen (fattigvæsenet) på et uoplyst tidspunkt har fået ejendomsret til 1 fjerdedel. Matrikelsnummeret ses nemlig siden i fjerdedele på forskellige hænder, temmelig sikkert som hede-lodder.

1846 havde Mette Isaksen solgt en parcel ($\frac{1}{4}$) til førnævnte Niels Nielsen Knude, som siden erhverver $\frac{1}{4}$ mere, mnr. 34 og i sammenhæng med mnr. 14 (stamparcel i ejendommen foran). Et ejendommeligt forløb fik denne Niels Nielsen Knude og hans families levned. Han og hans kone, der var lige gamle, var født i Strellev (stednavnet Knude findes i nabosognet Lyhne), hvor de åbenbart først har boet som gifte folk, da deres børn, de ældste i hvert fald, var født der. Ved salget af Astrupgård 1839 går ægteparret på aftægt i gården, 65 år gamle. Indenfor 3-4 år er aftægtskone, Maren, død, og Niels Knude gift 2. gang, med Karen

Christensen, født i Gudum – og næsten 40 år yngre end manden. Der kommer igen et kuld børn, hvoriblandt en søn, hvis søn igen er den i foregående afsnit omtalte Niels Nielsen Knude, der fik en så tidlig og tragisk død.

Gamle Niels Nielsen Knude og hans anden og yngre kone sad 1845 fremdeles i Astrupgård på aftægt. 1855 ses de flyttet – med aftægten – til et hus, og det ses ikke rettere, end at det må have været til mnr. 14.

Niels Nielsen Knude døde i 1860, 86 år. Enken Karen Knude først i 1893, da 80 år gammel. Efter mandens død havde hun vel stadig ret til at nyde aftægt – indtil hun selv døde – af Astrupgård. Om hun, da hun 1874 solgte huset (samt halvparten af mnr. 34), er blevet boende, står uklart. Frar 1903 var alle fjerdedele af mnr. 34 sammenkøbte og i ejendomsfællesskab med mnr. 14 (se ovenfor under 14). Hvorvidt der vedblev at bestå bygninger begge steder, til i 1944 Chr. Nielsen, Hover, opkøbte jorderne, er uklart. 1953 solgte Chr. Nielsen mnr. 34 til William Brandt Jensen. 1977, fra denne til Bent Søndergaard.

35, Lomborg

1823, Anders Nielsen Prang. 1832, Adser Pedersen. 1876, arvingerne Else Poulsen og Peder Adseren til Anders Jensen Jeppesen. 1924, Anders Jensen Jeppesen (junior). 1927, Niels Jeppesen. 1929, Anders Lillebæk Kristensen. 1935, Karl Verner Nielsen. 1981, Peder Sand Pedersen. Ejendommen sammenlagt med Toustrup.

35a, Lomborg, Sanddalvej 1

1982, Peder Sand Pedersen til Niels Kr. Graversen (bygninger + nogen jord).

Hvingel

Kronen ses at have ejet 3 gårde samt bolet Mastrup. Disse ejendomme har også en tid hørt under Timgård. 1622 tilkøbte Niels Krag til Voldbjerg 6 gårde i Hvingel, hvoraf de 4 kan sikkert stedfæstes; en af dem var tidl. Kronens gård.

1. Galsgård

Fra 1660'erne Voldbjergs, fæster Peder Madsen. I 1680'erne, Oluf Lam-

bertsen; den følgende, Peder Dinesen, giftede sig med enken Margrethe Nielsdatter. En søn fra hendes 1. ægteskab, Niels Olufsen, er fæster i gården 1712 og fraflytter til No senest 1728, da Christen Pedersen Klit fra Noklit tiltræder; han dør 1759. Hans enke efter 2. ægteskab, Karen Jensdatter, gifter sig med en fætter Knud Iversen fra Sønderbygård. Efter dette ægtepars død fæster stedsønnen Niels Christensen Klit 1786 gården, som han køber fri 1793. I 1809 bytter han gård med en mand i Sønderby, hvis gård kaldes Galsgård. Den nye ejer af gården i Hvingel hedder Niels Jensen. Dennes svigersøn Niels Nielsen Galsgård sidder i gården 1834. 1848, Knud Pedersen Hage. 1881, Jens Falk Lauridsen Tang. 1895, Laurids Nielsen, fra Velling. Mellem 1865 og 1907 tilkøber de skiftende ejere en del jorder, bl.a. 3a og 2b. Modsat frasælges (til mnr. 2) i 1900 mnr. 1a og 3a. Herefter bliver hovedparcellen 2b, *Høbrovej 19*. Det er et spørgsmål, hvorvidt gårdens bygninger derved er blevet flyttet. – Laurids Nielsen mistede livet ved et ulykkestilfælde. Fra 1909 ejede hans enke Jacobine Marie Christensen gården, indtil i 1932 en søn, Søren Smedegaard Nielsen overtog den. Han solgte 1955 til Gunnar Hansen. 1981, Henning Pedersen, der lagde jorderne til sin gård.

1b (m.fl.), Nørremark, Høbrovej 21

1847, Anders Nielsen. 1879, enken Lene Marie Jeppesen til (søn?) Niels Andersen. 1906, Anders Christensen. 1926, Niels Dahl Christiansen. 1939, Mads Peder Madsen. 1972, underdirektør Otto Schelin.

1c (m.fl.), Lering, Hvingelvej 26

1849, Iver Madsen, fra Idum. 1872, enken Inger Nielsdatter til søn Erik Madsen Iversen. 1909, Søren Olsen. 1910, Chr. Hansen Slot. 1912, Niels Dahl Christiansen. 1926, Morten Nielsen Schmidt, hvis søn Gunnar Nielsen Schmidt tiltrådte 1955, som har tilkøbt bl.a. ejendommen 8d (1968).

1k (m.fl.), Tudsemose, Hvingelvej 11

1856, Chr. Jensen Søe. 1871, enken Inger Marie Christensdatter. 1872, Niels Thomsen. 1875, mageskifteskøde til John Thomsen Bøndergaard (der havde Astrupgård). 1879, Simon Enevold Jensen. 1905, Jens Møller Jensen. 1929, Peder Chr. Pedersen. 1931, Erik Bank Sørensen. 1973, Jens Kristian Rønn. Samme år, postkontrollør Johs. Prangsgaard Pedersen.

1d, Rytterborg, Høbrovej 16

1857, Chr. Christensen Rytter. 1897, enken Laura Marie Jensen til købmand B. Glistrup. 1902, restauratør Chr. P. Pedersen. 1903, Jens Andreas Enevoldsen. 1905, Anton Jensen. 1912, Niels M. Jensen. 1914, Laura Ellen Kristine Hansen, gift med Chr. Hansen. 1917, Henrik Linde Smedegaard. 1918, Peder Andersen. 1924, Johs. Marinus Pedersen. 1926, Asmus Mathiasen. 1943, Karen Nielsen. 1968 smedem. Egon Sørensen. 1984, hans enke, Anna Marie Sørensen. 1985, Jens Jørn Sørensen, 1æ.

1n (m.fl.), Hvingelvej 9

1931, Chr. Olesen Kamp til Sigurd Noesgaard. 1936, Vilhelm Nielsen. 1939, Jens Chr. Christensen. 1947, Arne Boel Søndergaard. 1951, Andreas Green. 1959, Andreas Rindom. 1974, Arkitekt Jørn Ole Sørensen, på 5k.

1i (m.fl.), Lilkjærvej 15

1859, Ole Ditlevsen. 1886, Jens Houmark Nielsen. 1887, Jens Chr. Christensen. 1891, Hans Rasmussen. 1898, Søren Peder Svendsen. 1938, Peder Nørskov Svendsen. 1940, Peder Chr. Kristensen. 1947, Julius Bro. 1948, Jens Hedegaard. 1984, fru Astrid Hedegaard. 1985, Jens Aarup Jensen.

2a (m.fl.), Høbrovej 27

Hørte vist allerede 1625 under Voldbjerg. Fæsteren hed Christen Jensen, og ligeså i 1660'erne. 1678, Peder Pedersen. 1708-11 anføres hans enke og sønnen Christen Pedersen. 1716, Lars Sylvestersen, der fratræder eller dør ved den tid; derefter Jens Knudsen. Sønnen Knud Jensen tiltræder omkring 1748; han dør 1769, 45 år gammel. Eftermand er Daniel Pedersen, der lever til 1822, og er da 87. I 1801 sidder ved gården sønnen Anders Danielsen, og 1822 dennes søn Daniel Andersen. 1869, fra enken Ingeborg Nielsdatter til Gravers Christensen. 1893, Andreas Andersen. 1899, Jens Holgersen. 1923, Knud Jepsen Halkjær. 1954, Niels Jensen Husted Holgersen.

3 (c m.fl.), Sand, Hvingelvej 23

Tilhører i 1660'erne Voldbjerg, fæster Jens Poulsen. 1678-81, Poul Jensen. 1683, Anders Christensen, der dør 1706; to børn af hans og Maren Nielsdatters ægteskab var døde. Enken gifter sig med den nye fæster

Chr. Christensen Lybæk. En snes år forløber, så er han enkemand, gifter sig igen. En anden snes år går, så er Chr. Christensen enkemand igen. Af de to kuld børn dør et par som små. Dertil døde i gården svigerdatteren, sønnesønnen og sidst sønnen Christen. Datteren Bodil, gift med Chr. Jensen Vestergaard fra Ejstrup, fortsætter ved fæstet fra 1752; gamle Chr. Christensen får i gården aftægt til sin død 1767, da er han 88. I 1789 tiltræder Laurids Christensen Vestergaard fæstet. 1830, skøde til Chr. Andersen Vestergaard, vist en brodersøn. 1869, Christen Jensen. 1895, enken Ane Marie Christensen til Andreas Knudsen. 1900, Chr. Vestergaard Knudsen. 1907, Daniel Danielsen, og fra 1943 Johannes Nielsen.

3b, Høbrovej 17

1859, skøde til Christen Jeppesen. 1865, Anders Pedersen, der frem til 1908 tilkøber en del parceller. 1909, enken Karen Jakobsen. 1932, søn Peder (Meldgaard) Pedersen. 1968, advokat Svend Paabøl. 1981, fru Anna K. S. Paabøl, hovedparcel 3b.

4 (a m.fl.), Høbrovej 25

1548 fra Timgård til Kronen. 1622, fra Verner Parsberg, Lynderupgård, til Niels Krag, Voldbjerg; fæster Thomas Andersen. 1625 og endnu 1660'erne, fæster Jens Thomsen. 1680'erne, Poul Henriksen. Omkring 1700, søn Jens Poulsen, der af armod 1708 måtte afstå fæstet, til Mads Jacobsen; efter fæstebrevet lader Voldbjerg opbygge en hølade til gården. Mads Jacobsen er ud af en selvejerslægt i Meldgård. Han efterfølges i gården i Hvingel af Niels Christensen Give, hvis søn Christoffer Nielsen Give vistnok tiltræder ved sit giftermål 1760. Eftermanden er Jens Christensen Vestergaard, søn fra gården mnr. 3; han er her i hvert fald til 1807-08; muligt solgtes gården 1810 til Chr. Madsen Grønne i Tim. Var handelen er realitet, så synes gården igen at være kommet i slægtens eje, idet utvivlsomt Chr. Andersen, der har gården 1834, er svigersøn af Jens Christensen Vestergaard. 1839, Jens Jensen Kamp fra Stadil. 1872, plejesøn Jens Høj Jensen. 1879, Anders Pedersen. 1880, Niels Christensen. 1881, Peder Pedersen Overby. 1883, Søren Christian Pedersen. 1897, Søren Chr. Laursen. – Endnu i dennes tid i gården levede Jens Jensen Kamps enke, Sidsel Kamp, og nød aftægt (ikke så helt lille); Sidsel fraflyttede, med aftægten, vistnok til Tim. 1900, Peder Emil Hansen. 1933, søn Sigurd Holm Hansen. 1968, fra hans enke Sigrid Hansen til

sønnen Peder Emil Hansen. 1975, Svend Lund. 1977, jordfordelingskomm.s kendelse s. adk. på 33.

4b (m.fl.), Lilkjærvej 13

1853 tilskødet amtet, til bosted for jordemoderen i et distrikt, der vistnok omfattede Hee, No, Thorsted og Høver sogne. Indtil da havde jordemoderen boet på Voldbjerg Østermark. 1879 blev igen jordemoderboligen forlagt til No. – 1879 sælger amtet bostedet i Hvingel til Jacob Jensen, fra hvis enke Ane Kirstine Jensen det 1912 tilskødes Niels Graversen. Ejendommen var blandt dem, der siden fik tillægsgjord fra Præstegården. 1949 overtog søn Jens Graversen. 1984, Inger Marie Kiilrich.

4l (m.fl.), Hvingelvej 7

1930, fra Peder Hansen til søn Jens Peder Hansen, jord til statshusmandsbrug. 1963, arvingerne til Jacob Hansen Møller. 1977, Hans Vis-sing Jakobsen.

5a (m.fl.), Høbrovej 23

1622 fra Lynderupgård til Voldbjerg, fæster Niels Pedersen. 1660'erne, Niels Christensen. 1680'erne, Hans Christensen, så Jens Jensen, fra omkr. 1700 Jens Sørensen. Ca. 1737 Niels Pedersen. 1769, søn Niels Nielsen, hvis enke Kirsten Hansdatter 1778 gifter sig med Knud Lauridsen. Ved dennes død 1798 tiltræder konens søn af sit tidligere ægteskab, Niels Nielsen; denne dør 1805, hvorefter enken Anne Ibsdatter siden gifter sig med Gregers Christensen. Familien er i gårde endnu 1834. 1845 er her Jens Sørensen og familie, der kom fra Stadil, hvor børnene er født. 1853, Søren Tarbensen. 1893, Peder Thuesen. 1922, Chr. Olesen Kamp. 1951, Poul Juul Olesen. 1952, Peder Johs. Jensen. 1970, Herluf Bjerregaard og 1979, Karl Chr. Bjerregaard.

Et bol, tilhørende kirken, anføres 1656 med »en toft og 8 agre i marken« bortfæstet til Christen Jøssen, og 1683 til Jens Jørgensen. Omkring 1700 lagdes bolet under gården ovenfor.

6 (a, m.fl.), Høbrovej 18

1634 fra Kronen til Timgård. Matriklen 1664 anfører bostedet som fæsterne Niels Jensen og Niels Jørgensens hussteder, der dog er en jævnt stor gård, ansat i hartkorn til td. 6,2,2,2, og i landgilde til ½ td. rug, 1½

td. byg, 2 pund (ca. 28 kg) smør, 1 svin, 1 får, 1 lam, 1 gås, 2 høns, ½ mark vognpenge og 14 hestes gæsteri. Gæsteriydelsen, der her er ret stor, er sammen med de såkaldte vognpenge er byrde pålagt gården af Kronen, at yde ligefremt i tilfælde af, at kongen med følge gæstede egnen; siden hen blev sådanne ydelser omregnet i korn eller penge. I 1680'erne sad i gårde Thomas Nielsen og Gravers Limbertsen, der også havde kirkeenge i fæste. De ses at have haft hver sin gårdspart. A: Thomas Nielsen, hvis søn Niels Thomsen tiltræder omkr. 1722. Ved 1750 er denne familie vist borte. B: Gravers Limbertsen, hvis kone Maren Nielsdatter muligt var søster til Thomas i den første gårdspart. Datteren Anna bliver gift med Peder Poulsen, den næste fæster, ca. 1722. Fra ca. 1750 er ingen af de hidtidige folk i nogen af gårdsparterne. Ny fæster – af helgården – er Niels Christensen, søn af Chr. Christensen Lybæk og hustru i gården mnr. 3. Slægten fortsætter i gården her, mnr. 6, helt frem til 1910. Sønnen Chr. Nielsen tiltræder før 1780, køber år 1800 gården fri af Timgård, for 740 rdl. Chr. Nielsen og hans kone Ane Marie Jensdatter blev gamle folk, de dør henholdsvis 1824 og 1829, 83 og 84 år, vel som aftægtfolk i gården, der tilskødedes datteren Mariane Christendatter, som 1806 giftede sig med Erik Christensen Aaes, født i Skjoldborg sogn i Thy, død 1830. Mariane sad enke i gården indtil 1837, da søn Christen Eriksen Aaes tiltrådte. Dennes enke Else Christensdatter, født i Østergård, giftede sig 1860 med Peder Christian Jensen. 1873 overdroges gården til Elses søn af første ægteskab Christen Christensen Aaes, gift med Karen Margrethe Jensen, født i Nørgård. (Karen Aaes, omtalt i afsnittet Skolen, hvor også er anført, at folk af slægten blev lærere; til de nævnte kan føjes C. C. Aaes, førstelærer i No 1911-37). – 1898 overtog Christen Aaes Høyer gården. 1911, Sigurd Jensen Vind. 1937, Niels Madsen og 1980 Søren Ruby Hansen.

6b (m.fl.), Nygård

1871, Thomas Christian Høyer. 1891, Maren Høyer, der giftede sig med Jens Holgersen. 1899, Andreas Andersen. 1901, Niels Hansen. 1908, Niels Carl Jeppesen Brunsborg. 1913, Nis Hansen Schmidt. 1955, søn Lars Chr. Schmidt. – Jorderne er omkring 1970, ved jordfordelingen, frasolgt og bygningerne er nedbrudt.

6e, 7c (m.fl.), Søhus, Lilkjærvej 19

1860, Mogens Chr. Andersen. 1866, John Chr. Christensen. 1874, Andreas Lorensen. 1879, Niels Christensen. 1880, Niels Peder Jensen.

1881, Kjeld Kjeldsen. 1885, Jonas Pedersen. 1896, Peder Christian Pedersen. 1897, Jens Poulsen. 1899, Christen Christensen, der 1913 antog navnet Christen Sinkjær. 1948, Julius Bro og 1962 Chr. Peder Lauridsen, der 1967 frasolgte jorden og gik ind i andet erhverv.

6f (m.fl.)

1860, Jens Christian Eriksen Aaes. 1879, fra enken Bodil Pedersen til Jens Sørensen. 1888, Anders Stamp Niels Christiansen. 1906, enken Kirsten Jensen. 1907, Niels Thoudahl Christensen. 1933, Anton Kristian Jensen. 1964, Jens Nielsen, og 1973 af Hans Mortensen tilkøbt Sønderkjær (ligesom foreg. ejendoms jord).

6k (m.fl.), Hvingelvej 21

1928, fra Sigurd Vind til søn Aage Vind. 1963, Leo Christensen. 1970, kommis Kjeld Thomsen, på 1e. Nu Leo Nørgaard.

7a (m.fl.), Hvingelvej 10

Har tilhørt Kronen, kom utvivlsomt via Lynderupgård 1622 til Voldbjerg. I 1660'erne hedder fæsteren Iver Lauridsen, gårdens hartkorn ca. 5 tønder, landgildeydelsen er: 2 tdr. rug, 1½ ørte byg, 1 svin, 1 får, 1 lam, 1 gås, 2 høns, 8 skl. vognpenge, 6 hestes gæsteri. 1680'erne, fæster Jens Nielsen, hartkornet nu td. 5,5,0,0, landgilden uændret. Gården brændte i 1706. 1727, søn Kjeld Jensen; der var ingen voksne sønner ved den tid familien synes at fraflytte. Omkr. 1744, Peder Jensen, født i gården mnr. 8. Ved 1770, dennes søn Chr. Pedersen. 1802, hans søn Peder Christensen. 1831, dennes søn Anders Pedersen, hvis søn Peder Andersen (med i krigen 1864) overtager gården 1865. 1903, hans søn Chr. Andersen. 1911, Anders Andersen. 1916, Chr. Husted. 1943, Frits Ruby Hansen. 1985, datter Kirstine S. Hansen og søn Mogens Hansen, hver ¼ skøde på 7a, 8m, 12a.

7e (m.fl.), Nygård, Hvingelvej 22

1875, Anders Chr. Christensen. 1904, Chr. Jørgensen. 1925, Kristen Kristensen (Skorkjær). 1957, Hans Christiansen Gade. 1959, Iver Kjær Toft. 1966, Knud Erik Nielsen.

7l,n, Hvingelvej 16

1937, fra Chr. Husted til frk. Jenny Graversen, hos hvem forældrene tog ophold. Da Jenny Graversen siden giftede sig og fraflyttede, overtog

Jørgen Sørups gård i Hvingel omkr. 1924, udenfor døtrene Dorthea og Inger.

faderen Jens Graversen bostedet; han havde ladet huset bygge. 1955, arvingerne til Chr. Damgaard Nielsen. 1971, fra enkefru Julia Damgaard Nielsen til Peder Kildegaard Graversen. 1981, fru Gerda Højmark Graversen. 1982, Egon Kildegaard Graversen.

8a (m.fl.), Hvingelvej 25

1622 fra Lynderupgård til Voldbjerg, fæstere Peder og Christian Jensen. 1660'erne, Peder Nielsen. 1678-81, enken Karen Jensdatter. 1683, Adser Pedersen, vel en søn, ligesom, ved 1715, Jens Pedersen skal være Peder Niensens søn. Sammenhængen glipper i den følgende tid. 1773 hedder fæsteren Jens Christensen, hvis 18-årige søn Christen Jensen får skøde 1793. Under landbrugskrisen går han 1823 fra gården. Med familie flytter han til Langhus i No, hvor han en lang årrække senere køber gården Oxfeld; 3 generationer af slægten fulgte efter der. – Gården i Hvingel sælges ved auktion til Mogens Knudsen fra Sønderby. 1845 sidder her sønnen Knud Mogensen; skødet, og ligeledes aftægt til moderen, enke Barbara Andersdatter er først tinglæst 1854. 1878, Knud Mogensens søn Mogens Christian Knudsen. 1890, Morten Iversen. 1903, Iver Iversen. 1920 går gården i arv til søsteren Mette Marie, gift med Thomas Højmark Pedersen. 1922, Hans Christian Pedersen. 1923, Jens Jørgen Sørup, der har gården til 1961. Køberen Henning Pedersen opbygger en ny gård i nogen afstand fra den gamle (hvis bygninger frasælges, se senere), og forøger jordtilliggendet betydeligt: 1967, 5d fra Leo Christensens ejendom. 1977, 1f, Marius Sinkjærs ejendom i Astrup; samme år ved jordfordeling adkomst til 34, Galsgårde. 1981, fra Gunnar Hansen, 2b. 1982, fra Otto Schelin, 1u.

8b (m.fl.), Hvingelvej 27

1854, Jens Johan Pedersen. 1863, Jens Pedersen. 1889, Jørgen Peder Pedersen. 1890, Christen Andersen. 1912, Christen Danielsen. 1933, Kristen Bækby Madsen. 1943, Niels Rasmus Andersen. 1947, Anders P. Rindom. 1949, Mads Kr. Graversen, der samme år sælger til Peder Poulsen. 1978, Edith Rindom og Søren Burgaard Lauridsen.

8d

1854, Jens Eriksen. 1877, fra enken Sidsel Nielsdatter til Christen Pedersen. 1880, Jens Mortensen. 1913, Thomas Chr. Pedersen. 1917, gavebrev (arv?) til Mette Kathrine Pedersen, gift med Hans Peder Lauridsen. 1922, Knud Frede Jensen. 1939, Jens Chr. Hansen, der overdrog ejendommen til sønnen Egon Bækdahl Hansen. 1968 tilkøbt naboen Gunnar Schmidts gård. Bostedet er nedlagt.

8e,n, Skolen, Hvingelvej 14

1875, skøde til kommunen på 8e, og 1921 på 8n. Efter nedlægning af skolen solgt 1960 til Jens Kristian Nielsen. 1974, Anders Ahle Andersen. 1981, fra fru Kathrine Pilgaard Andersen til Anders Viftrup Andersen.

8k, Forsamlingshuset, Hvingelvej 18

1916, fra Iver Iversen til A/s Hvingel Forsamlingshus. Efter dettes nedlægning solgt 1976 til pensionist Christian Nielsen, Hirtshals. 1982, Kristian Peder Damgaard Nielsen og Lone Lykke Lauridsen.

8o, Vennelyst, Hvingelvej 20

1923, gartner Christen Jeppesen. 1941, Niels Christensen (Snogdal), der samme år solgte til forhenværende gårdejer Jens Peder Pedersen. 1947, svigersøn Alf Noesgaard. 1953, Jenny Katrine Poulsen. 1962, læge, dr. Johs. Andersen. 1968, enkefru Elly S. Andersen til arkitekt Peder Evald Nielsen. 1982, Erling Mortensen ApS. 1983, Finn Isager Nielsen.

8p, Købmandshandel, Hvingelvej 12

1930, Kr. Husted til Arne Krogsgaard Rasmussen. 1931, Klaus Bundesen Kristensen. 1937, Niels Pedersen. 1943, Søren Nielsen Østergaard. 1945, Svend Beksgaard Slot. Nu enkefru Olga Slot.

8p, Hvingelvej 19

1955, lærerindebolig. 1973, kommunen til lærer Max Christiansen.

8s, Hvingelvej 15

1957, fra Jørgen Sørup til Kr. Kristensen (Skorkjær), grund hvorpå køber lod bygge et hus. Samme år, enkefru Augusta Kristensen, f. Holgersen, til frk. Mariane Høyer Holgersen. 1973, Mads Andersen. 1984, Leif Degnboel Pedersen.

8t, Hvingelvej 13

1961, Henning Pedersen til Jørgen Sørup, grund fra dennes gård, hvorpå han byggede hus. 1968, datter Inger Marie Sørup.

8u, Høbrovej 20

1974, Henning Pedersen til tømrer Henry Sørensen, bygningerne fra Jørgen Sørup's tidligere gård.

8v, Hvingelvej 24

1976, Gunnar Schmidt til prokurist Kr. Nielsen (bygninger fra 8d). 1977, murerm. Poul Færge Dueholm. 1978, fru Ragna Kirkeby Dueholm til overklitfoged A. F. S. Feilberg. Nu Børge S. Tarp.

9 m.fl., Lilkjærvej 21

1660'erne under Voldbjerg, fæster Laurids Christensen, siden Jep Bratbjerg, så enken. 1680'erne, Niels Nielsen. 1712, Limbert Jepsen. Omkring 1760 Jens Pedersen Prang, der dør i 1768. Enken Ane Margrethe Nielsdatter Give sad vist ved fæstet, til sønnen Niels Jensen Prang bliver voksen, gifter sig og tiltræder gården ca. 1780; bliver selvejer 1793. Hvornår han med familie flytter fra bostedet, der har under en tønde hartkorn, ses ikke. 1801 hedder manden Peder Christensen. 1824 tiltræder søn Knud Pedersen (Dahl). 1866, Christen Jensen Knudsen, vel en søn. 1885, mageskifteskøde til Laurids Pedersen. 1893, Niels Chr. Nielsen. 1909, Niels Peder Jensen. 1918, enken Grethe Katrine Christensen; året efter Peder Nielsen Ravnsbæk og det følgende år Anders Christensen. 1939, Carl Chr. Poulsen. 1944, Jens Kjærgaard Christensen, og 1978 Herluf Bjerregaard.

10 (m.fl.), Hvingelvej 8

I 1660'erne under Voldbjerg, fæster Peder Bjerggaards enke. I 1680'erne Iver Jensen Kogsgaards enke Bodil Thomasdatter. 1716 anføres endnu en kvinde som fæster, en gammel kone, Maren Bro. Hun bliver afløst ved denne tid, af Jens Mogensen; denne dør 1742, og muligt sidder nu

hans enke ved stedet, der har under en halv tønde hartkorn. Så vidt ses hengår en 25 år, førend datteren Maren gifter sig med Christen Pedersen Dahl, der er smed og muligvis fra Hoverdal. 1787 er manden død; så sidder Maren Jensdatter enke, til i 1792 sønnen Jens Christensen gifter sig med en 45-årig enke Anne Christensdatter. De får ingen børn. Derimod får manden en søn med naboens datter. Trods det uægteskabelige forhold optages denne søn, Just Jensen, i familien. Han får stedet 1830. Fra 1879 sidder Justs anden kone Maren Pedersdatter som enke, indtil i 1884 deres søn Jens Peder Justesen tiltræder. 1920 sælger denne til Iver Pedersen, der straks videresælger til Martinus Jensen. 1921, Jens Marius Jensen. 1929, Sofus Madsen. 1935, Niels Christensen Halkjær Madsen. 1936, Anton Magnus Bøndergaard. 1938, Harald Galsgaard.

11, Kukkuset, Høbrovej 15

1824, Peder Pedersen Dahl, der med sin kone er her endnu i 1855. Så hengår hundrede år uoplyst, til i 1954 kommunen får tinglyst adkomst til det lille sted, som samtidig skødes til Jens Kr. Kristensen. 1958, Kr. Peder Lauridsen. 1963, grosserer Alfred Johansen, Ringkøbing, og skovfoged P. Vestergaard, Dejbjerg. 1971, sognepræst Hans Mathiasen, Brobyværk, og forstander Jens Mathiasen, Skt. Clemens. 1976, sidstnævnte eneejer, nu Vinderup.

13 (15d), Hvingelvej 3

1816, Jørgen Hansen. 1862, Jens Chr. Jørgensen. 1889, Niels Chr. Jensen. 1905, Jens Christensen. 1938, Andreas Iversen. 1945, Valdemar Lauridsen. 1950, Laurids Nielsen. 1974, revisor T. Thue Thomsen. 1984, Laust Uffe Gorm Jacobsen.

14, Hvingel

1622 fra Lynderupgård til Voldbjerg, fæstere Søren og Niels Mouridsen. 1660'erne, Jep Nielsen og Mads Jørgensen, der også anmærkes her 1681. Ved den tid betegnes gården som øde, skønt ansat til landgildehartkorn omtrent 7 tønder. At det står slet til, understreges stærkt et par år senere. Nu hedder det »Een half Øde Gaard, hvorpaa er bygt et Huus, som leyes bort til Arme Folck«. Hartkornet er nu nedsat til ca. 4 tdr., og 22 tdr. land er, eller har hidtil været, dyrket. 1716 synes det, som ejendommen er i drift, landgildeydelsen fra tidligere er bibeboldt; som fæstere må vel anses beboerne Mikkil Bækbos enke og Lambert Olesen. Men usikkert er det. Siden hen har bostedet igen karakter af fattighus,

uden videre jord. Af en anmærkning ca. 1840 synes det, som der har været holdt skole på stedet.

Ejstrup

Efter »Ribe Oldemoder«, en adkomstfortegnelse over Ribe domkaptels jordegods m.v., anfører Storgaard Pedersen⁴⁹⁾, at domkapitlet før 1290 ejede 3 gårde i Hee, deraf 2 i Ejstrup, samt en mølle sammesteds. Kapitlet fik nævnte år kongelig fritagelse for skat af disse besiddelser. Sandsynligt var Ejstrup-gårdene Østergård og Vestergård (den sidste først i langt senere tid delt i to). Meldgård var tidligt i selveje (delvis). På Østergård og Vestergård hvilede desuden – og ikke på Meldgård – en gæsteriydelse, der må tilskrives enten Kronen eller gejstligheden. Fra hvem, domkapitlet erhvervede sine gårde her, ses ikke. Afståelsen derimod skete nok til Kronen. Og det temmelig sikkert ufrivilligt og uden erstatning, da efter Reformationen Kronen i stort omfang inddrog Kirkens jordegods som sin (Rigets) ejendom. Hermed kan vel stemme, at Peder Gyldenstjerne til Timgård i henholdsvis 1578 og -85 fra Kronen erhverver ½ og ¼ gård i Ejstrup – Møllen i Ejstrup kunne vel være en forløber (kørmølle?) for den først i langt senere tid kendte stampemølle.

15a (m.fl.), Østergård, Holstebrovej 107

1664 ejet af Jørgen Rosenkrands til Søndervang, fæstere er Mourids Nielsen og Jens Pedersen. Gårdens hartkorn er 3,6,1,1½, og landgilden er 1½ td. rug, 1½ ørte byg, 1 svin, 4 hestes gæsteri. 1678 og senere hedder fæsterne Niels Graversen og Jens Poulsen. 1683 hører Østergård under Tvilum Ladegård. Jens Poulsen efterfølges i sin gårdspart af sønnen Poul Jensen; lidt ind i 1700-tallet er denne slægt borte fra gården, som derefter kun har én fæster. Niels Graversen efterfølges af sin søn, Gravers Nielsen der, skønt gift og har en datter, er borte nok et par år før 1790, idet enken Mette Jepsdatter dette år sidder i gården i nyt ægteskab, med Christen Andersen, og med en nyfødt søn, Jeppe Christensen. Denne tiltræder som fæster – nu under Timgård – ved giftermål 1726. Efter hans død 1749 fortsætter enken Maren Jensdatter ved fæstet til i 1766 sønnen Anders Jepsen gifter sig og tiltræder; 1799 køber Anders gården fri af Timgård. 1805 sælges Østergård til Christen Iversen; Anders Jepsen og Else Thuesdatter, hans 2. kone, går på aftægt. 1834 sidder i gården Chr. Iversens datter Kirsten, gift med Poul Bentzen, født i Ulfborg; de har måske haft gården nogle få år, da de har to

drenge, der opgives født i Hee. Formentlig har Poul Bentsen bygget nyt stuehus (det nuværende), der bærer årstallet 1832. Chr. Iversen (grønlandsmissionærens fader) levede nævnte år. Han og hans kone Ane Kirstine Christensdatter nævnes ikke i tællingen 1834; derimod anføres 1845 Ane Kirstine som enke og aftægtsnyder i gården, 68 år. 1869 overtages Østergård af en søn af Poul Bentsens, Christen Poulsen, der antog navnet Chr. Poulsen Østergaard. 1906, dennes søn Hans Poulsen Østergaard, der tilkøbte en del jorder. 1917 frastykkedes jord, hvorpå en landejendom opbyggedes. 1925, da Hans Østergaard solgte Østergaard, fraskilte han et betydeligt jordareal, til samdrift med den samtidig erhvervede Bollerup Østergård i Rindum (nu i slægten i 3. generation). Blandt Astrid og Hans Østergårds børn er tidl. folketingsmand Kr. Østergaard, Nr. Felding. Hans Østergaard, der havde været kendt som meget driftig landmand, opnåede den høje alder 101 år; han døde som enkemand i Rindum Plejehjem. Østergård i Ejstrup blev 1925 solgt til Hans Chr. Hjortsballe, der året efter solgte til N. C. Lysgaard, som det følgende år igen solgte til Christen Hulmose, fra Hoven. 1945, hans enke, Birgitte Kirstine Hulmose, der året efter solgte til Evald Jørgensen. Fra 1950 nuværende ejer Evald Krarup.

15l. 1883 tilskødet Andreas Hansen; parcellen anføres bebygget. Er 1891-1915 i sameje med 15c (nedenfor). Bliver 1915 lagt under Østergård, hvorfra den i sin tid udstykkedes.

15c (m.fl.), Møllegården, Holstebrovej 124

1862 solgt til den vestlige Vestergård, og 1878 til den østlige. 1883, Søren Chr. Madsen. 1890, Johan Graversgaard m.fl. 1891, Niels Grønlund, Voldbjerg mølle. 1895, fra enken Petrea Helene Grønlund til Ole Chr. Mortensen, der her opbyggede en gård og ved denne en hollandsk vindmølle, som søgtes af omboende folk. Så vidt bekendt havde møllen her søgning en del år ind i den følgende ejers tid, førend mindre møller af andre typer (efterfulgt af forbrændingsmotorer) med tilhørende kværne – førend disse tog søgningen fra også møllen i Ejstrup. Ole Mortensens eftermand var Christen Christensen Hvoldahl, fra 1912. Begge disse tilkøbte gården en del jorder. 1949, søn Christian Hvoldahl. 1973, Svend Ormstrup Andersen. 1980, enkefru Gerda Andersen. 1982, Martin Riis, Tim. Beboer: Gartner Otto Jochimsen.

15d. 1855, Peder Chr. Jensen. 1862, Thue Andersen. 1864, Peder

Andreasen. 1878, Jens Mortensen. 1881, Anders Peder Christiansen. 1888, Jens Christensen. – Det synes at have været en bebygget ejendom, disse folk efter hinanden har ejet. Hvor den har ligget, kan næppe udredes i dag – undtagen det er denne, og ikke mnr. 13, der oprindeligt lå på de sammenlagte ejendommens nuværende adresse, Hvingelvej 3. Fra 1905 har matrikelnumrene (ejendommene) fælles ejer, først Jens Christensen (se 13,15d, Hvingelvej 3).

15f, Stampen

1857, Thue Andersen. Da denne er den først anførte ejer, må han nok anses for at have oprettet stamperiet her. At han drev et sådant på stedet, bekræftes af slægtshistorikeren Thorvald Lodberg, der benævner ham som stampemøller i Ejstrup 1860, hvor han da giftede sig med tjenestepigen Maren Christensdatter. Thue var født 1824 i Øster No, faderen Anders Pedersen flyttede med familie siden til Plougsgård i Ny Sogn, og fra faderens død ca. 1880 efterfulgte sønnen Thue denne som gårdmand dér. Ind imellem havde imidlertid Thue Andersen med familie flyttet en del rundt, og det er virksomheden i dette åremål, Lodberg især omtaler: »– Han var en dygtig møllebygger og noget af en mekanisk begavelse, der kunne »hitte ud af alskens mekanik og istandsætte ting, som andre måtte give op overfor«, og han byggede møllen i Nr. Esp (hvortil han flyttede fra Ejstrup) – kun kort tid i Nr. Esp (Thorsted), da han 1870 var gårdmand i Nørkjær i Hee sogn« (se senere). »De havde nogle børn, hvoraf sønnen Laust Chr. Andersen, f. 1867 i Nr. Esp mølle, d. 1939 i Ringkøbing, der arvede faderens mekaniske snilde og ved selvstudium lærte at bygge ure, hvorfor han på udstillinger fik mange sølvmedaljer og diplomer.«⁵⁰⁾

I Hee Stampe efterfulgte 1864 Chr. Olesen. 1894, Jens Knudsen. 1900, Anders Nielsen Mariendahl. 1902, købmand Laurids Nielsen, Tim, der samme år solgte til Jens Jensen Møller; 1904 gik handelen tilbage. Laur. Nielsen lod anlægge dambrug på Stampens grund ved bækken. 1919, Oluf Christian Jensen. 1974, fra arvingerne til vurderingsformand Jens Rindom, Nybøl, Ø. Lindet. 1980, fra fru Ellen Kirstine Rindom til I/S Ejendommene Søgaard og Husby, Hvide Sande.

15i (m.fl.)

Hus på lejevord fra 15a. 1874, lejekontrakt til Sidsel Marie Nielsen, Nørkjær, i 49 år. 1875, vielsesattest som adkomst for Hans Fr. Otto Simonsen på lejeretten til 15i. 1878, skøde til do. på do. 1885, Eske

Jacobsen. 1905, mageskifteskøde til Jens Graversen, samtidig skifteretsattest som adkomst for hans enke Kirsten Marie Jensen, og ligeledes samtidig skøde til sønnen Jens Graversen, der 1906-17 tilkøber 3 parceller. 1928, Alfred Jensen. 1932, Ejnar Aaes Høyer, som i 1978 sælger 15i til Ejnar Kirkegaard.

15u, Hvingelvej 1

Bygningerne fra 15i (m.fl.). 1980, fra Ejnar Kirkegaard til kroejer Hans Ole Jakobsen og fru Inger Thrige Jacobsen, Kerteminde. Samme år, Niels Peder Thomsen. 1982, overass. Jørgen Mortensen.

16a (m.fl.), Meldgård, Stadilvej 2

1639, Mads Knudsen og Anders Jensen, *selvejere*. – 1664:

I. Jacob Madsen *ejer* af sin gårdspart *bondeskylden*, htk. 1,4,0,0; landgilde $\frac{1}{2}$ td. korn. Og er *fæster* af *herlighedsretten*, hvis ejer er Jørgen Rosenkrands til Søndervang. Hartkornet er af denne del af ejendomsværdien 2,0,1,1 $\frac{1}{2}$ og landgilden 5 $\frac{1}{2}$ skp. rug, 1 skp. havre, $\frac{1}{2}$ pd. smør, $\frac{1}{2}$ svin, $\frac{1}{2}$ gås, 1 høne, 8 skill. vognpenge og 2 skill. 2 albo kopenge (?).

II. *Fæster* Christen Andersen. Jørgen Rosenkrands ejer hele gårdsparten. Htk. 3,5,2,2 $\frac{1}{2}$, landgilde som af I.

1683 er godsejeren Jens Poulsen til Sæbygård ved Randers. Ved Chr. Andersens død 1702 var vistnok hele ejendomsretten i Meldgård tilhørende Sæbygård. I Jacob Madsens halvpart af Meldgård er nu sønnen Mads Jacobsen *fæster*; han er sidste mand af sin slægt i gården. Efter Chr. Andersens enkes død køber 1708 sønnerne Jens og Anders Christensen hver sin halvpart af gården.

A. Anders havde imidlertid søskende-arveparter, delvis som skødeparter (se afsnit om skifteforr. foran) stående i gården. Han gifter sig 1722, og dør 1725, barnløs. Enken Anne Jørgensdatter gifter sig igen, med Peder Pedersen; begge dør i 1754, uden at efterlade sig børn. Ny mand i gårdsparten er Ib Jensen. 1792, søn Christen Ibsen.

B. Jens Christensen giftede sig vist til en betydelig medgift med en møllerdatter fra Tim. Vel ved mandens død i 1749 tiltræder sønnen Christen Jensen. Han var gift to gange, med efterlod sig ingen børn. Efter hans død bliver Chr. Ibsen, vistnok 1799, eneejer af Meldgård. 1834 har søn Peder Christensen gården, formentlig fra en del år tilbage. En Peder Christensen Brink tilskødes gården 1843. 1875, Jens Madsen Brink. 1889, Niels Jensen. 1899, Christen Pedersen som 1902 mageskifter Meldgård med gården mnr. 33 i Sønderby; den nye ejer af Meldgård

Meldgård omkr. 1907, foran f.v. Hans Peder Nielsen og hustru Johanne, sønnen Anders 7 år, karlen Lars, pigerne Karen Andersen og Ane Marie Graversen.

er Hans Peder Nielsen. 1926, hans søn Anders Nielsen. 1962, dennes søn Peder Meldgaard Nielsen. 1971, Arne Jensen. 1982, Alice Jensen.

16g, *husmandsbrug*, Hvingelvej 6

1929, fra Jens Peder Pedersen, Nørkjær, til Christian Christensen. 1974, enkefru Karen Christensen. 1975, søn Henry Christensen. 1983, Ole Susgaard.

16i (m.fl.), *husmandsbrug*, Holstebrovej 103

1953, fra Anders Nielsen til søn Peder Meldgaard Nielsen.

Vestergård var utvivlsomt fra meget gammel tid og langt frem én gård. 1660'erne Voldbjergs, fæstere Niels Jensen og Anders Jørgensen. 1680'erne, Jens og Knud Jensen. Hartkornet, der 1664 var 6 tønder, er nu ansat til td. 5,4,2,1, landgilde $\frac{1}{2}$ tønne (ca. 63½ kg) smør, 10 hestes gæsteri. – Hvornår Vestergård bygningsmæssigt er adskilt i to ses ikke. I dag ligger de to gårde helt tæt opad hinanden. – Vi kan så nogenlunde følge gårdfolkene i hver deres halvpart, der havde lige hartkorn. Endnu 1716 fæster de to mænd, Knud og Niels Jensen, sikkert brødre, Vestergårds hartkorn i fællig.

17a (m.fl.), østlige Vestergård, Stadilvej 4

1716, Knud Jensen, død 1736. Eftermanden er ukendt. 1770 hedder fæsteren Anders Christensen, selvejer 1793. Engang efter 1801 overtager søn Anders Andersen. 1830, hans søn Anders Andersen. 1867, Peder Nielsen. 1880, enken Kirsten Vestergaard, f. Christensen. 1883, vielsesattest som adkomst for hendes mand Chr. Hansen (Højbjerg). 1897, enken Kirsten Christensen. 1906, søn Niels Pedersen Graversgaard. 1931, arvingerne Kirsten, Susanne og Peder Graversgaard. 1939, skøde til Peder Graversgaard, der døde året efter. 1940, fra hans søstre Kirsten, gift Søgaard, og Susanne, gift Thorstensen, til Karl Christensen, Råsted. 1970, søn Peder Christensen.

16?, *Stadilvej 1*. Parcelhus, beboes af fru Agnethe Christensen.

18a (m.fl.), vestlige Vestergård, Stadilvej 6

Niels Jensen afløses her omkring 1717 af Jens Jespersen. 1746, søn Jens Jensen. 1777, dennes søn Jens Jensen, der dør 2 år senere. Enken Mette Kirstine Andersdatter gifter sig igen, med Jens Pedersen fra Grimstrup i No. Hans brodersøn (fra fødegården i No) Jørgen Andersen efterfølger i 1820. 1838, hans søn Hans Jørgensen. 1873, dennes søn Jørgen Peder Hansen. 1878, enken Sofie Jeppesen, hvis 2. mand, Christen Jens Christiansen Harboe, får adkomst 1887. 1904, Niels Peder Nielsen. 1947, sønnen Harald Nielsen. 1978, fra enkefru Anna Margrethe Nielsen til søn Peder Vestergaard Nielsen.

Kjær

Det oprindelige navn synes at have omfattet hele det lave område, indenfor hvilket der til forskellig tid opstod 4 gårde (med senere udstyknings), hver med navn efter et verdenshjørne. Antagelig er blot én gård bosættningens begyndelse herude.

I lovhævd 1474 på Voldbjerg gård og gods gjordes krav på 1 gård i Kier, hvori sad fæsteren Per Jensen (eller Ibsen). Voldbjerg fik næppe ejendomsretten stadfæstet. Kronen ejer siden i Kjær 1/4 gård (Sønderkjær) og 1/2 gård (Nørkjær), som 1578 overdrages til Peder Gyldenstjerne, Timgård. Over lang tid hører så gårdene denne adelsslægt til, men ikke hele tiden medlemmer, der ejer og bebor Timgård.

Nørkjær

1625, fæster Christen Pedersen. 1639, Maren Christens. 1656 og senere,

Jens Christensen. 1678, Mette Jenskone. 1680'erne, Anders Olufsen, der siden skal have erhvervet bondeskylden i Nørkjærgård. Voldbjerg havde ved den tid den anden ejendomspar, herligheden. Voldbjergs ridefoged Anders Andersen Lund købte 1705 bondeskylden; han stævnedede og fik med besvær Anders Olufsen sat fra fæstet, for landgilderestance og misligholdelse af gården (se afsnit Bønder og godsejere). En senere ridefoged, Just Dyssel, havde ved 1770 gården i forpagtning fra Voldbjerg. 1787, forpagter Chr. Nielsen. 1793 købes Nørkjærgård, med godt 6½ td. hartkorn, af Jonas Larsen. En Jens Christensen fulgte efter. 1834 ses gården delt i to.

21 (m.fl.), Nørkjærgård, Holstebrovej 118

1834, fra Jens Christensen (der betinger sig og hustru aftægt) til Jens Christensen Bækdahl. 1876, enken Mette Pedersdatter til Peder Knudsen. 1903, skiftebrev som adkomst (21b m.fl.) for datteren Mette Knudsen, der 1891 havde indgået ægteskab med Laurids Klitte Hansen, som 1896 erhvervede parcellen 21a, og som i øvrigt forud ejede en nabogård (se senere). 1913, skøde til Anders Korsgaard Christensen på 21b m.fl. 1914, Hans Mortensen, 21a,b, m.fl. 1940, søn Vagn Holm Mortensen. 1981, datter Grethe Holm Rasmussen, gift med EDB-programmør Jan Holm Rasmussen.

22a (m.fl.), Holstebrovej 120

Jonas Larsen (se ovenfor) efterfølges af datter Mariane og hendes mand Anders Christensen; 1842 er dette ægtepar på aftægt og ny mand i gården er Søren Clemmensen. 1858, sognefoged Ole Thomsen. 1870, Thue Andersen (se Stampen). 1880, Hans Christian Jacobsen. 1907, enken Christiane Jensen til Andreas Jensen. 1917, Søren Nielsen. 1918, Jens Mikkelsen Bach. 1939, søn Thorvald Bach. 1974, hans søn Jens Bach. 1982, assistent Hans Larsen.

Nørkjærhus. Om et bosted af dette navn, hvis beliggenhed synes ukendt, findes spredte efterretninger. 1770 er det bortfæstet fra Voldbjerg sammen med Nørkjærgård. 1793, da huset står øde, købes det af Daniel Christensen. I 1830'erne beboes huset af en Jens Thuesen med familie, hvori der er flere småbørn. – Usikkert er det, om det er samme hus, hvorom det i tingbogen 1860 anføres, at – fra mnr. 22a – smed Egidius Stephanus Jørgensen får skøde på 7 fag hus på lejejord.

Det er formentlig stedet her, hvorom den nu 88-årige fhv. gårdejer i

Holger Knudsens ejendom »Rolighed«, 1927. På billedet hans kone Ane Bolette med datter Agnethe (2-3 år) og ved siden sønnen Martin, 7 år. Bag ruderne skimtes Maren, 4-5 år, der flygtede for fotografens sorte hovedklæde.

Grønbjerg Sarinus Tang fortæller, at hans bedstefader Chr. Andersen var smed. Chr. Andersen var veteran fra krigen 1864. Smedehåndværket kunne dårligt føde familien. Chr. Andersen rejste da til Amerika, hvor han en tid lang arbejdede ved jernbaneanlæg, og tjente derved en del penge; hvorefter han vendte hjem til familien (han kaldtes derefter Chicago-smeden). Hjemmet fik efterhånden en tilvækst af mindst syv børn; af disse rejste som voksne flere piger til Amerika. Efter en del år afhændede Chr. Andersen bostedet og smedien og købte en ejendom i Dejbjerg. Senere igen blev han, smeden, ansat på maskinfabrikken Herborg i Skjern. Det er sikkert den omhandlede smedie i Nørkjær, som sidenhen en årrække blev drevet af Johannes Lauridsen.

22b (m.fl.), Hvingelvej 4

1867, Thomas Olesen; samme år, Peder Andersen. 1870, Gravers Nielsen. 1873, Jens Nielsen. 1878, Laurids Klitte Hansen, der tilkøber en del jorder. 1917, arvingerne Jens Peder og Mariane Hansen til Niels Bjerg Hansen. 1925, Jens Peder Pedersen. 1941, Anders Kjeldsen Aarup, Holmsland, og Knud Nielsen, Stadil. 1942, Mads Aarup og Kristian Aarup. 1947, Arne Johs. Jensen. 1975, søn Johannes Jensen.

23h (m.fl.) Birkkjærvej 4

En meget lille ejendom, der bar navnet *Rolighed*, lå ca. 400 meter vest for nuv. Birkkjærvej 4. Rolighed beboedes af ægteparret Ole Peder og Sine, måske fra et godt åremål før 1900. En datter blev gift senest i 1915. Sikkert har Ole Peder haft stedet i fæste. – 11. marts 1926, skifteretsattest som adkomst for Niels Bjerg Hansens enke, Bodil Hansen, født Bøndergaard, på et på mnr. 23h beliggende hus. S.d. skøder hun huset til Holger Knudsen, der ligeledes s.d. af Anton Vestergaard tilskødes mnr. 23h, samt 241,53. 1928, skøde på ejendommen til Bertel og Chr. Andersen, Muldbjerg, der senere samme år skøder til Jens Graversen, Hee. 1936, til søn Jens Graversen, der tilkøber et par parceller. 1937, Klaus Bundesen Kristensen. 1943, nuv. ejer, Niels Christian Nielsen.

22c (m.fl.), Holstebrovej 122

1867, Niels Christian Andersen. 1876, Ole Pedersen. 1884, Niels Christiansen. 1885, Markus Lauridsen. 1890, Johan Peder Johansen. 1900, Andreas Jensen. 1907, Niels Nielsen. 1947, Kristen M. Madsen og 1953 søn Thorvald Madsen.

22d

1868, Iver Nielsen. 1894, Søren Pedersen. 1895, Jens Nielsen. 1927, Svend Jensen Sørensen. 1936, Jørgen Jørgensen Pinvig. 1941, Svend Aage Thuesen. 1945, Verner Roland Jensen, der, så vidt bekendt 1963 solgte til Thorvald Madsen, til sammenlæg med dennes gård.

22o, Holstebrovej 105

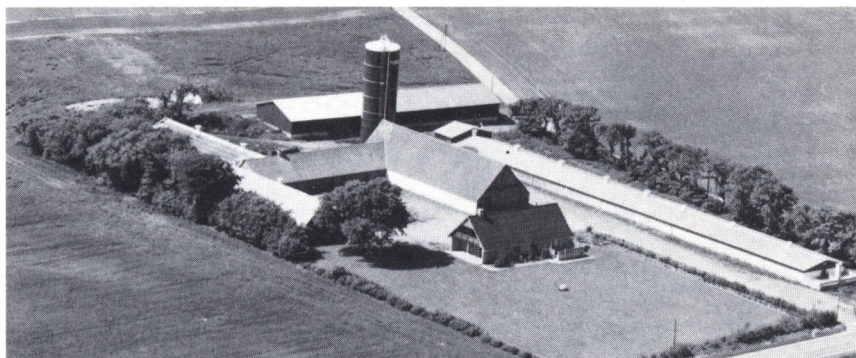
Bygningerne fra ejendommen ovenfor 1967 solgt til Svend Nielsen. 1979, Harry Andersen. 1982, Jørgen Malte Hvid Jakobsen.

22f

1870, Knud Jensen. 1874, Mads Andreas Chr. Pedersen. 1877, Jens Jørgen Christensen. 1881, Hans Christensen Strandgaard. 1911, søn Christian Strandgaard. 1931, Magnus Lauridsen. 1946, Marie Stengaard, der omkr. 1950 solgte til Kr. M. Madsen (Holstebrovej 122).

22 k (m.fl.), Moselund, Hvingelvej 5

1917, fra Hans Østergaard til Simon Christiansen. 1918, Jacob Chr. Fårtoft; samme år Peder Pedersen. 1920, Peder Pedersen, Sdr. Nissum. 1945, Kristian Aarup. 1947, Ejnar Kirkegaard. 1978, fra Ejnar Aes Høyer til samme, ejendommen 15i (omtalt foran).

Sønderkjær i moderne byggestil.

Sønderkjær

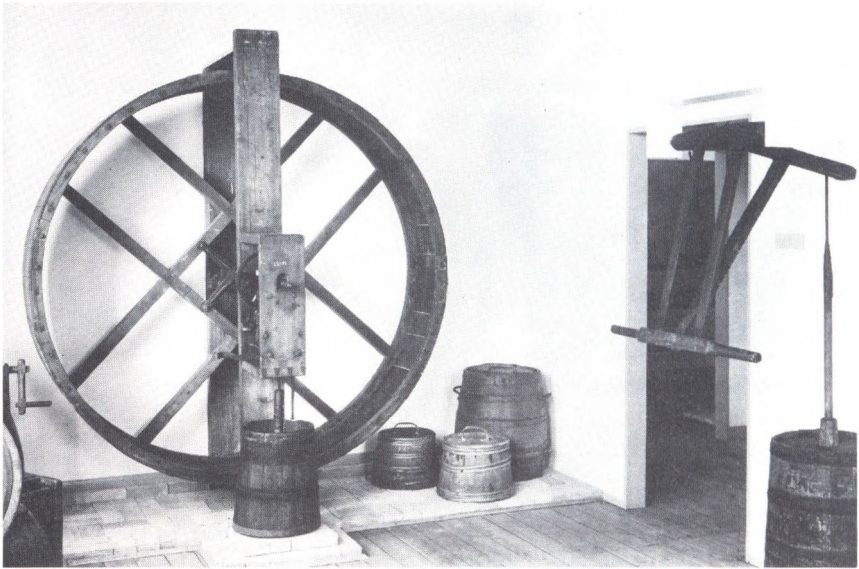
1620'erne, fæstere Peder Jensen og Jens Mouridsen. 1638, Christen Pedersen og Anders Jensen. 1660'erne i Voldbjergs eje, fæster Niels Lauridsen. 1678, Laurids Nielsen. 1680'erne, Mogens Christensen og Anders Thomsen. Sønderkjærs hartkorn var 1664: tdr. 7,7,0,0 og 1688: tdr. 8,7,2,1. 1716 er Anders Thomsen endnu fæster, og desuden Laurids Mogensen. 1770, Knud Nielsen og Lars Larsen, der hver står for det halve hartkorn; før 1778 er sidstnævnte blevet ejer af sin gårdspart. 1787 sidder i den anden halvgård Christen Pedersen, der køber gården fri 1793. I omtrent 100 år derefter er Sønderkjær 2 adskilte gårde.

24a (m.fl.)

1801, Christen Pedersens søn Iver Christensen. 1830, hans søn Niels Iversen. 1864, dennes søn Iver Kjær Nielsen, som 1869 ved mageskifte fik gården Søgård på Voldbjerg Østermark. Den nye ejer af gården i Sønderkjær var Mads Peder Niels Christiansen (se nedenfor).

23a (m.fl.), Holstebrovej 99

1801, Jens Christiansen, gift med Lars Larsens enke Johanne Christensdatter. 1822, Anders Ibsen. 1853, søn Ib Toft Andersen. 1879, enken Ane Lauridsdatter. 1884, Mads Peder Niels Christiansen, som nu sammenlagde de to Sønderkjærgårde. 1904, auktionsskøde til Niels E. Jensen Moustgaard. 1913, Anton Vestergaard, der stammede fra Hemmet; hans kone Ane var fra Lønborg, født 1889. Ane, der overlevede Anton i en hel del år, blev 95 år gammel; hun havde da længe været næsten blind, men hun var åndsfrisk op i sin høje alderdom. – 1958 overtog søn-

I Østerkjær stod før andelsmejeriets tid denne smørkærne, sindrigt konstrueret sådan, at en bund i »trædemøllen« (svinghjulet) kunne holde den i gang. En tilsvarende skulle have stået på Hindø. (Foto: Landbrugsmuseet Gl. Estrup)

nen Søren Vestergaard Sønderkjær. – Søren Vestergaard og hans familie mistede livet under tragiske omstændigheder. – Sønderkjær blev 1969 købt af Hans Holm Mortensen, der siden har udvidet betydeligt i jord, bygninger og svineproduktion.

24b (m.fl.), Vesterkjær, Holstebrovej 101

1864, Jens Peder Nielsen. 1881, Ane Olesen. 1885, Niels Severin Andersen. 1899, Jens Nielsen. 1910, Jens Andersen, født i Østerkjær. 1951, Gunnar Kamp Nielsen.

25a (m.fl.), Østerkjær, Lilkjærvej 7

Udstykket fra mnr. 23, Sønderkjær. 1808 er ejeren Simon Pedersen, efterfulgt af søn Peder Simonsen. 1839, Niels Chr. Eriksen Aaes. 1843, Anders Poulsen. 1857, Jens Thomsen. 1858, Chr. Christensen Skougaard. 1866, Hans Peter Hansen Schmidt. 1873, enken Mette Jensen Bækdahl, som 1877 er gift med Christian Peder Andersen; som flere forgængere tilkøber denne jord. 1904, søn Anders Andersen og 1951 en

søn af ham, Svend Hugo Andersen, der forud havde forpagtet gården. 1985, Hans Holm Mortensen.

21k, Lilkjærvej 8

1946, fra Anton Vestergaard til Hakon Andersen, Østerkjær. 1971, civiløkonom John Nielsen. 1980, Birgit og Ole Faneskov Jensen.

21g, 25g, Ejstrup Plantage

1951, Anders Andersen til søn Herman Andersen. 1962, lektor Just Vange, Højbjerg. 1984, I/S Ejstrup Plantage v/ Carsten Andersen, Svend Stengaard Jensen, Svend Aage Lunde og Gunnar Sangill, Ringkøbing.

30, Holstebrovej 116?

Aflagt jernbanearreal og vogterhus. 1960, DSB til Søren Vestergaard. 1969, Hans Mortensen. 1971, murerarb. Peder Kristoffersen. 1972, handelsm. Anders Lauridsen. 1977, maskinarb. Jakob Dragsdal. 1978, lærer Brian Pinnerup Sørensen.

37, Hvingelvej 2

Aflagt jernbanearreal og vogterhus. 1977, DSB til pens. overbaneform. Arne Staghøj. 1984, Majbritt Rhiger Holmene Bentsen og Thomas Bentsen.

Halby

1a (m.fl.), Præstegården, J. C. Christensensvej 20

Udfra kirkehistorien tør det forudsættes, at et bosted med tilhørende landbrug, til bolig og underhold for præsten, har eksisteret lige så længe som kirken, om ikke længe før. Og at den præstegård altid har været den samme, på dette velbeliggende sted lige ved kirken.

Selv har præsten, ved sin avlskarls og andre tjenestefolks hjælp, skullet forestå præstegårdens drift til langt frem mod vor tid, formentlig indtil for godt et hundrede år siden. Så vidt vides var den første forpagter Mads Lund Pedersen, som muligvis er tiltrådt omkring den tid, da pastor Molbech tiltrådte kaldet (1868). Mads Lund fortsatte til efter Molbechs afsked (1895), men før 1900 blev han afløst af sønnen Peder Chr. Peder-

sen (Lund), som muligt kun har haft én forpagtningsperiode (8 år), idet han 1907 købte gården Sirsbækklund.

Den følgende var Esper Jensen, fra Stadil, til 1924. Eftermanden, Jacob Nisgaard, var som de to første forpagtere, født i Hee; han vedblev med forpagtningen til sin død i 1953. Den følgende forpagter, Kr. Vang Pedersen, blev den sidste. Med udløbet af sin 2. forpagtningsperiode kunne han tænke sig at købe præstegårdslandbruget, såfremt betingelser herfor kunne imødekommes.

En sådan handel var betinget af, at først menighedsråd, Hee og No i forening, efter indbyrdes drøftelse ville samtykke heri, og dernæst og ikke mindre vigtigt, at kirkeministeriet efter ansøgning ville give tilladelse til afhændelse. Efter nogen tid svarede alle parter ja hertil. Salgsbetingelserne var vel bundne, men for køber næppe ufordelagtige. Handel om og overdragelse af præstegårdslandbruget til Kr. Vang Pedersen kom i stand, ved skøde af 1970.

1aa,1ab, Præsteboligen, J. C. Christensensvej 16

1971, Kr. Vang Pedersen til Hee-No Præsteembede v/ Hee-No menighedsråd.

Præstegården var fra gammel tid en stor gård; ved en lang række frasalg i ny tid – alfabetets bogstaver slog ikke for godt til til udstykningerne – er den dog blevet stærkt reduceret. Således fik efter 1919-loven en hel del indeklemte husmandsbrug tillægsjord på rimelige vilkår fra Præstegården. – Efter 1688-matriklen havde Præstegården ca. 18 tdr. hartkorn, tre gange større end en jævnt stor bondegård. Af Præstegårdens hartkorn var ca. 2 tønder henlagt under latinskolen i Ringkøbing, og, da denne nedlagdes, under Ribe lærde Skole (latinskole). Matriklen har den anmærkning, at sidstanførte jord – mark og eng – »ey fra Prestegaarden kand udvises« og sidenhen tillægges dette forhold sognepræstens uvilighed. Skatte- eller afgiftsnægtelse måske. Siden hen er beliggenheden klar nok; jorden er tilhørende ejendommen

1b (Tovig), m.fl., Møllebakken, Voldbjergvej 25

Ved 1840 står Ribe lærde skole som ejer, sognepræst Gad som bruger. 1847 får Niels Pedersen tinglæst fæstebrev på jorden, der her anføres som udstykket fra Præstegården. Niels Pedersen har nok allerede boet her en tid, da det anmærkes, at han har pantsat bygningerne (som måtte være hans egne) på denne lejevold. 1892, skøde til Mette Kirstine Niel-

sen, der straks overdrager til John Albert Nielsen, søn af Niels Pedersen. 1911, Jens Lauridsen. 1918, Jens Chr. Jensen; samme år, Chr. Hansen Lauridsen. 1929, Lars Torlev Olesen og 1936 nuv. ejer Hans Markus Gjelstrup.

Der er imidlertid i tidens løb flere småejendomme sammenlagt, dels indbyrdes, dels endelig med ovenomtalte. De pågældende ejendommers jorder er matrikuleret under Sønderby.

31d. 1837 udstykket og tilskødet Peder Sørensen. 1858, aftægt til Ane Kirstine Sørensen, og samtidig skøde til Christiane Pedersen. 1883, vielsesattest som adkomst for hendes mand Ole Larsen (Blesberg). 1888, Søren Peder Frederiksen; denne har allerede en halv snes år siddet ved en naboejendom:

30d, 1849 skøde til Ole Nielsen; om her er eller straks sker bebyggelse, ses ikke. 1861 bliver Ole Nielsen ved giftermål ejer af et andet sted; dettes forhistorie ligger noget forud.

32, godt 1 td. hartkorn, er sammenkøbt før matrikelsnumrenes tid (siden støder vi på udstykninger af mnr. 32 langt fra Halby-Sønderby byer). – Forhistorien: 1801, Niels Iversen tilskødes 2 agre samt en eng »i Hee« (sælger bor i Sønderby). 1810, samme 1 parcel (sælger bor do. sted) + »1 sted i Hee« + 1 sted i Sønderby. En væsentlig part af det købte var formentlig hede. 1834 sælger Niels Iversen sit sammenkøbte sted til Chr. Iversen. 1840, Jens Larsen Høj, siden Gregers Christensen. 1849, førnævnte Ole Nielsen. 1877, do. Søren Peder Frederiksen. 1908, Ole Chr. Frederiksen, vel en søn. 1913, Mogens Chr. Jakobsen, og fra 1918 og fremefter Chr. H. Lauridsen, Lars Torlev Olesen og Hans M. Gjelstrup, som anført for mnr. 1b.

1c

1873, J. Holger Olaf Gustav Molbech, søn af sognepræsten. En landejendom, hvis bygninger stod sydligt i nuværende Heebro Plantage; kålgårdsdiget (?) er stadig synligt. 1881, Pedersine Nielsen, ikke Molbechs enke, men Jens Christensens, i nuværende Sanddal gård. 1907 frastykkedes ejendommen parcellen 1h, til $\frac{1}{3}$ Sanddal og Heebro Plantage.

1e (m.fl.), Præstens Hede, øst for Sanddal Plantage

1891, plantør Simon Christian Jensen, Granlide, No, der tilplantede arealet, 54 tdr. land. 1926, arvingerne. 1938 tilskødet Anders Kjeldsen Aarup, Holmsland, og Knud Nielsen, Stadil. 1945, ½ skøde til Jørgen Asmussen og N. N. Skytte, Ringkøbing. 1959, A. Kjeldsen Aarups arvinger ¼ skøde til øvrige ejere. 1962, N. J. Nielsen, Preben Asmussen og N. Skytte, hver ⅓ skøde. 1978, Dorthe Asmussen på Preben Asmusens andel. 1985, ⅓ skøde til Herluf P. Kallesøe.

1v (m.fl.), husmandsbrug, Voldbjergvej 16

1922, fra Præstegården til Kjeld Jensen. 1958, Henry Christensen, der tog supplerende arbejde uden for bedriften. 1985, John Lembcke Pedersen.

1x, husmandsbrug, Voldbjergvej 14

1922, fra Præstegården til Karl Chr. Jensen. 1929, Anders Oxfeldt. 1966, enkefru Anna Ester Oxfeldt til søn Jens Christian Oxfeldt, nu en årrække traktorfører, Heager Maskinstation.

2. Godt 1 td. hartkorn, fra 1680'erne og fremefter tilhørende Præstegården (udover dennes anførte htk.). Omkring 1840 havde præstesønnen Theodor Høyer jorden i fæste; da denne samtidig ejede Sønderbygård, var mnr. 2 endnu næppe bebygget. 1866, skøde til fæsteren, forriges søn Jens Bonne Høyer.

2a m.fl.

1891-94, skødet til Niels Peter Jeppesen. 1897, Thomas Christiansen. 1900, Chr. Jensen. Samme år, Anders Pedersen. 1906, enken Else Christensen til slagter Henrik Nielsen. 1921, vognmand Henrik Hansen Petersen. 1931, Mads Brydsø Madsen. 1944, Valdemar Kjærgaard Christensen. 1946, Jens Vestergaard. 1947, arvingerne til Jens Mortensen. 1961, kommunen (jorden tilgrænsende skolen).

2b (m.fl.), Agersbækvej 8

1885, Christen Pedersen; »parcellen bebygget«. 1891, Thomas Christiansen. 1893, Chr. Pedersen. 1897, Niels Jensen Christensen (tidl. Gl. Gård, No). 1906, brodersøn Christen Nygaard. 1915, Poul Christian Poulsen. 1940, søn Oskar Stensig Poulsen. 1961, fra Magnus Jensen til Harry Jacobsen. 1984, Tage Høj Kristiansen.

3 (m.fl.), Halby skole, J. C. Christensensvej 24

Degnebolet, som synes udlagt af Kronens jord, hvori i 1680'erne sidder degn og skoleholder Oluf Andersen; og efter ham eftermændene, som anført i afsnittet Skolen. Selv om grev Rantzau i fundatsen 1741 bygger til skolehuset her, og var såkaldt skolepatron, ses på intet tidspunkt bostedet (skolen) her at have tilhørt Voldbjerg. Hvorvidt det formelt var selvejende eller det offentliges, er et åbent spørgsmål. Amtets skolemyn- dighed har vel stået for forvaltningen, indtil sognekommunen dannedes og overtog. Efter at en ny skole var opført i Kirkebyen, solgte kommu- nen 1901 Halby skole til Ole Lauridsen. 1928, enken Mette Marie Lau- ridsen, der 1940 solgte til Aage Johan Jensen, der er fra No.

3c (m.fl.), Lilkjærvej 5

1935, Niels Mortensen, til nyopførelse af et husmandsbrug; i 1946, mere jord tilkøbt. 1984, enkefru Olga Mortensen til Henry Slots.

4. 1625 tilhørende Voldbjerg, fæster Niels Graversen, og endnu i 1660'erne. 1680'erne, Peder Nielsen Nørgaard. 1716, Torben Mikkelsen. 1770, Mikkil Brink. 1793 køber Chr. Christensen, skrædder, bostedet, der har godt en tønde hartkorn, for 140 rdl. 1829, fra skolelæ- rer Nicolaj Jacobsen til Niels Pedersen, der ejer gården mnr. 9, under hvilken sønnen Niels Nielsen 1858 lægger mnr. 4.

5. Har muligvis tilhørt Kronen; før 1650 Voldbjergs. 1660'erne er fæste- ren Anders Christensen. 1680'erne, Hans Andersen. 1716, Mikkil og Poul Andersen; htk. 6,4,3,0. 1770 er gården delt i to, med lige hartkorn. Den ene halvgård har i fæste Mikkil Pedersen, Voldbjerg mølle; han køber sin part 1793, og sælger samtidig til den nye møller J. H. Frich, der efter nogle år har udstykket gårdsparten helt. Den anden halvgård fæster 1770 Knud Poulsen. 1787 er fæsteren Jens Christensen Toft, der bliver selvejer 1793, med forøget hartkorn, og siden køber han mere. 1813, søn Christen Jensen Toft. 1835, Eskild Jensen, der udpar- cellerer gården.

5a (m.fl.), J. C. Christensensvej 22

1845, Peder Chr. Andersen. 1857, Christian Peder Pedersen. 1867, sko- lelærer Peder Chr. Pedersen. 1893, Chr. Madsen Vestergaard. 1904, Chr. Jens Christiansen Harboe. 1908, Jens Jepsen Lystbæk. 1910, enken Kirsten Christensen. 1918, Hans Jensen Rabjerg. 1923, Chr. Jørgensen.

1932, Imanuel Jørgensen. 1971, Laurits Noesgaard, 5a.

5b (m.fl.)

1845, Ole Thomsen, Hundesvang, siden Mads Hansen. 1856, Niels Andersen. 1886, Chr. Toft Eskildsen. 1898, hans enke, Marie Knudsen. 1899, Peder Storgaard Toft. 1903, Hans Olivarius Hansen. 1906, Jens Christensen. 1915, Eskild Toft, der lagde bostedet under Nygård.

5c (m.fl.), Stakkemose, Holstebrovej 112

1849, Jens Eskildsen. 1855, Anders Jensen Nøderup. 1861, Niels Chr. Simonsen. 1867, enken Pedersine Jensdatter; s.d. vielsesattest som adkomst for hendes anden mand Anders Chr. Madsen. 1888, Lars Nielsen. 1889, Laurids Hansen; s.d. handelen gået tilbage. 11. december s.å., Thomas Olesen. 1891, Jens Poulsen. 1893, Lars Sørensen. 1894, Simon Christensen. 1905, enken Ane Marie Christensen til Niels Dahl Christiansen. 1912, Otto Larsen. 1918, Lars Sørensen Larsen. 1923, Hans Chr. Nielsen. 1930, Jens Lauridsen. 1946, Søren M. Jensen og 1978 søn Villy Jensen.

5l, Foldagervej 7

1927, fra Chr. Christensen til Svend Pedersen. 1934, Jens Vestergaard. 1936, Niels P. Jensen. 1941, Aage Sigfred Jensen Vind. 1951, Andreas Nielsen. 1953, Ludvig Bertelsen Nissen. 1958, Svend Høyer Holgersen.

Et bol, der ca. 1660-80 ses tilhørende Nykøbing Falster hospital (via Kronen), og udfæstet til degnen Oluf Andersen. 1680'erne, Peder Nielsen Bro; nu er hartkornet sat ned fra 3 tønder til td. 1,3,2,1. Sidenhen har bolet været under Vennergård, frem til ca. 1762, med fæsterne først Peder Christensen Lybæk og så søn Peder Pedersen Lybæk; disse var ellers efter hinanden fæstere af mnr. 11 (nuv. Nygård).

Bolet er derefter muligvis delt: én del til gården mnr. 15, der sent i 1700-tallet synes sammenstykket – og én til et brug på knap 1 tønde hartkorn, *mnr.* 6, hvori 1787 sad Chr. Andersen Nysogn, 35 og ugift; før 1793 var han selvejer. 1832, søn Ole Christensen Nysogn. Omkr. 1842, Niels Andersen. 1856, skolelærer P. Chr. Pedersen, af hvem kommunen købte 1892, og 1901 solgte bruget (jorden) sammen med skolen.

7 (m.fl.), et bol. 1660'erne Voldbjergs, fæster Niels Pedersen. I 1680'erne og endnu 1716, Laurids Jensen Sørup; htk. 0,7,3,2. I tiden op til frigørel-

sen hedder fæsteren Peder Christensen. 1793 køber Peder Jensen bolet. 1835, Jens Ibsen. 1842, enken Ane Pedersdatter, nu gift med Jens Christensen. 1898, Anders Pedersen, der lægger bolet til sin gård, mnr. 9, Vejomgård.

7e (m.fl.), Holstebrovej 110

1885, ledvogter Simon Jensen. 1899, tømrer N. P. Jeppesen. 1905, Ane Oline Christensen. 1910, Mads Lund Pedersen. 1920, Chr. Lindsprog. 1922, Andreas Madsen. 1948, enkefru Laura Kirstine Madsen til børstenbinder Henry Klausen. 1959, arbm. Villy Bernhard Graversen.

8 (m.fl.), et gadehus, fæstet af Chr. Sørensen. Siden sammenlagt med 6 skp. htk. kirkejord. 1787, Chr. Danielsen, 56 år, har nok været her længe, og sælger 1802 til sin bror Anders Danielsen. Chr. Danielsens søn Chr. Christensen følger efter, og 1844 hans søn Jens Christensen. 1881, Jens Borum Villumsen. 1893, Chr. Pedersen; samme år Thomas Christiansen og året efter Jens Christian Eriksen. 1898 af Chr. Madsen Vestergaard tilkøbt 5a. Og derfra 1911 tilkøbt 9, Vejomgård.

8i, 9f, Holstebrovej 108

1920, fra Niels Christensen til Laust Madsen. 1922, Marie Birgitte Jensen. 1930, Johannes Jensen. 1946, Carl Nielsen. 1947, enkefru Marie Stengaard. 1950, Ole Chr. Olesen. 1966, enkefru Karen Olesen til Peder Sigvald Pedersen. Nu Ole, Jytte og Susanne Pedersen.

9 (m.fl.), Vejomgård, J. C. Christensensvej 17

Landgildeydelsen synes at godtgøre, at Kronen har haft ejendomsret i gården. 1629 ejes denne af adelsmanden Tønne Friis. Fæsteren Jens Knudsen er her endnu i 1660'erne, da gården tilhører Voldbjerg, med htk. td. 6,2,2,0 $\frac{1}{4}$. I 1680'erne er fæsteren Jens Andersen; htk. nedsat til td. 4,6,3,1, og det forbliver uændret til omboniteringen 1844. 1716, fæster Christen Jensen. 1770, Peder Christensen. 1780'erne, Lars Larsen, selvejer 1793, er her med familie til efter 1801. Næste mand Niels Hansen, der 1816 sælger til Niels Pedersen. 1855, søn Niels Nielsen. 1895, Anders Pedersen, fra Poller i Ny Sogn. 1926, brodersøn Peder Hansen Pedersen. 1971, Kristen Okkels Madsen, fra Vejrgård.

9b (m.fl.), Agersbækvej 13

1900, Thomas Christiansen. 1904, Ole Holm Nielsen. 1913, Chr. Jensen

Rabjerg. 1916, Christen Oxfeldt. 1925, Niels Hedegaard Nielsen. 1942, enken Ane Johanne, f. Mikkelsen, til Poul Emil Nielsen. 1943, Niels Chr. Sørensen. 1944, Aage Chr. Jacobsen. 1948, Jeppe Nielsen, der tillagde sin fra 1934 ejede og beboede ejendom, *mnr. 13c, d, m.fl.* (1902 Anders Lauridsen Tang. 1917, Mads Pedersen). – 1973, den samlede ejendom af arvingerne overdraget slagtermester Poul Knudsen. 1982, ridelærer Ib Knudsen til tømrerm. Kaj Smedegaard.

9c (m.fl.). 1896, Peder Nielsen. 1900, Niels Nielsen, Thurø. 1902, Søren Chr. Poulsen. 1904, enken Kirstine Christensen. 1908, Hans Peder Madsen. 1912, Jens Peder Jacobsen. – Ejendommen udparcelleret og nedlagt omkr. 1916.

10. Muligvis den lille gård, hvori i 1660'erne sidder Jens og Thomas Jensen, ejere af bondeskylden, 2 tdr. hartkorn, medens Voldbjerg fra Kronen netop har overtaget en herlighedsret på godt 2 skp. htk. 1680'erne, Jens Jensen, ene mand; nu ejes imidlertid bondeskylden af Holmslandfolk, Laurids Christensen og Chr. Therkildsen. 1683 er ejendomsretten tilgået præsten i Hee; fæster Svend Christensen. Der høres nu intet om gården i 100 år. Anders Nielsen Nørgaard, født i Øster Nørgård 1721, gifter sig 60 år gl. Han kan have været selvejer i mindst en menneskealder; det er som sådan, han træder frem 1793, da de fleste sognefæller fra at være fæstere nu bliver selvejere. 1801, enken Ane Marie Nielsdatter; sønnen Niels Andersen, 18 år, overtager vist snart gården. Ca. 1840, søn Anders Nielsen, der 1849 sælger til Jens Eskildsen, som udstykker gården, hvis hovedparcel 1858 lægges under gården *mnr. 16*.

10 c (m.fl.), Lilkjærvej 1

1854, Jens Pedersen, kaldet Jens Husar, der 1840 fra købmand Jens Harpøth i Ringkøbing ved gavebrev var overdraget en eng, *mnr. 22*. 1868, Carl Christian Jensen. 1870, Jens Madsen Kjærgaard. 1885, Jens Christian Jensen, der 1908 tog efternavnet Kjærgaard. 1916, Hans Mogensen Hansen. 1919, søn Hans Olivarius Hansen. 1932, Laurids Pedersen, gift med datteren Dorthea. 1948, Jens Mortensen. 1977, arvingerne til Ole Jeppesen. 1983, entreprenør Henning Jensen.

10 n (m.fl.), Lilkjærvej 10

1947, fire parceller tilskødet Preben Slots, til en landejendom, hvis areal ved tilkøb 1948-71 forøgedes med andre 13 parceller. Sideløbende er der gennem en årrække drevet maskinstationsvirksomhed.

11a (m.fl.), Nygård, Agersbækvej 10

1625 ejer Kronen herligheden, manden i gården, Knud Christensen, ejer selv bondeskylden. 1636 er han afløst af Niels Knudsen og Chr. Andersen. Landgilden er 8 skilling vognpenge, 6 albo leding og setgærd, 6 skilling kopenge, 1 pund smør, 1 svin og 4 hestes gæsteri.⁵¹⁾ 1662 er de to mænd her stadig; herligheden er nu tilgået Voldbjerg. 1664, Christen Christensen. 1680'erne, Peder Jensen Lem; ved den tid får Voldbjerg fuld ejendomsret. Eftermanden Bertel Andersen er 1716 afløst af Peder Christensen Lybæk. Hartkornet er 1688-1844: td. 4,1,1,0. Omkring 1760 ses sønnen Peder Pedersen Lybæk tiltrådt; ved sin død 1780 følger søn Peder Pedersen efter. 1812, svigersøn Thule Knudsen, fra Holmsland. Denne flyttede – ifølge Storgaard Pedesen 1817 eller -27 – gården ud fra bylaget til sin nuværende plads på udmarken. Tulli (hans kaldenavn) havde købt gården for 800 rigsdaler »(der) betales således: 400 rdl. betales til min svigersøn Chr. Christensen, Halby, og de 400 rdl. til min datter Mette Pedersdatter.« Tullis kone hed Elisabeth; svogeren Chr. Christensen købte nævnte år (1812) gården mnr. 33 af Thulli, som på sin side, da han 1835 afstod Nygård, købte en mindre ejendom på Møllebakken. Køberen af Nygård 1835 hed Laust Madsen, som 1839 solgte til Mathias Christensen. Denne var gårdmand på Voldbjerg Vestermark; Nygård udfæstede han til Anders Tang, hidtil møller i Voldbjerg mølle. Anders Tang var svigerfader til såvel Laust Madsen som Mathias Christensen. 1855 købte Anders Tangs søn Laurids Tang Nygård.

Da Laurids Tang døde, var børnene mindreårige. Gården blev solgt ved auktion i juni 1865, til skolelæreren i Halby, P. Chr. Pedersen, men samme år i december videresolgt til Christen Toft Eskildsen, fra Stadil. 1898, fra enken Marie Knudsen Vestergaard til sønnen Eskild Toft, der havde haft gården i forpagtning 7 år. 1937, dennes søn Gunnar Toft. 1969, som 4. generation, sønnen Eskild Toft.

11b (m.fl.), Foldagervej 4

1858, Søren Pedersen Lildkjær. 1868, Peder Olesen. 1889, enken Ane Margrethe Nielsen. 1898, Johs. Jensen. 1926, Chr. Christensen (Bratbjerg). 1952, Hagbart Andersen, født i Vesterkjær.

116, Foldagervej 5, aflagt banearial m. vogterhus

1960, fra DSB til Sigfred Pedersen. Nu fru Lydia Pedersen.

12a (m.fl.), J. C. Christensensvej 30

1636, Kronen ejer herligheden; bondeskyldens ejer er Christen Pedersen, *Ved Led.*⁵²⁾ 1660'erne, Voldbjerg ejer herligheden, af htk. 0,0,3,1½; bondeskylden, 2 tdr. htk., ejer Peder Jensen, *Ved Led.* 1680, enken. 1683, Voldbjerg eneejer, fæster Villads Knudsen; hartkornet er sat ned; 0,7,0,2 + kirkejord 0,3,1,2. 1716, Chr. Christensen Ræv (?). 1770, Jens Madsen. 1793, søn Jens Jensen. 1826, dennes søn af samme navn. 1869, Chr. Thomsen Bredemærsk. 1875, Søren Pedersen. 1893, Peder Pedersen. 1902, arving Peder Johan Pedersen Søndergaard. 1905, Jens Peder Christiansen. 1933, Karl Andreas Sahl. 1963, Peder Sand Kolby. 1970, bogholder Henning Vagner Christiansen, 12a. 1975, rørlægger Knud Henning Pedersen. Nu maskinarb. Henning With Pedersen.

13 a (m.fl.), Halbygård, J. C. Christensensvej 32

Kronen eller Kirken må have haft ejendomsret i gården, da der hæfter gæsteriydelse på denne. Knud Christensen, der 1655 har kirkeenge i fæste, sidder en halv snes år senere i gården, der nu hører under Voldbjerg; en øde boligs jord er også i fæste, i alt ca. 6 tdr. hartkorn. 1680'erne, Laurids Jensen. 1716, Jens Christensen Lybæk. 1770, Jep Jensen, hvis søn Christen Jensen 1793 køber gården. 1817, søn Chr. Christensen, der til overtagelsen låner 240 rdl. rede sølv af sine søstre Kiersten, Johanne og Marine Christensdøtre, som skal nyde ophold i gården. 1845, svigersøn Chr. Pedersen; i den aftægtskontrakt, som nu oprettes, anmærkes, at gården ikke må udparcelleres, så længe aftægtsfolkene lever. Gården har nu 7½ td. hartkorn. 1873, enken Ane Kirstine Christensen til søn Chr. Christensen. Denne blev siden kunstmaler, malede således kirken og landskab i sit fødesogn, hvis ungdoms uddannelse betænkes i et legat. – 1884, Gravers Kjær Nielsen. 1907, Laurids Nielsen. 1911, Ole Chr. Mortensen, efter hvis død skifteretten 1934 solgte gården til Ingvar Jensen og søn Kr. Kirkegaard Jensen. 1939, Ingvar Jensens andel til søn Ejnar Kirkegaard Jensen. 1944, Kr. Kirkegaard Jensen eneejer. 1955, uddeler Knud Madsen, Nr. Nebel. 1984, Kr. Okkels Madsen.

13i, J. C. Christensensvej 19

1916, Anders Lauridsen Tang. 1917, Laurids Nielsen. 1926, Jens Chr. Nielsen Kielsholm. 1927, Hee kommune. 1970, arb.md. Leif Graversen.

13o (m.fl.)

1954, Kr. Kirkegaard Jensen til restauratør August Andersen, Ringkøbing, og rutebilejer Sven Nielsen, Vejle. 1961, godsejer E. W. Grevenkop Castenskiold, St. Frederikslund, som i de følgende år tilkøber en række tilgrænsende parceller – i alt et hedeareal (nu beplantet) på ca. 100 tdr. land, beliggende Kragelund Hede-Langfuld Bjerger. 1972 solgt til Vest Stadil Fjord CRE-CA A/s, Slagelse.

13r, Agersbækvej 11

1955, Jeppe Nielsen til Kr. K. Jensen. 1975, Marie B. Andersen.

14a

1609, kronfæster Maren Jørgens. 1623, Iver Christensen. 1633, Abelone Sørensdatte, der er fæster endnu i 1660'erne, da gården hører under Voldbjerg, med 4 tdr. htk. 1680'erne, Jens Jensen, og endnu 1716, hvis det ikke er en søn. 1770, Peder Christensen Agersbæk, der med et tillagt bol har øget hartkornet ½ tønde. 1787, Jens Christensen, vist en svigersøn, der køber gården 1793. 1801 er Jens Christensen og Mette Pedersdatte borte. I gården sidder nu Morten Jepsen, 33 og født i Halbygård – og nu åbenbart gift med formandens enke efter 2. ægteskab, Gertrud Mogens- eller Mouridsdatte. 3 døtre af formandens 1. ægteskab er i hjemmet, og desuden bl.a. Jens Christensens moder Anna Christensdatte, 80 år gammel. Omkr. 1827, Anders Christensen, svigersøn af Morten Jepsen og hustru. Gertrud blev enke og er 1834 gift med svogeren Knud Jepsen, skolelærer i No, men boende i gården. 1836, Anders Poulsen. 1849, søn Iver Andersen. 1878, enken Christiane Jacobsen. 1884, Lyder Nielsen, der lægger gården (hovedparcellen) til sin iboende gård Sirsbækklund, mnr. 21a.

14c (m.fl.), Holstebrovej 97

1911, Anders Christensen. 1918, Chr. Pedersen. 1926, Jens Peder Asmussen. 1930, Svend Pedersen; s.å. Georg Grønborg. 1936, Poulina Marie Vium. 1946, Ejnar Jensen. 1947, Kristian Aarup. 1948, Aage Mortensen; samme år Bertel Mortensen. 1958, søn Chr. Emil Mortensen til Thue Søgaard Thuesen. 1966, salgschauffør Karl Aage Bro. 1969, lærer Erland Østergaard Sørensen. 1971, faglærer Niels Peder Nielsen. 1977, pastor Erich Jessen. 1980, direktør Per Krogsgaard.

15a (m.fl.)

Formentlig et bol tilhørende Voldbjerg, i 1660'erne udfæstet til Peder Nielsen. 1680'erne, Mikkel Christensen. 1770, Lars Jensen, med ca. 2 tdr. hartkorn, og fra 1780'erne Jesper Pedesen, med en gård på godt 5 tdr. htk. Sammenhængen er uklar. Dog er der tilgået sidstnævnte kirkejord, og der er andet hartkorn i landsbyen, som det ikke ses, at andre disponerer over. Jesper bliver selvejer. Ved 1810 efterfølges han af søn Peder Jespersen, der omkr. 1840 sælger til Chr. Nielsen. 1849, Anders Nielsen. 1866, Claus Nielsen. 1870, Chr. Olesen. 1872, Niels Andersen. 1902, fra enken Mette Jensen til datter Mariane Andersen. 1905, adkomst for hendes mand Hans Sørensen Hansen. 1916, Ole Mortensen, der lægger gården (hovedparcellen) til Halbygård.

15b (m.fl.), J. C. Christensensvej 34

1844, Peder Nielsen Oxfeldt. 1865, enken Ellen Cathrine Pedersdatter, gift med Jens Jensen. 1866, Chr. Jonassen. 1875, Ane Kirstine Jensen. 1884, Chr. Jensen (Skuldbøl). 1890, Mads Olesen, men handelen blev ophævet, Chr. Jensen sælger straks til Laurids Chr. Pedersen. 1898, Mads Lund Pedersen. 1910, Jens Nielsen. 1934, Laurids Hounisen. 1955, Henry Jensen.

16a (m.fl.), J. C. Christensensvej 26

1609 Kronens (som andet krongods på egnen under Bøvling len), fæster Chr. Pedersen, der nævnes som sådan i 50 år. Tilnavnet, eller »adressen«, Ved Fjorden, stemmer ikke godt med ovennævnte matrikelnr., men dels kunne Fjord-navnet være »slæbt med« fra tidligere tilhør, dels synes hartkornet, ca. 6½ td., ikke at kunne placeres andetsteds.

I 1660'erne er gården Voldbjergs og fæsteren Anna Pederskone. Omkring 1680, Jens Christensens Fjords enke, og fra 1683 Niels Christensen Holm. 1716, Niels Christensen Lybæk, formentlig samme mand. 1770, Chr. Jensen Holm. Størsteparten af hartkornet er bonde-skyld, men 1793 har Voldbjerg i hvert fald den fulde ejendomsret til gården, som købes af Christens bror Niels Jensen Holm. Omkr. 1820, Ole Jensen Holm. 1853, Niels Olesen. 1882, enken Sophie Christensen. 1891, søn Ole Holm Nielsen. 1903, Chr. Jacobsen, der antog navnet Nisgaard. 1924, Jens Mortensen. 1945, Knud Enggrob. 1948, Ottar Christensen, og 1958, nuv. ejer Sigurd Esager.

16n, Lilkjærvej 3

1965, Niels Mortensen til Jens Lyngklip.

I 1660 købte Otto Krag til Voldbjerg Kronens tilbageværende ejendom i Hee (og No) sogn (bortset fra enge, som siden hen kom til Voldbjerg). Skødet blev først udstedt 1667, til Otto Krags enke, Anne Rosenkrands.

Blandt krongodset anføres 4 gadehuse i Halby, hvoraf de 3 »på berg«, fæstet af kvinder. 1683 anføres i Halby 6 »hustofter«, huse med lidt jord til. Og i Voldbjergs jordebog 1716 fire gadehuse på *Brink*, tydeligvis de forstanførte. »Bjerget« er blevet til Brink(en), et mere dækkende navn for området dér, med den høje, lette jord. De fire huse vedblev vist som bosteder, foreløbig til bondefrigørelsens tid. Der er nogen afvigelse i de løbende hartkornsangivelser; en sammenhæng i fæsterskifte og i slægtsfølge synes ikke mulig. Det var fattigfolks lod og vilkår at bebo gadehusene, af hvis lille jordlod alene ingen kunne leve.

To af Brinkens gadehuse forsvinder ved overgangen til selveje ud af synskredsen. Af de resterende er formentlig det ene Nørgårdhus (se senere). Det andet er

17 (m.fl.), Brink, Holstebrovej 93

1740, Christen Jensen; hvorvidt han var født her, er uklart. 1793, sviger søn Mads Pedersen. 1834 enken Maren Christensdatter, gifter sig med Jens Andersen. 1841, Jens Jacobsen, der er smed. 1865, Niels Pedersen. 1867, Poul Pedersen. 1889, Gregers Nielsen (Sig). 1907, Jens Pedersen. 1917, Andreas Jensen. Andreas Jensen arbejdede som fyrbøder på Trekløver mejeri, da han blev dræbt ved en dampkedelekspllosion den 23. april 1919. Hans enke, Nelly Othelia, solgte samme år ejendommen til Chr. Stougaard Christensen. 1933, Anders Jansen Andersen. 1970, ingeniør Niels Rudolf Anderson, Dagnæs, Horsens.

Nørgård

I lovhævden 1474 gjordes også krav på »En Gaard, som Thomas iboer, som kaldis Nørgaard«, men Voldbjergs ejere fik ikke medhold, da ejendomsretten endelig blev afhjemlet i 1551. Det gjorde Kronen, som 1578 overdrager Nørgård til Timgård. 1625 ses Nørgård delt i to parter:

Vester Nørgård, fæster Laurids Nielsen. 1660'erne, Jens Thøgersen, fæster af herligheden, nu tilhørende Voldbjerg, og Peder Nielsen, som vist selv ejer bondeskylden. 1680'erne, Iver Lauridsen, ene mand; hart-

kornet er td. 2,6,0,2. 1716, Jens Christensen Lybæk, som samtidig sidder i Halbygård. 1770 bruges halve Vester Nørgård under gården Nørkjær, og vistnok siden faktisk lægges til Nørkjær. Den anden halvdel ÷ godt 1 skp. herlighedshartkorn, ejes af Jep Jensen i Halbygård og følger denne.

18a (m.fl.) Øster Nørgård, J. C. Christensensvej 28

1620 og endnu 1664, fæster Jens Andersen. 1680'erne, Jens Nielsen; hartkornet er 5 tønder. Først 1716 ses Ø. Nørgård af Timgård-adelen overdraget Voldbjerg. Fæster Niels Gregersen. 1770, Jens Nielsen. 1787, Chr. Gregersen, der køber gården og 1801 sælger til Anders Simonsen. 1836, søn Simon Andersen, der 1841 sælger til søkrigskommisær Søren Hansen Bagge, Rindum Kjærgård. Denne, som ved den tid optræder flere steder på ejendomsmarkedet, sælger året efter til Jens Andersen, der formentlig er Simons broder. 1859, enken Johanne Rasmusdatter, nu gift med Mogens Christensen. Han sælger 1873 Nørgård til Hee kommune, der derefter bruger gården i 30 år som fattiggård. Efter at denne 1903 var nedbrændt, solgte sognerådet samme år jord og brandtomt til Niels Chr. Iversen (Enggrob), der genopbyggede gården, som han 1907 solgte til konsejlspræsident J. C. Christensen, hvis søn Mads Christian Christensen derefter, ved skøde af 1911, ejede Nørgård, indtil 1949 sønnen Ernst Villiam Christensen overtog. 1984, efter Ernst Christensens død, fru Ane Bjerg Christensen.

18c, Nørgårdshus, Holstebrovej 95

Et af gadehusene på Brink(berg) har i 1680'erne som fæster Peder Dinesen. 1770, Poul Knudsen. 1786, svogeren Chr. Jepsen Aae. 1793 køber skrædder Daniel Christensen. Huset får intet nr. i 1844-matriklen; selv om sammenhængen brister, kan det godt være det 1770 nævnte Nørgårdshus, der kendes i dag. På dettes gavl står årstallet 1873. Navngivne ejere i nyere tid: 1904, Laurids Chr. Pedersen; s. år Otto Pedersen. 1928, fhv. gårdejer Peder Kristiansen, Brejning. 1930, Jens Møller Jensen. 1945, Sigfred Jensen. 1950, banearbejder Kristinus Martin Lysgaard. 1952, fhv. gårdejer Anders P. Rindom. 1967, maskinarbejder Hilmer Sørensen. 1969, ingeniør Per Mølbak Frederiksen, Stensballe, Horsens.

19a (m.fl.), Nørtoft, Holstebrovej 114

1664, Oluf Lauridsen i Toft, fæster; under Præstegården. 1680'erne, Cornet Arve Hansen. Omkring 1700, Knud Lauridsen. 1734, Thomas Poulsen, feldbereder, død 1756. Da er vel sønnen Poul Thomsen til-

trådt; først 1787 ses Nørtoft i fæste under Voldbjerg, htk. td. 2,1,1,2. 1803, Chr. Nielsen Bjerg, der 1825 sælger til Sidsel Lauridsdatter, Nøbjerg i No, hvis mand Chr. Iversen ved vielsesattest får adkomst 1833. 1852, Peder Bjerregaard Andersen. 1854, Jens Peder Hansen. 1855 får Nørtoft kgl. kro-bevilling. 1857, Mads Jeppesen. 1899, Niels Jensen. 1903, gæstgiver Mogens Chr. Knudsen, Ringkøbing, der solgte bevillingen til kroen, der nedlagdes 1914. Samme år Niels Hedegaard Nielsen. 1924, Julius Olesen og 1971, lærer Hans Christian Hansen.

Sirsbæk

Sirsbækgård

Kronen må have haft ejendomsret i gården, da der i landgilden indgår de typiske afløsningsafgifter for leding og gæsteri.

1620'erne: ejer Niels Glambæk til Svendsholm i Staby; fæstere er Peder Thygesen og Jens Madsen. I 1660'erne hører gården under Voldbjerg, med fæsterne Peder Pedersen og Oluf Lauridsen. Gårder er stor, i matriklerne 1664 og -88 sat til ca. 13½ td. hartkorn. 1680'erne, fæstere Eskild Nielsen, Niels Christensen og Esper Nielsen; sidstnævnte har desuden et kirkebol i fæste. 1716, Christen og Knud Eskesen (Eskildsen?) samt Chr. Larsen; denne sidste står særskilt for ⅓ af hartkornet; måske en deling af gården da var indledt. 1770 står tre fæstere med hver godt 4½ td. htk. Mnr. 20 og 21 får før selvejet hver forøget til ca. 5 tdr. htk.

20a (m.fl.), J. C. Christensensvej 25

1770, Ove Thomsen. 1778, Chr. Thomsen. 1787, Niels Jensen. 1793, Hans Nielsen, til efter 1807. Eftermanden Chr. Mogensen Guldager sælger 1832 til Chr. Jeremiassen. Af et skifte 1850 efter Elisabeth Gjødesdatter fremgår, at den afdøde var Chr. Jeremiassens fraskilte hustru, og at der var fem sønner, den ældste 26 år, samt en datter i ægteskabet. Gården blev 1845 udstykket i 3 parceller og solgt ved auktion. Hovedparcellen (20a m.fl. + bygninger) købte Peder Olesen. 1853, Thue Bendtsen. 1862, Jens Chr. Jørgensen. 1864, enken Ane Kirstine Jensen til Jacob Iversen. 1890, Chr. Jacobsen. 1904, Iver Hedegaard Andersen, der antog efternavnet Hedegaard. 1927, Peder Vestergaard Bjerg. 1958, Martin Vestergaard. 1982, Ole Andersen.

20b (m.fl.), J. C. Christensensvej 21

1845, Jens Chr. Jensen. 1851, Simon Andersen Damgaard. 1865, Johan Chr. Simonsen. 1868, Laurids Chr. Pedersen. 1890, Chr. Christensen. 1893, Chr. Peder Ditlevsen. 1913, svigersøn Mikkel Mikkelsen og 1953 Richard Thesbjerg.

20c. Parcel på under 1/2 td. htk. 1845 købt i fællig af køberne til 20a og b, solgt til Ole Jensen Holm. Parcellen anføres 1857 bebygget og ejet af Peder Nielsen Oxfeldt, og siden ejet af enkens anden mand Jens Jensen, og flere senere ejere. Nedlagt.

20e,f. 1871, Ole Pedersen. 1876, Hans Andreas Nielsen. 1908, Niels Nielsen. 1916, fra arvingerne Hans Andr. Nielsen og hustru Maren til Marius Mogensen. 1918, Charlotte Graversen, gift med Mads Chr. Jeppesen (1923). 1930, Ingvard Larsen. 1964, Richard Thesbjerg, og tillagt 20b.

20t, J. C. Christensensvej 23

1967, fra Richard Thesbjerg (bygn. ovenfor) til arkitekt J. M. Jespersen, Birkerød. 1978, arving Jette Jespersen, Charlottenlund. 1982, lektor Ivan Rasmussen, København. 1984, Lise Madsen og Henrik Kloster, Hvide Sande.

21a (m.fl.), Sirsbæklund, J. C. Christensensvej 36

1770, Eskild Christensen. 1778, Niels Christensen. 1780, enken Gunder Nielsdatter. 1787, Peder Jepsen. Omkr. 1823, søn Jeppe Pedersen, muligvis efterfulgt af søn Peder Jeppesen. 1860, Niels Iversen. 1862, Iver Andersen Bøsgaard. 1878, enken Christiane Jacobsen. 1880, Lyder Nielsen, der 1884 tilkøber 14a. 1896, Thyge Jensen, der antog navnet Krog. 1907, Peder Kr. Pedersen (Lund). 1945, Johs. Larsen Halkjær. 1985, Kaj Andersen.

21e (m.fl.), Foldagervej 2

1842, fæstebrev til Niels Pedersen på en kærlod og en hedelod. 1857, skøde til Iver Andersen Bøsgaard. 1862, mageskifte m. Niels Iversen (ovenfor). 1863, Ib Toft Andersen; samme år, Søren Chr. Poulsen. 1902, Niels Nielsen. 1906, Peder Elisa Enevoldsen. 1909, enken Christiane Iversen til Laurids Hansen. 1913, Niels Jensen. 1921, enken Ane Kirstine Jensen til Jens Holm Jensen. 1953, Jens Chr. Aaberg.

27a (m.fl.), Færgegården, Voldbjergvej 27

1770, Jens Hansen, der for alderens skyld kan have siddet i gården mindst 30 år. 1793 køber søn Jens Jensen gården – *en tredjepart af den oprindelige Sirsbækgård* – som han flytter til udmarken, sikkert efter udskiftningen af jordfællesskabet 1795-96. 1825, svigersøn Laurids Pedersen. 1856, søn Peder Lauridsen. 1897, søn Peder Pedersen. 1911, Jens Chr. Kjærgaard Bjerg. 1918, Jens Chr. Jensen. 1923, Anders Christensen og 1958, søn Jesper Bjerregaard Christensen, der har tilkøbt betydeligt.

Agersbæk

Har været en adelsejet hovedgård. Trap (V. udg., 1965): »– 1512 nævnes væbner Niels til Agersbæk, 1532 Spliid Bang, og 1538 synes Predbjørn Podebusk og Niels Ebbesen (Galt) at have haft andel i gården. Senere tilhørte den Albert Friis til Haraldskær (d. 1601), hvis datter jomfru Lisbeth Friis 1604 ejede Agersbæk, som hun 1625 forpagtede til sin svoger Truid Bryske til Langesø. 1627 solgte Tønne Friis den på sin afdøde mosters arvingers vegne til rigsråd Niels Krag (d. 1650), hvis svigersøn Hans Juul til Starupgård 1650 solgte den til sin svoger Otte Krag til Voldbjerg. Snart efter har den vist mistet sin frihed. 1688 (27. tdr. htk.) var den beboet af tre bønder og hørte under Voldbjerg.«

Skødet 1627 til Niels Krag blev efterfulgt af et bekræftet (endeligt) skøde 1630, hvori opregnes følgende gods: Agersbæk hovedgård, 3 afbyggere på gårdens mark, 1 gård i Sønderby, 2 gårde i Halby og en eng i Hee sogn.⁵⁴⁾ I skattemandtallet 1629 er en noget anderledes opregning af gods, udfæstet af Tønne Friis; her er medregnet Hundesvang (2 mænd) og Bratbjerg (2 mænd). Måske er noget fæstegods holdt uden for handelen om Agersbæk. 1633 solgte Lisbeth Friis 1 gård i Bratbjerg til Niels Krag – står der; noget små være forkert. Jomfruen var jo længst erklæret død.

Skødeteksten 1630 kan forstås sådan, at Agersbæks hovedgårdsjord allerede var opdelt og bebygget i de 3 fæstegårde, som kendes i senere tid. Fra matriklen 1664 kan de følges hver især.

22a (m.fl.), Agersbækevej 14

1664, fæster Jens Smed. 1680'erne, Jens Jensen. 1716, Jens Jensen Smeds enke Anne Christensdatter. 1770, Jens Jensen. 1773, Chr. Lauridsen.

1793, Peder Nielsen Skanderup, der 1798 sælger den halve gård til Peder Olesen, som videresælger til Søren Jepsen, som på sin side – så vidt ses – forud havde afkøbt P. N. Skanderup den anden halvgård. 1831, Søren Jepsens enke sælger til (eller gifter sig med) Jens Andersen. 1855, Chr. Andersen. 1867, Niels Iversen. 1905, Niels Jensen. 1918, Søren Jørgensen Bro, og 1948 Ib Sig.

22b, sted

1831, Peder Sørensen, søn af Søren Jepsen. 1867, enke Ane Jensdatter. 1868, Chr. Hansen. 1883, Jens Nielsen. 1885, Jens Peder Christensen. 1887, Jens Strandbygaard Andersen. 1892, Hans Christensen Sand. 1917, Niels Chr. Jensen, der lagde bostedet til sin gård, mnr. 23a.

22f, sted

1857, Knud Chr. Hansen. 1898, Frederik Poulsen. 1918, Enevold Peder Enevoldsen. 1919, Niels Christensen. 1936, Jeppe P. Brydsø Madsen. 1942, Jens Chr. Jensen. 1965 tilkøbt N. Chr. Jacobsens gård (nedenfor).

22g (m.fl.), Agersbækvej 16

1858, Chr. Mogensen. 1871, Knud Olesen. 1883, Chr. Peder Lauridsen. 1884, Niels Olesen. 1892, Andreas Knudsen. 1893, Jens Pedersen. 1918, Gravers Iversen; s.å. Svend Skrostrup Nielsen. 1920, Jørgen Jørgensen. 1926, Chr. Lauridsen. 1929, Magnus Lauridsen, og 1940, Niels Kr. Jacobsen.

22l, Hovervej, overfor Sommerland West

1945, N. Chr. Højbjerg til Thorvald Bøndergaard, der her i en årrække oparbejdede grus og sand; siden pelsfarm i udgravningen; nedlagt. 1974, søn Henry Bøndergaard, uddeler, Bækmarksbro.

22m (m.fl.), Agersbækvej 20

1914, Nikolaj Karl Nielsen. 1938, søn Adser Chr. H. Nielsen Kirkeby. 1972, Henry Verner Jensen.

22r (m.fl.), Birkekjærvej 1

1955, Landbrugsministeriet til Helge Aaberg, husmandsbrug. 1975, enkefru Laura Aaberg.

22s, sommerhus

1930, Kr. Kjærgaard til Arne Nielsen. 1979, fru Mary Nielsen til Gunnar Langballe.

22z, Agersbækvej 18

1969, Niels Chr. Jacobsen til chauffør Bent Højris Sørensen. (Bygningerne fra Jens Chr. Jensens ejendom, 22f, se foran).

23a (m.fl.), Agersbækvej 22

1664, fæster Gregers Jensen, og endnu i 1680'erne. 1716, Chr. Gregersen. 1770, Mogens Kjeldsen. 1793, Else Mogenskone; søn Chr. Mogenssen køber gården. 1828, søn Mogens Christensen. 1837, enken Sidsel Jensdatter, nu gift med Milter Andersen. 1868, Peder Pedersen. 1898, enken Karen Jørgensen til Niels Christian Jensen. 1947, svigersøn Aksel Nørgård Nørtoft. 1957, Chr. Søndergaard Pedersen, Villerslev. 1971, Jens Gylsen Buch.

23e,f, sted

1837, Milter Andersen. 1872, Peder Kr. Pedersen. 1901, Poul Chr. Poulsen. 1909, Cecilius Poulsen, der 1913 lagde ejendommen til Mosen (24d (nedenfor). Herfra udskilt:

23e, Agersbækvej 12

1972, Per Leonard Petersen og Lone Schleyer Gertz. 1985, Bent Kristiansen og Else Marie Sørensen.

24a (m.fl.), Agersbækvej 24

1664, fæster Jens Pedersen. 1680'erne, Poul Jensen, muligt efterfulgt af en søn Jens Pedersen. 1716, Chr. Jensen. 1770, Peder Christensen Degnbol. 1793, søn Chr. Pedersen. 1833, søn Anders Christensen. 1867, søn Chr. Andersen. 1898, søn Jens Agersbæk Christensen. 1911, Severin Madsen. 1912, P. Chr. Kjær Jensen. 1913, Magnus Kolby. 1919, brødrene Jens Jacobus Jensen og Bendix Magnus Jensen. 1949, Magnus Jensen eneejer. 1960, Aage Jacobsen. 1982, Jens Gylsen Buch.

24b (m.fl.) sted

1874, Peder Lauridsen (Færge) til Niels P. Jeppesen. 1886, Iver Lauridsen Tang. 1887, enken Kirsten Marie Pedersen. 1909 blev ejendommen tilkøbt Nygård.

24d (m.fl.), Lavmose (Mosen)

1858, Jens Chr. Jensen. 1885, enken Mette Jensen og søn Jens Vesterbæk Jensen. 1886, Gravers Nielsen. 1904, Peder Pedersen Overby. 1906, Søren Chr. Poulsen. 1907, Niels Jensen. 1910, enken Sidsel Marie Knudsen. 1913, Cecilius Poulsen. 1935, svigersøn Mads Sig Danielsen. 1945, Poul Stie Nielsen. 1947, Ejnar Jensen. 1948, Mads Gjedal. 1949, Arthur Byskov; s. år Harry Jacobsen. 1961, Svend Mortensen. Ejendommen nedlagt 1972, hovedparten af jorden tilkøbt af N. Chr. Jacobsen, Agersbækvej 16.

24h,k, sted

1886, Jens Nielsen. 1889, Niels Andersen. 1906, Johanne og Mette Andersen til Chr. Christensen. 1922 tilkøbt Nygård.

24q, Agersbæk Dambrug

1966, Aage Jacobsen til fiskemester Henning Jacobsen, skotøjshdl. Carl Borum og slagterm. Chr. Jensen på $\frac{3}{4}$ af 24q. 1967, Carl Borum til Chr. Jensen, på $\frac{1}{4}$. 1968, Henning Jacobsen til Chr. Jensen, på $\frac{1}{4}$. 1974, Aage Jacobsen og Chr. Jensen til fiskemester Gunnar Langballe Andersen på $\frac{1}{1}$, 24q.

1, 2, Hindø, Agersbækvej 28

Trap: »Hindø har vist tilhørt Bo Høg til Ørum, hvis sønnesøn Lage Christiensen Rød 1424 havde trætte med Ingeborg Vendelbo på Vosborg om bl.a. Hindø. Da Søgård i Nysogn 1604 tildømtes Mogens Juel m.fl., fulgte Hindø med denne. 1626 og 1634 boede Otte Kaas (d. 1647) på Hindø, som han senere solgte til Niels Krag, der lagde den – under Voldbjergs hovedgårdstakst.«

1624 pantsatte Otte Kaas for 450 rigsdaler Hingø, som han 1635 solgte til panthaveren Niels Krag. Indtil da hørte øen til Holmsland, og derefter til Hee sogn.⁵⁵⁾ – Hindøs htk. 1688: td. 9,2,2,2. 1678 og senere har Jens Lauridsen øen i fæste, efterfulgt af Jens Jensen. 1716, Morten Thuesen. 1770, Thue Christensen. 1793, selvejer Morten Thuesen; samt Valdemar Nørregaard, som vist nærmest er jordløs husmand. Morten Thuesen sælger i 1800 til Chr. Madsen, der, vistnok omkr. 1823, sælger til Chr. Graversen. 1849, Peder Chr. Christiansen, 1 samt (1858) 75b, en hedeparcel i Lyngmose i No. 1879, Christian Pedersen. 1897, Jens Chr. Jensen. 1902, Jeppe Eriksen. 1905, Jens Davidsen; s.år Hans Chr. Niel-

sen og ligeledes s.år Eiler Chr. Nielsen. 1907, Niels Henriksen, Ilkjær, Fåre. 1929, Jens Jensen og Ingvard Jensen, Ramme, samt Hartvig Jensen, Hover, mnr. 1 og 2. 1940, Jens Jensen sin $\frac{1}{3}$ til de 2 øvrige. Samme år, Erling Nielsen. 1947, Aage Pedersen, Grimstrup, Silkeborg. 1949, skovejer Axel Kyed, Odense. 1955, Svend Toft; s.år Anton Mogensen, Frederiks. 1958, Georg Birkelund Mogensen, Frederiks. 1962, skovfoged Aage Jensen, Løvstrup, Lem. 1969 (endeligt skøde 1971), fabrikanterne Ernst Bareuter, Herning, og Arne Bareuter, Hammerum, fru direktør Lilly Egsgaard Pedersen, Herning og driftsleder Bjarne Jensen, Lem, skøde på $\frac{4}{5}$ af mnr. 1 og 2; s.dato, ejerne nr. 1 og 2 til Lilly Egsgård Pedersen, $\frac{2}{5}$ af mnr. 1 og 2; s.år, Lilly Egsgård Pedersen eneejer. 1977, Erling Mortensen. 1982, $\frac{4}{5}$ Midtbank. 1984, Hans Kolby Hansen.

Sønderby

28a (m.fl.), Klaves, Voldbjergvej 35

Muligvis en udstykning fra Sønderbygård. 1801, Knud Nielsen, der 1834 sælger til svigersøn Mads Nielsen. 1864, søn Niels Madsen. 1904, Chr. Pedersen. 1907, købmand Niels Nielsen; s.år Andreas Andersen. 1908, købm. Mads Andersen Madsen. 1919, Gravers Iversen. 1921, Jørgen Pedersen. 1922, Niels Peder Jensen. 1925, Niels Oxfeldt. 1962, hans enke Albine Oxfeldt. 1968, murer Tage Nielsen. 1970, murerm. Thelle Bro. 1972, tømrersv. Christian Knudsen.

28l (m.fl.), Foldagervej 3

1880, Gravers Jensen. 1905, enken Ellen Kathrine Andersen. 1906, Laurids Hansen. 1913, Andreas Knudsen. 1914, Ole Chr. Olesen og 1950 svigersøn Jørgen Nikolaj Jensen.

29. Udstykning fra 33 (nu Kirsten Jepsen). Just Jensen bebygger stedet og sælger det 1806 til Jens Jensen Voldsted, der 1808 sælger til Gravers Iversen. 1847, søn Niels Graversen. 1854, Anders Chr. Madsen Brølling. 1873 tilkøbt 39a.

30a (m.fl.), Østbanevej 29

Kronen har nok haft part i gården, ifl. landgilden. 1650, fra Knud Sørensen til Tredie (Lem) til Niels Krag, Voldbjerg. 1660'erne, fæster Gravers Christensen. 1680'erne og endnu 1716, Chr. Graversen; htk. td. 6,2,0,0.

1770, Niels Jensen. 1787, Ove Thomsen. 1793, svigersøn Chr. Sørensen. 1828, dennes søn Ove Christian Christensen; ved 1845 sad hans enke Johanne Mortensdatter ved gården. 1853, søn Morten Ove Christian- sen. 1895, hans søn Jens Christian Mortensen; han mistede livet ved en arbejdsulykke. 1917, enken Laura Abelone Mortensen. 1936, sønnen Morten Ove Mortensen, der er 6. led af slægten i gården.

30b (m.fl.)

1849, Chr. Ove Christiansen. 1892, Hans Schmidt. 1893, igen Chr. Ove Christiansen. 1902, Niels Jensen (Sanddal). 1911, Christen Andersen. 1935, enken Maren Andersen, f. Christiansen, til søn Vilhelm Andersen. 1965, Hardy Christensen. 1970 tilkøbt Sandalkjær.

23s, Lilkjærvej 6

Bygningerne ovenfor. 1974, Egon Vagner til Niels Aarup Jensen, Per Aarup Jensen, Jens Aarup Jensen og Margrethe Aarup Jensen. Nu ingeniør Niels Aarup Jensen enejer.

30c (m.fl.), Birkkjærvej 3

1860, Chr. Andersen Bech. 1887, Chr. Pedersen. 1894, Peder Chr. Christensen. 1895, Chr. Nielsen. 1896, enken Kirsten Mikkelsen til Hans Peder Madsen. 1904, Chr. Peder Andersen, Østerkjær. 1909, søn Jens Andersen. 1910, Johs. Lauridsen. 1936, Svend Kristensen Borgens- gaard. 1942, Svend Kolby. 1947, Sigfred Hansen og 1975 Else Marie Høgh.

31a (m.fl.), Holstebrovej 94

Må have været den tredje (2 i Ejstrup) af Domkapitlets gårde i Hee. 1290. I kapitlets jordebog 1554 er anført en gård i Sønderby i Hee sogn; fæster er Jens Nielsen, hvis landgilde er 2 ørte rug, 2 ørte byg, 1 svin samt gæsteri. Kronen har derefter hævdet ejendomsretten til gården, som den 1578 overdrog Timgård. 1664 tilhører den Voldbjerg, fæster Knud Jen- sen; hartkornet er td. 7,3,0,0 og landgilden 2½ Riber ørte rug, 2½ Riber ørte byg, 1 svin og 1 rdl. gæsteri. 1680'erne, fæster Anders Christensen; htk. nedsat til td. 5,5,1,1. 1770, Søren Larsen. 1793 frikøbes gården for 400 rdl. af sønnen Sivert Sørensen, der 1797 får tilladelse til at udstykke gården. Ved auktion købte Hans Jensen (Skuldbøl) hovedparcellen, af hartkorn td. 3,0,3,2½, for 661 rdl. 1829, enken Ingeborg Andersdatter, der efter tilladelse 1837 yderligere udstykker. Sønnen Jens Hansen

Skuldbøl overtog den nye hovedparcel (gården 31a), med hartkorn td. 2,2,1,0¼, for 200 rdl. Han sælger imidlertid 1841 gården til Voldbjergmølleren J. C. Bilgrav, af hvem Jens Hansen får gården igen i fæste. 1867 køber Jens Hansen gården tilbage, og overdrager den 1869 til søn Jens Peder Jensen. 1909, dennes søn Poul Jensen. Efter hans død, som enke-mand, overtog 1942 to af børnene, Mette og Jens Peder Jensen, gården, som Jens Peder Jensen 1951 blev ene-ejer af.

En gård, 1664 tilhørende Horsens hospital, fæster Lars Jensen; htk. 4½ tønde, og landgilde 42 snese hvilling, 10 torsk. 1690'erne, fæster Knud Hansen. Efter 1716 er gården kommet under Voldbjerg. 1770, fæster Sivert Christensen. 1786, Hans Lauridsen, der siden som selvejer udstykker gården helt, omkring år 1800.

32h, Voldbjergvej 23

1929 af Chr. Hansen Lauridsen frastykket Møllebakken. 1937, arvingerne. 1939, Jensenius Thomsen. 1942, Kr. Hansen Kristensen. 1946, enken Johanne Kristensen til Niels Kjærgaard Christensen. 1973, Laurids Chr. Ibsen. 1975, Clara Marie Christensen. 1978, Jens Ove Hansen og Hanne Andersen. 1983, Flemming Højhus Jeppesen.

33a (m.fl.), Holstebrovej 90

1625 har gården to fæstere »Unge Niels Olufsen og store Niels Olufsen, hans Broder«. Ejeren 1629, Tønne Friis, sælger året efter gården til Voldbjerg. Endnu i 1660'erne sidder en Niels Olufsen i gården, der har 10 tdr. landgildehartkorn. 1680'erne, Jacob Houlsen; hartkornet nedsat til td. 6,3,2,1. 1716, Hans Thomsen. 1725, enken Johanne Christensdatter. Da hun og sønnen Thomas Hansen siden protesterede mod forhøjelse af landgilden, blev hun 1731 fradømt fæstet (se afsnit Bønder og godsejere). – Fra 1748 til sin død 1780 var fæsteren Chr. Nielsen Smed. Denne var tre gange gift, havde i alle ægteskaber børn, hvoraf nogle døde som små. Overlevende Chr. Smed var af 1. ægteskab, med Margrethe Godtfredsatter: Godtfred og Niels, 26 og 25 år; af 2. ægteskab, med Zidse Graversdatter: Frans og Margrethe, 18 og 19 år; og af 3. ægteskab, med Susanne Sørensatter: Søren, Tobias, Christen og Zidse, 15, 13, 12 og 6 år gl. Enken Susanne giftede sig igen, med Niels Nielsen, der fortsatte ved gårdfæstet. Efter Susannes død giftede Niels Nielsen sig igen, med Mette Marie Jensdatter; 1801 har dette par to børn: Susanne og Niels, 3 og 1 år gl. – Gården blev efter 1807 købt af Thule

Knudsen, der 1812 solgte den til svogeren Chr. Christensen. På 1-prioritet står efter skifte arvemidler, 120 rigsdaler sølvværdi, men gården bliver stærkt forhæftet derudover under landbrugskrisen. 1828 sælges gården til Jens Pedersen Bollerup. 1864, Peder Jensen. 1884, Hans Johnsen. 1906, enken Mette, f. Nielsen. 1917, Henrik Hansen Petersen. 1920, enkekone Ane Jepsen, f. Jensen. 1930, søn Jeppe Grue Jepsen. 1965, enkefru Kirsten Jepsen.

34a (m.fl.), Galsgård, Holstebrovej 92

1578, fra Kronen til Timgård; samme tilhør i 1620'erne; fæsteren Iver Christensen er her endnu 1664. Nu ejes gården af Jørgen Rosenkrands til Søndervang; htk. godt 9 tønder. 1680'erne, fæster Niels Christensen; gården ejes nu af Jens Poulsen til Sæbygård ved Randers. Samme ejer og fæster angår et bol, som »lejes bort til arme folk«. Gård og bol (1688: ca. 6 tdr. htk.) vedbliver at være sammenlagt. – Der ses derefter intet oplyst om gården i 100 år. Det fremgår, at Voldbjergs ejer, M. P. Richter, 1783 købte gården af Iver Jensen.⁵⁶⁾ Så vidt det ses, sad denne i Hundesvang, idet »forrige ejer Iver Jensen for sig og hustru har reserveret sig 1 skp. htk. i deres levetid, hvorpå de har bygget et hus«, og dette synes at have været aftægtshus for Hundesvang en tid lang; formentlig siden hen med tilkøbt jord matrikuleret som nr. 32. – Richter solgte 1784 gården til Chr. Andersen (Alrum). 1793, Jens Pedersen Storgaard, fra Rindum. 1794, Niels Jensen (Koustrup). Denne mageskifter 1809 gården med mnr. 1, Hvingel, der hed Galsgård; det synes, som Galsgård-navnet er »slæbt med« til gården i Sønderby, hvis nye ejer, Niels Christensen Klit, 1810 sælger til Gravers Lauridsen, hvis enke giftede sig med Laust Johnsen, der har adkomst af 1841. Denne betinger sig aftægt til sig og kone Ane Kjerstine Jensdatter, da han 1851 sælger til Niels Pedersen. 1872, enken Ane Kirstine Pedersen. 1874, Peder Nielsen. 1890, Chr. Pedersen. 1894, Hans Peder Nielsen, der 1902 mageskifter med Chr. Pedersen, Meldgård i Ejstrup. Gården i Sønderby køber 1903 Jens Jensen, som 1912 overdrager den til datteren, enke Ane Jepsen. 1920, Jens Olesen Kamp (da Ane Jepsen køber gården mnr. 33). 1950, nuværende ejer Kristen Bank Sig.

Sønderbygård

1587, fra Kronen ved mageskifte til Albret Friis, lensmand på Riberhus; muligvis drejede det sig om herlighedsretten, som 1622 af Erik Juel til Hundsbæk blev overdraget til Niels Krag, Voldbjerg. Fæsteren Gravers

Pedersen anføres endnu i 1660'erne; han ejede vistnok selv bondeskyl-den (12 tdr. htk. – herligheden kun 1½ td.), indtil 1664 den ejes af Iver Lauridsen, ridefoged på Voldbjerg. Som fæster i Sønderbygård følger Oluf Graversen efter, i 1680'erne tillige Laurids Nielsen; Anders Nielsen Kiær, Voldbjergs foged, har nu bondeskylden. 1716 anfører Voldbjergs jordebog fæsterne Laurids Nielsen og Laurids Jensen; kirkebogen anfører i disse åringer Iver Lauridsen, der kan have været såkaldt gårdsædmand, gift tjenestekarl. Samme kilde har 1729 Niels Knudsen og Oluf Lauridsen i Sønderbygård. 1770, fæstere Oluf Lauridsen og Niels Knudsens enke; dog var formentlig søn Knud Nielsen, der er gift, tiltrådt. Sammenhængen er uklar. For 1778 er anført enken efter Niels Bendtsen – en mand, der ikke ses nævnt ellers, men hvis formentlige søn er den Bendt Nielsen, der siden kommer ind i gården. 1787 anføres som fæstere Knud Nielsen og Laurids Olufsen. Allerede 1770 ses gården udfæstet i 2 parter á td. 7,2,1,2. Bygningsmæssigt er gården muligt først adskilt efter 1793, da de to fæstere bliver selvejere. I den ene gård sidder altså Knud Nielsen; han og hans kone er barnløse. 1799 sælger Knud Nielsen ved auktion gården ud i parceller; tilbage bliver en stamparcel m. bygninger (36, se senere). I den anden gårdspart sidder Laurids Olufsen, mest kaldt Laust Olesen. Fra Knud Nielsens gårdspart køber han jord til, så Lausts gård har ca. 10 tdr. hartkorn, da han 1807 overdrager til søn Ole Laustsen. Denne deler 1838 gården. Bendt Nielsen køber halvparten; så vidt ses udgør denne hjemmemark med påstående bygninger, *mnr. 35a*. Den anden halvpart er udmarksjord i *Bjergland*, hvorpå opbygges *udflyttergården 35b (m.fl.)*:

1843, søn Laust Olesen; forældrene blev på aftægt i *mnr. 35a*. 1883, søn Ole Lauridsen; faderen, enkemand, får aftægt, og søsteren Juline ophold i gården; hun låner Ole 4500 kr. til overtagelsen. 1901, Niels Iversen, der tilkøber en del jord. 1941, enken Maren Iversen, Flytkjær. 1946, søn Vagn Iversen. 1962, Henning Bramstrup Mikkelsen. 1968, tilkøbt Færggården.

35bu, Voldbjergvej 31

Bygningerne ovenfor. 1972, Jesper Christensen til chauffør Martin Schmidt. 1975, smed Arne Kristensen. 1976, forfatter Ebba Tørstenson.

35ar, Lilkjærvej 2

1951, Jens Erik Nielsen til fhv. gdr. Peder Lauridsen. 1964, enkefru Johanne Lauridsen til fisker Chr. V. Juul Rasmussen.

Peder Nielsen med køerne på Bjørnevej i Hee by.

35au (m.fl.), Hee Dyrepark, nu Sommerland West, Hovervej 56-58
 Stamparcel et plantageareal fra 35b, Bjergland. 1956, murerm. Jens Erik Nielsen til broderen Egon Braagaard, der sammen med sin kone Elsebeth etablerede en alsidig og siden stadig udvidet dyrepark, med tilhørende faciliteter, herunder traktør- og selskabslokaler m.v. 1968 tilkøbt gården Ølstoft, syd for (se senere). 1982 solgt dyrepark m.v. til økonomidir. Eigil Pedersen, Vejle, der under det nye navn yderligere har udvidet attraktionerne på stedet. Ved salget forbeholdt Egon Braagaard sig en sideløbende skorstensspecialistforretning.

Hovervej 56 er bolig for bestyrer Carsten Pedersen m. familie.

36a (35a m.fl.), Holstebrovej 71

Sønderbygård-navnet har fulgt denne gård, idet hovedparten af tilliggendet – i 2 omgange – er kommet fra oprindelige Sønderbygård. 2 tdr. hartkorn fra auktionen 1799 købte Peder Jensen Tafteberg; denne måtte stifte betydelig gæld over en årrække, og 1819 sælger han hovedparten af jorden (bygningerne må være fulgt med). P. Jensen Tafteberg fortsætter imidlertid ved en fraskilt lille ejendom, som han 1829, bl.a. mod aftægt, overlader til Laust Pedersen Tafteberg, vel hans søn. Denne sælger 1832 til købm. Jens Harpøth; hvad der siden skete med ejendommen, ses ikke. *Gården*, som P. Jensen Tafteberg solgte 1819, gik til Ole Lauridsen, i mnr. 35. Denne sælger 1833 Taftebergs tidligere gård til

Theodor Høyer, søn af provst Høyer. 1846 køber Th. Høyer ved auktion af Bendt Nielsen jord fra dennes gård, 35a. 1854, Peder Jensen Due, skøde på gården 35a, 36a m.fl. 1867, Simon Henrik Rasmussen, søn af sognepræst Rasmussen. 1891, Mourids Jensen, der 1901 blev sognefoged. 1937, søn Niels Toft Jensen, sognefoged efter sin far. 1959, Anton Kolby, der driver lastvognsforretning.

36n, Hovervej 55

1948, Jens Mortensen til Otto Osvald Frede Andersen. 1950, Ejnar Jensen. Nu enkefru Edith Jensen.

37a (m.fl.), Søndertoft, Holstebrovej 75

Hørte i gl. tid Hee kirke til. 1625 hedder fæsteren Chr. Pedersen. Efterfølges nok af Peder Jensen, hvis enke Maren Christensdatter Toft 1664 og endnu i 1680'erne sidder ved gården, hvorfra til kirken skal svares 2 tdr. rug, 6 skp. byg, til vin og brød. Kronen har haft andel i ejendomsretten, nu overdraget Voldbjerg; afgiften 3 skl. leding, 1 skp. havre, er omsat til ægt (kørsel) og arbejde til Voldbjerg. 1716, fæster Iver Andersen. 1724, Thomas Andersen, der 1733, for misligholdelse, blev fradømt fæstet under Voldbjerg. 1738 er Thomas dog stadig i Søndertoft, men Niels Mogensen, der også sidder der, er måske nu fæsteren. 1770, Niels Nielsen. 1787, Knud Jensen. Denne er en god bekendt fra Gammeltoft i No; derfra måtte han efter hinanden følge fire hustruer og dertil flere småbørn til graven. Nu, Knud Toft, som han kaldes, sidder i Søndertoft, er han i 6. ægteskab. 1801 sælger han til Anders Jepsen; Knud og Lisbeth, 77 og 56 år, skal have aftægt i Søndertoft. 1840, Anders Jørgensen. 1851, Anders Madsen Bonde, gift med enken. 1853, Anders Chr. Madsen. 1862, Peder Chr. Andersen. 1878, enken Karen Jensdatter; året efter, Jens Pedersen, formentlig 3. generation. 1910, gæstgiver Mogens Chr. Knudsen, der nyopbyggede Søndertoft på modsat side af landevejen. 1918, Christen Lykke, der samme år solgte til Cecilius Petersen. 1921 frasolgte han jord, mnr. 37b, til bager Peder Anton Nielsen, der efter en årrækkes drift solgte tilbage til Søndertoft. Samme år, 1921, købte Magnus Kolby Søndertoft, som han 1926 solgte til Peder Nielsen, der hidtil havde Meldgård. 1946, Chr. Jørgensen, der kom fra Ølstoft. En mængde byggegrunde er af skiftende ejere frasolgt Søndertoft – og flere nabogårde (se under Hee by).

Hundesvangs stuehus.

38a (m.fl.), Hundesvang, Holstebrovej 106

Tilhørte Kronen, der 1560 mageskiftede gården til Christoffer Gyldenstjerne til Ifversnæs. I 1620'erne to fæstere, Chr. Nielsen og Enevold Pedersen. 1629 lå Hundesvang under Agersbæk. 1635 sælges Hundesvang af Hans Oldeland til Trenderup til Arild Gyldenstjerne. 1664, hører gården under Søndervang, fæster Niels Christensen. 1680, Mads Christensen og Peder Iversen. Hundesvang, med htk. td. 9,6,1,2, hører nu under Sæbygård ved Randers. Fæster Peder Iversens søn Iver Pedersen træffes i gården fra 1701, fra 1729 Niels Pedersen, og fra samme tid Jens Iversen, Ivers søn. Fra 1750 er den ene fæster ladefogden på Voldbjerg, Chr. Thomsen; den anden, fra omkr. 1768, Iver Jensen.

I en fortegnelse 1793 over Voldbjergs hidtidige fæstebønders køb af gårde og huse anføres, at Iver Jensens gårdspart i Hundesvang »tilhører en bonde nær i landet«. Hvem denne er og hvornår han sælger til Iver Jensen, ses ikke. Iver kan imidlertid 1807 sælge til søn Chr. Iversen. Det drejer sig om Hundesvangs halve hartkorn (den anden gårdspart er fraskilt og udflyttet, se senere). 1841, Chr. Thomsen (Andbæk). 1842, Ole Thomsen, f. i Ny Sogn; han blev sidenhen sognefoged. De skiftende sælgere forbeholder sig efter tidens skik aftægt af gården, men nyder denne i Hundesvangs aftægtshus, vist som selvejere. 1859, skøde på Hundesvang til Jens Peder Eskildsen. 1868, Chr. Ove Christiansen. 1876, Laust Nielsen. 1880, Peder Lauridsen (Færge). 1884, Christen Hansen. 1885, mageskifteskøde til enkefru M. Ullerup. 1887, Thyge Jensen (Krog). 1896, mageskifteskøde til Lyder Nielsen (gård i Sirsbæk). 1907, Niels Chr. Kjeldsen, der beholdt Hundesvang en menneskealder;

han solgte ved nytår 1941 til handelsmand Laurids Andersen, som sidst på året solgte videre til Niels Chr. Sørensen, der på sin side solgte 1/2 år senere til Jens Peder Jensen. 1945, nuværende ejer Kristen Stavnsbjerg.

26a (m.fl.), Bredemærsk, Voldbjergvej 29

Den halvpart af Hundesvang, hvori fra 1750 Chr. Thomsen med familie sad, fik 1781 den nygifte søn Thomas Christensen til sin rådighed. Af et register over slægtpapirer fremgår, at den ene halvdel var selveje, den anden halvdel fæste og ejet af landvæsenskommissær Rosenvinge til Slumstrup i Sædding. Der tales om Hundesvang, men det kan kun dreje sig om Chr. Thomsens part, altså: 1/4 Hundesvang ejet af Chr. Thomsen (nu sønnen Thomas), 1/4 ejet af Rosenvinge. Sidstnævnte solgte først 1811 sin 1/4 til Thomas Christensen, som derved i 30 år var halvt selvejer, halvt fæster. Sin samlede gårdspart lod han nybebygge på Hundesvangs udmark, en udflyttergård, kaldet *Bredemærsk*. Hvornår udflytningen skete, står ikke klart, men var i hvert fald 1801 en realitet.

1812 overdrog Thomas Christensen til sønnen Christen Thomsen. 1848, hans søn Thomas Christensen. 1887, dennes to sønner Laurids og Christen Thomsen i fællesskab, til i 1893 Chr. Thomsen udtrådte og købte Heagergård i No, som han en kort tid ejede. Efter Laurids Thomsens død måtte enken Else Thomsen 1901 fratræde. Med sine to små drenge flyttede hun et par gange, hvorefter hun med børnene kom til det nyopførte Nissens Minde, hvor Else Thomsen blev husbestyrerinde. – Bredemærsk var overtaget af gæstgiver Mogens Knudsen m.fl., hvoriblandt Poul Chr. Poulsen, der straks blev eneejer. 1909, Chr. Nielsen. 1913, Jens Christian Jensen. 1948, svigersøn Cornelius Bøndergaard; denne satsede stærkt på jerseykvæget. Efter hans død solgte enkefru Karen Margrethe Bøndergaard 1971 til Villy Fjord Kirkeby Nielsen. Nu satses der på sohold og smågriseproduktion.

26c. 1907, Jens Højbjerg. 1911, Chr. Højbjerg.

26c (m.fl.), Lillekærvej 4

1949, af Niels Højsvig Thomsen sammenkøbt til et landbrug; senere tilkøbt mere jord. 1958, Ove Nielsen, der ligeledes har købt jord, og driver stort kvæghold.

26e (m.fl.), Lillekærvej 11

1917, Jens Chr. Jensen til Niels Chr. Mogensen, 26e, til et landbrug.

Niels Chr. Mogensen tilkøbte 1918-40 en række parceller. 1963, enken Sidsel Marie Mogensen til søn Thorvald Hjelm Mogensen. 1975, broderen Jens Mogensen. 1979, fru Rita Mogensen.

26i, 22p, Hovervej 57

1929, Chr. Højbjerg til Harald Emanuel Pedersen. 1935, N. Chr. Nielsen og Jens Jespersen, Hover; s.å., Thorvald Bøndergaard. 1938, Ludvig Sahl. 1952, enkefru Mette Katrine Sahl. 1954, søn Kristen Sahl. 1985, Ulla Kjeldsen.

26h, Hovervej 59

1925, Chr. Højbjerg til Ejnar F. L. Rasmussen. 1978, arvingerne til konsulent Aage Diemer. 1981, Flemming Nielsen.

39a (m.fl.), Holstebrovej 69

Gårdens tilliggende består af en lang række i tidens løb sammenkøbte parceller, påbegyndt omkring 1797 af Mogens Knudsen, brodersøn af Iver Jensen i Hundesvang.

Mogens Knudsen kaldes 1801 boelsmand, er 22 år og ugift; moderen, 60 år og enke, holdes hus for ham. 1833 mageskifter Mogens Knudsen sig til gården mnr. 8 i Hvingel; manden dér er Jens Jensen (Færge). I Sønderby sælger denne 1839 til Ole Christensen Nysogn, der er sognefoged. Omkr. 1847, Niels Nielsen, født i Skjern; konen Ane Kirstine Nielsdatter er født i Hee. De har hidtil haft Galsgård i Hvingel, hvor børnene er født, på nær én; denne, Niels Nielsen (der er to af dette navn i flokken), er født i Madum og er muligvis plejebarn. Fra Madum skal et slægts- eller kaldenavn Offeresen stamme. Sønnen Niels Nielsen, der 1856 overtog gården i Sønderby, blev kaldt Niels Offeresen. 1894, søn Chr. Nielsen, der antog navnet Offeresen; ligeså en broder, Niels Offeresen, der købte gård i Vinding ved Holstebro, hvor siden mindst to af navnet Niels Offeresen efterfulgte. Chr. Offeresen og familie tilflyttede Rindum, da 1902 gården i Sønderby solgtes til konsulent Niels M. Sørensen. 1910, Peder Bollerup. 1914, Chr. Søb Andersen Plougsgaard, og 1959 hans søn Arne Søb Plougsgaard.

39k, Voldbjergvej 33

1892, Jens Nielsen. 1904, Niels Madsen. 1907, arvingerne til enke Mette Marie Jensen. 1911, Chr. Cornelius Bøndergaard. 1917, Niels Olesen. 1918, Karl Nielsen. 1924, arvingerne til Charles Pedersen. 1929, Alfred Ditlevsen. 1936, Sigurd Noesgaard. 1950, Jens Hansen Jensen. 1976, fru Anni Hansen.

40a (m.fl.), Foldager, Foldagervej 1

1629, Peder i Folager, tjener til Bøvling (len), dvs. er kronfæster. I 1660'erne kaldes Laurids i Folager bondeskyldsejer, af godt 1½ td. hartkorn; Kronens herlighedsret, hvoraf svares 1 skilling leding, 1 skæppe havre, er overdraget Voldbjerg. 1680'erne, fæster Chr. Christensen Smed; bondeskylden, nu halveret efter 1688-matriklen, ejes af borgmester Jep Tarm i Ringkøbing. Efter 1700 træffer vi i bolet Michael Christensen. Fra 1750 Niels Pedersen, gift med Maren Sibastdatter i Folager; de er her endnu 1778. Voldbjerg har forlængst fuld ejendomsret. Søn Chr. Nielsen følger efter, får skøde 1793, og dør muligvis kort tid efter. Det er vist hans farbror, Jens Pedersen, der 1798 sælger Foldager til Jens Christensen, der er smed. 1838, svigersøn Niels Christian Gregersen. 1877, fra enken Ane Jensdatter til søn Jens Niels Christiansen. 1905, Niels Bjerg Nielsen, der får Nielsen-navnet slettet. 1916, Hans Sørensen Hansen. 1949, enken Mette Kirstine Hansen, der 1951 overdrog til søn Poul Bundesgaard Hansen.

40i (m.fl.), Lillejærvej 12

Udstykning fra Foldager. 1903, Christen Hansen. 1922, Alfred Jepsen. 1960, Børge Christensen. 1983, Jimmy Jahnsen.

43a (m.fl.), Voldbjergvej 21

1835, fæstebrev: »Peder Tang, Ringkøbing, ejer af Voldbjerg mølle, bortfæster til Thule Knudsen, på hans og hustru Elisabeth Pedersdatters livstid, følgende ejendomme fra Voldbjeg mølle: 1 stk. jord, Møllebakke kaldet, med derpå opførte hus, bestående af 4 fag grundmur, 4 fag bindingsværk; 1 stk. hede i Bratbjerg hede; 1 stk. opbrækket hede, beliggende ved Kirkevasen; 1 stk. klynemose, beliggende ved Ove Christiansens jord; og 1 stk. kjær, Birkkjær kaldet. – Hvilke ejendomme Thule Knudsen har taget i besiddelse. Indfæstning 10 rdl. rede sølv, årlig landgilde 2 mark.«

1861, skøde på ejendommen til datter Else Thulesen. 1881, vielsesattest som adkomst for hendes mand Hans Jensen (Skuldbøl). 1908, Jens Højbjerg. 1914, Andreas Knudsen. 1920, arvingerne til Peder Pedersen (Færge). 1936, Alfred Ditlevsen. 1946, Henning Hammelsvang. 1950, kontrollass. Jørgen Martin Jensen. 1951, Iver Christensen Nørgaard. 1958, Svend Jacobsen.

44a (m.fl.), Ølstoft, Hovervej 54

1623 af Erik Juul til Hundsbæk overdraget Niels Krag, Voldbjerg;

fæster Niels Jensen, siden Niels Nielsen. 1660'erne, Jep Iversen. 1680'erne, Knud Graversen, som anføres også i 1716. Gårdens htk. td. 2,6,2,1. 1750, Gravers Knudsen. Omkr. 1780, Niels Graversen. Omkr. 1820, Christen Nielsen, fjerde sikre led i slægtfølgen her. 1853, Andreas Frandsen. 1876, enken Maren Nielsen. 1880, auktionsskøde til Hans Mogensen Hansen. 1916, Villads Jensen. 1918, Marinus Svejdal og Magnus Kolby. 1920, Svejdal eneejer. 1926, slagterm. Hans Rabjerg. 1927, Christian Jørgensen. 1946, Marius Andersen. 1968, Egon Braagaard og 1983, Eigil Pedersen. Ølstoft er i stigende omfang inddraget i Dyrepark-Sommerland-etablisementet.

44g. Heebro 3.

Egon Braagaard til Sct. Georgs gildet, Ringkøbing.

45a (m.fl.), Sanddal, gård og mølle

»Mats Grauersen i Ejstrup berettede 1545 for kongen, at han havde opbygget en mølle på Sandel mark i »Hey« sogn, på sin egen bøndergrund; og at samme mølle skal støve noget ind på Kronens grund. Da undte kgl. Maj. ham, at han måtte nyde samme møllestøvning ind på Kronens grund; dog at han igen skulle udlægge Kronen fyldest, efter Claus Sehesteds tykke«.

Denne fik året efter kgl. befaling til at lade 6 navngivne adelsmænd og vist samme antal bønder »granske og forfare, om de enge på Sanden mark er så rettelig svoren med laughefft til Sanden.«⁵⁷⁾

Møllen – en vandmølle ved Hover å – fik lov at bestå. Mads Graversen, som ellers er os ubekendt, har muligt i Ejstrup drevet det mølleri, som Ribe domkapitel ejede 1290, og, synes det, ejede endnu 1554.

Da møllen anlagdes, har vel gården Sanddal været en realitet, eftersom Mads Graversen ejede bondeskyld på stedet; der har nok her siddet en gårdfæster, som nu også blev møller. I 1620'erne sidder Peder Møller i Sandal; han svarer af Kronens herlighedsret i landgilde: ½ albo leding og setgærd, 2 pund (28 kg) smør og 6 hestes gæsteri. Det er tydeligt af både gård og mølle. 1631 overdrager Kronen ved mageskifte herlighedsretten af Sanddalgård og mølle til Knud Gyldenstjerne til Tim (-gård). 1664 har Jørgen Rosenkrands til Søndervang herligheden; bondeskylden ejer Iver Lauridsen, ridefoged på Voldbjerg. Herlighedshartkorn: td. 2,5,1,1. Bondeskyld: 3 tønder hartkorn af *gården*; landgilde: 3 tdr. rug; *møllen*, htk. 6 tdr., landgilde: 12 tdr. mel.

Takseringen skulle forudsætte en betydelig mølledrift, naturbetingel-

serne var der; men der var også forhold til ugunst. Markbogen 1683: »Ved Sanddal Gaard findis en øde Mølle, som tilforn laa for Hie Aae och -- paa et belejligt Sted, thi dend af Naturen hafde eet godt stærkt Vandfald och kunde brugis baade Vinter och Sommer. Men formedelst Mængde aff andre Møller, som var saa nær denne, saa och for Mangel af Søgning, saavel som Lybech Byemænd tillige med flere omliggende Gaarde beklagede sig, at de af dends Vand Stemning leed stoer Skade paa deris Enge, udi Sønderlighed i Høstens Tiid; da tog Vandet deris Høgangske bort. Huorfor forrige Ridefoged paa Volbjerggaard. Iffuer Lauridsen, saasom Jordeiere til samme øde Mølle, for en ellufve Aar siden lod Møllehuuset nedbryde, med Quern och ald tilhørende Redskab, och loed fløtte til Voldbierre Mølle. – Til samme øde Mølle er 6 Acre -- som Christen Christensen, siden hand kom til Steedet, hafver haft i Brug.«

Chr. Christensen, tillige med en Chr. Lauridsen, ejer nu bondeskyl- den i gård og møllested, htk. td. 4,6,2,0; herligheden, der er skrumpet ind til næsten intet, td. 0,0,2,2, ejes af Karen Madsdatter i Randers.

Eftermænd i fæstet er nok søn Chr. Christensen, gift 1701, og Chr. Simonsen, fra 1712. Omkr. 1740, Jens Christensen; han og hans kone er ikke af slægten. 1764, Niels Jepsen, fra Østergaard. Sanddalgård, der nu hører under Timgård, frikøber Niels Jepsen 1799 og overdrager samtidig til søn Chr. Nielsen. 1739, dennes søn Jeppe Christensen (Sandahl), der 1853 mageskifter med en gård i Lybæk i No. Ny mand i Sanddal er Chr. Thomsen (Andbæk). 1864, Gravers Thomsen. 1866, Christian Peder Pedersen. Denne solgte 1893 til det nystiftede aktieselskab »Sanddal Plantage«, der frasolgte 30 tdr. land lav jord i nord samt nogle engparceller, og lod det øvrige areal tilplante: 40 tdr. land høj, dyrket jord med rødgran og resten, ca. 120 tdr. land hede, med bjergfy. Af Ulden- hede tilkøbtes yderlig 10 tdr. land, der ligeledes beplantedes. 1904-05 opkøbte så selskabet 52 tdr. land, væsentligst hede, beliggende i Heebro Bakker, vest for den forhen udstykkede og nuværende Sanddal gård. Selskabets sidste erhvervelse, der omfattede i alt 27 parceller, hvoraf de fleste lang-smalle, indbefattede også 2 nedlagte bosteder i syd, den ene førnævnte Molbechs, samt en mergelgrav og en gl. teglovn. Hele arealet beplantedes med bjergfy. – Nu hedder det $\frac{2}{3}$ Sanddal og Heebro Plan- tage.⁵⁸⁾ – Siden er sket omdannelse til anpartsselskab.

45c (m.fl.), Sanddal, Hovervej 60

1856, Chr. Thomsen, som mageskiftede sig til den gamle Sanddalgård,

hvorfra han har foretaget udstykningen, hvortil han vel først er flyttet 1864. 1871, enken Sidsel Kirstine Simonsen, nu gift med John Thomsen Bøndergaard, der samme år mageskiftede sig til Astrupgård. Ny mand i Sanddal (Vester Sanddal, som navnet var, mens oprindelige Sanddal bestod) er Jens Christensen, født i Øster Grimstrup (No sogn), som han også havde ejet. 1885, enken Pedersine Nielsen. 1908, søn Christen Jensen (Sanddal). 1913, dennes broder Niels Jensen (Sanddal). Hans kone Hilda Svendsdatter var svenskfødt, fra Møljerød i Blekinge. Efter deres død tiltrådte 1932 af de seks børn de fire ældste, Mette, Dagmar, Svend og Gunnar Jensen. 1955, Mette Jensen eneejer.

Niels Jensen (Sanddals) fædrene og mødrene slægt havde vidtspredte og dybe rødder i Hee sogn, oplyst tilbage til 1600-tallet, hvoriblandt degnen Oluf Andersen (1632-1706).

45g (m.fl.), Sanddalkjær, Hovervej 63

1897 købte Niels Samuel Andersen Sanddal Plantages kærlod på 30 tdr. land, 14 var opdyrket og resten hede. Niels Samuel Andersen var født i Småland i Sverige. Som ung agtede han og en bror sig til Amerika for at grave guld. De blev tjenestekarle i Sønderjylland for en tid, Niels Samuel i 8 år; her blev han kendt med pigen Kirstine Buchholt, der var fra Rindum. De giftede sig, blev arbejdsfolk, først i Ringkøbing, siden i Esbjerg, forinden de købte jordlodden fra Sanddal. Med i købet fulgte Sanddals lade, hvis bygningsmaterialer blev anvendt ved opførelse af det nye bosted.

For nybyggere uden penge blev det de første år for manden til meget arbejde uden for bedriften: Skovhugst i Femhøjsande i Rindum, grusharvning i Thorsted, til fods til og fra arbejdet. Erfaringen lærte dem, at arbejdet skulle lægges hjemme i bedriften, om det skulle gå fremad. Det gjorde det, efterhånden mønsterværdigt, også med have omkring hjemmet.⁵⁹⁾

1930, svigersøn Laurids Bøje Vagner. 1963, sønnen Egon Bøje Vagner, der har tilkøbt, så jordarealet er 4-5-doblet; stor svineproduktion. Haveinteressen er holdt i hævd gennem generationerne.

46a (m.fl.), Mastrup

Mastrup bol mageskiftede Kronen 1625 til Knud Gyldenstjerne, Timgård; fæsteren hed Jens Nielsen. I 1660'erne Chr. Christensen; Mastrup hører nu under Voldbjerg. I 1680'erne er Peder Pedersen fæster, og efter ham Jens Andersen; htk. ca. 1 td. 1770 anføres Anders Mastrup som tid-

ligere fæster. 1778, Jep Mastrup, og 1793 Nicolaj Jensen, der køber bolet fri. 1822, Johan Peder Jensen Raarup. 1855, søn Terben Johansen. 1893, enken Ane Kirstine Nielsdatter, nu gift med Thomas Olesen, som dette år sælger til Poul Chr. Jensen. 1907, Johannes Poulsen. 1917, Laurids Chr. Nielsen Pedersen. 1919, Jens Gregersen. 1934, Rasmus Magnus Jacobsen. 1943, Tage Thorvald Sørensen. 1946, Viggo Jensen. Ved en trafikulykke mistede Viggo Jensen og et af ægteparrets børn livet; hans kone Karoline mistede sit syn. 1970 solgte svigersøn Helge Johs. Andersen Mastrup til Andreas Rindom, Bratbjerg.

46b, Sanddalvej 3

Mastrups bygninger 1972 solgt til direktør Robert Kerstens. 1980, læge Poul Erik Haulrich og fru Kirsten W. Haulrich.

I det ejerlav, der i nord begrænses af Nørgård bæk og i syd af Hover å, og hvis matrikulerede ejendomme vi her gennemgår – lå der, hinsides den dyrkede og bebyggede del, øst på langt frem i tiden et stort hedeområde, landsbyernes udelodder. Pletvis var her beboet, tit på lejevold, for 49 år eller for mand og kones livstid.

Der var næppe knaphed på jord til et sådant bosted, men opdyrkning i videre omfang var vist en undtagelse. Med spaden som erstatning for plov og trækraft når den mand ikke vidt i sin »fritid«, som til hverdag må hjemmefra i dagleje eller som håndværker. Undertiden kunne vel konen, derhjemme ved småbørnene, bidrage noget til familiens underhold ved husflid eller håndgerning.

Som for gadehusene gælder det hedehusene, at sammenhæng i løbende beboelse tit brister. Ikke sjældent skete det formentlig også, at et bosted blev opgivet og gik til grunde, enten nu beboerne var døde eller af armod tvunget derfra.

Et område af Sønderby hede var *Uldenhede*, der omfattede mere end den ene ejendom, der indtil for nylig bar navnet. I 1850'erne boede på Uldenhede 4 familier. Kun 2 bosteder fik her et matrikelsnr. Ved 1840 tilhørte begge fattigvæsenet.

47. Formentlig var det hertil, at Peder Kjeldsen i Sønderby »på heden« 1793 fik skøde. Og det er vel hans søn Jens Pedersen med familie, der sidder her i 1834. 1858 kaldes manden i 47 Peder Hedehus; han hed vist Nielsen. Jordarealet – nu ubeboet – gik 1907 ind i Heebro Plantage.

48a (m.fl.), Uldenhede

1861, Ole Christensen Nysogn. 1862, Chr. Jensen. 1880, Niels Peder Knudsen. 1882, Thomas Christensen. 1887, igen N. P. Knudsen. 1894, Niels Nielsen. 1897, igen en Niels Nielsen. 1902, Hans Mogensen Hansen. 1903, Mads Andersen, der med sin familie forblev her i 35 år. 1938, Richardt Bernhardt Graakjær. 1960, Karl Braagaard. 1965, Egon Vagner, der lagde jorden til Sanddalkjær.

48b, Hovervej 63

Bygningerne til Uldenhede. 1967, mejerist Hans Binas.

Bratbjerg

År 1545 mageskifter Kronen bolet Bratbjerg til sognepræsten i Hee, Morten Pensen, som på sin side har en gård i Sdr. Esp i Thorsted at bytte med. I 1620'erne er der i Bratbjerg to fæstere, Jep Christensen og Chr. Jensen. Fra slægten Friis (Agersbæk) overdrages Bratbjerg 1633 til Voldbjerg. 1660'erne, fæstere, Chr. Jensen og Anne Jensdatter. Ved 1680, Peder Pedersen og Niels Christensen; siden er sidstnævnte afløst af Anders Nielsen. 1716, Chr. Christensen og Gravers Olufsen. Bratbjerg har nu gårdstørrelse, dyrket areal ca. 38 tdr. land, hartkorn td. 6,1,1,1 og landgilden er 2 tdr. rug, 2 skp. havre, 6 lispund (85 kg) smør, 1 svin, 12 skill. landgildepeng, 1 rdl. 3 mark gæsteriydelse.

Ved 1770 står to fæstere for hver det halve hartkorn, så Bratbjerg er nok 2 gårde nu.

1a (m.fl.), St. Bratbjerg, Hovervej 66

1770, fæster Chr. Pedersen, der vist har været her længe. 1778, Chr. Andersen. 1787, Knud Nielsen, selvejer 1793, sælger året efter til Niels Christensen Hugager. 1834 er her en Niels Nielsen med kone og børn, den ældste 14; hele familien født i Thorsted. 1854, søn Jens Nielsen; en arvefæsteret til en eng, kaldet Lausig (fra den anden Bratbjerggård), af 1810, var i kraft. Jens Nielsen tilkøber 1863 parcellen 2b. 1896, overdrages gården til sønnerne Anders og Chr. Jensen; sidstnævnte 1899 ene-ejer. 1905 overtager han ved tvangsauktion den anden Bratbjerggård. Navneændring til Chr. Jensen Bratbjerg. 1911, Marinus Pedersen Svejdal. 1919, Niels Bloch. 1922, Alfred Jensen. 1923, Kr. Andersen. 1928, Niels Karl Sørensen. 1945, Fordforh. Magnus Olesen, Tarm. 1949, Christian Stræde. 1950, Ejnar Albrechtsen. 1951, Andreas Rindom, der har øget gårdens betydelige tilliggende ved køb af jorder og ejendomme,

bl.a. Mastrup (se også senere). – På Bratbjerg har hvilet gamle servitutter med perspektiv:

1. 2 lergrave fælles for Hee, Hover og Ølstrup sogne; den ene syd for gården, den anden omtrent i sydøstskellet.

2. Opstemningsret i Hover å, tingl. 1866, til Hover-mænd, der ejede og drev en vandmølle. Engstrækningen syd for Bratbjerg ligger i Hover sogn. Engen tilkøbt Bratbjerg fra Vester Hjelm i Hover.

3. Vedtægt og interessentskabskontrakt for Bratbjerg og Sanddal Vandingskanal (engvanding), tingl. 1895.

2a (m.fl.)

1770, fæster Jens Jensen, kort tid efter afløst af Chr. Gregersen, der bliver selvejer. I 1810 Mads Nielsen og siden Chr. Andersen. 1855, Jacob Nielsen. 1870, Chr. Christensen. 1874, Hans Mogensen Hansen. 1882, Anders Mortensen Søe. 1888, Jens Christensen. Gården 1905 sammenlagt med 1a.

2e (m.fl.), Nr. Bratbjerg, Hovervej 75

Udstykning fra mnr. 2. 1879, Andreas Christensen. 1885, Mikkel Bak Simonsen. 1907, søn Jens Mikkelsen Bak. 1916, Martinus Nielsen og Vilhelm Andreasen. 1917, Ingemann Pedersen. 1918, Christian Gadegaard Pedersen. 1937, Ane Katrine Jensen. 1955, søn Hans Martinus Jensen, der har forøget gårdens oprindeligt store areal med væsentlige tilkøb af jord samt ejendommen Brydsø i Hover.

Hovervej 77

Hus tilh. Nr. Bratbjerg; beboer Geert L. Frederiksen.

Bratbjerg mark

På et opbrudt hedeareal oprettedes 1937-43 i alt 5 statshusmandsbrug, hvoraf de 2 vestligste i Sønderby m.fl. byers ejerlav.

32l, Hovervej 65

1937, Karl Sørensen, N. N. Skytte og And. Kjeldsen Aarup til Svend Aage Trankjær. 1940, Viggo Østergaard Jørgensen. 1943, Svend Sig Kristensen. 1957, Jørgen Bækdahl Hansen, der 1970 frasolgte jorden til Andreas Rindom.

32i

1937, Karl Sørensen, Niels Skytte, And. Kjeldsen Aarup og Knud Nielsen til Alfred Christensen Bjerg. 1941, Thomas Christensen Vestergaard. 1946, Niels Chr. Sørensen. 1947, Marius Tang Pedersen. 1948, Aage Chr. Jacobsen. 1960, Niels Peder Olsen. 1969, Andreas Rindom.

32p, Hovervej 67

Bygningerne fra ejendommen ovenfor. 1974, Andreas Rindom til lastvognmand Henning Sandgrav.

1b, Hovervej 73

1937, Karl Sørensen til Niels Knudsen Aarup. 1941, Niels Chr. Andersen. 1973, enkefru Bodil Kirstine Andersen til søn Ole Hvoldahl Andersen.

1c, Hovervej 69

1941, Karl Sørensen til Jens Møller Pedersen. 1971, Kurt Steen Andersen.

1d

1943, Karl Sørensen til Aksel Sigvald Jensen. 1953, Anders Mariendahl Jørgensen. 1965, Kurt Steen Andersen, der siden lagde jorden til sin anden ejendom (ovenfor).

1k, Hovervej 71

Bygningerne fra 1d. 1972, murersv. Hans Anker Bjerregaard. 1979, syerske Lene Røjkjær og svejser Bent Erik Højhus.

1e (m.fl.), Bratbjerg Dambrug, Hovervej 62-64

1956, Andreas Rindom til Fa. Priess & Co. v/ H. C. Priess. 1983, Lilly Priess, Glyngøre, til Priess & Co. I/S v/ Anders B. Priess og Niels Priess. 1984, Priess & Co. A/S, Glyngøre.

Hovervej 62, beboere: Erik M. Laursen, Bernd M. Hartkopf.

Hovervej 64, beboere: Svend T. Klausen, Preben H. Jakobsen.

Hee by

I dag hedder det vel i flæng Hee by eller byen om hele bydannelsen, eller man som forhen taler om kirkebyen og stationsbyen, om den sidste østlige del: det ny kvarter. For overskuelighedens skyld vil det nok være praktisk at opretholde så omtrent denne opdeling.

Kirkebyen

Mellem kirken og landevejen (hovedvej 16) skete den første bydannelse, med *Kirkhusene, huse på kirkens fortov.*

110. 1823 sælger fattigkommissionen et fattighus med kålhave ved Hee kirke til Iver Sivertsen, lærer i Hvingel. Huset angives at være på 18 fag, da han 1843 sælger det til Peder Christensen, der samme år køber Meldgård i Ejstrup. Kirkehuset køber 1862 smed Peder Larsen. 1872, Anders Christensen. 1880, sognefoged Ole Thomsen; nu hedder det, at huset er 2×5 fag. Samme år, tømrer Laust Nielsen, der 1886 tilskødes et jordareal, mnr. 110. 1913, adkomst for enken Ermgaard Jensine Nielsen, på 110a,b.

110a, J. C. Christensensvej 13

Formentlig 1917 købt af enke Mette Johnsen; skødet er ikke tinglyst. Hun sælger 1923 til tømrer Jens Ditlevsen, der ombyggede og fik tømmerværksted her. 1981, fru Jane Ditlevsen og børn. 1982, Aksel Andersen.

110b, Agersbækvej 6

1939, enke Ermgaard Jensine Nielsen til arbejdsmand Aage Christensen. 1943, Jensenius Thomsen. 1968, Julius Bro. 1976, maskinarb. Kurt Flemming Jensen.

*113? To sammenbyggede huse:**A, J. C. Christensensvej 9*

5 fag hus på lejjord ved kirken. 1857, sogneforstanderskabet til Anders Jørgensens enke Sophie Lauridsdatter: hus og lejeret. 1871, do. til Mette Kirstine Johansdatter. 1914, Jacob Tobiasens arvinger til enke Ane Kirstine Jensen, skøde på do. 1921, arvingerne til Bodil Marie Katrine Jensen. 1958, arbm. Christian E. Mortensen. Nuværende beboer Hans P. Andersen.

B, J. C. Christensensvej 11

Hus på Hee kirkes fortov. 1887, lejekontrakt med Peder Lauridsen (Færge) om $\frac{3}{4}$ skp. land i 50 år. 1891, skøde til Ingeborg Katrine Krog Simonsen på 4 fag hus, do. sted. 1893, skøde til Peder Lauridsen på Carl

Chr. Jensens halvdel (?) af do. hus. 1902, enken til landpost Chr. Hansen, ½ hus m. transport på jordlejen. 1923, Ingeborg Simonsens arvinger til arbm. Andreas Christensen, 4 fag hus på kirkejord. 1926, Andreas Christensen til enke Barbara Nielsen på do. 1934, Hee kommune. Nuværende beboer Bjarne Johansen.

112, Agersbækvej 1

1911, enke Marie Nielsen. 1915, Sidsel Marie Knudsen. 1939, landpost Chr. Hansen. 1969, arvingerne til postbud Peder R. Christensen. Nuværende beboer Sonja Knudsen.

38o (m.fl.), Skolen, Agersbækvej 5-7

1901, Hee-No kommune, 38o. 1914, do. på 38 ad.

37cp, Kirkestien 1

Udbygningerne til Søndertoft. 1977, Christian Jørgensen til tømrer Kaj Smedegaard.

37bd, Kirkestien 3

1931, Peder Nielsen til Chr. Strandgaard. 1974, enkefru Anna Kirstine Strandgaard. 1977, cand. psych. Inger Pernille Villumsen og stud. psych. Kjeld Dissing Sandahl. 1984, Jens Nordborg Rasmussen og Mette Kiær.

37bc, Kirkestien 5

1931, Peder Nielsen til enkefru Ane K. Jensen. 1945, frk. Cecilie Meldgaard.

39i, Hybenvej 3

1893, Chr. Matzen Stougaard. 1911, enke Else Thomsen til Laurids Pedersen; s.å. Niels Thomsen. 1938, Laurids Thomsen. 1945, Vilhelm Nielsen. 1947, Laurids Thomsen. 1949, Maren Kathrine Thomsen; s.år Vilhelm Nielsen. 1952, Peder Thomsen.

38l, Hybenvej 5

1908, Jesper Andersen Oxfeldt. 1912, arvingerne til købmand Josias Andersen. 1924, enkefru Nielsine Jensen, f. Jacobsen. 1977, arvingerne til postbud Gunnar Kildegaard Graversen. 1980, maskinmek. Geert Lyng Frederiksen og syerske Vivi Rosenbæk. 1983, Frode H. Jensen.

38aq, Hybenvej 7

1931, Nielsine Jensen til Laust Falsig. 1938, arvingerne til lærerenke Jenny Kristiane Filskov. 1944, Jacob Nisgaard; s.år, Anders Clausen. 1965, arvingerne til Jens Chr. Jensen. 1977, enkefru Marie Katrine Jensen.

38m, Hybenvej 9

1894, Chr. Peder Pedersen, tidl. Sanddal, som derfra brugte bygningsmateriale til opførelse af huset her. 1907, enken Kristine Kathrine Sand til Knud Lauridsen. 1914, Chr. Højbjerg. 1922, Jørgen Nielsen. 1926, toldbetjent Hans Julius Laurids Jørgensen. 1927, enken Ane Jørgensen til Else Koch Balleby. 1930, Niels Samuel Andersen. 1957, enkefru Kirstine Andersen til Anton Kirkegaard. 1961, landpost Hans Aage Hansen.

37d (J. C. Christensensvej 1)

1895, skøde til $\frac{A}{S}$, der har opført og ejer et forsamlingshus i Sønderby. 1957, kommunen. Nu parkeringsplads.

37aa, J. C. Christensensvej 3

1927, Laur. Chr. Pedersen og hustru Mariæ søn Simon Pedersen til Nielsine Olesen Kamp. 1941, arvingerne til Poul Kr. Poulsen. 1944, enken Jensine G. Poulsen til P. Chr. Pedersen (Lund). 1951, Jens Laurids Jensen. 1969, enkefru Johanne O. Jensen til fiskemester Henning Jacobsen. 1972, Imanuel Jørgensen. 1985, enkefru Ebba Jørgensen til Anna Margrethe Christensen.

37bb, J. C. Christensensvej 5

1931, Nielsine Olesen Kamp til Kr. Peder Ditlevsen. 1941, enkefru Hedevig Ditlevsen til datter Else Marie Ditlevsen, der her drev et brøddudsalg. 1981, arvingerne til Jytte Knudsen.

37t, J. C. Christensensvej 7

1906, Laurids Chr. Pedersen. 1911, enken Kirsten Marie, f. Simonsen, til Hans Andreas Nielsen. 1923, enken Maren Nielsen til Nielsine Marie Nielsen (Vej). 1976, arvingerne til smedemester Svend Andersen og Anne Sine Andersen, ½ af 37t. Nuværende beboer skoleleder Jens Jørn Jacobsen.

37y, Holstebrovej 77

1907, Foreningen til Have- og Plantebrugets Fremme i Hee Sogn (forsøgshave). 1926, Chr. Højbjerg. 1930, Carl Trillingsgaard. 1941, Henrik Petersen. 1955, J. Baunbæk-Knudsen.

37ba, Holstebrovej 79

1929, Chr. Højbjerg og C. Trillingsgaard til Andelsselskabet Hee Andelsmejeri. Efter nedlægning af mejeriet solgt 1969 til tømrer Ejler Fisbechhus, hvis specialproduktion blev »Hee-Huse« (fritids-). 1982, tømrerm. Kaj O. Christensen. 1983, murer- og kloakm. Erling Madsen. 79c, beboere: Anna K. M. Pedersen, Knud E. Jensen.

37a (m.fl.), Søndertoft, Holstebrovej 75

Er omtalt foranstående.

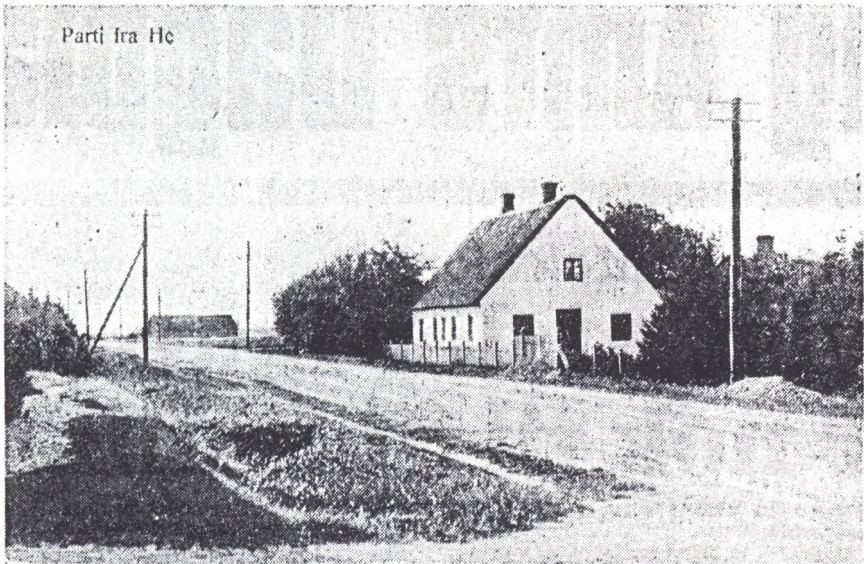
36l,m, Holstebrovej 73

1934, Mourids Jensen til datter Mette Jensen. 1982, arvingerne til John Møller Kirkegaard.

38g m.fl.).

1878, Jens Peder Eskildsen »til bebyggelse«. 1882, enken Mette Marie Pedersen. 1889, Niels Jørgen Jensen. 1891, skolelærer P. Chr. Pedersen. 1896, arvingerne til pastor emeritus J. C. H. Molbech. 1901, folketingsmand, statsrevisor J. C. Christensen, som 1903 tilkøbte parcel 1g fra Præstegården og 1904, nu kultusminister, et større areal, så vidt bekendt også fra Præstegården, nu matrikuleret nr. 111, der blev stamparcel, omfattende også grunden, hvor det sløjfede »Molbechs hus« blev erstattet af et nybygget omkr. 1907. Et bevaret lille hus i baghaven bærer Molbechs navn; men dennes forhus er altså borte.

J. C. Christensen døde i 1930; hans enke Karen Kirstine Christensen i 1935.

»Molbechs hus« omkr. 1907 af J. C. Christensen erstattet med nuværende J. C.s hus.

111a

1938, arvingerne til fru Marie Noes, Ringkøbing. 1941, grosserer Peder Noes, Ringkøbing. 1947, fabrikant Finn Noes, Vanløse, og prokurist Per Noes, Hee. 1955, Hee kommune.

111b, J. C. Christensensvej 8

1938, arvingerne til medarving Mads Chr. Christensen. 1965, hans enke Maren Christensen til Marius Andersen. 1978, enkefru Anna Andersen.

111c(e), Holstebrovej 83

1943, Peder Noes til murersv. Egon Nielsen. 1947, konsulent Jeppe Baunbæk-Knudsen. 1955, vognmand Henrik H. Petersen. 1978, lagerforvalter Ove Hansen. 1985, Henry Christensen.

111d, J. C. Christensensvej 6

1947, Peder Noes til Søren Bro. 1967, købmand Arne Nielsen. Nu enkefru Mary Nielsen.

111f, Holstebrovej 85

1950, Ejnar Noes (v. fuldm.) til Chr. Christensen Hvoldahl. 1964,

Pastor Jensen og hustruen Karen. Hun – kaldt fru Jensen og kendt som et stilsfærdigt, elskeligt menneske – fik en meget lang enkestand.

arvingerne til repræsentant Verner Chr. Nørgaard. 1966, medhj. Søren Kr. Gammeljord Nielsen. 1970, typograf Sven Sørensen.

111g, Holstebrovej 87

1954, Finn og Per Noes til Aksel Nørtoft. 1965, enkefru Karen Nørtoft. 1968, bager Hans O. Boe Christensen.

111h, Holstebrovej 91

1951, Finn og Per Noes til murerm. Ejvind Christensen. 1952, murerm. Jens Erik Nielsen; s.år Anton Vestergaard. Efter hans død enkefru Ane Vestergaard. 1984, arvingerne til faglærer Niels Erik Jeritslev.

111i, Holstebrovej 81

Parcel af 111a (som kommunen beholdt, til idræt) med J. C. Christensens hus, til postbud Peder Rudolf Christensen.

81B, nuv. beboer: astrolog Karl E. Pristed.

1m, J. C. Christensensvej 10

1919, J. C. Christensen. 1923, datter, præsteenke Karen Jensen. 1964, arvingerne til fhv. gdr. Anton Kr. Jensen.

1y, J. C. Christensensvej 12

1947, enkefru Karen Jensen til Jens Ditlevsen. 1972, søn, opmåler Chr. P. Høyer Ditlevsen.

Stationsbyen

fra landevejen til banen.

Indtil 1900 ses der kun at have været fire bebyggelser her: Den gl. Søndertoft, Hundesvang, det gl. Nissens Minde og den landejendom mod nordøst, hvis sidste ejer og bruger var afdøde Georg Poulsen. Umiddelbart efter århundredskiftet begynder byudviklingen at tage fart, med udstykninger og nybebyggelser. Jernbanen, der skulle blive en af drivkræfterne i udviklingen, var åbnet i 1875, med 2 tog i hver retning daglig. I Hee var der kun billetssalgsted (og postekspedition), der fra åbningen og fremefter blev forestået af ledvogter Simon Holm Jensen, der beboede vogterhuset øst for banen, nord for Hovervej. 1901 anlagdes sidespor, betalt af Hee og Hover kommune. Året efter »Hee Holdeplads. Folketingets finansudvalg tiltræder til finanslovens 3. behandling en bevilling på 20.000 kr. til udvidelse af Hee billetssalgsted til holdeplads. – Heraf er beregnet 12.000 kr. til opførelse af bygning og bolig til ekspedienten, ekspeditionslokaler m.v., 1000 kr. til flytning og udvidelse af den nuværende ventebygning, der skal bruges til varehus m.m., 1600 kr. til en perron, 2600 kr. til plankeværk, stakit, brolægning osv.« – »– i anledning af, at Hee billetssalgsted er udvidet til holdeplads, stiller trafikministeren til finanslovens 3. behandling forslag om en bevilling på 960 kr. til ekspedientens lønning«⁶⁰) – Det ses ikke, om dels et personskifte, dels om stillingsopnormeringen til stationsmester, skete straks. Senest 1906 var her Søren Lauridsen Christensen, der senest 1913 var stationsmester, og indtil 1931, da han fyldte 70. Christensen, der snart efter blev enkemand, blev boende i Hee, og blev 92 år gl. – Efterfølgende stationsmestre var Andersen, Jørgensen – den sidste Schwartz, til stationens nedlægning ca. 1965.

1902 etableredes Vareindkøbsforeningen. Og Sine Mortensen opførte Afholdshjemmet. Året efter byggede gæstgiver Mogens Knudsen Landbohjemmet. Og kommunen lod et nyt Nissens Minde opføre. Interessant er det, at det er bygherrer af forskellig art, der her næsten samtidig tager initiativer: Det offentlige (DSB), kommunen, en forening samt to private næringsdrivende. Siden skulle privatinitiativerne, til såvel erhvervs- som boligformål, naturligt få stærkere overvægt, dog sådan, at der ret jævnlige var et mellemlid af en eller flere personer, håndværkere

Simon Jensen foran »ventesalen« 1897 (Det kgl. Biblioteks kort- og billedafd.)

ikke mindst, der opkøbte grundarealer, udstykkede og ikke sjældent lod dem bebygge før udbud på ejendomsmarkedet.

En af mellemandlerne førte sig frem på *sin* måde. Omkring ejerskifte i Hundesvang frasolgtes et areal af gårdens hjemmejord i byen, ved en brændevinshandel siges der. Denne handel mishagede gårdmandsenken Mariane Sandahl Dybkjær, der fra Stadil var tilflyttet Hee, hvor to døtre boede. Marie var gift med Niels Chr. Kjeldsen, tiltrædende ejer af Hundesvang. Christiane var gift med lærer Storgaard Pedersen, og hos dette par i skolen boede Mariane. Hun trådte til og opkøbte det omhandlede areal, hvoraf en part siden igen kom til Hundesvang, mens enkekonen af resten udstykkede 3 byggegrunde:

38ai, Hovervej 1

1924, Niels Chr. Foldager Pedersen, der her etablerede den stadigt eksisterende købmandshandel. 1927, Kristen Kjærgaard. 1930, Arne Nielsen, der drev forretningen i 38 år, og 1968 Henning Christensen, der har udvidet og moderniseret denne. 1985 solgt til Hee Brugsforening.

38ak, Hovervej 3

1921, P. Storgaard Pedersen, der efter afsked fra skolen 1926 flyttede

hertil med familie. 1931, søn, barber Vagn Storgaard Pedersen. 1963, Verner Ronald Jensen.

38al, Hovervej 5

1921, træhandler Anders Nikolajsen. 1929, Knud Hage Jensen, der byggede og drev træ- og cykelhandel her i omved 50 år, solidt og dygtigt. 1980, enkefru Julie Hage Jensen.

37l, Hovervej 2 – Holstebrovej 100

1903, tømrer Laust Nielsen til gæstgiver Mogens Knudsen, der her opførte Landbohjemmet, som han lod drive, indtil bevillingen blev ham afkøbt ca. 1915. 1918, skrædder Niels Peder Pedersen, der drev forretning inden for sit fag. 1942, enkefru Mette Pedersen til væver Jens Jørgensen, Grenå. 1943, karetmager Anders Olesen. 1945, landmand Anders Vejvad. 1962, skifteretsattest som adkomst for Kirkelig Forening for den Indre Mission i Danmark. 1964, Peder R. Christensen. Beboere: Hans Lauridsen, Sigrid Mogensen, Mona V. Nielsen, Henny Færge og Jørgen Rabjerg.

37ap, Hovervej 6

1921, Niels Peder Pedersen til Jensine Mortensen. 1931, murermester Janus Nisgaard, som bebyggede til sine forældre. 1941, Hans Mortensen. 1963, datter, fru Gudrun Holm Kjeldsen.

37g, Hovervej 8

Parcellen omfattede oprindeligt i alt de nuværende husnumre 2-12 (nr. 4 er ubebygget). 1902 tilskødet Laust Nielsen. 1908, Chr. Jens Christensen Harbo. 1912, træhdl. And. Nikolajsen. 1919, Andelsselskabet He Elektricitetsværk. Efter dettes nedlægning 1948 solgt til maler Peder Kr. Guldborg Jensen. 1958, fhv. gdr. Anders Christensen. 1978, enkefru Else Marie Christensen. 1981, mekaniker Henning Lodberg.

38z (m.fl.), Hovervej 9

1912, slagter Christen Astrup. 1913, Jeppe Christensen og datter, enke Jacobine Marie Nielsen. 1916, slagterm. Hans Jensen Rabjerg. 1963, søn, slagterm. Kristen Aagaard Rabjerg. 1976, enkefru Helga Rabjerg. Hans Rabjerg fortsatte i en årrække ældre tids praksis med at køre rundt til kunder med slagterivarerne (først med hestekøretøj, siden pr. bil), samtidig med at der var butikssalg.

37m, Hovervej 10

1908, Chr. Jens Christiansen Harbo. 1928, elværksbestyrer Niels Chr. Lysgaard. 1938, Ole Kr. Lysgaard. 1939, murer. Laurids Nielsen. 1941, handelsm. Laurids Andersen; s.år til Jeppe Brydsø Madsen. 1948, fhv. gdr. Niels Nyborg. 1962, fhv. gdr. Morten Schmidt. 1968, fabriksarb. Ejner Henrik Bennetsen. 1970, mekaniker Peder Nielsen.

38q (m.fl.), Hovervej 11

1907, enke Mette Marie Nielsen, Voldbjerg mølle. 1913 solgte hun møllen med tilhørende bageri, og byggede beboelse, bageri m.v. på grunden i byen; købte desuden nogen landbrugsjord til, mod nordøst omkring banen. 1920, søn, bagerm. Peder Anton Nielsen, der nogle år senere også drev et jordbrug i Sønderby. I tiden i Voldbjerg mølle var man fra bageriet begyndt med brødudkørsel til folks dør i Hee m.fl. sogne; med hestevogn, hvormed man fortsatte en årrække fra bageriet i Hee; siden med bil, og senest indskrænket til faste udsalg i No og Hover. De senere år, brøudbringningen vedvarede, blev denne mest forestået af »Katrine Bager«, Antons kone; hun døde i 1956. Bageriet er nu længst nedlagt; et butiksausalg vedvarede endnu en del år, forestået af Dorthe Jensen, Anton Nielsens husbestyrerinde. Anton Nielsen, der nu er 90 år, har kendt og kender så at sige hvert et bosted og hver en slægt rundt i sognet, og langt ind i omliggende sogne. Hukommelsen er god, og Anton Nielsen er en god fortæller.

37n (m.fl.), Hovervej 12

1904, landpost Thomas Lauridsen, hvis kone Dorthea blev bestyrerinde af telefoncentralen fra dens oprettelse og anlæg i deres hus. Stillingen blev siden overdraget en datter, Kirstine Lauridsen, der havde systue i hjemmet. Efter forældrenes død overtog 1941 de tre piger Kirstine, Signe og Augusta Lauridsen ejendommen. De to førstnævnte er døde; Augusta har 1985 solgt til Ringkøbing kommune og er fraflyttet. – Beboere: Peder Madsen Jensen og hustru.

38x, Hovervej 13

1906, murer Sophus Jensen. 1912, træhandler Anders Nikolajsen. 1919, fhv. gdr. Niels Sloth. 1921, træhandler Marius Nielsen, der som ung havde været i Amerika. 1948, enkefru Metha Nielsen til træhdl. Jens Peder Jensen. 1951, træhdl. Søren P. Kr. Hvidberg. 1954, vulkanisør

Svend Aage Blindbæk. 1956, fhv. gdr. Andreas Nielsen. 1957, fhv. gdr. Chr. Elkjær. 1960, arbm. Niels Kjeld Chr. Nielsen. 1974, vognm. Svend Aage Iversen, nu pedel ved skolen.

42a, Hovervej 14

Her stod Sønderby fattighus, indtil 1856 sogneforstanderskabet lod opføre Nissens Minde. Hvordan man har forholdt sig med bygningerne her i de 30 år, Nørgård var fattiggård, ses ikke klart; formentlig var de udlejede, og de blev nedbrudt omtrent samtidig (1903), da et nyt Nissens Minde opførtes som alderdomshjem. Dette er efter 1970 omdannet til 3 pensionistboliger, hvoraf yderligere 4 er opført i haven. – Nuværende beboere: *14A*, Albine Oxfeldt. *14B*, Henny K. Nielsen. *14D*, Karoline Jensen. *14E*, Clara Christiansen. *14F*, Anna Larsen. *14G*, Mariane Lauridsen. *14H*, Clara Nisgaard.

38v (m.fl.), Hovervej 15

1932, Lyder Nielsen til svigersøn, murer Chr. Richardt Nielsen, som 1936 solgte 38ab (sammenbygget med 38v) til andelsselskabet Hee Vandværk. 1973, enkefru Nelly Andrea Nielsen. 1974, fhv. landmand Laurids Nielsen, Ejstrup. 1978, Hee Vandværk, 38ab, til do.

37as, Hovervej 16

1924, Margrethe Kjærgaard til Peder Smedegaard Holm (Peder Brøde), hvis kone Abeline her drev manufakturhandel under RAV i 30 år; derefter videreførtes handelen i privateje ca. 25 år. 1954, mejerist Chr. Hansen Olesen. 1963, murer Hans P. Rasmussen. 1980, Elsa Borch.

38t, u

1905, Mads Andersen Madsen. 1919, Gravers Iversen. 1926, Søren Hansen Madsen. 1927, C. Trillingsgaard; s.år, Anders Nikolajsen. 1929, Laurids Andersen. 1964, arvingerne til Vareindkøbsforeningen. 1968, RAG.

38an (m.fl.), RAG, Hovervej 17-19

1959, Peder og Vagn Trillingsgaard til Hee Foderstofforening (38ap), som først 1965 får overdraget stamparcellen 38an fra Vareindkøbsforeningen, hvormed ledelsesfællesskab var opretholdt til 1939. 1968, ovennævnte hus, s.år, Kr. Stavnsbjerg, 38be (+ senere parceller). 1980, 38s (se nedenfor). 1981, kommunen: 38as (vandværket).

38r (m.fl.), Brugsen, Hovervej 21

1902, Samvirke, på 38r. 1917, Lyder Nielsen til do. på 38ag. Senere navnerettelse: He Vareindkøbsforening. 1927, C. Trillingsgaard, til do., 38m. 1949, Peder og Vagn Trillingsgaard til do., 38ar.

37e, 43c (m.fl.), Hee Hotel, Hovervej 18

1892-93, Simon Jensen. 1901, Ane Kirstine Mortensen og Jensine Mortensen. 1905, Mogens Knudsen på førstnævntes ½. 1910, Jensine på M. Knudsens ½. Sognerådet anbefalede andragende fra Sine Mortensen om bevilling til drift af afholdshjem i Hee. 1916, Jens Mikkelsen Bach. 1917, Niels Chr. Nielsen. 1919, Ole P. Simonsen Løvstrup; s.år, Laurids Andersen. 1920, Laurids G. Høj. 1922, Margrethe Kjærgaard. 1929, murerm. Niels Poulsen Mikkelsen. 1946, Hee Forsamlingsbygning og Afholdshotel; en årrække var Dorthea og Laurids Pedersen værtspår. 1964, hotelejer Kristian Knudsen. 1981, Aksel Andersen.

38s, Hovervej 23

1903, smed Hans Jørgen Andersen. 1911, Lyder Nielsen m.fl. til smed Anders Julius Michaelsen. 1916, smed Chr. Aaes Jensen Bjerre. 1920, smedem. Laurids Karl Hansen, der som soldat havde været på Hærens Beslagskole. Da han 1949 indtrådte i skatterådet, forpagtede brodersøn Laurids Peder Hansen smedeforretningen, hvori han var udlært; 1956 købte han forretningen. Laurids P. Hansen døde i 1963. I Laur. Hansen seniors og juniors tid havde soliditet i enhver henseende kendetegnet virksomheden, hvorfra mange lærlinge gik ud som dygtige svende; nogle blev selv mestre. Fru Marie Hansen solgte siden bygningerne til RAG, men er blevet boende. Efter sin mands død videreførte hun forretningen et års tid. Værkstedsleder Peder Pedersen købte 1965 forretningen, som han flyttede og nyopførte under mere rummelige forhold i området øst for banen. Det gode renommé fulgte med og kendetegner fortsat virksomheden, der sidenhen er udvidet.

39g (m.fl.), Hovervej 29

1854, Chr. Jensen. 1876, Jens Chr. Andersen. 1883, Anders Nielsen Holm. Det var en landejendom af sammenkøbte lodder. Anders Holm var tillige smed og havde smedie her. 1901, med formindsket areal, til købm. Chr. Jensen. 1904, gæstgiver Ole Jensen, Ringkøbing; ejendommen blev derefter bestyret ca. 10 år af broderen, vogndmand Niels Jen-

sen. 1913, snedker Jens Pedersen, der udstykkede og bebyggede 2 grunde (nedenfor), og solgte 1917 landbruget til Niels Christensen (Snogdal), som siden tilkøbte en del jord, noget fraliggende, da ejendommen lå indeklemmt i byen. 1928, svigersøn Georg Lander Poulsen, der efter en lang årrækkes drift nedlagde landbruget. Nu enkefru Sidsel K. Poulsen. Til leje bor fru Marie Jensen.

39x, Hovervej 25

Her byggede Jens Pedersen til sig og familie; ved siden af snedkeriet blev her og er endnu et udsalgssted (en årrække fra Tatol). 1963, enkefru Thora Sørine Pedersen til Aage Chr. Dalsgaard Pedersen, søn af hendes mand Jens Pedersens første ægteskab. Nu Aage Chr. Pedersens efterlevende ægtefælle Karen M. Pedersen, der bestyrer brevsamlingsstedet her. Til leje bor Julie og Kr. Kirkeby Nielsen.

37y, Hovervej 27

1927, Rasmus Jørgensen, gift med kogekone Marie Sinkjær. 1941, barber Carl Emil Jensen. I ejendommens 3 øvrige lejligheder bor nu: ?, Bent Jensen, Niels Chr. Pedersen.

39l,m, Hovervej 31

Tidligere udstykning fra forannævnte landejendom. 1903-04, ledvogter Simon Jensen. 1928, enken Johanne Ernestine Jensen til Laurids Kr. Nielsen. 1936, postbud Svend Jensen Sørensen. 1940, Magnus Jensen. 1941, Aage Mortensen. 1943, Klaus Bundesen Kristensen. 1944, Peder Larsen Pedersen. 1946, vognmand Max Rasmussen. Nu fru Karen M. Rasmussen.

122, Ringgaden 1

1975, DSB til portør Erling Jensen, skøde på tidl. tjenestebolig.

35ac, 37x, Ringgaden 2

1907, Jeppe Christensen. 1924, Kirsten Marie Astrup. 1930, Iver Kr. Iversen. 1940, Enevold Jensen. 1956, terrazzomester Anton Kr. Pedersen. 1957, Niels Peder Nielsen; s.år Kjeld Jensen.

35y, Ringgaden 4

1902, smed And. Nielsen Holm. 1907, enken Karoline Holm. 1916, Jens Chr. Kjærgaard. 1940, enkefru Inger Marie Kjærgaard til Gerda K.

Gl. stationsbygning, bagved huset Helios.

Christensen. 1951, Niels Christiansen; s.år Jens Andersen. 1969, Astrid Højmark Pedersen.

35ab, 37 ø (m.fl.), Ringgaden 6

1910-11, murerm. Niels Chr. Højbjerg. 1959, Oskar Stensig Poulsen.

35z, ai, 37k, ag, Ringgaden 8

1916, N. Chr. Højbjerg og Mourids Jensen til Jensine Mortensen. 1918, Marinus P. Svejdal. 1924, L. H. Petersen. 1941, enkefru Ane K. Korsgaard Petersen. 1943, uddeler Holger Ussing Jørgensen.

119, Ringgaden 3

Gl. stationsbygning. 1969, DSB til Hee kommune.

34k, Ringgaden 9

1920, trælasthdl. J. P. Laursen til Carl Trillingsgaard. 1950, Thomas Næsgaard. 1953, Thorvald Bøndergaard. 1954, Erhardt Bøndergaard Jensen. 1960, sygeplejerske Jenny Søndergaard. 1984, arvingerne til Jørgen Lauridsen.

35af, 37z, Ringgaden 10

1910, Ane Oline Christiansen. 1918, Edvard Valentin Husted. 1921, portør Anders Kr. Davidsen. 1922, Marie Skanderup m.fl. 1925, Carl Halvorsen. 1929, Jens Balleby. 1930, enkefru Ane Katrine Haurits. 1943, Aage Chr. Christensen. 1945, Peder Chr. Jensen. 1948, Aage Sigfred Jensen. 1971, And. Jansen Andersen. 1981, enkefru Karen Andersen.

36o, Ringgaden 11

1951, Jens Erik Nielsen til Henry Mouridsen. 1953, Mikkel Mikkelsen. 1965, maskinarb. Erik Vang Nielsen.

36f, Ringgaden 12

1902, Niels Olesen. 1911, enke Andrea Olesen. 1917, landpost Knud Lauridsen. 1922, Klaus Bundesen Kristensen. 1931, Jakob Madsen. 1958, Laurids Christensen. 1979, fru Anna Christensen. 1980, fiskeskipper Ejgil Jensen.

36p, Ringgaden 13

1951, Jens Erik Nielsen til Niels Christiansen. 1971, enkefru Klara Christiansen. 1975, murer Bent Erling Christensen.

33d, 37ab (m.fl.), Ringgaden 14

1914-15, gæstgiver Mogens Knudsen til portør H. P. Sørensen. 1926, enke Kirsten Lystbæk. 1955, arvingerne: Margrethe Lystbæk, Fredericia, Anna Elisabeth og Jeppe Tang Lystbæk, Hee. 1968, smed Ejnar Trabjerg.

36q, Ringgaden 15

1954, N. Toft Jensen til Karl Braagaard. 1956, smedem. Laur. P. Hansen. 1969, enkefru Marie Hansen til Egon Aaes Høyer. 1972, slagter Erik Jegstrup. 1980, fru Vita K. Jegstrup.

33m, 37ar (m.fl.), Ringgaden 16

1923, H. P. Sørensen til overportør M. C. Madsen. 1941, uddeler Carl Christensen; s.år Thorvald Bøndergaard.

36n, Ringgaden 17

1953, N. Toft Jensen til Sigfred Jensen.

35ø, Ringgaden 18

1910, Niels Chr. Nielsen; 1911, efternavn ændret til Højbjerg. 1945, Thorvald Bøndergaard. 1950, cementstøber Johs. Ulfkjær Jensen.

36s, Ringgaden 19

1954, N. Toft Jensen til Alfred Ditlevsen. 1982, fru Hilda Ditlevsen; s.år, Gerda Ditlevsen på ½.

35ao, Ringgaden 20

1948, Jens Erik Nielsen til murer Laurids Nielsen. 1962, enkefru Ulrikke Braagaard til mekaniker Peter Enevoldsen. 1970, lagerarbejder Vilhelm A. Hinze. 1980, Grethe Degnboel Andersen. Nu kirkebetjent Niels G. Andersen.

36u, Ringgaden 21

1965, Anton Kolby til landpostbud Frede Kristensen.

35æ, Ringgaden 22

1904, murer Jens Nielsen. 1908, murer Chr. Højbjerg. 1912, fabriksbestyrer Niels Poulsen. 1913, Peder Eriksen Jeppesen. 1914, enken Hartvigge Jeppesen. 1932, plejesøn, tømrer Knud Jeppesen. 1939, Pedersine Christiansen. 1953, datter Anna Dahl Christiansen, senere gift med Svend Aage Mikkelsen.

35ba, Ringgaden 26

1962, Anna Dahl Christiansen til murer Jens Mortensen. 1977, hjemmehjælper Kathrine Christensen.

35bh, bu, Hee Auto og Uno-X, Ringgaden 28-30

1968, Chr. Jørgensen til mekaniker Peter Enevoldsen. 1972, mekaniker Anker J. Nielsen Kirkeby. 1977, mekaniker Jørn Refstrup.

34d, Pileallé 1

1902, konsul J. P. Laursen, Ringkøbing. 1927, enkefru Jenny Kirstine Petra Laursen. 1931, J. P. Laursens Trælasthandel. 1941, direktør Carl Trillingsgaard. 1950, savskærer Thomas Næsgaard. 1953, savskærer Thv. Bøndergaard; s.år, savskærer Kristen Gadgaard.

34o, Pileallé 3

1955, Kr. Gadgaard til støberiarbejder Henry Mouridsen. 1962, Svend Aage Pedersen.

34p, Pileallé 5

1962, Kr. Gadgaard til Henry Mouridsen. 1965, Magnus Jensen. 1981, enkefru Else Nielsine Jensen. 1985, Toni Sørensen og Christian Vang Christensen.

37aæ, Bjørnevej 1

1928, Chr. Pedersen. 1932, enkefru Else Marie Kirstine Pedersen til købmand Jens Andreas Pedersen Grøngaard. 1942, Ole Chr. Olesen, No. 1959, enkefru Else Marie Olesen. 1960, mejerist Vagner Lauridsen.

37az, Bjørnevej 3

1927, Niels Pedersen. 1943, enkefru Karen Marie Pedersen til Peder Pedersen. 1947, Margrethe Bøndergaard. 1952, Chr. Christensen (Bratbjerg). 1971, Anders Nielsen, Meldgaard.

37av, Bjørnevej 5

1927, Marius Schultz. 1966, Anna E. Oxfeldt.

37ai, Bjørnevej 7

1920, Chr. Højbjerg til Thomas Lauridsen. 1958, arvingerne til Peder Vestergaard Bjerg. Nu enkefru Mathilde Bjerg.

37br, Bjørnevej 9

1947, Kirstine, Signe og Augusta Lauridsen til murerm. Niels P. Mikelsen. 1958, handelsmd. Jeppe Chr. Lauridsen. 1965, landinspektør Viggo Brandt Jensen. 1978, Anders Ahle Andersen.

37ab, Bjørnevej 11

1916, Chr. Højbjerg til Jeppe Peder Jeppesen. 1917, Chr. Andersen. 1919, Severin Vedersø Pedersen. 1920, Jens Johansen. 1922, cykelhdl. Chr. Troels Bjerre; s. år, Chr. Bach Lauridsen. 1938, enkefru Maren Margrethe Lauridsen til Jens Christensen. 1941, enkefru Ane Kirstine Christensen. 1942, gartner P. Knudsen Lauridsen Lund. 1943, Niels Stokholm Andersen. 1975, søn Aage Andersen. 1982, enkefru Inga Vestergaard Andersen til Gerda Højmark Graversen.

37af, Bjørnevej 13

1914, Chr. Højbjerg til Knud Lauridsen. 1941, arvingerne til Niels Chr. Kjeldsen. 1963, enkefru Marie Kjeldsen til hotelforpagter Laurids Pedersen. 1973, enkefru Dorthea Schmidt Pedesen; s.år, Chr. Isager Bork. 1974, Marie Jensen.

37av,ax, Vinkelvej 1

1924-28, Magnus Kolby til landpost Jens Andresen. 1969, enkefru Valborg Theodora Andresen, tidl. jordemoder. 1978, datter, phil. cand. Gudrun Rølle Andresen.

37bl, Vinkelvej 2

1946, Chr. Jørgensen til førstelærer H. C. Henriksen. 1979, fisker Vagn Nielsen.

37bc, Vinkelvej 3

1932, Peder Nielsen til vognmand Henrik H. Petersen. 1935, Jens Georg Hansen 1937, Eskild Toft. 1943, enkefru Maren Toft til vognmand Ole Jensen. 1978, arvingerne til gravemester Henning Jensen. 1983, fhv. gdr. Aage Jacobsen.

37bm, Vinkelvej 4

1946, Chr. Jørgensen til chauffør Marius Pedersen. 1950, svigermoder, enkefru Metha Nielsen. 1953, fru Elly Pedersen. 1979, lærer Svend Ebbesen. 1981, Steffen Borch Rasmussen og Conny Toft Kristenen.

37bf, Vinkelvej 5

1935, Peder Nielsen til H. P. Ammitzbøll. 1963, Karl Andreas Sahl.

37bn, Vinkelvej 6

1946, Chr. Jørgensen til Henry Sigfred Klausen. 1951, Jens Laurids Jensen. 1961, Chr. P. Høyer Ditlevsen. 1974, Thorvald Bach.

37by, Vinkelvej 7

1935, Peder Nielsen til landpost Chr. Brogaard Lauridsen. 1968, chauffør Villy Pedersen.

37bo, Vinkelvej 8

1946, Chr. Jørgensen til malerm. Oskar Riskjær Poulsen. 1949, Jens

Olesen Kamp. 1952, Hee kommune. 1971, enkefru Karen Margrethe Bøndergaard.

37bh, Vinkelvej 9

1941, Peder Nielsen til plantagebestyrer Marius Schlutz. 1961, mejeribestyrer Vagn Roed. Nu enkefru Elisabeth Roed.

37bp, Vinkelvej 10

1946, Chr. Jørgensen til gdr. Chr. Jensen. 1975, enkefru Jensine M. J. Jensen til styrmand Egon Nielsen.

37bi, Vinkelvej 11

1960, Niels Nielsen til Hee kommune. 1977, Ringkøbing kommune til arbmd. Chr. Rindom.

37bv, Vinkelvej 12

1961, Jens Erik Nielsen til uddeler Sven Paaskesen. 1971, søn Jens Erik Paaskesen til gdr. Julius Olesen. Nu dennes søster Kirsten M. Olesen.

37bu, Vinkelvej 13

1953, Jens Erik Nielsen til vognm. Jens Jørgen Petersen. 1955, vognm. Laurids Hounisen. 1976, murer Knud Aage Nielsen. 1983, Finn Noesgaard.

37bq, Vinkelvej 14

1954, Chr. Jørgensen til murerm. Jens Erik Nielsen.

37bk, Vinkelvej 15

1943, Peder Nielsen til Valdemar Poulsen. 1950, Jens Erik Nielsen. 1954, Jens Erik Nielsen til gdr. Chr. M. Madsen. 1975, enkefru Johanne Marie Madsen til gdr. Arne Johannes Jensen. Lejekontrakt til Dansk Arbejdsmandsforbunds Hee afd., et stk. af 37bk, uopsigelig til 1. april 1995.

37aq, Holstebrovej 96

1922, Magnus Kolby til enkefru Kirstine Nielsen. 1937, søn, tømrer og mælkehdl. Niels Nielsen. 1975, hans søn, mekaniker Peder Henrik Vestergaard Nielsen.

37ac, Holstebrovej 98

1935, Chr. Højbjerg til vognm. Henrik H. Petersen. 1942, søn, vognm. Kr. Juel Petersen.

35bk, Søndertoften 1

1970, Chr. Jørgensen til murer Karl Bjerregaard. 1979, Erhardt Bøndergaard Jensen.

35bi, Søndertoften 3

1969, Chr. Jørgensen til svejser Svend Aage Sinkjær.

37ci, Søndertoften 4

1972, Chr. Jørgensen til Chr. Søndergaard Pedersen. 1973, fiskemester Gunnar Langballe Andersen. 1983, fru Anna Marie Andersen.

35bs, Søndertoften 5

1970, Chr. Jørgensen til Laurids Voldbjerg Sørensen. 1983, Kristian Olesen.

37ch, Søndertoften 6

1972, Chr. Jørgensen til fhv. gdr. Chr. Søndergaard Pedersen.

35bt, Søndertoften 7

1970, Chr. Jørgensen til chauffør Vagn Chr. Mogensen.

37cl, Søndertoften 8

1972, Chr. Jørgensen til tømrer Villy Conradsen.

37cc, Søndertoften 9

1971, Chr. Jørgensen til Danvest-Finansiering A/s, Herning. 1976, arbmd. Jens Erik Johansen og ass. Mary Brogaard.

37cm, Søndertoften 10

1972, Chr. Jørgensen til tømrersv. Kaj Smedegaard. 1982, driftsleder Jens Bak Larsen, Linå, Silkeborg. 1984, Tanja Lucienne Jensen.

37cf, Søndertoften 11

1982, Laur. V. Sørensen til specialarb. Erhardt B. Jensen. 1984, Henrich Jakobsen.

37cn, Søndertoften 12

1972, Chr. Jørgensen til enkefru Bodil Kirstine Andersen.

37cd, Søndertoften 13

1971, Chr. Jørgensen til pensionist Viggo Andersen. Nu enkefru Kirstine Th. Andersen.

37cg, Søndertoften 14

1971, Chr. Jørgensen til banenæstfmd. Svend Oluf Rindom.

37ck, Søndertoften 16

1972, Chr. Jørgensen til købmand Henning Christensen.

Stationsbyen øst for banen

Her var for 100 år siden kun et bosted, ledvogterhuset, og i de næste 30 år tilkom vel kun to (Østbanevej 3 og 5, se senere). Jorderne var dels dyrkede, dels lynggroede; pletvis kan i dag spores tidligere sandflugt. Størsteparten af området, dvs. parceller af matrikelsnumrene 35, 39, 43, 107, 108, blev fra 1889 over en årrække opkøbt af tømrer og snedker Niels Peter Jeppesen, som fra 1873 havde drevet håndværk (med landbrug til) andre steder i Sønderby. De øst for banen erhvervede arealer udgør i alt ca. 5 ha, hvoraf køberen beplantede ca. de 4 med nåletræer.

De 6 á 7 grunde, N. P. Jeppesen efterhånden frasolgte, bebyggede han vistnok alle forinden. Han etablerede og drev den eksisterende tømrerforretning.

Af plantagen, der efter Niels Peter Jeppesens død 1927 gik i arv til børnene af henholdsvis 1. og 2. ægteskab, har en mindre part fulgt med tømrerforretningen ved generationsskifte, mens størsteparten til sin tid blev overdraget sønnesøn, murerm. Erling Jeppesen. Denne har foretaget en væsentlig part af de nyere udstykninger i byområdet. 1974 solgte han et restareal til Ringkøbing kommune, der har fortsat udstykningsvirksomheden.

123, Hovervej 33

Tidl. vogterhus (tjenestebolig). 1975, DSB til Ulla og Svend Erik Larsen.

35ad (m.fl.), Hovervej 24

1908, maler Anton Poulsen. 1913, Laurids Klitte Hansen. 1917, arvingerne til Magnus Kolby. 1919, Niels Peter Jeppesen; s.år Morten Ove

Astrup. 1920, Laur. Andersen. 1921, malerm. Anton Poulsen. 1927, Laur. Andersen m.fl. 1935, Cecilius Poulsen. 1945, svigersøn Mads Sig Danielsen. Til leje bor nu Elly M. Jensen.

43h, 107d (m.fl.), Hovervej 28

1906, enke Laura Andersen, der kom fra ejendommen Meldhede. 1908, samme, tilskødet 39q, 43q, 107e. På sidstnævnte grundareal bebygget med smedie; smeden Jørgensen gift med Laura Andersen. Der var nu 2 smedeforretninger i byen – en for meget. 1916, maler Anton Poulsen. 1917, Peder Thomsen Dam. 1936, fru Marie Birgitte Jensen. 1941, Karl Pedersen. 1944, Johs. Braagaard Nielsen. 1947, Jens Peder Pedersen, der frastykkede grunden med smedien, og 1960 solgte Hovervej 28 til Simon Peder Simonsen. 1981, murer Børge Skaanning Kristensen. 1984, landm. Jens Graversen.

39q (m.fl.), Hovervej 26

Den tidl. smedeejendom. 1969, entreprenør Anders Pedersen. 1973, murersvend Knud Aage Nielsen. Bygningen anvendt som oplagsrum.

43i, 107e, Hovervej 30

1906, enke Ellen Katrine Andersen; fra Lildkjær; hun var kokekone. 1919, Mads Lund Pedersen. 1924, Jens Nielsen. 1938, enken Maren Nielsen, f. Grønlund. 1940, H. P. Ammitzbøll ifl. fuldmagt fra arvingerne, til Laurids Marius Lauridsen. 1984, Kirsten K. B. Sørensen (?) til Jens Erik Lauridsen.

39i, Hovervej 35

1889, N. P. Jeppesen. 1891, Simon Henrik Rasmussen. 1918, arvingerne til fru Ane Katrine Rahbæk. 1929, frk. Anne Katrine Pedersen. En årrække boede her til leje skomager Chr. Holm med familie. 1964, Vagn Vestergaard Ryevad.

På de sidstanførte 6 udstykkede ejendomme var, så vidt bekendt, i hvert enkelt tilfælde N. P. Jeppesen såkaldt bygherre; dette gælder ligeledes Østbanevej 3, fra hvilken ejendom Hovervej 24 var en lidt senere udstykning.

35aæ, Hovervej 34

1959, Erling Jeppesen til murersvend Jens Poul Jensen.

35ax, Hovervej 36

1955, Erling Jeppesen til Tage Th. Sørensen.

107b, Hovervej 37

1895, Niels Peter Jeppesen, der her – formentlig først 1907-08 – byggede ejendommen Veronica, med tilh. snedkerværksted. 1929, arvingerne til Mads Randeris Madsen, Brejning; s.år, Hans Christensen, Lem. 1942, skrædderm. Thomas Østergaard, Ringkøbing; s.år, Anders Olesen, Ringkøbing. 1943, Daniel Danielsen, Hvingel. 1960, Erhardt Bøndergaard Jensen. 1979, Alice Bøndergaard og Anders Jespersen.

35bc, Smedeforretning, Hovervej 32

1965, Erling Jeppesen til smedem. Peder Pedersen. 1978, Thorkild Jeppesen til do, 35æ. – Fru Stine Bæk Pedersen driver frisørsalon.

35at, Hovervej 38

1954, Erling Jeppesen til KFUM og K i Hee og No. 1981, Indre Missions Samfund i Hee v/ bestyrelsen.

40o, Hovervej 39

1973, Poul B. Hansen og Erhardt B. Jensen til Sigfred Hansen. Til leje bor Hulda D. Høyer.

35aø, Hovervej 40

1961, Erling Jeppesen til Martin Knudsen.

37q,r, Hovervej 41

1906, Chr. Ove Christiansen. 1907, enken Graversine Pedersen. 1917, Karl Nielsen. 1918, Jens Peder Christensen. 1938, svigersøn Aage Mortensen. 1939, Jens Vestergaard; s.år, Thorvald Bøndergaard. 1942, Peder Knudsen Lauridsen Lund; s.år, Laust Enevoldsen. 1972, enkefru Mette Enevoldsen til murer Bent Thue Iversen.

35bf, Hovervej 42

1966, Erling Jeppesen til handelsmd. Jeppe Chr. Lauridsen. Nu enkefru Inger Lauridsen.

35bl, Hovervej 46

1970, Erling Jeppesen til Thorvald M. Jensen.

37u. 1906, Niels Nielsen. 1910, arvingerne til medarving Laust Chr. Tinggaard Christensen. Efter brand 1919 overdraget Hee-No kommune, der genopbyggede huset. Efter Laust Christensens død 1942 boede broderen Marinus Christensen en tid alene (lejlighed I). I lejlighed II boede en lang årrække Maren og Peder Andersen.

*Udstykninger på 37u:**37by, Hovervej 45*

Huset ovenfor. 1955, kommunen til Valdemar Poulsen.

37bæ, Hovervej 47

1967, kommunen til uddeler Aage Møller. 1970, uddeler Ernst Munck.

37bø, Hovervej 49

1967, kommunen til bogholder Jørgen Nysted.

37cc, Nørre Allé 1

1980, kommunen til Margrethe Nielsen.

37bz, Nørre Allé 2

1960, kommunen til $\frac{1}{2}$ N. Kjær, Mørke. 1968, $\frac{1}{2}$ KFK, Århus, Viby J.

37cb, Nørre Allé 3

1970, kommunen til arbmd. Henning Iversen Kjeldgaard.

37ca, Nørre Allé 5

1967, kommunen til arbmd. Anders Raae Johansen. Nu enkefru Andrea Johansen.

*Udstykninger fra Veronica:**107g, Nørretoften 4*

1949, Daniel Danielsen til murersv. Jens Poul Jensen. 1959, murerarbmd. Jens Ditlev Nielsen. 1960, Harry Jacobsen. 1961, typograf Sven

Tømrer N. P. Jeppesen og familie i plantagen ved ejendommen og savmøllen.

Sørensen. 1970, traktorfører Orla Jensen. 1974, tømrer Anker Valter Markus. 1975, Hans Verner Pindstrup. 1976, Jacob Dragsdal. 1980, Holger Dragsdal. 1982, Hardy Jensen og Karen Kirstine Johansen.

107h, Nørretoften 6

1960, Daniel Danielsen til Richardt Graakjær.

35ac (m.fl.), Østbanevej 3

1908, maler Anton Poulsen. 1913, Laurids Klitte Hansen. 1917, Magnus Kolby. 1920, maler Carl Johs. Rasmussen. 1937, Jens Mikkelsen Bach. 1948, Johs. Jensen. 1950, enkefru Elna Johanne Jensen. 1954, gravemester Reinholdt Mortensen.

32c, 34i, Østbanevej 2

1919, Johan Frederik Poulsen. 1936, frk. Maren Koldby. 1939, Niels Led Nielsen; s.år, Anders Christensen. 1942, Chr. Fred. Iversen. 1949, Magnus Lauridsen. 1960, Magnus Jensen. 1965, Ingvard Larsen. 1973, konstruktør Kaj Larsen. 1978, Jens Mogensen. 1983, Kaj Larsen.

35p,q,r,s,t (m.fl.), Østbanevej 5

1891, Niels Peter Jeppesen, der her etablerede solid tømrer- og snedker-

virksomhed, som sådan videreført i slægtens eje. 1908, søn Jeppe Jeppesen. 1944, hans søn Thorkild Jeppesen. 1980, dennes søn Ole Jeppesen; *nvv. mnr. 35n,p,al,bx.*

35q (m.fl.), Østbanevej 9

Beboelsen ovenfor, som Thorkild Jeppesen fraskilte og beholdt ved forretningsoverdragelsen.

35bc, Østbanevej 13

1965, Thorkild Jeppesen til Vilhelm Andersen. 1983, enkefru Maren Andersen. 1984, svejser Svend Jensen.

36k, Østbanevej 15

1942, Lars H. Nielsen og Ane M. Pedersen til Marius Aaes Høyer. 1957, Jens Peder Pedersen, Grønbjerg. 1985, enkefru Marie S. Pedersen til Ole Milther Jensen.

33r, Østbanevej 17

1949, Marius Aaes Høyer til Kr. Nielsen. 1950, Valdemar Lauridsen. 1972, enkefru Mariane Lauridsen til Arnold P. Nielsen. 1983, enkefru Sine Nielsen til Ryan Nielsen.

33h, Østbanevej 19

1952, Laurids Christensen til Marie Stengaard. 1958, Niels Stengaard Jensen.

33p, Østbanevej 21

1949, Holger Jørgensen til Christen Bækby Madsen. 1970, Vilhelm Nielsen; s.år, Jens Møller Pedersen. 1983, enkefru Sine Pedersen til Jytte Viola Krogshede.

32k, 34m, Østbanevej 23

1946, Bodil Marie Poulsen til enkefru Maren Neesen. 1976, elektriker Per Benny Graakjær. 1984, Tom Christensen Bech.

31k, Østbanevej 27

1953, Jens Peder Jensen til arbm. Jørgen Jensen. 1962, frisør Ejvind Tang Jensen. 1963, Laurids Vagner. 1983, enkefru Marie Vagner til fru Maren Høyer Jensen.

Det nye kvarter. Skovvej.

35br, Skovvej 1

1978, Erling Jeppesen til murer Jørn Jeppesen. 1980, tømrerm. Ole Jeppesen. 1982, Egon Jensen.

35bq, Skovvej 3

1970, Erling Jeppesen til Gunnar Toft.

35bp, Skovvej 5

1978, Erling Jeppesen til smed Jens Erik Sørensen.

35bo, Skovvej 7

1978, Erling Jeppesen til Ejnar Aaes Høyer.

35bu, Skovvej 9

1970, Erling Jeppesen til specialarb. Egon Bækdahl Hansen.

35cd, Hjortevej 1

1977, kommunen til lærer Sigvald Laursen.

35bø, Hjortevej 2

1976, kommunen til murer Erling Madsen. 1983, Jonna Irene Korsholm.

35cc, Hjortevej 3

1977, kommunen til elektriker Bendt Ove Hansen og ekspeditrice Bodil Vang Pedersen.

35bæ, Hjortevej 4

1975, kommunen til Thorvald Bendtsen. 1977, tømrer Ole Jeppesen. 1979, chauffør Svend Nielsen.

35cb, Hjortevej 5

1977, kommunen til fisker Knud Erik Nielsen. 1982, Hans Ihler og Annemarie Holk Christiansen.

35bz, Hjortevej 6

1975, kommunen til traktorfører Niels Stengaard.

35ca, Hjortevej 7

1976, kommunen til P. Johs. Alnor Hansen og Svend Erik Hansen.

35by, Hjortevej 8

1975, kommunen til lærer Herluf Pedersen.

35cm, Grævlingevej 1

1978, kommunen til Evald Schwartz.

35ch, Grævlingevej 2

1978, kommunen til eksp. Lars Grønkjær Kristensen og eksp. Jette Mikkelsen; anm.: gift Kristensen.

35cn, Grævlingevej 3

1980, smed Olaf Dalgaard-Jensen.

35cg, Grævlingevej 4

1978, kommunen til mekaniker Anker Kirkeby.

35cf, Grævlingevej 6

1978, kommunen til Johanne Marie Østergaard og Bjarne Holm Sørensen. 1983, Lena Harboe Christensen.

35cl, Grævlingevej 8

1978, kommunen til tømrer Bjarne Sig. 1979, montør Flemming Drest Nielsen.

35cq, Grævlingevej 9

1981, syerske Solveig Gadgaard og arbmd. Vagn Jensen. 1984, Inge Marie Harpøth.

35ck, Grævlingevej 10

1977, kommunen til Niels Erik Rindom.

35cr, Grævlingevej 11

1978, kommunen til John Melgaard. 1983, Solveig Aakjær Wiuff.

35ci, Grævlingevej 12

1978, kommunen til Lis Graversen og Anders Meldgaard.

35cu, Grævlingevej 17

1979, kommunen til specialarb. Orla B. Jensen.

35cv, Grævlingevej 19

1979, kommunen til Johan Pedersen ApS. 1980, Preben Lauridsen. 1983, Anna M. Bak.

35cx, Grævlingevej 21

1979, kommunen til tømrer Arne Bank Sig.

35cy, Grævlingevej 23

1981, kommunen til Karl Verner Nielsen.

Grundarealet (35v), som Ringkøbing kommune 1974 afkøbte Erling Jeppesen, er endnu ikke fuldt bebygget. Kommunen har derudover erhvervet følgende mindre arealer: 1977, af Morten O. Mortensen, 30r. 1981, af Ole Jeppesen, 36y. 1984, af Anton Kolby, 36z.

En andelsboligforening under stiftelse forbereder for tiden (september 1985) opførelse af 8 boliger i det nye parcelhuskvarter.

Voldbjerg og Voldbjerg mark

Voldbjerg ejerlav omfatter inden for det givne område 1844-matriklens fortløbende numre på bebyggede som ubebyggede jorder. Ejerlavet, der

er dannet i sognefællesskabets tid, omfatter også den nordlige del af No. Ejerlavet afgrænses i nord af Hover å; i syd af Heager å-Ølstrup bæk, i vest af Vonå og i øst af sogneskallet til Hover.

1a (m.fl.), Voldbjerg, Voldbjergvej 2

Hovedgården Voldbjerg er udførligt omhandlet i et tidligere afsnit. Dens besiddelser i Hee udover selve hovedgårdsjorderne – de ældre såvelsom de ved bondefrigørelsen 1793 tilbageværende mangfoldige – er løbende omhandlet i dette afsnit. De ved frigørelsen af hovedgårdsjorderne udstykkede ejendomme gennemgås efterfølgende. Men først de senere, efter nummeringen, fra Voldbjerg foretagne *bebyggede* udstykninger:

1b, Voldbjerg skole, Ølstrupvej 1

Udstykning 1877, eller 1878, til Hee-No kommune, der dette år opførte skolen, der, endeligt, nedlagdes 1944. 1950, mælkehdl. Julius Slot. Anna og Julius Slot er begge, for år tilbage, døde. 1983, arvingerne, ingeniør Leif Slot og sygepl., fru Else Iversen. 1984, Leif Slot eneejer.

1c (m.fl.), Lille Voldbjerg, Ølstrupvej 2

1900, Iver Sørensen, født på Voldbjerg. 1933, brodersøn Søren Voldbjerg Sørensen. 1959, Peter Schmidt Sandgrav.

1h, Voldbjergvej 6

1903, smed Anders Hansen. 1916, enken Ane Jørgensen til arbmd. Jens Thomsen. 1919, Enevold P. Enevoldsen, en årrække en kendt skikkelse som fiskehandler. 1945, Georg Vium Nielsen. 1946, Otto Osvald Frede Andersen, hjemvendt dansk-amerikaner. 1948, Haakon Mark.

1k (m.fl.), Voldbjerg Gartneri, Voldbjergvej 1

1928, Kirsten Voldbjerg Sørensen, der her anlagde og drev frilands- og drivhusgartneri. 1957, mangeårig medhjælper Osvald S. Birkmose. Til leje bor Vilhelm Konradsen, Hans E. Konradsen.

1ø, Voldbjergvej 3

Tidl. røgterhus til Voldbjerg. 1970, Laur. V. Sørensen til svejser Aksel Noesgaard. 1975, frisør Bjarne Poulsen og fru Bodil Bakkestrøm. 1982, Pernille Nirdosh.

1ab, Voldbjergvej 4

Tidl. funktionærbolig. 1983, læge Erik G. Jacobsen, ved salg af Voldbjerg.

2 (m.fl.), Vejrgård, Voldbjergvej 15

Ved auktionsskøde, tinglæst 1796, tilslået Peder Jørgensen (Bjerg). Denne var født i Hvejsel i Østjylland. Efter traditionen var Peder Jørgensen en tid kusk på en herregård i hjemegnen, siden for amtmanden over Ringkøbing amt, boende på Rindumgård. Ved sit giftermål var Peder Jørgensen først bosat på Bjerg(et) i Ølstrup, hvorfra tilnavnet stammer. På Voldbjergmark skal han have været den første, der byggede. Vejrgårds nuværende stuehus, der ligger mod nord, skal være opført 1817. Peder Jørgensen Bjerg og hans kone i 2. ægteskab, Karen Jensdatter, flyttede til en ejendom i Bandsby i Ny Sogn, da 1819 sønnen Jens Pedersen Bjerg overtog Vejrgård. 1862, Jens Thomsen, fra Tiphede i Timring, gift med datteren Karen Bjerg Jensen. 1893, deres søn Jens Bjerg Thomsen. 1925, hans søn Jens Bjerg Thomsen, der siden blev landskendt som jæger og en vildtets forsvarer, naturelsker og beskriver; nylig er en vej forbi fødegården opkaldt efter Jens Bjerg Thomsen. 1932, Olav Emil Olesen, fra Tim. 1944, proprietær Eli Christensen, Ikast, der ikke tilflyttede, men s. år solgte til Tage Madsen, der kom fra Søby på Herningegnen. Jens Bjerg Thomsen og andre af slægten aflagde gerne besøg i Vejrgård. Derved befordredes de anførte slægtsoplysninger, gennem Tage Madsen, der i dette år er død. Hans kone Inga Madsen har beholdt gården.

2c (m.fl.), Engholm, Voldbjergvej 13

Hovedparcellen er, så vidt ses, 1803 ved auktion købt af Peder J. Bjerg. Ved 1840 står som ejer anført K. Jensdatter, formentlig hende, der med sin mand Chr. Andersen 1845 bebor ejendommen. 1855, Peder Jeppesen, hvis kone Laurence er Jens Pedersen Bjergs datter. 1893, søn Jeppe Peder Jeppesen. 1918, Marinus Rahbæk. 1919, Anton Laustsen og A. Andersen; s. år, Jens Balleby. 1921, Laust Falsig. 1928, Knud Chr. Christensen (siden ejer af Holmgård i Heager, No). 1936, Knud Pedersen Graversgaard. 1941, Chr. Nygaard Frandsen, Resen. 1943, Konstantin Nielsen, Glyngøre. 1945, Knud Stræde Enggrob. 1947, Niels Madsen, Assing. 1960, Karl Medom Madsen og 1964 nuv. ejer Aksel Pedersen, Stadil. Jorderne i sin tid til dels omskiftede, nu i st. f. 2c: 2d.

3a (m.fl.), Brogård, Voldbjergvej 17

Brohuset var det oprindelige navn. Umiddelbart kunne man anse dette som beliggende ved *Svingelen* ved Voldbjerg mølle (nævnt 1770, fæster Mette Terbensdatter). Brohuset må imidlertid have ligget, hvor siden bebyggelsen – og arealet – forøgedes til *Brogård*. Brohusets oprindelige tilliggende, omkr. 7 skp. htk. mark og eng, blev 1813-14 af Niels Flinker, Nyrup, og Bonne, Voldbjerg mølle, tilskødet assessor H. P. Ammitzbøll til Søgård i Ny Sogn. Denne lod ved samme tid broen bygge over Vonå, ude i engene, hvor åen gør skel mellem Holmbokjær på Holmsland siden og Voldbjerg mærskenge i Hee. Fæsteren af Brohuset, Jesper Johansen, må have fået det hverv at opkræve bropenge af de vejfarende. I 1813 ses tinglæst en kontrakt mellem Ammitzbøll og Peder Bjerg (Vejrgård) angående et vejstykke ved broen mellem Hee og Holmsland. Vejstykket blev solgt til Ringkøbing amts repartitionsfond. Amtet har altså dengang, forud for den sognekommunale forvaltnings tid, været den kompetente myndighed. Broslagningen og vejforlægningen i tilslutning hertil synes dog altså helt at være sket på privat initiativ.

Ammitzbøl købte 1818-19 yderligere htk. i Voldbjerg enge, som ikke blev tillagt Brohuset. Ægteparret Ammitzbøl, der var barnløse, betænkte ved testamente – foruden en plejedatter, der som særeje skulle arve Søgård hovedgård – en lang række forskellige med deres øvrige formue til deling. Jesper Johansen og hustru skulle have Brohuset til eje – om kvit og frit eller til favørpris er usikkert. – »Det var jo i pengemiserens, statsbankerottens og landbrugskrisens onde tid. – Det kom nu til at gå noget anderledes med arven, end ægtefællerne havde tænkt sig. – 1821 døde assessoren, enken førte bedriften videre ved forpagter. – Enken, Susanne Elisabeth Tafteberg, døde i 1830. – Testamentet skulle nu træde i kraft. Det skete også, men ikke efter dens fulde ordlyd. De beløb, der var afsat, kunne slet ikke udredes.⁶¹⁾«

Brohuset havde fru Ammitzbøl i 1826 overdraget Jesper Johansen; et lån på 100 rdl. samme år kan have været udbetaling, måske købesum. Jesper dør 1832. 1834 ses enken, Mette Kirstine Pedersdatter, i ægteskab med en Hans Adam Hansen (?). 1836 indgår Mette 3. gang ægteskab, med Simon Poulsen. 1853, Hans Peder Ammidbøl Jespersen, søn af Mette og Jesper Johansen, født 1822 og opkaldt efter den afdøde ejer af Søgård og Brohuset. 1887, enken Mariane Simonsen; hun var datter af Simon Mathiasen Weis i Hover, af den bekendte Weis-slægt. 1898, søn Hans Peter Ammitzbøl Hansen; 1914, navnerettelse: Hans Peder Ammitzbøll. 1934, Thorvald Marius Jensen og 1969 nuv. ejer Konrad Skarregaard.

Brohuset omkr. 1910. Familien Ammitzbøll, f.v. Johannes, Simon, Iver, Svend, forældrene, Hans Peder og Dorthea Marie samt Laura, Anna og hunden Rolf.

Brohuset 1926. Stuehus bygget 1914, møllehus 1917. Personerne: Simon og Anna Ammitzbøll, Karl Larsen, Dejbjerg og Dorthea Marie Larsen.

4a (m.fl.), Søndergård, Voldbjergvej 11

1796, Niels Jensen Sirsbæk, husmand og tømrer. 1812, svigersøn Anders Christensen Sirsbæk. 1832, Jens Christensen, men samme år anføres enken, Ane Jensdatter, som nu gift med Ole Christensen, kld. Ole Kromand, født i Ny Sogn. 1872, søn Jens Olesen. 1886, Jens Chr. Jensen, Ny Sogn. 1888, Niels Sørensen. 1905, Søren Jørgensen Bro. 1913, Kristen M. Madsen og 1947, søn Kristian Madsen.

5.

1796, Ane Marie Christensdatter Tarp. 1812, Mikkel Pedersen, Alrum, der året efter tilkøber jord fra Voldbjerg mølle, så ejendommen bliver en mindre gård. De påfølgende slette tider er vel årsag til, at gården 1829 stilles til auktion; køber er Jens Chr. Knudsen Nygaard, der 1830 afhænder til Jens Jensen (Færgen). 1855, af Anders Andersen solgt til Brogård.

Voldbjerg mølle

»Det er givet, at vandmøllerne hører til vore ældste kraftmaskiner, og at de kan føres tilbage til den ældre Middelalder. De nævnes første gang 1135. Vindmøller omtales vist første gang herhjemme 1259. – I denne forbindelse er det af værdi at fremhæve, at møller hyppigt nævnes som tilhørende kapitalejere uden for erhvervet. For blot at tage et prægnant eksempel skal her erindres om Den sjællandske Krønikes efterretning fra 1356 om, hvorledes kong Valdemar Atterdag byggede vandmøller, og dæmninger til at holde vandet inde, for at det ikke skulle løbe i havet, før det havde tjent den almene nytte. Mere moderne sagt har man her et vidnesbyrd om, at kongen anbragte sin ledige kapital i møller, som Kronen selv havde de bedste forudsætninger for at udnytte økonomisk. Det må her erindres, at disse møller ikke udelukkende har været brugt til formaling af korn, men at mange sikkert har gjort tjeneste ved skindberedning og andre grene inden for produktion.«⁶²⁾

At Voldbjerg mølle er af høj alder synes oplagt. Omegnens behov for formaling af korn, såvelsom mulighed for udnyttelse af vandkraft på stedet til mølledrift synes at have været der. Afvises, at Kronen kan have anlagt og ejet møllen, kan det vel ikke helt. Men så vidt bekendt foreligger der hverken mundtligt eller skriftligt noget herom. Kronens Skøder – et nu trykt register over centraladministrationens køb, salg og mæge-

skifter – begynder først med år 1545. Voldbjerg mølle ses første gang omtalt 1551, men i en anden kilde, og Kronen er ikke parthaver. Det drejer sig om et såkaldt låsebrev, en ejendomsdom, afsagt 9. febr. 1551 på Chr. IIIs retterting i Odense – som en endelig stadfæstelse af forudgående herredstingsdomme angående Voldbjerg gård og gods i Hing herred.⁶³⁾

Retstrætteerne havde stået på siden 1474, men i ingen af tingbrevene ses Voldbjerg mølle nævnt; derimod går ejendomspåstanden fra Voldbjerg på bl.a. Hover mølle.

En mundtlig tradition hævder, at ålejet på et langt stræk frem til Voldbjerg mølle skyldes en gennemgravning. Og at det oprindelige åleje gik gennem det parallelløb, der i dag kendes under navnet Gl. Møllebæk. At denne strøm kunne have været udnyttet til drift af en forløber for Voldbjerg mølle er formentlig en blot teoretisk mulighed. Der kan herom ikke dømmes ud fra møllebækkens nuværende vandføring; denne kan tidligere have været langt større. Snarere udfra, at strømlejet gennemgående er for langt fra fast land; og så det forhold, at der ingen overlevering er om en sådan mølledrift – medmindre der her skulle være tale om en mølle ved Heebro. Eksistensen af en sådan engang blev hævdet af Storgaard Pedersen; men uden tids- og kildeangivelse eller anden oplysning.

Flere tingbreve angående Voldbjergs ejendom handler om engen Bredholm, nu tilh. gården Heebro i No. Engen ligger i Hee, lige øst for jernbanen, mellem åen og møllebækken. I et af brevene, dateret til 1485 el. -86, hedder det »— at velbårne svend Iver Eriksen »indworde« med lovhævd Bredholm, som den grøft udviser, som ligger mellem Salsholm (hvorover nu jernbanen går) og forskrevne holm, og så norden om forskrevne holm, som *det gl. åsted* udviser, og så øster ned i »wadet« (Ølstoft vad) —«. ⁶⁴⁾

Gl. Møllebæk udspringer i dag som en grøft lige vest for gl. landevej; gennem Ølstoft enge, hvor den bliver til en bæk, er der i dens løb flere steder tydelige rester af et egentligt åleje; videre frem bliver bækken stadig større; for på det sidste lange stræk frem mod møllen – hvor løbet tydeligvis er blevet reguleret – at få åens rumfang og vandføring.

Syd for det nuværende åleje, der hvor gl. landevej krydser, findes en slynget sænkning i terrænet, der kaldes gl. å; dette leje er så afskåret ved en udretning af åløbet. Øst på i engen syd for plantagen i Heebro bakker ses en rest af et gammelt åleje. Tilsvarende findes på strøg i Lybæk enge i No samt under Sanddal plantage. Disse gamle lejer må nok strømmen selv i tidens løb have forskubbet sig fra.

Til Sanddal mølles anlæg og drift blev der nok ubestrideligt foretaget en gennemgravning (det nordre løb), hvorefter det oprindelige, søndre, løb, via ud- og sammenfletning samt ved stigborde, benyttedes som regulator af vandtilstrømningen til mølleriet.

Samme fremgangsmåde synes at have gjaldt for Voldbjerg mølle. Væsentlig har det – her som der – været at få åløbet forlagt ind til fast land. Sådan at mølleværk med tilhørende bebyggelse kunne funderes solidt. Og for færdsel til og fra mølle har fast vej været en forudsætning.

Undre kan det, om et gennemgravet løb ikke blev gjort kortest, dvs. ligest mulig. Fra gl. landevej og langt frem har åløbet sine slyngninger; strømmen selv har dog uddybet enkelte. – I det kæmpearbejde en gennemgravning ved håndkraft, over flere kilometer, har været, har man nok set mere på terrænforhold end på en snorlige udstikning.

År 1523 anføres at være bro over åen (for færdsel ad gl. landevej). Peder Skram til Voldbjerg får af kongen livsbrev på Heebro. Han skal holde broen ved magt, må til gengæld opkræve brokorn af almuen i Hing herred.⁶⁵⁾

Vel næppe en part af netop disse bønder, snarere én til flere generationer tilbage af deres fædre synes, så vidt det kan skønnes, som hovarbejde at have udført gennemgravning af et nyt åleje, fra formentlig lidt øst for gl. landevej og den lange strækning frem til Voldbjerg mølles anlægssted. Dog er nok naturen kommet bønderne betydeligt til hjælp, derved at afsluttende vandafstrømningen har planeret, her og der uddybet, og udvidet strømlejet.

1606, da skifte skulle foretages af Voldbjerg gård og gods, tilkendtes én af arvingerne, Anna Skram, gift Strangesen, bl.a. »hendes anpart i Voldbjerg mølle, skyld 5 tdr. 8½ skp. mel (der regnedes vistnok 10 skp. = 1 td.). Af sammenhængen synes at fremgå, at den angivne mølleskyld kun var en anpart; det brudte tal taler for det samme. Hvor mange anparter, der var i øvrigt, oplyses ikke. Siden hen var i hvert fald den samlede mølleskyld anderledes stor. – 1620 anføres i skattemandtallet, at mølleren Hans er »embedsmand uden avl«, altså ikke landbruger af nogen betydning.

Niels Krag, der fra 1615 ejede Voldbjerg, køber 1621, ved en stor godshandel med Klaus Kaas til Øland og Iver Prip til Søgård (begge ved fuldmagt) Voldbjerg mølle, der ved arveskifte synes at være kommet ud af det oprindelige tilhørsforhold til Voldbjerg.

I 1664-matriklen er møllen uspecificeret anført under Voldbjergs 100 tdr. hartkorn, såkaldt hovedgårdstakst. 1688-matriklen, især forarbej-

det, markbogen 1683, giver god besked: »Wolbiere Mølle kand brugis baade Winther och Sommer, undtagendis naar meget sterck Winther er, med stoer Sne Knog. Af Wester Wind bliffuer Wand Hiullene tvungen med Iiss och Bag Wand, saa at di icke kand maahle. – Den ligger for en temmelig Aae, kaldis Hie Aae, (som) sammeler sig af nogle Becke udi Hie Sogen, som er 1½ Muhl fra Møllen. – Haffuer ellers af Naturen et gaadt sterck Fald til Møllen. – Hafuer 2 Querne, som drifvis med 2de Wandhiul. – Dends Betienings Districtt er fra Hollums Land och nesten ald Hie Sogen, undtagendis en ring Deel af dend Nordre Siide i Sognet, som lader mahle udi Tiim Mølle. – Dend eene Quernstien, som er dend Østerste, er ½ Allen; den Westerste er 3. Deel af eet Quarter tyck, men er lige breed och er gammel forslidt. – Ellers er der ingen andre Møller, som dens søgning kand betage, uden Røgel (Røgind) Mølle, som hører och till Wolbierne, er en half Miil derfra, och Tiim Mølle, som ligger 1 stoer Muhl derfra.« – Afstandene er noget unøjagtige.

Voldbjerg mølle, der en halv snes år før var blevet forstærket med materiel fra den nedlagte Sanddal mølle, ansattes 1688 til 12 tdr. 6 skp. hartkorn; sidenhen ses heraf landgilden at være 40 tdr. mel. Sanddal-mølleren Chr. Christensen fulgte med til Voldbjerg mølle, hvor han før 1700 var afløst af Michel Andersen.

Møllesøgningen fra Holmsland til Voldbjerg var formentlig tilgæet eller øget i en periode op til 1680'erne. Under Søgård havde været vindmølle drift på Møllebjerre i Nysogn; denne mølle blæste ned ved 1640 og genopførtes ikke. 1690 lod Søgårds daværende ejer Gl. Sogns vindmølle opføre; denne forfaldt, da siden hans datter, som Søgårds og møllens ejer, gik i armod. Den efterfølgende ejer derimod fik 1722 Gl. Sogns mølle istandsat og i god drift. Den Voldbjerg mølle derved påførte konkurrence førte til proces, anlagt af Grev Rantzau til Voldbjerg, mod Søgårds og Gl. Sogns mølles ejer. Sagen endte i et forlig, hvorefter Søgårds daværende og senere ejer skulle yde Voldbjerg mølles ejer 9 rdl. årligt, så længe Gl. Sogns mølle var i drift. – Først 1859 fik Ny Sogn igen en vindmølle.⁶⁶⁾

Søgningen fra Holmsland (og Klitten) til Voldbjerg mølle ses deraf at have været betydelig. Hvorvidt disse mange møllesøgende har været kørende til Voldbjerg, er måske blot teoretiske muligheder: 1) Fra Ny Sogn via Hindø (hvortil der var kørevad både fra Holmsland- og Heesiden) over Agersbæk, til møllen; 2) fra Gl. Sogn via Vonå, hvor der ligeledes var kørevad (først 1860 broforbindelse). 3) fra Ny Sogn via engene,

hvor Vonå skulle passeres (bro 1814). – Sidstnævnte forbindelse var måske den mindst realistiske; her var intet vad, åen er dyb her; og engvejene var næppe passable undtagen i sommertiden, før grusningen i vor tid. Men også de to førstnævnte muligheder forekommer ret usandsynlige; i hvert fald lange og til vands farefulde veje.

Mest taler for sejlads. Lærer N. J. Nielsen, der var født på Møllebakken, skriver i sine erindringer, at folk fra Holmsland og helt fra Klitten (endnu i 1870'erne) kom sejlene med deres møllekorn over Stadil fjord og op ad mølleåen til Voldbjerg mølle.

Mølleren Michel Andersen var efter kirkebogen 99 år gammel, da han døde 1750. Forlængst var han som møller afløst af svigersønnen Peder Poulsen, der var født i Skjoldborg sogn i Thy; han kom hertil som møllersvend og blev 1722 gift med datteren Dorethe Michelsdatter. Møllerne var i gl. tid ansete og betragtet som holdne folk, i almindelighed vel med rette. Det ses, at når den gamle eller den unge møller stod fadder eller selv havde barn i kirke, så var man i honnet selskab. Folk som fuldmægtigen og ladefogeden på Voldbjerg, husjomfruen i Præstegården, mølleren i Røgind var gentagende blandt fadderne.

1774 er der vel igen generationsskifte, idet møllersønnen Michel Pedersen holder bryllup med Kirstine Lauridsdatter fra No Præstegård. 1793 køber Michel Pedersen møllen fri, for 1000 rdl.; da den, med lidt jord til, var af hovedgårdstaksten, var den tiendefri. Den gård, mølleren havde haft i fæste, vel i 25 år, køber han for 300 rdl., dens kirketiende for 81 rdl. Desuden købte mølleren svigerfaderens gård No Præstegård, hvortil han flyttede med sin familie, idet han straks afhændede sine ejendomme i Hee. I Gl. Præstegård i No døde Michel Pedersen inden for et par års tid. Enken giftede sig anden gang 1795, men manden døde allerede i 1800, hvorefter Kirstine Lauridsdatter sad enke en årrække. Køber af Voldbjerg mølle samt gården i Halby (denne udstykkede han snart efter) var Joachim Henrich Frich, af møllerslægt. Frich køber jord til, mest fra Voldbjerg, så møllens jordhartkorn er ca. 7 tdr., da han 1812 (tingl. 1815) sælger til Christian Hirshnach Bonne, en godsejer fra Mors. I købet medfulgte et udfæstet hus østen (?) Voldbjerg, og på landbruget til møllen en besætning på 2 heste, 1 hoppe, 8 køer, 4 unghøvder, 2 kalve, 12 får med lam og 6 svin; desuden 3 vogne. Købesum i alt 20.000 rdl. – en hidtil uhørt høj pris, der må være blevet aftalt inden, at staten ved sin bankerot 1813 (se nedenfor) foretog seddelombytning til $\frac{1}{2}$ af hidtidig værdi, og desuden nedskrev sølvværdien til $\frac{1}{8}$, i alt ca. 10 % af nye pengesedlers pålydende i forhold til gamle. Bonne, der fra 1816 tillige ejede

Brejninggård, kom nu nok helskindet fra Voldbjerg mølle, som han 1819 solgte til Anders Tang.

Anders Lauridsen Tang var født i Ulfborg, udaf en gammel rodfæstet bondeslægt, hvoraf flere medlemmer havde forbindelse til Brødremenheden i Christiansfeld. Slægtens anseelse og indflydelse blev betydelig. Nogle studerede og kom siden i fremtrædende stillinger; andre gik handelsvejen, flere som købmænd i Ringkøbing, i den store stil. Peder Tang, der med skibe i søen handlede på udlandet, var primus motor ved opkøb af Nørre og Sdr. Vosborg; også Udstrup og Timgård har været i slægtens eje. Købmand i Ringkøbing havde også Anders Tang været, hvor han giftede sig med en toldinspektørdatter Mariane Elisabeth Fæster.⁶⁷⁾

Det går vel an her at indskyde et længere uddrag af en udredning af datidens økonomiske og erhvervsmæssige vilkår i almindelighed. Denne kunne nok på lokalt plan overføres på en del ejendomme i Hee, men tegner sig vist særligt skarpskåren i tilfældet Voldbjerg mølle.

»Endnu for 40 år siden (1970) kunne man hengive sig til diskussioner om, hvad der var det mest normale her i landet: at pengesedlerne var indløselige (med guld eller sølv), eller de ikke var det. Indtil første verdenskrig var de samlede perioder for indløselighed og uindløselighed omtrent lige lange. I dag må man erkende, at uindløseligheden, der oprindeligt betragtedes som en følge af helt unormale forhold, må betragtes som det normale. Men allerede o. 1800 var man klar over, at landets erhvervsliv kunne trives udmærket, selv om sedlerne ikke, som skrevet stod, kunne indløses med sølv. —

Siden, man i 1757 havde suspenderet sølvindløseligheden, havde kursen på de danske penge såmænd holdt sig rigtig pænt; under normale forhold 15-20% under pari —

I tiden fra 1800 til 1807 steg seddelomløbet med henved en tredjedel. Alligevel holdt kursen sig, hvilket er udtryk for, at stigningen i seddelomløbet modsvarede af en stigning i landets produktion.

Men straks efter katastrofen 1807 (Englændernes bombardement af København og kapring af flåden) begyndte det at gå galt. I 1809 var sedlerne faldet til en tredjedel af deres sølvværdi — 1812 var kursen gået helt ned i en fjortendedel.

Udviklingen var for så vidt — ganske naturlig. Ved storhandelens afbrydelse tørrede de udenlandske valutakilder ind, og samtidig steg regeringens pengebehov voldsomt.

Fra 1805 havde man haft hele hæren på krigsfod, hvilket kostede

uhyre summer –. Efter tabet af flåden var man helt på bar bund med forsvaret – og tillige havde englænderne i bund og grund plyndret flådens magasiner. Men ikke nok dermed. Det store fransk-spanske hjælpekorp, som gæstede Danmark 1808-09, fik alle sine udgifter afholdt af den danske statskasse. Alle disse krigsforanstaltninger kostede uhyre summer, og regeringen tog sin tilflugt til seddelpressen.

Naturligvis forsøgte man også at dreje skatteskruen, men under datidens primitive forhold besad man ikke de fornødne metoder til at ramme dem, der vitterlig profiterede af krigssituationen.

Landets beholdninger af hård valuta forsvandt, som altid i sådanne situationer, selv om staten gjorde, hvad den kunne, for at lægge hånd på dem til betaling af renter og afdrag på lån. –

En anden ting, der forøgede pengeregigheden, var hjemdragningen af store tilgodehavender i Østersøbyerne for leverede asiatiske og vestindiske varer. Normalt ville disse penge jo være blevet brugt til at købe nye varer for, men i stedet for udenlandsk valuta fik man nu danske sedler, som man måtte se at anvende på det af sedler overfyldte marked.

– Den 5. januar 1813 sprang bomben: *Forordningen om Statsbankerotten*. – »Da statens hidtilværende pengevæsen er rystet i sit inderste, så have Vi (den enevælde Konge, Fr. VI) besluttet at bringe orden og fasthed deri til veje –.«

Hvad der skete var dette, at *Kurantbanken*, der havde tilhørt staten siden 1773, nu ophævedes. I stedet trådte en ny statsbank, *Rigsbanken*, der for så vidt skulle vedgå arv og gæld. – Det gjaldt om at få den store seddelmængde indskrænket så snart som muligt.« – Som nævnt blev det en nedskrivning til ca. 10% af gl. værdi. – »Men selv med denne betydelige reduktion ville man ikke kunne regne med, at de nye penge ville komme i pari. Derfor besluttede man at gå videre –. Til den ende påbød man en éngangsskat, *bankhæftelsen* kaldet: man pålagde enhver ejendomsbesidder til banken at indbetale 6 procent af sin ejendoms værdi, og det skulle være i sølv. Det lyder skrækkindjagende, og regeringen var klar over, at indbetalingen måtte lempes. Derfor pålagde man dem, der ikke kunne præstere denne indbetaling – og det var der ingen, der kunne – en prioritet i ejendommen, og denne prioritet skulle tinglæses forud for alle andre hæftelser. Til gengæld var den uopsigelig fra statens side, og enkelte af disse bankhæftelsesobligationer består den dag i dag.

Obligationen skulle naturligvis forrentes. Rentesaften blev 6½% – overordentlig meget. Teoretisk skulle indbetalingen ske i sølv, men alt

sølv var som blæst bort. Derfor fik man lov til at betale sine renter i sedler, men vel at mærke til kurs. Hvis en mand f.eks. havde en ejendom, der var vurderet til 10.000 rigsbankdaler, måtte han udstede et pantebrev til staten på 6% – altså 600 rbd. (underforstået i sølvværdi). Den årlige rente (6½%) ville altså blive 39 sølvdalere. Da man ikke kunne fremskaffe dem, måtte man betale i sedler til kurs. Hvis kursen var 10, måtte man op med 390 rbd. i sedler; men hvis man endnu lå inde med de gamle kurantdalere, der var seks gange så lidt værd, ja, så kostede det hele 2340 rdl. i kurantsedler.

Meningen med indbetalingerne – var, at banken skulle brænde de sedler – således at seddelomløbet ville være langsomt faldende, og kursen ad åre stige tilsvarende. Det skete også, men først 1838 nåede sedlerne i pari. Det blev under disse tunge deflationsvilkår, det danske erhvervsliv kom til at arbejde i den næste generation.«

1818 blev, efter statens løfte 1813, Rigsbanken afløst af *Nationalbanken*, en teoretisk selvstændig institution med monopol på seddeludstedelse. Selvstændigheden blev så som så. Staten (kongen) udstrak retningslinjer langt frem: stadig inddragelse af seddelomløbet, indbefattet aktionærkapitalen 1 mio. kr., samt et kæmpestort indenlandsk statslån, på 6 mio. kr. »hvored det private erhvervsliv katastrofalt lænsedes for disponible midler i en faretruende situation. De deraf følgende fallitter var talløse. – På langt sigt kan man naturligvis ikke nægte, at den operation, man udførte lykkedes. Der er blot det at sige, at patienten, det danske erhvervsliv, døde.« – »Alligevel var det her lykkedes at lægge grundstenen til den institution (Nationalbanken), som ikke uden ære forvaltede Danmarks pengevæsen til 1936, da den afløstes af den selvejende institution »Danmarks Nationalbank«.

Hvad der specielt i den svære tid ramte landbruget udredes sådan: »Allerede da man lige efter krigen (1807-14) var ved at indstille sig på, at de glimrende tider var forbi, så man måtte nøjes med at ernære sig beskedent af jordens frugter, begyndte ulykkerne at ramme det eneste erhverv, som endnu virkeligt var levende, landbruget.

Men Norges tab i 1814 blev Danmarks stilling på det norske kornmarked, det vigtigste danske afsætningsmarked, med et slag forandret. Indtil 1788 havde Danmark simpelthen haft monopol på at forsyne det søndenfjeldske Norge med korn, men selv efter frigivelsen i dette år havde Danmark beholdt noget nær et faktisk *monopol*, dels på grund af, at Norge toldmæssigt var et indland, dels fordi vi lå nærmest og i forvejen var indstillet på at klare Norges forsyning. Nu skulle Danmark plud-

selig til på lige fod at konkurrere på vort gamle marked til verdensmarkedets kolde priser. Det kom os her til skade, at vi her gennem vort monopol havde udnyttet det norske marked til at levere ringe kvaliteter, mens vi havde solgt vort gode korn på verdensmarkedet, ganske særligt til England, som under industrialismen var begyndt at indføre kornalerede i 1767. Vort monopoldemoraliserede korn kom derfor i miskredit i Norge. – Det næste slag kom fra England, hvor godsejerne i 1815 fik vedtaget en kornlov, der i realiteten betød indførselsforbud. Men værre end disse markeds-mæssige ulykker blev det store verdensprisfald på korn, der satte ind i 1818, og som fortsatte, indtil bunden nåedes i 1824 –. Allerede fra 1818 gled vi ind i den værste landbrugs-krise, Danmark så vidt har oplevet. – I denne nøds-situation klarede de små sig gennemgående bedre end de store. Bønderne kunne bedre indstille sig på en primitiv selvforsyning og bedre undvære folk. Når alt kom til alt, var det ikke store sager, der nødvendigvis skulle købes hos købmanden. – Men det kunne alligevel blive galt nok for dem, der sad med en stor prioritetsbyrde.

Det var drøjt at komme igennem disse år. Men fra 1824 standsede da omsider faldet (i kornpriserne), selv om priserne havde stabiliseret sig meget lavt. Et par år senere kom der endelig lysning. I 1828 lempedes den strenge kornlov i England. – De gunstige virkninger for Danmark blev straks kendelige gennem en voldsom stigning i kornpriserne. – Fra indførelsen af *sliding scale* (glidende skala, i told/kornpris) går det fremad og opad, og fra dette år blev England Danmarks største kunde i landbrugsvarer, en stilling, som det har indtaget indtil vor tid.⁶⁸⁾

Anders Tang købte Voldbjerg mølle ved den tid, landbrugskrisen ret satte ind. Driftsmæssigt har det, som for alle sognets folk som bønder, været føleligt i hans jævnt store gårdbrug; i møllesøgningen kan det næppe heller have været uden ugunstig virkning. Værst blev formentlig, at købesummen uden tvivl var alt for høj: 10.666 rigsbankdaler 4 mark navneværdi + 5.600 rigsbankdaler rede sølv. Ejendomspriserne skulle ellers være faldet stærkt omend uensartet, især i Jyllands magre egne.

Anders Tang optog straks betydelige prioritetslån: I Den kgl. Lånefond, 6.000 rbd.; hos købmand P. Tang 3.000 rbd.; hos svigerfaderen, kammerråd Fæster 2.000 rbd. Derudover var vel så bankhæftelsen, 2100 rbd. rede sølv; denne hæftelse påhvilede endnu gård og mølle ved næste salg, 1839.

1824 måtte And. Tang give op som ejer. Ved auktion købte broderen Peder Lauridsen Tang, købmand i Ringkøbing, møllen m.v. And. Tang

Voldbjerg Mølle. Maleri af Vagn Storgaard Pedersen.

fortsatte som møller på fæstevilkår. Ved den formuende slægts mellemkomst har mølleren med familie kunnet forblive, på vel efter omstændighederne tålelige vilkår. Fra 1839 blev And. Tang fæster af Nygård i Halby, som svigersøn Mathias Christensen, Nyrup, da havde købt af Laust Madsen, And. Tangs anden svigersøn.

Køberen af møllen 1839, Jens Christian Bilgrav, kom med familie fra Tvis. Købesummen, 9.600 rdl. rede sølv, synes anderledes realistisk end 20 år tidligere; nu er, vel at mærke, daleren i pari, og konjunkturerne for stadig opadgående. Og desuden var med i købet en ejendom på 5 skp. htk., mnr. 8; ligeledes ca. 1½ td. htk. på Møllebakke, erhvervet til Møllen før 1811, og siden hen af Bilgrav solgt som selvstændig ejendom, mnr. 43. Gården mnr. 31a var, som anført under denne, en årrække ejet af Bilgrav. En hedeparcel i Lyngsmose, tillagt møllen ved udparcelleringen fra Voldbjerg, blev efter Bilgravs tid frasolgt. Møllen med tilhørende 1868 solgt til Peder Grønlund. 1888, dennes slægtning Niels Grønlund. Der var nu i møllen både et bageri og et privat mejeri. Niels Grønlund, der havde været elev på Askov Højskole, blev grebet af andelstanken, og

han gik i spidsen for oprettelse af Trekløver Andelsmejeri. 1895, enken Petrea Helene Grønlund. 1896, Johannes Nielsen, der forud var svend i møllen. Som Niels Grønlund døde også Johs. Nielsen i en tidlig alder. 1907, hans enke Mette Marie Nielsen, som videreførte driften, indtil hun 1913 solgte og etablerede bageri i stationsbyen. Køber af møllen Niels Anders Refsgaard Andersen; han frasolgte en del jord, så landbruget (og landbrugsbygningerne) blev noget reduceret. 1917, J. A. Jørgensen. 1918, grosserer Axel Dreyer, København. 1921, Jørgensen Jørgensen. *Landbruget* blev nu frastykket: 6a, 8a, 31f. 1925, Carl Trillingsgaard og Laurids Andersen. 1926, Mads Toftum Graversen. 1929, Kristen Klejnstrup Damgaard, der så vidt vides drev landbruget her i 40 år.

6b, *møllen*. 1923, Lars G. Søndergaard. 1929, møllejejer Chr. Larsen, Birkerød. 1931, gdr. N. Madsen, Risby. 1943, fiskeeksportørerne L. C. Sørensen, Jens Enevold Sørensen og Chr. Søm, alle Ringkøbing. Så vidt vides nedlagde de mølleriet og etablerede det eksisterende dambrug. 1949, snedkermester Alfred Fr. Nielsen Nørkjær. Alfred Nørkjær mistede livet ved en arbejdsulykke. 1958, hans enke Sara Nørkjær. Det gamle landbrug (eller blot bygningerne?) var tilbagekøbt. 1969, fiskeriejer Aage Johs. Rasmussen, Sevel. 1982, fiskemester Gunnar Langballe Andersen, Hee, og sønner, fiskemester Anders Andersen, Hee, og chauffør Erik Andersen, Glyngøre.

6a (m.fl.), *Voldbjerg Mølle Dambrug, Voldbjergvej 19*, drives nu af Anders og Erik Andersen.

6c, *Voldbjergvej 8*

1915, N. A. Refsgaard Andersen til faderen, fhv. amtsstueforvalter, kanscelleriråd N. P. Andersen. 1941, arvingerne til fru Gerda Kristine Christensen. 1956, tømrmester Folmer Faurby. 1977, fru Gerda Faurby.

7 (m.fl.), *Nyrup, Voldbjergvej 9*

1796, auktionsskøde til Niels Lauridsen Flinker, der 1801 er sognefoged for Hee og No. 1801, Chr. Iversen Flinker. 1834, enken Marie Katrine Pedersdatter, der året efter er gift med Mathias Christensen, som allerede det følgende år er gift 2. gang, med Ane Georgine Henriette Tang, død 1849. Nyrup købes 1874 af Jens Thomsen, der lægger den til Vejr-gård, som den følger til 1932, da Jens Bjerg Thomsen senior køber *bygningerne, mnr. 7g*. 1941, enkefru Anne Bjerg Thomsen til gdr. Jørgen Nielsen, Bur. 1946, arbdm. Erhardt Timm. 1955, enkefru Kirsten Marie Timm til fiskeriejer Alfred Nørkjær. 1958, enkefru Sara Nørkjær. 1974,

søn, ingeniør Poul Ringsted Nørkjær. Nyrup beboes nu af brødrene Ib og Karl Madsen.

8. Et husmandssted, 1795-96, Peder Jepsen, der køber jord til, så der bliver en lille gård, htk. td. 1,3,2,2³/₄. 1812, enken Inger Jensdatter til søn Jeppe Pedersen, landsoldat ved Fyenske Infanteriregiment; købesummen er 600 rdl., dansk curant, betalt dels i oblationer, dels i kontante penge. Det er vist Jeppe, der sælger igen, til mølleren, Frich.

9a (m.fl.), Voldbjergvej 7

Omkring 1½ td. hartkorn 1795-96 tilskødet Jens Jensen Lindholt. 1811, søn Anders Jensen, der sælger videre, til agent Laurids Buch, Ringkøbing. 1813, Chr. Christensen Sukkermester. 1819, Mette Catrine Thomsen; nu er htk. td. 2,2,0,2¹/₂₀. 1829, Jens Peder Fuglsang, formentlig søn af herredsfoged Fuglsang, der 1793 ved tinglæsningen har sit navn under bøndernes mange selvejerskøder. J. P. Fuglsang havde 1811 erhvervet Udstrup hovedgård i Sdr. Nissum, men som én blandt mange gik det under tidernes ugunst tilbage for Fuglsang, der 1819 får tinglæst et forlig med Laur. Buch ang. 230 rbd. i sedler. Agent Laur. Buch, vor bekendt ovenfor, og hans søn af samme navn, var to af tidens ejendomshandlere i den store stil. J. P. Fuglsang sælger gården på Voldbjerg Vestermark 1843 til landvæsenskommissær Jacob Chr. Baden; ved tællingen 1845 er dog Fuglsang, nu 65 år, og hans kone Sofie Bertelsdatter, 69, her endnu, måske bestyrerfolk; de har en tjenestepige – ingen børn, i hvert fald ikke hjemmeværende. 1867, Anders Christensen. 1887, R. Paludan. 1884, møller P. Grønlund. 1907, Christian Christensen. 1912, Martin Nyegaard. 1916, Anders Chr. Agger Andersen. 1921, Niels Chr. Holm Knudsen. 1938, P. Noe m.fl. 1940, fru Klara Christensen. 1951, fru Gerda K. Christensen, der sælger til Henry Nobel Thomsen. 1976, købm. Lars Larsen, Ejstrupholm. 1979, skovfoged Bror Lykke.

10a (m.fl.), Voldbjergvej 5

1795-96, murerm. Knud Jensen Hampen. 1813, enken Abelone Pedersdatter til søn Jens Knudsen. 1828 sælges gården, der er på godt 1½ td. hartkorn, til amtsforvalter Levinsen, der næppe har boet her. Det har derimod smed Hans Jensen, der efter alderen udmærket kan være Jens Knudsens søn. Hans Jensen med familie er her både 1834 og -45. 1866, Peder Hansen, muligt en søn. 1869, Anders Grønlund. 1892, arvingerne

til Anders Christensen Oxfeldt, der var veteran fra begge slesviske krige, som frivillig 1864, og i øvrigt havde ejet slægtsgården Oxfeld i No. 1894, Chr. Iversen. 1903, Anders Poulsen. 1911, August Alfred Nielsen. 1913, Christian Madsen; s. år Knud Christensen. 1917, søn Chr. Christensen. 1923, Knud Christensens svigersøn Klemmen Jensen Røjkjær. 1924, Julius Hansen; s. år Niels Kjærgaard Christensen. 1946, hotelejer Mads Flytkjær, og 1949 nuværende ejer Svend Aage Jensen.

De foranførte 1790-tals udstykninger fra Voldbjerg ligger på Voldbjerg Vestermark, de efterfølgende på Voldbjerg Østermark.

11a (m.fl.), Ølstrupvej 5

1796, Interessenterne (bønderne) i Voldbjerg til Hans Lauridsen, hvis gård i Sønderby blev udparcelleret; selv havde han godt begyndt. Gården, Hans Lauridsen køber, er af htk. td. 3,1,1,1½. – De hidtilværende fæstegårde og steder blev ved frigørelsen solgt efter vurdering til gennemsnitlig ca. 100 rdl. pr. tønde hartkorn + ca. 20 rdl. for kirketiendeandel. Udstykningerne af hovedgårdsjorden (i alt ca. 54 tdr. af Voldbjergs 80 tdr. hartkorn) blev solgt ved auktion; her kan priserne jo være blevet svingende og muligt presset noget op. Nybyggerne købte altså ubebygget jord; nedbrydningsmaterialet fra den reducerede hovedgård købte de formentlig også ved auktion. – Hvad Hans Lauridsens gårds pris blev, er ikke konstateret. Tydeligvis belåner han imidlertid gården altfor højt. Der er på 1. og 2. prioritet tilsammen lånt 1000 rdl., da han 1803 låner endnu 105 rdl. på 3. prioritet. Gældsbyrden blev formentlig en hovedårsag til de idelige ejerskifter i den kommende erhvervsmæssigt svære tid. 1805, Jørgen Pedersen Fynboe, der havde haft Nogård og siden en anden gård i Øster No; han døde nu her. 1808, arvingerne ved auktion til Jens Jensen Voldsted. 1815, Jeremias Hansen. 1818, Hans Jensen Revstrup. 1819, Niels Nielsen Stokholm – en af tidens ejendoms-handlere eller -spekulanter; dem var der en del af, jævnligt i et interessentskab. De klarede sig ikke alle godt igennem penge- og landbrugskrisens tid. I deres spor ses flere rene gårdslagtninger. N. N. Stokholm slog sig vist til ro her, betinger sig i hvert fald aftægt, da han 1821 sælger til søn Thomas Nielsen. 1826 sælger imidlertid auktionsretten gården, til Andreas Orloff, som straks videresælger til Jens Jørgen Christensen, som på sin side sælger s. år (tingl. 1828) til Knud Pedersen (Gab), der stammede fra Vindgab i Vind sogn. Denne, der siden var parthaver i en gårdudstyknings i Lybæk i No, beholder dog gården på Voldbjerg

Jørgen Sørups ejendom på Voldbjerg Østermark 1915. Ejeren indkaldt i Sikringsstyrken. På billedet f.v.: En svoger, hjorddrengen Mads Pedersen, fra No, en svigerinde og Maren Sørup med datteren Inger.

Østermark, til han 1840 (tingl. 1848) sælger til søn Peder Knudsen, der skal yde forældrene aftægt. P. Knudsen sælger 1847 til Kield Knudsen, måske en broder. Gården formindskedes imidlertid til godt en tønde hartkorn, idet der frastykkes til 2 ejendomme. 1853, Gravers Jensen. 1863, enken Kirstine Grønlund. 1895, broder (?) Laust Grønlund. 1902, svigersøn, murer Anders Jensen Røjkjær. 1942, søn Aksel Røjkjær. 1985, Irma Baden.

11b, Ølstrupvej 3

1848, Peder Knudsen til Niels Iversen. 1851, Jens Christensen Rabjerg. 1881, søn Christen Jensen. 1906, navneændring: Chr. Jensen Rabjerg. 1913, Jørgen Sørup. 1922, Peder Thellesen. 1923, hans enke Kirsten Thellesen. 1938, Svend Aage Jensen. 1947, Gudrun Holm Jensen til Jens Galsgaard. 1969, Vagn Kristian Lauridsen.

11c (m.fl), Ølstrupvej 7

1895, Jens Laurids Jensen. 1897, Christian Jensen (Galsgaard). 1923, Christen Jensen, født på Holmsland. 1927, Andreas Mogensbjerg Frost. 1933, Niels Thesbjerg, Vedersø. 1965, Kurt Nielsen, Stadil. 1972, Ejler Bork Jeppesen, Skjern.

12 (m.fl.), Ølstrupvej 9

Det er uklart, hvem første ejer er. Bonne, Voldbjerg mølle, solgte 1812 ejendommen til Peder Jensen Søegaard. 1820, søn Jens Pedersen Søegaard. 1838, Thyge Nielsen. 1873, Adolph Bilgrav. 1876, Lars Hansen Dahl. 1878, Christen Hansen. 1906, Christen Pedersen (Strandsbjerg). 1916, Peder Lauridsen. 1951, søn Carl Aage Lauridsen, der har ombygget helt og tilkøbt en del jord.

Inden for den nordøstlige del af Voldbjerg Østermark, som ved skelforandringen 1922 overførtes fra Hee til No sogn, har været kendt 4 bebyggelser, af højest forskellig alder. Yngst, ca. 10 år, er Jørgen Jensens fritidshus. Per Amby Jensens ejendom 14c (m.fl.) er en udstykning 1905 fra gården Heebro. Tage Poulsens ejendom 13 (m.fl.) er en udstykning af hovedgårdsmarken 1795. Allerældst var gården Søgård, mnr. 15, hvis sidste ejer Chr. Madsen 1884 nedlagde gården og lagde jorden under Heebrogaard. Søgård anførtes i lovhævden 1474 som Voldbjergs eje, hvori den forblev indtil bondefrigørelsen, da 1796 Peder Jensen Søegaard, Søgårds sidste fæster, blev gårdens ejer.

Kommer historien os ved? De fleste svarer vel umiddelbart ja. Nogen savner måske en begrundelse, andre svarer forskelligt.

Jeppes Aakjær skrev i 1916 »Historiens Sang«. Stærkt står stadig et syn på historien i disse vers:

*Som dybest brønd gi'r altid klarest vand,
og lifligst drik fra dunkle væld udrinder,
så styrkes slægtens marv hos barn og mand
ved folkets arv af dybe, stærke minder.
Din egen dag er kort, men slægtens lang;
læg øret ydmygt til dens rod forneden:
årtusind toner op i gråd og sang,
mens toppen suser imod evigheden!*

*Vi søger slægtens spor i stort og småt,
i flinteøksen efter harvens tænder,
i mosefundets smykke, plumpt og rå,
i kirkens kvadre, lagt af brede hænder.
Hvert skimlet skrift, hver skjoldet alterbog
har gemt et gran af slægtens ve og våde;
nu skal de røbe mig, hvad vej jeg drog,
og løfte mig en flig af livets gåde.*

Noter

1. Trap: Danmark, bd. IX', 1965.
2. Svend Aakjær: Kong Valdemars Jordebog I-III, 1926-45.
3. Fra vor del af landet. Ved Ringkjøbing Landbobanks 75 års dag, 1961.
4. I: Danmarks Kultur ved Aar 1940, I. Udmærket er tillige: Arne Vagn Jensen: Ringkøbing amt – Geologi og Landskab. 1982.
5. P. Storgaard Pedersen: Om Oldtidsminder i Hardsyssel. 1921.
6. Ringkøbing kommunale Skolevæsen (tallene fra og med 1964).
7. Trap, 3. udg., bd. V, 1903.
8. Trap, 4. udg., 1928.
9. Ringkøbing kommune, Teknisk forvaltning.
10. Rigsarkivet, nr. 909 og 910.
11. Do., Engbog for Hee Sogn. 213 nr. 917.
12. Skolens embedsbog.
13. Konge Valdemars Jordebog.
14. P. Skautrup: Hardiske Mål, I-II.
15. P. Storgaard Pedersen: Hardsyssel. 1916.
16. Hal Koch i Politikens Danmarks Historie, bd. 3.
17. Roar Skovmand: Med Lov skal Land bygges. Dansk Udsyn, V, 1941.
18. Danmarks Riges Breve, 3 rk., bd. 3, nr. 319.
19. Bøvling Lens Regnskaber.
20. Axel Steensberg: Den danske landsby gennem 6000 år. 2. udg. 1973.
21. Gyldendals Danmarks Historie, I (1977). 304ff, 411ff.
22. Hal Koch: Kongemagt og Kirke. Politikens Danmarks Historie, bd. 3.
23. Frederik I's danske Registranter.
24. P. Storgaard Pedersen: Bidrag til Hing Herreds Historie og Topografi.
25. Det kongl. Biblioteks Håndskrifter, Ny Saml. 1508 fol. læg 5, 14ff (afskrift 1615, 3. juni). Udg. på tryk af Will. Christensen: Danmarks Breve i Middelalderen, nr. 3448. – En mængde andre breve om Voldbjerg m. gods fra før 1474 og især for en lang årrække efter findes i Ny kgl. Saml. under fol. 1507 og 1508 (i vidt omfang også udgivet på tryk).
26. V. A. Secher: Kongens Rettertingsdomme, III, s. 96.
27. Ny kgl. Saml. fol. 1367.
28. Alfred Kaae: Vestjyske godsejere og deres bønder. Hardsyssel Årbog. 1965.
29. Jordebog m.v. for Voldbjerg 1716. Rigsarkivet.
30. Voldbjerg godsarkiv. Landsarkivet, Viborg.
31. Martin Schwartz Laustsen: Danmarks kirkehistorie. 1983.
32. Samme.
33. Samme.
34. Gyldendals Danmarks Historie I, 311.
35. Carsten Breengaard: Muren om Israels hus. 1982.
36. P. Severinsen: Hardsyssels Kirker. Hardsyssel Årbog. 1909.
37. P. Storgaard Pedersen: Hee kirke. Hardsyssel Årbog. 1912.
38. P. Severinsen: Fra Landsbyskolens Barndomstid. Hardsyssel Årbog. 1907.

39. N. J. Niensens erindringer. Hardsyssel Årbog. 1950.
40. Ringkøbing kommunale Skolevæsen.
41. Sigvald Laursen i skolens embedsbog.
42. Samme.
43. Den danske stat. Nyt socialt Bibliotek. 2. udg. 1933.
44. Artikel af E. Jespersen. Hardsyssel Årbog. 1954.
45. E. Marstrand m.fl. (red.): Den danske Stat. 2. udg. 1933.
46. Samme.
47. Smaatræk af Ringkjøbingegnens Kirke- og Skolehistorie. 1919.
48. Vestjyske godsejere og deres bønder. Hardsyssel Årbog. 1965.
49. Hing Herreds Topografi og Historie. 1896.
50. Jyske Samlinger, 5. rk. V, s. 172ff.
51. Bøvling Lens Jordebøger.
52. Samme.
53. Kronens Skøder, 12. maj 1721.
54. Viborg Landstings Skøde- og Pantebøger 8/4 1627 og 15/1 1631.
55. Samme, 31/1 1624 og 31/1 1635.
56. Samme, 1787, fol. 184.
57. Danske Magasin, 3. rk. bd. I, 190 og 195.
58. J. E. Bøgner: Sanddal Plantage gennem 75 år.
59. Salomon Frifelt: Gennem de jydskes Udmarker.
60. Struer Dagblad 1. og 2. marts 1902 og 1. marts 1903.
61. H. K. Kristensen: Holmslands og Klittens Historie I, s. 60ff.
62. Jyske Samlinger, 5. rk. bd. VII, s. 249.
63. Ny kgl. Saml. 1508 fol. læg 5, s. 30ff.
64. Danmarks Breve i Middelalderen, nr. 13056.
65. Erik Pontoppidan: Den danske Atlas. 1769.
66. Knud Enggrob i Holmslands og Klittens Historie II.
67. Slægten Tang. Hardsyssel Årbog. 1921.
68. Jens Vibæk. Politikens Danmarks Historie, bd. 10. 1971.

Indholdsfortegnelse

	Side
<i>Forord</i>	5
<i>Sognet</i>	7
Området 7. Landskabsdannelsen 17. Menneskene 26. Folketal. Landbrugstælling. Beskæftigelsesstatistik 30.	
<i>Stednavne</i>	34
Markvandring 36. Engene 44. Tolkning af mark- og engnavne 48. Navnefortegnelse til sognekortet 56.	
<i>Oldtidsfund fra Hee sogn. Af Jens Aarup Jensen</i>	59
De ældste tider – jægerstenalderen 59. Bondestenalderen 60. Højene – de synlige oldtidsminder 62. Bronzealder 65. Jernalderen 67.	
<i>Herredstinget</i>	74
Fogder og skrivere fra Hee og No 87.	
<i>Bønder og godsejere</i>	89
Oldtidsbonden 89. Historisk tid 92. Godsejere 97. Voldbjerg 99. Voldbjergs ejere 101. Husbonde og fæster 108. Værnepligten 117. I skifteretten 122. Brandtaksationer 154. Omkring frigørelsen 161. Voldbjerg efter bondefrigørelsen 165.	
<i>Kirken</i>	168
Mission og kirke Stiftelse 168. Kirkebyggeri 170. Muren om Israels hus 172. Midt- og vestjyske forhold 174. Hee kirke 176. Præster siden Reformationen 191. Degne og kirkesangere 192. Organister. Andre medarbejdere 193. Kirkens bestyrelse 194. Menighedsråd 195.	
<i>Skolen</i>	198
Barndomstiden 198. Skolefundats for Hee og No 200. Omgangs- og biskolelærere for Hvingel, Ejstrup og Voldbjerg 201. Hvingel skole. Lærere 202. Vinterlærerinder 205. Poge- og forskolelærerinder 208. Voldbjerg pogeskole 211. Lærerinder 213. Hovedskolen. Degne, førstelærere, øvrige lærerkræfter 214. Hee nye skole 219. Vinterlærere og -lærerinder 221. Andenlærer. Forskolelærerinder 222. Byggeaktiviteter (1953-) 225. Oversigt over lærerinde- og lærerembeder (fra 1947) 226. Kirstine Th. Andersen om skolegerningen 230. Aftenskole 233. Skoletilsynet 236. Biblioteket 244.	
<i>Social forsorg</i>	248
En spæd begyndelse 249. I fattighusene 250. Nissens Legat, det første Nissens Minde 252. Fattiggården m.v. 253. Et nyt Nissens Minde 257. Afspærring og dyrtid; andre tider 258. Legatoversigt 259.	

	495
<i>Andre kommunalopgaver</i>	260
Vejene 260. Kloakering m.v. af Hee by 263. Om stærke drikke 266. Om idrætsfaciliteter 277.	
<i>Kommunalråd</i>	281
<i>Foreningsforhold</i>	286
Vider og Vedtægter. Mistforeninger. Husmandsforening 286. Trekløver og Hee mejeri 287. Brugsen 289. Foderstofforeningen 290. El- og vandværk. Borger-, jagt-, husholdningsf. Havekreds m.fl. Ungdomsklub 291. Indre Missions Samfund 291. Skyttekreds 292. Foredrags-, idræts- og gymnastikf. 293. Ungdomsforening 297. Sogneforening 302. Sygekasse, sygeplejeforening 303. Sanddal Plantage 303.	
<i>I mands minde</i>	308
Jens Graversen: Biografi over forældrene 308. Barndomstiden 312. Eskild Toft 319. Hans Damgaard: Jens Graversen 320. Jens Mikkelsen Bak: Bratbjerg 321. Jens Møller Pedersen fortæller træk fra sin drengetid 329. Jørgen Falk Rønne om Hee og No sogn og sognefolk 329. Gunnar Toft: J. C. Christensen 339. Stadil fjord, vandstanden og oplandet 345. Landvindingslaget Agersbæk Enge 349. Jens Ditlevsen: Barndomshjemmet 352. Nedlagte ejendomme m.v. 356. Byen 361. Ejnar Thomsen: Barndoms minder 363. Træk fra besættelsestiden, v. Kr. Juel Petersen m.fl. 365. Deltagere i de slesvigske krige 369. Chr. Christensen Østergaard 372. Alfred Jeppesen: Et barndomsminde 374. Jesper Christensen: En brand 375.	
<i>Beboere og bosteder</i>	377
Astrup. Astrupgård og udstykninger 377. Hvingel 387. Hvingel by. Skolen, forsamlingshuset, købmandshandel m.fl. 391. Ejstrup 394. Kjær(-gårde) og udstykninger 399. Præstegården og udstykninger 405. Halby skole 409. Halby gårde og huse, sammenlæg og nye bosteder på udmarksjord (Stakkemose, Lilkjær, Kragelund) 409. Halbygård. 414. Nørgård 417. Nørtoft 418. Sirsbæk. Sirsbækgård og udstykninger (bl.a. Færggården) 419. Agersbæk. Agersbækgårde og udstykninger 421. Hindø 424. Sønderby 425. Sønderbygård, udstykninger, udflytning (Bjergland) 428. Søndertoft 431. Hundesvang. Bredemærsk 432. Ølstoft 435. Sanddal 436. Mastrup 438. Uldenhede. Bratbjerg 440. Hee by 442. Kirkebyen 443. Stationsbyen indtil banen 449. Stationsbyen øst for banen 463. Voldbjerg og Voldbjerg mark 471. Vestermarken. Vejrgård, Engholm 473. Brogård 474. Voldbjerg mølle 476. Nyrup 486. Voldbjerg Østermark 488.	

STADIL FJORD

